

21571
ЭМОМАЛИ РАҲМОНОВ

ДАР
БОРАИ ДИН

ДУШАНБЕ-2006

ЭМОМАЛӢ РАҲМОҶОВ

ДАР
БОРАӢ ДИН

Душанбе - 2006

ББК 87, 717+86.38

P-47

ISBN - 978-99947-40-00-0

Мураттибон ва муаллифони мақола:
С.Аҳмадов, С.Фаттоев

Муҳаррири масъул: С.Фаттоев

Масъули чоп: М. Додохонов

ТАТБИҚИ АСЛҲОИ ОЗОДИИ ЭЪТИҚОДИ ДИНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Баъд аз дарёфти истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон қонун «Дар бораи озодии вичдон ва эътиқоди динӣ» қабул карда шуд, ки асоси он то эъломи истиқлолият гузошта шуда буд. Азбаски дар Тоҷикистон дар солҳои ахири ҳокимияти шӯравӣ масъалаи дин яке аз масъалаҳои ҳасос буда, аллакай дар доираи сиёсат ва ҳаёти сиёсии кишвар мавқеи муайян ишғол мекард, таваҷҷуҳ ба ин масъала нисбат ба ҷумҳуриҳои дигари ҳамсоя бештар буд. Ҷунбиши исломӣ дар Тоҷикистон ба нерӯи пуриқтидори сиёсӣ табдил ёфта, дар ҳаёти сиёсӣ мавқеи муайянеро ишғол мекард. Ҳанӯз дар солҳои 80-ум рӯҳониёне пайдо шуда буданд, ки мактабҳо кушода, исломро бо сиёсат пайваст месохтанд.

Онҳо аз доираи маҳдуди сиёсати онвақта нисбати дин ва якхатозии сиёсии атеизм берун баромада, нисбати он ва давлат эътироз мекарданд. Дар гуфтаҳо ва таълимоти онҳо таассубу тундравии динӣ мушоҳида мешуд, ки қисман ба муҳити маҳдуди онвақта алоқаманд буд¹ ва қисман аз таассуби динӣ сарчашма мегирифт. Маърақаҳои, ки бар зидди фаъолияти ин гурӯҳ дар замони шӯравӣ нигаронида шуда буданд, гувоҳи авҷи фаъолияти гурӯҳҳои мазкур мебошанд. Дар ҳар сурат, дар ибтидои истиқлолият, хусусан, баъд аз ҳодисаҳои февралӣ соли 1990 (баҳманмоҳ) давлати дунявӣ Тоҷикистон, ё худ коммунистии Тоҷикистон муҳолифи пурқуввати динию сиёсии худро пайдо кард. Аз ин ҷо дар қабули қонун доир ба озодии вичдон ва меъёрҳои ҳуқуқии муайянкардаи он ин омил таъсир дошт.

Дар давлатҳое, ки дар сарзамини собиқ шӯравӣ ба вуҷуд омаданд, муносибат ба дин қомилан тағйир ёфт. Озодӣ ва соҳибхотирӣ ба даст оварда, ба мероси гузаштаи худ ва анъанаҳои динӣ эътибори махсус меодагӣ шуданд.

¹ Барнома ва фаъолияти онҳо мавриди тадқиқи бисёре аз муҳақиқон қарор гирифтааст, ки тақрори онҳо ва таҳлили иловагиро дар ин ҷо ҷои намебинем.

Ташкилотҳои динӣ низ хеле фаъол гардида, дар ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ бештар таъсир мерасониданд, яъне омили динӣ хеле фаъол шуд. Вале ин раванд дар ҳамаи давлатҳои тозаистиклол якхела набуд. Масалан он дар Қазоқистону Қирғизистон ва Тоҷикистону Ўзбекистон фарқ мекард. Агар дар Тоҷикистону Ўзбекистон омили динӣ ҳамчун омили мустақил ва хеле фаъол амал карда бошад, дар Қазоқистону Қирғизистон чандон фаъол набуда, чузъи дигар омилҳои этникию миллӣ ва ё дар пайванд ба онҳо зуҳур менамуд, ки ба таъсири нуфузи дин дар ин давлатҳо вобастагӣ дошт. Масалан, дар Ўзбекистон, ҳамчунин Тоҷикистон, таъсири дин ба ҳаёти иҷтимоӣ хеле зиёд буда, мардум таърихан дорои анъанаю суннатҳо ва фарҳанги хеле қадимаи исломӣ мебошад, яъне марказҳои таълимию фарҳангии исломӣ дар тӯли асрҳои зиёд фаъолият намуда, осори хеле зиёди исломӣ ба вуҷуд омада, зиндагии мардумро фаро гирифта бошанд, дар ҷумҳуриҳои Қазоқистону Қирғизистон нуфуз ва фарҳанги он ба ин андоза набуд. Аз ин нуқтаи назар дар Ўзбекистону Тоҷикистон раванди эҳёшавии институтҳои исломӣ, рӯ овардан ба ислому арзишҳои он, ҳамчун қисме, ё чузъе аз худшиносии миллӣ авҷи бештар пайдо мекунад. Вале дар баробари раванди муносибу табиӣ, ки ба инкишофи ҳаёти маънавӣ алоқаманд буд, дар ин кишварҳо инчунин ғояҳои экстремистӣ, ки асосан аз хориҷи кишвар ворид шуда буданд, низ паҳн гардиданд ва дар фаъолияти баъзе созмонҳои ташкилотҳо ва гурӯҳҳои ҷамъиятӣ таъсири муайян пайдо карданд. Масалан дар Тоҷикистону Ўзбекистон аз солҳои 70-уми асри гузашта сар карда, ғояҳои радикалии ҷунун ташкилотҳо мисли ҷамъоии «Ихвон-ул-муслимин», Ҷомеаи исломии Покистон ва дигар равию созмонҳои радикалии исломӣ паҳн гардиданд. Гурӯҳҳои муайяни ходимони дин бо тафсирҳои нави яктарафаи назарияҳои ҳақимия, тақфир, давлати исломӣ ошноӣ пайдо карданд. Дар натиҷа ҷизбу созмонҳое, ки дар Тоҷикистону Ўзбекистон ба вуҷуд омада буданд, қисман ба ақоиди тундравонаи созмонҳои хориҷӣ пайравӣ мекарданд, аз ҷумла Ҷизби наҳзати исломии

Тоҷикистон, гурӯҳи «Тавба» дар Узбекистон, Ҳизби таҳрири исломӣ дар Узбекистон ва ғайра. Ҳарчанд ки чунин ҳизбу созмонҳо дар Қазоқистону Қирғизистон пайдо шуда бошанд ҳам, онҳо дар он ҷойҳо таъсиру нуфузи зиёд пайдо накарданд.

Воқеияте, ки дар ин замина ба вуҷуд омад, таъсири худро на фақат дар ҳаёти иҷтимоии кишварҳои номбурда, балки дар инкишофи минбаъдаю қонунгузорию онҳо низ боқӣ гузошт. Низоъҳое, ки дар Тоҷикистону Узбекистон ба амал омаданд, намунаи зуҳури таъсири тундгароии ҳаракату созмонҳои исломӣ мебошанд. Дар қонунгузорию кишварҳои зикршуда воқеияти ҳаёти динӣ инъикос пайдо карда, дар қонунҳои қабулкардаи ин кишварҳо дар масъалаи муносибати давлат ба дин ва муассисаҳои динӣ таъсири худро гузошт. Қонунҳое, ки дар ҳамаи собиқ ҷумҳуриҳои шуравию Осиёи Марказӣ қабул шудаанд, умумиятҳои зиёд доранд, ки ба роҳи демократӣ ва бунёди ҷомеаи дунявӣ пешгирифтаи онҳо мувофиқанд. Он аслҳое, ки дар нисбати дин дар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул шудаанд, дар қонунҳои дигар кишварҳо низ сабт шудаанд. Вале бо вуҷуди ҷиҳатҳои умумӣ инчунин ҷиҳатҳои ҳастанд, ки қонунгузориҳои ин кишварҳоро фарқ мекунонанд. Аз ҷумла, дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фаъолияти ҳизби хусусияти динӣ дошта иҷозат дода шудааст, ки ин дар қонунгузорию дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ дучор намегардад. Инчунин озодии фаъолияти табири (миссионерӣ) дар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр шудааст, дар қонунҳои дигар кишварҳои минтақаи номбурда ҷиҳати назорати фаъолияти онҳо мамониатҳо эҷод шудаанд. Дар як қисм масъалаҳои дигари ба дин дахл дошта низ дар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон озодиҳои бештар дода шудаанд. Аз ҳамин ҷиҳатҳо мувофиқи баҳои экспертҳо қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дин ва ташкилотҳои динӣ» хеле демократӣ мебошад ва дар баъзе маврид нисбати қонунҳои давлатҳои Осиёи Марказӣ (собиқ шуравӣ) озодиҳои бештар ва муносибати васеи демократиро фароҳам сохтааст.

Илова бар ин бояд зикр намуд, ки ҳамаи бандҳои қонуни мазкур бо мусолиҳаи миллӣ ва созиши тарафҳо, қишрҳои

гуногуни иҷтимоии аҳолӣ созгор ва мувофиқанд.

Баъди интихоби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон декабри соли 1994 ин қонун қабул гардид. Метавон гуфт, ки татбиқи воқеии қонуният дар бораи дин баъди се соли эъломи Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб шудани Э.Ш.Раҳмонов шурӯъ шуд.

Дар шароите, ки ҷанги шаҳрвандӣ давом дошт, баъзе минтақаҳои ҷумҳурӣ зери нуфузи муҳолифини исломии ҳукумат қарор доштанд ва душвориҳои моддӣ қомеаро ба тангнои қашшоқию бечорагӣ дучор сохта буданд. татбиқи қонуният дар ҳама соҳаҳои ҳаёт ба душвориҳо рӯ ба рӯ мешуд. Душворӣ дар соҳаи дин бештар аз дигар соҳаҳо буд, зеро манбаи ҷудоӣ низоъҳо мавқеъгирӣ дар дин буд ва вобаста ба ин ҷиҳат қабл аз ҳама динро аз сиёсатбозӣ, аз сӯиистифодаи қувваҳои зинафъ дур намуда, покизагию муқаддасоти онро ҳифз кардан зарур буд.

Парешонии ташкилотҳои динӣ, кам будани нуфузи муфтиёти ҷумҳурӣ, заифии ҳукуматҳои маҳаллӣ иҷроӣ талаботи қонунро душвор месохт. Ба ин душвориҳо тарғиботи созмонҳои хориҷии таблиғотӣ, ки пайваста вазъи динӣ ва чорабиниҳои ҳукуматро барои эътидоли ин вазъият зери тозиинаи танқид гирифта, ба ҳар гуна «гуноҳҳои» мавҷуд набуда айбдор мекарданд, илова мешуд. Симои нодурусти давлати Тоҷикистон дар марказҳои созмонҳои динии ҷаҳонӣ ба вучуд омада буд. Барои барқарории қонуният дар ҷумҳурӣ таъмини озодии воқеии диндорӣ ва тарғиби сиёсати давлати соҳибистиқлолу ҷавони Тоҷикистон илова ба заҳмати фаровони бардӯш дошта, масъалаҳои муҳими ҳаёти иҷтимоиро низ ҳал намудан лозим меомад. Муҳимтарини онҳо таъмини мардум бо васоили зиндагӣ, ба вучуд овардани оддитарин шароити зиндагӣ барои аҳолӣ ба шумор мерафт. Албатта, сатҳи муайяни инкишофи иқтисодӣ, рушди ҳаёти маънавӣ инҳо вазифаҳои стратегие ҳисоб мешуданд, ки барои ҳалли ҳаргуна масъала шароити мувофиқ фароҳам месохтанд. Сиёсати сулҳҷӯнаи Президенти кишвар такони бузург ба пешрафти ҳамкориҳои ташкилотҳои динӣ бахшид.

Аввалин анҷумани мусулмонони ҷумҳурӣ, ки соли 1993 баргузор шуд, қозииро ба муфтиёт таъдил дода, муфтии ҷумҳуриро интихоб намуд. Шарифзода муфтии мусулмонони Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардид. Вале ин интиҳод чандон устувор набуд. Дар бисёр шахру ноҳияҳои ҷумҳурӣ, хусусан дар он ҷое, ки муҳолифин нуфӯз доштанд, муфтиёт ва муфти эътироф намешуд ва ё он нуфузи қазоие надошт. Албатта, нуфузи муфтиёт чун мақоми ягонаи маъмурӣ на танҳо ба вазъияти онвақта, балки ҳамчунин ба аъёнаи динӣ, исломӣ, ки системаи марказонидашуда ва иерархияи созмонӣ ва табақҳои рӯҳонӣ надорад, вобастагӣ дорад. Дар ҳар нуқта ҳаёти динӣ аз тарафи рӯҳониёни бонуфуз идора мешаванд ва умуман аз рӯи таълимоти ислом ҳар диндор дар амали динии худ мустақил аст. Аз ин ҷиҳат муфтиёт чун идораи марказӣ бештар нуфузи илмӣ - фикҳӣ дошта, таъсираш ба обурӯю эътибори динии роҳбари он зич алоқаманд аст. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1993-1994 кӯшиш намуд, ки бо риояи қонун барои тақвияти ин сохтор ёрӣ расонад. Дар ҷорабиниҳои он кормандони масъули мақомоти ҳукуматӣ ширкат варзида, дар минтақаҳо масҷидҳои бонуфузро ба дастгирии ин сохтор ҳидоят менамуданд. Дар натиҷа то андозае сохторҳои муфтиёт бо ҳам муттаҳид шуда ва созмони мазкур дар қаламрави ҷумҳурӣ ба ҷуз минтақаи Ғарм ба фаъолият шурӯъ кард. Муфтии ҷумҳурӣ марҳум Шарифзода бо вучуди чандон баланд набудани маълумоти динияш тавонист ҳадалимкон дар атрофи худ ташкилотҳои исломиро муттаҳид созад. Роҳбари давлат ба фаъолияти ин созмон ва шахсияти Шарифзода таваҷҷуҳи хоса зоҳир менамуд. Маҳз ба шарофати ин ғамхори роҳбари давлат Э.Ш.Раҳмонов ташкилотҳои динӣ дар шароити бисёр носоғори сиёсӣ, беназмию авҷи низоъҳо тавонишанд ба таври муътадил фаъолият кунанд. Мардум бо эҳсоси баланди диние, ки дошт, муассисаҳои диниро эҳтиёт намуда, дар ин задухӯрдҳо аз ҳар гуна осеб эмин нигоҳ дошт ва масҷиду мадрасаҳои нав низ сохт. Албатта, дар ин шароити бесарусомонӣ аз иҷрои пурраи талаботҳои қонун ва қонуният

ҳарф задан душвор буд, зеро ҳуди қонун дар бораи дин охири соли 1994 қабул гардид, аз дигар тараф, вазъи иҷтимоӣ тавре набуд, ки қонунҳо дуруст риоя шаванд. Танҳо саъю кӯшиши Раиси Шӯрои Олӣ ва ҳукумате, ки дар сессияи 16-ум соли 1992 сари қудрат омад, вазъиятро то ҳадде зери назорати худ нигоҳ медошт. Вале дар асл зиндагии мардум аз рӯи қонун танзим намегардид. Ҳам қумондонҳо, ҳам шахсони алоҳидаи соҳибқудрат ба тарзи дилхости худ амал мекарданд. Дар ин вазъияти фалокатбори ҷомеа баланд бардоштани иқтидори давлат, мустаҳкам намудани мақомоти ҳукуматӣ ва мутамарказ сохтани иқтидори сиёсӣ ниҳоят зарур буд ва маҳз ҳамин зарурият гузариш ба шакли идораи Президентиро ба вучуд овард. Раиси Шӯрои Олӣ ва вакилони халқ дурбинии сиёсӣ нишон дода гузаштан ба шакли нави ҳукуматдориро ба миён гузоштанд. Воқеан ҳам, вақте кишвар муттаҳид набошад, қувваҳои гуногун ва марказгурез дар он тасаллут дошта бошанд, ҳукмронии дастаҷамъӣ ё тақсими қудрати давлатӣ ба мутаҳидии кишвар, аз байн бурдани нооромӣҳо ва баромадан аз бӯҳрони сиёсӣ иқтисодӣ ҳидоят намекунад. Дарки манфиатҳои олии халқу кишвар мардумро водор сохт, ки шакли президентии идоракунии давлатро дастгирӣ намоянд. Интиҳоби Президенти кишвар дар охири соли 1994 ба халқ барои аз ин бӯҳрони саҳти сиёсӣ баромадан умед бахшид ва хусусан аз он ҷиҳат ки ба ин мақоми олӣ фарзанди умедбахш ва дар ин солҳои душвор санҷида шудаи мардум ба номзадӣ пешниҳод шуда буд. Ин интиҳобот воситаи таҳкими иттиҳоди мардуми кишвар гардид. Президенти кишвар сиёсати дурандешона ва сулҳҷӯёнаро пеш гирифта пайваста барои аз байн бурдани низоъҳо, ба дастовардани иттиҳоди тамоми аҳолии кишвар саъю кӯшиш намуда, чунон ки имрӯз шоҳиди он ҳастем, сулҳу оромӣ, ҳаёти осудаю пешрафти иҷтимоиро таъмин сохт.

Дар соҳаи озодии дин ва эътиқод зери роҳбарии хирадмандонаи Президенти мамлакат Раҳмонов Э.Ш. муҳити созгори сиёсӣ иҷтимоӣ ба вучуд омад. Азбаски яке аз маншаи ин низоъҳо дар назар нагирифтани эътиқоди динии

мардум буд, сиёсати дуруст дар ин соҳа ба таҳкими сулҳ ва аз байн бурдани сарчашмаи низоъҳо мусоидат менамуд.

Қонунгузори Тоҷикистон дар бораи озодии эътиқод ва ташкилотҳои динӣ асосан аз Конститутсия, «Қонун дар бораи дин ва ташкилотҳои динӣ» иборат аст. Бяъзе масъалаҳои динӣ ва ташкилотҳои динӣ дар дигар қонуну кодексҳо низ зикр шуда ба танзим дароварда мешаванд, аз ҷумла қонун «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ», Кодекси оила, Кодекси граждани, Кодекси андоз ва ғайра.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон озодӣ ва ҳуқуқҳои шаҳрвандонро дар бораи озодона интиҳоб намудани дин, иштирок дар иҷрои маросимҳои динӣ, фардан ва ё дастҷамъӣ иҷро намудани онҳо ва тоату ибодат эътироф намуда, таъкид менамояд, ки «Ҳар кас ҳақ дорад муносибати ҳудро нисбат ба дин мустақилона муайян намояд, алоҳида ва ё яқоя бо дигарон динero пайравӣ намояд ва ё пайравӣ накунад, дар маросим ва расму оинҳои динӣ иштирок намояд». (Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2004, банди 26. с. 12). Ин талаботи Конститутсия ба талаботҳои банди 9-и қайдҳои умумии рақами 22 Кумитаи ҳуқуқи башар ва эълонии умумии ҳуқуқи башар (банди 18) мувофиқат карда, онро на зоҳиран (*forum externum*), балки воқеан (*forum internum*) фаро гирифтааст. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон озодии ботинии инсонҳоро ифода карда, баробарӣ, ихтиёрии ҳамаи шаҳрвандонро дар нисбати эътиқоди динӣ таъкид кардааст ва инчунин ҳамаи субъектҳои юрисдиксияро новобаста ба ҷинс, ирқ, миллат, молу мулк эътироф дорад.

Мувофиқи Конститутсия давлати Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати дунявӣ эълон шуда дар ҳаёти иҷтимоӣ равияҳои гуногуни сиёсӣ ва «мафкуравӣ метавонанд амал кунанд ва мафкураи ҳеҷ як ҷизб, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, динӣ ҳаракат ва гурӯҳе наметавонад ба ҳайси мафкураи давлатӣ эътироф шавад» (Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 9. банди 8). Дар ҷумҳурӣ гуногунандешӣ асоси пешрафти ҳаёти ҷамъиятӣ қабул шудааст. Дар ин маврид маълум мегардад, ки давлат

нисбат ба ҳаргуна равияи мафкуравӣ, динӣ мавқеи бетарафро ишғол карда гуногунандешӣ ва таҳаммулпазириро асоси сиёсати худ қарор додааст. Давлат барои ҳамаи динҳо ва ташкилотҳои онҳо шароити ҳуқуқии баробар фароҳам сохтааст. Плюрализм дар идеология ва ҷудои ташкилотҳои динӣ аз давлат моҳияти дунявияти давлатро ифода кардаанд.

Қонуният зуроварӣ, фишор овардан ба сари касеро дар интиҳоби дин, тағйири эътиқоди динӣ ва эътиқод накардан ба динро манъ кардааст. Вале давлат барои амнияти кишвар ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои дигар шаҳрвандон имкон дорад, ки баъзе маҳдудкуниҳоро дар мавриди тағйири эътиқодии динии шаҳрвандон ва таблиғоти динӣ қарор намояд. Дар ин маврид дар қонуни асосӣ, Конститутсия омадааст, ки «Маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрванд танҳо ба мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи сохти конститутсионӣ ва тамомияти арзии ҷумҳурий раво дониста мешавад». (Конститутсия, с. 11. Банди 14).

Қонунгузори Тоҷикистон, аввалан, камтарин адади аҳолиро барои созмондиҳии ташкилоти динӣ муқарар кардааст, сониян, қонунгузорӣ ҳангоми ба қайдгирӣ ва фаъолияти ташкилотҳои динӣ хусусиятҳои ин ва ё он динро дар назар гирифтааст. Аз ҷумла барои ташкилотҳои исломӣ, ба сабаби дар ислом набудани табақаи махсуси рӯҳониён, яъне бо тамоми нишонаҳояш, надоштани шакли маъмурии ташкилоти марказии динӣ барои масҷидҳои ҷомеъ миқдори муайяни аҳоли аз нигоҳи талаботи дини онҳо муқарар шудааст. Хусусияти марказонидашудаи ташкилотҳои массеҳӣ ба эътибор гирифта шудааст ва ғайра. Сеюм, афзалияти ҳуқуқи ташкилотҳои динӣ ба бино ва ашёҳои арзиши динидошта эътироф гардидааст ва чорум, барои ба қайд гирифтани ташкилотҳои динӣ, мӯҳлати хеле кам муқарар шудааст.

Ташкилотҳои динӣ дар мавриди андозбандӣ аз бисёр имтиёзҳо бархӯрдоранд. Масалан аз андозҳои амвол, нақлиёт, воридшавии маблағу ашёҳо аз шахсҳои ҳуқуқӣ ва шаҳрвандони алоҳида ҳамчун хайрия ва ғайра.

Қонун дар асоси дин ба вучуд овардани ҳаргуна низоъро манъ карда давлатро водор месозад, ки барои ноил шудан ба сулҳу созиши миллӣ барои гуруҳҳое, ки дар ихтилоф ба якдигар қарор гирифтаанд, шароити мусоид барои созиши тарафҳо ба вучуд оварад. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дин ва ташкилотҳои динӣ» ҳуқуқи падару модарон ва қудаконро барои интиҳоби дин ва тарбияву таълими динӣ эътироф карда, ҳеҷ гуна маҷбуркуниро ба қудак раво намебинад. Аслҳои Конститутсия ва қонун «Дар бораи дин ва ташкилотҳои динӣ» ба талаботҳое, ки Аҳдномаи ҳуқуқи қудак, ки қомеаи байналхалқӣ қабул кардаасту ба он Ҷумҳурии Тоҷикистон имзо гузоштааст, мувофиқ мебошанд. Аз ҷумла банди 5-и ин Аҳднома дар бораи аз байн бурдани ҳамагуна ҳуқуқпаймолкунӣ дар асоси дин ва эътиқод нисбати қудак, ки Ассотсиатсияи Созмони Милали Муттаҳид (соли 1981) қабул кардааст, бо мазмуни банди 18-20-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дин ва ташкилотҳои динӣ» мувофиқ аст. Мутабиқи қонун интиҳоби дин ва таълими динӣ то синни 16-солагӣ аз тарафи падару модар муайян карда мешавад.

Ҷиҳати ниҳоят муҳими дигар ин ҳуқуқи шахрвандон барои ташкил намудани муассисаҳои динӣ мебошад. Тибқи қонун беш аз 10 нафар метавонанд як ташкилоти динӣ таъсис диҳанд ва барои ба қайд гирифтани ба мақомоти оид ба дин муроҷиат намоянд.

Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми кафолатҳоро нисбати ҳифзи иҷтимоии кормандони ташкилотҳои динӣ дар баробари дигар шахрвандони ҷумҳурӣ, муайян кардааст. Онҳо ҳаққи нафақа, суғуртаи иҷтимоӣ, истифодаи имтиёзҳои муқараргардидаи қонун доранд.

Ҳуқуқи озодихое, ки қонун дар нисбати озодии дину эътиқод баён доштааст шароити бисёр мувофиқ ба диндорон ба вучуд меорад ва ҳар гуна заминаи ихтилофу низоъҳо аз байн меравад.

Баъди қабули Конститутсия ва қонуне, ки зикраш дар боло рафт, заминаи ҳуқуқии мусоид барои озодии диндорӣ

ва зътиқоди мардум ба вучуд омад ва татбиқи он мушкилиҳои ҳаёти динии мардумро аз байн бурда, озодии этиқоди онҳоро ҳифз намуд. Албатта, татбиқи қонуният дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кори осоне набуд ва дар ин роҳ мамониатҳои зиёде вучуд доштанд, ки муҳимтаринаш идома доштани ҷанги шаҳрвандӣ ва парешонии манотиқи ҷумҳурӣ ҳисоб мешуд.

Таъмини озодии вичдон аз муҳимтарин масъалаи демократиякунонии ҷомеа буда, ҳалли он то андозае ба сулҳу озоиштагии ҷумҳурӣ ҳидоят менамояд, зеро он талаботест, ки дар вақташ муҳолифин доштанд ва маҳз ин масъаларо ҳамчун шиори худ дар муборизаи зидди ҳукумат истифода карда, ба эҳсосоти динии шаҳрвандон таъя намуда, аз он сӯи истифода мекарданд ва ҳамчунин доираи муайяно дар хориҷа, созмонҳои байналмилалиро бо истифода аз масъалаи номбурда бо ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқобил мегузоштанд. Дар воқеъ ҳам бисёр доираҳои мухталифи сиёсӣ ва динӣ дар солҳои аввал фикри мусбат доир ба озодии вичдон дар Тоҷикистон надоштанд. Масалан бар асари тарғиботи муҳолифин бисёр гурӯҳҳои хориҷи кишвар, кишварҳои исломӣ, аз ҷумла дар Арабистони Саудӣ, гумон доштанд, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба пешрафти дин ва бархӯрдорӣ аз озодии вичдон мамониат мекунад.

Дар солҳои 1994-1995 дар он ҷо ҳатто як навъ сандуқи хайрия барои кумак ба муҳолифини тоҷик, ки баҳри озодии дин дар Тоҷикистон мубориза мебуданд, ташкил ёфта, як миқдор маблағи хайриявӣ низ дарёфт карда шуда буд. Баъзе доираҳои диниро дунявӣ будани давлати Тоҷикистон метарсонид ва ба гумонашон он ба замони шӯравӣ ҳамрадиқ бошад ва онро давоми сиёсати замони коммунистӣ (дар таҳрифи зиддикоммунистии он) дар шароити нави соҳибистиклолии ҷумҳурӣ тасаввур менамуданд. Тасаввурот дар бораи вазъияти дин дар собиқ шӯравӣ дар кишварҳои исломӣ аз гуфта ва навиштаҳои нашриётҳои ғарбӣ ба вучуд омада буд, ки бо воқеияти шӯравӣ ҷандон айнӣ надошт.

Қонунгузориҳои шӯравӣ дар мавриди озодии вичдон

маблағгузории тарғиботи атеистиро раво медонист ва тарғиботи давлатӣ пурра барои бартараф кардани «боқимондаҳои динӣ» нигаронида шуда буд. Маҳз ҳамин чиҳат асоси тасаввуроти марказҳои динии хориҷиро ташкил меод. Бинобар он вақте сухан аз дунявияти давлат мерафт, ё меравад, тасаввуроте метавонад пайдо шавад, ки идеологияи расмӣ давлат бо дин муҳолиф аст. Ҳол он ки қонуни асосии Тоҷикистон ва қонунҳои ҷорӣ гуногунандеширо асос шумурда, ҳеҷ як андешаро ба сифати мафкураи давлатӣ эътироф надорад. Баръакс динро яке аз унсурҳои фарҳанги миллӣ ва таҳкурсии он медонад. Фарқияти ҷиддӣ дар байни дунявияти давлат дар замони шуравӣ ва дар замони истиқлолият вуҷуд дорад, ки баъзеҳо онро дуруст дарк намекарданд. Агар сиёсати давлатӣ дар замони шуравӣ ба решақан кардани дин, тарғиботи давлатии атеизм ва идеологияи расмӣ худ сохтани он нигаронида шуда бошад, сиёсати давлати Тоҷикистон ба эҳтиром нисбати дин равона шудааст. Гуногунандешӣ он асосест, ки асли озодии андеша, сухану эътиқодно муайян мекунад. Он таҳкурсии ғоявии ҳамзистии эътиқоди мухталифи динӣ, қишрҳои гуногуни ҷомеа мебошад.

Сиёсати давлат бар зидди дин нигаронида нашуда, баръакс ба ҳимоя, нигоҳдории фарҳанги миллӣ, инчунин фарҳанги динӣ чун ҷузъи ҷудонашавандаи мероси фарҳангӣ ва унсури муҳими фарҳанги миллӣ нигаронида шудааст. Ин ҷо вақте сухан аз ҷузъи фарҳанги миллӣ будани дин меравад, бисёриҳо дар он ақидаанд, ки дину фарҳанги миллии тоҷикон якест, зеро ҳамагуна унсурҳои фарҳанги халқи тоҷик аз дин сарчашма мегирад ва дар гузашта бо таълимоти динӣ пироиш ёфтааст. Бо вуҷуди эҳтиром ба ин ақида доштанамон, бояд зикр кард, ки дин ҳеҷ гоҳ тамоми унсурҳои фарҳанги гузашта ва имрӯзро фаро намегирад, ҳарчанд, ки зиддият ва ҷудоии қатъӣ шояд дар байни унсури фарҳанги миллӣ ва дин набошад, вале фарқият дар байни онҳо буд ва имрӯз ҳам боқист ва касе, ки онҳоро айният медиҳад гумон аст, ки ба дин хидмате карда бошад, зеро арзишҳои бо ҳам нобаробар ва аз ҳам фарқ мекардагиро бо ҳам махлут ва тобеи дин сохтан

ба беолоишии дин зарар меоварад.

Фарҳангу тамаддун ҳамчун унсурҳои зиндагии муқарраии инсон на ҳамеша дар доираи таълимоти динӣ ҷой мегиранд. Ба ҳамин сабаб ҳам ҳатто муносибати олимони динӣ ба ин масъала гуногун аст. Аз ҷумла дар муносибати дину фарҳанги дунявӣ назарияҳои дугонагӣ (дихотомӣ), симбиози диниву дунявӣ, координатсияи унсурҳои динию дунявӣ, ҳамзистии унсурҳои динию дунявӣ (пеш аз ҳама илму дин) ва назарияи фарогири (универсализатсияи) дин ба вучуд омадаанд. Бечо нест, агар дар ин маврид гуфтаи Иқболи Лоҳуриро мисол биёварем, ки гуфтааст:

«Акнун чун ба заминаи усули ҳуқуқии Қуръон назар кунем, комилан ошкор мешавад, ки ин усул на танҳо монеи ба кор афтодани андеша ва фаъолияти қонунгузори башарӣ намешавад, балки доманаи ин усул чандон аст, ки худ ангезае барои бедор шудани андешаи башарӣ мешавад». (Эҳёи фикри динӣ дар ислом с. 147). Воқеан, тавъами дину дунё боиси пешрафт аст. Масъалаи дину миллат ва фарҳанги миллӣ ҷойгоҳи муайяне дар таҳқиқотҳои уламо ва фузалои исломӣ дорад. Агар таърихи тамаддуни исломӣ мавриди назар қарор гирад, маълум мешавад, бузургони ин соҳа тамоми илму фарҳанги миллӣ ва ҳатто арзишҳои беҳтарини тамаддуни ҷаҳониро вориди он сохтаанд. Дар ҳеҷ маврид олимони дар байни арзишҳои фарҳангӣ ва дин айнаида, тафриқа ва зиддият ҷустуҷӯ накардаанд. Аз ҷумла дар «Осор-ул-боқия»-и Берунӣ натавон арзишҳои илмӣ, балки расму оинҳои роиҷ низ ҳамчун осори фарҳанги умумии мардуми минтақа зикр шудааст. «Таърихи Табарӣ» низ мавзӯи ихтилоли фарҳангӣ ва илмиро дар фарҳанги исломӣ таъкид кардааст. Имом Ғаззоли бо тавачҷуҳи хос аз боби фарҳанги тоисломӣ ва нуфузи он сухан рондааст. Дар маҷмӯъ тамоми гузаштагон чи уламо ва чи ҳукамо ва инчунин аҳли тасаввуф ҳам бо назари мусбат ба гузаштаи фарҳангӣ назар карда, унсурҳои муҳими мероси гузаштаро ба исломӣ шомил сохтаанд. Ба таври кулӣ назари мутафаккирони форсу тоҷик ба назарияи синтези фарҳанг-орӣ ва исломӣ, дин бо фарҳанги ориёӣ мебошад. Дар ин

бора М.Иқбол ба Ҳортен истинод карда навиштааст: «...таърихи ислом шоистаи он аст, ки ҳамчун амали мутақобила ва ҳамоҳангиву ҳамкориҳои ду нерӯи мутамоиз тавсиф шавад, ки яке унсури фарҳанг ва маърифати ориёӣ аст ва дигаре дини сомӣ. Фарди мусулмон пайвасти тасаввури динии худро бо аносири фарҳангӣ, ки аз ақвоми муҳит бар худ ҷазб мекарда, татбиқ меодааст. (М.Иқбол. Эҳёи фикри динӣ дар ислом, Душанбе 1997. с. 143).

Уламои муосири ислом низ ин андешаро қувват дода, пайванди ҳар ду унсур ва ҳатто маҳсулияти фарҳанги ориёиро дар асли исломӣ мутазаққир шуда, назари умумии (универсалии) усули исломиро таъкид сохтаанд. Тақмили ғояҳои мазкур дар шакли илмӣ дар навиштаҳо ва суҳанрониҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баён шудаанд. Ақидаҳои ӯ аз сарчашмаи маънавии гузаштагон ғизо гирифта, бо рӯҳи замон ва тарзи зиндагии ҷаҳони муосир мутобиқ гардидааст.

Бунёди давлати дунявӣ, ки Қонуни асосӣ сохти давлатдории Тоҷикистонро ҳамин тавр муайян кардааст, масъалаи муҳимтарини сиёсати давлати Тоҷикистон аст. Гуногуноандешӣ, дарки моҳияти давлати дунявӣ, муносибати он ба дин ва фарҳанги динӣ, мақоми дин ва созмонҳои он дар ҷомеа аз масъалаҳои муҳими сиёсӣ ба ҳисоб мераванд. Баъди ҷудо шудани ҷомеа аз яккатозии андешаи коммунистӣ, ки ҷаҳонбинии илҳодӣ (атеистӣ) ҷузъи он буд, давлати дунявӣ мазмуни тозае дар ҳалли масъалаҳои зикршуда касб кард. Давлати дунявӣ на созгори ҷомеаи дар бархӯрди назарҳо парешон шуда, балки татбиқунандаи назарияи ба иттиҳод оваранда мебошад, ки ҷомеаро аз тундравии коммунистӣ ва тундравии баъзе гурӯҳҳои исломӣ ба канор кашида, эътидолиро дар он ҷорӣ менамояд. Албатта, назари дунявияти давлату ҷомеа заминаҳои таърихӣ дорад.

Вале дар шароити Тоҷикистон он назари нав ҳисоб шуда, бо дарку андешаҳои пештара дар ин бора то андозае тафовут мекунад. Давлати дунявӣ натиҷаи хоҳиши идеологияи коммунистӣ ва намунаи дигари он нест. Давлати дунявӣ

намунаи давлатдории мамолики мутараққӣ аст, бо анъанаю суннатҳои давлатдории миллӣ чизи тамоман бегона набуда, бисёр унсурҳои онро таърихи ҳазорсолаи давлатдорӣ дар сарзамини тоҷикон амалӣ сохтааст. Ислом ҷудоии дин ва давлатро эътироф накарда, ҳамчун дини тавҳид, ки ба ягонагии онҳо нигаронида шуда буд, дар саҳнаи таърих арзи вуҷуд кард. Умуман масъалаи ҷудоии дину давлат дар вақти барпо шудани хилофат дар миён набуд. Баъди пайдоиши давлатҳои мустақил дар сарзамини хилофат, ки дар онҳо ҳукмронии на шахсиятҳои динӣ, балки дунявӣ: султону амирон қорӣ мешаванд ва онҳо ба анъанаҳои давлатдории Сосониён, Румиён таъя менамуданд, ин масъала ба миён меояд. Аз ҷумла давлатҳои Саффорӣён, Сомониён, Бувайҳӣён, Ғазнавиҳо, Салҷуқӣён ва ғайра чунин давлат буданд. Қараёни аз дин ҷудошавии давлат аз асри VIII оғоз ёфта, давра ба давра тақвият меёбад. Маълум аст, ки ислом миёни дин ва сиёсат фарқ намегузорад, ба он омешиши маънавият (дин) ва дунявият хос аст. Вобаста ба ин дар Қуръон се мафҳум истифода мешавад, ки ҳокимияти Аллоҳро таъкид месозанд: султон, ҳукм, мулк. Ҳаёти сиёсӣ ва ҳуқуқӣ тобеи қонуни илоҳӣ (шариат) аст. Ин усулро Пайғамбар (с.а.) ҳангоми идораи ҷомеаи исломӣ (умма) риоя менамуд. Баъд аз вафоти он кас низ ин асл, ягонагии рӯҳоният ва дунявият дар хилофат истифода мешуд, алаҳхусус дар давраи хулафои рошидин – чаҳор халифаи аввал (ёрони пайғамбар). Агар пайғамбар халифатуллоҳ бошад, ёрони пайғамбар қонишинони пайғамбар ҳисоб мешаванд, зеро ҷомеаро дар асоси таълимоти Қуръони карим ва суннати расулоҳ идора карда аз худованд чун пайғамбар дастур (ваҳй) намегирифтанд. Ибни Халдун хилофатро чунин таъриф кардааст. «Хилофат моҳиятан ҷои қонунгузорро иваз мекунад, мақсади он ҳимояи дин ва ҳукмронӣ бар дунёст» (Ибни Халдун, Муқаддима, с. 191). Дар давлатҳои мустақил вазъият тағйир ёфта, халифа ҳукми воқеӣ надошт, гарчанде то як муддат, тақрибан то асри XIV нуфузи динии ӯ нигоҳ дошта шудааст. Умуман аз нигоҳи аксари мазҳабҳои исломӣ хилофат бо даври хулафои

рошидин, яъне ёрони барҳақи паёмбар (с) ба охир мерасад ва давраҳои дигари хилофат як навъи шоҳӣ ва ирсӣ ба ҳисоб меравад. Дар натиҷа аз нигоҳи шаръӣ салтанати ҳамаи шоҳу амирон яксон аст, ба ҷуз адли онҳо. Адл мизонест, ки султаҳои мухталифҳо аз ҳам метавонад фарқ кунанд. Аз нигоҳи динӣ низ вазъияти ба амал омада асоснок шудааст. Ба ин мақсад оятҳои истифода мешуданд, ки ҳуқуқи амиронро маликон ва султонро таъкид мекарданд. Аз ҷумла, гуфта мешуд, ки соҳиби мулк худованд аст ва онро ба касе хоҳад медиҳад. Дар ояти 24 сураи Бақар омадааст, ки «Худо подшоҳиашро ба ҳар кӣ хоҳад, диҳад».

Доир ба хилофати уммавиён ва аббосиён баъзан онҳоро давоми хилофат мешуморанд, вале нисбати хилофати туркҳои усмонӣ, ки дар асл, салтанати туркхост, ин маъниро камтар истифода мебаранд. Дар воқеъ ҳам на аз нигоҳи динӣ ва на аз назари илмӣ империяи туркҳо наметавон бо номи хилофати исломӣ арзёбӣ кард. Аз ин ҷиҳат кӯшишҳои баъзе аз туркгароён, ки онро чун хилофати исломӣ намудор мекунанд, ҷуз иброи эҳсоси туркпарастии онҳо чизе бештаре нест. Яке аз хизматҳои бузурги К.Ата-турк дар он буд, ки давлати туркҳо аз парешонӣ аз байн рафтан нигоҳ дошта, ҳамаи минтақаҳои онро муттаҳид карда, ҷумҳурий эълон намуда, ба он нерӯи тоза бахшид.

Дар давлатҳои мустақили ба вучуд омада дар асрҳои миёна ҳукумат дар ихтиёри султон, шоҳ ва амиру маликон буд, ки асосан шакли дунявӣ ҳокимиятро дунболагирӣ мекарданд. Халифаҳои аббосӣ ҳукми воқеии худро дар ин давлатҳо аз даст дода, аз идоракунии онҳо дар канор буданд. Вале нуфузи маънавияи динии онҳо чуноне зикр гардид, то асри XIV як андоза нигоҳ дошта шуда буд. Хилофати аббосӣ ба таври кулӣ баъд аз ишғоли Бағдод пойтахти хилофат аз тарафи Хулагихон соли 1058, дар баъзе сарчашмаҳо 1055 – аз ҷумла Б.Ғ.Гафуров «Тоҷикон». (Душанбе, 2000. с. 638) ва таъвияти ҳукумати салҷуқиён аз тарафи Алп-Арслон аз байн рафт. Маликони салҷуқӣ, агарчи ба халифаҳои аббосӣ бо назари эҳтиром менигаристанд, вале ҳукуматдории онҳо

бештар дар асоси низомҳои сиёсии эрониву румӣ сурат мегирифт. Дар айёми иртиқои қудрати давлати салҷуқиён ба унсурҳои дунявии давлат шахомату шукӯҳи хос бахшиданд, ки ба гуфти академик Бартольд В.В. чунин ҳодиса то ин вақт дар олами ислом назари худро надошт. (В.В. Бартольд. Соч., 6, М. 1966. с.30).

Минбаъд давраи авҷи қудрати султонӣ шоҳон оғоз мешавад, ки ҳатто вобастагии динӣ бо хулафои аббосӣ надоштанд. Дар ин давра ҳадисе роиҷ буд, ки дар он гуфта мешуд «Султон сояи-худо дар рӯи-замин аст ва ҳар озурдае ба ӯ паноҳ мебарад». Агар то ин вақт диният унсурҳои давлатро ба худ тобеъ сохта, онҳоро бо ақоиди динӣ омезиш меод, аз ин ба баъд мустақилияти унсурҳои дунявӣ дар давлат эҳсос мешавад. Назари фикрии исломӣ ҳам як андоза вобаста ба ин воқеият тағйир ёфт. Фуқаҳо ба хизмати шоҳу султонон пардохта, ақидае доштанд, ки халифа метавонад як қисми ҳокимияти худро ба султонон, амирон ва дастнишондодаҳои онҳо вогузорад. Аз ҷумла Мовардӣ дар асари худ «Ал-аҳком ас-султония» (с. 36). Ибни Таймия дар «Синас аш-шариъа» (с.32) тақрибан чунин ақидаро баён доштаанд. Дар ин давлатҳо дастгоҳи ҳарбӣ маъмурӣ ба анъанаҳои давлатдорӣ Сомониён ва Рум таъяс мекард. Идораи вазирон, котибон, вазоратхона (девор) фаъолият мекарданд. Дар идораи шахрдорӣ раис нақши муҳим мебозид.

Бо вуҷуди ин тағйиротҳо ва пурзӯршавии унсурҳои дунявӣ дин аз давлат ҷудо набуд. Ҳамаи соҳаҳои ҳаёти маънавӣ, қонунгузори давлат, таълиму тарбия ва мактабҳо ба дин итоат мекарданд. Идоракуни ва иҷрои тартибот дар ин давлатҳо мисли пештара аз шарияти исломӣ сарчашма мегирифт. Тарзи зиндагии мардум исломӣ буд. Дини ислом ба рушду нумӯи илму фарҳанги миллию дунявӣ мамониат намекард, чуноне ки намунаи он дар Аврупо дар муборизаи инквизитсия бар зидди илм мушоҳида мешавад.

Дар олами ислом озодии рушди илм таъмин шуда, бо вуҷуди бархе аз фарқиятҳо ва гуногунандешии усулӣ муборизаи оштинопазири дину илм дар асрҳои миёна

мушоҳида намешавад. Ихтилофҳое, ки вучуд доштанд байни уламои дин ва донишмандони улуми мухталиф сабаби гирифтани пеши роҳи инкишофи илм нагаштаанд. Аз ин ҷиҳат дастовардҳои илму фарҳанги олами ислом хеле бузурганд, ки на танҳо ифтихори аҳолии ин кишварҳо, балки шоистаи дастгирию пайравии аҳли олам, хусусан Ғарб гаштаанд. Исломи маҷмӯан аз нигоҳи бунёдии таълимоти худ ба илму маориф ихтилоф намевад. Маҷмӯи томи оёти Қуръон ва аҳодиси пайғамбар ҳастанд, ки мусулмононро ба омӯхтани илму фарҳанг даъват мекунад. Масалан ояти 79 сураи Анбиё «... ҳамаро ҳикмату илм додем», ё сураи Духон ояти 32: «ва аз рӯи илм бар аҳли ҷаҳонаш баргузидем», ё ин ки сураи Алақо ояти 4-5: «Худое, ки ба василаи қалам омӯзиш дод (4) ба одамӣ он чиро, ки намедонист, биёмухт (5)» ва ҳамин гуна дар бисёр оятҳои дигар ва ҳадисҳои пайғамбар (с.р) мақоми илму дониш, даъват барои омӯзиш таъкид шудаанд. Дар асрҳои миёна як андоза ҳамкориҳои илму дин баргузор гардид. Ҳамаи мутафаккирони исломӣ ҳам дар улуми дунявӣ ва ҳам динӣ асарҳои барҷастае таълиф намудаанд. Масалан, Ибни Сино, Умари Хайём, Абурайҳон Берунӣ, имом Ғаззоли ва даҳҳо дигар бузургон ҳам дар улуми дунявӣ ва ҳам динӣ шӯҳрати зиёде касб кардаанд.

Дар асрҳои қадид ин масъала дар маркази диққати маорифпарварони исломӣ, ислоҳгарон қарор дошт. Маорифпарварон Шиблии Нуъмонӣ, Аҳмади Дониш, Муҳаммад Абдӯ, Ҷамолиддин Афғон, Муҳаммад Иқбол ва дигарон мақоми илмро хеле баланд бардошта, пайванди улуми динӣ ва дунявиро таъкид карда, ба илмомузӣ, пешрафти маориф даъват кардаанд. Аз ҷумла М.Иқбол навиштааст: «Танҳо роҳе, ки барои мо боз аст ин аст, ки ба илми қадид бо вазъе эҳтиромез, вале мустақил наздик шавем ва таълимоти исломро дар равиши ин илм арзёбӣ кунем, ҳатто агар ин кор сабаби он шавад, ки ба касоне, ки пеш аз мо будаанд, ихтилоф пайдо кунем». (М.Иқбол. Эҳёи фикри динӣ дар ислом. Душ. 1997. с. 89-90). Таъкидҳои Президенти кишварамон дар бораи роҳи тараққиёти ҷумҳурӣ идомаи

воқеиятбахши суханони М.Иқбол аст. Президенти кишвар менависад: «Аз диди ислом ҳам ба арзишҳои ҷаҳони муосир назар карда шавад, арзишҳои илмию техникии он бояд зиддият ба таълимоти исломӣ надошта бошанд. Фақат ин арзишҳоро омӯхта, аз онҳо барҳраманд шуда, нигоҳи динии худро бо маводи муосир ғанитар сохтан зарур аст».

Имрӯз дар олами ислом доир ба муносибати дину илм корҳои аҷибе сурат гирифтаанд ва таносуби илму динро ҳам ба таври умумӣ ҳам ба таври ҷузъӣ, мушахасан нисбати илмҳои алоҳида таҳқиқ намудаанд, ки шоистаи дастгирӣ аст. Аз ҷумла метавон асарҳои Наср С.Ҳ., «Назарияи мутафаккирони ислом дар бораи табиат» (Техрон, 1342), Ғамрави М.А. «Ал-исломфиаср-ил-илм» (Қоҳира 1978), Ҳанафӣ Ҳ. «Дирасот ал-исломия» (Бейрут 1982), С.Ҳ. Наср, «Илм ва тамаддун дар ислом» (Техрон, 1971), «Шинохт» (асари гурӯҳи муаллифон, Техрон, 2004) ва ғайра. Албатта, тавре нест, ки ин илмҳо бо ҷузъиёташон ба ислом дохил шаванд ва фақат ба тарзе баёни ақидаҳои исломӣ аз нигоҳи илмӣ бошанд. Илму дин хоҳ-нохоҳ аз ҳам фарқ мекунад. Вале ихтилофи ҷиддӣ, ки боиси нигаронии ҳар ду тараф бошад, зиддияти оштинопазире байни онҳо вуҷуд надорад.

Давлати дунявӣ чунон ки таъкид гардид, мақоми илмро баланд бардошта таълими дунявиро қорӣ мекунад. Вале омӯзиши илмҳо дар мактабҳои давлатӣ асосҳои динии ҷомеаро ҳалалдор намесозад.

Инчунин дин ва ташкилотҳои динӣ монеъи пешрафти маорифи дунявӣ намегарданд. Имрӯз дар Тоҷикистон ташкилотҳои динӣ барои рушди маориф зътибори ҷиддӣ дода, мардумро ба илмомӯзӣ даъват мекунад. Дар мавъизаю хутбаҳои ходимони дин мусоидати ислом ба илм, зарурати илму маърифат пайваста таъкид мешаванд. Гузашта аз он аз ҷиҳати моддӣ низ масҷиду мадрасаҳо ба мактабҳои дунявӣ кумаки моддӣ мерасонанд. Аз ҷумла дар соли 2003 ташкилотҳои динии ҷумҳурӣ бештар аз 120 компютер ба мактабҳо доданд, бештар аз 20 мактабро таъмир намуданд, ба чандин мактабу интернатҳо кумаки моддӣ расонданд, ки

Чаноби Олӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ин дастгирӣ дар маҷлиси ҳукумат изҳори миннатдорӣ намуданд.

Дар бисёр шахру ноҳияҳо ҳамкории зичи мактабу ташкилотҳои динӣ ба вуҷуд омадааст. Вале набояд ин ҳамкориро яктарафа тасаввур кард. Давлат ба таълими динӣ, баланд бардоштани сатҳи он эътибори ҷиддӣ медиҳад. Дар қонун дар бораи мувофиқати мактабҳои динӣ ба дараҷаи маълумоти дар оиннома эълон дошташон суҳан меравад. Яъне мактабу мадрасаҳои динӣ бояд он сатҳро фаро гиранд, ки дар оиннома зикр шудааст. Ин кор бе кумаки давлат ва маорифи давлатӣ ба амал намеояд. Зеро дар Тоҷикистон то давраи истиқлолият таҷрибаи ташкили системаи маорифи динӣ вуҷуд надошт. Мактабҳое, ки дар замони шуравӣ дар назди рӯхониёни алоҳида ташкил ёфта буданд, ғайрирасмӣ, пинҳонӣ амал мекарданд. Онҳо дар шакли таълими хучрагӣ бунёд шуда буданд. Чанд нафари ангуштумор дар мадрасаи расмӣи Бухоро таълими динӣ мегирифтанду халос. Баъди истиқлолият бештар аз 20 мадраса, Донишгоҳи исломӣ ба кор шурӯъ намуданд. Илова бар ин дар назди масҷидҳои ҷомеъ гурӯҳҳои таълимии динӣ ташкил ёфтанд. Ҳамаи ин таҳаввулоти ҷиддӣ дар таълими динӣ буд. Вале норасоҳои таълими динӣ, бо вуҷуди озодӣ ва кумаке, ки давлат мерасонад, то ба ҳол вуҷуд доранд. Давлат тамоми заминаҳои ҳуқуқиро барои таълими динӣ муҳайё сохтааст. Ҳар кас ҳуқуқ дорад, ки дар оила аз падару модар ё шахсони наздик ё дар гурӯҳҳои таълимӣ дар вақти таҳсилоти умумӣ, яъне то синфи 9 хонданад аз мактаб дур нашуда таълими динӣ гирад ва баъди синфи 9 бошад, метавонад таълими диниро интихоб кунад. Таълими динӣ гирифтани комилан ихтиёрӣ буда, ҷузъи ҳуқуқи озодиҳои шахрвандон, ки дар маҷмӯъ озодии вичдонро ташкил мекунад, ба шумор меравад. Азбаски таълими динӣ дар ин шакл ҳодисаи нав дар ҳаёти маънавии ҷумҳурӣ аст, нуғузир бо худ мушкилоте дорад, ки онҳо бояд пайваста рафъ карда шаванд ва дараҷаи маълумоти динии аҳоли баланд бардошта шавад.

Дар давоми солҳои бозсозӣ дар деҳоту шаҳрҳои ҷумҳурӣ

мактабҳои зиёди динӣ ба вуҷуд омада буданд, ки аксарашон бо ном мактаб буда, дар асл ба мактаб шабоҳат надоштанд. Дар онҳо ягон хел таълими мунтазами динӣ бурда намешуд. Барнома, нақшаҳои таълимӣ ва умуман мақсадҳои аниқӣ таълимӣ низ надоштанд. Файр аз ин дар ин гуна мактабҳо асосан шахсоне дарс медоданд, ки аксарияташон ихтисосманд набуданд. Бисёри ин мактабҳо дар хонаҳои шахсони алоҳида ҷойгир буда, шакли таълими ҳуҷрагиро доштанд. Мактабҳои мазкур аз назорат берун буда, метавонистанд ҳамчун макони тарғиби ғояҳои ифротгарой истифода шаванд.

Дар баробари инҳо дар назди масҷидҳо низ мактабҳо буданд, ки баъдтар, яъне солҳои 1996-1999 номи гурӯҳҳои таълимиро гирифтанд. Дар ҳақиқат ҳам онҳо ҳеҷ ба мактаб монанд набуда, гурӯҳҳои хурдero ташкил медоданд, ки барои гирифтани дониши ибтидоӣ ба масҷид ҳозир мешуданд ва ҳайати доимӣ надоштанд. Баъди омӯзиш ва дарёфти пешниҳодҳои ташкилотҳои динӣ дар қонун ташкили гурӯҳҳои таълимӣ дохил гардид. Ҳамин тавр барои ин шакли таълими динӣ заминаи ҳуқуқӣ ба вуҷуд омад ва низоми муайян ҷорӣ шуд. Дар аҷаи онҳо низ дар қонун чун таълими ибтидоӣ муқарар шуда муносибати мақомоти давлат ва маориф ба онҳо муайян гардид, аз ин ҷо ба ин гурӯҳҳо танҳо бо розигии падару модарон ва мактаб метавонанд онҳое, ки дар мактаби таҳсилоти умумӣ меҳонанд ва он ҳам дар давраи фориг будан аз дарс иштирок намоёнд. Мақсад дар ин ҷо иборат аз он аст, ки таълими хонандагон дар мактаби таҳсилоти умумӣ, ки ҳатмӣ аст, риоя шавад ва ба раванди дарс дар мактабҳои системаи давлатии маориф ҳалал нарасад. Илова бар ин дарсзҳудкунӣ дар ин гурӯҳҳо хубтар шавад ва ин ду шакли таълим ба ҳамдигар ҳалал нарасонанд, балки якдигарро пурра кунанд.

Дар баробари гурӯҳҳо дар баъзе шахру ноҳияҳо мадрасаҳо пайдо шуданд. Онҳо асосан дар назди масҷидҳо амал мекунанд ва асосан имом-хатибҳо асосгузори онҳо мебошанд. Дар аввалҳо тартиби қонунии огози фаъолият ва ба қайдгирии мактабҳо риоя намешуд. То соли 1998 қисми

бештари мадрасаҳо дар қайди давлатӣ набуданд. Ҳатто масҷидҳое, ки онҳоро таъсис дода буданд, ба қайд гирифта нашуда буданд. Аз рӯи қонун муассисаҳои динӣ, масҷидҳои ҷомеа метавонанд мадрасаҳоро барои эҳтиёҷоти худ ташкил намоянд ва сипас онҳо чун шахси мустақили ҳуқуқӣ ба қайд гирифта шаванд ва фаъолият намоянд. Азбаски масҷидҳо ва дигар муассисаҳои исломиро муфтиёт ташкил мекард, он фақат қарор дар бораи ташкили муассисаи динӣ қабул мекарду ҳалос. Ба дигар ҷиҳатҳои талаботҳои қонун эътибор намерод. Дар натиҷа ташкилотҳои динӣ дар тӯли чандин сол бидуни қайд фаъолият намуданд. Фақат дар солҳои 2000-2003 муассар шуд, ки дар ин соҳа тартиби муайян ҷорӣ шавад. Мадрасаҳо ҳам барои ҳуқуқи худро ба даст даровардан ва ҳам ташкили низоми муайяни таълим ба дастгирии ҷамаҷонибаи мақомоти давлатӣ оид ба дин эҳтиёҷманд мебошад. Афзоиши пай дар пай миқдори мадрасаҳо, ки дар соли 2002 шумораи онҳо ба 20 адад расид, эътибори махсусро нисбати фаъолиятҳои талаб мекунад. Мавқеи Донишгоҳи исломии ба номи имом Тирмизӣ ҳамчун маркази асосии таълимӣ устувортар гардид ва аз ҷиҳати моддӣ, сохтмони биноҳо низ ба қадри имкон вазъияташ беҳтар шуд. Дар ин кор ҳукумати шаҳр ва дигар мақомоти давлатӣ кумаки худро дарёф надоштанд. Муассисаҳои байналхалқӣ, аз ҷумла Бонки исломии рушд дар сохтмони иморату таъмири онҳо ёрии ҷиддӣ расониданд. Маҳз бо маблағи ин муассиса сохтмони бинои асосии Донишгоҳ ба итмом расонида шуд. Китобхона, кабинетҳо ва дигар таҷҳизоти зарурӣ низ бо дастгирии созмонҳои байналхалқӣ мисли Фонди Оғохон, Робитаи олами исломӣ, ҷамъияти хайрияи «Ҳарамайн» ва ғайра ташкил ёфтанд.

Сафоратхонаҳои дар Душанбе қарордоштаи баъзе кишварҳо аз ҷумла Амрико, Эрон, Хитой Олмон низ як андоза ба мадрасаҳо ёрӣ расонидаанд.

Тибқи қонун мадрасаҳо ҳамчун ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ аз давлат ҷудо буда, мустақил амал меkunанд ва маблағгузорӣ карда намешаванд. Вале дар ин муассисаҳо

шаҳвандони ҷумҳурӣ таҳсил менамоянд, ки нисбати тақдирӣ онҳо давлат наметавонад бетараф бошад.

Ба ғайр аз ин қонун кумаки моддӣ ба онҳоро аз тарафи давлат манъ накардааст. Аз ин ҷиҳат мақомоти давлатӣ дар кори ободонӣ ва дастгирии моддии мадрасаҳо саҳми муайян доранд. Тақрибан дар ҳудуди 100 биноӣ мақони дорои арзиши динӣ дошта, ки дар байнашон мадрасаҳо зиёданд, дар ҷанд соли охир таъмир карда шуданд.

Мақомоти давлатӣ оид ба дин, ҳукуматҳо ба мадрасаҳо кумакҳои бегаразона расонида, инчунин барои дарёфти маблағ кумаки ба худ вобастаро анҷом медиҳанд. Ин кумаки мақомоти давлатӣ аз ҳисоби маблағи буҷай нест. Онҳо фақат хайрияҳо ва ташкилотҳои ёрирасонро ба ин кор ҷидоят мекунанд. Ободии мадрасаҳо, низоми дурусти таълим ва назорати қатъии мақомоти давлатӣ дар доираи қонунҳои ҷорӣ таваҷҷуҳи ходимону хонандагони мадрасаҳоро ба сиёсати дурусти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар сохта, миннатдорию қаноатмандияшонро таҳким мебахшад. Ингуна шакли фаъолият ва муносибати мақомоти давлатӣ имкони кам шудани таассуби динӣ ва маҳдуд шудани нуфузи доираҳои ифротӣ ва ҳизбҳои гурӯҳҳои ғайрирасмии ифротиро ба мадрасаҳо, яъне мударрисону хонандагони онҳо хеле маҳдуд месозад.

Аз ҳамин сабаб ҳаст, ки дар мадрасаҳо гурӯҳҳои ифротии динӣ дар тӯли ҷандин соли охир пайдо нашудаанд ва вазъи мадрасаҳо орому солим аст. Албатта, ин дохил шудани баъзе донишҷӯёни мадрасаҳоро ба гурӯҳу равиҳои экстремистӣ истисно намекунад, вале дар ҳуди мадрасаҳо чунин гурӯҳҳои шаклгирифтаи ифротӣ фаъолият надоранд. Ҳамаи ин бори дигар аз дурустии муносибат ба таълими динӣ ва фаъолияти мадрасаҳо гувоҳӣ медиҳад. Бо вуҷуди ин рафти таълими динӣ, дараҷаю сифати маълумот дар онҳо, услубу кори мадрасаҳо на дар он дараҷае аст, ки мардуми диндор ва масъулони ин соҳаро қаноатманд созад. Дар ҷараёни омӯзиши фаъолияти мадрасаҳо маълум гардид, ки кори бисёр мадрасаҳо қаноатбахш набуда, сифату услуби таълим ба меъёрҳои

умумӣ ҷавобгӯ нестанд. Ҳоло ҳам тарзи асримиёнагии таълим ҷорӣ аст ва дониши хонандагони мадрасаҳо ниҳоят паст мебошад.

Илова бар ин қонун талаб мекунад, ки мадрасаҳо ба дараҷае, ки дар оинномаҳояшон эълон доштанд, мувофиқ бошанд ва он сатҳи донишро диҳанд. Вале, мутаассифона, сатҳи дониши мадрасаҳо ба чунин меъёрҳо чандон ҷавоб дода наметавонанд. Онҳо ҳарчанд чун муассисаҳои мутаваҷҷуаи динӣ ба қайд гирифта шуда бошанд ҳам, аксаран дониши ибтидоии динӣ медиҳанд. Умуман ҷудокунии таълими динӣ ба сатҳи мухталиф: ибтидоӣ, миёна ва олӣ дар таълими динии ҷумҳурӣ анъанаи худро надорад. Дониши хонандагони ин мактабҳо одатан аз рӯи китоби меҳондагиашон муайян карда мешавад, масалан ҳафтиякхон, чаҳоркитобхон, мухтасархон ва илло охир. Яъне меъёри стандартизатсияи мактабҳои динӣ маъмул нест. Аз рӯи китобҳои меҳондагиашон сатҳи дониши хонандагонро муайян кардан мушкул аст. Бо вучуди ин аз рӯи ҳамин китобҳо ҳам метавон ба дараҷаи маълумоти онҳо то андозае сарфаҳм рафт.

Дар таълими имрӯзаи динӣ бисёр камбудӣҳо, чи аз ҷиҳати таъмини ҳуқуқи, чи аз нигоҳи ташкили имрӯзаи таълим ва чи аз ҷиҳати мазмуни таълим вучуд доранд, ки ислоҳи онҳо хеле зарур мебошанд.

Имрӯз се шакли таълими динӣ вучуд дорад, таълими фардӣ дар оила, таълими динӣ дар гурӯҳҳои таълимӣ, ки дар назди масҷидҳои ҷомеъ ташкил карда шудаанд ва таълим дар мадрасаҳо.

Шаклҳои номбурда дар асоси талаботи қонун ба вучуд омадаанд, ки дар асл унсурҳои муҳими озодии вичдонро ташкил мекунанд. Таълим дар онҳо ихтиёрӣ, аз рӯи анъанаҳои таълимии маъмули ин минтақа сурат мегирад. Гурӯҳҳои таълимӣ шакли номуназзами таълими ибтидоии динӣ аст, таълими фардӣ бошад ба ҳеҷ гуна системаи таълимӣ мувофиқ нест, он метавонад дараҷаи ибтидоӣ ва метавонад дараҷаҳои дигари баландтари таълимиро фаро гирад. Дар ин маврид ҳеҷ гуна барномаи таълимӣ вучуд надорад, вале мувофиқи

талаботи анъанавии таълимӣ маҷмӯи муайяни китобҳои динӣ пай дар пай дарс дода мешавад, ки аз худ кардани онҳо дараҷаи маълумоти диниро муайян мекунад. масалан маълумоти ибтидоӣ то омӯзиши «Мухтасар»-ро ва китобҳои баъди он миёна ва олиро дар бар мегиранд. Бо вучуди ин агар гуём, ки ягон тартиб дар таълими динӣ нест, ғалат хоҳад буд.

Таълим дар мадрасаҳо то андоза мувофиқи сатҳе, ки онҳо дар оинномашон муайян кардаанд, сурат мегирад.

Вале ин система ба талаботи замон мувофиқ намеояд, зеро меъёри қабули мардум он системае аст, ки дар таълими ғайридинӣ вучуд дорад, системаи таълими давлатӣ (яъне ғайридинӣ) ба сатҳи баланд инкишоф карда, дар тӯли солҳои зиёд ривочу такмил ёфтааст. Мардум ҳам ҳамингуна системаи таълимиро бештар қабул карда, аз ин меъёрҳо сатҳи маълумотро муайян мекунад, дар ин қиёс маълумоти динӣ ба дараҷаҳои маълумоти дунявӣ мувофиқат намекунад. Алалхусус, маълумоти миёна ва олии динӣ бо ҳам махлут буда, меъёрҳои, ки онҳоро фарқ кунанд, вучуд надоранд, фақат номи мадрасаҳо ва барномаҳои онҳо андаке фарқ мекунад ва илло ҳамон китобҳо ва илмҳои, ки дар мадрасаи миёнаи динӣ хонда мешаванд, онҳо дар мадрасаи олий низ таълим дода мешаванд. Сабаби ин аввалан, таърихи на чандон тӯлонӣ доштани таълими расмӣ динӣ дар ҷумҳурӣ мебошад, яъне то замони истиқлолият дар ҷумҳурӣ ягон мадрасаи динӣ расмӣ вучуд надошт. Вале таълими динӣ дар назди шахсони алоҳида, мактабҳои ғайрирасмӣ дар минтақаҳои мухталиф вучуд доштанд, ки онҳо пинҳонӣ амал мекарданд. Аз ин ҷо таълим дар онҳо ба таври ҳучрагӣ гузаронида шуда ҳудуди маълумоти анъанавии диниро фаро мегирифт ва ҳатто мутобиқи китоби хондагӣшон донишомӯзон номбар мешуданд ва он сатҳи маълумоти онҳоро муайян мекард.

Чунон ки мудирӣ мадрасаи ба номи имом Тирмизӣ (Алиев Ҷ.) дар баҳси гурӯҳҳои динию дунявӣ ибраз кард, ин мактабҳо гарчанд маълумоти қасоии динӣ меода бошанд, ҳам, вале табақабандии маълумоти онҳо вучуд надорад. Дар ҳар сурат

он ба таълими анъанавии динии асрҳои миёна бештар монанд аст, на ба ҳозира. Методи таълимии он низ ба усули асри миёнагӣ шабоҳат дорад. Гузариш аз як зина ба зинаи дигар мутобиқи хатми қориёнаи китоби таълимӣ сурат мегирад. Масалан баъди хатми «Чаҳоркитоб» таълими «Мухтасар» шурӯъ мешавад ва ғайра. Дар таълим ба дарки мазмун камтар аҳамият дода шуда аз ҳифз кардани он чӣ, ки дар китоб сабт шудааст, асос шумурда мешавад. Ҳатто баъзе ибора ва ҷумлаҳои тоҷикӣ, ки шакли архаистӣ дошта, ҳоло дар забон истифода намешаванд, ҳифз карда шуда, ба ҳамон навъ ба мардум расонида мешаванд.

Чунин ба назар мерасад, ки хатмкунандагони ин мактабҳои ғайрирасмӣ ҳоло ҳам дар асри миёна зиндагӣ мекунанд. Дар ҳар сурат онҳо аз воқеияти асри худ то андозае дар каноранд. Ин аз як тараф, симои махсуси рӯҳониёнро ба вуҷуд оварда, арзиши шахсияти онҳоро нишон диҳад, аз дигар тараф, аз ҳаёт дӯр мондани онҳоро таъкид мекунад. Ин ҷудойе аз сабабҳои ба таассуби динӣ гирифта шудани баъзе рӯҳониён мешавад.

Таълими динӣ дар солҳои истиқлолият бо ривоби бештаре ноил шуда, хусусияти ошкорою расмӣ пайдо кардааст ва аз ҳудуди петарааш кам-кам ба берун қадам гузошта бошад ҳам, вале таъйири ҷиддӣ надидааст. Шояд чунин шакли таълим бисёр ходимони динро, ки дар чаҳорҷӯбаи андешаи анъанавӣ қарор доранд, қаноатманд месозад ва онҳо ба навзосии таълими динӣ манфиатдор намебошанд. Дар ҳар сурат мадрасаҳои расмӣ ва рӯҳониёни расмӣ ҳамон шакли пештараи таълимиро нигоҳдорӣ ва ҳифз мекунанд. Онҳое, ки дар хориҷи кишвар таълими динӣ дидаанд, чандон сазовори эътимоди мардуми диндор нашудаанд, зеро онҳо аксаран зеринуфузи равияю фирқаҳои мухталифи дигари исломӣ, ки дар ҷумҳурӣ қобили қабул нестанд, мондаанд ва таълими диние, ки онҳо мехоҳанд ҷорӣ кунанд, ба воқеияти динии ҷумҳурӣ он қадар мувофиқ нест, аз ин ҷо дар системаи таълими динӣ мавқеъ надоранд ва ба мактабу курсҳои таълимие, ки онҳо ташкил намудаанд, мардум бо назари шубҳа менигаранд.

Дар воқеъ, баъзе хатмкунандагони мактабҳои динии хориҷӣ ақидаҳоеро дастгирӣ мекунанд, ки ба мазҳаби расмӣ ҷумҳурӣ чандон мувофиқ намеоянд ва ақидаҳои ваҳҳобия, шиа, салафия ва ғайраро паҳн мекунанд, ё зерӣ нуфузи таассубу ифротгарии динӣ мондаанд. Ин ҳолат вазъияти динии ҷумҳуриро мураккаб сохта, метавонад боиси нигаронии ҳам диндорони ҳанафимазҳаб ва ҳам мақомоти ҳукуматӣ бошад.

Вале он шакли қадима низ дар шароити ҳозира талаботи ҷомеаро ба донишмандони соҳаи дин чандон қаноатманд намесозад. Аз нигоҳи ҳуқуқӣ қонунҳои ҷумҳурӣ имконияти гирифтани таълими диниро муҳайё сохтаанд. Қонун «Дар бораи дин ва ташкилотҳои динӣ» ҳуқуқи диндоронро барои гирифтани маълумоти динӣ чи дар назди падару модар ва чи дар гурӯҳу мадрасаҳои динӣ ҳимоя намуда таъкид месозад, ки падару модарон то синни 16-солагӣ бо хоҳиши худ метавонанд, ба фарзандонашон таълими динӣ диҳанд. Барои ин кор ҳақдоранд, касеро ҷалб намоянд ё ба гурӯҳҳои таълими онҳоро равона намоянд. Вале падару модарон то хатми синфи 9-ум, ки маълумоти 9-солаи ҳатмии дунявӣ барои ҳама ҳатмӣ аст, наметавонанд онҳоро аз мактабҳои таҳсилоти умумӣ дар канор гузоранд. Аз ин ҷо қонун муайян кардааст, ки хонандагони ин мактабҳо баъди дарс дар мактаби таҳсилоти умумӣ то 16-солагӣ бо хоҳиши падару модар ва маъмурияти мактаб метавонанд, дар гурӯҳҳои таълимии динӣ таҳсил намоянд. Гурӯҳҳои таълими динӣ дар назди масҷидҳои ҷомеъ бино мешаванд. Дар онҳо ходимони масҷид дарс медиҳанд ё он касеро, ки маълумоташ басанда бошад, ба тадрис ҷалб мекунанд. Таълим дар онҳо чун эътиқоди динӣ кори хусусии ҳар шахванд буда, давлат ба он дахлат намекунад. Ин талаботҳо дар асоси аслҳои давлати дунявӣ буда, озодии эътиқод ва гуногунадеширо пуштибонӣ менамояд. Дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ, донишқадаю омӯзишгоҳҳои давлатӣ ба донишҷӯён дарси динӣ дода намешавад. Албатта донишҷӯёни маълумоти умумӣ дар бораи динҳо аз дигар илмҳо пайдо мекунанд. Таърихи дин дар ҳамаи зинаҳои

маориф омӯхта мешавад. Илму таърих, фалсафа ва ғайра низ ба онҳо маълумоти муайяно пешкаш мекунанд. Вале инҳо хусусияти диншиносӣ дошта, таълими сирф динӣ нестанд. Яъне дар ин маврид ҷудоии мактаб аз масҷиду калисо нигоҳ дошта мешавад.

Албата, қорӣ намудани таълими баъзе фанҳои умумии таҳсилоти умумӣ дар донишқадаю донишгоҳҳо ва мадрасаҳои динӣ яке аз унсурҳои тақмили маълумотро ташкил дода бошад ҳам, вале он таъйири ҷиддӣ дар таълими динӣ ворид намесозад. Зеро ислоҳоти таълими ин мактабҳо қабл аз ҳама бояд маълумоти динии онҳоро фаро гирад ва омӯзиши илмҳои дар назардошта: фалсафа, таърих, адабиёти тоҷик, забони хориҷӣ, компютер ва ғайра бояд бо улуми ихтисоси онҳо алоқаманд бошад. Ғайр аз ин дар мавриди қорӣ кардани улуми зикршуда хусусияти мактабҳои диниро дар назар гирифта, китобу маводи ба онҳо мувофиқи дарсӣ таҳия шавад, бевосита дар он шакле, ки дар мактабҳои ғайридинӣ дарс дода мешаванд, дар мактабҳои динӣ чандон қобили қабул нестанд ва метавонанд эътирози рӯҳониёни анъанавӣ ва муҳофизакорро ба вуҷуд биёранд. Дар ҷаҳорҷӯбаи динӣ мавриди истифода қарор додани китобҳои имрӯзаи дарсии ин фанҳо эътирози хонандагонро ҳам метавонад эҷод кунад.

Азбаски ин фанҳо аз рӯи ақидаи муайяни илмӣ ва ё идеологӣ навишта шудаанд, мувофиқати онҳоро бо аслҳои озодии эътиқоди динӣ, ки қонунҳои қории Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин месозанд, дида баромадан лозим мешавад. Ҳоло дар баъзе мадрасаҳо ин фанҳо таълим дода мешаванд, вале аз рӯи он манбаъҳое, ки дар осори исломӣ вуҷуд доранд. (ба ҷуз компютер ва забонҳои хориҷӣ). Яъне ҳамон илмҳои пештара ва дар сатҳи пештара, дарс дода мешаванд, ҳол он ки ин илмҳо ҳоло таъйир ёфта, хеле пеш рафтаанд ва дигар шудаанд. Пас, агар ин фанҳо ва қорӣ кардани таълими онҳо дар мактабҳои динӣ дар воқеъ зарур бошад, бояд мутобиқ ба талаботи муосир ва дар сатҳи

баланди ҳозиразамон дарс дода шаванд.

Масъалаи дигаре, ки ислоҳоти таълими динӣ ба миён мегузорад ва он хеле муҳим аст, ташкили таълиму тарбияи динӣ мувофиқ бо талаби замон, дар сатҳи меъёрҳои ҳозиразамони умумӣ, байналхалқӣ мебошад. Ин ҷо пеш аз ҳама мазмуни таълими динӣ ва усулҳои он дар назар дошта шудааст. Дар нисбати мазмуни таълими динӣ он чизро ба инобат гирифтани лозим аст, ки аслҳои дин новобаста ба замон буда, асосан бе тағйир мемонанд. Аммо мисолҳо, маводе, ки зимни онҳо истифода мешавад, шарҳу тафсири онҳо метавонанд ба замон мувофиқ бошанд, рӯҳи замонро ифода кунанд. Усулҳои дарсдиҳӣ ҳамеша тағйирпазиранд. Вале бо вучуди ин мисолу маводҳои иловагӣ ва усулҳои таълим дар мактабҳои динии ҷумҳурӣ шакли асримиёнагии худро нигоҳ доштаанд. Нақшаю барномаи дурусти таълимӣ вучуд надорад. Мисолҳои, ки барои исботи ин ё он ақида, таълимот оварда мешаванд, кӯҳна шудаанд, хусусан агар онҳо ба ҳодисаҳои табиат дахл дошта бошанд ва ё аз илмҳои табиатшиносии ҷомеашиносӣ бошанд. Дар натиҷа донишҷӯ ба мисолҳои рӯ ба рӯ мешавад, ки қайҳо қимати илмӣ худро гум кардаанд. Тарзи таълими хучрагӣ ва дарси гурӯҳҳои таълимӣ барои баланд бардоштани савияи таълимоти динӣ кумак намекунад.

Албатта, қорӣ намудани таълими забонҳои хориҷӣ, таърихи адабиёти тоҷик, фалсафа, таърихи дин, ки ҳоло дар аксари мадрасаҳо, қабл аз ҳама дар Донишгоҳи исломии ба номи имом Тирмизӣ омӯхта мешаванд, мазмуни таълими диниро як андоза ба сатҳи баландтар мебардорад. Вале ин ҳоло маънии болоравии сатҳи умумии таълими диниро надорад, зеро асоси таълими диниро улуми ихтисосии онҳо ташкил мекунад. Тағйироти ҷиддӣ дар ин самт танҳо он вақт муяссар мегардад, ки таълими дин дар зинаи баландтар ва дар шакли муносиб ба ҷомеаи ҳозира қорӣ шавад. Барои ин қабл аз ҳама қорӣ намудани таълими динӣ дар асоси методика ва тарзи нави таълим аст. Дар бисёр донишгоҳҳои кишварҳои исломӣ чунин иқдом ба амал омадааст ва бояд

таҷрибаи онҳо дар мувофиқат бо воқеияти ҷумҳурӣ истифода шавад, зеро дар ҷумҳурӣ анъанаи хуби таълимӣ дар мактабҳои ғайридинӣ ҳосил шудааст ва татбиқи он аллакай дар таълими динӣ ислоҳоти амиқе ворид месозад. Ба ин анъана, қорӣ будани нақшаҳои таълимӣ барномаҳои дарсӣ доир ба фанҳои таълимӣ, барномаи муқаммалӣ ҳар сатҳи мактабҳо: ибтидоӣ, миёна, олӣ, китобҳои дарсии бо ин барномаҳо мувофиқ ва ғайра мебошанд. Истифодаи онҳо дар мактабҳои динӣ метавонанд, сатҳи маълумоти диниро хеле баланд бардоранд. Имконияти қорӣ намудани ин барномаҳо низ вуҷуд дорад, зеро муассисаҳои динӣ метавонанд дар ҳамкорӣ бо кормандони соҳаи маорифи ҷумҳурӣ чунин барномаҳоро тарҳрезӣ карда, китобҳои дарсӣ омада созанд. Дар баробари ин методу усулҳо, таҷҳизоти навро чун мактабҳои кишварҳои хориҷӣ истифода кардан аз аҳамият ҳолӣ нест.

Барои ин лозим аст, ки устодони донишқадаҳои динӣ ҳам таҷрибаи мактабҳои ғайридиниро омӯзанд ва ҳам ба тарзу усулҳои таълими динии кишварҳои хориҷӣ ошноӣ пайдо кунанд.

Муҳимтарин масъалаи дигаре, ки ба сатҳи муосир таълимгоҳҳои диниро мувофиқ месозад, стандартизатсияи онҳо мебошад, албатта, стандартизатсияи онҳо аз мактабҳои дунявӣ қимматан фарқ дорад. Дар ин маврид бояд гуфт, ки анъанаи таълимгоҳҳои динӣ, талабот ба ин ё он дониши динӣ, асрҳо боз ташаккул ёфтааст ва нигоҳ доштани он зарур мебошад. Илова бар ин стандартизатсияи ин мактабҳо набояд давлатӣ қонунидани онҳоро дар бар гирад, зеро ҷудоии мактабҳои динӣ, чун дигар ташкилотҳои динӣ асоси конституцсионӣ дошта, бояд бетағйир монад. Вале стандартҳои умумӣ барои мактабҳои яхела ва яқсатҳои динӣ дорои аҳамияти зиёд буда, дараҷаҳои онҳоро бо ҳам мувофиқ месозад. Аз дигар тараф, ҷиҳатҳои меъёрию ҳуқуқии онҳо бо ҳам мувофиқ мешаванд.

Дар айни замон бояд роҳҳои беҳтар кардани заминаи ҳуқуқии таълимгоҳҳои диниро ҷустуҷӯ намуда, назорати

давлатиро ба онҳо қувват бахшид. Маҳз назорати давлатӣ, на пешгирии фаъолияти онҳо, метавонад ба болоравии сатҳи маълумоти мактабҳои динӣ кумак намояд ва таъсири ҳаргуна таассуб ва ифротгароиро ба мактабҳои динӣ заиф ва пешгирӣ кунад. Ҳамин масъалаҳои дар таълими динӣ мавҷудбударо ба назар гирифта, ба қонуни соли 1994 тағйирот дохил карда шуд, ки мутобиқи он мактабҳо ба сатҳҳои, ки оинномаҳояшон муайян мекунанд, мувофиқ бошанд. Мақомоти давлатӣ, қабл аз ҳама Вазорати маориф метавонад дар ин кор кумаки илмӣю методӣ ба мактабҳои динӣ расонад. Барои он ташаббус аз ҳар ду ҷониб бояд бошад.

Масъалаи муҳиме, ки барои баланд шудани сатҳи маълумоти динӣ зарур аст ва аз талаботи қонун бармеояд, тартиб додани китобҳои дарсӣ мутобиқ ба барномаҳои нав мебошад. Аввалан бояд барномаҳои намунавӣ доир ба ихтисосҳои динӣ тартиб дода шуда, аз муҳокимаи уламои ҷумҳурӣ гузаронида шавад ва мутобиқи онҳо китобҳои дарсӣ тартиб дода шавад. Тартиб додани барномаҳои нави таълими динӣ, ҳаргиз маънои инкори анъанаҳои мавҷударо надошта, балки такмили онҳоро бояд дар назар гирад. Аз ин ҷо ҳар барномаи таълимӣ, ки набошад, бояд ба шуури талаботи динии мардум мувофиқ бошад ва сатҳҳои мухталифи таълими диниро ифода кунад. Лозим ба ёдоварист, ки ҳоло ин сатҳҳо ба андозаи кофӣ равшан нест ва мактабҳои динӣ ифодаи худро наёфтаанд. Пас, маҳз барномаҳо метавонанд ин дараҷаҳоро муайян кунанд ва китобҳои ба худ мувофиқи дарсиро дошта бошанд. мувофиқ ба меъёрҳои муайянкардаи барномаҳои таълимӣ дараҷаҳои мухталифи таълимӣ стандартизатсия шаванд, ки боиси пайдоиши низоми муайян дар таълими динӣ мегардад. Дар ин асос бояд меъёрҳои аз тарафи диндорон эътирофшудаи маълумот ба вучуд биёяд.

Имрӯз имконияти ташкилотҳои динӣ барои тартиб додани барномаҳо ва китобҳои дарсӣ чи аз нигоҳи дараҷаи илмӣ ва чи таҷрибаи педагогӣ маҳдуд аст ва кумаки ҳамаҷонибаи муассисаҳои илмӣю педагогии кишварро тақозо мекунанд. Дар аини замон бояд тазаққур дод, ки ин муассисаҳо хусусияти

дунявӣ дошта, кормандони онҳо аз улуи динӣ огоҳии ҷиддӣ надоранд. Бинобар ин ёрии онҳо дар таҳияи китобҳои дарсӣ ва барномаҳо дар доираи ёрии методӣ ва педагогӣ маҳдуд мешавад, яъне ба таври кулӣ онҳо низ танҳо дар ҳамкории ҷиддӣ бо ходимони дин метавонанд кумаки шоистае ба ислоҳоти таълими динӣ расонанд.

Қонунҳои мавҷудаи ҷумҳурӣ аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ба ин гуна ҳамкорӣ ва ҳамчунин ба ислоҳу такмили таълими динӣ имконият медиҳад ва ин имконият бояд самаранок истифода шавад. Дар айни замон такмили заминаҳои ҳуқуқии таълими динӣ барои пешрафти ҷомеа ва гуфтугӯи самарабахши нерӯҳои дунявӣ ва динӣ ва дар ин асос пешгирӣ аз ҳар гуна ифротгароии динӣ, оромии ҷомеа ва рушди фарҳангу маънавияти он зарур мебошад. Бояд он заминаи мусоид барои пешрафти таълими динӣ ва тақвияти назорати давлат ба равандҳои мухталифи динӣ фароҳам созад.

Дар ҳар сурат талаботи аср дигар аст ва мактабҳои динӣ дар кишварҳои дигари исломӣ бо он мувофиқ шудаанд. Дар вақти муайян кардани сатҳу дараҷаи таълими динӣ ин талаботро сарфи назар кардан номумкин аст. Ҳамчунон ки риояи нашудани анъанаҳои таълими динӣ бо шуури динии оммаи диндорон номувофиқатӣ меорад ва чандон писанди оммаи васеъ ва муллоҳои анъанавию ба қавли М.Иқбол «муҳофизакор» намебошад. Яъне дар ин маврид ҳам мавқеи мувофиқ, мавқеъе, ки қобили қабул бошад, пайдо кардан зарур аст. Аз ҳамин ҷиҳат ба кори дохилии муассисаҳои динӣ, дар айни замон мадрасаҳо дахлат накарда, қонун талаботеро пешниҳод мекунад, ки шакли иҷрои он ба ҳуди мактабҳои динӣ вобаста аст. Онҳо метавонанд ин меъёрро бо дар назардошти анъанаю суннатҳои таълимӣ риоя кунанд.

Вале нисбати Донишгоҳи исломӣ, ки он дар таърихи таълими динӣ дар ҷумҳурӣ сохтори нав ва мувофиқи талаботи замон аст, он таҳаввулоти муайянеро аз сар гузаронид. Дар аввали фаъолияти худ аз мадрасаҳои дигар бо он фарқ мекард, ки ҳамон илмҳои динӣ дар дигар мадрасаҳо ҳонда мешудагӣ, аниқтараш китобҳои динии дар боло зикр шуда,

пурратар ва амиқтар омӯхта мешуд. Баъди дохил шудани тағйирот ба қонун нисбати маълумоти динӣ, оҳиста-оҳиста вазъи донишгоҳ рӯ ба беҳбудӣ ниҳода он симои донишгоҳро гирифт. Аввалан, таҳасусҳои динӣ муайян гашта, мутобиқи онҳо шӯъба ё факултаҳо ба вучуд омаданд, барномаи донишгоҳ бисёр илмҳои ро, ки дар мадрасаҳои ҷумҳурий намеомӯзанд, вале дар донишқадаҳои дигар кишварҳои исломӣ вучуд доранд, фаро гирифт. Дар баробари улуми динӣ, илмҳои умумии ҳоси донишгоҳҳо мисли забони хоричӣ, фалсафа, таърихи дину фарҳанг, таърихи халқи тоҷик, адабиёти тоҷик, компютер ва технологияи иттилоотӣ ба барномаи таълимӣ дохил гардиданд. Илмҳои мазкур асосан аз тарафи мутахассисони соҳа, ки шахсиятҳои динӣ нестанд, дарс дода мешаванд. Дар натиҷа як шакли симбиози таълими динию дунявӣ дар донишгоҳ ҳосил шудааст. Вале ин ҳоло имконияти пурра намедихад, ки стандартизатсияи донишгоҳ гузаронида шавад, таълими он бо дараҷаи таълими донишгоҳӣ мувофиқ доништа шавад. Ин ҷо бисёр масъалаҳои ҳастанд, ки бидуни ҳалли онҳо дар бораи дараҷаи маълумоти олии динӣ ҳулоса баровардан душвор аст, аз ҷумла муайян кардани ихтисосҳои динӣ, дараҷа ва мазмуни маълумоти олии динӣ, усули дарсдиҳӣ, ташкили системаи замонавии дарсӣ ва ғайра. Барои ин китобҳои дарсӣ, барномаҳои коркардашуда, нақшаи таълимӣ, кадрҳои мутахассис ва ғайра лозим аст, ки ҳоло донишгоҳ пурра аз ҳалли онҳо барои мада наметавонад. Аз дигар тараф, заминаи ҳуқуқии ин шакли маълумот вучуд надорад ва хатмкунандагон бояд ягон ихтисос гиранд, аммо кадом маълум нест. Агар муллоӣ касб эътироф карда шавад, он вақт он ба суннатҳои динӣ мувофиқат намекунад, алаҳхусус дар мазҳаби ҳанафӣ. Воқеан, дар ислом рӯҳониён ҳамчун табақаи ҳоси дорои иерархия ва сохтори махсус нестанд, рӯҳбоният ва вобастагии диндорон ба масҷидҳо мавҷуд нест. Аз ин ҷиҳат эътирофи касб барои хатмкунандагони донишгоҳ ва мадрасаҳои миёнаи динӣ ҳеле мушкил ва нозарур менамояд. Байни онҳо ва қасоне, ки таълимиро дар назди шахси алоҳида гирифтаанд

ва ё бо худомӯзӣ дониши динӣ касб кардаанд, аз нигоҳи ҳуқуқӣ фарқияти ҷиддӣ нест. Инчунин байни онҳое, ки дар ташкилотҳои динӣ кор мекунанд ва онҳое, ки ба кори дигар машғуланду дониши динӣ доранд, фарқияте вуҷуд надорад. Баръакс, обурӯ ва иззати онҳое, ки рӯзгори худро аз касбе ва ё кори дигаре мегузаронанд, бештар аст. Яъне рӯҳонӣ будан касб ё таҳассус нест. Аммо дар дигар динҳо, қабл аз ҳама дар массеҳият он таҳассус ва мансубият ба табақае мебошад ва дар он маросими гузаштан ба рӯҳоният вуҷуд дорад, ки аз маросимҳои муқаддас аст. Инчунин миёнаравии масҷид байни худо ва банда, фаъолияти махсуси он дар ислом дучор намешавад. Аз ин ҷиҳат ташкилотҳои динӣ массеҳӣ ва инчунин аксари дигар динҳо аз ислом фарқ доранд. Масҷид шартан ташкилот аст, вале дар асл он ҷоеро мемонад, ки диндорон бо ҳам омада ибодати дастаҷамъӣ мегузаронанд. Ба сифати чунин макон дар гузашта ва имрӯз ҳам барои қаноатманд сохтани эҳтиёҷоти динӣ одамон ва баъдан барои эҳтиёҷоти дигар низ истифода мешуд. Масалан, чун ҷои иқомати муваққатӣ, шабгузаронӣ, таваққуфи мусофирон ва ғайра. Кормандони масҷид низ на ҳамеша қорашонро худашон иҷро мекунанд, зеро агар касе соҳиби овозу маҳорати баланди азондиҳӣ бошад, муаззинро ва касе донишу қироати хубтар дошта бошад, имомро иваз метавонанд кунанд. Ҳамаи ин хусусиятҳо ҳангоми муносибат ба ташкилотҳои динӣ ва ходимони онҳо дар қонунгузорӣ ба назар гирифта шудаанд.

Аз байн бурдани формализм, маъмуриятчиғӣ обурӯ ва нуфузи ташкилотҳои диниро бештар сохта, махсусияти онҳоро таҳким мебахшад. Ҳангоми тағйири сохтори ташкилотҳои динӣ маҳз ҳамин ҷиҳати масъала ба назар гирифта шуд. Дар натиҷа муфтиёти ҷумҳурӣ бо дарки масъулияти, ки ташкилотҳои динӣ доштанд, соли 1997 ба Маркази исломӣ ва мақоми роҳбарикунандаи он ба Шӯрои уламо табдил дода шуд.

Дар натиҷа ба талаботи қонун, ки ҳар ташкилоти динӣ шахси ҳуқуқӣ буда, фаъолиятро мутобиқи оинномааш амалӣ месозад, фаъолияти ташкилоти марказии динӣ мувофиқ

гардонида шуда, дар асоси изҳори иродаи ҳамаи ташкилотҳои исломӣ дар анҷумани худ баъзе ҳуқуқҳои онҳо ҷиҳати мутамарказ сохтани фаъолияташон ба Маркази исломӣ вогузор гардид. Аз ҷумла ҳалли масъалаҳои фикҳӣ, ҳамоҳангсозии фаъолияти ташкилотҳои исломӣ, таълими исломӣ, судури фатвоҳо, таҳқиқотҳои исломӣ, равобити хориҷӣ ва ғайра. Ҳамаи ин ба баланд шудани обурӯ ва эътибори динии ташкилоти марказии исломӣ нигаронида шудааст. Бо ин ислоҳот ҳам талаботи қонун ва ҳам хоҳиши ташкилотҳои динӣ ба ҷо омад.

Иҷрои қонун татбиқи пай дар пай дигар чорабиниҳоро низ дархост менамуд. Аз ҷумла, мустақилияти мадрасаҳо аз идоракунии масҷидҳо. Масҷидҳои ҷомеъ баъди ташкили мадраса ба корҳои мадрасаҳо дахлат намуда, фаъолияти онҳоро маҳдуд месохтанд. Барои ташкили дурусти дарсҳо, такмили барномаҳои таҳсилӣ, ҷорӣ намудани усулҳои нави таълимӣ мамониат эҷод мекарданд.

Татбиқи қонун талаб мекард, ки фаъолияти мустақили мадрасаҳо, бо риояи нуктаҳои, ки қонун муайян кардааст, баргузор гардад. Дар тӯли солҳои истиқлолият як андоза тарзи коргузори, миқдори мадрасаҳо, ки талаботи диндоронро қаноатманд созанд, ба вуҷуд омад. Чанд мадрасае пайдо шуданд, ки то ҳадде мавқеи устувори худро дар байни диндорон пайдо карданд. Инҳо мадрасаҳои шаҳрҳои Хучанд, Кӯлоб, мадрасаи олии ва духтаронаи шаҳри Душанбе мебошанд.

Дастгирии мақомоти ҳокимияти давлатиро нисбати масҷидҳо низ دیدан мумкин аст. Сохтмони масҷидҳо, ободии атрофи онҳо дар бисёр маврид бо кумаки ин мақомот сурат мегирад. Масалан масҷиди марказии шаҳри Душанбе бо дастгирии ҳукумати шаҳр ва дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ биною обод гардид. Дар дигар шаҳру ноҳияҳо низ ҳамин тавр аст. Вале ин дастгирӣ дар ҳеҷ маврид аз ҳисоби буҷаи ҳукумат, ки қонун истифодаи онро барои ташкилотҳои динӣ, на танҳо ташкилотҳои динӣ, балки ҳамаи ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ манъ мекунад, маблағ сарф нашудааст.

Чудои ташкилотҳои динӣ аз давлат ба таври кулӣ риоя мешавад. Ҳарчанд ки ташкилотҳои динӣ дар ҳаёти фарҳангии ахлоқии мардум, тарбияи онҳо, танзими маросимҳо, сафарбар намудани мардум барои иҷрои корҳои нек саҳми муайян доранд, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар ин маврид, аз рӯи мувофиқати қонун, мақсаду вазифа ҳамкорӣ намудаанд.

Аз соли 1994 шурӯъ карда, ҳамкориҳои васеи ҳукумат бо ташкилотҳои динӣ барои ноил шудан ба сулҳ ва оштии миллӣ оғоз ёфта буд. Бояд мутазаққир шуд, ки низоъе, ки дар зери парчами дин ва бо либоси динӣ дар ҷумҳурӣ ба вуҷуд омад, ташкилотҳои диниро аз ҳам чудо намуда, ихтилофи зиёдеро дар байни диндорон ва рӯҳониён пайдо карда буд. Масҷидҳо мутобиқан бо нуфузи ин ё он гурӯҳ аз ҳам чудо ва тақсим мешуданд.

Ходимони ташкилотҳои динӣ низ аз рӯи пайгирӣ ба ҳукумат ва муҳолифин тақсим мешуданд. Онҳо бо ҳам робита ва алоқа надошта, ҳисси нафрат ва душманӣ ба якдигар доштанд. Дар чунин вазъият, аввалан, ба ифоқа овардани ҳуди ходимони динӣ ва сипас истифодаи онҳо барои тарғиби сулҳу оштии зарур буд. Дар баъзе маврид зоҳиран рӯҳониён мавқеи ягонро ишғол намоянд ҳам, дар асл муҳолифи якдигар буданд. Ҳатто дар ҳуди маркази ҷумҳурӣ масҷидҳо ва ходимони диние буданд, ки руякӣ бо ҳукумат бошанд ҳам, дар асл муҳолифинро дастгирӣ мекарданд ва табиист, ки ходимони онҳо бо ходимони масҷидҳое, ки воқеан, тарафдори ҳукумат буданд, ихтилоф доштанд.

Вале як чиз ошкор буд, ки доир ба барқарории сулҳу оштии қариб ҳама ҳамфикр буданд. Аз ин ҷо тарғиби сулҳу оштии дар масҷидҳо ба таври васеъ ба роҳ монда шуд. Ин ё он амалиёти ҷангӣ маҳкум мегардид ва доираи тарғиботчиёни сулҳ аз ҳисоби ходимони дин хеле вусъат пайдо кард. Борҳо ба гурӯҳҳои ҷангӣ муҳолифин муроҷиат карда, онҳоро ба даст кашидан аз амалиёти ҷангӣ даъват менамуданд. Ин кор аз тарафи муфтии ҷумҳурӣ Шарифзода ва минбаъд аз тарафи Раиси Шӯрои уламои ҷумҳурӣ Неъматзода А. ба роҳ монда

шуда, хеле вусъат пайдо кард. Сиёсати пай дар паи сулҳҷӯена ва муносибати дуруст бо ташкилотҳои динӣ боиси он гардид, ки аксарияти мутлақи масҷидҳо то соли 1998 аз зери нуфузи дастаҳои мусаллаҳ озод шуда, фаъолияти худро мутобиқи талаботҳои қонун ба роҳ монданд. Дар натиҷа аз соли 1995 шурӯъ карда бисёр масҷидҳое, ки дар қайд набуданд, ҳуҷҷатҳои худро омодаи бақайдгирӣ намуданд.

Дар аксари масҷидҳо воҳӯриҳо ташкил ёфта, сиёсати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, талаботҳои қонунҳои ҷорӣ ҷумҳурӣ ба онҳо фаҳмонда мешуд. Воҳӯрию мулоқотҳо шакли доимӣ ба худ гирифта, мавзӯҳои онҳо низ гуногунранг гардид. Масъалаҳои муҳими рӯз мавзӯи асосии онҳо буданд. Бо ташаббуси Шӯрои уламо ва мусоидати Кумитаи оид ба корҳои дин гурӯҳҳои корӣ ташкил ёфта ба шахру ноҳияҳои ҷумҳурӣ барои тарғибот сафар намуданд. Масалан, фақат дар соли 1996 6 сафари гурӯҳи корӣ ба вилоятҳо ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ доир гардид, ки зимни онҳо бештар аз 100 воҳӯрию мулоқотҳо баргузор шуданд. Ба ғайр аз ин гурӯҳҳои корӣ дар вилоятҳо низ ташкил ёфтанд ва онҳо дар ҳудуди ҳар вилоят мунтазам сӯҳбатҳо доир сохтанд. Фақат соли 1998 бештар аз 800 воҳӯрию мулоқотҳои гурӯҳҳои корӣ доир гардиданд. Ин ҷо сухан дар бораи гурӯҳҳои кории ҷумҳуриявӣ ва вилоятӣ меравад, ки онҳо аз ходимони дин ва донишмандону масъулони соҳаи дин ташкил ёфта буданд. Барои суръат бахшидан ва баланд бардоштани савияи корҳои тарғиботӣ дар назди Кумитаи оид ба корҳои дин Шӯрои илмӣ машваратӣ ташкил дода шуд, ки ба кори он ҳамаи олимони намоёни соҳаи дин аз Академияи илмҳо, донишқадаҳои олии ҷумҳурӣ ҷалб шуда буданд. Масъалаҳои асосии мавзӯҳои кори тарғиботию тарбиявӣ, таҳия ва нашри мақолаю осори илмӣ муҳокима гардида, баъд ба кормандони соҳа ва мардум пешниҳод мегардид.

Шакли дигари маъмули кор бо масъулони соҳа ва диндорон, ки дар ин солҳо хеле ривож пайдо кард гузаронидани конфронсҳои илмӣю амалӣ буд, ки на танҳо дар маркази ҷумҳурӣ, балки дар вилоятҳо, шахру ноҳияҳо низ

доир мегардиданд. Пайваста сол ба сол миқдори онҳо афзоиш меёфт. Агар дар соли 1995 ҳамагӣ 10 конфронси илмию амалӣ доир шуда бошад, пас дар соли 2003 бештар аз 40 конфронси илмию амалӣ дар шаҳру ноҳияҳо гузаронида шудаанд. Яъне онҳо миқдоран хеле афзуданд. Илова бар ин сифати кори ин конфронсҳо, сатҳи илмии маърузаҳои дар онҳо шунида мешудагӣ, аҳамиятнокии масъалаҳои баҳс борҳо дар Шӯрои илмии машваратӣ, Шӯрои уламои ҷумҳурӣ ва дар ҳукуматҳо мавриди муҳокима қарор гирифтанд. Дар натиҷа масъалаи сифату аҳамияти онҳо дар баробари миқдорашон дар маркази диққати мутасаддиён қарор дошт. Бо боварӣ метавон гуфт, ки ҳададлимон сифати кори конфронсҳо, таъсири онҳо ба ҳаёти динии ҷумҳурӣ баланд бардошта шуд. Аз ҷумла муҳокимаи кори конфронсҳо ва сифати он дар Академияи улум, донишгоҳҳои Душанбею Хуҷанд, ҳукуматҳои вилоятҳо ва дар назди муовини сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон борҳо сурат гирифтааст. Дар баробари ин дар ҷумҳурӣ бо иштироку мувофиқаи Муовини Сарвазири Ҷумҳурӣ, Мушовири давлатии соҳавӣ ҳар сол ду ё се конфронси илмӣ-назариявӣ доир шудааст.

Ғайр аз ин камаш дар ҳар се моҳ як бор маҷлиси Шӯрои уламои ҷумҳурӣ доир гардида, масъалаҳои муҳими рӯз муҳокима шуда доир ба онҳо қарори дахлдор, фатво ё мавъизаи аъзоёни Шӯрои уламо тартиб дода мешуд. Кори Шӯрои уламо таъсири муайян ба кори маърифатӣ ва тарбиявии байни мардум дошт. Фаъолияти Шӯрои уламо хусусан барои ба ифоқа овардани мардум, таҳкими сулҳ муассир буд, зеро дар он шахсиятҳои шинохтаи динии ҷумҳурӣ иштирок доштанд. Аз ҷумла чунин чехраҳои шинохтаи динӣ, мисли домолло Калонзода, Мӯсозода Ҳ., домолло Ҳикматуллоҳ, домолло Шарифзода, эшони Қиёмиддин, шайх Абдусалом, махсуми Исмоил, Амонуллоҳ Неъматзода, шайх Муслиҳиддин, эшони Саидҷон Маҳмудзода, мулло Ҳайдар Шарифзода, Ҳ.Эгамбердизода ва дигарон фаъолона ширкат доштанд. Фақат дар соли 1996 ва 1997 бештар аз 10 муроҷиатнома ба гурӯҳҳои мухталифи

мусаллаҳ барои даст кашидан аз ҷангу зӯрварӣ Шӯрои уламо қабул кардааст.

Мунтазам дар ноҳия, шаҳру вилоятҳо воҳӯрии Раиси Кумитаи оид ба корҳои дин ва Раиси Шӯрои уламои ҷумҳурӣ бо диндорон доир мешуд, ки дар онҳо муҳимтарин масъалаҳои ҳаёти динӣ матраҳ гаштаанд. Чунин мулоқотҳо, ҳатто дар он минтақаҳои, ки вазъият хеле мураккаб буда, оташи ҷанги шаҳрвандӣ хомӯш нашуда буд, доир мегардиданд. Масалан, дар ноҳияҳои Файзобод, Нуробод, Ваҳдат, Рӯдакӣ (Ленин), Рашт (Ғарм) ва ғайра, ки дар онҳо дастаҳои мусаллаҳ дар солҳои 1995-1998 амал мекарданд. Дар аксари ин воҳӯриҳо сиёсати Давлати Тоҷикистон, Президенти он доир ба дин тарғиб мешуд. Масъалаҳои ҳалталаби ин соҳа мавриди муҳокима қарор гирифта, мавқеи ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаҳмонида шуда, аз сиёсати Президенти ҷумҳурӣ пуштибонӣ ба амал меомад. Дар ҳама ҷо сиёсати Президенти кишвар дар ин соҳа маъқул доништа шуда, амалӣ шудани онро мардум талаб мекарданд. Аммо барои пурра амалӣ шудани он дар солҳои 1996-1998 мушкилиҳо низ зиёд буданд. Муҳимтарин мушкилӣ вучуди низою кашмакашиҳо, сушт будани талаб ва иҷрои қонун ҳисоб мешуд. Дастаҳои мусаллаҳи саркаш ба риояи қонун аҳамият намедоданд. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ чандон тавоно набуданд, ки иҷрои амалии қонунҳо ва тартиботро таъмин кунанд. Бо вучуди ин аксарияти мардум бо шӯру шавқи ватандӯстона, ки хоси давраҳои ҳасосу мураккаб мебошад, сиёсати Президентро дастгирӣ мекарданд. Мардум ба чашми умед ба оянда ва сулҳу оромӣ нигоҳ мекард, ҳар қадами ҳукуматро дар роҳи сулҳу амнияи кишвару мардум дастгирӣ менамуд. Сиёсати сулҳҷӯёнаи Президенти кишвар дар дилу дидаҳо, дар орзую омоли халқ ҷойгузин гашт.

Президент ба фаъолияти ходимони дин эътибори ҷиддӣ дода, онҳоро ба ҳалли масъалаҳои муҳими ҷомеа сафарбар мекард. Зуд-зуд воҳӯриҳо мегузаронид, дар намози идҳо иштирок мекард, ба Кумитаи оид ба корҳои дин барои самаранок сохтани фаъолияти ташкилотҳои динӣ супоришҳо

медод. Дар натиҷа нақши ташкилотҳои динӣ дар ҳамгирӣ ва барқарорӣ сулҳу оромӣ хеле афзуд. Дар айни замон риояи бечуну ҷарои қонунро талаб карда, тамоми мақомоти дахлдорро ба ин кор сафарбар менамуд. Оддитарин ҳодиса ва ҷузъиёти ҳаёти динӣ аз назари Президент дур намондааст, ҳатто ҷузъиёте, ки дар дохили ташкилотҳои динӣ ба вуҷуд меомад.

Баъди барқарорӣ сулҳ дар Тоҷикистон дар сиёсат ва ҳаёти динӣ тағйироти муайяне ба амал омаданд. Аввалан, шароити мусоид барои татбиқи қонун ва иҷрои талаботҳои он ба вуҷуд омад. Дар натиҷа ба қайдгирӣ саросарӣ ташкилотҳои динӣ шурӯъ шуд ва он имкон дод, ки ташкилотҳое, ки ғайриқонунӣ амал мекарданд, аксарияташон аз қайд гузашта фаъолиятшонро мутобиқи оинномаҳои худ қорӣ намоянд. Аз ҷумла дар вилояти Суғд бештар аз 20 масҷиди ҷомеъ ва ду мадраса, дар вилояти Хатлон зиёда аз 30 масҷиди ҷомеъ, як мадраса ва ғайра. Бояд гуфт, ки то соли 2002 ба ҷуз масҷидҳои панҷвақта тамоми масҷидҳои ҷомеъ аз қайди давлатӣ гузаштанд. Доир ба масъалаи масҷидҳои панҷвақта мушкилоти муайяне вуҷуд дошт ва ҳоло ҳам вуҷуд дорад.

Аввалан, он ки онҳоро мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба қайд мегирифт ва баъзе онҳо тарзи қонунии бақайдгирӣ онҳоро дуруст сарфаҳм нарасонда, ё ҳамашонро бо як қарор ба қайд гирифтаанд, ё тамоман барои ба қайдгирияшон зарурат надидаанд. Дар натиҷа аксарашон то соли 2003 ба қайд монданд. Дигар ин ки бисёри ин масҷидҳо дар ҷои собиқ ҷойхонаҳои сурх ё хонаҳои маишию фарҳангӣ, клубҳо, ки дар солҳои бозсозии ҳукумати шуравӣ чун масҷид пайдо шуда буданд ва ба масҷид чандон монанд набуда, талаботи мардумро қаноатманд намесохтанд, ба вуҷуд омада буданд ва бақайдгирӣ онҳо ба сифати масҷид мушкил буд. Илова бар ин ҳуди масҷидҳо барои аз қайди давлатӣ гузаштан кӯшиш намекарданд. Ҳамаи ин сабаби ба қайди давлатӣ боқӣ мондани аксарияти масҷидҳои панҷвақта то солҳои 2003-2004 гаштанд. Такони ҷиддиро ба ин кор маҷлиси фаёолони шаҳру

ноҳияҳои Суғд дар шаҳри Исфара бо иштироки Президенти кишвар бахшид. Президент дастури қатъӣ дод, ки дар ин соҳа мутобиқи талаботи қонун тартибу низоми муайян ҷорӣ шавад. Баъди ин маҷлис ҳамаи мақомоти дахлдор ба ин кор эътибори ҷиддӣ дода, дар муддати кӯтоҳ ҷорабиниҳои муайяно амалӣ сохтанд ва аксарияти масҷидҳои панҷвақтаро ба қайд гирифтанд.

Дар ин маҷлис инчунин мусофирати бонизоми шаҳрвандон ба Арабистони Саудӣ барои адои маносики ҳаҷ мавриди баррасӣ қарор гирифта, супориш дода шуд, ки ин мусофират низ мутобиқи меъёрҳои ҳуқуқии қонун ва қонунҳои байналхалқӣ ба тартиб дароварда шавад. Азбаски автобусҳои, ки шаҳрвандон бо онҳо ба сафар мебароманд, ҳеле қўхнаю фарсуда буда, дар роҳ мушкилоти зиёдеро эҷод карда, эътирози баъзе мақомоти кишварҳои дигари ин масирро ба вучуд оварда буданд ва ба талаботҳои кишвари Саудӣ нисбати нақлиёти заминӣ ҷавоб дода наметавонишанд, қарор карда шуд, ки то шароити мусоид ба вучуд омадан дар мусофират ба ҳаҷ аз нақлиёти заминӣ даст қашида шавад ва мусофират бо ҳавопаймо сурат гирад.

Ин супориш низ амалӣ шуда, парвозҳои мустақим ба Ҷидда ва ҳам то Аморати муттаҳиддаи Араб ва аз он ҷо бо истифодаи автобусҳои ба талабот мувофиқ сурат гирифт. Албатта арзиши самти мустақим то Ҷидда қиматтар буда, ба мардум вазнинӣ мекард. Аз ин ҷо аксарияти онҳое, ки барояшон ин самт гаронӣ мекард, роҳи Аморотро интихоб менамуданд. Азбаски сафари мазкур хусусӣ буда, барои иҷрои ибодат нигаронида шуда буд, мақомоти масъули давлатӣ фақат масъалаҳои марбут ба мақомоти ҳар ду кишвар ва ҳалли масъалаҳои давлатиро бар ўҳда дошт. Сафари шаҳрвандони Тоҷикистон бо вучуди баъзе камбудӣҳо муташаккилона, бидуни эродҳои ҷиддӣ мақомоти кишварҳои дахлдор анҷом меёфт ва миқдори ҳоҷиён низ дар дараҷаи дарқорӣ буд, ба мардум аз лиҳози моддӣ ва хароҷот саҳтӣ эҷод намекард.

Барои суҳулати сафар ва камхарҷ кардани он Президенти

кишвар дастурҳои қатъӣ ба мақомоти дахлдор дода буданд, ки аз ғамхории ҳамаҷонибаи роҳбари давлат нисбати диндорон гувоҳӣ медиҳад. Дар сӯҳбату мулоқотҳо ва маҷлисҳои ҳукумат Президенти кишвар борҳо дастур доданд, ки нисбати мусофирати шаҳвандон ба ҳаҷ мамониату душвориҳо эҷод карда нашаванд. Кумитаи оид ба корҳои дин низ тибқи ин дастури сардори давлат амал карда чораҳои мушаххас нисбати сафари ҳоҷиён меандешид. Аз ҷумла дар мавриди хизматрасонии камхарҷи тиббӣ, гирифтани равидидҳои кишварҳои дахлдор, арзон ё бепул ҷой кардани ҳоҷиён дар Арабистони Саудӣ, ки аксарияти онҳоро ширкатҳо ё шахсони алоҳида роҳбарӣ карда мебурданд, ҳамаҷониба ёрӣ мерасонид.

Роҳбарони гурӯҳҳо, ки сарфу харҷи ҳоҷиёро ба ихтиёри худ доштанд, баъзан дар роҳ баъзе мушкилот ҳангоми кирои нақлиёт, кирои манзил дар Арабистони Саудӣ ба вуҷуд меоварданд, вале Кумитаи оид ба корҳои дин бо мушкилӣ бошад ҳам, аксарияти камбудҳои аз тарафи роҳбарони гурӯҳҳо рухдодаро ислоҳ мекард. Барои мисол фақат нисбати кирои автобусҳо аз Аморот то Саудӣ Кумитаи оид ба корҳои дин бо ҷалби фондҳои хайрияи Саудӣ бештар аз 70 ҳазор доллар дар соли 2003 ёрӣ расонидааст. Бо кӯшиши Кумитаи оид ба корҳои дин вазъи манзилии иқомати бештар аз 2000 ҳоҷӣ ҳар сол беҳтар карда мешуд. Ҳамин тавр дигар чорабиниҳои зарурӣ амалӣ мешуданд, ки вазъи ҳоҷиён дар Арабистон ҳангоми ҳаҷ сабук бошад, хароҷоташон кам шавад, ба онҳо хизмати беҳтар пешкаш гардад. Президенти кишвар аз вазъияти мусофирати ҳоҷиён огоҳ буда, барои беҳтар кардани мусофират, осону ҷолиб сохтани он дастурҳои қатъӣ медоданд.

Бо супориши он кас дар маҷлисҳои назоратӣ ҳамеша натиҷаи сафар дар назди муовини сарвазири мутасадди ин кор муҳокима шуда, қарорҳои дахлдор қабул мегардид. Кумитаи оид ба корҳои дин иҷрои бе каму коти онҳоро таъмин кардааст. Обурӯи ҳоҷиён ва масъулини ҳаҷ дар Арабистони Саудӣ хеле зиёд буд. Солҳои аввал, агар ба сабаби тарғиботи

баъзе нерӯҳои муҳолифи ҳукумати қонунии Тоҷикистон як андоза нобоварӣ ба назар мерасид, баъди вохӯрию мулоқотҳо бо мақомоти расмӣ кишвари Саудӣ, аз ҷумла Вазорати ҳаҷ, амири шаҳри Макка, намояндагони Вазорати қорҳои хориҷии кишвари Саудӣ, ҷамъияту созмонҳои дар он ҷо қарор дошта, аз ҷумла Робитаи олами исломӣ, Иғоса, Ҷамъияти тарбия ва табиши исломӣ; Бонки исломии рушд, маъмуриятҳои донишгоҳҳои Маккаю Мадина, ҷамъияти «Даъват» ва вохӯриҳои доимӣ бо муҳоҷирони тоҷик аз Афғонистон, ки бевосита то соли 1996 ба ҷамъовариҳои маблағ барои собиқ муҳолифони тоҷик машғул мешуданд, имкон дод, ки қомилан мавқеи ҳукумати ҳозираи Тоҷикистон дуруст фаҳмонида шавад ва таваҷҷуҳи онҳо ба ҷумҳурӣ хеле зиёд гардад.

Баъди сафарҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Арабистони Саудӣ бошад, гардиши қатъие дар муносибати ин кишвар ба Тоҷикистон ба вуҷуд омад. Аз ин маблағгузориҳо ба Тоҷикистон, сафарҳои ҳайатҳои расмӣ кишвари Саудӣ ба Тоҷикистон омада дар ҷашнҳо иштирок кардани муҳоҷирони тоҷиктабор, ки қисми зиёдашон дар минтақаҳои мухталифи ҷумҳурӣ ҳешу табордоранд, хеле зиёд шуд. Дар Маккаи мукаррама ва Мадинаи мунаввара ҳаёати расмӣ гурӯҳи қори Кумитаи оид ба қорҳои дин, ҳоҷиёни тоҷик ба таври қулл мавриди ғамхорӣ ва таваҷҷуҳи ҳамшахриён ва мақомоти расмӣ Арабистони Саудӣ қарор мегирифт. Аз солҳои 1996 то 2004 ба қароргоҳи гурӯҳи қорӣ доимо барои мулоқот аз гурӯҳҳои номбаршуда меҳмонон меомаданд, ба ҷорабиниҳои худ даъват мекарданд, шабҳои дӯстии Тоҷикистону Арабистонро ташкил мекарданд ва ғайра. Яъне мавсими ҳаҷ ба манфиати дӯстӣ ва ҳамкории ду кишвар самаранок истифода мешуд ва ин аъъана то ба ҳол давом дорад.

Дар натиҷа Тоҷикистон иштирокчиҳои фаъоли маърақаҳои исломӣ ва фарҳангӣ гардид. Вобаста ба сиёсати хирадмандонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон обурӯ ва нуфузи роҳбари давлати тоҷикон доираи дӯстони Тоҷикистон хеле афзуд. Идома ва татбиқи сиёсати дуруст ба давлатҳои

исломӣ, нишон доданд, ки дар арсаи сиёсат дар олами ислом, шахси бисёр оқилу хирадманд ва сиёсатмадори барҷаста Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмонов қадам ниҳодааст, ки метавонад равандроҳои сиёсӣ ва иҷтимоии замони ҳозираро дуруст муайян карда, ба манфиати мардуми минтақа равона созад. Аввалин суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Созмони Конфронси исломӣ соли 2000 дар Қатар, ки ягона иштирокчи аз роҳбарони ҷумҳуриҳои Осиёи Миёнаи собиқ шуравӣ буд, таваҷҷуҳи хосе пайдо кард. Муфтии Босния Гертсоговина ҳангоми мулоқот нигорандагони ин сатрҳоро берун аз зали маҷлисоҳ табрик намуда, бо ҳарорате, ки ба ӯ хос буд, аҳсану офарин мегуфт. Иштирок ва суҳанрониҳои минбаъдаи Ҷаноби Олӣ, Президенти кишвар дар Кволампура (Малайзия), Маккаи Мукаррама (Арабистони Саудӣ) диққати оламиёно ба худ боз ҳам бештар ҷалб намуда, ҳамовозӣ ва дастгирии онҳоро ба вуҷуд овард ва эътибори ҷаҳонӣ пайдо намуд.

Дар дохили кишвар диндорону ходимони дин ва аҳли зиёе сиёсатмадорон аз суҳанронии сардори давлатамон ва эҳтироме, ки ба Ҷаноби олӣ ва сиёсаташон ба вуҷуд омад, бо ифтихор дар сӯҳбату мулоқотҳои худ бо диндорон суҳан меронанд. Дар баромади худ дар Маккаи Мукаррама Президент се масъалаи ниҳоят муҳимро ба миён гузошт: аввал, масъалаи муносибат надоштани ислом ба терроризм, дуюм вусъати ҳамкориҳои кишварҳои исломӣ ва сеюм ислоҳоти сохтории Созмони конфронси исломӣ. Масъалаи аввал дар бисёр суҳанрониҳои дигари Президент, аз ҷумла дар вохӯри бо зиёиёни кишвар соли 2004, суҳанрониашон дар рӯзҳои Тоҷикистон дар Юнеско дар Париж, дар Созмони конфронси исломӣ дар Малайзия ва ғайра дучор мешавад. Вале он боз як бори дигар ба таври қотеъона ва ҳамаҷониба маҳз дар ҳамин ҷо матраҳ шуд. Ҳимоят аз ислом дар шароите, ки дар бисёр кишварҳо қувваҳои ифротгаро ба он бадномӣ меоранд, афкори мардуми кишварҳои зиёд бо айнияти ислому терроризм олула шудааст, ҷасорати баландро талаб мекард. Маҳз дар чунин давраи душвору мураккаб Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳимояи ислом ва мусулмонон бархост. Ба ҷои бадномкунии ислом асли ҳамкории динҳо ва тамаддунҳоро ба миён гузошт. Гуфтугӯи тамаддунҳо ҳарчанд масъалае аст, ки таърихи тӯлонӣ дорад, вале дар шакли амалӣ аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон гузошта шуд ва ин тавонист майли сиёсатмадоронро ба ҷониби худ кашад. Алаҳусус, дар маҷлиси Созмони конфронси исломӣ, ки зикраш дар боло рафт, дастгирии ҳамаҷониба ва ҳамовозии иштироккунандагони онро пайдо кард. Президенти кишвар бо ин қаноатманд нашуд, балки ин мавзӯро баъдтар дар суҳанронияшон дар Ҷумҳурии Ислामी Эрон ва махсусан дар Туркия ҳангоми зиёрати мақбараи Ҷалолиддини Румӣ тақвият баҳшида, паҳлӯҳои гуногуни он, аз ҷумла ҷанбаҳои иҷтимоӣ, ахлоқӣ маънавии гуфтугӯи тамаддунҳоро бо мисолҳои равшани таърихӣ баён доштанд.

Давоми ин гуфтугӯ ва намунаи он ҳуди инкишофи фарҳанги исломӣ аст, ки арзишҳои волои тамаддунҳои дигарро дар худ ифода кардааст. Вобаста ба ин муносибати исломро ба дигар динҳо мисол овардан мумкин аст. Ислми динҳои ваҳдониро (яъне он динҳое, ки бар асли тавҳид бошанд) инкору рад накарда, эҳтироми махсус қилад шуда, исломро тақмили минбаъдаи онҳо шуморидааст.

Президенти кишвар иртиботи ҳамкорӣ ва гуфтугӯи динҳоро ба ҳалли масъалаҳои муҳими фарҳангӣ, маориф ва маънавиёт алоқаманд сохта осору тамаддуни тоисломии халқи тоҷикро ҷузъи таъриху тамаддуни гузашта ва омилҳои ифтихороти миллӣ мешуморад. Аз ҷумла ӯ менависад: «Аз ҷониби дигар, меҳом таъкид намоям, ки ба фарҳанги гузаштагон рӯй овардан набояд ба ғурури ноҷо ва муқобилгузори фарҳангҳо, хусусан фарҳанги тоисломӣ бо фарҳанги исломии халқи мо боис гардад.

Эътиқоди мо ба дини ислом ба ҳеҷ ваҷҳ набояд боиси инкор кардани ёдгориҳои фарҳангии тоисломии халқамон ва рӯй гардондан аз онҳо шавад (Эмомалӣ Раҳмонов. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат, Ҷ. 4., Душанбе «Ирфон», 2002. с. 196)».

Эътирофи арзишҳои тамаддуни тоисломии халқ маънӣ паст задани таълимоти дини ислом ва арзишҳои онро надорад. Баръакс, таъкиди идомати суннати гаронмояи тамаддуни ҷаҳонӣ ва тамаддуни гузашта мебошад. Ин нишон медиҳад, ки мо гузаштаи худро фаромӯш намекунем ва онро омили таъсирбахши худшиносии миллӣ медонем. Дар ин замина ҷашнҳои шахрҳои бостонӣ, Авасто, таърихи қадима маҳз арҷгузори ба гузаштаи халқамон аст, на қабули ривояи оини зардуштӣ ё дини дигаре.

Дар ин маврид ҳам ҳамеша эҳтироми эҳсоси динии мардум, арзишҳои исломӣ ба назар гирифта шудаанд. Намунаи барҷастаи исботи ин фикрҳо омодагӣ ба ҷашни соли бузургдошти тамаддуни Ориёӣ мебошад. Дар таъкиду гузоришҳои худ Президенти кишвар ҳамеша эҳтиром гузоштан ба эътиқоди исломии мардумро таъкид намуда, тамаддуни ориёиро ҷузъи таърихи кишварамон намудор сохта, ифтихор аз гузаштаи худро асоси ифтихороти миллӣ, воситаи худшиносии миллӣ ва суннатҳои таърихии халқамон муайян кардаанд. Дар айни замон ба ҳеҷ гуна муқобилгузори ё гардиши эътиқодии мардум роҳ надоданро таъкид намудаанд. Таъкиди ин нукта аҳамияти амалӣ дорад, зеро дар байни баъзе гурӯҳҳои ходимони дин чунин намудор мегардад, ки гӯё ба арзишҳои тоисломӣ эътибор дода, мавқеи ислом ва арзишҳои он коҳиш дода мешавад.

Ҳол он ки дар асл мақсад на коҳиши арзишҳои исломӣ, балки омӯзиш ва дастрасӣ ба таърихи фарҳангу тамаддуни тоисломӣ, ки ҷузъи ифтихороти миллии мардуми Тоҷикистон аст. Илова бар ин қимати ислом ва арзишҳои он паст намегардад, балки дар партави ин ҷустуҷӯйҳо қимати арзишҳои исломӣ бештар мешаванд, алоқамандии таърихии ин давраи таърих бо гузашта бештар маълум мегардад. Дар ҳар сурат омӯзиш, таҳқиқ ва эҳтиром ба давраи тоисломии халқамон ба ислом ва эътиқоди имрӯзаи мардуми кишвар муҳолиф набуда, он пайванди таърихӣ фарҳангии халқи тоҷик аст. Айнияти (идентичность) исломии мардумро зери шубҳа нагузошта, дар айни замон гузаштаи ғании фарҳанги

тоисломиро ба хотир расондан ва дар хотираи таърихӣ мавқеъ додан аҳамияти муайян ба худшиносӣ, ифтихороти миллӣ ва таҳкими эҳсоси ватандӯстӣ дорад.

Татбиқи сиёсати давлат дар соҳаи дин ба кадрҳои донишманду фаъоли ин соҳа алоқаманд аст. Мутаассифона, кадрҳои мутахассис дар ин соҳа дар ҳамаи сатҳҳо намерасанд, чунин кадрҳо дар замони шуравӣ низ камшумор буданд. Дар он вақт ба сабаби қорӣ будани ҷаҳонбинии атеистӣ бисёриҳо худро дар канор мегирифтанд ва мақомоти роҳбарикунанда низ барои аз оммаи мардум дур нашудан ва аз мансаб нарафтан мавқеи худро нисбат ба дин пинҳон медоштанд ва то андозае ба масъалаҳои динӣ машғул шудан намехостанд. Баъд аз дарёфти истиқлолият низ ин масъала дар канор монд. Президенти кишвар ин камбудиро эҳсос намуда, дар ҳалли бисёр масъалаҳо фикри ходимони динро ба инобат гирифта ба масъулони соҳа дастур доданд, ки онҳоро дар партави қонунгузорию ҷумҳурӣ, хусусияти дунявӣ давлат дида бароянд. Бештар ба он аҳамият доданд, ки ҳамкорӣ дар байни ташкилотҳои динӣ ва муассисаҳои давлатӣ барқарор гардад.

Дар натиҷа ин камбудии кадрӣ аз ҳисоби ҷалби ба ин кор иштиёқманди кормандони мақомоти давлатӣ ва ҳам ходимони диние, ки ба кори давлатӣ мароқ доранд ва дараҷаи муайяни дониши дунявӣ доранд, пурра карда шуд. Ҳарчанд имрӯз ҳам зарурияти тайёр кардани кадрҳои баландихтисоси ин соҳа аз байн нарафтааст. Тарбияи кадрҳои мақомоти дахлдори давлатӣ имрӯз ҳам хеле зарур мебошад, ҳамчунин зарурияти таълими улуми дунявӣ ва ҳуқуқии кормандони ташкилотҳои динӣ низ ба миён омадааст.

Президенти кишвар бо сиёсати пайгиронаи худ масъалаҳои асосии соҳаро ҳал намуда, тавозуни дурусти ҳамгироии дунявият ва динро ба вучуд овардааст.

Санд Аҳмадов, доктори илмҳои фалсафа.
Сандмурод Фаттоев, номзади илми сиёсатшиносӣ.

ИЗҲОРОТ

31 декабри соли 1992

Мо чандин маротиба гуфтаем ва боз такроран мегӯем, ки тарафдори сохтани давлати демократии ҳуқуқбунёд ва дунявӣ мебошем ва ин усули пешакардаи мо мутобиқ ба арзишҳои умумибашарӣ мебошад. Ҳукумат ба рушду тақомул ва густариши арзишҳои демократӣ дар ҳаёти сиёсии ҷомеа кӯмаки худро дарёғ наметдорад. Вале Ҳукумат намегузорад, ки касе ва ё гурӯҳе дар зери парчами демократия табар ба решаи арзишҳои умумиинсонӣ занад. Конститутсия ва қонунҳои амалкунандаи ҷумҳуриро вайрон кунад, байни мардум тафриқа андозад ва мардумро ба ҷанги бародаркушӣ даъвату ҳидоят намояд.

Аксари мардуми Тоҷикистон мусалмон аст. Дар ҷумҳурӣ намоёндагони дину мазҳабҳои дигар низ кам нестанд. Ҳукумат на танҳо дини мубини исломро эҳтиром мекунад, балки ҳамчунин барои ба ҷо овардани эътиқоди динии халқҳои дигар низ даҳолат намекунад. Вале ин маънии онро надорад, ки пешвоёни дин ба қорҳои давлатӣ даҳолат кунанд, мардумро ба мусалмонону кофирон тақсим намоёнд ва байни мардум низоъ ангезанд. Эътиқод қори шахсии ҳар як инсон аст ва мо тамоми руҳониёни ҷумҳуриро даъват мекунем, ки умури диниро дар партави қонун танзим, дар рушду қамоли маънавии мардум ва ба ин васила ба оромии ҷомеа ва рушди он хидмат намоёнд.

(Эмомалӣ Раҳмонов
«Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат»
Душанбе, «Ирфон», ҷ.1, саҳ.17)

СУХАРОНӢ

ДАР ИФТИТОҲӢ ТАҶЛИЛИ ИСТИҚЛОЛИ ҶУМҲУРӢ
ВА АНҶУМАНИ ДУЮМИ УМУМИҶАҲОНИИ ТОҶИКОН

8 сентябри соли 1993

Мунаққидони мо дар айни ҳол тўҳмат мезананд, ки гӯё мо дар Тоҷикистон ҳуқуқи башарро риоя намекунем, дини мубини исломро аз ҷомеа дур мекарда бошему ҳаққу ҳуқуқи

диндорони мусулмонро поймол менамудаем.

Дар ҷавоби ин бӯхтонҳо таъкидан як чиз меғӯям: мо борҳо эълон доштем ва боз эълон мекунем, ки ҳадафи сиёсии мо барпо кардани давлати демократию ҳуқуқбунёду дунявӣ аст. Ормони мо давлатест, ки ҳуқуқи ҳама ашхос, тамоми табақаҳои иқтиной, қавмҳо ва миллатҳоро ҳифз менамояд, озодӣ ва амнияти онҳоро таъмин месозад, ҳукми қонунро дар ҷомеа қатъан ва пайгирона ҷорӣ мекунад, ба фаъолияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии мардум дар заминаи арзишҳои умумибашарӣ ва милли мусоидат менамояд. Мо дар воқеъ эълон доштем, ки дар ҷомеаи қонунии тоҷикон дин бояд аз давлат ҷудо бошад. Вале ин ҳаргиз маънии онро надорад, ки мо мадоми иҷтимоии дини мубини исломро паст мезада бошем. Ислом ҷузъи муҳим ва ҷудонапазири фарҳанги суннатии мост. Ахлоқи ҷомеаи суннатии мо низ динист, ки ҳеҷ гоҳ наметавон рад кард ё нодида гирифт. Матлаби ҷудо будани дин аз давлат бошад, фақат як чиз аст: дин ба корҳои сиёсии давлат ва давлат ба корҳои мазҳабии дин мудохила накунад.

(Асари зикршуда ҷ.1. саҳ.133)

**ГАРДИШИ КУЛЛӢ ДАР ҲАЁТИ КИШВАР
СУХАНРОНӢ
БА МУНОСИБАТИ ЯКСОЛАГИИ ИҶЛОСИЯИ
ШОНЗЛАҲУМИ ШӢРОИ ОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**
15 ноябри соли 1993

Ҳамдиёрони азиз!

Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олӣ ҷунон ки маълум аст, эҳтироми ҷумҳурии моро ба принципҳои дар ҷаҳон эътирофшудаи бунёди ҷомеаи ҳуқуқбунёди демократию дунявӣ эълон намуд. Мо ҷомеаи дунявӣ бунёд намуда, дар айни замон ба эътиқоди динию мазҳабии ҳамватанон ягон мамониат нишон намедихем. Бигузор одамон бо кадом дину мазҳабе, ки эътиқод дошта бошанд, ба ҳамон имон оваранд. Ба ҳайси давлате, ки қариб 90 ғосизи аҳолиаш ба дини

юм эътиқод дорад, мо ҳудамонро аз олами исломӣ дур
ифта наметавонем. Барои он кӯшиш ба ҳарч медиҳем, ки
ишҳои башардӯстонаи дини мубини исломро биомӯзем ва
омӯзонем, зеро сарватҳои маънавӣ, илму адабиёти қадимӣ
суннатҳои рӯзгори мо бо ислом банду пайванди мустаҳкам
рад. Мо ба аҳли дин барои он эътиром дорем, ки арбобони
қонӣ метавонанд дар тарбияи маънавӣ, оштии миллӣ ва
дигарфаҳмии одамон ба ҷомеа кӯмак кунанд. Дар кори ба
ал баровардани нақшаҳои худ ба ҷама гуна хизбу созмонхоре,
мақсадашон хизмати халқ аст, ҳамкорӣ хоҳем кард.

(Асари зикршуда ҷ. 1. саҳ. 156)

НЕРҶИ ПЕШБАР ВА СОЗАНДА СУХАНРОНИ

ДАР АНҶУМАНИ ЯКУМИ ҶАВОНОНИ ТОҶИКИСТОН

17 март соли 1994

Мо борҳо гуфтем ва боз мегӯем, ки мақсади мо сохтани
давлати демократию дунявӣ ва ҳуқуқбунёд мебошад. Мо
ҳаққу ҳуқуқи шаҳрвандонро дар риояи суннатҳои дини ислом
заррае маҳдуд намекунем. Алҳамдулиллоҳ, ҷамаи мо
мусулмонем, фарзу суннатҳои исломро то қадри ҳол медонем
ва риоя мекунем. Анъанаҳои гузаштаи халқ, фарҳангу адаби
ҷазорсолаи ниёгон дар алоқамандӣ бо суннатҳои ислом
густариш ёфтааст.

Ҷумҳурии мо ҳачун кишваре, ки беш аз навад фоизи
аҳолиаш мусулмон аст, ҳаргиз наметавонад суннатҳои
исломро пеши по занад.

Баръакс, мо равобити тарафайнро бо давлатҳои
мусулмони Шарқ торафт густариш дода, ҳамбастагии
мазҳабӣ, таърихӣ ва фарҳангиро тақрият мебахшем.

Дар баробари ин, мо ба ҷамаи дину мазҳабҳое, ки дар
ҷумҳурии пайравони худро доранд, имконияти озодона ва
баробарҳуқуқ фаъолият карданро таъмин месозем.

(Асари зикршуда ҷ. 1. саҳ. 207)

диндорони мусулмонро поймол менамудаем.

Дар ҷавоби ин бӯхтонҳо таъкидан як чиз меӯям: мо борҳо эълон доштем ва боз эълон мекунем, ки ҳадафи сиёсии мо барпо кардани давлати демократию ҳуқуқбунёду дунявӣ аст. Ормони мо давлатест, ки ҳуқуқи ҳама ашхос, тамоми табақаҳои иҷтимоӣ, қавмҳо ва миллатҳоро ҳифз менамояд, озодӣ ва амнияти онҳоро таъмин месозад, ҳукми қонунро дар ҷомеа қатъан ва пайгирона ҷорӣ мекунад, ба фаъолияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии мардум дар заминаи арзишҳои умумибашарӣ ва милли мусоидат менамояд. Мо дар воқеъ эълон доштем, ки дар ҷомеаи қонунии тоҷикон дин бояд аз давлат ҷудо бошад. Вале ин ҳаргиз маънии онро надорад, ки мо мадоми иҷтимоии дини мубини исломо паст мезада бошем. Исломи ҷузъи муҳим ва ҷудонапазири фарҳанги суннатии мост. Ахлоқи ҷомеаи суннатии мо низ динист, ки ҳеҷ гоҳ наметавон рад кард ё нодида гирифт. Матлаби ҷудо будани дин аз давлат бошад, фақат як чиз аст: дин ба корҳои сиёсии давлат ва давлат ба корҳои мазҳабии дин мудохила накунад.

(Асари зикршуда ҷ.1. саҳ. 133)

**ГАРДИШИ КУЛЛИ ДАР ҲАЁТИ КИШВАР
СУҲАНРОНИ
БА МУНОСИБАТИ ЯКСОЛАГИИ ИҶЛОСИЯИ
ШОНЗЛАҲУМИ ШҶРОИ ОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
15 ноябри соли 1993**

Ҳамдиёрони азиз!

Иҷлосияи 16-уми ШҶрои Олӣ чунон ки маълум аст, эътироми ҷумҳурии моро ба принципҳои дар ҷаҳон эътирофшудаи бунёди ҷомеаи ҳуқуқбунёди демократию дунявӣ эълон намуд. Мо ҷомеаи дунявӣ бунёд намуда, дар айни замон ба эътиқоди динию мазҳабии ҳамватанон ягон мамониат нишон намедихем. Бигузор одамон бо кадом дину мазҳабе, ки эътиқод дошта бошанд, ба ҳамон имон оваранд.

Ба ҳайси давлате, ки қариб 90 ғосизи аҳолиаш ба дини

ислом эътиқод дорад, мо худамонро аз олами исломӣ дур гирифта наметавонем. Барои он кӯшиш ба ҳарч медиҳем, ки арзишҳои башардӯстонаи дини мубини исломро биомӯзем ва биомӯзонем, зеро сарватҳои маънавӣ, илму адабиёти қадимӣ ва суннатҳои рӯзгори мо бо ислом банду пайванди мустаҳкам дорад. Мо ба аҳли дин барои он эҳтиром дорем, ки арбобони рӯҳонӣ метавонанд дар тарбияи маънавӣ, оштии миллӣ ва ядгирфаҳмии одамон ба ҷомеа кӯмак кунанд. Дар кори ба амал баровардани нақшаҳои худ ба ҷама гуна ҳизбу созмонҳое, ки мақсадашон хизмати халқ аст, ҳамкорӣ хоҳем кард.

(Асари зикршуда ҷ. 1. саҳ. 156)

НЕРҶИ ПЕШБАР ВА СОЗАНДА СУХАНРОНӢ

ДАР АНҶУМАНИ ЯКУМИ ҶАВОНОНИ ТОҶИКИСТОН

17 март соли 1994

Мо борҳо гуфтем ва боз мегӯем, ки мақсади мо сохтани давлати демократию дунявӣ ва ҳуқуқбунёд мебошад. Мо ҳаққи ҳуқуқи шаҳрвандонро дар риояи суннатҳои дини ислом заррае маҳдуд намекунем. Алҳамдулиллоҳ, ҷамаи мо мусулмонем, фарзу суннатҳои исломро то қадри ҳол медонем ва риоя мекунем. Анъанаҳои гузаштаи халқ, фарҳангу адаби ҳазорсолаи ниёгон дар алоқамандӣ бо суннатҳои ислом густариш ёфтааст.

Ҷумҳурии мо ҳачун кишваре, ки беш аз навад фоизи аҳолиаш мусулмон аст, ҳаргиз наметавонад суннатҳои исломро пеши по занад.

Баръакс, мо равобитаи тарафайнро бо давлатҳои мусулмони Шарқ торафт густариш дода, ҳамбастагии мазҳабӣ, таърихӣ ва фарҳангиро тақвият мебахшем.

Дар баробари ин, мо ба ҷамаи дину мазҳабҳое, ки дар ҷумҳурӣ пайравони худро доранд, имконияти озодона ва баробарҳуқуқ фаъолият карданро таъмин месозем.

(Асари зикршуда ҷ. 1. саҳ. 207)

**БАРОИ БА ЭЪТИДОЛ ОВАРДАНИ
ВАЗЪИЯТ ВА ТАЪМИНИ СУЛҲУ ОСОИШ
СУХАНРОНӢ**

**ДАР МУЛОҚОТИ VII САРОНИ КИШВАРҲОИ УЗВИ
СОЗМОНИ КОНФРОНСИ ИСЛОМӢ**

Дорубайзо, 13-14 декабри соли 1994

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соли чаҳоруми истиқлолияти худ қадам ниҳод. Халқи тоҷик - набераҳои шахсиятҳои бузурги таърихи ислом аз қабилӣ имом Бухорӣ, имом Абӯ Исои Тирмизӣ ва дигарон мебошад.

Шумо огоҳ ҳастед, ки тоифае дар Тоҷикистон хостанд дини мубини исломо ба мақсадҳои нопоку сиёсӣ истофода баранд. Мо низ аз он ҳаракатҳои бемасъулият, ки олами исломиро фаро гирифтанист, эмин намондем. Дирӯз ҷаноби оӣ, Президент Муҳаммад Хусни Муборак ба ин масъала ишора карданд. Ман ба ҷаноби оӣ, Раиси Ҷумҳурии Мисри Араб дар ин бора комилан ҳамфикр ҳастам. Мо бояд андеша кунем, ки чаро тоифае номи дини мубини исломо бад мекунад? Дар назари ҷомеаи ҷаҳонӣ сари мусулмононро ҳам мекунад. Чуноне ки ҷалолатмаоб подшоҳи Урдун Хусайн ибни Талол дар баромади басо пурмазмунашон ишора карданд, вақте расидааст, ки мо бояд барои обрӯи исломо баланд бардоштан тадбирҳои ҳамоҳанги самаранок андешем.

(Асари зикршуда ҷ. 1, саҳ. 304)

**НАҚШЕ БА ЁДГОР ГУЗОРЕМ
СУХАНРОНӢ**

**ДАР МАҶЛИСИ БОТАНТАНА БАХШИДА БА ҶАШНИ
680 СОЛАГИИ ОЛИМ ВА МУТАФАККИРИ БУЗУРГИ
ШАРҚ МИР САИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ**

4 сентябри соли 1995

Дар ин дунё ҳар кас бо ҳар роҳ машҳур гардида, нақше аз худ барои фардоиён ба ёдгор мегузорад.

Ҳазрати Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ бо нури маърифат дар Ҳинду Чину Арабу Аҷам, ба қавли аллома Иқбол, бо

хунарҳои ғарибу дилпазири худ аз илму санъати тазҳибу дин як Эрони Сағирро бунёд мениҳад.

Барои Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ барин мутафаккирони равшанзамир омили маҳал вуҷуд надошт. Вай дар зодгоҳаш Ҳамадонӣ Эрон ба камол расида, фаъолияти илмӣю адабӣ ва таълимиашро дар Хатлону Бадахшон, Ҳиндустону Покистон ва Бухоро идома додааст.

Ӯ дар маҳалҳо, на ҳамчун сайёҳи оддӣ, балки чун сафири илму адаб ва фарҳангу ҳикмат фаъолият менамуд.

Воқеан, шахсони бузурге чун ҳазрати Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ танҳо ба миллату маҳал ва мазҳаби алоҳидае маҳдуд набуданд. Бузургии онҳо аз ин доираҳо берун омада, баҳри хидмати аҳли башар вусъати ҷаҳонӣ пайдо мекунанд, ки нишонаи возеҳи он эътирофу эҳтироми миллату халқҳои гуногун аст.

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, бешубҳа, аз ҷумлаи чунин симоҳои намоён аст, ки шӯҳрату нуфузи ӯ дар Тоҷикистону Покистон, Ҳиндустону Эрон, Афғонистону Ёзбекистон ва мамлакатҳои араб ба хубӣ эҳсос мешавад.

Маҳз аз ин хотир, намунаи осори хаттӣ ва нашрии ӯ дар китобхонаҳои Тоҷикистон, Ёзбекистон, Шветсия, Англия, Фаронса, Ҳолланд, Покистон, Ҳиндустон, Афғонистон, Эрон, Хитой, Туркия ва ғайра маҳфузанд.

Рисолаҳои илмӣю фалсафӣ ва назми орифонаи ӯ ба забонҳои урду, туркӣ, лотинӣ, фаронсаӣ ва ёзбекӣ тарҷума ва нашр гардидаанд.

Аз эътирофи Алии Ҳамадонӣ ва ихлосу эҳтироми мардумони кишварҳои гуногун ба ӯ ин амр низ дарак медиҳад, ки ба ифтихори вай ёдгориҳои арзандаи меъморий, аз қабилӣ гунбад, хонақоҳ ва мақбара бунёд кардаанд. Гунбади Алавиёни Ҳамадон, масҷиди муаллои шаҳри Срикагари Кашмир, мазори Похлии Покистон, хонақоҳи махсуси Бухоро ва мақбараи машҳури Хатлон шохиди равшани он аст.

(Асари зикршуда ҷ. 1. саҳ. 387)

ТОҶИКОН ДАР ОИНАИ ТАЪРИХ

17 августи соли 1996

Ҷумҳуриҳое, ки ба қадри ин неъматӣ бебеаҳо расидаанд, шукри истиқлол намуда, бо ғайрати дучанд, бо рӯҳи илҳами нав ба ободу хуррам сохтани ватани аҷдодии худ миён бастанд.

Сад ҳайф, ки дар Тоҷикистон чунин нашуд. Тундбодӣ воқеаҳо, ки онҳоро бозсозӣ ба ҳаракат дароварда буд, боиси хархаша ва мочароҳои зиёди сангину нангин дар Тоҷикистон шуданд. Ҷоҳталабону қудратталабон, рӯҳониёне, ки солиёни зиёд андешаи ба даст овардани ҳокимиятро дар дил доштанд, бо пуштибонии қувваҳои хориҷие, ки соҳибистиклолии Тоҷикистонро намехоҳанд, якбора ба муборизаи ошкоро бархостанд. Ҳисси носолими маҳалгарой, ҳешутаборпарастӣ тухми кинаву адоватро байни мардум пошид ва ба парокандагии миллат сабаб гардид. Ҷумҳурӣ ба вартаи касодии иқтисодӣ ва сиёсӣ ғирфтор шуд. Рушди инкишофи тамоми соҳаҳои хоҷагии халқӣ ҷумҳурӣ боздошта шуданд. Сатҳи зиндагӣ поин рафт. Ахлоқи ҷомеа тағйир ёфт. Умеду орзуҳои неки мардум нимқора монд.

(Асари зикршуда ҷ. 2, саҳ. 11)

БО РОҶИ ВАҲДАТ ВА БУНЁДКОРИҶО СУХАНРОНӢ

ДАР МАҶЛИСИ БОТАНТАНА БАХШИДА БА РӯЗИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

8 сентябри соли 1996

Баъд аз эълони истиқлолият бо истифода аз холигоҳи идеологӣ ва заифию бесомонӣ дар низоми давлатдорӣ шахсиятҳо ва гурӯҳҳои сиёсӣ ба майдони мубориза ворид гардиданд, ки парчами дигари идеологӣ – радикализми диниро сари даст доштанд.

Таърихи сиёсии олам шаҳодат медиҳад, ки радикализм ва экстримизм, яъне ба таври зӯрӣ аз бунёдаш сарнагун сохтани арзишҳои пешина дар қадом ҷомеаи идеологие, ки арзи вуҷуд нақунанд, оқибат меваи талхи носозӣ, муҳолифат,

мочаро ва парокандагиро ба бор меоваранд.

Ҷараёни минбаъдаи ҳодисаҳо дар ҷумҳурии мо нишон дод, ки нерӯҳои, ки зери парчами радикализи динӣ ба майдони мубориза бар зидди истиқлолият ва яқпорчагии Тоҷикистон ворид шуданд, дар ғайридавлати худ танҳо набуданд. Онҳо инчунин ба марказҳои ғайридавлатию ғайриҳукумати экстримизми байналмилалӣ динӣ таъмакарданд.

Солҳои охир бошад, тамоюли ҳамчун унсурӣ ғарбидошта ба ин нерӯҳо пайвастанӣ нашъаҷаллобии байналхалқӣ низ баръало мушоҳида мешаванд. Бо дарназардошти ҳамаи ин падидаҳо ман дар ҳузури шумо изҳор карданам, ки дар нисбати воқеаҳои Тоҷикистон, истифодаи истилоҳи "муҳолифати миёни тоҷикон" чандон саҳеҳ нест! Зеро ин муҳолифат кайҳо аз қорҷӯбаи як кишвар берун баромада, тамоюли байналхалқӣ гирифтааст.

(Асари зикршуда ҷ. 2. саҳ. 23)

Мо ба дини мубини ислом, чун ба як сарчашмаи покизаи маънавӣ, рӯҳонӣ ва ахлоқӣ эҳтиром мегузорем. Воқеан, гузаштагонӣ бузурги миллати мо, мисли Имом Бухорӣ, Имом Муҳаммади Ғазолӣ, Ҷалолиддини Балхӣ, Баҳовадини Нақшбанд, Наҷмиддини Кубро, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, Мавлоно Яъқуби Чархӣ ва дахҳо шахсиятҳои муътабар дар ривочу густариши дини мубини ислом, рушду нумӯи маънавиёти поки исломӣ саҳми бебаҳо гирифтаанд. Бо ибораи дигар, ислом руҳи муҳими ҷаҳонбинӣ, маънавиёт ва ахлоқи ҷомеаи мо.

Вале аз ҷониби дигар воқеияти асри XX, асри тундрав, пурмочаро ва пурихтилоф тақдири таърихӣ халқҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла халқи тоҷикро ба маҷрои тамоман нав ворид кард.

(Асари зикршуда ҷ. 2. саҳ. 26)

Ҳарифони сиёсии мо моҳияти дунявӣ доштани давлати Тоҷикистонро ҳамчун атеизми давлатӣ маънидод мекунанд, ки ин ҳама аз рӯи ғараз аст.

Раъйи мардум оид ба ин масъала дар Конститутсия ба ин тартиб мақоми қонунӣ пайдо кардааст: «**Дар Тоҷикистон ҳаёти ҷамъиятӣ дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ инкишоф меёбад.**»

Ҳеҷ як мафкура, аз ҷумла мафкураи динӣ ба ҳайси мафкураи давлатӣ эътироф намешавад.

Ин чунин маъно дорад, ки мо аз шакли радикализм – атеизми давлатӣ даст кашидем, вале ба зухуроти дигари радикализм – зухуроти низоми динию сиёсӣ низ роҳ наметанем.

Хуллас – ҳифзи моҳияти дунявӣ доштани давлат дар шароити таҳдиди хатари радикализм ин амалан маънои ҳимоя ва таҳким бахшидани пояҳои демократии ҷомеаи моро дорад, ки онро яке аз дастовардҳои муҳими истиқлолияти Тоҷикистон номидан мумкин аст.

Аз тарафи дигар, мо дастури тайёри бунёди ҷомеаи навро ҳам надорем. Ва фикр мекунем, ки ин дуруст аст. Новобаста аз равандҳои босуръати интегратсияи иқтисодию фарҳангӣ дар дунё як давлати дигар монанд вучуд надорад.

Тоҷикистони мо низ ба сари худ ягона ва беҳамтоост. Мо дар фикри он нестем, ки давлати дигаре ба мо монанд бошад, вале онро ҳам қабул надорем, ки дигарон бо роҳи фишору зӯрӣ аз мо шабеҳи худ чизе бисозанд ё тарзи давлатдорӣ худро ба гарданамон бор кунанд.

Умуман давлате, ки мо бунёд мекунем, албатта, бо така ба таҷрибаи давлатдорӣ ҷаҳонӣ дар заминаи таърих, тамаддун, фарҳанг, психология, расму оин, арзишҳои маънавию ахлоқӣ халқамон қомат меафрозад.

(Асари зикршуда ҷ.2, саҳ.26-27)

ДУШАНБЕ – ШАҲРИ ДҶУСТӢ ВА БАРОДАРИ СУХАНРОӢ ҲАНГОМИ МУЛОҚОТ БО АҲЛИ ҶАМОАТЧИГИИ ШАҲРИ ДУШАНБЕ

14 феввали соли 1997

Мо ба дини мубини ислом, дини падару бобоёнамон, чун ба як сарчашмаи покизаи маънавӣ, рӯҳонӣ ва ахлоқӣ эҳтиром

мегузорем. Воқеан, маҳз гузаштагони бузурги мо, чун ҳазрати Хоҷа Баҳоуддини Нақшбанд, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, Муҳаммад Албухорӣ, Ҷалолиддини Балхӣ, Мавлоно Яъқуби Чархӣ ва даҳҳо шахсиятҳои мӯътабар дар ривочу густариши дини мубини ислом саҳми бебаҳо гирифтаанд.

Ва маҳз ба ҳамин хотир китоби муқаддаси Қуръон дар моҳи шарифи Рамазон ба забони модарӣ ба ҷоп расид, ки барои дарки мероси гузашта, суннатҳои қадима ва расму оини аҷдодии мо ёварӣ намояд.

Дар парвариши ақлу басират, ахлоқу одоби нек ва хислатҳои наҷиби инсонӣ, алаҳхусус дастгирии ятимону бепарасторон, бечораҳолону дармондагон раҳнамоӣ кунад.

Зеро маърифати ислом мӯъминро бародари мӯъмин хонда, хайру саховат ва пуштибонии афтодаҳолонро барои ҳар як мусулмон фарз мешуморад.

Ман гумон мекунам, ки фарҳангу маърифати ислом баробари ба ҷо овардани аркони шариат ва дигар фарзу суннатҳои маъмулӣ бояд барои худшиносӣ ва ваҳдати миллат кӯмак расонад. Зеро миллате, ки арзишҳои миллию фарҳангӣ ва хотираи таърихашро пос надорад, хоҳу нохоҳ гирифтори тафаккури гуломона мегардад.

Дар баробари ин меҳоҳам таъкид созам, мо тарафдори ақидаи солими динӣ буда, ба инкишофи мафкураи сулҳпарварона ва раванди осоиштаи дини мубини ислом мусоидат менамоем.

Ҳамзамон намегузорем, ки ақидаҳои ифротӣ ва ҷудоиандозӣ дар қадом ҷомаи идеологӣ ва мафкураи диние, ки набошад ба сари мардуми мо зӯран бор карда шавад. Зеро таҷрибаи давлатдорӣ ҷаҳони мутамаддин гувоҳӣ медиҳад, ки то кунун дар ягон кишвари мусулмони олам ақидаи ифротӣ ба тинҷию осудагӣ ва оромии мамлакат бурда нарасондааст.

Кӯшишҳои ифротгарой оқибат меваи талхи носозӣ, ҷангу ҷидол ва парокандагиро ба бор меорад.

Меҳоҳам таъкид намоям, ки роҳи сулҳу созиш барои мо бебозгашт аст, зеро ин роҳ иродаи халқ ва майлу хоҳиши тамоми сокинони Тоҷикистонро ифода мекунад.

Тамоми кӯшишҳое, ки пояҳои давлатдорӣ ва низоми конститутсиониро заиф мегардонад, дар саҳнаи сиёсат аз усули воситаҳои манъшуда, алалхусус зӯрварӣ кор мегиранд, дар кадом либосе, ки чилва накунад, барои мо қобили қабул нест.

Давлати мо давлати дунявист, аз ин рӯ, на пайравони тариқати атеистӣ, на пайравони дин, на пайравони демократияи дурӯғин, на тарафдорони ҷомеаи коммунистӣ ва на мӯътақидони ягон шакли дигари ақиду афкори сиёсӣ ҳуқуқ надоранд ба хоҳири густариши режими сиёсӣ динӣ Конститутсия ва дигар қонунҳои мавҷудаи ҷамъиятро сарфи назар намоянд.

Дар моддаи 100-уми Конститутсия омадааст: « **Шакли идораи ҷумҳурӣ, тамомияти арзӣ, моҳияти демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва иҷтимоии давлат тағйирнопазиранд.**

Фақат волоият ва риояи қонун метавонад ҳама гуна ихтилофоти аҳзоби сиёсӣ, уламои дин, муноқишаҳои қавмию миллӣ, минтақавию маҳаллӣ, иқтисодию иҷтимоӣ, хулоса ҳамаи шаклҳои зиддияту низоъҳои падидомадаро хуш ба хуш ҳал намоянд».

Мо аз беҳтарин дастовардҳои давлатдорӣ дунявӣ баҳра бурда, таҷриба ва роҳи равиши идоракунии давлатҳои пешрафтаи ҷаҳонро меомӯзем ва бо дарназардошти шароити мушаххаси ҷумҳурӣ, тарзи зиндагии халқ, анъанаҳои миллӣ ва дигар омилҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ шакли аз ҳама мувофиқи давлати демократии ҳуқуқбунёд ва дунявиро месозем.

Дасиса, низоъ ва ҷудоиандозӣ дар кадом шакле, ки падида наояд, ҳоҳ дар ҷомеаи режими коммунистӣ, ҳоҳ дар либоси бунёдгароии исломӣ, ҳоҳ дар ҷилваву ишвафурӯшиҳои демократӣ, ҳоҳ дар ниқоби бузургманишиҳои миллатгарой ба манфиати халқ, ба манфиати Ватан ва манфиати ояндаи Тоҷикистон нест.

Ман аз бепринсипӣ, дурӯягӣ, дасисаангезӣ ва кӯрнамакии

баъзе ашхосе ҳайронам, ки як пой дар остони ҳизби коммунистӣ, пойи дигар дар остони демократия ва пойи сеюм дар остони равияи ифротгароии исломӣ доранд ва ба онҳо бо рангу ҷилваҳои гуногун фатво медиҳанд.

(Асари зикршуда ҷ.2, саҳ. 98)

БАРОИ ОБОДИИ ВАТАН ҶАҲДУ ҶАДАЛ НАМОЕМ СУҲАНРОНӢ

ЗИМНИ МУЛОҚОТ БО ЗИЁИЁН

19 март соли 1997

Вале аз ҷониби дигар, Конститутсияи Тоҷикистон дар заминаи динӣ, мазҳабӣ, миллӣ ва наҷодӣ ташкил кардани қувваи сиёсиро тавсия намекунад.

Баръакс, наҷодпарастӣ, миллатгарой, хусумат, бадбинии иҷтимоӣ ва мазҳабиро манъ кардааст, ки ин ҳам аз меъёрҳои демократии аз ҷониби ҷомеаи башарӣ эътирофшуда бармеояд. Мардуми мо мусулмон аст. Вале маърифати исломии фарзандонро пеш аз ҳама ба манфиати худшиносӣ, ҳифзи Ватан, гурури миллӣ равона бояд кард.

Худо ба мардуми мусулмон танҳо ҳалол кор кардан ва покиза зистанро фармудааст. Аз ин нигоҳ дин ва аҳкоми динӣ бояд барпои амалӣ гаштани ормонҳои наҷиби миллӣ, тарбияи ахлоқиву маънавии ҷомеа, инчунин донишу фазилати башардӯстонаи ҷавонон ба давлат мадад расонад. Ҳам давлат ва ҳам аҳкоми дин барои тезтар барҳам додани рӯҳияи ҷоҳилӣ, ҳаромхӯрӣ, авомфиребӣ, бадахлоқӣ дар ин марҳилаи ҳассос бояд мубориза баранд.

(Асари зикршуда ҷ.2, саҳ. 118)

Давлати мо баъди имзои шартномаи сулҳ ба марҳилаи нави пешрафту тараққии худ ворид гардид. Дар ҷомеаи фазои нави ҷаъиятиву сиёсӣ, ахлоқию фарҳангӣ арзи вуҷуд кард. Сиёсати минбаъдаи дохилию хориҷии мамлакат бо дарназардошти ин падида бояд дар заминаҳои ҷавобгӯ ба ин фазои нав бунёд карда шаванд, ки муҳимтаринашон ба назари ман, инҳоянд:

Якум, ба таври осоишта дар таркиби ҷомеа омезиш ёфтани ҷаҳонбинӣҳои гуногун, тафаккури ба арзишҳои мухталиф асосёфта, таъмини ҳамгироии онҳо. Дар огози истиқлолият ба иллати нофаҳмиҳо, боло гирифтани фаҳмиши хатарноки «ҳар кӣ бо ман мувофиқ нест, душмани ман аст», омилҳои тундравии сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоӣ ва билиҳир даҳолати доираҳои муайяни хориҷӣ ин гуногунашдешӣ боиси ихтилофи хунин дар ҷомеа гардид. Вале сабақҳои, ки мо аз ин ҳаводис бардоштем ва таҷрибаи давлатдорӣ дар ҷаҳони мутамаддин шаҳодат медиҳанд, ки гуногунашдешӣ дар сурати таъмини таносуби оқилона ва бар қонун асосёфтаи он метавонад фишанги устувори идоракунии ҷомеа, густариши равандҳои демократӣ ва омили пешрафту шукуфоии давлат гардад.

Дуввум, ба вуҷуд овардани чунин фазои сиёсӣ, маънавияю ахлоқӣ ва иҷтимоӣ, ки барои тавлиду густариши як мафжураи муттаҳидсозанда – ваҳдати миллӣ мусоидат намояд. Ваҳдати миллӣ бояд аз ҳама гуна ихтилофи назар, гуногунашдешии сиёсӣ, манфиатҳои ҳизбӣ, гурӯҳӣ ва ғайра болотар ва дахлнопазир бошад, аҳли ҷомеаро муттаҳид, якдил, якмаром ва якпорча созад. Яъне мо метавонем доир ба ҳалли ин ё он мушкилоти дохилӣ, масъалаҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва ғайра назари мухталиф дошта бошем, вале дар мавриде, ки масъалаҳои вобаста ба бақою ҳастии миллат, давлатдорӣ, бехатарии амнияти халқ ва мамалакат ба миён меоянд, бояд ҳама қишрҳои ҷомеа, нерӯҳои сиёсӣ, мақомоти давлатию ҷамъиятӣ, умуман тамоми мардум дар муқобили ин хатар яктано муттаҳид бошанд.

(Асари зикршуда ҷ. 2, саҳ. 124)

НАҚШИ ЗАНОН ДАР ҶОМЕА СУХАНРОНИ

ДАР АНҶУМАНИ СЕЮМИ ИТТИҲОДИЯҲОИ ЗАНОН ВА СОЗМОНҲОИ ҒАЙРИҲУКУМАТИИ ЗАНОНИ ҶУМҲУРӢ

26 апрели соли 1997

Агар аз дуриҳои садаи XX то ба имрӯз, яъне остонаи асри

чадид – асри XXI назар афканем, пайвастагии табию мантиқии раванди таърихро мушоҳида мекунем. Ин пайвастагӣ дар интиҳоби мустақилонаю озодонаи мардум дар Конститутсияи Тоҷикистон таҷассуми равшани ҳудро ёфтааст. Вале аз ҷониби дигар, имрӯз ҳам вақте ки ҷаҳони мутамаддин ба сӯи пешрафтҳои азими илмию ирфонӣ, иқтимоию иқтисодӣ, технологӣ, кашфиётҳои кайҳонӣ талош маварзад, дар ҳавзаи сиёсӣю ҷуғрофӣ мо хатари бозгашт ба торикӣ, ҷаҳолат, таассуб ва бозмондагӣ доман паҳн мекунад. Барои мисолу аёнӣ дур рафта намон шарт нест. Ҳодисаҳо ва равандҳои, ки имрӯз дар Афғонистони ҳамсоя мегузаранд, ба мо нишон медиҳанд, ки агар дар ҷомеа таассуб ва ҷаҳолат боло гирад, ҷӣ бадбахтиҳо, ҷӣ оқибатҳои фоҷиабор ва харобиоварро ба сари мардум оварда метавонад. Шумо тавассути воситаҳои ахбор дидеду шунидед, ки зан дар ин кишвари бе ин ҳам харобу валангор на ин ки аз ҳуқуқи озодиҳои демократӣ ва муосир, балки аз оддитарин ҳуқуқҳои инсонии худ маҳрум гардидааст. Мо борҳо гуфтаем, ки халқи тоҷик ба суннатҳои муқаддаси аҷдодӣ, арзишҳои волеи исломӣ, маърифати поки мусалмонӣ эҳтиром мегузорад ва онро азизу гиромӣ медорад. Вале сарнавишти таърихӣ халқи мо ва ҳаводиси дунёи муосир низ гувоҳӣ медиҳанд, ки маърифати поки исломӣ аз ҷаҳолату таассуб озод аст ва ҳатто онро инкор мекунад.

Гузаштагони бузурги мо ҳам, ки пояҳои назарию ахлоқи дини мубини исломро бунёд гузоштаанд, ҳамеша зидди ҷаҳолат, таассуб ва хурофот мубориза мебуданд, онро монеаи пешрафту шукуфоии ҷомеа медонистанд, озодӣ, vorostaгӣ ва сарфарозии инсонро аз ҳама боло ва муқаддас мешумориданд. Мисолҳои зиёдеро аз таърихи халқамон овардан мумкин аст, ки аз шуҷоату қорнамоиҳои занон дар ин талошу муборизаҳо гувоҳӣ медиҳанд. Номҳои малика Томирис, малика Бухорхудот, Робиаи Балхӣ, Зебуниссо, Дилшоди Барно ва даҳҳои дигар имрӯз ҳам рамзи далерӣ ва шуҷоатмандии зан мебошанд. Ё ба ёд оред талошу муборизаҳои занони кишварамонро дар оғози аср, ки баҳри

раҳой аз ҷаҳолату вомондагӣ, баҳри ба даст овардани ҳуқуқи озодиҳои инсонӣ ва шаҳрвандии худ, ҳатто, ҷони азизи хешро қурбон кардаанд. Аз ин рӯ, ман гумон мекунам, ки шумо, модарону хоҳарони азиз, занони озоду сарбаланди Тоҷикистони муосир бо он маърифату ҷаҳонбиние, ки доред, ҳаргиз розӣ нахоҳед шуд, ки занҷири таассубу ҷаҳолат ба гарданатон афтад, мақому шарафи инсониятон осеб бинад, ҳуқуқи озодиҳое, ки Конститутсияи Тоҷикистон бароятон кафолат додааст, ҳалалдор гардад.

(Асари зикршуда ҷ.2, саҳ. 135-136)

ҶАВОНОН ОЯНДАИ ТОҶИКИСТОНИ СОҶИБИСТИҚЛОЛ МЕБОШАНД СУҲАНРОНӢ

ДАР МУЛОҚОТ БО ҶАВОНОН

23 майи соли 1997

Соҳти давлатдорӣ моро Конститутсияи мамлакат, ки ба он аксарияти мутлақ сокинони кишварамон овоз додаанд, муайян намудааст. Бигузор ҳамаи ҳамватанон дуруст дарк кунанд, ки мо на коммунизм сохтан мехоҳему на ҷумҳурии исломӣ. Мо ба таври табиӣ дар заминаи иқтисодиёти озода бозорӣ, бе ягон идеологияи зӯран ба гардани халқ боршуда ҷамъияти демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявиро барпо мекунем, ҷомеаеро месозем, ки дар он ҳар як ҳамватани мо худро озод ва хушбахту сарбаланд ҳис карда тавонад. Ин тасмири мо қатъӣ буда, хоҳишу талаби миллионҳо ҳамватанонро ифода мекунад. Онҳое, ки фикри халқро ба назар нагирифта, аз дидгоҳи танги ҳаммаслакони худ масъаларо ҳал кардан мехоҳанд, фазои нави муноқишаю норизоиро эҷод менамоянд. Модом ки суҳан дар бораи муносибати ҷомеа нисбат ба занону духтарон рафт, мехоҳам чанд суҳан дар бораи оила ва оиладорӣ биҷӯям. Аз ҳеҷ кас пӯшида нест, ки ҳастии миллат, бақои миллат ба зан – модар вобаста аст. Тарбияи кӯдак дар оила, таълиму тарбия ва тандурустии фарзандони мо дар боғчаҳои кӯдакон, мактабҳо, табобатгоҳҳо, мушкилтарин корҳо дар пахтазор – ҳамаи ин

асосан бар дӯши занону духтарон мебошад. Ба болои ҳамаи ин таваллуди бенизоми кӯдак дар бисёр оилаҳо вазъиятро мушкил гардондааст. Дар собиқ давлати Шӯравӣ ба ин касе эътибор намедод. Акнун рафторамонро нисбат ба ин масъала бояд комилан тағйир диҳем. Ба мо писару духтарони тандуруст, солимақл, хушёру доно лозим аст.

(Асарӣ зикршуда ҷ.2. саҳ.146-147)

**БИГУЗОР СУЛҲУ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ
ПОБАРҶО ВА ҶОВИДОН БОШАД!
МУРОҶИАТНОМА
БА МУНОСИБАТИ ИМЗО ГАРДИДАНИ
СОЗИШНОМАИ УМУМИИ ИСТИҚРОРИ
СУЛҲ ВА РИЗОИЯТИ МИЛЛӢ**

27 июни соли 1997

Дар ҷомеаи ҷавони мо, ки сохторҳои ба ҳодисаҳои тобовари демократиаи ҳанӯз пурра ташаккул наёфтаанд, муборизаи талошҳои хомандешонаи мафкуравии метавонад боиси фоҷиаи миллии гардад.

Сабақҳои талхе, ки халқи мо гирифт, бояд аз насл ба насл дар хотири миллатамон боқӣ бимонад.

Ин сабақҳо собит сохтанд, ки ягон идея, ягон андешаи ғаразнок, хоҳ вай идеологияи ҳизби ҳукмрон бошад, хоҳ бунёдгариҳои соф миллии ва ё бунёдгариҳои динӣ, ғайр аз нокомӣ ва сарсонии бадбахтии халқ чизеро ба бор оварда наметавонад.

Ҳар кадоми мо, ки аз имтиҳони душвор гузаштем, таълимоти асили диниро аз идеологияҳо ва пешвоёни онҳо, ки дар зери пардаи муқаддасоти инсонӣ исломӣ одамо аз ҳуқуқи озодиҳои маҳрум кардани мешаванд, ба осонӣ фарқ карда метавонем.

Дар ҷараёни фоҷиае, ки халқи мо аз сар гузаронд, мардум дарк намуд, ки ҷудоиандозӣ ва кӯшишҳои қувваҳои ифвогари пасипардагӣ, талошҳои тоҷикро ба асил ва ғайриасил, мусулмон ва номусулмон ҷудо кардан чӣ гуна бадбахтиҳо ба бор оварда метавонад.

Конститутсияи мо Ҷумҳурии Тоҷикистонро давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона эълон намудааст.

(Асари зикршуда ҷ.2, сах.164-165)

ТОҶИКИСТОН ДАР ОСТАНАИ ФАРДО МАҚОЛА ДАР РӯЗНОМАИ «СЕГОДНЯ»

24 июли соли 1997

Таърихи инсоният ҳеҷ гоҳ аз рӯи як меъёр, аз рӯи як ғоя ё афкори маънавӣ пеш рафта наметавонад. Онҳое, ки мекӯшанд як шакли афкори маънавӣ ё идеологияро дар ҷамъият пойдор намоянд, одамонро аз ҳуқуқи озодона дарк намудан, пазируфтани ва ташаккули маънавият маҳрум менамоянд.

Ҳеҷ кас ҳуқуқ надорад, ки ба гардани шахси дигар майлу хоҳиш, тарзи зиндагӣ ва ғояи писандидаашро бор кунад, агарчанде онҳо хилофи қонун ва арзишҳои инсонӣ набошанд.

Ҳар шахс ҳуқуқ дорад, ки ғоя, рафтор ё тарзи зиндагии зӯран ба зимааш воғузоштаро рад намояд, ғайр аз он ҳолатҳое, ки зимнан кафолати қонунӣ доранд.

Принсипҳои демократӣ бо дин ихтилоф намебарзад. Дар ин масъала мо бояд дини асилро аз он тарғиботгарон ва тарғиботе, ки зери пардаи суннатҳои динӣ мардумро аз ҳуқуқ ва озодиҳои демократӣ маҳрум кардан мехоҳанд, фарқ карда тавонем.

Мувофиқати принсипҳои демократӣ ва дин нишонаи фарқкунандаи мамлакатҳои муосири демократӣ мебошад.

Онҳое, ки ба ин падида муқобиланд, одатан ба нуқсҳои ҷомеаи кишварҳои номбурда мароқ зоҳир мекунанд. Вале зиндагӣ собит месозад, ки мавҷудияти саҳттарин тартиботи давлатӣ ва ҳатто истифодаи таъқиботу истибдод ҳам ин нуқсҳоро бартараф карда наметавонанд.

Динро ҳамчун сарчашмаи муҳимтарин муқаддасоти ахлоқӣ эътироф намуда, дар айни ҳол мақоми анъанаҳои дунявӣ, маданият, адабиёт ва дигар манбаъҳои солими ахлоқии ҷамъиятро аз эътибор соқит кардан нашоуд.

Сатҳи муқаддасоти ахлоқи халқи тоҷик басо баланд аст. Он на танҳо аз маънавиёти динӣ, балки аз мероси пурғановати фарҳанги таърихӣ сероб мегардад. Ва ин гуногунрангӣ, бешубҳа, боигарии халқи мост.

Бартараф намудани нуқсонҳо, амсоли нашъамандӣ, бадахлоқӣ, ҷинояткорӣ ва дигар зуҳуроти манфириро мо дар роҳи солимгардони ҷумлаи тазоҳуроти муносибатҳои ҷамъиятӣ ва аз бӯҳрон ҳамчунин бӯҳрони маънавӣ раҳо ёфтани мамлакат мебинем.

Магар бӯҳрони маънавӣ аз кӯшишҳои пуштибонии зӯрварӣ зери пардаи муқаддасоти динӣ ва иборалардозӣ демократӣ сар назаданд?

Вазифаи дигари бағоят муҳим аз он иборат аст, ки якпорчагии Ватан ва ваҳдати халқи Тоҷикистонро тақвият бахшем.

Барои ин мо тамоми имкониятҳоро дорем, то ки мероси ниёгон ва суннатҳои эҷодии халқамонро омӯзем ва ба онҳо умри дубора бахшем. Эҳёи худшиносӣ бе тафаккури таърихӣ номумкин аст. Дар айни ҳол эҳсосоти милли метавонад ду паҳлӯ дошта бошад: заминаи бозғатимоди худшиносии милли гардад ё боиси падид омадани миллатгароии харобиовар шавад.

(Асари зикршуда ҷ. 2, сах. 188-189)

МАТНИ СУХАНРОНИИ ТАБРИКӢ БАХШИДА БА РӢЗИ КОНСТИТУТСИЯ (САРҚОНУНИ) ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ноябри соли 1997

Якдигарфаҳмӣ фақат замоне пайдору устувор шуда метавонад, ки шуури одамон аз ҳама гуна таассуби идеологӣ, динӣ ва хурофотӣ озод бошад.

Бигузор одами диндор ба ақидаи ҳудаш, коммунист дар идеологияи хеш, гурӯҳҳои дигари сиёсӣ ба асосномаҳои худ вафодор бошанд, вале дигаронро маҷбур насозанд, ки ба ақидаи онҳо пайравӣ карда, зӯран ба сафи онҳо дароянд.

Ягон идеологияи маҷбурӣ дар напоидааст.

Демократия дар асл фарҳанги воло буда, одобу муоширати инсонӣ, ақлу фаросати сиёсӣ, донишу таҷрибаи созандагиро фаро мегирад.

Моҳияти давлати ҳуқуқбунёди дунявӣ ҳам дар он аст, ки бо демократия саҳлангорӣ кардан мумкин нест. Зеро демократия ҳокимияти қонун аст ва дар назди ҳамаи шаҳрвандон талаботи яхеларо пеш мегузорад.

Вале як чиз мусаллам аст: моҳияти демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ, иҷтимоӣ будани давлати моро ягон қувваи сиёсӣ дигар карда наметавонад. Инро ҳуди халқ намехоҳад.

Тағйир додани моҳияти дунявӣ ва ҳуқуқбунёдии Конститутсия метавонад фоҷиаҳои навро ба сари халқи мо оварад.

(Асари зикршуда ҷ.2. саҳ.211)

МО ҶОНИБДОРИ ТАҚВИЯТИ ҲАМБАСТАГИЮ ДҶУСТӢ БО ҲАМАИ КИШВАРҶО МЕБОШЕМ

СУХАНРОНИ ДАР МУЛОҚОТИ 8 -УМИ САРОНИ КИШВАРҶОИ СОЗМОНИ КОНФРОНСИ ИСЛОМӢ

Техрон, декабри соли 1997

Муҳтарам ҷаноби раис, муҳтарам Сарони кишварҳо,
ҳукуматҳо ва ҳайатҳо, ҳозирини муҳтарам!

Бо камоли майл мехоҳам сипоси самимии худро барои хусни пазиroy ва қарами меҳмоннавозӣ ба роҳбарият ва миллати Ҷумҳурии Исломии Эрон изҳор намоям. Ҳамзамон, меҳостар ҷаноби олий оқои Сайид Муҳаммади Хотамӣ Президенти Ҷумҳурии Исломии Эронро, ки раиси конфронси 8-уми Сарони кишварҳои узви Созмони конфронси исломӣ интихоб шудаанд, табрик гуям ва барояшон дар пешбурди чунин фаъолияти шарафафзо пирӯзиҳо орзу кунам.

Ширкати ҳайати олимартабаи кишварҳои аъзои созмон дар

ин мулоқоти бошукӯҳ аз таъжиди пуштибонии онҳо ба аҳдоф ва аҳкоми оинномаи созмон гувоҳӣ медиҳад.

Боварии комил дорам, ки мулоқоти имрӯзаи мо дар роҳи тақвияти ҳамбастагӣю дӯстии кишварҳо ва халқҳои мусулмон марҳилаи муҳимеро оғоз хоҳад кард.

Мӯҳтарам ҷаноби раис!

Дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ ва аз ҷумла бо Созмони конфронси исломӣ мақоми муҳим дорад.

Шаш сол пеш Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиклол ба доираи муносибатҳои байналмилалӣ ворид гардид. Дар ин муддат мо ҳамеша ба рафти рӯйдодҳои сиёсӣ ва масъалаҳои ҷаҳони ислом бо таваҷҷӯҳи хос назар мекардем.

Аз ин мавқеъ, меҳроҳам таваҷҷӯҳи ҳозирини мӯҳтарамро ба яке аз масъалаҳои доғи минтақа ҷалб намоям. Вазъии ноустувори сиёсӣ ва идома ёфтани ҷанги бародаркуш дар кишвари ҳамсоя — Афғонистон боиси нигаронии амиқи Тоҷикистону ташвиши зиёди кишварҳои Осиёи Марказӣ ва минтақа гардидааст.

Ман ҳамчун роҳбари кишваре, ки таҷрибаи талху оқибатҳои вазнини ҷанги дохилиро аз сар гузаронидааст, ҷаҳдин бор аз минбари баланди Созмони конфронси исломӣ ҷонибдорӣи Тоҷикистонро оид ба ҳалли мусолиमतомезии ихтилофоти мавҷудаи Афғонистон баён карда будам.

Аз фурсат истифода бурда, бори дигар тарафҳои даргири Афғонистонро даъват менамоям, ки дар сари мизи музокирот нишаста, ихтилофот ва низоъҳои байниҳамдигариро бо роҳи осоишта ва гуфтушунӣ ҳал кунанд.

Ба фикрам, ҷанобони мӯҳтарам, вақти он расидааст, ки Созмони конфронси исломӣ дар ҳамкорӣ бо Созмони Милалӣ Муттаҳид ва кишварҳои минтақа тамоми имкониятҳои худро ҷиҳати ҳалли мусолиमतомезии масъалаи Афғонистон равон намояд.

Таваҷҷӯҳи шумоёнро боз ба як ҷанбаи хеле хатарноки масъалаи Афғонистон ҷалб карда, гуфтани ҳастам, ки идомаи

чанги дохилӣ дар Афғонистон интиқол ва ворид шудани маводи нашлаоварро ба кишварҳои Осиёи Марказӣ зиёд намуд. Чунин ҳол ба таъмини амнияти сиёсӣ ва иқтисодии кишварҳои мо хатари бузург дорад.

Падидаи нанговари ҷаҳони ислом — терроризм яке аз он зухуротест, ки ба нуфуз ва эътибори дини мубини ислом дар арсаи байналмилалӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Меҳостам изҳори итминон намоям, ки созмони мӯҳтарами мо дар ҳамкорӣ бо ҷомеаи байналмилалӣ ва кишварҳои минтақа ба муқобили ин падидаҳои хатарнок тадбирҳои қатъӣ хоҳад андешид.

Ҷанобони мӯҳтарам!

Ҳалли бештари масъалаҳои сиёсӣ иқтисодӣ мавҷудаи минтақа ба пешрафти иқтисодии кишварҳои аъзо ва сатҳи зиндагии мардум вобаста аст. Ин афкор, ба қадри қифоя, зарурати густариш додани ҳамкорихои васеъро миёни кишварҳои аъзо талаб мекунад.

Рафти ҳодисаҳо ва ҳақиқати рӯзгор, дурустии мавқеи моро нисбат ба танзими мусолимотомези масъалаҳои дохилии кишварамон исбот сохт.

Имрӯз дар ҷумҳурӣ сулҳу оромӣ ҳукмфармост ва Ҳукумати ҷумҳурӣ ба туфайли ҷонибдорӣ табақаи васеи шаҳрвандон ва бо кӯмаку ёрии ҷомеаи байналмилалӣ бемайлон тамоми саъю кӯшиши худро барои амалӣ гардонидани Созишномаи умумии сулҳ ва ризоияти миллӣ равон кардааст.

Дар ин робита, меҳостам бори дигар бо арзи сипос саҳму кӯшишҳо ва нақши муҳими Созмони Милали Муттаҳид, Созмонн амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо, Созмони исломӣ ва кишварҳои дӯст, аз ҷумла Россия, Ҷумҳурии Ислонии Эрон ва дигар давлатҳои нозир ва кафилро дар истиқрори сулҳу субот дар сарзамини мо баён намоям.

Марҳилаи озоиштаи баъдиҷангӣ дар назди Ҳукумат ва мардуми кишвари мо вазифаҳои муҳими сиёсӣ, иқтисодӣ ва

иҷтимоию фарҳангиро дар роҳи бунёди ҷомеаи ҳуқуқбунёд ва демократӣ гузоштааст.

Рафъи оқибатҳои вазнини ҷанги дохилӣ, бӯҳрони сангини иқтисодӣ ва мушкилиҳои давраи гузариш ба муносибатҳои иқтисоди бозаргонӣ то як андоза иҷро намудани ин вазифаҳоро мураккаб гардониданд.

Ҷиҳати ҳарчи зудтар гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ Ҳукумати ҷумҳурӣ барномаи дигаргунсозиҳои иқтисодии ҷумҳуриро то соли 2000 қабул кардааст, ки иҷрои он дар ҳоли ҳозир бомуваффақият давом дорад.

Ин барнома тамоми шарту шароитро барои сармоягузори хориҷӣ ва кафолати сармояи онҳоро пешбинӣ кардааст. Мувофиқи ин барнома бархе аз ширкатҳои кишварҳои бузурги Осиё, Аврупо ва Амрико ҳоло дар ҷумҳурӣ ба фаъолият пардохтаанд.

Ҷанобони мӯҳарам!

Яке аз вазифаҳои асосии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон фароҳам овардани шароитҳои мусоид барои инкишофи босуръат ва босуботи иқтисоди кишвар, ба вучуд овардани инфраструктура ва механизмҳои иқтисоди бозорӣ, таъмини амнияти иқтисодӣ, истиқлолияти энергетикӣ, тараққӣ додани шабакаҳои роҳҳои нақлиёт ва монанди инҳо мебошад.

Дар робита бо ин масъалаҳо, бо камоли хушнудӣ меҳодам зикр намоям, ки бо итмом ёфтани ҷанги дохилӣ ва истиқрори сулҳу субот дар кишвар дар густариши ҳамкориҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва тиҷоратии Тоҷикистон бо кишварҳои аъзои Созмони конфронси исломӣ қадамҳои назаррас гузошта шудаанд.

Метавонам бигӯям, ки пас аз мулоқоти Дорулбайзо муносибатҳои дуҷонибаи Тоҷикистон бо Қувайт, Аморати Муттаҳидаи Араб, Эрон, Покистон, Туркия ва баъзе дигар кишварҳои узви конфронси исломӣ мушаххасоти назаррасро касб карданд.

Боздиди ҳайати баландмақоми давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз мамлакати Арабистони Саудӣ, ки моҳи июли соли

ҷорӣ ба вуқӯ пайваст, дар раванди густариш ва мустаҳкам шудани ҳамкориҳои дучониба бо мамлакати Арабистони Саудӣ саҳифаҳои наву дурнамои умедбахшро кушод.

Дар ин зимн, бо камоли майл метавонам ҳамкориҳои самараноки Тоҷикистону яке аз муассисаҳои мӯътабари Созмони конфронси исломӣ — Бонки исломии инкишофро ёдовар шавам. Байни бонки мазкур ва Тоҷикистон бо мақсади якҷоя амалӣ сохтани як идда лоиҳаҳои инкишофи иҷтимоию иқтисодии кишвари мо санадҳои муҳиме ба имзо расидааст.

Мӯҳтарам ҷаноби раис!

Тараққиёти имрӯзаи муносибатҳои кишварҳои ҷаҳон дар назди Созмони конфронси исломӣ вазифаҳои навро ба миён мегузорад. Инро, пеш аз ҳама, бо он метавон маънидод кард, ки имрӯз дар баъзе нуқоти ҷаҳони исломӣ вазъи ноустувори сиёсӣ ҳукмфармост.

Ин ҳолат, албатта, ба дараҷаи некӯахлоқии мардуми ин минтақаҳо ва ба иқтисодиёти ин кишварҳо бетаъсир намеронад. Ҳамаи ин ва дигар масъалаҳои умдаи рӯз аз конфронси исломӣ онро тақозо мекунад, ки дар ҳалли ин ва ё он масъалаи мавҷуда иқдомҳои ҷиддӣ андешад ва нақши созандагӣ иҷро кунад.

Ҳаёти ҳаррӯза онро ба таври ҳақиқӣ равшан сохтааст, ки мо танҳо дар шароити сулҳу оромӣ, дӯстӣю рафоқат, якдигарфаҳмию ҳамкорӣ ҳамбастагии ҳамаи мардуми кишварҳои моро ба вуҷуд оварда, эътибори дини мубини исломро баланд бардошта, ояндаи дурахшони худро таъмин карда метавонем.

Итминони комил дорам, ки натиҷаҳои мулоқоти 8-уми Сарони давлатҳои Созмони конфронси исломӣ дар роҳи ҳалли масъалаҳои мардуми кишварҳои мо иқдоми ҷиддӣ ва муҳим мегардад.

Дар охир, мехостам, бори дигар ба роҳбарият ва миллати Ҷумҳурии Исломии Эрон барои истиқболи гарму меҳмоннавозии самимӣ изҳори сипос намоям.

(Асари зикршуда ҷ.2. саҳ.257-261)

ПАЁМИ ТАБРИКӢ БА МУНОСИБАТИ ИДИ САИДИ ФИТР

Январӣ соли 1998

Ҳамватанони азия!

Инак, моҳи шарифи Рамазон ба поён расида, мо дар арафаи иди саиди Фитр қарор дорем. Ва дар рӯзҳои иди мубораки Фитр сарзамини куҳанбунёди мо симои идона гирифта, ба дидаҳои нур, ба дилҳои суруру шодӣ меорад ва пиру барно, марду зан ва кӯдакони дӯстӣ моро ба ояндаи неки Ватани азизамон умедвор месозад.

Сад шуқри истиқлолият ва соҳибхиртироии давлату давлатдорӣ тоҷикон, ки якҷанд сол боз иди мубораки моҳи шарифи Рамазонро ҳамчун иди умумихалқӣ расман ҷашн мегирем ва рӯзҳои идро барои ҳамаи сокинони ҷумҳурӣ вақти фароғату дамгирӣ ва амру ниҳтҳои хайр зӯлон медорем.

Моҳи шарифи Рамазон аз оғози суннатҳои исломӣ моҳи мубораки хайру саховат, моҳи сабру таҳаммул, моҳи меҳрубонию самимият, моҳи садоқату покизагии тану ҷон ва дилу ниҳт мебошад.

Мақому мартабаи моҳи шарифи Рамазон дар миёни мусулмонон боз аз он ҷиҳат азизу мӯтабар аст, ки китоби Қуръони маҷид маҳз дар моҳи Рамазон нозил шуда, мӯъминонро ба роҳи ҳақ ҳидоят менамояд.

Боиси хушнудист, ки имсол дар арафаи моҳи мубораки Рамазон китоби Қуръони азимушшаън бо забони модарии мо ба ҷоп расид ва ҷанде нагузашта дастраси ҳамаи ниёзмандон мегардад.

Ҳама хуб медонем, ки шеърӯ сухани оламгир ва девону дафтари ибратомӯзи олимону шоирони гузаштаамон дар омешиш бо дини ислом ва суннатҳои волои он густариш ёфтаанд. Бигӯзор китоби муқаддаси Қуръон бо забони модарӣ ба ҳар як шаҳрванди тоҷик дастрас шуда, барои дарки мероси гузашта, суннатҳои қадима ва расму оинҳои аҷдодии мо ёварӣ намояд, барои парвариши ақлу басират, ахлоқи одоби нек ва ҳислатҳои наҷиби инсонӣ раҳнамоӣ кунад.

Яке аз муфасссирони бузурги дини мубини ислом Имом Ғазолӣ худшиносиро аз ҷумлаи вочиботи ҷоргонаи мусулмонӣ дониста, таъкид мекунад, ки «Ҳар кӣ худро шинохт, Худро худро шинохт».

Ман гумон мекунам, ки фарҳангу маърифати исломӣ аз ҷумла бояд барои худшиносӣ ва ваҳдати миллат кӯмак расонад. Истиқлолият дари худшиносиро ба рӯи мо кушод, эҳтироми ҳамаи суннату оинҳои муқаддаси аҷдодӣ, аз ҷумла таомули исломо бароямон вочиб гардонд, пос доштани қадру қимати ватандорӣ, қадру қимати хоҳу оби меросӣ, қадру қимати давлати миллӣ ва ваҳдати миллиро ба ҳар фарди бедордил омӯзонд.

Таърих гувоҳ аст, ки роҳи расидан ба истиқлолият ва худшиносӣ дар ягон давра замон беаҳмақ ва ҳамвор набудааст. Тамаддуни ислом низ худшиносиро инкор накарда, мӯъмино бародари мӯъмин хондааст ва таъкид кардааст, ки бародарон бояд дастӣ ҳамдигар гиранд, муҳаббату эҳтироми миёни онҳо афзояд ва ба душманию адоват ҷой намонад.

Парчами абадзиндаи давлати Сомониён ва ҷаҳду талошҳои бардавоми Исмоили Сомонӣ барои эҳёи суннатҳои миллӣ, оинҳои деринаи давлатдорӣ, муттаҳидсозии қавму халқиятҳои парокандаи тоҷик ва поягузори намудани давлати соҳибистиқлоли тоҷикон дар аҳди соҳибқудратии хилофати араб ва шукуфоии тамаддуни исломӣ барои мо пандест ибратомӯз ва ҳидоятгар.

Мо маҳз ба хотири худшиносии ваҳдати миллӣ ва эҳёи суннатҳои давлатдорӣ хеш чашни 1100-солагии Сомониёнро пеш гирифтем. Зеро имрӯз дар интиҳои асри XX ва оғози асри XXI масъалаҳои худшиносии миллӣ, ваҳдату ягонагии миллат ва муттаҳидию ялпорчагии сарзамини Тоҷикистон моҳияти дучанд пайдо кардааст.

Воқеан, худшиносии миллӣ пойдевори бақои умри ҳар миллати соҳибэҳтиром аст. Миллате, ки худшиносии миллиро аз даст додааст, аз хираду фарҳанги умумибашарӣ низ дар канор мемонад.

Ҳукумати ҷумҳурии сарфи назар аз душвориҳои бавучудодада сиёсати сулҳу созиш ва ваҳдати миллиро пеш

мебарад, зеро ин сиёсат ба нафъи мардуми ҷумхури буда, ба рушду нумӯи истиқлолият ва яқпорчагии Ватани азизамон мусоидат менамояд.

Аз ин рӯ, мехоҳам бори дигар хотирнишон намоям, ки ваҳдат ва ягонагии тамоми мардуми мо, сарфи назар аз миллияту халқият, ҷаҳонбинӣ, ақидаи сиёсӣ ва динӣ, ғизои асосӣ ва зиндагибахши мавҷудияти Тоҷикистон ва шукуфоии он мебошад. Чун суҳан аз таносуби ақидаи сиёсӣ ва динӣ рафт, мехоҳам як-ду суҳан доир ба ин масъала низ гӯям. Тавре ки дар Конститутсияи ҷумхури сабт шудааст, Тоҷикистон давлати соҳибхитӣ, демократӣ, дунявӣ ва ягона мебошад ва дар қаламрави он ба озодии ақида қафолат дода мешавад. Дар ҳақиқат, мо ҷонибдори содиқи озодии вичдон ҳастем ва намегузорем, ки касе ба ин паҳлӯи ҳассоси зиндагии мардуми мо даҳлат намояд.

Вобаста ба ин таъкид мекунам, ки мо тарафдори ақидаи солими динӣ буда, ба инкишофи мафкураи сулҳпарваронаи дини ислом мусоидат менамоем.

Дар баробари ин намегузорем, ки ақидаҳои ифротӣ ва ҷудоандозӣ дар қадом либосе, ки набошад, ба сари мардуми мо зӯран бор карда шаванд. Зеро ҳанӯз дар ягон кишвари мусулмони ҷаҳон ақидаи ифротӣ ба тинҷию осудагӣ ва оромии мамлакат бурда нарасондааст. Зиёда аз ин, ҳар вақте ки аз дин бо ғаразҳои сиёсӣ истифода кардани мешаванд, дини мубин хор мегардад.

Эътиқод ба дин касбу ҳунар нест. Вай имони пок аст, ки инсонҳои ҳудӯҷӯро ба меҳнати ҳалол барои некӯаҳволӣ ва ободии Ватан ҳидоят мекунад.

Маҳз барои ҳамин дар ҷомеаи демократию дунявӣ дин ба фаъолияти давлат даҳлат намекунад. Давлат бошад дар навбати худ барои адои маросимҳои динӣ мусоидат намуда, озодии вичдонро қафолат медихад.

Аз ҷумла барои осону беҳтар кардани мусофирати шаҳрвандон баҳри адои Ҳаҷ Ҳукумати ҷумхури қарори махсус қабул кард, ки мақсадаш бартараф намудани камбудии мавҷуда ва ҷорӣ намудани тартиби муайян мебошад.

Аз он сипосгузорем, ки имсол дар моҳи шарифи Рамазон қисме аз корхонаву ширкатҳои алоҳида, шахрвандони олиҳиммати мо ба мардуми камбизоат, барҷомондагон мувофиқи имкону тавони худ то андозае кӯмак карданд ва дар ободони мазору қабристонҳо саҳм гирифтанд.

Мо ба ҳамаи онҳо сидқан ташаккур гуфта, хоҳони онем, ки сафи чунин ашхоси савобҷӯю саховатпеша бештар шавад, зеро амали хайр ва пуштибонии дармондагон аз беҳтарин амалҳои шоистаи мусулмонон аст. Аз ҷумла он мусулмонони ҷумҳурӣ, ки барои ободии мактабу кӯдакистонҳо, манзили афтодаҳолон, ҷермандӣ ба мискинону یتимону бечорагон саҳм мегузоранд ва маблағеро, ки барои маротибаи сеюму чоруми мусофирати ҳаҷ сарф мекунанд, барои ободии кишвар ва дасгирии бечорагон ҳарч намоянд, савоби дучанд мебинанд.

Ҳамдиёрони гиромӣ!

Дар байни мардуми мо одати хубе аст, ки рӯзи ид дастархон кушода, мардумро меҳмондорӣ карда, ба хонадони азодор ва мазорҳо рафта дуои хайр мекунанд.

Умедворем, ки дар рӯзи саиди иди Фитр низ ин суннат идома ёфта, бародарию дӯстиро байни шахрвандони гуногунмиллат ва гуногунмазҳаб боз ҳам мустаҳкамтар месозад ва барои ободии кишварамон мусоидат мекунад.

Биёед, ҳама чун як тан меҳнати ҳалол ва созандагиро ободкорӣ намоем, то ки сатҳи зиндагии мардум имрӯз нисбат ба дирӯз ва фардо нисбат ба имрӯз беҳтар гардад.

Ҳар кадоми мо сабру таҳаммулро пеша карда, ба «ардои зиндагӣ ва пешомадҳои неки сарзамини хеш хушбин бошем, кинаву адоват ва бадхоҳиро аз дилҳои худ берун созем ва пайваста дар хотир дошта бошем, ки мо ҳама аҳли як Ватан, зодаву парвардаи як хок, яъне Тоҷикистони азиз ҳастем.

Боз як бори дигар иди саиди Фитрро ба шумо табрик гуфта, бароятон саломатӣ, бахту саодати оилавӣ, рӯзҳои нек ва умри дароз таманно дорам.

(Асари зикршуда ҷ.2, саҳ.274-277)

**ПАЁМИ ТАБРИКӢ
БА МУНОСИБАТИ ИДИ ҚУРБОН**

Марти соли 1998

**Падару модарони арҷманд!
Бародарон ва хоҳарони ғиромӣ!
Ҳамватанони азиз!**

Пагоҳ ба кишвари мо ва ба хонадони ҳар фарди равшанзамири Тоҷикистон иди мубораки Қурбон бо файзу баракати азали қадим мегузорад. Омадани ин иди табаррукро баъди моҳи шарифи Рамазон ва иди баҳори фархундапай — Наврӯз, ки онро ҳамагӣ чанд рӯз пештар қашн гирифтем, фоли нек мешуморам, зеро ба сарзамини азияткашидаи мо ид болои ид омада исгодааст.

Ман ин рӯзи саидро ба ҳар кадоми шумо табрик мегӯям ва дар орзуи саломатӣ, сарбаландӣ ва рӯзгори хуш босаодати марду зан ва пиру ҷавони сокини ҷумҳурӣ ҳастам.

Иди Қурбон аз ҷумлаи азияттарин маросимҳои суннати мардуми мусулмони мо буда, воқеан бар маромҳои инсондӯстиву мурувват ва сулҳхоҳиву меҳрубонӣ бунёд ёфтааст.

Тавзеҳу ташвиқи оқилонаи ин арзишҳои ахлоқиву маънавӣ пеш аз ҳама ба ходимони дин ва кормандони идораҳои динӣ, пирони хирадманду рӯзгордида ва тамоми афроди солимфикр ва бедордили ҷомеа вобаста аст.

Ба ибораи дигар, вазифаи инсонӣ ва тарзи имонии ходимони дин ва рӯҳониёни босаводи мо он аст, ки дар тарбияи ахлоқи попу ҳамида ва ба роҳи дуруст ҳидоят намудани ҳар як фарди ҷамъият саҳмгузор бошанд.

Барои амалӣ шудани ин амри хайр ҳамаи имкониятҳо мавҷуданд.

Давлат дар навбати худ ҳар гуна омилҳои роҳро, ки ба пешрафти кор монеъ мегарданд, бартараф намуда, ба фаъолияти пурсамари идораҳои динӣ аз ҳар ҷиҳат мусоидат мекунад. Масалан, ислоҳоти дигаргуниҳоро, ки соли гузашта дар

сохтори идораҳои динӣ падид омаданд ва мақсади онҳо боз ҳам беҳбуд бахшидан ба фаъолияти сохторҳои мазкур буд, аз ҷониби Ҳукумат мавриди дастгирӣ қарор гирифтанд.

Падидаи дигари фараҳбахш ин аст, ки ҳанӯз дар арафаи моҳи шарифи Рамазон тарҷумаи Қуръони азимушшаън ба забони тоҷикӣ бо ҳуруфи имрӯза аз ҷоп баромад ва ба ҷумҳурӣ оварда шуд. Имрӯз ҳар як мӯъмину мусулмон имкон дорад, ки каломи раббониро бо забони модарӣ мутолиа намояд ва ба маънии китоби осмонӣ ошно гардад.

Ман бовар дорам, ки ҳар хонадони хушзеҳни тоҷик баъди мутолиаи Қуръони маҷид ҳудаш фарқи сиёҳу сафед ва гуноҳу савобро мефаҳмад ва фармудаҳои Аллоҳи таолоро роҳнамои зиндагиву фаъолияти ҳаррӯзаи худ қарор дода, ба роҳи хайр равона мегардад.

Имрӯзҳо теъдоди зиёди ҳамватанони мо ба хоҳири адои яке аз фаризаҳои динӣ — маросими ҳаҷ ба зиёрати хонаи Худо рафтаанд. Ҳукумат бо мақсади осон гардондани мусофирати шаҳрвандон дар иҷрои маносики ҳаҷ, бартараф кардани камбудии ва ҷорӣ намудани тартибу низоми муайян дар ин маъракаи муҳим қарори махсус қабул кард.

Хурсандибахш аст, ки ҳар сол чандин ҳазор шаҳрвандони мусулмони ҷумҳурии мо аз ин имкониятҳо баҳравар гашта, зиёрати қадамгоҳҳои муқаддасро ба ҷо меоранд.

Ман бо итминони комил гуфта метавонам, ки имрӯзҳо хоҷиёни тоҷикистони дар Маккаи мукаррама ва Мадинаи мунаввара барои ободиву оромии мамлакат ва осоишу офияти ҳар як хонаводаи ҷумҳурӣ дуо мекунанд ва барои мову шумо аз даргоҳи Худованд кушоиши қор ва таҳкими сулҳу дӯстиро таманно менамоянд. Орзуи ягона ва таманнои ман низ аз боргоҳи Худои мутаол рӯзҳое, ки бо сафари расмӣ дар кишвари Арабистони Саудӣ ва зиёрати хонаи Қаъба қарор доштам, дар ҳаққи халқи Тоҷикистони азиз фақат хамин буд.

Вобаста ба ин масъала як нуктаи дигарро мехоҳам хотирнишон созам: бисёр хуб мешуд, агар ҳар кадоме аз ҳоҷиёни мо ё онҳое, ки оянда нияти сафари ҳаҷро доранд, баробари ин амри хайр дар ободони кӯчаву гузар ва маҳали истиқомати худ, дасттирии бечораву дармондагон ва умуман ҳалли мушкилоти имрӯзаи ҷомеа сахм гузошта, аз худ як нақши нек ба ёдгор мемонданд.

Онҳо метавонанд маблағеро, ки барои дафъаи секуму чоруми ба ҳаҷ рафтан харҷ мекунанд, барои ободии кишвар ва дастгирии ҳамдиёронӣ ҳамватанони ниёзманди худ сарф намоянд. Зеро кори савоб ва амали шоиста ҳудуд ва манзили макон надорад.

Инсони савобҷӯй метавонад дар Ватани худ ҳам бо амали хайру кирдори нек сохиби савоби зиёде гардад. Дили ранҷуреро шод гардонидан, дасти афтодаеро гирифтани, бар сари ятиме дасти навозиш кашидан, ба қавли мутафаккирони бузурги гузаштаи халқамон, дар назди Худованди мутаол баробар бо ҳаҷҷи акбар аст.

Ҳамватанони азиз!

Мо иди Қурбонро имсол дар шароити нисбат ба солҳои пешин осуда ва оромтар ҷашн мегирем. Роҳбарияти давлат ва ҳукумат сарфи назар аз душвориҳои, ки дар сари роҳи расидан ба сулҳу оштии мавҷуд буданд, тамоми кӯшишро ба харҷ дод, то ин ки гавҳари мақсуди сокинони ҷумҳуриро мухайё созад.

Ин гавҳари мақсуд, чунон ки ҳамаи мардум медонанд, мусолиҳаи миллӣ ва таъмини ваҳдати ҳамдигарфаҳм буд.

Мо ба хоҳири осоиши мардум, таҳкими пояҳои истиқлол ва ҳифзи яқпорчагии кишвари азизамон пайгирона, қадам ба қадам пеш рафтем. Аз сиёсати зӯроварӣ ва фишор даст кашидем, эҳсоси пок ва нияти некро дастури амали ҳаррӯзаи худ қарор додем ва билохира ба мақсад расидем.

Шодиву хурсандии мардуми кишварро дар рӯзи имзои санади деринтизор ва тақдирсози сулҳ ман ҳеҷ гоҳ фаромӯш намекунам. Бинобар ин боварии комил дорам, ки сиёсати

пешгирифтаи роҳбарияти мамлакатро ҳамаи сокинони ҷумҳурӣ, аз ҷумла ходимони дин, минбаъд ҳам дастгирӣ мекунад ва ҳамеша дар ҳаққи шукуфоии мамлакат даст ба дуо мебардоранд.

Мо ҳангоми имзои санади сулҳ ба якдигар дасти дӯстиву бародарӣ додем. Имзои мо тасдиқи аҳду паймон ва устувории қавли мардонаи тарафҳо буд.

Ҳукумат аз ҷониби худ саъю кӯшишро ба он равона месозад, ки ба қавли худ устувор монад ва дастовардеро, ки бо заҳмати зиёд ҳосил шудааст, таҳқим бахшад.

Вале, мутаассифона, ҳодисаҳои нангини рӯзҳои охир дар ҳудуди ноҳияи Кофарниҳон моро маҷбур месозанд, ки дар мавриди ба аҳди худ садоқат доштани баъзе гурӯҳҳо ва қувваҳо шубҳа кунем.

Бародарони азиз!

Гузашт кардани Ҳукумат дар қараёни музокирот ҳаргиз нишонаи заифии мақомоти Ҳукумат набуд ва нест. Агар касе чунин ақида дошта бошад, саҳт иштибоҳ мекунад.

Аз ин рӯ, ман ба шахсоне, ки дар сари роҳи дӯстӣ ва ҳамдигарфаҳмии мо сангар гирифтаанд ва ниятҳои нопоке дар дил доранд, муроҷиат мекунам: биёед аз аспӣ ҷаҳл фароед, ба қараёни зиндагии ошоишта пайвандед, дигар ба осӣби душманони дохиливу хориҷии миллат об нарезед!

Иду маросимҳои суннатӣ ва мазҳабӣ моро водор мекунад, ки ба ҳамдигар меҳрубонтар бошем, кинаву адоватро аз дилҳо берун андозем.

Хусусан дар арафаи иди мубораки Қурбон, дар рӯзҳои, ки замин интизори донаи умед аст, ба сангаргирӣ машғул шудан кори савоб нест, балки амали ноҷавонмардона ва нафратоварест, ки ҳам боиси қазаби Худованд ва ҳам сабаби лаънати халқ мегардад.

Фаромӯш набояд кард, ки фаро расидани сулҳ ризоияти Парвардигор ва иродаи мардум буд ва ҳеҷ нерӯе наметавонад садди роҳи он гардад ва қараёни сулҳу ошоишро ба маҷрои дигар андозад.

Беҳтар он аст, ки мувофиқи таомули мардуми шарифи худ ба истиқболи рӯзи ид дастурхони меҳру муҳаббат кушода, ёди рафтагонро зинда гардонем, мазори гузаштагонро зиёрат карда, бо дуои хайр рӯҳашонро шод намоем.

Ин иду маросимҳо бояд барои мустаҳкам намудани дӯстиву бародарии байни шаҳрвандони гуногунмиллат ва гуногунмазҳаби ҷумҳурии мусоидат намоянд. Аз ин амали хайр мо ҳамеша бурд мекунем, меҳру шафқат ва эҳтирому рафоқат миёни аҳли ҷомеа пояндатар мегардаду халос.

Бо ҳамин умед бори дигар иди Қурбонро ба ҳамватанони азиз табрик гуфта, тани сиҳат, хоҳири ҷамъ ва хонабодии хамаро орзу мекунам.

**Идатон муборак бошад!
Ташаккур!**

(Асари зикршуда ҷ. 2. саҳ. 315-319)

УМЕДҲО ВА ТАШВИШҲОИ ТОҶИКИСТОН МАҚОЛА ДАР РӯЗНОМАИ «СЕГОДНЯ»-И ФЕДЕРАТСИЯИ РОССИЯ

8 апрели соли 1998

Мочароҷӯиро дар Тоҷикистон ҳамчун идомаи терроризми байналхалқӣ ва тамаддуни ҷаҳони ислом, аз ҳаёти ҳақиқатан динии халқи Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи ҷаҳони мутамаддин аниқ фарқ кардан лозим аст.

Ҷаҳони ислом хусусиятҳои гуногун дорад, халқҳои гуногун он маънаван муттаҳид бошанд ҳам, вобаста ба шароити таърихӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Ҷаҳони ислом дорои давлатҳои гуногун мебошад, ки бисёриашон характери дунявӣ доранд. Мамлакатҳои исломӣ дар ҳаёти Созмони конфронси исломӣ муттаҳид гардидаанд, ки Эъломияи умумии ҳуқуқи башарро эътироф менамояд. Ин созмони муътабари байналхалқӣ ба қарибӣ дар мулоқоти худ терроризмро маҳкум карда, ҷомеаи ҷаҳонро даъват намуд, ки онро аз дини асил ва арзишҳои тамаддуни исломӣ қатъан фарқ намоянд.

Дар робита роҷеъ ба тамаддуни сиёсии қувваҳои гуногуни ҷомеа ва пеш аз ҳама қувваҳои динию сиёсӣ сухан рондан лозим аст.

Бисёр вақт давлати дунявиро чунин тасаввур мекунанд, ки гӯё он фаъолияти сиёсии аҳзоби диниро манъ мекарда бошад. Дар ҳақиқат дар бисёр давлатҳои дунявии ҷаҳон аҳзоби динию сиёсӣ дар ҳаёти сиёсии давлат фаъолона ширкат меварзанд. Чунин мисолҳоро дар бисёр мамлакатҳои демократӣ чи дар Аврупо ва чи дар Осиё мушоҳида кардан мумкин аст.

Вақте ки мо дар бораи чудо кардани давлат ва дин сухан меронем, дар амал пиёда кардани принципи муҳими демократӣ — озодии вичдон, озодии гуногунандешии идеологӣ, маънавӣ ва сиёсиро дар назар дорем. Ҳамаи ин дар Эъломияи умумии ҳуқуқи башар, ҳуҷҷатҳои Созмони амниятӣ ҳамкориҳои Аврупо ифода ёфтаанд, ки Тоҷикистон низ онҳоро имзо кардааст. Ба истилоҳи дигар, давлат ва ҳукумат набояд идеология ё дини алоҳидаро ба сари ҳокимият оранд. Дар акси ҳол ҳокимияти мутлақ, яъне ҳокимияти тоталитарӣ ва теократӣ ба миён меояд, ки ба озодии андеша, сухан ва вичдон имкон намедихад.

Давлати дунявии Тоҷикистон тамоми ҳуқуқи диндоронро ба ҳаёти озоди динию сиёсӣ эътироф менамояд. Ҳоло дар мамлакат зиёда аз панҷ ҳазор масҷид ва 200 масҷиди ҷомеъ вучуд дорад, барои онҳое, ки динҳои дигарро мепарастанд, ибодатхонаҳо сохта шудаанд. Соли 1995-ум 1290 сокини ҷумҳурӣ, соли 1996-ум 2600 ва соли 1997-ум 5016 нафар Маккаю Мадинаро зиёрат карданд. Донишҷӯёни Тоҷикистон ҳоло дар мактабу донишгоҳҳои динии Миср, Арабистони Саудӣ, Эрон, Покистон, Туркия ва Сурия таҳсил мекунанд.

Ташкилотҳои динии Тоҷикистон муассисаҳои таълимии худро доранд. Дар назди масҷиди марказии Душанбе шаш сол боз Донишгоҳи ба номи Имом Тирмизӣ фаъолият мекунад. Дар вилоятҳо ва ноҳияҳои мамлакат мактабҳои миёнаи махсуси динӣ ва дар назди ҳамаи масҷидҳои калон мактабҳои ибтидоии динӣ амал мекунанд. Ҳамаи ин хусусияти давлати дунявӣ мебошад.

Озодии вичдон дар Тоҷикистон мундариҷаи воқеӣ дорад, ки он ҳуқуқи муҳимтарини демократии аҳоли аст. Диндорони мамлакат мувофиқи принципҳои ҷомеаи демократӣ аз ҷамаи ҳуқуқҳои сиёсӣ бархурдор мебошанд. Дар заминаи онҳо дар ҳаёти мамлакат озодии вичдон, андеша, суҳан ва ташкили созмонҳо аз ҷиҳати конститутсионӣ таъкид шудаанд, ки дастоварди бузурги инсоният буда, дар давраи мо дар ҳаёти Тоҷикистон ифода меёбад.

Вақте ки таҳти шиори «Ҳуқмронии илоҳӣ» ба сари ҳокимият омадан ва ҳокимияти худро ба гардани ҷомеа бор карданӣ мешаванд, ҳамеша манфиатҳои худро бо суҳанони муқаддаси илоҳӣ пардапӯш менамоянд. Дар ин мавридҳо шореҳони ҳақиқати муқаддас худро аз ҷомеа боло гузошта, ҳуқуқи авалии башариятро ба озодии вичдон, андеша ва суҳан рад менамоянд.

Мусулмонони Тоҷикистон дар айни ҳол аз ҷамаи ҳуқуқҳои сиёсӣ баҳравар мебошанд, ки Конститутсия ва қонунҳои мамлакат ба онҳо додаанд.

Давлати дунявӣ ба ҳуқуқи сиёсии мусулмонон муқобил набуда, ба чунин принципҳо ва қувваҳои сиёсӣ муқобил мебошад, ки хусумати динӣ, душманӣ ва зӯриро дар байни одамон тарғиб карда, мамлакат ва халқро аз зиндагии ояндаи озоишта маҳрум месозанд.

Касе, ки солҳои 90-ум дар Тоҷикистон зиндагӣ карда, ё таърихи ҳамин давраи онро омӯхта бошад, ба ҳубӣ медонад, ки хусумату душманӣ ва зӯрӣ баъди ба миён андохтани шиорҳои мочароҷӯенаи динӣ дар байни гурӯҳҳои аз сиёсат беҳабари аҳоли зӯҳр карданд. «Нони муаллимон, духтурон ва коммунистҳоро нахуред!» «Онҳоро мувофиқи шариати динӣ дафн нанамоед!» ва ғайра аз ҳамин ҷумлаҳоанд. Ба «мусулмонони ҳақиқӣ» ва «ғайриҳақиқӣ», тоҷикони «асил ва омехта» ҷудо кардани тоҷикон дар шароити набудани фарҳанги нави сиёсӣ сабаби ба миён омадани нафрату бадбинӣ, истифодаи зӯрӣ, бераҳмӣ ва ниҳоят яке аз сабабҳои асосии сар шудани ҷанги дохилӣ гардид.

Идеяҳои сиёсӣ ва ахлоқии одамоне, ки аз номи дин суҳан

меронанд, ба таври гуногун зоҳир мегардад ва ҳамаи инро ба дин нисбат додан мумкин нест, ҳарчанд, ки онҳо масъаларо чунин тасаввур менамоянд.

Давлати демократию дунявӣ ба мусулмонон ва пайравони мазҳабҳои дигар ҳуқуқи васеи сиёсӣ дода, дар баробари ин чунин фаҳмиши динро рад менамояд, ки ба оташи рақобати динӣ ва хусумати динӣ дар ҷомеа ва ҳаёти сиёсӣ доман мезананд. Чунин зухурот дар таърихи мамлакати мо борҳо рух додааст. Масъала ба он вобаста нест, ки чунин зухуротро «Исломи сиёсӣ» номем ё ба таври дигар маънидод кунем.

Онҳое, ки барои дин ва аҳзоби динӣ озодии сиёсӣ талаб менамоянд, кори беҳуда мекунанд. Дар давлати демократию дунявӣ ин озодиҳо дар Конститутсия қонунӣ гардонда шудаанд. Дар амал таҳти шиорҳои талаби сиёсӣ талаби додани озодӣ ба амалиёти мочароҷӯёна, озодӣ барои тақсими сиёсии одамон ба гурӯҳҳои «асил» ва «ғайрасил», «худихо» ва «бегонаҳо», «ҳақиқиҳо» ва «ғайриҳақиқиҳо», ташвиқу тарғиби душманӣ ва нафрат пардапӯш карда мешаванд. Танҳо бо ҳамин сабабҳо дар масъалаи фаъолияти аҳзоби динӣ дар Тоҷикистон душвориҳо ба миён омаданд. Ба ин ҳизбҳо то ба қарибӣ одамоне роҳбарӣ мекарданд, ки чунин тарзи тафаккур доштанд. Чунин идеяҳо меъёри баррасии сиёсӣ ва амалиёти асосии минбаъдаи сиёсӣ буд.

Бояд гуфт, ки қонуният ва фаъолияти дин бояд ба тозагии худи он, идеалҳо, маънавиёт ва ҳифзи асосҳои он сафарбар карда шаванд. Вале таърих борҳо нишон додааст, ки аз соҳаи маънавӣ ба соҳаи сиёсӣ, барномаҳои сиёсӣ ва шиорҳои сиёсӣ интиқол додани маҳз чунин масъалаҳо сабаби фоҷиа гардидаанд. Чунин вазъият зимни тақсими одамон ба «ориёии асил» ва «ғайриориёиён» дар Олмон, марксистҳо ва ленинчиёни содиқу вафодор ва сотсиал-демократҳо дар Иттиҳоди Шӯравӣ қой дошт. Бояд гуфт, ки гунаҳкорон ва кофирон ҳамеша ҳадафи таъқиб қарор дода ва қурбони зӯроварӣ мешуданд, бо вучуди ин масъалаи ҳуқуқи инсон аз тарафи ин идеологҳо ҳатто ба миён гузошта намешуд.

(Асари зикршуда ҷ.2, саҳ.328-331)

**СУХАНРОНИ
ДАР АНЧУМАНИ IV ҲИЗБИ ХАЛҚИИ
ДЕМОКРАТИИ ТОҶИКИСТОН**

18 апрели соли 1998

Бигуздор ҳар кас, ки пайрави ин ё он дину мазҳаб, ин ё он идеология аст, бо роҳи худ равад, бо амри дилу вичдони хеш зиндагӣ кунад, аммо касе ҳақ надорад, ки дину оин ё ақидаҳои сиёсии худро бар дӯши каси дигар зӯран бор кунад ё муҳолифини идеологии худро таъкиб намояд. Мо ба ин ҳаргиз роҳ нахоҳем дод.

Бори дигар таъкид мекунам: гуногунандешӣ набояд намояндаи ин ё он ҳизбро ба он водор созад, ки аз манфиатҳои миллат, халқу Ватан даст кашад. Зеро манфиатҳои идеологӣ, ҳизбӣ, мазҳабӣ ва гурӯҳӣ борҳо ҷойи яқдигарро иваз кардаанд. Вале манфиатҳои миллат ва халқу Ватан ҷовидонианд.

Дар ҷамъият хоҳу ноҳақ ихтилофи назар ҳамеша буд ва хоҳад монд. Аммо барои мо имрӯз гуногунандешӣ ва демократияе зарур аст, ки ба пойдор гардонидани ваҳдати миллӣ ва пешрафти ҷомеа мусоидат намояд.

(Асар зикршуда ҷ. 2, саҳ. 336)

Сабақи асосии музокирот ин аст, ки ба сулҳу салоҳ асосан бо роҳҳои зерин муваффақ шудан мумкин аст: аввалан, дарк намудани хавфи нобудшавии миллат ва давлати тоҷикон; дуюм, аз байн бурдани ҳисси адовату нобоварӣ ва ба вучуд овардани муҳити ҳамдигарфаҳмӣ; сеюм зътироф намудани зарурати ҳалли масъалаҳои баҳсталаб дар асоси қонун ва дар доираи қонун. Маҳз бо ҳамин роҳ дар ниҳояти музокирот мо ба сулҳу салоҳ расидем.

Дӯстони азиз!

Халқи тоҷик, сарфи назар аз ҳама гардишҳои таърих, асрҳост, ки дар олами тамаддуни исломӣ қарор дорад. Ислми барои мо як сарчашмаи пурбаракати маънавиёт, ахлоқ ва фарҳанг аст.

Мо бояд аз поягузори давлати мутамаркази миллати тоҷик Исмоили Сомонӣ оини давлатдорӣ ва муносибати оқилонаро ба дини мубини ислом ва дигар дину мазҳабҳо омӯзем. Исмоили Сомонӣ ҳанӯз дар аҳди халифаҳои ислом унсурҳои ҷомеаи мутамаддинро тақвият бахшида, дину оин ва мазҳабу эътиқоди сокинони қаламравашро ба ҳамдигар зид намегузошт.

Ӯ давлатро ба кафи дасте монанд мекард, ки дину оинҳои мухталиф ангуштони он мебошанд. Агар ангуштеро сар бизананд, хоҳу нохоҳ кафи даст осеб мебинанд.

Ин марди бузург арзишҳои фарҳангии аҷдодиамонро пазируфта, ҳуввияти миллиро аз ҳама боло медонист.

Исмоили Сомонӣ мафкураи сулҳларварона ва оинҳои дини мубини исломро дар муттаҳидсозии миллат ва таҳими оинҳои деринаи давлатдорӣ басо оқилона ба кор бурдааст.

Имрӯз бояд аз пешвоёни тариқати ислом ва тафсиргарони баландпояи Қуръони азимушшаън Имом Бухорӣ, Имом Ғаззоӣ, Баҳоуддини Нақшбанд, Шоҳи Хомӯшу Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, Мавлоно Яъқуби Чархиву садҳо ҳамзабонону ҳаммиллатони худ ибрат омӯзем ва ёд кунем.

Ин абармардон рисолати исломро таъбиру тафсир дода, дар расму суннати ислом зӯроварӣ он тараф истад, ҳатто бечоро додани мӯрчаеро кори носавобу гуноҳи азим медонистанд.

Ҳамаи мо шоҳиди онем, ки дар ҷаҳони пурмоҷарои имрӯза дину мазҳабҳо, аз ҷумла дини мубини ислом, чун воситаи муборизаи сиёсӣ ва ба даст овардани ҳокимият истифода мешавад. Далели равшани ин гуфтаҳо Афғонистони ба мо дӯсту ҳамсоя мебошад. Ҳайратовар аст, ки тамоми қувваҳои сиёсӣ низомӣ, ки бист сол боз дар ин кишвар бо якдигар меҷанганд ва мамлакати худро хароб намудаанд, зеро парчами ислом ҷиҳод мекунад.

Тақдирӣ пурфӯҷиҳои мардуми Афғонистон барои халқи мо бояд дарси ибрат гардад.

Вақти он расидааст, ки дигар бозичаи дасти кишварҳои манфиатҷӯ набошем, дини мубини исломро аз ғаразҳои шахсӣ тапошҳои манфиатҷӯӣ ва ҷиҳоду ҷангҳои миллаткуш болотар

гузошта, инсофу адолат, сабру тамкин ва бахшояндагиву созандагиро пеш гирем.

Меҳостам ақидаи худро доир ба ҳодисаҳои нангине, ки вақтҳои охир дар баъзе минтақаҳои ҷумҳурӣ рӯй доданд, ибраз намуда, бо истифода аз минбари ин анҷумани бонуфуз ба онҳо баҳои сиёсӣ диҳам.

Ин кирдори ваҳшиёнаи баъзе гурӯҳҳоро, ки нисбати бародарони ҳаммиллати худ содир карданд ва баъди он боз аз хусуси адлу инсоф ва ваҳдату яқдорчагии миллат ҳарф задани саркардагони онҳоро чӣ тавр бифаҳмем?

Бешак, ҳадафи ҷангҷӯён ин буд, ки шартномаи истиқрори сулҳ дар Ватанамон амалӣ нагардад, тоҷикон тифоқу муттаҳид набошанд, доимо дар хорию зорӣ ва парокандагӣ умр ба сар баранд.

Мардуми Тоҷикистон воқиф шуд, ки гуфтори созмондиҳандагони ин ҳодисаҳои нангин бо кирдорашон муҳолиф аст.

Имрӯз, ки мо соҳиби истиқлолияти воқеӣ гардидаем, бояд ҳар як фарди шарафманд ва бонангу номуси Тоҷикистон барои саодату озоиши мардум талош варзад. Баҳри пойдории оромӣю озоиш ва сулҳу салоҳ пеш аз ҳама ваҳдат ва яқдигарфаҳмӣ зарур аст.

(Асари зикршуда ҷ.2. саҳ.339-340)

Дар Тоҷикистони имрӯза ҳамзистии намоёндагони мафкура ва идеологияҳои гуногун яке аз нишонаҳои таҷассуми воқеии принципҳои демократия мебошад.

Моҳияти дунявии давлати мо омилест, ки ба вазъи кишвар таъсири мусбат мерасонад. Он ба пайвастании Тоҷикистон ба равандҳои ҷаҳонӣ ва ҳамкорӣ бо кишварҳои хориҷӣ мусоидат менамояд.

Роҳи бунёди ҷомеаи дунявиро пеш гирифтани Тоҷикистон ин мақсади субъективии шахсе, гурӯҳе ё табақаи иҷтимоие набуда, балки тақозои мантиқии раванди таърих аст. Таърих бошад, дар ҳукми касе нест, чархи онро ба қафо гардондан ҳам кӯшиши беҳуда аст.

Ҳарифони сиёсии мо моҳияти дунявӣ доштани давлати

накарданд.

Яке аз кӯшишҳои қиддиё, ки дар таърихи миллати мо барои пешгирии нуфузи забони арабӣ ва тамаддуни қавмҳои бегона корбаст гардид, ин бузургдошти забони модарӣ, пос доштани хувияти миллий ва арзишҳои фарҳангӣ дар замони давлатдории Сомониён буд.

Маҳз дар ҳамин давра тарҷума ва тафсири Қуръон ба **забони** тоҷикӣ сурат гирифта, бо фатвои уламои дин намозгузори ба забони тоҷикӣ маъмул гашт.

Ин амал мавқею мақоми **забони** тоҷикиро чун забони давлатӣ дар ҷаҳони ислом устувор сохта, барои рушду нумӯи фарҳанг ва тамаддуни оламгири халқи тоҷик ва дигар қавмҳои форсизабон мусоидат намуд.

Истиқлолияти фарҳангии Тоҷикистон дар даҳсолаи охир ба назари ман аз кӯшишу талошҳои зиёиёни равшанзамир ва аҳли ҷомеа **бахри истиқлолияти забон ва мақоми давлатӣ ёфтани он** оғоз гардид. Имрӯз забони тоҷикӣ ҳамчун забони давлатӣ қабул шуда бошад ҳам, истифодаи забонҳои дигар маҳдуд карда намешавад.

Ифтихор аз Ватан, ифтихор аз таъриху фарҳанг, ифтихор аз хувияти миллий ва гузаштагони сарбаланди хеш маҳз аз поку бегазанд нигоҳ доштани забони модарӣ сар мешавад.

(Асари зикршуда ҷ.2. саҳ.371-372)

Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи озодии дин ва ташкилотҳои динӣ **давлат иҷрои ягон вазифаи давлатиро ба зиммаи ташкилотҳои динӣ намегузорад ва ба фаъолияти ташкилотҳои динӣ мудоҳила намекунад.**

Дар айни замон давлат намегузорад, ки ташкилотҳои динӣ ё ходимони дин ба фаъолияти мақомоти давлатӣ ва сохторҳои он даҳлат кунанд, ҳатто бо кӯмаки марказҳо ва созмонҳои хориҷӣ.

Тамоми мардуми Тоҷикистон хуб дар хотир дорад, ки даҳлати дин ва рӯҳониён ба корҳои давлат ба ҷӣ оқибатҳои вазнин боис гардид.

Бояд таъкид кард, ки муҳофизати дин ба қонунҳои давлат ба ривоҷи қонуншиканӣ ва қонунҳои низоми давлатдорӣ, ихтилофу зиддияти ақидаҳои гуногун, маҳдудияти озодӣ ва ҳуқуқи шахрвандон дар ҷомеа оварда мерасонад.

Ин амал боиси ба сари қудрат омадани низоми сиёсӣ теократӣ, яъне динӣ ва аз байн рафтани институтҳои демократӣ мешавад.

Ҳар як ҷавон бояд инро хуб донад ва фарқ кунад, ки дар қадом сохти давлатдорӣ ва низоми сиёсӣ зиндагӣ бар сар бурдан беҳтар аст.

Ман борҳо гуфтаам ва бори дигар хотирнишин месозам, ки давлати дунявӣ мо динро ҳамчун руҳи муҳими фарҳангу таърих ва ахлоқи миллат мешиносад ва эътироф мекунад.

Дар айни замон ин чунин маънӣ надорад, ки дар сари қудрат ё роҳбарии давлат метавонад ходими дин ё намоёндаи ягон ташкили динӣ қарор дошта бошад.

Таҷрибаи давлатдории Осиёи Марказӣ дар тӯли ҳазор соли охир собит мекунад, ки сардорони давлат пешвоёни дин набудаанд. Масалан, дар давлати Сомониён низ, ки мо имрӯз бо тараққиёт ва мероси маънавии он фахр мекунем, сарвари давлатро пешвоёни дин ба ӯҳда надоштаанд.

Ҳамчунин, магар сардорони давлатҳои Ғазнавиён, Салҷуқиён, Темурӣён, Шайбонӣён, Аштархонӣён ва Манғитӣён пешвоёни дин буданд? Не.

Пас чӣ зарурат ҳаст, ки дар остонаи асри XXI баъзе гурӯҳҳои сиёсӣ меҳоканд давлати исломӣ созанд, рӯҳонӣро ба сари қудрат оваранд, ба усули давлатдории даврони феодалӣ ва тарзи зиндагии асри миёнагӣ баргарданд?

Дар ҳоле ки давлати дунявӣ Тоҷикистон ҳуқуқи ҳар шахрвандро дар мавриди муайян намудани муносибати озодонаи ӯ ба дин ва иштироки беамониати ӯ дар расму оинҳои динӣ таъмин мекунад, оё ба чунин нақшаҳо ё кӯшишҳо зарурате ҳаст? Таҳлил нишон медиҳад, ки ягон зарурате вуҷуд надорад.

Зеро давлати дунявӣ мо тамоми ҳуқуқи диндоронро дар зиндагиву фаъолияти озодонаи динӣ эътирофу пуштибонӣ мекунад ва мавриди таъқиб қарор наметавонад.

Магар вуҷуд доштани 5000 масҷиди намози панҷвақта ва 200 масҷиди ҷомеъ худ далели ҳамин эътирофи ҳуқуқи диндорон нест?

Инсоф бояд кард, ки шумораи умумии масҷидҳои намози панҷвақта аз миқдори умумии мактабҳои таҳсилоти ҳамагонии ҷумҳурӣ, ки 3479-то мебошад, хеле зиёд аст.

Гузашта аз ин чанд сол боз иди мубораки Рамазон ва иди Қурбонро расман ҷашн мегирем ва онҳоро рӯзи дамгирӣ эълон кардаем.

Ё ба ҷо овардани маросими ҳаҷро мисол гирем. Агар соли 1995 аз Тоҷикистон 1290 нафар ба зиёрати Маккаву Мадина рафта бошанд, соли 1996 — 2600 нафар ва соли 1997 — 5016 нафар ин маросимро ба ҷо оварданд. Дигар ин ки бисёр шаҳрвандони ҷавони мо, ки нияти ходими дин шудан доранд, ҳоло бе ягон мамониат дар Миср, Арабистони Саудӣ, Эрон, Покистон, Туркия, Сурия таҳсил карда истодаанд.

Магар ҳамаи ин шаҳодати таъмини ҳуқуқи динии шаҳрвандон аз тарафи давлати дунявӣ нест?

Барои муқоиса ва таҳлили сохти давлати дунявӣ ва динӣ дур рафтан шарт нест. Ҳамсояи худ Афғонистонро пеши назар меорем, ки сохти давлатдории исломиро интиҳоб кардааст.

Зиёда аз 20 сол аст, ки дар ин сарзамин қувваҳо ва гурӯҳҳои гуногуни сиёсӣ дар зери ниқоби ислом чиҳод мекунанд.

Насли нави ҷавонони Афғонистон ба ғайр аз силоҳ, ҷангу куштор ва чанд ояте аз Қуръон чизеро наметонанд.

Бадбахтии мардуми Афғонистон дар он аст, ки бештар аз 20 ҳизби наҳзати ислом барои ба даст даровардани қудрат дар зери ниқоби ислом бо ҳам ҷангу ҷидол мекунанд. Таъкид бояд кард, ки онҳо исломро ҳамчун силоҳи сиёсӣ истифода мекунанд ва бо ҳамин боиси бадномии ислом мегарданд.

Ногуфта намонад, ки агар дар ягон ҷумҳурии Осиёи Марказӣ режими исломӣ барқарор шавад, ба сари халқҳои ин кишварҳо омадани бенизому ҷангҳои беохир ва рӯзи талхи мардуми Афғонистон аз эҳтимол дур нест.

Маҳз ба ҳамин хотир чанд рӯз пештар роҳбарони Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Ўзбекистон бо

дарназардошти хатари фундаментализми исломӣ аз ҷануб
изҳори хавотирӣ намуда азм карданд, ки барои мубориза бар
зидди бунёдгароёни исломӣ иттиҳод банданд.

Рохбарияти давлати Тоҷикистон бо эътирофи аҳамияти
фавқуллоддаи ин иқдом ризоияти худро дар хусуси иштирок дар
ин иттиҳод изҳор намуд. Зеро мардуми Тоҷикистон моҳияти
воқеии фундаментализм ва чехраи аслии онро ҳанӯз соли 1992
фаҳмид ва бо чашмони худ дид.

Дар иттиҳоди сегонае, ки ояндаи наздиктарин ба вуҷуд
меояд, масъалаҳои кӯмаки ҳамаҷонибаи иқтисодӣ ба
Тоҷикистон дар мавриди сохтмони давлати ҳуқуқбунёд, дунявӣ
ва демократӣ, ҳамчунин интегратсияи минбаъдаи ҳар се кишвар
пешбинӣ шудаанд.

Бинобар ин пайвастанӣ мо ба ин иттиҳод зарурати воқеӣ
ва амри таърих аст. Ин чунин маънӣ дорад, ки Тоҷикистон
минбаъд дар мубориза бар зидди экстремизм ва
фундаментализм танҳо нест.

Ман ин масъалаҳоро барои он мегӯям, ки ҷавонони мо
воқеиятро ҳудашон бинанд, дарк кунанд ва мавқеи озодона
ва дурусти худро бо дарназардошти тақозои давру замон муайян
намоянд.

(Асарӣ зикршуда ҷ.2, сах. 376-378)

ДИРӮЗ , ИМРӮЗ ВА ФАРДОИ ТОҶИКИСТОН МАҚОЛА ДАР РӮЗНОМАИ «ТЕХРОН ТАЙМЗ»- И ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ЭРОН

Декабри соли 1998

Бо истифода аз фурсати муносиб меҳостам ба хонандаи
мӯхтарами эронӣ дар бораи озодии дини мубини ислом дар
Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтасар маълумот диҳам, то ӯ
воқеиятро дарк намуда, иттилоъ пайдо кунад, ки шойиғаҳои
маҳдудияти дин дар кишвари мо дурӯғи тӯҳматомез ва
ғаразнокӣ беш нест.

Озодии дин дар Қонуни Асосӣ муқаррар карда шудааст.

Оё як кишвари камчамъятеро, ки дар он беш аз 5 ҳазор масҷиди намози панҷвақта ва теъдоди 200 масҷиди ҷомеъ фаъолият мекунад, зиддидинӣ ҳисобидан аз рӯи адлу инсоф аст? Ё худ ба чунин мисол таваҷҷӯҳ фармояд: соли 1995 милодӣ 1290 нафар шаҳрвандони Тоҷикистон зиёрати хонаи Худоро ба ҷо оварданд. Теъдоди зойирони соли 1996 ба 2600 ва соли 1997 ба 5016 нафар расид. Яъне шумораи онҳо сол то сол рӯ ба афзоиш аст.

Инчунин як идда шаҳрвандони ҷавони мо дар таълимгоҳҳои динии Ҷумҳурии Исломии Эрон, Миср, Арабистони Саудӣ, Покистон ва дигар кишварҳо таҳсил карда истодаанд.

Имрӯз муассисаҳои динии Тоҷикистон дорои таълимгоҳҳои хеш мебошанд. Дар пойтахти кишвар соли шашум аст, ки донишгоҳи олии исломии ба номи Имом-ат-Тирмизӣ фаъолият дорад. Ҳамчунин дар назди масҷидҳои ҳар як шаҳру ноҳия мадрасаи исломӣ амал мекунад.

Иди мубораки моҳи шарифи Рамазон, иди Фитр ва дигар маросимҳои динӣ ҳамчун иди умумимардумӣ расман ҷашн гирифта мешаванд ва ҳамаи сокинони ҷумҳурӣ рӯзҳои ид ҳамчун рӯзи таътили расмӣ машғули амру ниятҳои хайр мегарданд.

Магар ҳамаи ин шаҳодати тазмини ҳуқуқи динии шаҳрвандон аз ҷониби давлат нест?

Илова бар ин тамоми муқаррарот ва суннатҳои дини муқаддаси ислом аз ғаҳвора то тобут аз ҷониби ҳар як фарди мусулмон, сарфи назар аз мавқею мақомаш риоя мешаванд.

Бо вуҷуди ҳама гуфтаҳои боло касе, ки аз воқеяи аслий ҷашм пӯшида, ҳукумати имрӯза ва ҷонибдоронашро зиддиислом ва номусулмон эълон мекунад, ба Худо қасам, ки худӣ ӯ зиддиисломӯ номусулмон аст!

Инак, баъзе андешаҳоямро дар мавриди сиёсати хориҷии давлати Тоҷикистон баён медорам.

Мо дар сиёсати хориҷии худ миёни кишварҳои олам, қатъи назар аз низоми давлатдории онҳо тафовут намегузорем. Ҳар кишваре, ки дар равобитаи муносибот нисбат ба мо нияти холис

ва хайрхоҳона дорад, сиёсати худро бар дӯши мо иҷборан таҳмил карданӣ нест, ба сиёсати дохилии мо даҳолат карданро амали зишт меҳисобад, дар рафъи мушкилоти имрӯзаи иқтисодиву иҷтимоии кишвари мо кӯмаку дастгирии бародаронаву беминнатро дарег намедорад, дӯсту бародари беғарази мо ҳамон аст.

(Асари зикршуда ҷ 2. с. 476-477)

ТАБРИКОТ БА МУНОСИБАТИ ИДИ ФИТР

17 январи соли 1999

Ҳамватанони азиз!

Рӯзи 19 январ, мувофиқи маълумоти расадхонаҳои ҷумҳурӣ, моҳи шарифи Рамазон поён ёфта, иди саиди Фитр фаро мерасад.

Ин маросими динию суннати мусулмонони олам аслан моҳи омӯрзишу хайру саҳо буда, дар маҷмӯъ давраи мағфирати гуноҳҳо ва поксозии ҷисму рӯҳи ҳар як инсон аст. Иншооллоҳ, ки дар давоми моҳи мубораки Рамазон қалбу рӯҳи мо аз ҳама гуна ақидаву андешаҳои носолиму носавоб пок гашта, ҳар кадомамон бо нияти нек, меҳру шафқат ва садоқату рафоқат нисбати бандагони Худо ба остонаи иди саиди Фитр қадам мегузорем.

Хурсандибахш аст, ки иди имсола дар фазои оромӣ осуда ва ваҳдати яқдилӣ барпо мегардад.

Истиқлолият дари худшиносиро ба рӯйи мо кушод, эҳтироми ҳамаи суннату оинҳои муқаддаси аҷдодӣ, пос доштани қадру қимати давлати миллӣ ва ваҳдати миллиро ба ҳар фарди бедордил омӯзонд.

Ман гумон мекунам, ки фарҳангу маърифати исломӣ барои худшиносии воқеӣ ва ваҳдати миллӣ кӯмаки беш аз пеш хоҳад расонд. Дар ин роҳ уламои дин метавонанд нақши арзандае дошта бошанд.

Воқеан аз қадим боз мардуми мӯъмину мусулмони мо ба имом-хатибон ва муллоёни деҳу маҳалҳояшон эътимод ва эътиқоди хос доштанд. Ҳатто имрӯз ҳам ба ашхоси мӯътабар «домулло» гуфта муроҷиат мекунанд.

Ин ҳама ихлоси мардум барои он буд, ки домулло ҳамчун шахси босавод таълимгари одамон ба ҳисоб мерафт. Аз ҷониби дигар ҳамчун шахси бофарҳанг ба тарбияи ахлоқии мардум машғул буд. Мардум, пеш аз ҳама, домуллои худро барои он эҳтиром мекард, ки ӯ одамонро ба покнатинию нексиришӣ, ахлоқу одоби ҳамида, ҳурмату эҳтироми ҳамдигар, муқаддас донишани Ватан, илму фарҳанг, таърих, суннатҳои миллӣ ва дигар корҳои нек ҳидоят мекард.

Пешвоёни дин, қабл аз ҳама, худашон бо рафтори воқеан инсонпарварона ва анҷоми амалҳои хайрхоҳона намунаи ибрати дигарон буданд.

Зимнан, дини мубини ислом ҳамчун манбаи муҳими фарҳангию ахлоқӣ барои муттаҳид сохтан ва ба корҳои хайр, аз қабилӣ ободию созандагӣ, сафарбар намудани омма нерӯи тавоноист.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар он кишварҳое, ки дин на баҳри ҳадафҳои аслии исломӣ, балки ҳамчун воситаи муборизаю сиёсатбозиҳои гаразнок истифода мешавад, дар он ҷойҳо фақат харобкорӣ, террор ва таъқибу таҳдид ҳукмфармост.

Ба баръакс дар он ҷое, ки дин ҳамчун воситаи тарбияи ахлоқию фарҳангӣ ва инсонпарварӣ мақом дорад, дар он ҷо сулҳу салоҳ, ободӣ ва пешрафту тараққиёт таъмин аст.

Аз ин ҷиҳат, мо тарафдори ақидаи солими динӣ ва тарғиби мафкураи сулҳпарваронаи ислом мебошем.

Дар кишвари мо имрӯз озодии вичдон тавассути Конститутсия, инчунин Қонун «Дар бораи озодии дин ва ташкилотҳои динӣ» кафолат дода шуда, баҳри озодона амал кардани идораю муассисоти динӣ шароит фароҳам гардидааст.

Вале, мутаассифона, гоҳо ба гӯш мерасад, ки ҳанӯз ҳам баъзе масҷидҳо ба макони ташвиқоти сиёсии гурӯҳҳои ҷудогона табдил ёфтаанд. Дар он ҷойҳо фақат одамон ё аъзоёни ба

истилоҳ худӣ чамъ гашта, ба ҳаллу фасли масъалаҳое машғул мешаванд, ки бо фаъолияти масҷид ва умуман намозгузориву дину оин робитае надоранд.

Боз ҳам таъкид карданиам, ки динро ҳамчун воситаи ҷудоиандозӣ истифода бурдан гуноҳи азим аст.

Дини мубини ислом хоси ин ё он маҳал ё гурӯҳи алоҳида нест. Бинобар ин аҳли масҷидро ба худӣю бегона тақсим кардан ҳаргиз раво нест. Ҷудой андохтан дар байни ину он на амали мусулмонӣ, балки рафтори ғайридиниву ғайриинсонист.

Воқеан, дар давоми моҳи Рамазон, ки ҳар бегоҳ мардум дар масҷидҳо барои таровеҳ чамъ мешаванд, ҳамчунин дар рӯзи Иди муборак, ки одамон ба хотири адои намоз гирди ҳам меоянд, барои даъвати онҳо баҳри ваҳдат ва муттаҳидӣ, ҳидоят ба меҳнати ҳалол, ободкорӣ ва дигар амалҳои хайр фурсати муносиб аст.

Ҳамватанони гиромӣ!

Ҳамаи шуморо ба муносибати иди Фитр самимона табрик намуда, ба шумо рӯзгори обод, покии дил ва имони комил орзу менамоям. Умедворам, ки дар рӯзи иди Фитр ҳам мардуми шарифи кишварамон ба хотири адои қарзи инсонию исломии худ ба хайру саҳо рӯ оварда, хайрот ва фитри рӯзаи худро маҳз ба ашхоси эҳтиёҷманд бахшида, тавассути ин амали хайр «мӯъмин бародари мӯъмин» буданро дар амал исбот менамояд.

Инчунин ман аз фурсати муносиб истифода бурда, ҳамаи шаҳрвандони мусулмони хориҷиеро, ки дар кишвари мо кор ва зиндагӣ мекунанд, табрику муборакбод менамоям.

Бигузор онҳо дар ин рӯзи саид, ки иди тамоми мусулмонони олам аст, худро бегона эҳсос накунанд, балки дар паҳлуӣ бародарони ҳамдини худ иди Фитро бо ҳама талаботу муқаррарот ва шукӯҳу шаҳоматаш истиқбол намоянд.

Иди саиди Фитр ба ҳар як фарди мусулмони ҷумҳурии соҳибистиклоли мо муборак бошад!

Саломат бошед!

(Асари зикршуда ҷ.3. саҳ 13-15).

СУХАНРОНИ
ДАР МАҶЛИСИ БОТАНТАНА
БА МУНОСИБАТИ ИДИ БАЙНАЛҲАЛҚИИ ЗАНОН

8 марти соли 1999

Бояд таъкид намуд, ки мо чузъи башарияти мутамаддин ҳастем ва чунин давлати демократие месозем, ки ҳуқуқ ва озодии ҳар фарди ҷомеа, аз ҷумла занону духтаронро дифоъ карда, барои инкишофи ҳамаҷонибаи шахсият шароити мусоид фароҳам оварад.

Бинобар ин, чунон ки ман борҳо дар суханрониҳои худ аз минбарҳои гуногуни созмону ташкилотҳои бонуфузи ҷаҳон таъкид карда будам, мо на давлати атеистӣ сохтани ҳастем ва на давлате, ки ба таассуби динӣ ва хурофот асос ёфта, ҷарҳи таърихро ба ақиб гардонидан меҷӯяд. Танҳо давлати ҳуқуқбунёди демократӣ ба ҳамзистии афқору ақидаҳои гуногун, дину мазҳабҳо ва озодии вичдон шароит фароҳам оварда метавонад.

Баъди ба истиқлилият расидани Тоҷикистон бисёре аз шумоён ба мамлакатҳои дуру наздики шарқу ғарб сафарҳо кардед ва имкон доштед бо ҷашмони худ бубинед, ки дар кишварҳои сохти давлатиашон гуногун занон ҷӣ кору зиндагӣ доранду риояи ҳуқуқи занон дар он давлатҳо ҷӣ гуна аст. Худатон таҳлил кунеду хулоса бароред.

Ман қаблан борҳо гуфта будам ва ҳоло меҷӯям бори дигар таъкид намоям: занону духтарон дар ҷомеаи мо нерӯи бузурганд ва агар онҳо нахоҳанд, ягон қувва моро аз роҳи пешгирифтаамон, яъне роҳи бунёди давлати мутамаддин ва демократӣ бозгардонда наметавонад.

Даъвои баъзе аз мунаққидон ин аст, ки озодии занон гӯё боиси коштагии ахлоқ ва маънавияти онҳо меҷафта бошад. Ин ақида комилан хатост. Озодӣ, албатта, дар доираи қонунҳои амалкунанда, ба рӯҳу завқ, ва истеъдоду қобилияти инсон имкониятҳои беҳудуд фароҳам меорад.

Баръакс, соҳте, ки ба зӯриву таассуб асос ёфтааст, касро

маҷбур мекунад, ки роҳҳои макру фиреб ва дурӯягиву
риёкориро пеш гирад, гумроҳ шавад, ба дину диёнаати хеш
хиёнат кунад.

Таассуб ва фиребу рие дар назди Худову бандагонаш низ
аз ҷумлаи аъмоли бадтарин аст.

(Асари зикршуда ҷ.3. саҳ. 73-74)

Вобаста ба ин меҳоҳам паҳлуи дигари ин масъаларо ошкор
намоям. Мувофиқи қонунгузорию мо шахс метавонад танҳо дар
ақди як никоҳ бошад. Мардоне, ки зани дуҷум ё сеҷум мегиранд,
бо онҳо никоҳи мусулмонӣ мекунанд.

Ман аз муллову муллотарошҳое, ки ин корро анҷом
медиханд ва қонуншиканӣ мекунанд, пурсиданиам: бо кадом
рӯ, бо кадом вичдон, вақте медонед, ки мард оила, зану
фарзанд дорад, зане ё духтареро ба никоҳи ӯ мебароред ва бо
ҳамин ба бадбахтии бисёр занону кӯдакон асос мегузоред?!

Гузашта аз ин, дар Кодекси нави ҷиноятии Ҷумҳурии
Тоҷикистон барои бисёрзани ҷавобгарии ҷиноятӣ пешбинӣ
шудааст. Вале мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва пеш аз ҳама
Прокуратураи ҷумҳурӣ дар ин маврид тадбирҳои зарурӣ
наандешидаанд.

Ба ин чи гуна бояд баҳо дод? Бечунучаро, баҳои комилан
манфӣ. Зеро бисёрзани ин таҳдид нисбат ба зан-модар аст ва
сабабгори бадбахтии бисёр оилаҳо мегардад.

Марде, ки бори ду-се оиларо ба дӯш гирифтааст, гумон
аст, ки аз ӯҳдаи саробонии ҳамаи онҳо баромада тавонад.
Ва аз ин рӯ, ҳуқуқи маънавӣ надорад, ки худро сарпарасту
пуштибони воқеии онҳо ҳисобад.

Аз ҷониби дигар, зане ки дидаву доништа ба марди зану
фарзанддор мерасад, дар заминаи бадбахтии як хонадон
ҳаргиз оилаи хушбахт бино карда наметавонад.

(Асари зикршуда ҷ.3. саҳ. 77)

ПАЁМИ ТАБРИКӢ БА МУНОСИБАТИ ИДИ САИДИ ҚУРБОН

Марти соли 1999

Ҳамватанони азиз

Ҳамаи шуморо ба муносибати фаро расидани иди саиди Қурбон самимона табрик мегӯям. Баъди Наврӯз омадани ин иди муборакро як нишонаи нек меҳисобам. Зеро ба сарзамини қадимаи мо ид болои ид омада, аз ояндаи пурсаодати мардум башорат медиҳад.

Вазъияту шароите, ки мо имсол иди саиди Қурбонро таҷлил мекунем, аз солҳои гузашта фарқияти назаррас дорад. Пеш аз ҳама, дар кишвари мо пояи сулҳу салоҳ ва ҳамдигарфаҳмӣ мустаҳкамтар шуд.

Фазои оромиву озоиш барои мардум шароит фароҳам овард, ки баҳри беҳбудии зиндагии худ ва ободонии Ватани азизамон бо дасту диги гарм ба меҳнати бунёдкорона машғул гардад.

Мушкили сангинтарине, ки чанд соли охир ҷомеаи моро фаро гирифта буд, яъне нофаҳмиву парокандагӣ тадриҷан аз байн рафта, эҳсоси гарми дӯстиву бародарӣ рӯз то рӯз дар калбҳои сокинони мамлакат амиқтар реша давонда истодааст. **“Рифоҳи зиндагӣ, яъне озоиши рӯзгор дар амният аст”**, - фармудааст Пайғамбари ислом.

Халқи шукргузори мо ҳеҷ гоҳ фаромӯш намекунад, ки ваҳдати миллӣ, сулҳу салоҳ ва ҳамдигарфаҳмӣ ба ҷӣ баҳои гароне насиби мо шудааст. Ҳоло ҷомеаи мо дар ҷараёни расидан ба ваҳдати комили миллӣ қарор дорад ва ғояи ифтихор аз истиқлолияти сиёсӣ торафт ҷавитар мешавад.

Аз ин рӯ, боварӣ дорам, ки ҳар як лаҳзаи фаъолияти меҳнатӣ ва сиёсӣ иҷтимоии мо ба хоҳири нигоҳ доштан, афзун гардонидан ва таҳким бахшидани ҳамин дастовардҳои ҳаётан муҳим равона мегардад. Зеро ҳамин дастовардҳо яққол бо беҳтарин суннатҳои миллиамон волотарин арзиш ва ҳуввияти миллии моро ташкил медиҳанд.

Қадамҳои ҷиддӣ, ки дар соҳаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиву саноатӣ гузошта шуданд, сохтмони роҳҳои оҳану

мошингарде, ки барои баромадани ҷумҳуриамон аз бунбасти ҷуғрофӣ ва пайвастан ба шоҳроҳҳои ҷаҳонӣ мусоидат мекунанд, ҳамчунин бунёди дигар иншооти муҳими мамлакат, ҳама дар маҷмӯъ мавқеи иқтисодиву сиёсии давлатамонро дар арсаи байналхалқӣ рӯз то рӯз мустаҳкам хоҳанд кард.

Дӯстони гиромӣ!

Ҳеч кас бовар намекард, ки дар Тоҷикистони навакак аз вартаи ҷанги граждани раҳ ёфта мо бе ёрии дигарон бо қувваи худ ва мутахассисони-худӣ бунёди шоҳроҳи Кӯлоб-Қалъаи Хумб - Хоруғ-Кулма, азнавсозии майдони ҳавоии байналхалқии Кӯлоб, таҷҳизонидани ҳони гази Ҳочасартезро анҷом дода, сохтмони нерӯгоҳи барқи обии Сангтӯда, роҳи оҳани Қӯрғонтеппа-Кӯлобро идома дода, сохтмони туннели Анзобро оғоз менамоем.

Ҳамаи ин дастовардҳо аз баракати сулҳу салоҳ, ваҳдат ва якдигарфаҳмии тамоми сокинони ҷумҳурӣ муяссар гардиданд.

Акнун, ки марҳилаи созандагӣ бунёдкорӣ фаро расидааст, бояд ҳар як фарди ҷомеа, ки нангу номус дорад ва тақдирӣ ояндаи миллат барояш азиз аст, баҳри рушди миллат, Ватан ва соҳибистиқлолии он ҳиссаи босазое гузорад.

Тоҷикистон бояд бо симои воқеан миллии худ, дастовардҳои иқтисодӣ ва арзишҳои фарҳангии хеш дар қатори давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон ҷой бигирад. Барои расидан ба ин ҳадаф мо тамоми имкониятҳоро дорем.

Пагоҳ мо иди суннати худро якҷоя бо тамоми мусулмонони ҷаҳон таҷлил мекунем. Умедворам, ки таҷлили ин ид монанди дигар тантанаҳо барои ваҳдати на танҳо аҳли ислом, балки пайравони динҳои дигар низ мусоидат намуда, баробарии тамоми шаҳрвандонро дар ҷомеаи мутамаддин таҷассум мегардонад.

Чунки иди Қурбон чун ҳамаи иду маросимҳои дини мубини ислом омили муҳими таҳкими беҳтарин хислатҳои инсонӣ ва имони солим аст. Имони солим касро аз ҳама гуна таассубу хурофоти зарарнок, рафтору кирдори нанговар, ҷинояту

бироҳагӣ эмин медорад, раҳму шафқат ва инсофу адолатро мебарорад ва талқин мекунад.

Итмимони комил дорам, ки тамоми сокинони кишвари азизамон имсол беш аз ҳар соли дигар барои таҳкими қиматтарин арзишҳои инсониву имонӣ, пеш аз ҳама дӯстиву бародарӣ нисбат ба ҳамдигар, муҳаббату садоқат нисбат ба Ватан, саховату мурувват дар ҳаққи дармондагону камбизоатон кӯшиш мекунад. Зеро мо чорабиниҳои муҳими сиёсӣ фарҳангиро, ки дар ин сол ба нақша гирифтаем, аз ҷумла ҷашни 1100-солагии давлати Сомониёнро танҳо дар сурате сазовор таҷлил карда метавонем, ки тамоми аъзои ҷомеа, сарфи назар аз мансубияти миллӣ, ақида ва ҷаҳонбинӣ, дастӣ ҳамдигарро гиранд, ба якдигар меҳрубон бошанд ва манфиатҳои Ватани ягонаамон - Тоҷикистони азизро аз ҳар гуна манфиатҳо болотар шуморанд.

Бори дигар шуморо, ҳамватанони азиз, бо фарорасии ин рӯзи сайд табрик мегӯям. Орзӯ дорам, ки дар хонадони ҳамаи шумо, дар Ватани азизи мо сулҳу сафо ва сидқу вафо ҳукмрон бошад!

Ташаккур!

(Асари зикршуда ҷ.3. саҳ.93-95)

ДАВРАИ ТИЛЛОИИ ТОҶИКОН

СУХАНРОНИ

ДАР КОНФРОНСИ БАЙНАЛҲАЛҚИИ ИЛМӢ

БАҲШИДА БА 1100 СОЛАГИИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН

Санкт-Петербург, 28 апрели соли 1999

Дар он ҷое, ки моделу роҳҳои ҳудашонро зӯран ба гардани дигарҳо бор мекунад, одатан хун рехта ҷанг сар мешавад. Тамоми нерӯҳои солими Тоҷикистон дар асоси таҷрибаи ҳалқи худ эътимод ҳосил карданд, ки сулҳу амониро танҳо давлати дунявӣ таъмин мекунад, ки ба динҳо ва мафкураҳои

гуногун озодии пурра медиҳад. Зимни ин мо равшан дарк менамоем, ки ягон дин ва мафкура набояд ҳукмрон гардад. Давлат тамоми тадбирҳоро меандешад, ки таҳти пуштибонии дин ва ё мафкура экстремизм зуҳур наёбад. Ҳақиқатҳое ҳастанд, ки ба ҳама маълум мебошанд, вале ҳар кас барои дарки онҳо роҳи ҳудахро тай мекунад.

Музаффарияти муҳимтарини афкори демократии мамлакати мо имрӯз дарки принципи асосии демократия ва сулҳ аст: касе ҳуқуқ надорад, ки тарзи ҳаёт, тафаккур ва рафторашро зӯран ба тарафи дигар бор кунад. Ва он чи ки аз қонунҳои демократӣ ва арзишҳои инсонӣ бармеоянду ба ин қонунҳо мувофиқ мебошанд, қобили қабул ҳастанд.

Дар давлати Сомониён гуногунандешии қонунӣ ба маънии маълум қорӣ буд. Дар мамлакат намояндагони динҳо ва ҷараёнҳои гуногуни динӣ зиндагӣ мекарданд ва ин ба давлат ҳалал намерасонд, ки давлати муттамарказ ва воҳид бошад. Ва мо дилпурем, ки гуногунии мафкуравӣ дар Тоҷикистони имрӯза барои таҳкими давлатдорӣ монеа нест. Қаблан чунин шуморида мешуд, ки пойдории давлат ба салтанати мутлақи як мафкура вобаста аст. Мо имрӯз ба нуктаи дигар эътибор дорем: мо бояд омилҳои нави иттиҳоди ҷомеаро бо тамоми шаклҳои гуногунаш ҷустуҷӯ ва дарёфт намоем.

Тайёрӣ ба ҷашни 1100-солагии давлати Сомониён ҷомеаи мамлакати моро ғайримуқаррарӣ рӯҳбаланд намуд. Ин ҷашн на танҳо рамзи эҳтироми таърихи гузашта, балки нишонаи худшиносии мардум низ мебошад.

(Асари зикршуда ҷ.3, саҳ.102)

СУХАНРОНӢ
ДАР МАҶЛИСИ УМУМИҶУМҲУРИЯВӢ ДОИР БА
ТАНЗИМИ РАСМУ ОИНҲОИ ХАЛҚӢ

9 июли соли 1999

Дӯстони азиз!

Чуноне ки ҳамаи шумо огоҳ, ҳастед, чанд рӯз пештар иҷлосияи дувоздаҳуми Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир гардид, ки дар он масъалаҳои муҳимтарини рӯз, яъне ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Конститутсияи амалкунандаи ҷумҳурӣ ва таъмини раъйпурсӣ барои қабули ин тағйироту иловаҳо баррасӣ ва ҳаллу фасл шуданд.

Ин чунин маънӣ дорад, ки дар роҳи таҳкими дастовардҳои истиқлолият ва сулҳу ҳамдигарфаҳмӣ дар кишвар боз як қадами устувор гузошта шуд.

Итминони комил дорам, ки дар муҳокима ва қабули тағйироту иловаҳо тамоми сокинони ҷумҳурӣ фаъолона ширкат намуда, пойдории сулҳу суботро дар сарзамини зебои мо пуштибонӣ хоҳанд кард.

Ҳамин тавр, ба шарофати сулҳу салоҳ, ваҳдати миллӣ ва ақлу заковати халқ, мо қадам ба қадам ва марҳила ба марҳила сохтмони ҷомеаи мутамаддинро идома медиҳем.

Лекин ба хотири расидан ба рӯзгори пурсаодат ба мо лозим меояд, ки дар баробари ҳалли мушкилоти иқтисодӣ ва пеш гирифтани роҳи ободонию созандагӣ боз як силсила монеаҳои маънавиро бартараф намоем, ки садди роҳи пешрафти мо ва болоравии сатҳи зандагии халқ мегарданд.

Ман вазъи нуговори риояи расму оинҳо ва маросиму анъанаҳои халқиро дар назар дорам, ки бемуболиға, дар роҳи пешрафт ва расидан ба сохти солим ва мутамаддини иҷтимоӣ, ба монеаи ҷиддӣ табдил ёфтааст.

Зарурати ҷамъ овардани шумо ва ба муҳокима гузоштани ин масъаларо ҳуди ҳаёти имрӯзаи ҷомеа ба миён овардааст. Гузашта аз ин, муроҷиатномаҳо ва мактубу барқияҳои сершуморе, ки аз номи сокинони маҳалҳои гуногуни ҷумҳурӣ ба Президент мерасанд, моро водор сохтанд, ки даъвати машварати имрӯзаро зарур шуморем.

Мушкилоти ҷомеаи мо имрӯз танҳо аз проблемаҳои иқтисодӣ ва роҳу равиши ислоҳоти онҳо иборат нест, балки дар рӯ ба рӯйи мо як қатор масъалаҳои ҳалталаби маънавий истодаанд, ки ба афкори пешрафтаи ҷомеа ва тафаккури созанда ниёз доранд.

Ислоҳи ин мушкилот, ба гумони ман, масрафи иловагӣ талаб намекунад, балки боиси сарфаи маблағ, осудаҳои рӯзгори мардум ва болоравии сатҳи маънавияти халқ мегардад.

Дар тӯли таърих ҳар як халқу миллат вобаста ба шароити табиӣ, вазъи иҷтимоӣ иқтисодӣ ва сиёсӣ, тарзи зиндагӣ, расму оин ва анъанаҳои хосро мепазирад ва онҳоро чун қисми ҷудонашавандаи фарҳанги миллий эҳтиром ва риоя мекунад.

Тоҷикон низ, чун дигар миллатҳои мутамаддини ҷаҳон дорои анъанаву суннатҳо ва расму оинҳои гуногун мебошанд, ки дар тӯли ҳазорсолаҳои таърих такмилу инкишоф ёфтаанд.

Аксари ҷашну маросим ва анъанаю суннатҳои қадимаи халқи тоҷик ба давраи тоисломӣ мансубанд, ки ҷашнҳои Наврӯзу Меҳргон ва Сада аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Биед як лаҳза биандешем, ки чаро Наврӯз-ин оини бостонӣ, аз қаъри асрҳо беолоиш гузашта, то ба замони мо омада расид? Умуман ин иди деҳқон, иди кишу кор ва меҳнат аст. Наврӯз оғози бедории табиат, оғози нафаси гарми хок асту мардумро ба иҷрои корҳои муфид ва созанда ташвиқ менамояд.

Ин иди мубораки бостониро, чун оини ниёгон, бояд ба таври сазовор ҷашн гирем. Зеро бо таҷлили он дар шуури насли наврас ҳисси ватанпарастӣ, меҳри заҳмати ҳалол ва эҳсоси ҳамдигарфаҳмиву созандагӣ ҷой мегирад.

Қисмати бештари анъанаю суннат, расму оин ва ҷашну маросимҳои халқие, ки имрӯз дар байни мардуми мо маъмуланд, маҳсули марҳалаи исломист. Аксари ин маросимҳо дар тӯли садсолаҳо ба анъанаи миллии мардуми мо табдил ёфтаанд.

Дар айни ҳол, набояд фаромӯш кард, ки анъана ва расму русуми халқӣ то андозае бо оину суннатҳои ислом омезиш

ёфтааст, ки аз ҳам ҷудо намудани онҳо ғайриимкон мебошад.

Иди Қурбон, иди саиди Фитр, хатнатӯю тӯи арӯсӣ ва ғайра, аз ҷумлаи он анъанаҳои асосие мебошанд, ки мардуми мо онҳоро пас аз қабули дини ислом пазируфта ва ё оинҳои қаблии худро бо суннатҳои исломӣ омезиш дода, ривож бахшидааст.

Ниҳоят, ҳамзистии мардуми тоҷик бо халқҳои ҳамсоя ва даҳсолаҳои ҳамзистӣ бо халқҳои гуногун дар ҳайати Иттиҳоди Шуравӣ низ омезиш ва ташаккули расму русум ва анъанаҳои халқи мо таъсири зиёде гузоштааст.

Бо дарназардошти таърихи тӯлонӣ ва омезиши анъанот ва расму оинҳо ҳоло моро зарур аст, ки ҷашну маросимҳои халқамонро мутобиқ бо шароити истиқлолият ва сохтмони ҷомеаи мутамаддин мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Зеро пӯшида нест, ки кӯркӯрона, танҳо ба хоҳири риояи анъана иҷро кардани расму оинҳо дар шароити истиқлолияти миллӣ ҷаҳонбинии халқи моро маҳдуд гардонида, оқилонаву эҷодкорона амал карданро аз байн мебарад, робитаҳои маънавӣ, фарҳангӣ ва иқтисодиро бо дигар кишварҳо коста мегардонад.

Танзими расму оин ва анъанаҳо ҷанбаи хеле муҳими масъалаи миллӣ мебошад. Аз ин хотир, мо вазифадор ҳастем, ки пеш аз ҳама боигариҳои маънавии қадимаи халқамонро ҳамчун манбаи нодиру гаронбаҳо дар тарбияи ҷавонон истифода барем.

Вале ин кор муносибати оқилона меҳаҳад. Маълум аст, ки рушду ободии кишвар танҳо тавассути мардуми босавод, соҳибмаърифат ва равшанфикри ҷомеа имконпазир аст.

Бунёди ҷомеаи мутамаддин тақозо мекунад, ки расму оинҳоро аз зухуроти барои имрӯз ва ояндаи ҷамъият номатлуб тоза созем, онҳоро мутобиқи вазъи кунунии сиёсӣ, иқтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ танзим намоем. Муҳимтарини онҳоро ҳамчун қисми таркибии тамаддун ва фарҳанги миллӣ ҷамаҷониба инкишоф диҳем.

Аммо танзим намудан маънои маҳдуд кардани анъана ва расму оинҳоро надорад, балки яке аз роҳҳои мусоидат

Мушкилоти ҷомеаи мо имрӯз танҳо аз проблемаҳои иқтисодӣ ва роҳи равиши ислоҳоти онҳо иборат нест, балки дар рӯ ба рӯи мо як қатор масъалаҳои ҳалталаби маънавӣ истодаанд, ки ба афкори пешрафтаи ҷомеа ва тафаккури созанда ниёз доранд.

Ислоҳи ин мушкилот, ба гумони ман, масрафи иловагӣ талаб намекунад, балки боиси сарфаи маблағ, осудаҳолии рӯзгори мардум ва болоравии сатҳи маънавиёти халқ мегардад.

Дар тӯли таърих ҳар як халқу миллат вобаста ба шароити табиӣ, вазъи иқтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ, тарзи зиндагӣ, расму оин ва анъанаҳои хосро мепазирад ва онҳоро чун қисми ҷудонашавандаи фарҳанги миллӣ эҳтиром ва риоя мекунад.

Тоҷикон низ, чун дигар миллатҳои мутамаддини ҷаҳон дорои анъанаву суннатҳо ва расму оинҳои гуногун мебошанд, ки дар тӯли ҳазорсолаҳои таърих такмилу инкишоф ёфтаанд.

Аксари ҷашну маросим ва анъанаю суннатҳои қадимаи халқи тоҷик ба давраи тоисломӣ мансубанд, ки ҷашнҳои Наврӯзу Меҳргон ва Сада аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Биёед як лаҳза биандешем, ки чаро Наврӯз-ин оини бостонӣ, аз қаъри асрҳо беолоиш гузашта, то ба замони мо омада расид? Умуман ин иди деҳқон, иди кишту кор ва меҳнат аст. Наврӯз оғози бедории табиат, оғози нафаси гарми хок асту мардумро ба иҷрои корҳои муфид ва созанда ташвиқ менамояд.

Ин иди мубораки бостониро, чун оини ниёгон, бояд ба таври сазовор ҷашн гирем. Зеро бо таҷлили он дар шуури насли наврас ҳисси ватанпарастӣ, меҳри заҳмати ҳалол ва эҳсоси ҳамдигарфаҳмиву созандагӣ ҷой мегирад.

Қисмати бештари анъанаю суннат, расму оин ва ҷашну маросимҳои халқие, ки имрӯз дар байни мардуми мо маъмуланд, маҳсули марҳалаи исломист. Аксари ин маросимҳо дар тӯли садсолаҳо ба анъанаи миллии мардуми мо табдил ёфтаанд.

Дар айни ҳол, набояд фаромӯш кард, ки анъана ва расму русуми халқӣ то андозае бо оину суннатҳои ислом омезиш

ёфтааст, ки аз ҳам ҷудо намудани онҳо ғайриимкон мебошад.

Иди Қурбон, иди саиди Фитр, хатнатӯю тӯи арӯсӣ ва ғайра, аз ҷумлаи он анъанаҳои асосие мебошанд, ки мардуми мо онҳоро пас аз қабули дини ислом пазируфта ва ё оинҳои қаблии худро бо суннатҳои исломӣ омезиш дода, ривоч бахшидааст.

Ниҳоят, ҳамзистии мардуми тоҷик бо халқҳои ҳамсоя ва даҳсолаҳои ҳамзистӣ бо халқҳои гуногун дар ҳайати Иттиҳоди Шуравӣ низ омезиш ва ташаққули расму русум ва анъанаҳои халқӣ мо таъсири зиёде гузоштааст.

Бо дарназардошти таърихи тӯлонӣ ва омезиши анъанот ва расму оинҳо ҳоло моро зарур аст, ки ҷашну маросимҳои халқамонро мутобиқ бо шароити истиқлолият ва сохтмони ҷомеаи мутамаддин мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Зеро пӯшида нест, ки кӯркӯрона, танҳо ба хотири риояи анъана иҷро кардани расму оинҳо дар шароити истиқлолияти миллӣ ҷаҳонбинии халқӣ моро маҳдуд гардонид, оқилонаву эҷодкорона амал карданро аз байн мебарад, робитаҳои маънавӣ, фарҳангӣ ва иқтисодиро бо дигар кишварҳо коста мегардонад.

Танзими расму оин ва анъанаҳо ҷанбаи хеле муҳими масъалаи миллӣ мебошад. Аз ин хотир, мо вазифадор ҳастем, ки пеш аз ҳама боигариҳои маънавии қадимаи халқамонро ҳамчун манбаи нодиру гаронбаҳо дар тарбияи ҷавонон истифода барем.

Вале ин кор муносибати оқилона меҳаҳад. Маълум аст, ки рушду ободии кишвар танҳо тавассути мардуми босавод, соҳибмаърифат ва равшанфикри ҷомеа имконпазир аст.

Бунёди ҷомеаи мутамаддин тақозо мекунад, ки расму оинҳоро аз зухуроти барои имрӯз ва ояндаи ҷамъият номатлуб тоза созем, онҳоро мутобиқи вазъи кунунии сиёсӣ, иқтисодӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ танзим намоем. Муҳимтарини онҳоро ҳамчун қисми таркибии тамаддун ва фарҳанги миллӣ ҳамаҷониба инкишоф диҳем.

Аммо танзим намудан маънои маҳдуд кардани анъана ва расму оинҳоро надорад, балки яке аз роҳҳои мусоидат

намудан ба густариши худшиносӣ ва маданияти халқамон мебошад.

Фақат дар ҳамин сурат мероси бостонӣ ва расму оинҳои мо метавонанд инкишофи қобилияти шахсро дар даврони истиқлолият таъмин намоянд ва рушду такомул ёбанд.

Чи тавре ки ёдгориҳои меъморию таърихӣ ба нигоҳубину таъмир зарурат доранд, расму оинҳои мардумӣ низ ниёзманди ислоҳоту дигаргунӣ мебошанд. Чунки онҳо бояд аз ҷиҳати мазмун ва шакл ҷавобгӯи талаботи замон бошанд.

Аз ин рӯ мо бояд ба инкишофи мероси фарҳангӣ, таърихӣ, фолклорӣ, этнографӣ ва дигар суннатҳои мардумӣ таваҷҷӯхи хоса зоҳир намоем. Аз раисони ҳукуматҳои маҳаллӣ, ҷамоатҳо, маҳаллаҳо сар карда, то роҳбарони мақомоти марказии давлат бояд ба масъалаи такомули расму оинҳо ҳамчун меъморони хушсалиқа муносибат намоем! Аз дӯши мардум ташвишу хароҷот ва бори нолозимро сабук кунем, ки боиси коста шудани нерӯи эҷодии халқ нагардад. Имрӯз зиёда аз 80% аҳоли аз сатҳи қашшоқӣ низ паस्तтар зиндагӣ дорад.

Мо бояд тарзи зиндагии мутамаддинро дар сарзамини худ такмил диҳем ва аз ин рӯ барои мо имрӯз масъалаи танзими расму оинҳо, ки зиндагии ҳаррӯзаи халқро аз ғафвора то марғ фаро мегиранд, муҳим аст.

Боварии комил дорам, ки танзим намудани расму оин ва одату анъанаҳо як шакли ҷудо кардани хуруфот аз дини мубини ислом низ ба шумор меравад.

Боиси қаноатмандист, ки ҳангоми баррасии пешакии ин масъала кормандони масъули Маркази ислонии Тоҷикистон ва Шӯрои кӯҳансолон пешниҳоди камхарҷ ва бо низоми муайян гузаронидани маросимҳоро дастгирӣ намуда, зимнан таклиф карданд, ки барои ба танзим даровардани расму оинҳои ҳам динӣ ва ҳам шаҳрвандӣ таъсис додани комиссияҳои расму оинҳо дар шаҳру ноҳияҳо зарур аст.

Ба фикрам, ба хоҳири роҳбарӣ ва танзими фаъолияти комиссияҳои дар маҳалҳо таъсисёбанда ва расонидани кӯмаки методӣ амалӣ ба онҳо дар сохтори Дастгоҳи иҷроияи Президенти ҷумҳурӣ низ таъсис додани комиссияи ҷамъиятии

анъана ва маросимҳои миллӣ мувофиқи мақсад мебошад.

Расму оинҳоро камхарҷ намуда, бояд ба он муваффақ шавем, ки онҳо бо маданияти баланд, пурмазмун ва таъсирбахш гузашта, боиси ифтихори миллӣ ва ваҳдати мардум гарданд.

Дар ин масъала иштироки фаъолони ҳукуматҳои маҳаллӣ, раисони ҷамоатҳои деҳот, шӯроҳои маҳаллӣ, шӯроҳои кӯҳансолон, собиқадорони ҷангу меҳнат ва одамони рӯзгордидаву бофарҳанг зарур ва муфид аст.

Баъзе расму оинҳое, ки аҳамияти ҳудро гум карда, ба талаби замон ва муҳити нав ҷавобгӯ нестанд, бояд тадриҷан аз зиндагӣ хориҷ шаванд. Ин тақозои замон ва раванди ҳаёт мебошад.

Ҳар гуна маросим, ба хусус тӯй, аз маслиҳату машварат шурӯъ мешавад ва чӣ тарз гузаштану чӣ хел анҷом ёфтани он ба маслиҳату маслиҳатгарон вобаста аст.

Вале, мутаассифона, маслиҳати соҳибони тӯй ва наздикони онҳо, ки пештар дар доираи маҳдуди иштирокчиён мегузашт, ҳоло бо номи маслиҳатошӣ ба зиёфати калони пурдабдаба табдил ёфтааст.

Даъват намудани доираи васеи роҳбарон, мансабдорон, ёру ҷӯраҳо ба маърака, ки гоҳо то 80-100 нафарро дар бар мегирад, аз маслиҳат дида бештар ба машварати маишатпарастон монанд мешавад.

Соҳибони тӯй бо чунин маслиҳатошӣ бояд бо иштироки намоёндагони Шӯроӣ кӯҳансолон, шахсони обрӯманд ва бофарҳангу рӯзгордидаи маҳалла доир шуда, тарзи хоксорона, усули камхарҷ, бо тартибу низоми муайян гузаронидани тӯйро баррасӣ намояд.

Дар ин бобат лозим аст, ки ҳукуматҳои маҳаллӣ, ҷамоатҳо, фаъолони маҳалла ташаббусро ба даст гиранд.

Фарз кардем, ки тӯйдорони сарватманд барои худнамоӣ ва намоишкорӣ ба ин роҳ мераванд, вале аксарияти мардум, ки тӯии фарзандро қарзи падарӣ дониста, солҳои сол бо «нӯги сӯзан» пул ҷамъ кардаанд, чӣ кор кунанд?

Бинобар ин ҳарчанд тӯй маросими шукрона ва хурсандӣ

аст, оқибатҳояш низ бояд андеша шавад. Дар ин мавридҳо ба хотири камхарҷу хоксорона, мувофиқи тақозои замон ва шароити воқеӣ гузаронидани тӯйҳо шӯроҳои кӯҳансолони маҳал бояд дар паҳлӯи тӯйдорон бошанд ва нагузоранд, ки лаҷоми кор ба дасти ходимони исрофкору ҳангомаҷӯ афтад.

Биёед дур нарафта, ба ёд биёрем, ки солҳои 80-ум дар водии Вахш чи хел мусобикаҳои бодабдабаи гузаронидани тӯю худойиҳо расм шуда буд.

Мошин-мошин ҳалтаҳои орду қанд, даҳҳо деги ош ва чандин сар чорво ба тӯю маъракаҳо сарф мешуданд. Оқибати ҳамин исрофкориву худнамоиҳо ва хор кардани қадри нон бо ҷӣ анҷом ёфт, ҳамаи мардум хуб медонанд.

Мо аз ғояти ношукрӣ, ғафлатзадагӣ, кибру гурур ва ҳангоматалабиҳо қариб буд ба як даҳан нон зор шавем.

Тӯй маросими хурсандӣ буда, онро бе савту суруду мусиқӣ тасаввур кардан мушkil аст. Ба тӯю маърака ва дигар ҷашнҳои оилавӣ низ даъват шудани мутрибону ҳунармандон, чун анъанаи аҷдодон, ба мо мерос мондааст. Ин орзуву умеди ҳар як падару модар ва ҷавонон аст.

Дур нарафта, ба даҳсолаҳои гузашта муроҷиат мекунем. Иштироку ҳунарнамоии ҳофизони номӣ Акашариф Ҷӯраев, Маъруфхӯҷа Баҳодуров, Одина Ҳошимов, Ҷӯрабек Муродов, Зафар Нозимов, Абдулло Назриев ва дигарон дар тӯю ҷашнҳои мардум маъракаҳои хусусиро ба маҳфили базмҳои ободи фарҳангӣ табдил медод.

Маросимҳои чи оилавӣ ва чи ҷамъиятӣ як рукаи муҳими фарҳанги миллӣ мебошанд. Бинобар ин Вазорати фарҳанг, шахсони мутасадди ин соҳа дар ҳукуматҳои маҳаллӣ бояд ба ин масъала аҳамияти ҷиддӣ диҳанд.

Меҳостам таваҷҷӯҳи шуморо ба як падидаи дигари манфие, ки ҷомеаи моро фаро гирифтааст, ҷалб намоям.

Вақтҳои охир аз тарафи баъзе ашхоси сиёсатбоз маъракаҳои пурдабдаба, аз қабилӣ тӯй, рӯзҳои мавлуд бо харҷҳои калон гузаронида мешаванд. Соҳибони ин маъракаҳо онҳоро, аз як тараф, ба мақсади ҷамъ намудани сарват (ман дар назар дорам тӯхфаҳои гаронбаҳое, ки ба соҳибҷашн

тақдим карда мешаванд), аз тарафи дигар, ҳамчун минбари гирифтани обрӯи сохтаи сиёсӣ истифода мебаранд.

Тӯйҳо баъзан дар рӯзи корӣ гузаронида мешаванд, ки ин ба низоми кор ҳалал мерасонад. Бинобар ин бояд ба таври расмӣ дар рӯзи кор ва соатҳои корӣ гузаронидани тӯйҳо ва дигар маъракаҳо манъ карда шавад.

Вақте сухан дар бораи риояи анъанаву маросимҳои хуб ва бо унсурҳои пешқадами замонавӣ пурра намудани онҳо меравад, бамаврид аст, ки як нуктаи дигарро таъкид намоем.

Сабти давлатии акди никоҳ, ҳоло на танҳо ҷузъи таркибии тӯи арӯсии ҷавонон, балки нишондиҳандаи асосии бунёди оилаи нав аст. Доиршавии ин маросими зебо дар баробари шукӯҳу шаҳомати ҳаяҷонбахшу фаромӯшнопазираш, далели аз ҷониби давлат эътирофу тасдиқ гардидани акди никоҳ мебошад.

Аз ин рӯ, тамоми талаботи ҷорабиниҳои давлатӣ будани ин маросим бояд қатъиян риоя гардад. Дар хонаву толорҳои акди никоҳ мавҷуд будани рамзҳои давлатӣ—Нишон, Парчам, матни Суруди миллӣ ва дар зери онҳо қироат шудани акди давлатии никоҳ барои навхонадорон ва шохидони ин воқеаи хуш фазои эҳсоси ҳамбастагӣ бо Ватану давлати ҳешро фароҳам меорад.

Вобаста ба ин, меҳоҳам як нуктаи муҳимро таъкид намоям, ки акди никоҳ бояд як амали зарурӣ ва ҳатмӣ бошад. Зеро онҳое, ки акди никоҳи давлатӣ надоранд, аз ҳеҷ гуна кӯмаку имтиёзоти пешбинишуда истифода бурда наметавонанд ва фарзандони онҳо низ аз ин чизҳо маҳрум мемонанд.

Воқеан, пеши роҳи дар маросими акди никоҳ гирд овардани 15—20 мошини сабукрав ва бо ҳаёхуя валвала дар хиёбону кӯчаҳо давр задани онҳоро низ гирифтани лозим аст.

Бо мошинҳои зиёд дар кӯчаҳои шаҳру шаҳракҳо коидаҳои ҳаракатро вайрон карда, давр задан аз унсурҳои номақбули маросими арӯсбиёрон аст, ки ба туфайли бойбачаҳои навбаромад ва бетарафии дигарон ба анъанаи номатлуби сирояткунанда табдил ёфта истодааст.

Шӯроҳои ҷамъиятии гузаронидани маросимҳо бо дастгирию ҳамкории ҳукуматҳои маҳаллӣ ва мақомоти Бозрасии давлатии автомобилӣ дар ин бобат низ бояд тадбирҳои қатъӣ андешанд.

Масъалаи дигар. Тарафи домодшаванда вазифадор аст мувофиқи рӯйхати додаи хонадони арӯс барои арӯсшаванда ва хешу табори ӯ миқдори зиёди либосҳои қимат ва матоъҳои камебу гаронбаҳо тайёр намояд.

Ба ҳеч кас пӯшида нест, ки дар муддати кӯтоҳ омода намудани ҷиҳози сершумори қиматбаҳо хеле душвор ва барои баъзеҳо ҳатто ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, бештарини падару модарон ҳанӯз дар айёми хурдсолӣ фарзандонашон ба ҷамъ намудани ҷиҳози тӯй шурӯъ менамоянд. Акнун тасаввур кунед: падару модароне, ки панҷ—шаш писардоранд, чӣ қор кунанд?

Тӯии хонадоршавӣ бо силсилаи оинҳои даркору нодаркораш ба як ҳароҷоти миёншикан табдил ёфтааст. Ҳар хонадоне, ки маъракаи тӯии фарзандро пеш мегирад, хоҳу нохоҳ, маросимҳои ноншиканон, фотиҳа, сарупобинон, маслиҳатошӣ, ордбезон, базми дугонаҳои арӯс ё ҷӯраҳои домод, оши халқ, тӯии хоса дар тарабхона, келинфуророн, домодталобон ва боз чандин русум пурташвишу серҳароҷотро паси сар мекунад.

Наход тадбирҳои камхарҷтару осонтар кардани ин тӯй ёфт нашавад. Оё шарт аст, ки ҳам хонадони арӯс ва ҳам хонадони домод алоҳида оши наҳор диҳанд ва бар замми ин дар тарабхонаҳо тӯии дубораву себора ороянд.

Беҳтар нест, ки ба ҷойи як ҳафта дастурхон оростану зиёфат додани ҳазорҳо касони худию бегона, ақаллан нисфи пулро сарфа карда, ягон камбудии оилаи навбунёдро ислоҳ кунанд? Онҳо ба зиндагии мустақилонаи оилавӣ қадам мениҳанд, садҳо норасоиву танқисҳо баъди як ҳафтаи тӯй домангирашон мегардад.

Тарафҳои дигарашро як сӯ монда, танҳо ҳаминро меҷӯям таъкид намоям, ки барои хурсандии як фарзанд шуда, фарзандони дигарро аз хӯроки серғизо, сару либоси

зарурӣ, китобу асбоби хониш, истироҳату фароғати маданӣ, хулоса аз бисёр чизҳо маҳрум намудан пеш меояд. Ва умуман бо ин аҳвол мардуми мо аз кучо умри дароз бинад?!

Тӯи арӯсӣ дар зиндагии ҳар шахс ҳодисаест, ки як умр дар хотир боқӣ мемонад. Барои он ки тӯи арӯсӣ дилчаспу хотирмон гузарад, бояд шароити мусоид фароҳам оварда шавад.

Барои гузаронидани тӯй ва ақди никоҳ, хуб мебуд, ки дар ноҳияҳо ва ҷамоатҳо ҷойҳои махсус вучуд медоштанд, вобаста ба шароит ва имконият нақлиёт, мусиқӣ, дастаи хунардон ва дигар воситаҳо фароҳам оварда мешуданд.

Одатан бузургтарин бахт барои падару модар таваллуди фарзанд аст. Вале барои мардуми мо баробари ба дунё омадани фарзанд адои даҳҳо маросиму оинҳои даркору нодаркор ва кашидани бори хароҷоти беҳуда сар мешавад. Баъзан умри мо бо гузаронидани силсилаи маросиму маърақаҳои пай дар пай хазон мешаваду аз ҷӣ будани мазмуну моҳияти аслии зиндагӣ ва қарзи инсонии ҳеш беҳабар мемонем.

Биёед аз рӯи инсоф хароҷоти маросиму маърақаҳои зоҳирпарастонаи таваллуди як тифлро дар якҷанд моҳи аввал номбар кунем: шодиёнаи таваллуд, гаҳворабандон, номмонон, ҷашни чиллагурезон, мӯисаргирон ва ҳоказо. Хароҷоти хизмати тиббӣ, шароити нигоҳубини модар ва таҳияи сарулибоси тифл ба ин маросимҳо сарборист. Қариб нисфи занҳои кӯдакдор аз камхунӣ ва нарасидани ғизои зарурӣ азият мекашанд, вале сар ба санг мезананду ин маросимҳоро ба ҷо меоранд. Худ гуруснагӣ мекашанд, ба қарзу қавола меғӯтанд, маҳрумияти зиёдро бар дӯш мебардоранд, вале тамоми расму оини даркору нодаркори зиёфатро барои ҳаққу ҳамсоя ва бибиҳалифаҳо адо мекунанд.

Тасаввур кунед, ки як оила камаш чор - панҷ фарзанд дорад ва то лаҳзаи ба балоғат расидану ба зиндагии мустақилона қадам гузоштани фарзандон ҷӣ қадар маросим ва расму оинҳоро ба ҷо меорад, ҷӣ қадар хароҷоти беҳударо бар дӯш мекашад. Барои адои маросими тӯю маърақаҳои ҳар

фарзанд камаш чор - панҷ гову даҳҳо гӯсфанд ва миллионҳо сум сарф мешавад.

Ба чӣ хотир? Ба хотири тарбияи фарзанд, ақлу фаросат ва дониши дуруст гирифтани ӯ? Ҳаргиз не. **Танҳо ба хотири риояи кӯркӯронаи анъанаву маросимҳо, боиси маломату сарзаниши мардум нашудан, нону оши ҳаққу ҳамсояро додан.**

Ногуфта намонад, ки аксари ҷавонони мо ба хотири ёфтани пул барои адои маросими тӯй ё мотам, ба кишварҳои ҳамсоя ба мардикорӣ мераванд. Фарзанди тоҷик ба ҷойи он, ки илм омӯзад, ақлу ҷаҳонбинияшро сайқал диҳад, аз дастовардҳои тамаддуни ҷаҳонӣ баҳравар гардад ва саҳмгузори бевоситаи ин тамаддун бошад, аз рӯзи таваллуд пойбанди расму оин ва анъанаҳои даркору нодаркор мегардад.

Имрӯз ҳам ҳастанд **оилаҳое, ки барои хатнатӯй ва тӯйи арӯсии фарзанд миллионҳо сумро бедареғ сарф мекунанд, вале барои харидани қалам, ручка, дафтар ё китобе дасташон меларзад.** Барои таълими дуруст, тарбияи замонавӣ ва маълумоти кофӣ гирифтани фарзанд ақаллан даҳяки маблағи тӯю маърақахоро харҷ намеkunанд.

Агар хурду калони миллат ба маърақагузаронӣ, тӯйхӯрӣ ва худойихӯриҳо овора шаванд ва қарзи шахрвандию инсонии худро танҳо аз риояи ин маросимҳо иборат донанд, мо чи гуна дар ҷомеаи ҷаҳонӣ мавқеи муносиб ишғол мекунем?

Пойбанди маъракаву расму оинҳо монда, сатҳи тараққиёти ҷаҳонӣ ва суръати пешрафти тамаддуноро бо кадом ақлу дониш дарёб менамоем?

Баъди чанд муддат ҳазорсолаи сеюм ба арсаи таърих қадам мегузорад. Халқу миллатҳои пешрафта аз таркиби ҳавову нури офтоб маҳсулот истеҳсол мекунанд, дастовардҳои илму маҳсули тафаккурашонро дар бозори ҷаҳонӣ мефурушанд.

Мо бошем, побанди расму оинҳо монда, ақаллан кӯшиш намеkunем, ки ба фарзандони худ дониши замонавӣ диҳем, ақлу тафаккурашонро бедор намоем, ҳеҷ набошад қисми

бор карданӣ мешаванд.

Мо, ки худ алҳамдулиллоҳ мусулмон ҳастем, ҳамчун ҷонибдорони дини мубини ислом ва аҳкоми шариати муҳаммадӣ, ба мероси динӣ, арзишҳои ахлоқӣ ва фарҳангии ислом эҳтиром мегузорем.

Ин арзишҳо, аз қабилӣ некӣ кардан, ба ободии кишвар кӯшидан, илму адаб омӯختан дар давраи истиқлолияти миллии мо дорои аҳамияти хоса мебошанд. Мо муқобили майлҳои носавоб ва фишору зӯроварӣ дар ислом ҳастем.

Хотирнишон месозам: миллате, ки бо анъанаҳо, урфу одатҳои аҷдодӣ ва оинҳои миллии хеш ифтихор надорад, наметавонад аз неъматҳои бебаҳои истиқлол баҳра гирад, дар бунёди давлат ва давлатдории навин саҳм гузорад.

Миллати тоҷик дар натиҷаи пайравӣ аз анъанаҳои миллий, урфу одатҳои наҷиби мардумӣ соҳиби ҳурмат ва эҳтироми оламиён гардидааст.

Тоҷиконро ҳамчун миллати сулҳпарвар, соҳиби тамаддун ва фарҳанги бузурги миллий бо анъанаҳои нек, урфу одатҳои созандаву хайрхоҳона мешинохтанд ва мешиносанд.

Ҳоло мехоҳам диққати шуморо боз ба як масъалаи муҳими дигар ҷалб намоям.

Баъзе аз урфу одатҳои серхарҷу пурташвиши маросими мотам аслан бо арзишҳои умумибашарӣ, суннатҳои миллий ва шариат робитае надоранд, вале мағзу хотираи мардуми моро фаро гирифтаанд.

Онҳое, ки риояи чунин урфу одатҳои серхарҷу пурташвишро тақозои дину диёнат меҳисобанд, иштибоҳ мекунанд.

Чунончи дар китобҳо омадааст, барои адои маросими дафн оши саритахтагӣ додан ва дар хонаи майит таом пухтан манъ аст. Бояд яке аз ҳамсоягон ё шахсони наздики майит то 3 рӯз нону хӯрок пухта, ба хонаи азодор фиридад.

Ҳатто Пайғамбари ислом дар ҳаққи Ҷаъфари Тайёр, баъди қабз шудани ҷони ӯ фармуд, ки таом пухта ба хонаи Ҷаъфар фиристед, зеро ба он хона мусибат расидааст.

Вале одамоне, ки пули бедардимииён доранд, барои худнамоӣ ва овозаву шӯҳрати сохта маъракаи зиёд ораста, оҳиста-оҳиста расмҳои набударо ҳам дар маросими мотам ва ҳам маросими тӯй ба анъана табдил додаанд.

Одатан, мардуми тоҷик майли бо афкори умум созиш кардан доранд. Зеро агар созиш накунад ва расму оинро риоя насозанд, радди маъракаи ва лаънаткардаи мардум мешаванд, бинобар ин хоҳу нохоҳ касони камбизоат ҳам қарзи зиёд карда, маҷбур он чиро, ки ба талаботи афкори умум табдил ёфтааст, иҷро мекунанд.

Баъзеҳо чунин ақида доранд, ки дар давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд ҳар кас ҳақ дорад мувофиқи молу ҳолаш, мувофиқи сарваташ кори дилхоҳашро пеш гирад. Озодиро ба ин маънӣ фаҳмидан ғалати маҳз аст.

Демократия чунин принципҳои ахлоқӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқиро ҳимоя мекунанд, ки боақлона буда, озодии ҳар як шаҳрвандро аз фишорҳои номатлуби иҷтимоӣ эмин доранд. Оё нисбати як гурӯҳи доро, ки ақаллиятро ташкил мекунанду рафтори онҳо боиси малоли хоҳири аксарият мешаванд, мо метавонем бетараф бошем? Албатта, не.

Ва маъракаи тӯю мотам, аз рӯйи ҳуввияти миллии на ба хоҳиши шахси алоҳида, балки ба афкори умум тааллуқ доранд.

Ашхоси сарватманд тавассути калонхарҷӣ ва исрофкориҳои хеш гӯё ибрат нишон дода, дигаронро низ дар назди афкори умум қарздор мекунанд. Ва мардуми камбизоат низ аз айбу маломати ҳаққу ҳамсои ҳаросида, мекушад маъракаи гузаронад, ки аз сарватмандон кам набошад.

Бубинед, на ба хоҳири риояи дину диёнат ва ё анъанаҳои таърихӣ, балки барои ба ҷо овардани расмӣ ва гирифтори маломат нашудан, маъракаи бошукӯҳ мегузаронанд.

Имрӯз ҳудудиро аз тӯй фарқ немекунед. Ин ҳама на аз баҳри риояи шариат ё поси хоҳири шахси фавтида, балки ба хоҳири кам набудан аз дигарон анҷом дода мешавад.

Гузаронидани маросимҳои бист, шашмоҳагӣ ва монанди ин оинҳое, ки дар мазҳаби Имоми Аъзам нестанд ва дар

Қуръон низ зикр нашудаанд, бо фатво ва иштироки бевоситаи муллоҳои камсавод сурат мегиранд. Фаромӯш набояд кард: ин онҳо дар кишварҳои, ки аҳолии онҳо пайрави мазҳаби Имоми Аъзаманд, ривож надоранд.

Аслан маҷмӯи худойҳо бо он шахомату дабдаба дар таълимоти ислом исрофкориҳои маҳз буда, дар бораи ҳатмӣ буданашон дар Қуръони Карим чизе гуфта нашудааст.

Баръакс дини мубини ислом исрофи беҳударо манъ мекунад. Дар Қуръони Маҷид таъкид шудааст, ки «исрофкорон бародарони шайтонанд» (сураи ал-Исроъ, ояти 27).

Мутаассифона, шахсони манфиатталаб ва нимчамуллоҳо бо нияти молу пулғундорӣ, зиёфатхӯрӣ ва худнамоӣ ба адои расмиятҳои нолозим фатво медиҳанд.

Ҳатто халқ оид ба ҳароҷоти маросими мотам меғӯяд, ки як «мурда миёни ҳафт зиндари мешиканад».

Имрӯз маъракаи худӣ ба як зиёфаториҳои пурдабдаба табдил ёфтааст, ғӯе мотам не, як навъ хурсандӣ бошад. Дар он шумораи зиёди одамон, 1000—2000 кас ва ҳатто аз ин ҳам зиёдтар иштирок мекунанд. Дар ин маърака чандин гову гӯсфандро сар мезананд, чандин дег ош тайёр мекунанд, барои садҳо кас дастархон меороянд ва онро бо шириниҳои рангоранг, меваҳои гуногун ва ғайра пур мекунанд.

Боиси таассуф аст, ки чунин исрофкориҳои дар маърақаҳои шахсони маъруф, кормандони сатҳи боло бештар мушоҳида мешаванд.

Барои сарватмандон ороستاني чунин маърака душворие намеорад. Вале онҳое, ки чунин имконият надоранд, дар вазъияти ниҳоят душвор мемонанд, ба қарз меғӯтанд ва солҳои дароз аз паи қарзгардонӣ азият мекашанд.

Устод Садриддин Айний мушкилотро, ки ин гуна исрофкориҳои ба сари мардум меоранд, борҳо тасвир карда буд. Афсӯс, ки пандҳои устод ва даҳҳо уламои ислом ба эътибор гирифта намешаванд.

Шахсоне, ки чунин маърақаҳои пурдабдабаву серодам ташкил мекунанд, як ба атрофи худ, ақаллан ба аҳволи ҳамсоя, хешу табор ва ҳамдеҳагони худ назар андозанд.

Шояд ҳамсоия наздиктарин ё рафиқу ҳамкорашон
рӯзгори чандон обод надошта бошад, шояд беморе ё
барҷомондае интизори кӯмаки моддӣ бошад.

Шубҳае нест, ки агар онҳо як қисми масрафи маъракаи
серхароҷоти худро ба чунин одамон бахшанд, ҳам барои
худашону фарзандонашон ва ҳам барои гузаштагонашон
савоби бисёре мегиранд.

Ба ҳар шахси мӯъмину мусулмон маълум аст, ки
дастархони хайру саховатро барои мӯхтоҷону дармондагон
кушодан чӣ қадар савобу самара дорад.

Хушбахтона, дар шаҳри Панҷакент ба худоиҳои
пурдабада хотима гузоштаанд ва дар назди онҳое, ки ба
фотиҳахонӣ меоянд, танҳо ҷою нон мегузоранд.

Дар шаҳри Уротеппа онҳое, ки ба фотеҳахонӣ меоянд,
тиловати Куръонро мешунаванду дуо карда, хеста мераванд.
Дар Исфара низ ба маърақаҳои пурдабада хотима додаанд.

Зарур аст, ки тадбирҳои пешгирифта ва қору бори
мардумони ин шаҳрҳои бостонӣ, ҳамчун намунаи ибрат, дар
ҳама маҳалҳои ҷумҳурии мо ҷорӣ карда шавад.

Инро ба воситаи тарғиботу ташвиқот, васоити ахбори
умум, ҷораҷӯиҳои пай дар пай ба зеҳни мардум шинондан
вазифаи аввалиндараҷаи ҳукуматҳои маҳаллӣ, раисони
ҷамоатҳои деҳот ва шаҳракҳо, шӯроҳои кӯҳансолон, занон,
зиёиён ва ҳамаи онҳоест, ки ба қадри худ осудагӣ ва рӯзгори
осоишта мецоҳанд.

Як шакли дигари худнамоӣ ва аз мардуми оддӣ худро
боло шумурдану ҷудо кардан чанд сол боз ба миён омадааст,
ки онро хоҷиёни баъзе ноҳияҳо сурату сират бахшидаанд.

Онҳо гурӯҳ-гурӯҳ шуда, зиёфати бошукӯҳеро бо номи
«гаштак» ташкил мекунанд, ки ба он доираи хосаи хоҷиён
даъват мешаванд. Магар ин амал ба иззати нафси атрофиён
намерасад?

Агар хоҷиёни мӯхтарам маводи дар ин зиёфатҳо
сарфшударо ба ятимон, бепарасторон ва мӯхтоҷон
мебахшиданд, соҳиби савоби бисёр мешуданд.

Исрофкорӣ ва харҷи беҳуда қори шахси оқил нест. Ин

нукта ҳам дар осори хаттӣ, ҳам дар адабиёти шифоҳӣ ва ҳам дар таълимоти дини мубини ислом гаштаву баргашта таъкид карда мешавад.

Наход роҳи кам кардани хароҷоти беҳуда мавҷуд набошад? Наход ҷои дигари сарфкунии маблағҳо вучуд надошта бошад?

Бубинед, чи қадар хонаҳои ҳамватанони азизи мо дар ҳоли харобӣ қарор доранд ва ҳуди онҳо мӯҳтоҷи ёрию кӯмак ҳастанд.

Бар асари ҷанги граждани дар ҷумҳурӣ, мувофиқи маълумоти расмӣ қариб 55 ҳазор ятим ва шумораи зиёди оилаҳои бепарастор пайдо шуданд. Ба ин миқдор солҳои охир шумораи зиёди ятимон дар натиҷаи аз ҳамдигар чудо шудани волидайн зам гардид.

Фикр мекунам, ки агар соҳибони маъракаҳо, махсусан аз тӯйҳои пурдабдаба ва худоиҳои калон маблағҳоро сарфа намуда, онро барои дастгирии ятимону бепарасторон, боғчаҳои кӯдакон, хонаҳои барҷомондагон ва маъҷубон, маризон, бенавоён равон мекарданд, савоби зиёде мегирифтанд ва ба ин восита шиддати иҷтимоиро дар ҷомеа то андозае сулҳтар мекарданд.

Чанд сол шуд, ки ташкилотҳои байналмилалӣ барои барқарорсозии ободонии хонаҳои харобшуда кӯмак менамоянд. Аммо гуфтан ҷоиш аст, ки дар барқарор намудани хонаҳои харобшуда ва беҳбуди зиндагии мардум, пеш аз ҳама, ҳуди мо бояд саъю талош намоем.

Ба ҳаққу ҳамсоя дасти мадад дароз кунем, кӯчаеро, маҳаллери, хонаеро обод намоем, ақаллан дасти афтодаеро гирем, то савоби даҳчанд насиби мову шумо гардад.

Имрӯз барои мо таблиғи ташвиқоти чунин арзишҳои фарҳангӣ ва аъъанаҳои муҳим аст, ки онҳо ба инкишофи маънавии инсон ва такомули шахсияти вай мусоидат менамоянд.

Одатан ҳар расми хуб аз миёни даҳҳо навигариҳо сар шуда, дар қатори аъъанаҳои пешқадам ҷой мегирад.

Ба аскарӣ гусел кардани ҷавонон аз ҷумлаи чунин

маросимҳои нисбатан нав мебошад, ки аз ҷониби умум қабул шудааст.

Ба ёд биёрем, 10—12 сол пеш расми гуселкунии ҷавонон ба хизмати ҳарбӣ дар хотир як умр нақш мебаст. Аз расми гуселкунии ҷавонон ба хизмати ҳарбӣ ҷихатҳои беҳтаринашро қабул намуда, онро бо ҷанбаҳои хоси миллии замонавӣ такмил додан лозим аст. Дар ин маросим шарт нест, ки дастурҳои шоҳона орошта зиёфат диҳем.

Бояд ин як махфили ҷамъомади пандомӯзе бошад бо иштироки собиқадорони ҷангу меҳнат, пирони рӯзгордида, намояндагони ҳукумати маҳаллӣ, комиссариатҳои ҳарбӣ ва кормандони соҳаи фарҳангу маориф.

Мақсад аз чунин ҷамъомад он аст, ки ҷавонон доир ба моҳияту мазмуни хизмати Ватан, қарзи муқаддаси фарзандӣ будани он бори дигар аз забони мӯйсафедону шахсони рӯзгордида шунаванд ва ҳис кунанд, ки хизмати ояндаи онҳо дар сафи Артиши миллий боиси сарбаландию ифтихори падару модар, хешу табор ва ҳамдеҳагону ҳамдиёрон хоҳад гашт.

Аз ҷониби мақомоти маҳаллии ҳокимият, комиссариатҳои ҳарбӣ мунтазам огоҳ будан аз рафти хизмати аскарбаҷаҳо, ба қадри имкон расонидани кӯмак ба оилаҳое, ки якчанд фарзандашон дар хизмати ҳарбӣ мебошанд, робитаи мунтазам бо қисмҳои ҳарбӣ ва хабардор шудан аз ҳоли ахволи ҷавонон бояд идомаи мантиқии маросими ба аскарӣ гусел кардани ҷавонон бошанд.

Барои ороستاني маърақаҳои пурдабдаба ва исрофкорӣ ягон ҳоҷат нест. Ҳаёти имрӯзаи ҷомеа ва равиши зиндагии халқи мо ҳаминро тақозо мекунад.

Маърақаҳои пурдабдаба ба ҷуз ҳангоматалабӣ ва сарфу харҷи беҳуда, дигар моҳияти иҷтимоӣ надоранд. Инро мардуми бофарҳанг, пирони рӯзгордида, собиқадорони ҷангу меҳнат кайҳо дарк намудаанд.

Номаю муроҷиатҳои сершумор аз тамоми нуқтаҳои Тоҷикистон ба унвони Президент, Ҳукумат ва Парламенти ҷумҳурӣ дар бораи ба шароити имрӯза номувофиқ будани баъзе расму оинҳо ва маросимҳо аз ин шаҳодат медиҳанд.

Дар баъзе шахру ноҳияҳо аллакай ҷамъомаду машваратҳои аҳли ҷамоатчигӣ вобаста ба баррасии ин масъала доир гардида, бо дарназардошти шароиту имкониятҳои мавҷуда тартибу низоми гузаронидани маъракаву маросимҳоро муайян намудаанд.

Дар асоси муроҷиату дархости сершумори халқ ва ба хоҳири мусоидат намудан ба раванди ободии рӯзгори мардум зарурате пеш омадааст, ки пеши роҳи маъракаю маросимҳои серхарчу пурдабдабаро гирифта, ба хоҳири танзим намудан ва ба талаботи рӯз мутобиқ сохтани онҳо тадбирҳои мушаххас андешида шаванд.

Тӯю маъракаҳои ҷашнӣ бояд дар як рӯз, пас аз вақти кори ё рӯзҳои истироҳат гузаронида шаванд. Тӯйҳои арӯсию домодӣ ҳатман бо иштироки намоёндагони кумитаҳои маҳаллаҳо, аъзоёни комиссияи расму оинҳои ҷамоатҳо, шӯроҳои муйсафедону занон доир гарданд.

Ҷаъолияти ходимони маҳаллаҳо оид ба ташкил ва камхарчу замонавӣ гузаронидани тӯю маъракаҳо доим зери назорати ҳукуматҳои маҳаллӣ ва шӯроҳои ҷамоатҳо қарор гиранд.

Маъракаю маросимҳо ва тӯю ҷашнҳо бо ҳароҷоти ҳар ҷӣ камтар ва дар доираи маҳдуди вақти муқарраршуда бояд доир шаванд.

Тоҷикистони соҳибистикдор ҳамчун давлати демократӣ ба ҷомеаи ҷаҳонӣ пайвастааст. Мо бояд ба арзишҳои умумибашарӣ эҳтиром гузошта кӯшиш намоем, ки сарватҳои маънавию фарҳангии дар тӯли асрҳо андӯхтаи инсониятро бо падидаву мазмунҳои нав ғанӣ гардонем.

Аз ин нуқтаи назар, риояи баъзе суннатҳо ва маросимҳои байналхалқӣ бо дарназардошти хусусиятҳои ҳоси миллӣ лозим меояд. Аз ҷашнҳои байналхалқӣ таҷлил намудани Рӯзи кӯҳансолон, Рӯзи байналхалқии занон, Рӯзи байналхалқии ҳифзи кӯдакон бо меъёрҳои ахлоқию фарҳангӣ ва орзую ормонҳои мардуми мо созгор ҳастанд.

Ифодаи меҳру шафқат ва қадришиносӣ нисбат ба пиронсолон, арзи эҳтиром ба зан - модар ва кӯдакон ба расму оинҳои мо мусоидат мекунанд.

Дар ин бобат низ ҳукуматҳои маҳаллӣ якҷоя бо шӯроҳои кӯҳансолон, занон ва созмонҳои ҷавонон корҳои зиёди тарбиявиро метавонанд анҷом диҳанд.

Дӯстони арҷманд!

Халқи тоҷик дар олам чун яке аз қадимтарин ва бофарҳангтарин миллат шинохта шуда, саҳифаҳои нахустини тамаддуни аҳди қадим ва давлату давлатдориро дар Осиёи Миёна поягузори кардааст.

Ҳарчанд таърихи давлату давлатдории тоҷикон ба ҳазорсолаҳои басо дур рафта мерасад, аз миёни силсилаи давлатҳои гузашта маҳз сулолаи Сомониён тавонист, ки як давлати мутамарказу тавоноии миллӣ бунёд намуда, арзишҳои фарҳангӣ, мероси таърихӣ, анъанаҳои бостонӣ ва расму оинҳои хоси миллиро дубора эҳё намояд.

Сомониён ҷашнҳои анъанавии Наврӯз, Меҳргон, Сада ва даҳҳо оинҳои миллиро, ки бо асолати зиндагӣ ва рӯзгори тоҷикон ҷамоҳанг буданд, бо вучуди муқовимати хурофотпарастон такмил доданд ва зинда доштанд.

Алалхусус, Исмоили Сомонӣ бо ҷаҳду талошҳои бешумор ва заковати фитриаш ба асри тиллоии тамаддуни тоҷикон бунёд гузошта, зимни мақоми давлати ёфтани забони тоҷикӣ, густариши илму фарҳанг, таҳкими давлатдории миллӣ ва муттаҳидсозии миллати тоҷик хизматҳои беназир анҷом дод.

Ӯ арзишҳои диниро баҳри рушду нумӯи миллат хирадмандона корбаст намуда, расму оин ва суннатҳои миллиро ба пешрафти ҷомеа ва талаботи замон мутобиқ намуд.

Маҳз дар ҳамин давра ифтихори миллӣ ва худшиносии гузаштагони мо, алалхусус, ташаккули миллат ва давлату давлатдории тоҷикон ба авҷи камолот расид.

Боварӣ дорам, ки имрӯз ҳар фарди бонангу номуси тоҷик бо номи ин давлату давлатдорӣ ифтихор мекунад ва дар истиқболи ҷашни 1100-солагии Сомониён саҳми худро мегузорад.

Саҳми шахсии ҳар фарди соҳибдил, ба назари ман, пеш аз ҳама адо намудани қарзи шаҳрвандӣ ва инсонии хеш

мебошад.

Агар дар рӯзҳои чашн мо ба одамони ятим, камбизоат, кӯҳансолон, маъҷубу мӯҳтоҷон кӯмак расонем, ба онҳое, ки фарзандон ё сарпарастонашонро гум кардаанд, дасти ёрӣ дароз кунем, бисёр кори хайр мебуд.

Агар ҳар кадоми мо ба анъанаҳо ва расму оинҳои пешомада кӯркӯрона тақлид накунему ба онҳо аз рӯи ақли солим ва талаботи замон баҳо диҳем, роҳи осону сарфакоронаи онро пеш гирем, бевосита қарзи инсонӣ ва шаҳрвандии худро адо мекунем.

Мувофиқи рӯҳи даврони истиқлол ва тақозои айём ба тартиб даровардани маросимҳои хурсандию мотам ва бо низомӣ муайян риоя намудани онҳо кори якрӯзаву дурӯза нест.

Бинобар ин ислоҳи онҳо вақти муайян, кори мунтазам, муносибати эҳтиёткоронаю эҳтиромона мебоҳад. Дар ин масъала ҳамкориҳои мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, намояндагони рӯҳонӣ, пирони қордида, ҷавонони бофарҳанг зарур аст, ки ҳама чун як тан дар андешаи хушбахтии мардум ва дорои эҳсоси амиқи ватандорӣ, маданияти баланди созандагӣ ободии мулк бошанд.

Махсусан масъулияти раисони вилояту шаҳрҳо ва ноҳияҳо дар ин самт дучанд меафзояд. Онҳо дар ҳалли мушкилоти маънавӣ ва дарди ҷомеа бояд шубу рӯз меҳнат кунанд, оқилонаву эҷодкорона амал намоянд.

(Асари зикршуда ҷ.3, саҳ. 123-141)

**ДАВЛАТДОРИИ ТОҶИКОН:
АЗ СОМОНИЁН ТО ОҶОЗИ АСРИ XXI
СУХАНРОНӢ
БАХШИДА БА ИДИ ИСТИҚЛОЛ
ВА 1100-СОЛАГИИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН**

8 августи соли 1999

Истилои араб ва густариши дини ислом бунёди ҷомеаи суннатӣ ва асолати тамаддуни ориёиро дар сарзамини ниёгони тоҷикон комилан шикаста натавонист.

Чуноне ки ин ҷараён дар мавриди заволеби тамаддунҳои пешрафтаи Мисри Қадим ва Бобул сурат гирифт. Вале бо вучуди ин ҳокимияти аҷнабиёне, ки дорои сатҳи поинтари тамаддун буданд, барқарор шуд. Забони арабӣ забони расмӣ давлатӣ эълон гардид ва ойину эътиқоти маҳаллӣ таҳти фишори аҷнабиён қарор гирифт. Дар чунин шароит муборизаи тӯлонии фарзандони огоҳу ватанпарастӣ Мовароуннаҳр Хуросон оғоз шуд ва авҷ гирифт. Ин мубориза шаклҳои гуногун дошт: пайкори мусаллаҳона, талош бо донишу таҷриба, муросу мадору, василаҳои дигари сиёсӣ ва дипломатӣ.

Ҳаракати васеи мардумӣ бо сарвари фарзанди бузурги халқ Абӯмуслими Хуросонӣ намунаи барҷастаи ин мубориза ва оғози эҳёи истиқлоли сиёсӣ ва миллии халқи тоҷик ба шумор меравад. Дар ин раванд хонадонҳои фидоиӣ милли, баҳусус Бармакиён, нақши муҳим гузоштаанд. Ва албатта, барои раҳӣ аз тобеияти бегонагон ошӯбҳои халқӣ бар зидди арабҳо, махсусан Шӯриши Муқаннаъ аҳамияти бузург доштанд.

(Асарӣ зикршуда ҷ.3. саҳ. 145-146)

Хизмати бузурги таърихӣ Исмоили Сомонӣ ва ниёгони ӯ дар он буд, ки инзоми ниҳоят муназзам, муассир ва фаъоли идораи марказӣ ва маҳаллиро бунёд гузоштанд. Ин низом унсурҳои арзишҳои муҳимтарини давлатдорӣ ориёиро эҳё намуда, онҳоро бо арзишҳои тамаддуни гузаштаву мавҷудаи давр омезиш дод. Дар натиҷа, ин низом таҷассумгари арзишҳои беҳтарини давлатдорӣ ва ба эътирофи аксари донишмандон мутамаддинтарин давлати замони худ гардид. Ин низом, ки бо номи девони Сомониён машҳур аст, на фақат давлати соҳибқудрату нерӯмандро эҷод кард ва таҳким бахшид, балки муносибати оқилона ва гуногуншаклро дар байни марказ ва вилоятҳо бунёд гузошт. Исмоили Сомонӣ ва ворисони шоистаи ӯ ба таҳкими бунёдӣ маънавӣ ва ахлоқӣ давлат аҳамияти бузург дода, шахсиятҳои тавоноӣ илмиву

фарҳанги ба идоракунии кишвар ҷалб менамуданд. Аксари вазирони Сомониён аз хонадонҳои машҳури Ҷайхонӣ, Балъамӣ ва Утбӣ баромада, аз ҷумлаи донишмандтарин афроди замони худ ба ҳисоб мерафтанд. Зиёда аз ин, ҳуди амирони Сомонӣ дониш ва маърифати баланд дошта, дар маҷлису махфилҳои илмӣ фаъолона ширкат меварзиданд. Гуногунандешӣ ҳусни давлатдории Сомониён ба шумор мерафт. Дар қаламрави ин давлат намояндагони халқҳо ва динҳои гуногун аҳлона умр ба сар бурда, ба қору сохтори давлатдорӣ ҳалал намерасонданд. Ин падида низ дар таърих чун ҷиҳати ибратомӯзи давлатдории Сомониён эътироф шудааст.

Давлати Сомониён боз як рисолати бузурги таърихӣ дошт, ки ба он дар илми таърихнигорӣ камтар таваҷҷӯҳ зоҳир шудааст. Дар асрҳои IX-X яке аз омилҳои муҳими давлатдорӣ омезиши оқилона ва моҳиронаи арзишҳои ориёӣ бо меъёрҳои маънавии ислом ба ҳисоб мерафт. Сомониён синтези табиӣ ва оқилонаи арзишҳои ориёиро эҳё намуда, ҳамзамон ба ривож ва таблиғи мазҳаби Имоми Аъзам мусоидат карданд. Дар натиҷа, низоми сиёсӣ ва идораи давлат моҳияти дунявӣ касб карда, нақши он дар умури иҷтимоӣ, маънавӣ ва фарҳангӣ ҳамчунон устувор монд. Ин имкон дод, ки эътибори дин бар асари воқеоти ғоҷибори муқовимату бархӯрдҳо ва қудратталабиҳо ҳалалдор нагардад. Ва имрӯз мо бо таъя ба таҷрибаи давлатдории Сомониён дилпурем, ки гуногунандешӣ дар Тоҷикистони соҳибистиқлол барои бунёди як давлати демократӣ ва дунявӣ кӯмак мекунад ва дар таҳкими сулҳу ошоиш дар сарзамини бостонии мо мусоидат менамояд.

Давлатдорони Сомонӣ ба эҳёи фарҳангу тамаддун мусоидати ҳамаҷониба намуда, дар таъмини мақоми давлатии забони тоҷикӣ кӯшишҳои зиёд кардаанд. Тулуи оламшумули забони тоҷикӣ ба талошу фаъолияти ин давлат ва сарварони соҳибхираду маърифатпарвари он иртиботи ногусастанӣ дорад. Маҳз дар ҳамин давра шеъри Рӯдакӣ оламгир шуд ва шоирони бузург Абӯмансури Дақиқӣ,

Абӯшакури Балхӣ, Шаҳиди Балхӣ, Кисоии Марвазӣ ва дигарон ашъори гаронмоя эҷод карданд. Абулқосими Фирдавсӣ ба офаридани шоҳасари ҷовидонаи худ — «Шоҳнома» пардохт. Рушди бесобиқаи тиб, таърихнигорӣ, ҷуғрофия, улуми табиӣ, фалсафа ва улуми исломӣ низ аз бисёр ҷиҳат маҳсули фаъолияти ин давлат будааст. Заковати илмӣ ва эҷодии Шайхурраис Абӯалӣ инби Сино ва аллома Абӯрайҳони Берунӣ маҳз дар даврони Сомониён ташаккул ёфт ва шоҳкориҳои ҷаҳонии илмро ба бор овард. **Эҳёи тамаддуни тоҷик, ки рушду нумӯи он ба даврони Сомониён ва шаҳрҳои бостонии Бухорову Самарқанд рост меояд, бо дастовардҳои фарҳангии гаронбаҳо ва нотақрораш ҷаҳонӣро дар ҳайрат гузоштааст. Ин давраи роҳи илму донишро на танҳо барои мардуми ориёинаҳод, балки барои тамоми башарияти фарҳангдӯст мунаввар сохт.**

(Асарӣ зикршуда ҷ.3, саҳ 149-150)

Давлати Сомониён бо вучуди ҳамаи ин комёбиҳо аз раванди умумии таърихи ташаккул, шукуфой ва таназзули низоми давлатдорӣ истисно набуд. Бояд гуфт, ки дар шикасту таназзули ин давлат чанд омил ё сабаби асосӣ нақши ҳалқунанда доштанд:

Аввалан, ягонагии раҳбарияти олии давлат ва ҳуди хонадони Сомониён то охир таъмин нашуд. Дар марҳилаи аввали давлатдорӣ ин ваҳдати ягонагӣ таъмин буд ва омилҳои ниҳоят муҳими пешрафти давлати Сомониён гардид. Ва ҳангоме ки муборизаи қудратталабӣ дар байни хонадони Сомониён авҷ гирифт, ин ваҳдат аз байн рафт ва заминаи заволи давлат фароҳам омад.

Дуюм, таъсис ва нуфузи сипоҳи ғайримиллӣ - горди Сомониён, ки асосан аз ҳисоби гуломони зарҳариди турк ташкил шуда буд, дар лаҳзаҳои ҳалқунанда василаи бозғатимоди ҳифзи кишвар ва ҳатто ҳокимияти Сомониён нагардид.

Сеюм, муборизаи ҳокимони бонуфузи баъзе вилоятҳо барои қудрат ва соҳибхотирӣ ҳокимияти

марказиро тадричан заиф намуда, боиси низоъ ва муноқишаҳои дохилию хориҷии мамлакат гардид.

Чорум, фаъолияти зиддимиллӣ ва ихтилофангези баъзе гурӯҳҳои рӯхониён, ки мардумро аз пуштибонӣ ва дифои истиқлолияти миллӣ бозмедоштанд, дар шикасти давлати мутамаркази Сомониён таъсири қиддӣ гузошт.

Панҷум, афзоиши фишори рӯзафзуни нерӯҳои хориҷӣ дар шароити бӯҳрони дохилии сиёсии давлати Сомониён аз омилҳои асосии шикасти давлат гардид. Ва албатта боз чандин сабабҳои дигар қараёни шикасти ин давлати абарқудрати тоҷиконро тезониданд.

(Асари зикршуда ҷ.3. саҳ. 152)

ҲАЗОР СОЛИ ЯК УМР АНДЕШАҲО ДАР ҲОШИЯИ ҶАШНИ 1100-СОЛАГИИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН

«Независимая газета», сентябри соли 1999

Масалан, дар натиҷаи ҳуҷуми арабҳо ва аз ҷониби халқҳои ғайриараб қабул гардидани дини ислом дар ҳаёти онҳо равияи босуръати арабикунории фарҳанг, забон ва адабиёт ба миён омад. Ҳарчанд, аз тарафи дигар бе таъсири мутақобилаи халқҳои эронӣ ба ҷаҳони араб тасаввур кардани ҷаҳони мусулмонии дар он асрҳо ташаккулёфта имконнопазир аст.

Баробари ин равия, ки дар давраи давлати Сомониён низ ба вуҷуд омад, дар ин давра сиёсати муназзам ва оқилонаи маҳдуд намудани бегонапарастӣ ва мусоидати ҳамачониба ба нигоҳдории забони тоҷикон, ҳофизаи таърихӣ ва фарҳанги онҳо пеш бурда мешуд. Маҳз дар давлати Сомониён ташаббуси неки нигоҳ доштани ҳамосаи қадимаи халқҳои эронӣ ба миён омад. Ба таври эҷодӣ азхуд намудан ва абадӣ гардонидани ҳамоса аз ҷониби Дақиқӣ шурӯъ гардид ва онро Абулқосими Фирдавсӣ идома дод. Дар замони ҳукмронии Сомониён тафсири муфасссали Қуръон, ки онро Табарӣ анҷом дода буд, ба забони тоҷикӣ тарҷума шуд, инчунин тафсири аслии Қуръон тартиб дода шуд.

(Асари зикршуда ҷ.3. саҳ. 165-166)

**ТОҶИКИСТОН ДАР ОСТАНАИ АСРИ ХХІ
СУХАНРОНӢ
ДАР МУЛОҚОТ БО НАМОЯНДАГОНИ
АҲЛИ ҶАМОАТЧИГИИ ҶУМҲУРӢ**

30 октябри соли 1999

Мунаққидони сиёсии мо моҳияти дунявӣ доштани давлати Тоҷикистонро ҳамчун атеизми давлатӣ маънидод мекунанд, ки ин аз рӯйи ғарази маҳз аст.

Бори дигар таъкид мекунам, ки мафҳуми дунявӣ ҳаргиз маънои зидди дин буданро надорад.

Балки танҳо давлати дунявӣ ва демократӣ метавонад, ки ҳамзистии ошоштаи дину мазҳабҳо, идеологияҳои гуногун ва дар маҷмӯъ риояи меъёрҳои озодии виҷдонро таъмин намояд.

Ҳамзамон бо ин хотиррасон месозам, ки мардуми мо зухуроти радикализми диниро пазируфта наметавонад.

Зеро раъйи халқӣ мо оид ба ин масъала дар Конститутсия ба тарзи зайл мақоми қонунӣ пайдо кардааст: **Ҳеҷ як мафкура, аз ҷумла мафкураи динӣ ба ҳайси мафкураи давлатӣ эътироф намешавад.**

Яъне мо огоҳона аз як шакли радикализм—атеизми давлатӣ сарфи назар карда, ба зухуроти дигари радикализм— низоми сиёсии динӣ роҳ додани нестем, зеро раъйи халқӣ Тоҷикистон дар моддаи садуми Конститутсия доир ба тағйирнопазир будани шакли идораи ҷумҳурӣ аниқу равшан зикр шудааст. Ва кадом ҳизбу созмоне, ки барои тағйир додани сохти давлатдорӣ ва моҳияти он мекӯшад, ин амал ҳамчун хиёнат ба Конститутсия ва миллату давлат маҳкум ва сарқӯб карда мешавад.

Дар айни замон бояд зикр кард, ки дар ҷомеаи мо озодии виҷдон қомилан таъмин ва таҳқири эътиқоди динии шаҳрвандон маҳкум мегардад.

Манфиатҳои миллӣ тақозо менамоянд, ки ҳизбҳои сиёсӣ масъалаи барои халқӣ мо муҳим - сулҳу салоҳ, ваҳдату

якпорчагӣ ва тамомияти арзии ҷумҳуриро дар мадди аввал гузоранд.

Гуногунамдешӣ маънои онро надорад, ки намояндаи ин ё он ҳизбу созмони сиёсӣ аз манфиатҳои миллату Ватан даст кашад.

Мо аз таърих медонем, ки манфиатҳои идеологӣ, ҳизбӣ, мазҳабӣ борҳо ҷои яқдигарро иваз кардаанд. Вале манфиатҳои миллат барои ҳама давраи замон муқаддасанд.

(Асари зикршуда ҷ.3. саҳ.232-233)

ПАЁМИ ТАБРИКӢ БА МУНОСИБАТИ ИДИ САИДИ ФИТР

7 январи соли 2000

Ҳамватанони азиз!

Мову шумо дар арафаи иди саиди Фитр, ки рӯзи ҳаштуми январ фаро мерасад ва бораи тамоми мардуми мусулмони олам мӯътабару муборак аст, қарор дорем. Ба ин муносибат ҳамаи шуморо самимона табрик гуфта, ба ҳамаатон умри дароз, саломатӣ, саодатмандӣ ва рӯзгори ободу осуда орзу мекунам.

Дар ин рӯзи муборак ҳар кадоми мо бояд аз он шукрона кунем, ки иду чашнҳои милливу суннатиамонро чанд сол боз дар фазои сулҳу озоиш, яқдигарфаҳмӣ ва дӯстию эҳтироми ҳамдигар истиқбол мегирем.

Ин ҳама аз баракати истиқлолияти кишвар аст, ки расидан ба қадри он, кӯшиш ба хоҳири тазҳими он қарзи имонӣ ва инсонии тамоми шаҳрвандони мамлакат мебошад.

Чандин маърақаҳои муҳими соли гузашта, аз ҷумла раъйпурсӣ доир ба ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон яқдилию ваҳдати мардумро бори дигар собит намуданд.

Умед ҳаст, ки интихобот ба Маҷлиси миллий низ ба густариши манбаъдаи фазои дӯстиву ҳамдигарфаҳмӣ

мусоидат мекунад.

Акнун, ки насими сулҳу дӯстӣ дар саросари кишвар мевазад, саъю талош ба хотири ободии Ватан, пешрафти иқтисодӣ ва таъмини сатҳи позимаи зиндагии мурдumi Тоҷикистони азиз вазифаи фарзандии мову шумост.

Кишвари мо чун давлати дунявӣ, ҳуқуқбунёд ва демократӣ устуворона ба сӯи оянда қадам мезанад, ки ин раванд мавриди пуштибонии мамлакатҳои тараққиҳоху пешрафта ва дар айни замон боиси сарфарозии тоҷикистониён қарор гирифтааст.

Аз ин рӯ, мо бояд тамоми қуввати тавони худро ба ҳамин самт равона карда, насли имрӯза, яъне созандагону соҳибони Тоҷикистони ободи ояндаро дар рӯҳияи ваҳдати ягонагӣ, худшиносиву ифтихори миллӣ, пос доштани муқаддасоти Ватан ва эҳтироми суннату оинҳои милливу умумибашарӣ тарбия кунем. Ин аз ҷумлаи фаризаҳои ахлоқии ҳама, аз ҷумла ходимони дин мебошад.

Падару модарони арҷманд! Бародарону хоҳарони азиз!

Моҳи шарифи Рамазон - айёми омурзиши гуноҳҳо, моҳи сабру таҳаммул, меҳрубонию самимият, хайру саховат, садоқату покизагии тану чон ва дилу ният мебошад.

Воқеан шахсоне, ки ин ҳислатҳоро доранд, ҳам хайрҳоху инсондӯст ҳастанд ва ҳам бо гуфтору рафтори худ барои покизагии дини мубини ислом хизмат мекунанд ва намегузоранд, ки дини ислом бо ҳар роҳу восита ба майдони сиёсатбозиҳо кашида шавад ва хор гардад.

Боиси хурсандист, ки бисёр шаҳрвандони соҳибқиммати ҷумҳурӣ имсол ба оилаҳои камбизоат, маъҷубону нафақахӯрон ва хонаҳои пиронсолону ятимхонаҳо мувофиқи тавону имконияти худ кӯмак карданд, дар ободии мазору қабристонҳо саҳм гирифтанд.

Ман ба ҳамаи онҳо изҳори ташаккур намуда, орзумандам, ки сафи ҷунин шахсони савобҷӯю саховатпеша ҳарчи бештар шавад, зеро ҳар амали хайр ва навозишу дастгирии ятимону маъҷубон, мӯҳтоҷону дармондагон дар дини мубини ислом

аз беҳтарин амалҳо ва писандидатарин хислатҳо ба шумор меравад.

Итминон дорам, ки мардум фитри рӯзаро низ ба оилаҳои камбизоат ва یتимону маъҷубон дода, ба шарофати ин амали неки худ соҳиби савоби зиёд мегардад.

Тасаввур кунед, ки агар ду хонаводаи тавоно дасти як оилаи нотавону мӯҳтоҷро гирад, дар ҷомеа фазои меҳрубониву самимият ҷӣ қадар густариш меёбад.

Аз тарафи дигар, мо бо ин рафтори худ ба фарзандонамон боз як сабақи одамгариву инсондӯстӣ медиҳем ва шубҳае нест, ки ин амал ба анъана табдил меёбад.

Бо ҳамин умедворӣ фарорасиҳои иди саиди Фитрро бори дигар ба ҳамаи ҳамватанон табрик гуфта, орзуманди саодату сарбаландии ҳар кадоматон ва ободии хонаи умумии ҳамамон - Тоҷикистони озод ҳастам.

Саломат бошед!

(Асари зикршуда ҷ.3, саҳ.268-270)

ТАБРИКНОМА ДАР МАВРИДИ ТАҶЛИЛИ ИДИ МУБОРАКИ ҚУРБОН

16 март соли 2000

Ҳамватанони азиз!

Мувофиқи маълумоти расадхонаҳои ҷумҳурӣ фарорасиҳои иди мубораки Қурбон ба рӯзи 16-уми март рост меояд.

Ҳамаи шуморо ба муносибати ин иди саид табрику таҳният гуфта, бароятон умри дароз, сиҳатмандӣ ва барори қору рӯзгори некро таманно дорам.

Иди мубораки Қурбон чун иди саиди Фитр имсол ҳам дар фазои сулҳу дӯстӣ, рафоқату яқдигарфаҳмӣ, густариши худшиносӣ ва таҳкими истиқлолияти мамлакат таҷлил мегардад.

Пойдориҳои сулҳу субот, осудагию осоиши мардум ва амнияти кишвар неъматҳои пурқимат ва омилҳои асосии рушду

нумӯи мамлакат ва ояндаи дурахшони Ватан мебошанд.

Бомуваффақият гузаштани маърақаҳои муҳимтарини сиёсӣ ва тақдирсози ҷумҳурӣ ба монанди раъйпурсии умумихалқӣ ҷиҳати ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Сарқонуни ҷумҳурӣ, интиҳоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва интиҳоботи вакилон ба Маҷлиси намояндагон бори дигар яқдилию ваҳдати мардуми моро сибит карданд.

Дӯстони азиз!

Воқеан, дар айёми иди мубораки Қурбон чун иди саиди Фитр мардуми мо одати нек дорад, ки дастурхон густурда бо дили поку нияти холис ба хонаи яқдигар мераванд, ҳамдигарро табрик меғӯянд, беморонро аёдат мекунанд, ба сари манзили фавтидагон рафта ояте чанд аз Қуръони Маҷид қироат мекунанд.

Савоби бузургтарин дар ин айём хайру саховат нисбати бечорагону афтодаҳолон, мӯйсафедону бепарасторон мебошад. Зеро пайғамбари ислом дар ҳадисҳои худ фармудаанд, ки садақа додан ба дороен ва касоне, ки қудрати қор қардан доранд, ҳалол нест. Ҳар фарде, ки дар ин рӯзҳо сари ятимро навозиш кунад, дасти афтодаеро бигирад, ҳоҷати барҷомондаеро барорад, савобаш аз савоби тавофи хонаи Қабба қамтар нахоҳад буд.

Ман умедворам, ки ин суннатҳои арзандаи ниёгон имрӯз ҳам идома ёфта, дар таҳкими сулҳу дӯстӣ ва рафоқату бародарии мардуми кишварамон мусоидат мекунанд.

Фарҳангу маърифати исломӣ ба назари ман имкон дорад дар тарбияи ахлоқии ҷавонони мо хидмати бештаре намояд. Уламои дин ва ашхоси бомаърифат метавонанд ҷавонону наврасонро ба роҳи рост ҳидоят кунанд, дар замири онҳо инсондӯстию поксиришӣ, кирдори неку фазилатҳои наҷиби инсониро парвариш намоянд. Алалхусус ватандӯстӣ ва ифтихор аз хоки поки аҷдодӣ, расидан ба қадру қимати забони модарӣ ва дигар оинҳои муқаддаси ниёгон, пос доштани ваҳдати миллӣ, дастовардҳои истиқлолият ва давлату давлатдорӣ навини мо аз ҷумлаи вазифаҳои муқаддаси ҳар фарди бедордип аст.

Иди мубораки Қурбон имсол ба фарорасии баҳори фархундапай рост омад ва баъд аз чанд рӯз мо боз як иди пуршукӯҳи дигар, иди баҳору меҳнат, иди воқеии марди деҳқон - Наврӯзи оламафрӯзро истиқбол мегирем.

Мардуми мо дар ин фасли сол ба ободони маҳали зист, макони зиндагӣ ва хонаву дар рӯ оварда, аз ҷумла баҳри ба ҷо овардани эҳтиром нисбати гузаштагон ба ободони манзилу қабристонҳо таваҷҷӯҳи хос зоҳир менамояд.

Зимнан кишвари азизи мо дорои заминҳои пурфайзу ҳосилхез, захираҳои табиӣ фаровон ва боигариҳои беинтиҳои моддию маънавӣ мебошад, ки оқилона истифода бурдани онҳо ба мову шумо вобаста аст. Бинобар ин ҳар яки мо бояд чун соҳиби ҳақиқии ин хок, ин обу замин софдилона меҳнат карда, барои пешрафту тараққи кишвари хеш, баланд бардоштани иқтисодии он саҳмгузор бошем ва ҷаҳд кунем, ки Тоҷикистонро дар арсаи олам соҳиби мақому мартабаи баланд гардонем.

Аммо ин ҳадафи бузург бе пуштибонии сулҳу субот, бе ҳамдилию ҳаммаромию муттаҳидӣ, бе меҳнати бардавоми ҳалолу эҷодкорона ба даст намеояд.

Аз ин рӯ, мо бояд тамоми кувваю қудрат ва маҳорати худро ба созандагӣю бунёдкорӣ, таҳкими истиқлолиятю давлатдорӣю милли равона намуда, насли наврасро дар рӯҳияи дӯстию бародарӣ, худшиносию ватандустӣ, омӯхтани илму фарҳанг ва ҳислатҳои наҷибу ҳамидаи инсонӣ тарбия кунем. Ин вазифаи ҳам ахлоқӣ, ҳам маънавӣ ва ҳам фарҳангии ҳар фарди ҷамъият мебошад.

Бо боварии комил метавон гуфт, ки роҳи пешгирифтаи мову шумо Тоҷикистони азизро ба сӯйи ояндаи дурахшон ҳидоят менамояд.

Боз як бори дигар ҳамаи шуморо бо фарорасии иди мубораки Қурбон табрик гуфта, бароятон ҳама комёбию хушҳои рӯзгорро таманно дорам.

Саломат бошед!

(Асари зикршуда ҷ.3. саҳ.220-222)

ТАҲДИДҲОИ НАВ ДАР АСРИ XXI

СУХАНРОНӢ

ДАР КОНГРЕССИ X-УМИ СОЗМОНИ МИЛАЛИ МУТТАҲИД ДАР МАСЪАЛАИ ПЕШГИРӢ НАМУДАНИ ҶИНОЯТ ВА ҶАЗО ДОДАНИ ҶИНОЯТКОРОН, ҲАМКОРИИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ ДАР МУБОРИЗА АЛАЙҲИ ҶИНОЯТКОРИИ ТРАНСМИЛЛӢ

Вена, 14 апрели соли 2000

Ҷаноби мӯҳтарам раис!

Хонумҳо ва ҷанобони мӯҳтарам!

Пеш аз ҳама ба роҳбарияти СММ барои ташкили хуби кори конгресс ва даъваташ ба ширкат дар он изҳори сипос ва ҳамчунин ба Ҳукумати Австрия барои меҳмоннавозӣ миннатдорӣ баён мекунам.

Имрӯз тамоми ҷомеаи ҷаҳон аз он ки терроризми байналхалқӣ, ҷудоиандозӣ ва зухуроти дигари экстремизм, гардиши ғайриқонунии маводи нашъадор ва силоҳ, навъҳои дигари хатарноки ҷиноят, инчунин ҳичрати ғайриқонунӣ дар қаламрави на фақат давлатҳои алоҳида, балки минтақаҳои том беш аз пеш доман паҳн мекунад, ҷиддан ба ташвиш омадааст.

Дар сатҳи баланд гузаронидани конгресси X-уми СММ дар масъалаи пешгирӣ кардани ҷиноят ва ҷазо додани ҷинояткорон бори дигар собит мекунад, ки ҷомеаи ҷаҳон дар остонаи асри XXI вобаста ба таъсири ҷинояткории муташаккилонаи трансмиллӣ ба иқтисодиёти миллӣ, муносибатҳои байналхалқӣ, суботи амният ва сулҳ торафт бештар изҳори нигаронӣ мекунад.

Ҷинояткории муташаккилонаи трансмиллӣ дар охири асри XX ва аввали XXI ба асри навин таҳдидҳои нав мекунад. Он хусусияти умумӣ пайдо карда, ҳам ба ҳар мамлакати алоҳида ва ҳам ба тамоми ҷомеаи ҷаҳон таҳдид мекунад, зухуроти ҷинояткории муташаккилона пайваستا васеъ

мешавад. Мусаллам аст, ки мубориза алайҳи ин шарр бояд самти аввалини ҳамкориҳои байналхалқӣ ва ҷидду ҷаҳди мувофиқшудаи мамлакатҳо ва созмонҳои байналхалқӣ гардад.

Сарварон ва иштироккунандагони фаъоли ҷамъиятҳои ҷинойткорон ба соҳаҳои ҳаётан муҳими иқтисодиёт ва сохторҳои молиявӣ бонкӣ таъсири манфӣ расонда, сармояҳои зиёди ғайриқонунӣ ба вучуд оварда, манфиатҳои худро дар сохторҳои қонунғузор, иҷроия ва идора ба мадди аввал гузошта, ба фаъолияти мақомоти давлатӣ сар мебароранд ва бо ҳамин қабули қарорҳои барои худ манфиатбахшро таъмин мекунанд.

Онҳо дар авҷи гирондани экстремизм, дар додани ихтилофоти сиёсӣ миллӣ ва минтақавӣ иштирок карда, бо роҳи террори ҷисмонӣ маънавӣ ба системаи ҳифзи тартиботу қонун беш аз пеш муқовимат нишон дода, ҳеле бисёр қавононро фосид карда, ба ҷинойткорӣ ҷалб менамоянд.

Ҳонумҳо ва ҷанобони мӯҳтарам!

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз замони соҳиби истиқлолият шуданаш дар тадбирҳои муштараки мубориза алайҳи хавфи афзояндаи ҷинойткории трансмиллӣ фаъолона ширкат меварзид. Тоҷикистон ҳамчун мамлакате, ки амалан ба масъалаи терроризм ва гардиши ғайриқонунии маводи нашъадор рӯ ба рӯ омадааст ва ин ҷузъи ҷудонопазири ҷинойткории муташаққиллонаи трансмиллӣ мебошад, барои ташаббусҳо ва иқдомоти оқилонаю амалӣ дар мубориза алайҳи ин шарр қатъан талош меварзад.

Терроризм яке аз зуҳуроти асосии ҷинойткории муташаққиллона аст. Ҳоло ки Тоҷикистон ба истиқрори сулҳ, ва созгории миллӣ қомеъ шудааст ва бо роҳи эъмори давлати демократии дорои иқтисоди бозаргонӣ пеш меравад, амалиёти террористӣ содир намудани қувваҳои муайяни душман ба сулҳу оромии қомеа таъсири манфӣ мерасонад, ки ин ҷараёни бонизоми ислохотро халалдор месозад.

Таҷлили сабабу шароити содир шудани амалиёти

терроризм дар мамлакати мо нишон медиҳад, ки аксарияти онҳо дар заминаи экстремизми динӣ, ҳамчунин ба хоҳири расидан ба мақсадҳои муайяни сиёсӣ содир шудаанд. Одатан, ашхоси шинохта - ходимони сиёсӣ, олимони рӯзманигорон, хизматчиёни низомии нерӯҳои ҳомии сулҳ дар Тоҷикистон ҳадафҳои сӯиқасд қарор мегирифтанд.

Ба назари мо, қара аз чунин амалиёт ноором сохтани авзои ҷамъияти сиёсӣ ва ҳалалдор гардондани қараёни ислохот аст. Терроризми ҳозира хусусияти байналхалқӣ касб қардааст.

Ба ин қарабар ва ба миқёси қаблан дида нашуда авҷ гирифтани амалиёти террористӣ дар минтақаҳои гуногуни қураи замин шаҳодат медиҳад. Вақтҳои охири қарон шӯҳиди он қардид, ки террористони байналхалқӣ зери ливои экстремизми сиёсӣ ва таассуби динӣ таҷовузқарона ва қаръолони амал меқунанд.

Решаю анъанаҳои умумии таърихи сиёсӣ ва қарҳангӣ, ки ба заминаи ислом қарор доранд, ноустувории вазъи сиёсӣ иқтисодӣ қарои қаръолияти ташкилоту қаракатҳои гуногуни динии иртиқӣ шароити муқоид қароҳам меоранд. Воқеаҳои Қарқози Шимолии Россия, дар қануб Қирғизистон қуъи амиқ андешидашудаи як бози қалон мебошанд, ки нерӯҳои байналхалқии экстремистӣ ба бор меоранд, қариду қуруши мақоди нашъадор ва қилоҳ, қаравгонқирӣ ва амалиёти диқари зиддиқонунӣ қуъи тарқиби қаръолияти онҳост.

Тоҷикистон қарақдори қунин нуқтаи назар аст, ки муқориза алайҳи терроризм аз масъалаҳои умумӣ мебошад, ки бақарият имрӯз ҳам ба онҳо дуқор омадааст. Мо терроризмро бо қароми шаклу зуқуроташ маҳқум меқароим. Ва қунин мешуморем, ки амалиёти қароми қароми қарон дар роҳи решакан қардани ин шарр дар сатҳи қарон, минтақа ва милли зарур аст.

Хавфи авҷ гирифтани терроризми байналхалқиро на қарат ҳамсояҳои мо дар минтақа, балки амалан қароми қароми қарон қарабар дарқ намудааст, ки ба ин асноди қаръбастии дар мулоқоти САҲА дар Истамбул, дар

мулоқотҳои гуногуни давлатҳои ИДМ, «Муоҳидаи Шанхай» қабулшуда шаҳодат медиҳанд.

Дар ин вазъият андешидани тадбирҳои қатъиро ба таъхир гузоштан мумкин нест. Зимни ин баробари тақвият бахшидани фаъолияти зиддитеррористӣ ҳамдастӣю ҳамкориҳои тамоми давлатҳоро қавӣ гардондан ва ба низом даровардан лозим аст. Вобаста ба ин дар мубориза алайҳи ин зуҳуроти манфии ҳаёти байналхалқӣ ҷидду ҷаҳди муштаракӣ тамоми давлатҳо зарур аст.

Муоҳидаҳои байналхалқӣ қаблан роҷеъ ба ин масъала имзошуда масъалаи терроризмро ҳамчун масъалаи алоҳида ҷудо накарда, балки онро дар баробари масъалаҳои дигари дорои характери ҷиноӣ баррасӣ менамоянд.

Бо таассуф гуфтан лозим аст, ки ҷомеаи ҷаҳон то ҳол дар бораи мафҳуми терроризм ҳулосаи ягона набаровардааст. Маҳз дар чунин шароит баъзе давлатҳо дар қаламрави худ ба терроризм муқобил баромада, ҳамзамон терроризми байналхалқиро дар мамлакатҳо ва минтақаҳои дигар ба ин ё он восита дастгирӣ намуда, террористонро муборизони роҳи озодӣ ва ҳуқуқи инсон қаламдод кардани мешаванд.

Бинобар ин имрӯз тартибу таҳия ва имзои муоҳидаи ягонаи мукамал зарур мебошад, ки мафҳуми терроризм, пеш аз ҳама терроризми минтақавиро муайян карда, дар он самтҳои мушаххаси ҳамкориҳои имконпазири байналхалқӣ дар мубориза ба муқобили терроризм муқаррар намуда, муҷозоти муқобили давлатҳое, ки аз ҳамкорӣ саркашӣ мекунанд ва гурӯҳҳои террористиро дастгирӣ менамоянд, пешбинӣ карда, ба ҳам мувофиқ сохтани қонунҳо ва асноди дигари иловагии нормативии имконпазир мегардонанд, ки масъалаҳои мубориза ба муқобили терроризмро ба низом мебароранд. Ҳамчунин дар қонунҳои миллии терроризмро маҳз ҳамчун зуҳуроти дорои ҳадафи сиёсӣ маънидод кардан зарур аст.

Ба назари мо дар амал татбиқ намудани ин ва пешниҳодҳои дигаре, ки дар ин ҷамъомад дар масъалаи мубориза ба муқобили терроризм ба миён гузошта мешаванд,

муқаррар намудани шаклу усулҳои самарабахши ҳамкориҳои давлатҳо дар соҳаи ба роҳ андохтани муборизаи муштарак ба муқобили терроризм ва ҷиноятҳои минтақавӣ иқдоми муҳим гардида метавонанд.

Хонумҳо ва ҷанобони мӯхтарам!

Акнун мехоҳам таваҷҷӯҳи шуморо ба масъалаи дигар ҷалб намоям, ки ба ҷинояткориҳои байналхалқӣ вобаста буда, имрӯз ба бадбахтии умумибашарӣ табдил ёфтааст. Хариду фурӯши ғайриқонунии нашъа дар фаъолияти гурӯҳҳои ҷинояткори минтақавӣ мақоми махсус дошта, яке аз манбаъҳои бо маблағ таъмин намудани фаъолияти онҳо мебошад. Масъалаи хариду фурӯши ғайриқонунии нашъа, ки то вақтҳои наздик масъалаи маҳаллӣ ё минтақавӣ шуморида мешуд, имрӯз торафт бештар ба манфиати ҳамаи давлатҳо дахл менамояд. Мафияи байналхалқӣ нашъа бо истифода аз душвориҳо ва масъалаҳои давраи гузариш ва имкониятҳои маҳдуди ташкили муҳофизати ҳамаҷонибаи сарҳади давлатии мо бо Афғонистон қаламрави мамлакати моро барои қочоқи нашъа ба мамлакатҳои ИДМ ва баъдан ба Аврупо истифода мебарад. Ин на танҳо ба амният ва вазъияти босуботи мамлакати мо таҳдид менамояд, балки ба андозаи муайян дар роҳи бунёди давлати мустақили Тоҷикистон монеаи ҷиддӣ мебошад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки Афғонистон мисли пештара яке аз манбаъҳои торафт бештар паҳн гардидани нашъа на танҳо дар минтақаи Осиёи Марказӣ, балки дар саросари ҷаҳон мебошад. Вазъи бӯҳрони Афғонистон дар давоми мӯҳлати тӯлонӣ ҳамчун омили муташанниҷсозандаи вазъият ва манбаи ниҳоят хавфноки шиддати вазъияти ҳарбию сиёсӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ боқӣ монда, инчунин яке аз манбаъҳои асосии на танҳо ифғогарии динӣ ва терроризм, балки маводи нашъадор низ мебошад.

Пӯшида нест, ки манбаи асосии ба даст овардани маблағ барои идомаи амалиёти ҳарбӣ дар Афғонистон истеҳсолу фурӯши ғайриқонунии нашъа аст. Аз рӯи маълумоти мавҷуда, тақрибан 75 фоизи истеҳсоли ҷаҳонии афюн ба Афғонистон

рост меояд.

Авҷ гирифтани хариду фурӯши ғайриқонунии нашъа яке аз сабабҳои асосии афзоиши ҷиноятҳои вазнин гардида, дар назди мақомоти муҳофизии қонуни тартиботи Тоҷикистон масъалаҳои ҷиддӣ гузоштааст. Танҳо мақомоти қорҳои дохилии ҷумҳурии мо дар давоми се соли охир зиёда аз 5 ҳазор ҷинояти вобаста ба хариду фурӯши ғайриқонунии нашъаро ошкор намуда, 3,5 тонна маводи нашъадорро мусодира карданд, ки аз солҳои гузашта хеле зиёд аст.

Мафияи нашъа шиддати вазъиятро қасдан муташанниҷ гардонда, тавачҷӯҳои мақомоти ҳокимиятро аз ҳалли масъалаҳои иқтисодию иҷтимоӣ, мубориза ба муқобили хариду фурӯши ғайриқонунии нашъа ва қочоқи он дур сохта, аз тарафи дигар обрӯю эътибори Тоҷикистонро ҳамчун давлати вазъияташ муташанниҷ паст заданӣ мешавад, ки бо созмонҳои байналхалқии молиявӣ ҳамкорӣ карда, аз таҳсисоти хориҷӣ истифода бурда наметавонад.

Тоҷикистон ба муборизаи қатъӣ муқобили хариду фурӯши ғайриқонунии нашъа ҳамроҳ шуда, ба ҳамаи муоҳидаҳо ва меморандумҳои асосии байналхалқию минтақавӣ дар масъалаи нашъа ҳамроҳ гардид. Дар мамлакати мо дар назди Президенти ҷумҳурӣ Агентии назорати маводи нашъадор таъсис ёфтааст, ки вазифаи он ҳамоҳанг сохтани мубориза ба муқобили хариду фурӯши ғайриқонунии маводи нашъадор мебошад. Инчунин қонунҳои миллий дар масъалаҳои марбут ба мубориза ба муқобили ҷиноятҳои вобаста ба нашъа ташаққул меёбанд. Мамлакати мо бо муассисаи назорати нашъаи СММ самарабахш ҳамкорӣ мекунад.

Бо вучуди он ки мо барои тақвияти мубориза ба муқобили қочоқи нашъа тавассути қаламрави Тоҷикистон ва паҳн кардани он тадбирҳои гуногун меандешем, мамлакати мо дар вазъияти баамаломата ин масъалаи муҳимро яққо танҳо ҳал карда наметавонад. Ва барои ба кулӣ бастанӣ роҳи ҷиноятҳои вобаста ба нашъа ба кӯмаку дастгирии нисбатан фаъолонаи ҷомеаи ҷаҳон умед мебандад.

Мо чунин мешуморем, ки бо роҳҳои сиёсӣ бартараф сохтани муноқиша дар Афғонистон, ба вучуд овардани минтақаи амният дар атрофи ин мамлакат, тақвияти мубориза на танҳо ба муқобили зухуроти алоҳидаи нашъамандӣ, балки бо тичорати нашъа ва сабабҳои он имкон медиҳанд, ки дар мубориза ба муқобили ин соҳаи хариду фурӯши қинояткорона ва муташаккили таърихи инсоният ба натиҷаҳои бештар ноил гардем.

Аз тарафи дигар, вақте сухан дар бораи муноқишаи Афғонистон меравад, мо бе ихтиёр бо меъёрҳо ва муносибатҳои яктарафа рӯ ба рӯ мегардем, ки зимни рафъи ҳалли масъалаҳои минтақавӣ мавриди истифода қарор мегиранд.

Бо камоли масъулият изҳор карданиам, ки Афғонистон дар баробари масъалаи қитъаи Осиё буданаш, ҳамчунин масъалаи қитъаи Аврупо низ мебошад. Мо аминем, ки муноқишаи Афғонистонро бо роҳи ҷанг ҳал кардан мумкин нест ва халқи афғон таҳти васояти СММ бояд дар рафъи он нақши асосӣ бозад.

Бинобар ин тамоми ҷидду ҷаҳди мамлакатҳои ҷаҳон ва пеш аз ҳама Федератсияи Россия ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико бояд ба муассиртар сохтани саҳми СММ ҳамчун миёнарави асосии байни тарафҳо дар бобати ҳарчи зудтар барқарор сохтани сулҳ ва созгории миллӣ дар Афғонистон сафарбар карда шавад.

Чаноби мӯҳтарам раис!

Масъалае, ки имрӯз мавриди муҳокима қарор гирифтааст, аҳамияти бузург дорад, вале мутаассифона мубориза ба муқобили қинояти муташаккили минтақавӣ дар айни замон асосан ба муқобили қинояти аллакай содиршуда бурда мешавад. Инчунин тадбирҳои муштарак барои пешгирӣ кардани сӯйиқасдҳои қинояткорона, барҳамдодани робитаҳои гурӯҳҳои қинояткори байналхалқӣ мувофиқи матлаб амалӣ намегарданд.

Муборизаи самарабахши муқобили қинояти муташаккили минтақавӣ танҳо дар мавриди ҳамоян сохтани

фаъолияти давлатҳои ҷаҳон имконпазир аст. Ҳамчунин ҳамкориҳои байналхалқиро дар мубориза ба муқобили ҷиноятҳои минтақавӣ амалӣ сохта ва роҳи усулҳои амалиёти муштаракро аниқ муайян кардан зарур аст. Изҳори умед менамоем, ки ин мулоқоти мо ва қарорҳои дар он қабулгардида дар роҳи тақвияти ҳамкориҳои байналхалқӣ дар мубориза ба муқобили ҷиноятҳои муташаккили минтақавӣ иқдоми муҳим гардида, азми қавии моро дар бобати Ҳимояи шаҳрвандон ва давлатҳоямон аз ҳавфи ин ҷиноят намоиш дода, бо ҳамин вазъияти босубот ва пешрафти минбаъди мамлакатҳоямон ва тамоми ҷаҳонро таъмин хоҳанд кард.

Ба диққататон ташаккур!

(Асари зикршуда ҷ.3. саҳ.341-347)

СУЛҲ МАЪНИИ ТАЪРИХИ МОСТ МАҚОЛА ДАР «НАЗАВИСИМАЯ ГАЗЕТА»

5 сентябри соли 2000

Вақте ки сухан аз боби Осиёи Марказӣ ва Шарқи Миёна меравад, мо, ҳар навъе ки бошад, бояд муносибати худро ба дин муайян намоем, зеро нақши он дар давлатҳои мухталиф гуногун аст.

Дар хусуси муносибат ба дин дар замони шӯравӣ сухани бисёр гуфта шудааст. Фақат ҳаминро таъкид бояд кард, ки имрӯз дар Тоҷикистон озодии вичдон ба таври воқеӣ вучуд дорад, диндорон соҳиби ҳама ҳуқуқи озодиҳоянд. Ин ба моҳияти давлатдории дунявӣ мувофиқ аст.

Мо интиҳоби давлатҳои ҷудогона ва мардуми онҳоро, ки исломи сиёсиро ҳамчун асоси давлатдории худ пазируфтаанд, эҳтиром мекунем.

Вале он замонҳое, ки сохти динӣ шакли ягонаи давлатдорӣ буд, аз байн кайҳо рафтааст. Дар зарфи садсолаҳои охир тамаддуни инсонӣ шохаи мазкурро инкор накарда, халқҳоро ба маҷрои нави алтернативии тараққиёт сафарбар намуд ва бо ҳамин имкон дод, ки онҳо аз

бузуртгарин дастовардҳои демократия ва давлатдорию дунявӣ баҳравар гарданд, кулли шахрвандон ҳуқуқҳои воқеии инсонро дошта бошанд. Халқи Тоҷикистон маҳз ҳамин роҳи тараққиётро интихоб кард ва сарфи назар аз ҷанги гражданиӣ ва даҳолат аз берун бо ин роҳ устуворона пеш меравад.

Кӯшишҳои тағйир додани роҳи пешгирифтаи халқ хавфи аз нав хестани ҷангҳои харобиоварро ба миён меоранд.

Аз ин рӯ, бидуни ягон эрод ба исломи сиёсӣ дар дигар кишварҳои исломӣ, мо зидди вусъат ёфтани доираи нуфузи исломи ба сиёсат гаравида дар давлатҳое мебошем, ки шакли дигари тамаддунро пазируфтаанд. Дар акси ҳол идеология ва амалияи экстремистӣ ба вучуд меояд, ки барои мамлакатҳои мо харобиовар аст.

Тақрибан ҳамин чиз дар Афғонистон ва атрофи он мушоҳида мегардад.

Бо сабабҳои бисёр ҷиддӣ маҳз дар ҳамин ҷо маркази экстремизм ба вучуд омадааст, ки барои реша давондан дар Осиёи Марказӣ кӯшиши зиёд ба харҷ медиҳад. Дар он ҷое, ки экстремизм вучуд дорад, дар бораи фарҳанг, арзишҳои инсонӣ ҳоҷати суҳан гуфтан ҳам нест. Дар Афғонистон қувваҳои муайяни байналхалқӣ, на фақат маркази экстремизмро ба вучуд оварданд, балки боз ба он саъй мекунанд, ки нақши онро ҳамчун манбаи ҷаҳонии маводи муҳаддир ва тиҷорати маводи мазкур мустаҳкам намоянд. Маводи муҳаддири аз Афғонистон содиршаванда дасти қаттолест, ки аз гулӯи садҳо ҳазор сокинони Осиёи Аврупо гирифтааст. Доираҳои марбут ба экстремизм ва нашъаҷаллобӣ меҳоханд Тоҷикистонро ба мисли дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳамчун роҳрави транзитӣ истифода намоянд.

(Асари зикршуда ҷ.3, саҳ.423-424)

**БА ҲАЗОРАИ НАВ — БО ОРЗУЮ ОМОЛИ НАВ
СУХАНРОИ**

**ДАР ИЧЛОСИЯИ ИХ МУЛОҚОТИ САРОНИ
ДАВЛАТҲО ВА ҲУКУМАТҲОИ КИШВАРҲОИ
УЗВИ СОЗМОНИ КОНФРОНСИ ИСЛОМӢ**

Давҳа (Қатар), 13 ноябри соли 2000

Мӯхтарам Ҷаноби раис!

Мӯхтарам ширкаткунандагони мулоқот!

Иҷозат фармоям, ба Амири давлати Қатар, Аълоҳазрат Шайх Ҳамад ибни Халифа Оли Сонӣ ва мардуми Қатар барои меҳмоннавозӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид чиҳати бомуваффақият гузаштани анҷумани мо изҳори ташаккур намоям. Бо истифода аз фурсат, меҳостам Аълоҳазратро ба муносибати интиҳоб шуданашон ба мақоми Раиси иҷлосияи нухӯми мулоқоти Сарони давлатҳо ва ҳукуматҳои кишварҳои узви Созмони конфронси исломӣ табрик гуфта, ба эшон дар иҷрои ин вазифаи пурмасъулият комёбиҳо орзу намоям. Мо боварӣ дорем, ки анҷуман ба мо имконият медиҳад, масъалаҳои муҳимтарини сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии халқҳоямонро дар шароити ҳозира аз сари нав мавриди андеша қарор дода, кӯшишҳоямонро барои ҳалли онҳо дар оғози ҳазорсолаи нав муайян ва ҳамоҳанг созем.

Аҳамияти масъалаҳое, ки мо онҳоро дар ҷараёни мулоқоти худ баррасӣ хоҳем кард, басо бузург хоҳад буд. Имрӯз, пас аз ба охир расидани давраи "Ҷанги сард", миқёси хавфу хатарҳое, ки метавонанд амнияти байналмилалиро халалдор карда, ҷаҳонро ба бесарусомонӣ ва бесуботӣ оранд, ҳоло ҳам назаррас мебошад. Дар ин росто, бахусус барои кишварҳои мо ва умуман барои ҷомеаи ҷаҳонӣ терроризми байналмилалӣ, низоъҳои минтақавӣ, гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, тақвият гирифтани тамоюлҳои ифротгарой, ки ба андозаи қобили мулоҳиза минтақаи ғайриқонунии Созмони конфронси исломиро фаро мегиранд, доираи васеи хавфу хатарро ташкил медиҳанд. Ин омилҳои хатарнок барои давлатҳои Осиёи Марказӣ хавфи

фавқулодда калон доранд. Онҳо на танҳо ба амният ва суботи минтақа таҳдид карда, ба манфиатҳои миллии кишварҳои мо зарари ҷиддӣ мерасонанд, балки ҳамчунин асосҳои мавҷудияти ҳуди давлатҳоро хароб мекунанд. Барои онҳо мушкilotи иловагӣ зиёди иҷтимоиву иқтисодӣ, фарҳангиву инсонӣ ва ахлоқиву равонӣ эҷод менамоянд.

Хатари паҳн гардидани тамоюли ифротгарой ва терроризми байналмилалӣ дар минтақа мавриди нигарониҳои махсуси кишварҳои тозаистиклоли Осиёи Марказӣ гардидааст. Ин падидаҳо, ки мутаассифона, бештар тахти шиорҳои исломӣ зухур мекунанд, дар асл бо ҳадафҳои волеии таълимоти исломи ҳақиқӣ, ки ба сулҳдӯстӣ, созандагӣ ва таҳаммул ҳидоят мекунанд, ҳеҷ умумияте надоранд.

Мо дар кишварамон, ки даҳшатҳои ифротгароиро дида ва аз сар гузаронидааст, фарқ кардани дини мубини исломро аз ҳама гуна зухуроти ба он бегона хуб омӯхтем. Мо барои сохтани ҷомеае, ки дар он навгонӣҳо бо суннатҳо ва маънавияти беш аз ҳазорсола ҳамнавохт мебошанд, талошҳои зиёде кардем, то ин ки Тоҷикистонро аз ҳаргуна ифротхоҳӣҳо наҷот диҳем. Вобаста ба ин, имрӯз мо робитаҳои таърихӣ халқи худро бо мардумони кишварҳои, ки бо мо арзишҳои муштараки маънавӣ доранд, таҳким бахшида, барои таъмин намудани рушду инкишофи устувори кишварҳоямон, мубориза ба муқобили падидаҳои хатарнок, ба монанди ифротгарой ва терроризм бо шаклҳои зухуроти гуногунаш дар минтақа, ба кӯмаку дастгирии онҳо умед мебандем.

Мӯҳтарам ширкаткунандагони мулоқот!

Созмони конфронси исломӣ мутабиқи ҳадафҳо ва усулҳои наҷиби худ аҳамияти ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли вазъиятҳои низоангезро аз тариқи гуфтугӯ ва ҳамкорӣ ҳамеша таъкид менамояд. Дар ин замина, мо вобаста ба алангаи нави зӯрварӣ дар Шарқи Миёна, ки сабаби қурбонӣҳои бешумор шуда, раванди сулҳи ин минтақаро ба вартаи нобудӣ овардааст, ташвиши амиқ иброз медорем.

Ҷабҳагирии нимасра дар Шарқи Миёна ва таҷрибаи ҳалли

он гувоҳӣ медиҳанд, ки ҳама гуна кӯшишҳои ҳалли ин масъалаи душвор тавассути истифодаи қувва ва бо ба назар нагирифтани ҳуқуқҳои қонунии тамоми тарафҳои даргири низоъ ба нокомӣ оварда мерасонад. Таҷрибаи талхи худро ба асос гирифта, кишвари ман ҷонибдори худро аз ҳалли осоиштаи низои арабҳою исроилиҳо таъкид менамояд.

Дар бораи низоъҳои минтақавӣ суҳан ронда, меҳоҳам, таваҷҷӯҳи шуморо ба қазияи Афғонистон, ки дар маркази диққати ҷомеаи ҷаҳонӣ қарор гирифтааст ва бо ҳифзу пойдории амният ва субот дар минтақаи фаъолияти Созмони конфронси исломӣ алоқаи бевосита дорад, ҷалб намоям. Мавқеи расмӣи Тоҷикистон доир ба ин масъала чандин бор возеҳу равшан аз минбарҳои баланди ҷомеаи ҷаҳонӣ ва Созмони конфронси исломӣ баён карда шудааст. Бо роҳи зӯроварӣ ва қувва ҳал намудани қазияи Афғонистон имконнопазир аст. Замон исбот намуд, ки муваффақиятҳои мавқеи муваққатӣ як гурӯҳи мусаллаҳ бар дигар ба гумон ба ҳалли пурраю ниҳии қазияи Афғонистон оварда расонад.

Тоҷикистон дар тамоми марҳалаҳои даргириҳои тӯлонии дохили Афғонистон ҷонибдори хотима додани даргириҳо ва ҳалли низоъ бо роҳи сулҳ, дар асоси оштии миллӣ, бо дарназардошти манфиатҳои ҳамаи гурӯҳҳои этникӣ ва мазҳаби мардуми Афғонистон буд. Ҳамин мавқеи принципалиро роҳбарияти Тоҷикистон имрӯз низ дастгирӣ мекунад.

Манфиати махсуси мо дар он аст, ки амнияти сарҳади Афғонистон бо кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил таъмин гардад ва марзи Афғонистон, ҷӣ тавре ки қаблан нисбати давлати мо чараён гирифта буд, бо мақсади амалӣ сохтани фаъолиятҳои, ки амну суботи кишварҳои ҳамсояро ҳалалдор месозад, истифода нашавад. Набудани сулҳу оромии шаҳрвандӣ дар Афғонистон, дар кишваре, ки амалан ба манбаи терроризми байналмилалӣ ва маркази ҷаҳонии истехсоли маводи муҳаддир табдил ёфтааст, барои давлатҳои Осиёи Марказӣ чунин хавфу хатарро, аз қабили қочоқи моддаҳои муҳаддир ва аслиҳа, ворид сохтани

террористҳо аз ҷумлаи зархаридон ба миён меорад.

Меҳоҳам таваҷҷӯи Шуморо ба тарафи дигари ин қазия ҷалб намоям. Шиддат гирифтани задухӯрдҳои мусаллаҳонаи ахир дар Афғонистон имконияти омадани гурезагони афғонро, пеш аз ҳама, ба Тоҷикистон ва ба давлатҳои дигари Осиёи Марказӣ зиёд мекунад, ки ин кишварҳоро беташвиш нагузошта наметавонад. Мо оқибатҳои манфии афзудани теъдоди гурезагонро хуб дарк мекунем: фаъол гардидани интиқоли транзитии маводи муҳаддир, қочоқи аслиҳа, боло рафтани сатҳи бекорӣ, шиддат гирифтани авзои ҷиноӣ, тезутунд шудани муносибатҳои этникӣ ва ғайра. Ин мушкилот на танҳо ба амният ва субот дар Осиёи Марказӣ таҳдид менамояд, балки ҳамчунин ба саъю кӯшиши кишварҳои минтақа, ки ба гузаронидани ислохотҳои сиёсӣ иқтисодӣ равона карда шудааст, хавфу хатар ворид мекунад.

Тоҷикистон кӯшишҳои байналмилалиро, ки таҳти сарпарастии Созмони Милали Муттаҳид сурат мегиранд, ба хотири расидан ба сулҳу оромӣ дар Афғонистон ҳаматарафа ҷонибдорӣ менамояд. Дар робита ба ин, қарори ҷаласаи вазирони корҳои хориҷии кишварҳои узви Созмони Конфронси Исломӣ дар бораи вазъи Афғонистон, ки чанде пеш дар Куала-Лумпур доир гардид, қобили дастгирӣ, ки дар он кӯшиши ҷомеаи ҷаҳонӣ ва гурӯҳи «6+2» оид ба роҳи осоишта ҳаллу фасл кардани муноқишаи Афғонистон ҷонибдорӣ шуда, гурӯҳҳои даргир ба гуфтушунид даъват карда шудаанд.

Ба андешаи мо, Созмони Конфронси Исломӣ бо истифода аз фишангҳои таъсир, ки дар ихтиёри худ дорад, ба қувваҳои муҳолифи даргир, махсусан ба Толибон ва ҷонибдорони онҳо дар ҳалли қазияи Афғонистон, метавонад нақши боз ҳам фаъолтар дошта бошад. Умед дорем қарорҳои, ки дар ин анҷуман қабул мешаванд, ҳамчунин ба ҳаллу фасли ҳар ҷи зудтари қазияи Афғонистон мусоидат менамоянд.

Мӯҳтарам ҷанобон!

Бо фарорасии ҳазорсолаи нав Тоҷикистони соҳибистиқлол дар шароити сулҳу субот ба бунёди давлати

нави демократӣ шурӯъ кард.

Бешубҳа, кишвари мо дар ҳаллу фасли ихтилофоти дохилӣ ба бисёр кишварҳои дигар намунаи ибрат гардид ва холи ҳозир Тоҷикистон батадриҷ, вале қотеона, аз бӯҳрсни иҷтимоию иқтисодӣ берун меояд. Мо барномаҳое қабул кардем, ки онҳо барои таъмини системаи самараноки кафолатҳои давлатӣ ба раванди ислоҳоти бозаргонӣ ва ба вуҷуд овардани шароити мусоид барои сармоягузорӣ чораҳои бозътимодно пешбинӣ менамоянд. Бо дастгирии Бонки умумиҷаҳонӣ ва Фонди байналмилалӣ асёр Ҳукумати мо бо мақсади паст кардани сатҳи бенавой барномаи мушаххаси иҷтимоӣ таҳия намудааст.

Нерӯи боихтисоси корӣ, захираҳои бойи минералӣ ва мавҷудияти ашёи хом, шароитҳои мусоид барои истеҳсоли маҳсулоти сифатан баланд ва аз нигоҳи экологӣ тозаи кишоварзӣ ва иқтисоди бениҳоят бузурги энергетикӣ, ки дар асоси он метавон истеҳсолотро дар соҳаҳои гуногун ва ғайра инкишоф дод, афзалиятҳои мебошанд, ки Тоҷикистонро барои сармоягузори хориҷӣ ҷолиб месозанд. Ҳамаи нерӯҳои ҷомеа аз рӯйи зарурати ҷустуҷӯи роҳҳои босуръат бо сафарбаркунии захираҳои дохилӣ ва сармоягузори хориҷӣ барои эҳёи баъдиҷангии иқтисодӣ, таҷдиди босамар ва рушду инкишофи устувор фаъолият доранд.

Мо хуб мефаҳмем, ки дар шароити давраи гузариш дар танҳои ҳал намудани тамоми мушкилоти мавҷудаи иҷтимоию иқтисодӣ ба кишвари мо хеле душвор аст. Дар ин робита мо ба ҷомеаи ҷаҳонӣ, Созмони конфронси исломӣ, муассисаҳои махсусгардонидашудаи он ва дигар сохторҳои байналмилалӣ молиявӣ дар қори кӯмаку ёрмандӣ дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ марҳилаи баъдиҷангӣ ба кишвари мо умеди зиёд дорем.

Аз фурсат истифода бурда, мехостам барои қабул кардани қарор дар бораи расонидани кӯмаки иқтисодӣ ба Тоҷикистон бо мақсади рафъи масъалаҳои иқтисодӣ ва татбиқи барномаҳои барқароркунии баъдиҷангии иқтисодӣ Тоҷикистон, ки чанде пеш онро Ҷаласаи вазирони қорҳои

хориҷӣ дар Куала-Лумпур қабул кард, сипозгузори амиқ изҳор намоям. Мо умед дорем, ки ҳар чӣ зудтар татбиқ гардидани қарори мазкур ба густариши минбаъдаи ҳамкориҳои иқтисодӣ, тиҷоратӣ, илмӣ фарҳангии Тоҷикистону кишварҳои узви Созмони конфронси исломӣ мусоидат хоҳад кард. Мо нақши Бонки исломии тараққиётро дар расонидани кӯмаку ёрии иқтисодӣ ба кишварамон ҳамачониба арзёбӣ мекунем.

Бонки исломӣ барои тараққиёт ягона муассисаи махсусгардонидашудаи Созмони конфронси исломӣ мебошад, ки ба гузоштани саҳми арзандаи худ дар кори азнавсозии иқтисодии Тоҷикистон идома медиҳад.

Мо ташаббуси Ҳукумати Гамбияро дар бораи зарурати афзудани сармояи оинномавии Бонки исломии тараққиёт, ки ба ин сохтори махсусгардонидашудаи Созмони конфронси исломӣ имконияти мушорикати боз ҳам фаъолтар дар иҷрои иншоотҳои иқтисодии кишварҳои мо фароҳам меоварад, дастгирӣ мекунем.

Умед дорам, ки дигар муассисаҳои махсусгардонидашудаи Созмон ва кишварҳои пешоҳанги узви он низ дар ҳалли масъалаҳои ҳозираи иқтисодии кишвари мо тавассути ба роҳ мондани ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо мамлакати мо саҳм мегузоранд.

Мехостам изҳори боварӣ намоям, ки қаробати маънавӣ, таърихӣ ва фарҳангии тоҷикон бо мардумони кишварҳои узви Созмони конфронси исломӣ ба мо имкон медиҳад, ки дар ҳалли масъалаҳои рушди иқтисодӣ иҷтимоии кишвари ман, бунёди ҷомеаи адолатноку пешрафта ба таваҷҷӯҳи хоси онҳо умед бандем.

Ба асри XXI дохил шуда истода, мо ба замони оянда бо назари неқ менигарем ва боварӣ дорем, ки Созмони конфронси исломӣ минбаъд ба сохтори муҳими минтақавӣ барои ҳал кардани масъалаҳои насли нав бо мақсади таъмин намудани тараққиёти устувор ва шукуфоии кишварҳоямон табдил меёбад.

Дар хотима, бори дигар мехостам ба созмондиҳандагони

ин мулоқот, ба Аълоҳазрат Амири давлати Қатар барои меҳмоннавозии самимӣ ва фароҳам овардани шароити хуби корӣ барои фаъолияти пурсамари ин чорабинӣ сипосгузорию худро изҳор намоям.

Ташаккур.

(Асари зикршуда ҷ.3. саҳ.462-467)

ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН:

ДАР ОСТАНАИ АСРИ XXI

Мақола дар рӯзнамаи «Независимая газета»

8 декабри соли 2000

Ноҳамгунии низомҳои сиёсӣ, тафовути идеологии кишварҳо, қитъа - ин дар асри XXI падидаи дорои хусусиятҳои фавқуллодаи тулонӣ мебошад. Фарқияти идеологӣ дар назди тамоми халқҳои қитъаи мо, пеш аз ҳама дар назди Тоҷикистон вазифаҳои таҳкими низоми нави муносибатҳои байналхалқиро мегузорад, ки таҳаммул ё бардошти сиёсӣ нисбат ба ҳамдигар асоси онро ташкил медиҳад. Таҳаммули сиёсӣ аллакай имрӯз тадриҷан ба вучуд омада истодааст, вале он бояд ҳамаро мисли як воҳиди том фаро гирад.

(Асари зикршуда ҷ.3. саҳ.469-470)

Асри XXI дар муборизаи равияҳо ва алтернативаҳо, ки яке аз онҳо ба истиқрори сулҳ ва тараққиёти устувори мамлакатҳо нигаронида шудааст, зода мешавад. Алтернативаи сулҳ аз мо таҳкими бебозгашти принсипи инсондӯстиро тақозо мекунад, ки мувофиқи он касе ҳақ надорад ба дигаре тарзи ҳаёт, рафтор, ақида, ирода, шакли рӯҳоният ё дин, фарҳанг ва забони худро зӯран таҳмил намояд.

Принсипи зикршуда дар садсолаи фарорасанда бояд ҳам дар муносибатҳои байналхалқӣ ва ҳам дар ҳаёти дохилии халқҳо ҳамчун принсипи сулҳи озод аз зулм ва башардӯстона ҳамаҷогир гардад. Ҳамчун мақсади олии он ҳамеша таваҷҷӯҳи одамонро дар давоми ояндаи тӯлонӣ ҷалб

хоҳад кард ва ҳамчун воқеият кайҳост, ки дар ҳаёти байналхалқӣ ва дохилии бисёр мамлакатҳо ба вуҷуд омадааст.

Ақидаи навсозӣ дар шуури одамон амиқ ҷой гирифт. Ва дар даҳсолаҳои асри XX бо таъя ба он корҳои зиёде анҷом дода шудаанд – ҳам корҳои нақштарин ва ҳам корҳои бадтарин. Ба дӯши мо масъулияти бузург қарор дорад, ки ҳаёти навамонро ба парастии фарҳанги бегона ва қабули кӯтоҳандешонаи фарҳангии омавии ғарб, ки маҳдудияти ахлоқиро наметонад, равона насозем. Ман фарҳанги оммаро дар назар дорам, на фарҳанги асили Аврупоро бо дастовардҳои бузургтарин дар соҳаи маънавияти ҳамида.

Худи инқилоби исломӣ дар Эрон ҷавобе буд ба ғарбикунони кӯтоҳандешонаи ҳаёти кишвар. Мо ҳақ надорем ба он роҳ диҳем, ки ҳаёти халқи Тоҷикистон, аввал ба як тараф ва баъд аз он раҳо ёфта, ба тарафи дигар моил шавад. Кафолати рушди устувори Тоҷикистон давлатдории дунявӣ, фарҳанг ва рӯҳонияти дунявӣ дар асоси озодии вичдон мебошад, ки ҳилофи гуманизм, хирад ва ахлоқ нест.

Ҳаёт собит сохт, ки халқҳои ҷаҳон на таассуби динӣ ва экстремизм ва на ягон навъи дигари идеологияи тундравро қабул намеkunанд.

Фарҳанги аврупой яке аз бузургтарин офаридаҳои рӯҳияи инсон мебошад. Вале таърих собит сохт, ки он худ ба худ на аз авҷгирии фашизму наҷодпарастӣ ва на аз иллатҳои бефарҳангӣ кафолат намедиҳад. Маҳз аз ҳамин рӯ, дар Ғарб усули мураккабтарини ҳифзи демократия ва фарҳанг эҷод шудааст, усуле, ки ба меъёр табдил ёфтани тазодҳои ҷомеаи солимно қабул надорад.

Мо ояндаи Тоҷикистонро ҳамчун ҷомеае мебинем, ки тобеи ду гурӯҳи ақида набошад, зеро онҳо моҳиятан рушди устувори мамлакатро халалдор менамоянд.

Гурӯҳи якуми ақидаҳо дастовардҳои асили навсозии асри XX-ро инкор намуда, ба барқарор намудани як навъ «типи миллии» одамон кӯшиш менамояд, ки таҳти онҳо таҷдиди соҳти гузашта, ҳатто бозгашт ба ҳилофат дар назар дошта

мешавад. Ҳамзамон бо ин, тарафдорони чунин рафтор аз ақибмондагии ҳамин гуна бозгашт ҳиҷолат намекашанд. Онҳо ақидаи эҳёи чунин диндориеро, ки ба озодии вичдон, яъне ба дастоварди муосири тамаддун ва демократияи ҷаҳонӣ, меъёрҳои Эъломиаи умумии ҳуқуқи башар роҳ намедиҳад, сӯистиғода менамоянд.

Гуруҳи дуҷоми ақидаҳо, ки барои ояндаи мо кобили қабул нестанд, аз кӯшишҳои баъзе қувваҳои манфиатдор иборатанд, ки меҳоканд дар ҷараёни мубориза бар зидди терроризми байналхалқӣ динро бадном созанд. Дар ҷустуҷӯи решаҳои терроризм онҳо омодаанд дини муқаддаси исломро гунаҳкор намоянд, ки беандоза ғайриодилона ва дур аз созандагист. Ҷаҳони бузурги ислом осоишта меҳнат карда, бо истеҳсолот ва тичорат машғул аст, фарҳанг, адабиёт ва илмро рушду такомул медиҳад.

Бо ин ғояҳо кӯшиш мекунанд, ки моро ба роҳи ҷудой аз ҷаҳони ислом талқин намоянд.

Тоҷикистон бо дарки чунин навъи муносибат намегузорад, ки онро шефтаи ғояҳои бардурӯи ҷудоипазир созанд ва ба хоҳири таҳкими робитаҳо бо мамлакатҳои, ки халқҳои онҳо бо халқи мо ҳазорсолаҳо инҷониб робита дошта, соҳиби дини ягона мебошанд, тамоми тадбирҳоро меандешад.

Мо дар сарҳади ҷаҳони ислом ва Аврупо қарор дорем. Ин воқеияти асри XXI аз мо тақозо мекунад, бо ҷаҳоне, ки моро ихота мекунад, муносибати мутаваззин барқарор намоем. Асри оянда аз мо истиқболи арзандаи ҳамкориҳои мутақобиларо бо навгонҳои ҳазорсолаи сеюм талаб мекунад.

(Асари зикршуда ҷ.3. саҳ. 474-476)

МО НАГУЗОШТЕМ, КИ МИЛЛАТ ПАРОКАНДА ШАВАД

«Российская газета», 30 май соли 2001

Мубориза ва бартараф намудани зухуроти экстримизм дар соҳаҳои гуногун низ демократия мебошад. Дар ин бобат мубориза ба муқобили экстримизми диниро мисол овардан

мумкин аст. Экстримизми динӣ одатан, пеш аз ҳама дар он ҷое зуҳур мекунад, ки масъалаҳои муҳимтарини тараққиёти ҷомеа дар шароити барҳам хӯрдан ё суғат гардидани сохти давлатдорӣ ҳал нашудаанд. Ҷамъият ва давлати мо имрӯз аз он ҷиҳат муайян карда мешавад, ки ба фаъолияти ташкилотҳои динӣ озодӣ дода, ҳамзамон заминаи иҷтимоии экстримизми диниро аз байн мебаранд.

Қувваҳои гуногун бар хилофи хусусияти ҷомеаи мамлакати мо моделҳои худро зӯран ба гардани Тоҷикистон бор кардани буданд, ки ин ҳам зуҳуроти дигари экстримизм ба шумор меравад. Вале қувваҳои солими Тоҷикистон модели инкишофи худро таҳия кардаанд. Таҷрибаи муайян намудани модели тараққиёти мамлакати мо хусусияти тағйирнопазир дорад. Масъалаи марказии ҷидду ҷаҳдҳои мо ғояи сулҳ мебошад, ки ҳамеша ба эҳёи миллат кӯмак мерасонад.

(Асару зикршуда ҷ.4. саҳ.115-116)

ТОҶИКИСТОН: ТАҶРИБАИ ТАЪРИХ ВА ДУРНАМОИ ПЕШРАФТ АНДЕШАҶО ДАР ОСТОНИИ ДАҲСОЛАГИИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ТОҶИКИСТОН

Бунёди асосии қадимияти ниёгони тоҷикон—халқҳои Эрони Шарқӣ маънавияти онҳо буд, ки аз дини қадимтарини он—зардуштия, таълимоти пайғамбар Зардушт бармеояд. Зардуштия дар Осиёи Миёна ва Шарқи доманакӯҳҳои Эрон—сарзамини ниёгони тоҷикон пайдо шуда, бо мурури замон қаламрави бештареро фаро гирифта, ба дини давлатии се империяи бузурги эронӣ табдил ёфт. Дини қадимаи халқҳои эронӣ, ки назарияи асилро дар худ ғунҷонда буд, дар тӯли ҳазорсолаҳо таъсири худро дар саросари Шарқи Наздик гузошт. Яъне дар ҳамон қаламрави бузурге, ки яҳудия равнақ ёфта, насронияву ислом пайдо шуда буданд. Зардуштия дар Ҳиндустони Шимолӣ бо рушди маҳаллаи буддӣ (яке аз ду шохаи асосии буддоия) низ таъсир расонда буд. Муҳаққиқон

зардуштияро дини қадимаи пайғамбаре меноманд, ки пеш аз замони иншои пайғомҳои Тавроту Инҷил арзи ҳастӣ карда буд.

Роғ дар бораи тақдири баъдимарғӣ, хайру шарр, мавқеи инсон дар дунё, эътиқод ба наҷотбахши ҷаҳон, ба қавли олимон, ба яҳудия, буддоия, насрония, ислом ва ба равияҳои гуногуни манихейизм таъсири андаку бештаре низ доштааст.

Вақте ки мо дар бораи Эҳёи Шарқӣ Миёна сухан мегӯем, оё дар мавриди эҳёи зардуштия ҳам сухан гуфтан лозим аст? Албатта, не. Эҳёи халқҳои аврупоӣ ба тимсолҳои гузашта—Атиқай Юнон рӯчӯ карда буданд. Аммо ин такрори онҳо набуд. Қадимияти бузург, таърих бо шароити мутобиқ илҳом мебахшид, ба эҳёи рӯҳонияти халқ дар шаклҳои тоза, тимсолҳо ва ғояҳои нав тақони азиме меод.

Баъди истилои ҷаҳони Эрон, қисматҳои ғарбию шарқии он аз ҷониби арабҳо, ки макони сукунати тоҷикон буд, рӯҳонияти нав—исломро аз худ намуданд ва уламои бузурги Осиёи Миёна аллакай дар оғози рӯҳи навғониҳои ҷаҳонӣ дар мавриди пайдоиш ва равнақи баъдинаи он нақши муҳим бозиданд. Масалан, бидуни фаъолияти Имом-Албухорӣ ҷаҳони ташаккулёфтаи исломро фаҳмидан имконнопазир аст. Ҳамин тариқ, ба рушди ислом Абӯҳанифа, ки илми фикҳро асос гузошт ва он баъд аз ҷониби шогирдонаш равнақ ёфт, низ таъсири калон гузошт.

Волидони Абӯҳанифа аз тоҷикони Балх буданд. Қобили зикр аст, ки ба забони тоҷикӣ ӯ намозгузориро иҷоза меод. Дар миёни мардум ӯ бо номи Имоми Аъзам машҳур аст.

Атиқай халқҳои эронӣ ба тамаддунҳои дигар, аз ҷумла тамаддуни арабӣ таъсир расондааст. Гузашта аз ин, ҷаҳони ислом дар ҷойи ҳолӣ арзи ҳастӣ накардааст, балки асоси онро мероси гуногунранг, ки онро дар худ ҳазм карда буд, ташкил медиҳад. Исломиносии машҳури англис Монтгомери Уотт менависад, ки инсоният дар ин бахши ҷаҳон ба таҷрибаи ҳазорсолаи тамаддуни шахрӣ молик буд, ки он аз Шумеру Аҳаду тамаддуни шахрӣ Мисри қадим ва тамоми арзишҳои фарҳангӣ ибтидо гирифта, акнун бо лафзи арабӣ ифода меёбад. Ба ин ман боз бахши аъзами меросеро, ки ҷаҳони

ислом аз худ кардааст, илова кардани ҳастам, ки ба мафҳуми фарҳангии этноҷуғрофии Аҷам иртибот дорад. Дар ин ҳудуд пеш аз ҳама халқҳои эронӣ, дар Шарқ тоҷикон дохил мешуданд, ки баъд яке аз нахустин сохтори давлатдории тоҷикон—давлати Сомониёнро бунёд карданд. Чаҳони ислом таҷрибаи сохтори давлатдории Эронӣ Сосонӣ, фарҳанги тавлидкардаи ҳазорсолаи шаҳриро дар Осиёи Миёна—дар Суғд, Хоразм ва дар Шарқи Наздик ба худ қабул кардааст. Тасодуфӣ нест, ки дар баробари чунин шаҳрҳои исломӣ, ба монанди Коҳира, Бағдод ва ғайра Бухорову Самарқанд низ ҳамчун марказҳои чаҳони ислом машҳур гардиданд.

(Асари зикршуда ҷ.4. саҳ.152-153)

СУХАНРОНӢ - БАХШИДА БА 10-СОЛАГИИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Душанбе, 8 сентябри соли 2001

Ва мо ҳамчун меросдорони воқеии аҷдодони худ дар баробари ҷашни истиқлолият 2700-солагии қадимтарин намунаи осори китобии худ — «Авесто»-ро таҷлил мекунем.

Ба ин муносибат конференсияи илмӣ байналмилалӣ орошта шуд, ки олимони авестошиносии мо ва ҳамкасбони онҳо аз кишварҳои дуру наздик табодули назар карда, аз аҳамияти таърихиву фарҳангии ин ёдгории безавол суҳан ба миён оварданд.

Аз ҷониби дигар, меҳроҳам таъкид намоям, ки ба фарҳанги гузаштагон рӯй овардан набояд ба ғурури ноҷо ва муқобилгузории фарҳангҳо, хусусан фарҳанги тоисломӣ бо фарҳанги исломии халқи мо боне гардад.

Эътиқоди мо ба дини мубини ислом ба ҳеҷ ваҷҳ набояд боиси инкор кардани ёдгориҳои фарҳангии тоисломии халқамон ва рӯй гардондан аз онҳо шавад.

(Асари зикршуда ҷ.4. саҳ.196)

ТАБРИКОТИ ТЕЛЕВИЗИОНӢ БА МУНОСИБАТИ ИДИ ФИТР

17 декабри соли 2001

Ҳамватанони азиз!

Ҳамаи мову шумо дар арафаи иди саиди Фитр, ки фардо баъди ба охир расидани моҳи мубораки Рамазон - ин моҳи сабру тоқат ва пурфайзу бобаракат фаро мерасад, қарор дорем. Ба ин муносибат ҳамаи шуморо табрик мегӯям ва ба хурду бузурги Ватани азизамон саломатӣ, саодатмандӣ ва осоиши зиндагӣ орзу менамоем.

Иди Фитр барои мардуми шарифи мо ва тамоми муслмонони олам яке аз идҳои суннатии мӯътабар аст ва аз ин рӯ, ҳама онро бо бурдбориву таҳаммули хоса интизор мешаванд ва фарорасии ин рӯзи саидро бо хушиву хушҳолии зиёд истиқбол менамоенд. Дар чунин рӯзҳо мо бори дигар бояд шукрона кунем, ки аз баракати истиқлолияти озодӣ метавонем идҳо ва маросимҳои суннативу миллиамонро дар фазои сулҳу оромӣ ҷашн гирем. Бахусус имсол, ки мо як давраи томи таърихи навини сарзамини қадимаи худ, яъне даҳсолагии истиқлолияти давлатии Тоҷикистонро ҷамъбаст кардем ва иди саиди Фитр ба охири ин соли таърихӣ рост омад. Ҳоло мо дар марҳилаи созандагиву бунёдкорӣ қарор дорем. Талаботи асосӣ ва шартӣ муҳимтарини ин марҳила меҳнати содиқона ва муносибати софдилона ба хоҳири ободии диёр ва таъмини манфиатҳои Ватан мебошад.

Бо қаноатмандӣ метавон гуфт, ки мардуми заҳматкаши мо аҳамият ва зарурати кори созандаро барои сарзамини аҷдодӣ ва наслҳои ояндаи миллат хуб дарк кардаанд. Дар баробари ин, як нуктаи дигарро низ ҳамеша дар хотир дошта бошем, ки мо ғайр аз бунёдкорӣ роҳи дигар надорем: танҳо бо обод кардани кишварамон ва таҳким бахшидани иқтидору имкониятҳои мамлакатамон обрӯву нуфузи давлатамонро дар миёни дигарон таъмин намуда, миллати тоҷикро бо симои хоси худаш ба халқҳои дигари олам муаррифӣ карда метавонем.

Дар даврае, ки дар ин ё он ғӯшаи сайёра оташи муҳолифату нооромӣ аланга мезанад ва аз ин рӯйдодҳо

иқтисодиёти кишварҳо зарари зиёд мебинад, манзили кошонои мардум ба коми харобиву оташ фурӯ меравад ва аз ҳама муҳимаш аҳолии осоишта қурбон мешавад, ба хотир овардани таҷрибаи талхи гузашта, ҳулоса баровардан аз он ва шукронаи сулҳу оромиро ба ҷо овардан хусусан дар ин рӯзҳои ид, дар нишасту ҷамъомадҳо ва маъракаву маросимҳои идона айнаи савоб аст. Зеро ваҳдати миллӣ ва сулҳу оромӣ барои мардуми кишвари мо ба осонӣ муяссар нашудааст. Танҳо ақли солими ҷомеа, хиради азалии халқ ва ҳислати барҷастаи миллати мо, яъне сӯлҳдастӣ имкон дод, ки мамлакати мо ба чунин рӯзу рӯзгори ором ноил гардад. Аз ин рӯ, қарзи имонии ҳар як фарди Тоҷикистон пеш аз ҳама расидан ба қадри оромии Ватан, шукргузорӣ аз обу хоки сарзамин ва қимат шуморидани манфиатҳои давлати тоҷикон аст.

Шукргузориву меҳрубонӣ ба ҳамдигар аз ҷумлаи ҳислатҳои наҷиби миллати мост. Гирифтани дасти бечораву дармондагон, ба андозаи имкон расонидани кӯмаки моддӣ ба оилаҳои камбизоат, маъҷубону ятимон, пиронсолону барҷомондагон ва умуман онҳое, ки мӯҳтоҷи дастгирӣ мебошанд, аз тарафи ташкилоту муассисаҳо, корхонаҳо ва шахсоне, ки имконияти ёрӣ расониданро доранд, ба ҳукми анъана даромадааст. Ба ибораи дигар, ин ҳама татбиқи воқеӣ ва амалии яке аз фармудаҳои бунёдии дини мубини ислом, яъне «мӯъмин бародари мӯъмин» мебошад.

Ҳамаи мо бояд тадбирҳои андешем, ки ба раванди умумичаҳонӣ ҳамоҳанг буда, ҳадафи онҳо вусъати ҳамкорӣ ва тиҷорат бошад, яъне мо бояд ҷузъи фаъоли раванди мазкур гардем.

Аминам, ки Осиёи Марказӣ дар натиҷаи ҷидду ҷаҳдҳои муштараки мамлакатҳои он ояндаи наздик симои худро тағйир дода, ба минтақае табдил меёбад, ки халқҳои он дар натиҷаи ҳамкориҳои самарабахш барои пешрафту ободӣ зиндагӣ ва кор хоҳанд кард.

Шубҳае надорам, ки ин анъана минбаъд низ на танҳо ба муносибати иду маросимҳо идома меёбад, балки ба як амали доимӣ ва хайр дар ҷомеаи мо мубаддал мегардад ва

муҳаббату меҳрубонию афроди ҷомеа ба ҳамдигар торафт густариш ва таҳким меёбад.

Бо ҳамин орзумандӣ бори дигар тамоми ҳамватанони азизро табрик мегӯям ва хоҳони тандурустӣ, хушбахтӣ, осудагии рӯзгор ва ободии Тоҷикистони озоду соҳибхитӣрамон ҳастам.

Саломату сарбаланд бошед!

(Асари зикршуда ҷ.4. саҳ 262-264)

СУХАНРОНИЙ
ДАР МАҶЛИСИ УМУМИҶУМҲУРИЯВӢ
ДОИР БА ПРОБЛЕМАҲОИ ТАРАҚҚИЁТИ
ДЕМОГРАФИЙ ВА ТАНЗИМИ ОИЛА

Душанбе, 20 феввали соли 2002

Дар ин маврид лозим медонам, ки чанд суҳан доир ба муносибати дин ба масъалаи танзими оила гӯям. Зеро аксари мутлақи аҳолии кишвари мо мусулмонанд. Лекин пурсишҳо ва омӯзишҳои сосиологӣ нишон медиҳанд, ки бисёриҳо назари исломро оид ба ин масъала намедонанд. Ҳарчанд, ки мо чанд сол муқаддам Қуръони маҷидро бо ҳуруфи кириллӣ ҷоп кардем ва он имрӯз дастраси мардуми Тоҷикистон аст.

Кам нестанд падару модароне, ки дар натиҷаи надониستاني аҳкоми дини мубини ислом танзими таваллудро гуноҳ мешуморанд ва аз он худдорӣ меkunанд. Ҳол он ки дар ҷаҳони ислом чандин сол боз раванди таҷдиди назар кардани масъалаҳои таваллуд ва банақшагирии оила идома дорад.

Масалан, ҳанӯз сӣ сол муқаддам дар кишвари Марокаш конфронси байналмилалӣ оид ба проблемами танзими оила баргузор шуда буд, ки дар кори он олимони ва **ҳодимони** маъруфи дин ширкат доштанд. Иштирокчиёни конфронси мазкур баъди баррасии ҷамаҷонибаи проблемаҳои демографӣ ба хулосае омаданд, ки танзими оила комилан қобили қабул аст. Онҳо танзими таваллудро як навъи мубориза бар зидди қашшоқӣ, бесаводӣ, маҳрумият

аз бисёр неъматҳои дунёи мутамаддин, кӯтоҳумрӣ ва ғайра дар кишварҳои мусулмонӣ ҳисобидаанд. Ин бесабаб нест.

Дар Қуръони маҷид ва ҳадисҳои Пайғамбари ислом оид ба ин масъала суханҳои пандомӯзу пурҳикмат мавҷуданд. Чунончи, Расули Акрам ба яке аз ёрони худ Ҳазрати Умар талқин кардааст: «Пурмашаққаттарин имтиҳон бо молу чизи кам соҳиби фарзандони бешумор будан аст».

Ҳамин тариқ, мувофиқи аҳкоми шариат, агар таваллуди кӯдаки бисёр барои саломатии модар ё тифли вай хатарнок бошад, боиси мӯҳтоҷии моддӣ ва мушкilotи саробони хонавода гардад, ба тарбияи ҳаматарафа ҳалал ворид намояд, дар чунин ҳолатҳо ба мусулмонон ҳуқуқи пешгирии ҳомиладорӣ ва танзими оила дода мешавад.

Ҳамчунин ёдовар бояд шуд, ки пайғамбари ислом на аз миқдори зиёди мусулмонон, балки аз сифатҳои хуби онҳо ифтихор мекард ва аз нафарони зиёди беҳунару беинтизом изҳори таассуф менамуд. Гузашта аз ин, дар Қуръони шариф зикр шудааст, ки мӯъминон набояд худро огоҳона ба душворӣ ва мушкilot гирифтور кунанд. Ба ин маънӣ дар сураи дуюм омадааст: «Худо барои шумо хостори осоиш аст, на сахтӣ».

Воқеан дар дунёи моддӣ ҳама чиз ба андозаи муайян, на бенизому ҳудуд офарида шудааст. Худованд дар китоби осмонии худ гуфтааст, ки «Мо ҳар чизро ба андозае офаридаем».

Чунон ки дида мешавад, гоյа танзими оила хилофи аҳкоми дин нест. Аз ин рӯ, дар аксарияти кишварҳои исломӣ ин амалия ҷорист ва баъзе мамлакатҳо, масалан Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар ин масъала ба натиҷаҳои назаррас ноил шудаанд.

(Асари зикршуда ҷ.4, саҳ.295-297)

**СУХАНРОӢ
ДАР МУЛОҚОТ БО НАМОЯНДАГОНИ
ЗИЁИЁНИ МАМЛАКАТ**

Душанбе, 20 марти соли 2002

Дар яке аз мақолаҳои худ чанде пештар таъкид карда будам, ки терроризм сарҳад, яъне ватан надорад. Имрӯз мехоҳам ин суҳанро дар бобати экстремизм низ такрор намоям. Экстремизм дар ҳама шакли зуҳуроташ мисли терроризм сарҳад, миллат ва мазҳаб надорад. Ба ин маънӣ экстремизмро танҳо ба ислом нисбат додан ва ин дини мубинро бо номи экстремизм бадном кардан кори чандон дуруст нест.

Толибон ва дигар қувваҳое, ки дар кишварҳо ва минтақаҳои гуногуни олам ба фаъолияти террористӣ, экстремистӣ ва таҳрибкорӣ машғуланд, исломро фақат ҳамчун байрақ ва ҳамчун воситаи расидан ба ҳадафҳои шуми сиёсии худ истифода мекунанд. Бо ҳамин восита боиси бадномии ислом мегарданд. Дар асл фаъолият ва андешаи онҳо бо ислом умумияте надорад. Аз ин лиҳоз, ба андешаи ман, вақти он расидааст, ки терроризм ва экстремизм ҳамчун падидаҳои нангину қинояткорона дар таърихи инсоният чудо аз ислом ва дину мазҳабҳои дигар доништа шаванд.

(Асари зикршуда ҷ. 4, саҳ. 416)

**ПАЁМ БА МАҶЛИСИ ОЛИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

22 апрели соли 2002

Ҳоло яке аз проблемаҳои муҳими ҷаҳони муосир афзоиши хатари терроризми байналхалқие мебошад, ки бо шиорҳои бофтаю сохтаи исломӣ пардапӯш шудааст. Дар асл ислом бо терроризм ва ташкилотҳои экстремистӣ ҳеҷ умумияте надошта, баръакс таълимоташ зидди ин падидаҳои хатарнок нигаронида шудааст. Вале бо вучуди ин қувваҳое ҳастанд, ки барои расидан ба ҳадафҳои сиёсии худ аз дини мубини ислом сӯистифода мекунанд.

Сухан на дар бораи муқовимат бо ислом ҳамчун яке аз динҳои ҷаҳонӣ, балки дар бораи мубориза бар зидди моҷароҷӯён, ҷудоихоҳон, гонатгарону роҳзанҳо меравад, ки ба дин ягон умумияте надошта, танҳо моҳияти ҷинояткорию моҷароҷӯии худро бо шиорҳои исломӣ пардапӯш мекунад ва ба ин васила ба дини мубини ислом доғ меоранд.

Мо ба дини мубини ислом чун як сарчашмаи покизаи маънавӣ ва ахлоқӣ эҳтиром мегузорем. Вале дар баробари ин, бояд фаромӯш накунем, ки мамлакати мо бисёр принципҳои ҷомеаи мутамаддинро пазируфт ва аз тарзи зиндагии дунявӣ баҳравар гардид.

Ин ҷо бамаврид аст, ки аз як нуктаи пурҳикмат ва ибратомӯз ёдовар шавем. Дар тамоми ҷаҳони ислом хурду калон ҳангоми дидор ба якдигар бо хитобаи «Ассалому алайкум» муроҷиат менамоянд. Маънии ин хитоба чунин аст, ки «Ман ба шумо сулҳ ва офият мецоҳам». Худи ҳамин аз он шаҳодат медиҳад, ки дини ислом ба зоти худ сулҳпарвар ва инсондӯст мебошад. Пас мо бояд мутобиқи ҳамин руқни асосии дини хеш зиндагӣ ва амал намоем.

Аз пайвастании дин ба сиёсат рӯҳи инсонпарварона ва арзишҳои баланди динӣ коста мешаванд. Бинобар ин, терроризмро ба дин напайваста, моҳияти онро ифшо намудан ва пешгирӣ кардан зарур аст. Вале барои пешгирии терроризм ва ҳаракатҳои террористӣ танҳо амалиёти ҳарбии зиддитеррористӣ кофӣ нест. Дар ин маврид бо кӯшишҳои муштарак барои аз байн бурдани беадолатии иҷтимоӣ дар миқёси глобалӣ ва ба ҳам наздик кардани сатҳи зиндагии аҳолии кишварҳои пешрафта ва ақибмонда талош бояд кард. Зеро қашшоқӣ яке аз омилҳои асосии ба вучуд омадани ҷинояткорӣ, зулм ва зӯрварӣ мебошад.

(Асари зикршуда ҷ.4. саҳ. 336-337)

Ҷавоб ба совоҳҳои «Независимая газета»

14 майи соли 2002

Вазъияти Афғонистон ба мо таъсири хеле манфӣ расонд. Ман воқеаҳои худӣ Тоҷикистон, ҳуҷумҳои ҷангиёни Ҳаракати

исломии Ёзбекистон ба кишварҳои Осиёи Марказӣ, инчунин муборизаи ҳаррӯза алайҳи гардиши ғайриқонунии маводи нашъаоварро дар назар дорам. Тамоми ин ҳодисаҳо моро дар ҳолати шадид нигоҳ медошт. Ба қои он ки мушкилоти зиёди иқтисодию иҷтимоиро ҳал кунем, мо маҷбур будем, ки маблағҳои зиёдеро барои таҳкими амнияти кишварамон сарф намоем. Таби ин солҳо Тоҷикистон ягона кишвар дар минтақа буд, ки бо Толибон ҳеҷ гуна робитае надошт. Агар мадади Россияро ба назар нагирем, мо ба танҳои дар муқобили ин ҳама таҳдидҳо қарор доштем.

**СУХАНРОНӢ
ДАР МАШВАРАТИ КОРМАНДОНИ
МАҚОМОТИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚ ВА СОҲТОРҲОИ
НИЗОМӢ**

Душанбе, 31 май соли 2002

Толибон, ки асос ва бунёди идеологии онҳоро ҷаҳонбинии муллоҳои мафкурашон иртиқой ташкил менамуд, ба таҳсил ва меҳнати занон муқобил буданд. Онҳо дар пеши назари ҷаҳониён ёдгориҳои нодирӣ фарҳангию таърихино несту нобуд карданд, ки ин амали ҷоҳилона боиси қаҳру ғазаби ҷомеаи ҷаҳон гардид.

Бенизомиву ҷаҳолате, ки чандин сол дар Афғонистон ҳукмфармо буд, на бо гуноҳи халқи азиятдидаи афғон, балки бо айби толибон ва саркардагони онҳо ба вучуд омад.

Имрӯз ҷаҳониён боварӣ ҳосил карданд, ки терроризм ва экстремизм ғайр аз ҳалокати одамони бегуноҳ, ҳаробии иқтисодиёт, бадбахтиву касодии зиндагӣ ва нобудшавии мероси нодирӣ таърихӣ ва фарҳангӣ ба аҳли башар чизи дигаре дода наметавонанд.

Дар чанд соли охир бисёр сиёсатмадорон ва сиёсатшиносон дар кишварҳои гуногун авҷгирии фаъолияти қувваҳои террористӣ ва экстремистиро ба дини мубини ислом пайваст мекунанд.

Қор ба ҷое расидааст, ки дар баъзе кишварҳо ислом ва

терроризм ҳамчун ду мафҳуми муродиф арзёби мешаванд. Дуруст аст, ки баъзе қувваҳои ифротӣ барои расидан ба ҳадафҳои ғаразноки сиёсӣ зерӣ шиорҳои исломӣ даст ба аъмоли зишт мезананд ва дини ислом - ин сарчашмаи поки маънавиро олуда месозанд. Вале ба амалиёти нангину харобкоронаи террористӣ гунаҳкор донишмандони дини мубини ислом ҳама маҳз аст.

Чунон ки чанде пештар дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон изҳор карда будам, дар асл ислом бо терроризм ва экстремизм ҳеҷ умумияте надорад, баръакс таълимоташ зидди ин падидаҳои хатарнок нигаронида шудааст.

(Асари зикршуда ҷ.4, саҳ.338)

СУХАНРОНИ БА МУНОСИБАТИ 5-СОЛАГИИ БА ИМЗО РАСИДАНИ СОЗИШНОМАИ УМУМИИ ИСТИҚРОРИ СУЛҲ ВА РИЗОИЯТИ МИЛЛӢ

Душанбе, 26 июни соли 2002

Вобаста ба авзои ноороми сайёра ва доман паҳн кардани терроризм ва экстремизм дар баъзе кишварҳо ва доираҳои муайяни сиёсатшиносон равиши номатлуб ва беасос гунаҳкор кардани дини ислом ҳамоно идома дорад. Ба ибораи дигар, дини мубини исломро, ки аслан ва моҳиятан дини сулҳпарвар аст, ба василаи тарс додани башарият табдил дода истодаанд. Ислом ҳамчун яке аз динҳои бузурги ҷаҳонӣ ҳама гуна нифоқи хусумат, куштору ваҳшоният ва ҷабру зулмро маҳкум мекунад. Бинобар ин, кӯшиши бо ҳар роҳу восита бадном кардани ислом ва мардуми мусулмон, инчунин ба ҳар гуна муҳолифату низоъ маҷбуран ҳислати исломӣ додан аз рӯи адлу инсоф нест.

Фаромӯш набояд кард, ки ислом як сарчашмаи мусаффоӣ афқору ахлоқ, аст ва аз пайвастанӣ дин бо сиёсат ҷанбаи баланди сулҳпарварона ва инсондӯстонаи он коста мегардад.

Албатта, зуҳури ҷунбиши ҷаҳолатпарастонаи толибон,

фаъолияти даҳшатафканӣ ва харобкоронаи созмонҳои террористӣ, ба монанди «Ал-қоида» ва ғайра боиси бадномии ислом гардид. Лекин ҷомеаи башар бояд донад, ки Толибон ва гурӯҳҳои ба онҳо монанди террористону экстремистон барои пеш бурдани манфиатҳои ғаразнокӣ худ исломро ҳамчун байрақ, ё пардаи фиреб истифода мебаранд. Фаъолияти онҳо дар асл бо таълимоти дини мубини ислом ҳеҷ умумияте надорад. Илова бар ин, тавре ки дар конфронси байналхалқӣ чанд рӯз пештар доиргардида таъкид кардам, террорист на Ватан дорад, на миллату дину мазҳаб.

(Асари зикршуда ҷ.4. саҳ.435-436)

**СУХАНРОНӢ
ДАР МАҶЛИСИ БОТАНТАНА БА ИФТИХОРИ
11-УМИН СОЛГАРДИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ
ДАВЛАТИИ ТОҶИКИСТОН ВА 10-УМИН
СОЛГАРДИ ТАЪСИСИ АНҶУМАНИ
ТОҶИКОН ВА ФОРСИЗАБОНОНИ ҶАҶОН**

Душанбе, 8 сентябри соли 2002

Тоҷикистон роҳи рушди худро на ба сӯи гузаштаи асримиёнагӣ, балки бо эҳтироми бузург ба арзишҳои тамаддуни пешрафтаи инсоният ба сӯи оянда, ба хоҳири бунёди давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва эҷоди ҷомеаи озоди шахрвандӣ интиҳоб кард.

Хулосаи муҳимтарине, ки дар ҷаласаи соли гузашта таъкид гардид, ин буд, ки сарфи назар аз ҳамаи мушкилоти давраи гузариш муддати начандон тӯлонии истиқлолиятро бо камоли итминон ва ифтихор метавон **марҳалаи авҷи худшиносӣ ва бедории миллии тоҷикон** номид. Зеро дар як давраи кӯтоҳи таърихӣ мо тавонистем дар роҳи эҷоди ҷомеаи нави демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ кадамҳои устувор бардорем.

(Асари зикршуда ҷ.4. саҳ.445)

Ман дар суҳанрониҳоям аз минбарҳои созмонҳои бонуфузи байналхалқӣ ва ҳангоми мулоқот бо сохторҳои

гуногун, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва зиёиёни Тоҷикистон хатари ҷунин тарғиботу ташвиқоти ғаразнокро борҳо таъкид кардаам. Ва имрӯз бояд гӯям, ки ғараз аз ин тарғиботу ташвиқот ғайр аз муқобилгузорӣ ва анғехтани ихтилофу нифоқ байни одамон, бадном кардани дини ислом ва мардуми мусулмон чизи дигаре нест.

Мо исломро аз сиёсати ифротии исломгароӣ фарқ мекунем, озодии эътиқоду имонро эҳтиром дорем ва дар ин ақида устуворем, ки фишору зӯроварӣ, таҷовуз ва истибдоду таассуб ба асолати дини мубини ислом бегона аст. Бинобар ин, ислом бо терроризм ва экстремизм на танҳо умумияте надорад, балки моҳиятан ҷунин падидаҳоро маҳкум мекунад. Дар баробари ин, бояд хотирнишон кард, ки аз омезиш додани ислом ба сиёсат чехраи тобноку мусалфҳои дин ҳамеша доғдор мегардад. Аз ин рӯ, Анҷумани мо ва аъзои фаъоли он дар кишварҳои гуногуни ҷаҳон ба фаҳмондадиҳии ин нукта бояд ҷиддан машғул шаванд. Хусусан аҳли адаб, рӯзноманигорон, марказҳои илмиву тадқиқотӣ метавонанд дар ин ҷода корҳои муҳимро анҷом диҳанд.

(Асари зикришуда ҷ. 4, саҳ. 456)

ТАБРИКНОМА БА МУНОСИБАТИ ФАРОРАСИИ МОҲИ ШАРИФИ РАМАЗОН

5 ноябри соли 2002

6-уми ноябр моҳи шарифи Рамазон фаро мерасад. Ба ин муносибат мардуми мусулмони ҷумҳуриро самимона табрик намуда, ба онҳо саломатии бардавом, хушбахтию саодатмандӣ, пирӯзӣ дар қору зиндагӣ, бурдборӣ орзуҷӯям. Бигузор мардуми мусулмон аз ғазилатҳои моҳи шарифи Рамазон, ғайзу баракати он баҳраманд шаванд.

Дар радифи тоату ибодат, рӯзадорӣ, ахлоқи ҳамида, саховатмандӣ, нақуборию меҳрубонӣ, иззату эҳтиром нисбати ҳар касе, новобаста ба дину мазҳабаш аз ҷумлаи беҳтарин амалҳои рӯзадорон аст. Мардуми мусулмон дар ин моҳ на

танҳо имони худро тақвият мебахшад, балки одобу рафтори худро ба беҳтарин навъ сайқал медиҳад. Гумон дорам сулҳу амният, ваҳдату ҳамдигарфаҳмии ҳукмрон дар ҷумҳуриямон дар ин ҷараёни пурталотуми зиндагии муосир боиси шукргузорӣ ва дастгирист. Ҳукумати ҷумҳурӣ дар таҳкими он пайваста кӯшиш намуда, баҳри осудагии рӯзгори мардум ва пешрафти ҷумҳуриямон ҳамеша кӯшиш дорад. Имрӯз қувваҳое ҳастанд, ки дини мубини исломро доғдор намуда, ба эътибору нуфузи он зарар мерасонанд. Терроризм яке аз ҳамин гуна ҳодисаҳои манфур ва душмани ислому мусулмонон аст. Амалиёти террористии гурӯҳҳои иртиҷоӣ ҳар фарди ҷомеаи ҳозира ва махсусан мусулмононро ба нафрат меорад. Мо амалиёти манфури онҳоро маҳкум намуда, ба муборизаи зидди онҳо даъват мекунем, чунонки дини ислом дар оятҳои гуногуни қарима ва аҳодиси шарифа онро маҳкум кардааст ва бо ғояҳои инсонпарваронаи худ бо ҳар гуна зӯрӣ муҳолиф меистад. Гумон дорам, ки дар намозу таровехҳои моҳи шарифи Рамазон ин ғояҳои инсонпарварона боз ҳам бештар тарғиб шуда, сулҳу бародарии байни мардум таҳким меёбад.

Ҳукумати ҷумҳурӣ барои сабук сохтани баъзе мушкилиҳое, ки дар ҳаёти имрӯзаи ҷумҳуриямон дучор мешаванд, иқдоми муайяне намудааст. Ба ин мақсад мақмооти дахлдори ҳукуматӣ дастурҳои зарурӣ гирифтаанд.

Бояд масъалаҳои таъмини аҳолии бо газ, барқ, маводи дигари лозима ҳалли дурусти худро ёбанд. Инчунин дар назар аст, ки ҳар гуна кӯмакҳои моддӣ ба одамони камбизоат, ятимон, бепарасторон хеле бештар шавад, зеро кӯмак расондан дар ин моҳ барои ҳар кас қарзи инсонӣ ва исломӣ мебошад. Мӯҳтоҷон бояд ғамхорию дилсӯзии бештар бинанд, ки он ифодаи барҷастаи иҷрои талаботи дин ва намунаи рафтори мусулмонон аст. Боварӣ дорам, ки ин талаботи муҳим ва фазилати моҳи шарифи Рамазон ривочи бештар пайдо карда, дари хайру саховат васеътар кушода мешавад.

Рафтору кирдори нек тавъам бо меҳнати ҳалол, баҳри пешрафти иқтисодии ҷумҳурӣ пайваст аст. Пешрафти ҷумҳурӣ аз меҳнати фидокоронаи мардумаш вобаста

мебошад. Боварӣ дорам, мардуми шарафманди Тоҷикистон ба комёбиҳои нави меҳнатӣ ва ба дастовардҳои бузургтаре ноил мегардад.

Бигузор, моҳи шарифи Рамазон моҳи тоату ибодат, сулҳу сафо, комёбиҳои нав дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёт гардад.

Рамазон муборак, дӯстони азиз!

(Асари зикршуда ҷ.5: саҳ.21-22)

**СУХАНРОНӢ
БА МУНОСИБАТИ ДАҲУМИН СОЛГАРДИ
ИҶЛОСИЯИ
XVI ШҶҶРОИ ОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
15 ноябри соли 2002**

Мову шумо шоҳиди ҳол будем, ки дар баробари гурӯҳҳо ва қувваҳои гуногуни ифротӣ, ҳатто баъзе намоёндагони номдор аз байни мардум ба гирдоби сиёсатзадагии оммавӣ гирифтور шуда, имконияти арзёбии воқеъбинонаи вазъи мавҷударо аз даст дода буданд. Душманони пасипардагии миллати тоҷик бо мадади коргардонҳои дохилию хориҷӣ ва ғумоштаҳои зарҳариди хеш ҷавонони бетаҷрибаю гирифтори эҳсосотро ба майдонҳо кашида, дар байнашон низою ихтилоф меангехтанд. Таъқиби одамон аз нигоҳи милливу мазҳабӣ ва маҳаллӣ авҷ мегирифт, гирдаҳамонҳои пайдарпай ва кашмакашҳои дохилӣ дастгоҳи идораи давлатиро аз боло то поён, хусусан мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва тартиботи ҷамъиятиро торафт фалаҷ менамуданд. Қонуншиканӣ меъёри муқаррарӣ гардида, зӯроварӣ, ҷазодиҳии худсарона ва террори сиёсӣ мазҳабӣ авҷ гирифта буд. Аҳолии бисёр шаҳру ноҳияҳо ва ҳатто пойтахти мамлакат аз тарси ҷони худ маҳалли зисташонро тарк мекарданд, шумораи гурезаҳо афзуда, хуни мардуми бегуноҳ мерехт.

(Асари зикршуда ҷ.5: саҳ.28)

Аз лиҳози меъёрҳои тамаддуни асри XXI ва пешрафти рӯзафзуни кишварҳои тараққикардаи олам мо ҳанӯз дар ибтидои марҳилаи бунёди давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд,

дунявии моҳияти иҷтимоидошта ва оғози таҳкими пояҳои истиқлолияти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии мамлакат қарор дорем.

(Асари зикршуда ҷ. 5. саҳ. 43)

Мо мисли пештара муборизаи худро бар зидди ин вабое, ки аз асри гузашта ба замони мо мерос монд, яъне терроризм, экстремизм, қочоқи маводи мухаддир, ҷинояткориҳои муташаккил ва умуман ҳама гуна қонуншиканӣ идома медиҳем. Ҳамзамон бо ин, таъкид месозам, ки аз омезиш додани дин бо сиёсат, кадом дине, ки набошад ва дар кадом минтақаи дунё, ки набошад, пеш аз ҳама дин доғдор мегардад. Чунки пайвастанӣ дин ба сиёсат ҳамеша боиси нооромии ҷомеа ва сар задани низоъҳои гуногун мешавад.

Имрӯз, чунон ки зикр намудам, Тоҷикистони соҳибистиқлол ҳам аз лиҳози мавқеи ҷуғрофӣ ва ҳам аз нигоҳи мавқеи геополитикӣ, дар чорсӯи бархӯрди манфиатҳои давлатҳои абарқудрат ва низомиҳои оштинапазири сиёсӣ идеологӣ қарор дорад.

Бо назардошти вазъии минтақа ва муноқишаҳои атрофи он ба халқи тоҷик ва вакилони мардумӣ, алаҳхусус сиёсатмадорон, намояндагони ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, аҳли қалам ва кормандони вазорати ахбори умум, инчунин ҷавонон лозим аст, ки фарҳанги воло, маърифати сиёсӣ ва зиракии сиёсиро аз даст надиҳанд, гирифтори бегонапарастӣ, тарғиботи ифротгароёнаи динию ғояҳои экстремистӣ, терроризму зӯроварӣ ва идеологияи таҳмилёфтаи доираҳои ғаразнокӣ кишварҳои дигар нашаванд. Мо аллакай як маротиба меваҳои талхи ба инобат нагирифтани хусусиятҳои хоси ҷомеаи Тоҷикистон, инчунин пайравии гофилони аз идеологияи бегона ва ғояҳои таҳмилёфтаи кишварҳои хориҷиро чашидем.

Сиёсати бидуни зӯроварӣ бунёд намудани ҷомеаи демократии ҳуқуқбунёд ва дунявӣ бо назардошти суннати анъанаҳои давлатдорӣ миллии, арзишҳои ахлоқӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии маънавии халқи тоҷик - роҳест, ки мо интиҳоб

намудаеи ва бо ҳамин роҳ мунтазам пеш меравем.

Ин роҳест, ки ҳуқуқ ва озодиҳои кулли шаҳрвандони мамлакатро таъмин намуда, зиндагии озоишта, меҳнати осудаҳолона, тарзи ҳаёти дунявӣ, фаъолияти озодонаи ҳамаи ҳизбу ҳаракатҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва доираҳои васеи мардуми созандаю ободгарро пуштибонӣ менамояд.

Ин роҳест, ки ҳуди халқи Тоҷикистон интиҳоб намудааст ва ҳеҷ нерӯе ҳақ надорад, ки аҳли ҷомеаи моро аз роҳи интиҳобнамудааш боздошта, тарзи дигари ҳаёт, низоми сиёсӣ, ақидаю идеология ё ғояҳои таҳрибкоронаашро ба сари мардуми мо зӯран бор кунад.

Ин роҳест, ки арзишҳои беҳтарини тамаддуни башариро фаро гирифта, зимни ташаккули иқтисоди пешрафтаю устувори миллӣ, дурнамои сиёсати иқтисоди бозори ҳадафи худ қарор дода, ҷомеаи моро ба пеш мебарад.

Ин роҳест, ки эҷод ва бунёди муносибатҳои солими бозори зина ба зина дар ҳаёт татбиқ сохта, аз сиёсати иқтисодие пуштибонӣ мекунад, ки моҳияти иҷтимоӣ ва башардӯстона дошта, дар ҷорчӯбаи арзишҳои демократӣ ба таъмини адолати иҷтимоӣ мусоидат менамояд.

Ин роҳест, ки вобаста ба шароити мушаххаси ҷуғрофӣ, табиӣ ва омилҳои иқтисодӣ, системаи самарабахши ҳифзи иҷтимоии аҳолиро таъмин намуда, барои баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва инкишофи шахсият фазои мусоиди ҳуқуқӣ, маънавӣ ва фарҳангӣ фароҳам меорад.

Ин роҳест, ки ба рӯи халқи бохираду меҳнатдӯсти тоҷик дарвозаи асри нав - асри дастовардҳои бузургии иҷтимоӣю иқтисодӣ ва илмӣю фарҳангиро мекушояд.

(Асри зикршуда ҷ.5. саҳ.46-47)

**ПАЁМИ ТАБРИКӢ
БА МУНОСИБАТИ ФАРОРАСИИ
ИДИ САИДИ ФИТР
5 декабри соли 2002**

Ҳамватанони азиз!

Ҳамаи шуморо ба муносибати фаро расидани Иди саиди фитр самимона табрику таҳният мегӯям.

Моҳи шарифи Рамазонро мардуми мусулмони кишвар бо осудагӣ, дар муҳити озоду фараҳбахш ва сулҳи комил ба поён расонид. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшиш намуд, ки ниёзмандҳои мардумро то ҳадди имкон қаноатманд сохта, шароитро барои рӯзадорон мусоид гардонад.

Дар масҷиду мадрасаҳо мардум имконоти комил доштанд, ки намозҳои худро иҷро кунанд, таровеҳ хонанд ва хатми Қуръон намоянд. Бар асоси таълимоти дини мубини ислом маҳз дар ҳамин моҳ каломи Худованд Қуръони Маҷид ба Ҳазрати Муҳаммад - Паёмбари ислом фиристода шуд. Ва аз он замон то имрӯз ин таълимоти рӯҳбахшу абадзинда мусулмононро барои пешбурди зиндагиашон, барои дурусткорӣ ва садоқат раҳнамоӣ мекунад.

Моҳи Рамазон ҳамеша як фурсати хеле хуб аст то оид ба чунин арзишҳои ҷовидонаи башарӣ ба мисли некӣ, дӯстӣ, шафқат ва муҳаббат эҳтироми фарогир ҷиандешем.

Арзишҳои, ки мардумонро якҷо ва муттаҳид месозанд, онҳоро ба ғимматбаландӣ, саховатпешагӣ ва ҷавонмардӣ ҷидоят менамоянд.

Яке аз суннатҳои рӯза тарбия намудани эҳсоси ҳамдардӣ ба мӯҳтоҷону мустамандон ва кӯмаку дасттирии онҳо на фақат дар моҳи шарифи Рамазон, балки дар тамоми моҳу айём мебошад.

Эътимодам комил аст, ки имсол ҳам барои дастгирии мардуми камбизоат, ғайримон, маъҷубон ва мӯҳтоҷон корҳои хайри баарзише сурат хоҳанд гирифт.

Дар рӯзи Иди фитр мардуми тоҷик чун анъана дастархони идона орошта, меҳмононро хуш пазиroy менамоянд.

Аз рӯи расми дерин хешу ақрабо, ҳамсояҳо ва ёру дӯстон ба хонаи шахсони азодор мераванд ва онҳоро дилбардорӣ менамоянд. Умед аст, ки ин оини писандида дар иди имсола боз ҳам бештару хубтар иҷро мегардад.

Дилу нияти пок, амали хайр, рафоқату дӯстӣ, ки дини мубини ислом дар ҷомеа вуҷат медиҳад, ба зиндагӣ ҷилои тоза мебахшанд, файзу баракат ато мекунанд, ба заҳмати пурсамар ба хоҳири ободонӣ даъват менамоянд. Мо бояд ин муҳити солим ва рӯҳияи созандагиро дар кишвар таҳким бахшем.

Иқтисоди Тоҷикистон батадриҷ рӯ ба тараққӣ меорад. Эътибори баланди байналмилалӣ, ки имрӯз давлатамон ба худ касб кардааст, барои рушди устувори кишвар заминаи мусоид эҷод намудааст.

Бо истифода аз чунин шароит ва имкониятҳои мавҷуда бояд вазъи иқтисодии мамлакатамонро беҳбуд бахшем ва барои худ зиндагии беҳтару шоистае барпо созем.

Муваффақиятҳои то имрӯз ба даст омада итминони моро ба пешрафти минбаъдаи ҷомеаамон мустаҳкам месозанд.

Бори дигар шумо - мардуми шарафманду азизи кишварамро бо фаро расидани Иди саиди фитр самимона табрик гуфта, ба шумо тансиҳатӣ, саодати рӯзгор, иқболи нек ва комёбиҳои беназир ба нафъи миллату Ватан орзу менамоям.

(Асари зикршуда ҷ.5, саҳ.58-59)

ПАЁМИ ТАБРИКӢ БА МУНОСИБАТИ ИДИ ҚУРБОН

11 феввали соли 2003

Ҳамватанони азиз!

Бо мамнунияи том фарорасии ин иди саидро бароятон табрик мегӯям ва орзуманди саломатӣю сарбаландӣ ва ободии хонадони шумо ҳастам.

Иди Қурбон аз ҷумлаи қадимтарин ва азизтарин

маросимҳои суннати мусулмонон аст.

Рӯзи ид мардуми мо дастархони пурнозу неъмат густурда, ба мубораққоди якдигар мераванд, беморонро аёдат ва мазори гузаштагонро зиёрат мекунанд, аз «Қуръони мачид» оятҳо қироат менамоянд ва муҳимтар аз ҳама барои ятимону барҷомондагон, бепарасторону пиронсолони танҳо ва дигар ашхоси камбизоат дасти хайру саҳо мекушоянд.

Имсол дар арафаи иди Қурбон зиёда аз се ҳазор шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо нияти адои маросими ҳаҷ ба Маккаи Мукаррамаю Мадинаи Мунаввара рафтанд. Умел дорем, ки онҳо баъди бозгашт ба Ватан дасти саҳо ва ёрмандиро аз эҳтиёҷмандон дарег намедоранд, мутобиқи рисолати нақви ҳоҷиён барои таҳкими аҳкоми шариат, қорӣ кардани тӯю маърақаҳои камхарҷ, сарфакорӣ ва инсоф кӯшишҳо ба харҷ медиҳанд. Зеро исрофкорӣ дар дини мубини ислом одилона маҳкум гардидааст. Аз ин рӯ, дар масъалаи қурбонӣ кардан дар рӯзи иди Қурбон ҳар кас бояд имкониятҳои худро ба назар гирад, тақлиди бемаънӣ ва исрофкорӣ накунад.

Мутаассифона, баъзе ашхоси доро барои худнамоӣ ва ҳангома маърақаҳои бениҳоят калон ва баъзан ҳатто нозарур доир мекунанд. Ҳол он ки дар кишварҳои пешрафта, аз ҷумла дар мамлики исломӣ, чунин таомул маъмул нест. Мардум пасандозҳои худро барои корҳои муҳим - таҳкими саломатӣ, таҳсили фарзанд, бунёди корхонаҳо, ободии диёр ва кӯмакҳои башардӯстона харҷ мекунанд. Ин амали хайр барои мо бояд қарзи пуршарафи шаҳрвандӣ гардад. Дар ин ҷода пеш аз ҳама бояд ҳоҷиён дарси ибрат нишон диҳанд.

Ҳаминро ҳам бояд гуфт, ки дар арафаи иду айём баланд кардани нарху наво дар бозорҳо мушоҳида мегардад. Магар ин мутобиқи дастур ва нишондодҳои дини мост? Биёед, инсофу қаноатро аз ёд набарорем. Биёед, санг бар сари шайтони нафс бизанем.

Имсол иди саиди Қурбон ба мавсими ниҳолшинонӣ рост омад. Парвариши ниҳол низ аз суннатҳои неки ниёғони мост. Умед аст, ки ҳар насл аз худ гулгашту хиёбон ва боғҳои сабзу

хуррам ба ёдгор хоҳад монд.

Соли 2003-ро Созмони Милали Муттаҳид соли байналмилалии оби тоза эълон кардааст. Чун Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаббускори ин иқдом аст ва имсол дар Душанбе симпозиуми байналмилалии оби тоза доир мегардад, мо бояд дар истифодаи оқилонаи оби тоза намунаи ибрат нишон диҳем. Тоza нигоҳ доштан ва исроф накардани об гувоҳи маърифату масъулияти баланд аст. Паёмбари ислом ҳам ба сарфаи ин ганҷ таъкид намуда, ҳатто ҳангоми таҳорат аз андозаи зарурӣ зиёд истифода бурдани обро манъ карда будааст.

Мо иди Қурбонро дар шароите истиқбол мегирем, ки адолати иҷтимоӣ ба туфайли равнақи принципҳои давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ беш аз пеш ривож ёфта, пояҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеаро мустаҳкам карда, барои эҳёи тамаддуни сарзамини азизи мо шароити мусоид ва мувофиқ муҳайё месозад.

Фазои оромӣ сиёсати пешгирифтаи давлат ба мардум имконияти бештар фароҳам овардааст, ки барои беҳсозии зиндагии худ ва рушди Ватан ба заҳмати бунёдкорона машғул шавад ва чун дар рӯзи ид дуоҳо мустаҷобанд, биед дуои осоишу ободии Тоҷикистони азизамонро намоем.

Бори дигар иди Қурбонро ба ҳаммаатон табрик гуфта, ба шумо тинҷию амонӣ, осудаҳолӣ ва иқболи баланд таманно мекунам.

Ҳамеша сиҳатманду обод бошед!

(Асари зикршуда ҷ.5. саҳ 65-66)

СУХАНРОНӢ ДАР КОНФЕРЕНСИЯИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ СУЛҲ ВА РИЗОИЯТ

Алмаато, 13 феввали соли 2003

Хавфу ҷиддияти ин проблемаи дар миқёси онҳо ва ба ҳам алоқаи устувор доштанашон, набудани маҷмӯи воситаю усулҳои меъёрии яктарафа кардани онҳо ва мавҷуд будани

муносибати гуногуни тарзу шеваи рафъи ин проблемаҳо ва баъзе омилҳои дигар вобаста аст. Ҳамаи ин муттаҳид кардани қидду ҳаҳд ва имконияту захираҳои тамоми ҷомеаи ҷаҳонро пешбинӣ мекунад. Дар робита муколамаи тамаддунҳо воситаест, ки бояд пешрафти ороиштаю созгоронаи тамоми башариятро таъмин кунад, яъне барои ҳалли иҷрои проблемаю вазифаҳои дар назди инсоният қарордошта шароити зарурӣ фароҳам орад.

Асоси муколамаи тамаддунҳоро умумияти арзишҳое, ки ҳамаи динҳо тарғиб мекунанд - ғояи сулҳ, нақӯкорӣ, адолатпешагӣ ва таҳаммул ташкил медиҳад.

Густариш бахшидани ғояи ин муколама боз аз он ҷиҳат зарурати асосӣ аст, ки вақтҳои охир дар ҷаҳон ғояи пеш омадани низои тамаддунҳо, кӯшиши муқобил гузоштани динҳои ҷаҳонӣ, сохтани ҳудуди тақсимоат аз рӯи аломатҳои қавмӣ, фарҳангӣ ва ҷаҳонбинӣ ривоч меёбанд.

(Асари зикршуда ҷ.5, саҳ.67-68)

СУХАНРОНӢ БА МУНОСИБАТИ ҶАШНИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ЗАНОН

Душанбе, 6 март соли 2003

Фарҳанги волои миллати соҳибмаърифат ва тамаддунсозӣ мо аз аллаи ширини тоҷикии занону модарони меҳрубон ва поксирини мо ибтидо мегирад. Пас меарзад, ки чунин занону модарони фозилро тоҷи сар намоем ва дар назди қадру манзалати олии онҳо мардона сари эҳтиром ва таъзим фуруд орем.

Меҳроҳам паёми табрикоти худро бо як байт аз гузаштагони хирадмандамон, ки бозгӯи ҳадиси Пайгамбари мо мебошад, хотима бахшам:

Ҷаннат, ки ризои мо дар он аст,

Дар зери қудуми модарон аст.

(Асари зикршуда ҷ.5, саҳ.87)

ПАЁМ БА МАЧЛИСИ ОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

4 апрели соли 2003

Дар навбати аввал тафрикаи этникию динӣ дар байни халқҳо ба мадди аввал баромад, барои авҷ гирифтани шиддат ва бархӯрду низоъҳо замина пайдо шуд. Имрӯз ба ҳама равшан аст, ки ба амнияти ҷаҳон беш аз ҳама муқовимати тамаддунҳо хатар дорад.

Гузашта аз ин, имрӯз дар миёни ҷаҳони ислом ва Ғарб садде аз нофаҳмӣ ба вуҷуд омадааст, ки торафт азиму хатарнок мегардад. Мутаассифона, дар тафаккури доираҳои муайяни Ғарб чунин ақида ҷой гирифтааст, ки гӯё экстремизм хоси табиати дини ислом - яке аз динҳои ҷаҳонӣ бошад. Чунин муносибат ба мардуми мусулмон, ки аз уқёнуси Ҳинд ва Ором то уқёнуси Атлантик маскунанд ва панҷаки аҳолии сайёро ташкил медиҳанд, аз рӯи инсофу адолат нест. Дини мубини ислом чун ҳама динҳои дигар инсониятро ба таҳаммул, тараҳҳум ва тавозӯӣ ҳидоят намуда, ҳар гуна зӯроварӣ ва кушторро маҳкум месозад. Бинобар ин терроризм ва экстремизмро бо ислом пайванд додан хатоӣ маҳз аст. Терроризм ба ягон дин, мазҳаб ва миллат хос нест. Инро бояд ҳама дарк намоянд.

Барои он, ки дини мубини ислом минбаъд ҳамчун манбаи зӯроварию фишор қаламдод карда нашавад, мо бояд ба ҷаҳолат маърифатро муқобил гузорем, ба ҷои муқовимати тамаддунҳо гуфтугӯи тамаддунҳоро ба роҳ монем. То замоне, ки инсоният ба ин ҳамкорӣ ва гуфтугӯи судманд муваффақ нагардад, хатари терроризму экстремизм боқӣ мемонад.

Боз таъкид месозам, ки динро бо сиёсати давлатдорӣ ва масъалаҳои муносибатҳои байналхалқӣ омезиш додан барои тамоми инсоният хатари ҷиддӣ дорад. Дар айни замон бояд дар хотир дошт, ки мутобиқи таҷрибаи андӯхташуда гуфтугӯи пурсамари тамаддунҳо, ҳамдигарфаҳмию ҳамкориҳои судманди динҳои мухталиф танҳо дар шароити давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ ва дунявӣ имконпазир аст.

(Асари зикршуда ҷ.5, саҳ.117)

Пеш аз ҳама ин нуктаро бояд қайд намуд, ки гуфтугӯи тамаддунҳо бе гуфтугӯи динҳои асосии ҷаҳонӣ ғайриимкон аст. Яъне қабл аз ҳама гуфтугӯ бояд аз гуфтугӯи динҳо ҳамчун ҷузъи таркибии маънавиёт ва тамаддуни башар оғоз гардад. Кӯшишҳои беасосу ғаразноки доираҳои муайяни ҷаҳон доир ба муқобилгузори динҳои ҷаҳонӣ, бахусус даъвоҳои беасосу бардурӯғ нисбати дини моҳиятан инсонпарвари ислом ва кӯшишҳои ғаразнок мочарочӯена дар хусуси бо терроризми байналмилалӣ алоқаманд донишони он бояд аз байн бардошта шаванд.

Аъмоли зишти созмонҳои террористӣ экстремистӣ ва фондҳое, ки ба онҳо кӯмаки молиявӣ мерасонанд, бо дини мубини ислом умумияте надоранд. Онҳо аз арзишҳои ислом бархурдор нестанд ва ин дини покро фақат ҳамчун парчами фаъолияти харобкоронаи худ истифода мекунанд.

Дар баъзе кишварҳо як падидаи номатлуб ба назар мерасад, ки он ба ҳам муқобил гузоштани динҳо, як динро аз дини дигар бартар доништан мебошад, ки оқибаташ хуб нест. Ҳамаи динҳо баробар сазовори эҳтироманд ва бояд ҳамчун сарчашмаи бузурги маънавӣ ва воситаи муассири тарбияи ахлоқӣ истифода шаванд. Дар чунин шароити печида ва авзои мураккаби сиёсӣ ҳалқе ва миллате худро аз рӯйдодҳои нохуш ва оқибати фалокатбори онҳо ҳифз карда метавонад, ки дорои маърифати баланд ва фарҳанги сиёсӣ буда, худшиносӣ ва ифтихори миллӣ дар қалбу шуури фарзандони он амиқ ҷой гирифта бошад.

Ин чунин маънӣ дорад, ки мо ҳаргиз бояд зиракии сиёсиро аз даст надҳем, истиқлолияти Ватанамон ва дастовардҳои онро азиз донему ҳифзу амниятро ҳамеша таъмин намоем.

(Асарҳои зикршуда ҷ.5. саҳ.118-119)

СУХАНРОНИ
БА МУНОСИБАТИ 12-СОЛАГИИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА 1100-СОЛАГИИ
ЗОДҶУЗИ НОСИРИ ХУСРАВ

8 сентябри соли 2003

Муҳимтарин ҳадафҳои онҳо эҳеи асолати таърихиву фарҳангӣ, бозгашт ба шукӯҳу азамати давлатдорӣ аҷдодӣ, бунёди низоми адолатпеша буданд. Ин ҷунбишҳо арзишҳои миллӣ ва диниро омешиш дода, ба нерӯи бонуфузи ғоявӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиву маънавӣ табдил шуданд.

Ҳамин тариқ талошу пайкори истиқлолхоҳии ниёғони мо бар зидди аҷнабиёни истилогар дар тӯли садсолаҳо идома ёроҳе ба сурати исёну шӯришҳои ошкорои сиёсӣ ва ҳақталошона, роҳе ба шакли ҳаракатҳои мазҳабӣ ва роҳе ба тарзи баҳсҳои фалсафӣ мунозироти адабӣ падидаанд.

Ҳадафи аслии онҳо бедор кардани эҳсоси худшиносӣ, хувияти миллӣ, ифтихори ватандорӣ ва дар ниҳояти кор барафкандани девори сиёсати аҷнабиён ва ба ҷои он зинда кардану пойдор доштани суннатҳои давлатдорӣ Сомониёни адолатпеша буд. Алалхусус, дар доираҳои фарҳангӣ ҳаракатҳои озодиҳоӣ ва истиқлолпарастӣ дар либоси адабияту ҷунбишҳои мазҳабӣ зоҳир гашта, ҷун тадбири сиёсии пуштибонӣ аз Ватану забон, ғояҳои истиқлолхоҳӣю асолати давлатдорӣ, ифтихороти миллию аҷдодӣ ба кор мерафтанд.

Ва ҷои баҳс нест, ки Носири Хусрав низ ақидаҳои истиқлолхоҳӣ, озодандешӣ ва ватанпарастии худро аз пойгоҳи шеърӯ сухан, фаъолияти густурдаи адабӣ, маърифатпарварӣ, таблиғотӣ ва мунозироти фалсафӣ пеш бурдааст.

(Асари зикршуда ҷ.5, саҳ.198-199)

Ҳозирини муҳтарам!

Солҳои охир дар расонаҳои хабарии олам ва матбуоти ҳаҳонӣ амалҳои даҳшатбори террористӣю экстремистӣро бо дини муқаддаси ислом пайванд медиҳанд. Ин сиёсати дур аз ҳақиқат дини сулҳпарвари исломро дар ҷашми мардуми

чаҳон чун омили паҳнкунандаи терроризму экстремизм чилва дода, ҳисси бадбинию адоватро нисбат ба мусулмонон меангезад.

Агар мо ба таърих назар афканем, пас мебинем, ки дар ҳамаи давру замон ашхосе буданд, ки аз дин чун воситаи расидан ба ҳадафҳои сиёсии худ истифода менамуданд ва дар зери пардаи дин аз ҳарифони ғоявии худ ниқор мегирифтанд.

Дини мубини ислом низ аз ин раванди номатлуб дар канор намондааст. Мо мисолҳои зиёде оварда метавонем, ки чи гуна ифротгароён дастурҳои диниро таҳриф сохта, ба рақибон фишор меоварданд ва ҳатто ба амалҳои террористӣ даст мезананд.

Замони пурмочаро ва зиндагии пуршебу фароз ва сарсонии саргардониҳои Носири Хусрав ҳам ба ин гуфтаҳо далел шуда метавонад. Мутаассифона, кӯшишҳои ба дини мубини ислом пайванд додани амалиёти террористон ва бо ин роҳ бадном сохтани яке аз динҳои бузурги ҷаҳонӣ идома доранд.

Аъмоли нангини террористиву экстремистие, ки дар кишварҳои гуногуни ҷаҳон ба иҷро мерасанд, кори дасти ашхоси ҷоҳилу кӯтоҳандеш ва гирифтори васвасаҳои зӯроварӣ буда, бо дини муқаддаси ислом ягон умумият надоранд.

Имрӯз равияҳои ифротгарой на танҳо дар ислом, балки дар дигар дину оинҳои ҷаҳонӣ ва ҳизбу ҳаракатҳои мухталиф ба ҷашм мерасанд, ки мисоли равшани онҳо густариши фаъолияти гурӯҳҳои неонацистӣ, ҳаракатҳои шовинистӣ ва ҷунбишҳои миллатгарой шуда метавонанд. Маҳз ҳамин ғояҳои ифротгарой, ки дар заминаи тезутунд шудани муносибатҳои давлатҳои абарқудрат барои тақсимои бозорҳои ҷаҳонӣ падида омада буданд, инсониятро ба коми оташи ду ҷанги бузурги ҷаҳонӣ афканданд. Аз ин лиҳоз, хатари ислом ва исломгароиро ба ҳадди даҳшат расонида, бале зуҳуроти тозаи ифротгароиро, ки бештар дар миёни ҷавонони баъзе кишварҳои ғарбӣ дар шакли ҳаракатҳои неонацистӣ

шованистӣ ва дигар равияҳои хатарноки исёнҷӯёна қувват мегиранд, нодида гирифтанд, ба манфиати ҷомеаи башарӣ нест.

Тамаддуни ислом дар таърихи деринаи миллати мо бо асолати фарҳангӣ, анъанаҳои башардӯстона ва моҳиятан инсонпарварона ғаниву рангин шуда, чун як дини маърифату ахлоқ ва покию покманишӣ ташаккул ва густариш ёфтааст.

Аз миёни миллати тоҷик бузургтарин муфасссирони дини ислом бархоста, бо тафсиру тадбирҳои инсондӯстона ва асолати фарҳангпарвариашон равияҳои гуманистии ин динро тақвият бахшидаанд.

Маҳз мазҳаби илҳомбахшу башардӯстонаи Имоми Аъзам Абӯҳанифаи тоҷик, ҳадисҳои саҳеҳи Имом Бухорӣ, тафсирҳои мукаммали Табарӣ, тадбирҳои худҷӯёна ва ҳикмату фалсафаи Имом Ғазолӣ ва дахҳо шахсиятҳои тавонои миллати мо ба дини ислом рӯҳи фарҳанги Аҷамро дамида, асолати башардӯстонаи тамаддуни моро нигоҳ доштаанд.

Бинобар ин, ислом ва мардуми мусулмонро аз тамаддуни башардӯстонаи ҷаҳонӣ ҷудо карда, ба падидаҳои ифротгароёнаи террористии экстремистӣ ҳамранг донистани он нафақат аз рӯи инсофу адолат нест, балки таҳрифи рӯирифт ва иштибоҳи бузург аст.

Дар ин робита бояд зикр кард, ки сиёсат ва идеологияи расмӣ ҳокимияти собиқ шуравӣ, ки моҳиятан зиддинӣ буданд, норизоӣ ва эътирози табиӣ эътиқодмандони дину мазҳабҳои гуногунро афзоиш медоданд.

Дар ин замина тадриҷан ҷунбишҳои мазҳабӣ, аз ҷумла ҷунбишҳои исломӣ шакл гирифтанд. Дар ташаккули онҳо омилҳои хориҷӣ низ таъсири муайян доштанд. Мутаассифона, баъзе доираҳо ва шахсиятҳои рӯҳонӣ ба ҷои ифтихороти миллию фарҳангии ислом, ки аз сарчашмаҳои тамаддуни ниёгони мо об меҳӯрад, ба равияҳои сирф мазҳабӣ афзалият доданд.

Мо падидаи ифротгароиро аз сар гузаронида, фарқ кардани дини мубини исломо аз ҳама гуна зухуроти бегона ҳуб омӯхтем ва талошҳо кардем, ки дар заминаи суннатҳо ва

фарҳанги исломии беш аз ҳазорсолаи ниёгон кишвари худро аз ҳама гуна омилҳои ифротгарой наҷот диҳем.

Ҷанги шаҳрвандӣ дастовардҳои нахустини истиқдолиятро аз мо рабуда, ба талашҳои худогоҳиву худшиносии халқи мо зарбаи гарон зад. Вале бар хилофи чашмлошти коргардонҳои ин ҷанги пурфочиаи таҳмилий миллати тоҷик ҳадафҳои ғаразнокӣ душманонашро фаҳмида, ба муҳолифати мусаллаҳона хотима бахшид.

Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ба таърихи деринаи халқи мо ҳамчун пирӯзии ақлу заковати миллати тамаддунсозу фарҳанги тоҷик ворид шуда, сиёсати сулҳҷӯёнаи давлат ва Ҳукумат аз ҷониби халқ дасгирӣ ёфт.

Воқеан, миллати тоҷик бо фарҳангдӯстиву заковати баланд ва иродаи сулҳпарварию чавҳари ободгариаш бори дигар нишон дод, ки ҳама гуна муҳолифати сиёсӣ, ақидаҳои гуногуни иҷтимоӣ ва роҳу равишҳои муҳолифи якдигарро бо фароҳам овардани фазои ҳусни тафохум, пеш гирифтани сиёсати таҳаммулу муросо чун гузаштагонӣ хирадманду фарҳангпарастӣ худ ба маҷрои солим равона карда метавонад.

(Асарӣ зикршуда ҷ.5. саҳ.203-205)

СУХАНРОНӢ ДАР САММИТИ ДАҲУМИ СОЗМОНИ КОНФРОНСИ ИСЛОМӢ

Куало-Лампур (Малайзия), 15-19 октябри соли 2003

Мӯҳтарам ҷаноби Раис!

Мӯҳтарам сарони давлатҳо ва ҳукуматҳо!

Пеш аз ҳама ба Ҳукумати Малайзия барои меҳмоннавозӣ ва ташкили шароити олиҷаноби корӣ изҳори сипос менамоем. Бо истифода аз фурсат ҳамчунин мехоҳам, ки ба Амири Давлати Қатар - Шайх Ҳамад Бин Халифа Ол-Танӣ барои раисии муваффақонашон дар Саммити нухӯми Ташкилоти Конфронси Исломи ташаккур гуям ва Сарвазири Малайзия - ҷаноби Дато Сери Муҳатҳир Муҳаммадро ба муносибати

интиҳоб шуданаш ба ҳайси раиси Саммити даҳуми Ташкилоти Конфронси Исломи табрик намоям.

Тавре ба ҳамаи шумо маълум аст, дар давраи баъди конфронси гузашта то нишастии имрӯза дар низоми сиёсӣ ва иқтисодии ҷаҳон дигаргуниҳои куллии ба амал омадаанд, ки минтақаи Ташкилоти мо ҳам аз онҳо дар канор намондааст.

Воҳӯрии имрӯза имкони хуб медиҳад, ки мо ба рӯйдодҳои замони баҳои воқеӣ диҳем ва ҳамчунин самтҳои минбаъдаи фаъолияти Ташкилоти Конфронси Исломиро бо назардошти хатарҳои нави ҷаҳонӣ муайян намоем.

Ҳодисаҳои солҳои охир на дар суҳан, балки дар амал ба механизми самараноки ҳамроҳангсозии кӯшишҳои халқҳои мусулмон ба хоҳири таъмини сулҳу субот, амният, рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва густариши ҳамкории минтақавӣ мубаддал гардид. Вале то ҳанӯз нақши Ташкилоти Конфронси исломӣ ҳамчун минбари баланд барои баррасии доираи васеи масъалаҳои дар назди халқҳои мусулмон қарордошта ба андозаи зарурӣ эҳсос намешавад.

Тоҷикистон, ки имсол соли ёздаҳуми узвияти худро дар Ташкилоти Конфронси Исломи қайд мекунад, барои таҳрим ва густариши минбаъдаи ҳамкорӣ бо ин созмон беш аз пеш кӯшиш ба ҳарч медиҳад.

Имрӯз Тоҷикистон ба шарофати дастгирии ҷомеаи ҷаҳонӣ бо роҳи тараққиёти орошта, устувор ва демократӣ пеш меравад. Кӯмаки ҳамҷонибиҳои Ташкилоти Конфронси Исломи ва давлатҳои аъзои он, ҳамчунин Созмони Милалӣ Муттаҳид ва дигар созмонҳои байналмилалӣ дар густариши раванди сулҳ дар Тоҷикистон нақши муҳим бозид ва дар таҳмири сулҳу субот дар сарзамини мо мусоидат намуд.

Дар марҳилаи кунунӣ дар назди Ҳукумати Тоҷикистон вазифаи дарозмуддати таъмин кардани эҳёи иқтисодии кишвар, паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва фароҳам сохтани шароити мусоид барои рушди устувори иҷтимоӣ ва иқтисодии кишвар қарор дорад.

Ҳоло ҷомеаи ҷаҳонӣ аз густариши падидаҳои нагини муосир - терроризми байналмилалӣ, экстремизм, муомилоти

гайриқонунии маводи муҳаддир ва қочоқи силоҳ, дар ташвиш аст. Ва имрӯз ягон давлати дунё, ҳатто кишварҳои абарқудрат наметавонанд дар танҳой бар зидди ин падидаҳо истодагарӣ намоянд.

Аз ин рӯ, мубориза бар зидди хатарҳои зикршуда аз ҳамаи мо андешидани тадбирҳои ҷиддӣ ва таҳкими ҳамкориҳои байналмилалиро шадидан тақозо мекунад.

Мутаассифона, чанд соли охир баъзе доираҳои сиёсӣ ва баъзе роҳбарону сиёсатмадорон пайдоиши терроризмро танҳо хоси дини ислом медонанд, ки ин тасаввур ва андешаи ғалат аст.

Мусаллам аст, ки терроризми байналмилалӣ аслан дину мазҳаб ва миллату сарвар надорад.

Чунин муносибат ба мардуми мусулмон, ки аз уқёнуси Ҳинд ва Ором то уқёнуси Атлантик маскунанд ва панҷаки аҳолии сайёро ташкил медиҳанд, аз рӯи инсофу адолат нест. Вале андешаи дигаре низ ҳаст, ки баъзе чунбишҳо ва ҳаракатҳои ба ном исломӣ боиси доғдор шудани номи ислом мегарданд.

Дини мубини ислом чун ҳама динҳои дигар инсониятро ба таҳаммул, тараххум ва тавозуъ ҳидоят намуда, ҳар гуна зӯроварӣ ва кушторро маҳкум месозад. Бинобар ин терроризм ва экстремизмро бо ислом пайванд додан хатои маҳз аст. Терроризм ба ягон дин, мазҳаб ва миллат хос нест.

Барои он, ки дини мубини ислом минбаъд ҳамчун манбаи зӯроварию фишор қаламдод карда нашавад, мо бояд ба ҷаҳолат маърифатро муқобил гузорем, ба ҷойи муқовимати тамаддунҳо гуфтугӯи тамаддунҳоро ба роҳ монем. То замоне, ки инсоният ба чунин ҳамкорӣ ва гуфтугӯи судманд муваффақ нагардад ва расонидани кӯмакҳои иқтисодиро ба кишварҳои ақибмонда ба хоҳири таъмини тарақиёти баробар ба роҳ намонад, хатари терроризму экстремизм ҳамчун яке аз масъалаҳои доғи рӯз боқӣ мемонад.

Агар кушоду равшан гӯем, сабаби асосии пайдоиши он на танҳо мавҷудияти ихтилофоти шадид дар байни ҳуди баъзе кишварҳои мусулмон, балки масъалаҳои гарони иҷтимоӣ низ

ба мисли қашшоқию бенавой, афзоиши бенизоми аҳолӣ ва сатҳи баланди бекорӣ мебошад.

Кишвари мо терроризмро барои амнияти бехатарии миллӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ яке аз омилҳои хатарнок медонад. Терроризми байналмилалӣ ҳоло ба ҳамаи ҷаҳони мутамаддин, ба тамоми аҳли башар таҳдид мекунад.

Истинодан бад-ин воқеият Тоҷикистон терроризмро дар ҳамаи шаклҳои зуҳуроташ, инчунин истифодаи усулҳои террористиро ҳамчун воситаи расидан ба ҳадафҳои сиёсӣ ва кӯшишҳои рӯпӯш намудани онҳоро бо ғояҳои сиёсӣ, динӣ, миллӣ ва наҷодӣ комилан ва қатъиян маҳкум мекунад. Имрӯз тамоман равшан аст, ки ин раванди барои тамаддуни инсонӣ бегонаро танҳо бо кӯшишҳои муштарак, аз ҷумла дар доираи Ташкилоти Конфронси Исломӣ ҷидагирӣ кардан мумкин аст.

Кӯшишҳои беасосу ғаразноки доираҳои муайяни ҷаҳон доир ба муқобилгузориҳои динҳои ҷаҳонӣ, бахусус даъвоҳои беасосу бардурӯғ нисбати дини моҳиятан инсонпарвари ислом ва кӯшишҳои ғаразнокӣ моҷароҷӯёна дар хусуси бо терроризми байналмилалӣ алоқаманд донишмандон он бояд аз байн бардошта шаванд.

Аъмоли зишти созмонҳои террористикӣ экстремистӣ ва ташкилотҳои, ки ба онҳо кӯмаки молиявӣ мерасонанд, аз ҷумлаи фондҳои, ки дар баъзе аз кишварҳои исломӣ қароргоҳ доранд ва фаъолият мекунад, бо дини мубини ислом умумияте надоранд.

Онҳо аз арзишҳои ислом бархӯрдор нестанд ва ин дини покро фақат ҳамчун парчами фаъолияти харобкоронаи худ истифода мекунанд.

Бори дигар мехоҳам таъкид кунам, ки таъбири ислом ва мусулмонон аз тамаддуни ҷаҳонӣ ва гузашта аз ин, бо терроризми байналмилалӣ ва экстремизм омезиш додани онҳо иштибоҳи маҳзи хатарнок аст, ки гоҳо ҳислати ғаразнок ҳам мегирад.

Тоҷикистон, ки оқибатҳои гарони муқовимати гражданиро аз сар гузаронидааст, ҳақиқатро дар ислом фарқ карда метавонад ва бо ин васила арзишҳои эътирофшуда ва пояҳои

ин дини муҳаддасро таҳким хоҳад бахшид.

Ҷаноби Раис!

Меҳоҳам чанд суҳан оид ба вазъи имрӯза дар минтақаи Ташкилоти Конфронси Исломи ва назари мо доир ба рушди минбаъдаи он гӯям.

Аввалан, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ташаккули ҷомеаи босуботи Афғонистон, ки нисбат ба ҳамсоягони хеш муносибати дӯстона дошта бошад, сидқан ҳавасманд аст. Тоҷикистон кӯшишҳои Ҳукумати Интиқолии Афғонистонро дар бобати вусъат додани раванди сулҳ ҳамаҷониба дастгирӣ менамояд.

Мо бори дигар аз ҳамаи давлатҳои аъзои Ташкилоти Конфронси Исломи даъват мекунем, ки кӯмаки худро ба ин кишвари харобгардида ҳамоно идома диҳанд ва ба дигаргуниҳои мусбате, ки вақтҳои охир дар Афғонистон рӯй доданд, таъвият бахшанд.

Пеш аз ҳама ба он муваффақ шудан лозим аст, ки раванди сулҳ дар ин сарзамин хислати бебозгашт гирад ва кӯшишҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ оид ба решакан намудани истеҳсоли маводи муҳаддир вусъат ёбанд, то ин ки Афғонистон дигар ҳеҷ гоҳ, ҳамчун яке аз кишварҳои тавлидкунандаи ин маводи марговар номбар карда нашавад.

Мо бар он ақида ҳастем, ки ҳаллу фасли муноқиша дар Афғонистон бо кӯмаки ҷомеаи ҷаҳонӣ, иштироки фаъолонаи Ташкилоти Конфронси Исломи дар ин раванд метавонад барои таъмини бехатарӣ ва субот дар минтақа заминаи ҷиддӣ гузорад.

Ба андешаи мо имрӯз нақши Ташкилоти Конфронси Исломи дар дигаргунсозии иқтисодӣ ва сиёсии Афғонистон ниҳоят пурмуҳтаво ва масъулиятнок аст.

Ташкилоти мо бояд доираи ҳамкориашро бо ин кишвар васеъ кунад ва кӯшиш ба ҳарч диҳад, то бо иштироки фаъолонаи ҳамаи табақаҳои ҷомеаи Афғонистон ба таҳкими раванди сулҳ мусоидат намояд.

Дар мавриди вазъияти Ироқ бошад, мо бар он ақидаем, ки вазифаи муҳимтарин ҳоло барқарор намудани

сохибихтиёрии ин мамлакат мебошад. Бори дигар таъкид кардан мехоҳам, ки халқи Ироқ ояндаи хешро бояд ҳудаш муайян намояд, ҷомеаи ҷаҳонӣ бошад дар ҳалли ин масъала бояд ҳамаҷониба кӯмак расонад.

Чораҳое, ки аҳли ҷаҳон бо мақсади таъмини субот дар Ироқ меандешад, бояд манфиатҳои дарозмӯҳлати халқи Ироқро ба инобат гирад ва сулҳу суботи давомдорро дар Шарқи Наздик ва дар минтақаи Халиҷи Форс таъмин намоянд.

Кишвари мо аз ҷониби Шӯрои Амнияи Созмони Милали Муттаҳид таҳти рақами 1483 қабул шудани резолютсияро оид ба барҳам задани муҳосираи иқтисодии Ироқ табрик мегӯяд ва кӯшишҳои Созмони Милали Муттаҳид ба хотири барқарорсозии ин кишвар ҷонибдорӣ менамояд.

Мо изҳори умедворӣ менамоем, ки мамлакатҳои аъзои Ташкилоти Конфронси Исломӣ дар навбати худ дар кори танзими баъдиҷангии Ироқ саҳми бештар мегиранд ва ба халқи он ёрии зарурии техникӣ, башардӯстона ва ғайраро мерасонанд.

Тоҷикистон аз ҷониби Шӯрои Амният бекор шудани муҷозотро нисбат ба Ҷамоҳирияи Либия низ амали нек меҳисобад. Чунин иқдом пеш аз ҳама ба хотири манфиатҳои халқҳои минтақа ва таъмини сулҳу субот дар он мебошад.

Ҷаноби Раис,

Хонумҳо ва ҷанобон!

Дар замони глобализатсия раванди иқтисодӣ барои рушди устувори кишварҳои мо имкониятҳои васеъ фароҳам меорад. Бо вучуди ин беш аз пеш яқин мегардад, ки неъматҳои дар натиҷаи глобализатсия ҳосилшуда ниҳоят нобаробар тақсим карда мешаванд.

Мо боварӣ дорем, ки агар ҳамаи механизмҳои мавҷудаи институтҳои серҷабҳаи байналмилалӣ, аз ҷумла Ташкилоти Конфронси Исломӣ ба кор андохта шаванд, пас фарқияти ботаъсири глобализатсия торафт афзояндаро дар сатҳи тарақиёти кишварҳо боздоштан, қашшоқиро тадриҷан аз байн бурдан ва ба рушди иқтисодӣ ноил шудан мумкин аст.

Мавқеи кишвари мо аз он иборат аст, ки ҳамкорӣ дар

чаҳорчӯбаи Ташкилот бояд ба талаботи хозиразамон ҷавобгӯ бошад, зеро дар давраи глобализатсия рушди ҳамаҷонибаи минтақаи Ташкилот дар маҷмӯъ ва дар айни замон рушди устувори кишварҳои алоҳида метавонад омили сулҳ ва ободӣ гардад.

Чунонки, ба ҳамагон маълум аст, равандҳои глобализатсия дар тамоми ҷаҳон пеш аз ҳама дар соҳаи иқтисодӣ зухур мекунанд. Агар суҳан дар бораи муносибатҳои иқтисодии мо дар чаҳорчӯбаи Ташкилот равад, пас бояд гуфт, ки онҳо, мутаассифона, пурра истифода нашудаанд ва барои рушди минбаъда имкониятҳои зиёд доранд.

Қисми бештари кишварҳои дунёи исломӣ дорои нерӯи тавоноии иқтисодӣ ва захираҳои калони молиявӣ мебошанд, ки аксаран ба нафъу ғоидаи мамлакатҳои мутараққии ҷаҳон равона карда мешаванд.

Ба назари мо, истифодаи ин имкониятҳо ба манфиати кишварҳои тараққиқардаистодаи мусулмон ва ба хоҳири инкишоф додани илму техника, технологияҳои пешқадам, маориф, нигоҳдории тандурустӣ, таҳкими иқтисодиёт ва аз байн бурдани қашшоқӣ дар олами ислом ҷавобгӯи кӯшишҳои муштаракамон дар роҳи таъмин намудани некуаҳволии пайравони ин дини мубин мебуд.

Фаромӯш набояд кард, ки дар ин ҷода шиори «Мӯъмин бародари мӯъмин» ба дӯши ҳар кадоми мо масъулияти ҷиддиро аз барои кулли бародарони ҳамдин мегузорад.

Тоҷикистон дар масъалаи зарурати таҳким бахшидани ҳамкорӣ, густариши тиҷорат ва барқарор кардани муносибатҳои зичи иқтисодӣ дар миёни кишварҳои аъзои Ташкилоти Конфронси Исломӣ ҳамфикр аст.

Мо пешниҳоди ҷорӣ намудани асъори ягона - «динори заррин»-ро, ки барои густариши тиҷорати минтақавӣ дар миёни кишварҳои мо имкониятҳои калон ба вуҷуд меорад, иқдоми муҳим мешуморем.

Дастгирии ин ташаббус, омӯзиши амиқ ва пешниҳоди далелҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснок метавонанд ба кишварҳои аъзои Ташкилот ғоидаи калони иқтисодӣ оваранд.

Махсус тазаккур додан меҳоҳам, ки Ташкилоти Конфронси Исломи барои таъмини ҳаматарафаи кишварҳои минтақа бо захираҳои даркорӣ, ҳамчунин густариши тичорати дохилиминтақавӣ ҳамаи имкониятҳоро дорад. Барои ин ба мо танҳо муносибати бегаразона ва дӯстона ба ҳамдигар, ҳамчунин густариш ва таъмини ҳамкориҳои судманди тарафайн лозим аст.

Аз ин лиҳоз ман меҳоҳам таваҷҷӯҳи шуморо ба натиҷаҳои Конфронсе ҷалб намоям, ки моҳи гузашта дар шаҳри Душанбе бо иштироки сармоягузори кишварҳои аъзои Бонки Исломии Рушд баргузор гашт ва эътимоди моро ба дастгирии минбаъдаи кӯшишҳоямон аз ҷониби бонки мазкур дар роҳи ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ бештар намуд.

Бо дарназардошти воқеияти ҳозираи рушди иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон ва зарурати таъмини устувори пешрафти он мо умедвор ҳастем, ки Ташкилоти Конфронси Исломи дар оянда ҳам ба мушкилот ва ниёзмандиҳои кишвари мо таваҷҷӯҳ зоҳир менамояд ва ба хоҳири амалӣ гардидани лоиҳаҳои барқарорсозӣ, сармоягузорӣ ва ғайра, ки ҳадафашон рушди иқтисодӣ, ба вуҷуд овардани ҷойҳои нави корӣ ва паст намудани сатҳи камбизоатӣ дар Тоҷикистон мебошад, захираҳои даркориро сафарбар месозад.

Ҳозирини гиромӣ!

Вақте ки мо аз зарурати таҷдиди Ташкилоти Конфронси Исломи ҳарф мезанем, пеш аз ҳама таҳкими нақши Ташкилотро дар муқобили хатарҳои нави ҷаҳонӣ дар назар дорем.

Тоҷикистон кӯшишҳоро оид ба баланд намудани самаранокии фаъолияти Котиботи Ташкилот пурра ҷонибдорӣ менамояд.

Ба назари мо, дар шароити кунунӣ чунин ислоҳоти кулӣ зарур аст, ки ба афзудани нақши Ташкилоти Конфронси Исломи дар раёндҳои ҷаҳонӣ, табдил додани он ба сохтори серҷабҳа ва салоҳиятноки байналмилалӣ мусоидат намояд.

Тоҷикистон дар Саммити 10-умини Ташкилоти Конфронси Исломи қабул шудани Эълومияи Путраҷаяро дар бораи

аҳамияти донишу ахлоқ ба хотири таҳкими ягонагӣ ва ҳамдигарфаҳмии минбаъдаи кишварҳои мусулмон ҷонибдорӣ менамояд. Ба ақидаи мо, самтҳои афзалиятноке, ки дар ин ҳуҷҷат инъикоси худро ёфтаанд, ҳислати ҳамкории минбаъдаи моро дар ҷаҳорҷӯбаи Ташкилот хеле дақиқ ифода менамоянд.

Изҳори умед менамоям, ки натиҷаҳои мулоқоти имрӯза ба фаъолияти ояндаи Ташкилоти Конфронси Исломӣ, муайян намудани самтҳои афзалиятнок ва омодагии комил бар зидди хатарҳои нави ҷаҳонӣ ҳамаҷониба мусоидат хоҳад кард.

Вазифаи пуршарафи мо иборат аз он аст, ки дар ин марҳилаи мураккаби таърихи башар масъулиятро бештар ҳис кунем ва тавонем кувва ва захираҳои дарқори барои расидан ба ҳадафҳои умумӣ - таъмини сулҳу субот, амният, рушди иқтисодию иҷтимоӣ ва некӯаҳволии халқҳоро кишварҳоямон равона созем.

Ташаккур!

(Асари зикршуда ҷ.5. саҳ.231-238)

ТАБРИКОТ БА МУНОСИБАТИ ФАРОРАСИИ МОҲИ ШАРИФИ РАМАЗОН

24 октябри соли 2003

Ҳамватанони азиз!

Рузи 26 октябр моҳи шарифи Рамазон фаро мерасад. Ба ин муносибат мардуми кишварамонро самимона табрик намуда, орзуманди саломатии бардавом, хушбахтию саодатмандӣ, бурдборию пирӯзӣ дар қору зиндагашон мебошам. Бигузор, мардуми мусулмон аз ҳамаи фазилятҳои моҳи шарифи Рамазон бархурдор бошанд. Яке аз чунин фазилятҳои бузург нозил шудани Қуръони азимушшаън, китоби муқаддаси мусулмонон дар ин моҳ аст. Мардуми мусулмон дар ин моҳ дар баробари доштани рӯза ба анҷом додани қорҳои хайр, некию накӯкорӣ ва саховатмандӣ кӯшиш ба ҳарч медиҳанд. Ҳар як фарди мусулмон дар ин моҳ

меҳоҳад ахлоку одоби худро беҳтар кунад, имони худро тақвият диҳад, ба шахсони дармондаю фақир кӯмакҳо расонад.

Ҳукумати мамлакат пайваста дар кӯшиши он аст, ки оромию амниятро таҳким бахшад, зиндагии мардумро осуда гардонад, пешрафти иқтисодиёти миллатро таъмин намояд.

Яке аз самтҳои муҳими сиёсати Ҳукумат таъмини ҳукуку озодихои шаҳрвандон аст, ки ба воситаи Конститутсия, қонунҳои ҷумҳурӣ ва санадҳои ҳукуқии байналмилалӣ ҳифз карда мешаванд. Дар мамлакати мо ҳар кас ҳақ дорад, ки муносибати худро нисбат ба дин муайян кунад ва озодона расму оинҳои диниро ба ҷо орад. Давлат ба ҳар кас эътиқоди динӣ ва дахлнопазирии шахсро кафолат медиҳад. Вобаста ба ин бори дигар ёдрас намудан мебошад, ки ҳоло дар ҷаҳон кӯшишҳои беасос бадном кардани дини мубини ислом ба назар мерасанд ва мо наметавонем дар ин маврид бетарафиро интихоб намоем. Дар суҳанронҳои худ аз минбарҳои баланд чандин бор таъкид кардаам, ки дини ислом ба зоти худ айбе надорад, балки дар ҷаҳон қувваҳои ҳастанд, ки аз он барои расидан ба мақсадҳои ғаразноки сиёсии худ истифода карданӣ мешаванд.

Ислом зербинои маънавӣ ва фарҳангии миллати кӯҳанбунёд, тамаддунсоз ва сулҳпарвари мост. Ахлоқи ҷомеа ва тарзи зиндагии мардуми мо дар давоми асрҳо аз ин манбаи бузурги маънавӣ сарчашма гирифтааст.

Масъулияти имонӣ ва динӣ ҳар фарди мусулмонро водор месозад, ки мутобиқи дастурҳои исломӣ амал намуда, ҳар гуна аъмоли зишти зидди инсониятро ҳамчун хилофи дини мубини ислом арзёбӣ намояд.

Мусулмонони Тоҷикистон аъмоли манфури террористонро маҳкум намуда, гоҳҳои инсондӯстонаи таълимоти исломро дар муқобили онҳо тарғиб менамоянд. Дар ин робита, боварӣ дорам, ки мардуми кишвар дар намунаи таровеҳҳо, қироати Қуръони маҷид ва дуову дуруди худ ба гоҳҳои исломии дӯстӣ, хайру саховат, аъмоли неку писандида эътибори бештаре хоҳанд дод.

Умедворам, ки мардуми кишвар дӯстӣ ва ҳамкориҳои байни пайравони динҳои гуногунро боз ҳам мустаҳкамтар ва сулҳу ҳамдигарфаҳмиро устувортар месозанд ва тибқи дастурҳои исломи мубин, ки ҳамаи мӯъминонро бародар хондааст, амал мекунанд.

Мо бояд ин равандро таҳким бахшида, мақоми кишварамонро дар ҷаҳони имрӯза бо қорҳои созидагӣ ва рушду тараққиҳои иқтисодии миллии он таъмин созем. Сатҳи зиндагии худро баланд бардошта, ба мардуми камбизоат мададгор бошем.

Чунон ки Қуръони Карим дар яке аз оятҳои сураи Бақара фармудааст, «Агар ошкоро садақа диҳед, қоре некуст ва агар дар нӯҳон ба бенавоён садақа диҳед, некутар аст ва гуноҳони шуморо мезудояд...»

Зимнан, амалӣ гардидани тарҷумаи Қуръони маҷид ба забони тоҷикӣ ба хоҳири наҷиби ҳарчи бештар дастрасии мардуми мо гардидани ин Китоби азимушшаън буд ва мо умедворем, ки эътиқодмандон аз ин ҷашмаи ҷовидонаи нуруи ҳарчи бештар баҳравар мегарданд ва дар зиндагии ҳамаи аз он чун қароғи раҳнамо истифода мекунанд.

Бори дигар фарорасии моҳи шарифи Рамазонро ба шумо азизон, табрик мегӯям. Бигузор он моҳи тоату ибодат, сулҳу сафо ва файзу баракат дар ҳар хонадон гардад.

(Асари зикршуда ҷ.5. саҳ. 239-240)

ТАБРИКОТ БА МУНОСИБАТИ ИДИ САИДИ ФИТР

24 ноябри соли 2003

Ҳамватанони азиз!

Рӯзи сешанбе, 25-уми ноябр моҳи шарифи Рамазон ба поён мерасад ва тамоми мусулмонони дунё яке аз идҳои муборак ва суннатии худ - иди саиди Фитрро бо шодию шукри беҳад пешвоз мегиранд.

Шашаки сокинони рӯи Замин - пайравони дини мубини

ислом ин маросими динии худро пас аз хатми як моҳи риёзату ниёиш, мағфирату омӯрзиши гуноҳҳо ва покшавии ҷисму рӯҳ бо камоли шодмонӣ таҷлил мекунанд.

Моҳи шарифи Рамазон дар миёни мусулмонони олам боз аз он ҷиҳат мақому манзалати баланд дорад, ки дар ин моҳи муборак каломи осмонии парвардигори мо, яъне Қуръони маҷид нозил шудааст ва қариб 1400 сол инҷониб мӯъминонро ба роҳи ҳақ, адолату парҳезкорӣ ва ростию нақӯкорӣ ҳидоят менамояд. Ба шарафи фарорасии иди саиди Фитр ман ҳамаи мусулмононро самимона табрик гуфта, аз даргоҳи Худованди мутаол барои ҳар як хонадон файзу баракат, бахту саодат, рӯзгори обод ва саломатию осудагӣ орзумандам.

Ислом моҳиятан чун як дини маърифату ахлоқ бо ҷавҳари адолат ва асли башардӯстӣ, сулҳпарварӣ ва оини покию нақӯхоҳӣ барои беш аз як миллиарду сесад миллион пайравони худ сарчашмаи эътиқод, имон ва раҳиш мебошад.

Бо дарки ин маънӣ, ҳанӯз аз асрҳои нахустини густариши ислом даҳҳо нафар фарзандони донишманду фарзонаи миллати соҳибтамаддун ва фарҳангсози тоҷик, хусусан Имоми Аъзам ва Имом Албухорӣ дар тафсиру таблиғи равияҳои инсондӯстӣ, маърифатҷӯӣ ва фарҳангпарварии он саҳми беназир ва бесобиқа гузоштаанд.

Воқеан, равшан нигоҳ доштани чароғи маърифат ва тарбияи наслҳо дар рӯҳи фароғирии илму дониш яке аз шоҳаҳои асоситарини таълимоти ниёғони бузурги мо будааст.

Ба қавли як қатор ҳадиснависон Пайғамбари ислом - Ҳазрати Муҳаммад ақлу заковати ниёғони маърифатпарвари моро ситоиш намуда, дар сӯҳбате таъкид кардааст: «Агар илм дар Сурайё мебуд, мардуме аз фарзандони Форс онро ба даст меоварданд».

Маҳз бар асари саъю кӯшиши ин гуна бузургони миллат буд, ки дар замони Сомониён дар назди масҷиду мадрасаҳо китобхона бунёд шуда, фаро гирифтани илмҳои замон барои ҳар як толибилму маърифатҷӯӣ фарз доништа мешуд.

Омӯзиши донишҳои дунявӣ баробари илмҳои динӣ ба ҳукми анъана даромада буд, ки дар натиҷа аз миёни аҷдодони

мо дар тӯли ду-се аср даҳҳо нобиғаҳои илму фарҳанги ҷаҳонӣ бакамол расиданд.

Яъне ҷустуҷӯи илм ва танҳо бо ҳамин роҳ обод нигоҳ доштани рӯзгор дар ниҳоди миллати мо аз қадим сиришта шудааст.

Имрӯз низ маҷрои тезутунди пешрафти асри нав ва рушди илму техника ва технология дар миқёси ҷаҳон моро водор месозад, ки барои пуштибонии истиқлолияти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ аз кашфиёти илму дониш ва тафаккури пешрафта, дастовардҳои наватарини техникаву технология ва имкониятҳои торафт афзояндаи соҳаи иттилоот ва коммуникатсия ҳарчи бештар истифода намоем.

Зеро бе маърифати баланди сиёсӣ ва иқтисодӣ, бе ҷаҳонбинии мукаммалу дақиқ, бе тафаккури наватарини техникаю технологӣ, бе маданияти баланди коршиносӣ ва донишҷӯӣ забонҳои хориҷӣ ба раванди босуръати глобализатсия ва илму техникаи муосир расидан мушкул аст.

Чунон ки гуфта шуд, яке аз рукнҳои таълимоти ислом талаби маърифат ва омӯзиши илм аст.

Миллати соҳибфарҳанги мо, ки дар аҳди Сомониён ғайр аз шахсиятҳои барҷастаи адабиву фарҳангӣ ва таърихӣ инчунин бузургтарин олимони соҳаи риёзиёт, илмҳои табиӣ ва нучумро ба тамаддуни башарӣ дода буд, имрӯз низ бояд аз ҷараёни инқилоби илмӣ ва дастовардҳои наватарини техникаю технологияи ҷаҳонӣ дар қанор набошад.

Бинобар ин, вазифаи имониву инсонии ҳар як фарди бонангу номуси миллат ва мусулмони равшанфикр имрӯз ва ҳамеша ин аст, ки баробари адои рисолати динӣ қарзи муқаддаси шаҳрвандиашро низ ба ҷо орад ва ҳамаи кӯшишу талоши худро ба сӯи инкишофи пешрафт ва ободиву оромии Ватан, ҳифзи истиқлолияти миллӣ ва таҳкими дастовардҳои он, пеш аз ҳама сулҳу субот, ки бузургтарин қомеби мост, равона созад.

Дар ин бобат меҳроҳам яке аз фармудаҳои Расули ақрамро хотиррасон намоям, ки ба ёрони худ гуфта буд: «Ҳеҷ гоҳ аз қорҳои нек дурӣ наҷӯед. Ба ободӣ ва ислоҳи дунё кӯшишу

гайрат намоед».

Имрӯз, ки мову шумо иди саиди Фитрро дар фазои сулҳу оромӣ ва амнияти озоиш истиқбол мегирем, тамоми олам моро чун миллате мешиносад, ки силоҳро ба замин гузошта, ихтилофҳои мавҷударо дар як муддати кӯтоҳ аз тариқи музокирот, якдигарфаҳмӣ, ҳамгирӣ ва ҳамкорӣ ҳал намудааст.

Таҷрибаи фарҳанги сулҳи тоҷиконро имрӯз тамоми ташкилоту созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ ва сиёсатмадорону сиёсатшиносон, олимону ҷомеашиносони бисёр кишварҳои олам чун яке аз дастовардҳои таърихӣ ва нодири асри XX эътироф карда, онро ҳамаҷониба меомузанд.

Рӯйдодҳо ва равандҳои, ки ҳоло дар миқёси сайёра идома доранд, натиҷаи бозиҳои сиёсии абарқудратҳо ва талошҳои онҳо барои соҳиб шудан ба манбаъҳои нави сӯзишворӣ, ашёи хом ва дигар сарватҳои табиӣ, ҳамчунин ба даст овардани бозорҳои ҷаҳонӣ мебошад. Ин талошҳо минбаъд низ идома хоҳанд ёфт.

Чунин вазъи ҳассоси ҷаҳонӣ имрӯза мову шуморо водор месозад, ки зиракии сиёсӣ, нангу номуси миллӣ, ҳисси баланди ватандӯстиву ватанпарастӣ, худшиносии ҷаҳоншиносӣ ва ифтихори миллии худро аз даст надихем.

Дар баробари ин нагузорем, ки ғояҳои зӯрварӣ, ақидаҳои ифротӣ, ҷудоиандозию нифоқангезӣ дар кадом шакле набошад зиндагии ором ва босуботи мардуми моро халалдор созанд.

Эътиқоду боварӣ ва имону иродаи инсонҳои худҷӯйро бояд ба роҳи ободию созандагӣ ҳидоят кард, на барои ангехтани нифоку кина ва амалҳои зишту номуносиб.

Конститутсияи давлати соҳибистиқлоламон барои мо ҳамаи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, аз ҷумла озодии виҷдонро кафолат медиҳад ва мо бояд танҳо дар асоси он қору зиндагӣ кунем. Зеро дар ҳамаи давраи замонҳо риоя накардани қонун боиси фалаҷ шудани шохаҳои ҳокимият ва рухҳои давлатдорӣ мегардад, ки охибатҳои он бисёр фоҷиабор аст.

Аз ин рӯ, меҳоҳам як нуктаро таъкид намоям: то замоне дар вучуди ҳар яки мо ифтихори миллӣ, эҳсоси гарми ватандӯстиву ватанпарастӣ, ҳудогоҳиву худшиносии миллӣ, эҳтиром ва риояи бечунучарои қонун, азми қавии созандагӣ ва ободонии Ватан, кӯшиши донишандӯзию маърифатпарварӣ саъю талошҳои корбасти техникаю технологияи навтарин ба манфиати пешрафту тараққиёти кишварамон амиқ ҷой нагирад, аз қафомондагӣ раҳида, дар миёни давлатҳои пешрафтаи олам ҷои муносиб пайдо карда наметавонем.

Аз ин лиҳоз ҳар яки моро зарур аст, ки фарзандони худро ба роҳи маърифату дӯстӣ ва илму донишомӯзӣ ҳидоят намоем, дар таълиму тарбияи замонавии онҳо хайру сахоро дареғ надорем.

Агар ба ҷои оростани маърақаҳои пурдабдабаву қамаҳамият ва дигар чорабиниҳои серхарҷи шӯҳратталабона барои ободонии мактабу кӯдакистонҳо, дастрас намудани лавозимоти таълим, дастгирии یتимону бепарасторон ва пиронсолону барҷомондагон маблағҳои худро сарф намоем, савоби дучанду даҳчанд насибамон мегардад.

Ҳамватанони гиромӣ!

Фарорасии иди Рамазонро мову шумо ҳар сол бо дастурхони аз рӯи имкон ороста ва дили поку ниятҳои неқ интизор мешавем, ба рӯҳи гузаштаҳо аз оятҳои Раббонӣ тиловат мекунем, ба азбодорон таскин медиҳем, ба зиёрати мазори хешу ақрабо меравем ва қарзи суннати худро адо менамоем.

Бузургтарин савоб дар рисолати ислом хайру саховат ва олиҳимматист. Бузургони мо беҳуда нагуфтаанд, ки савоби навозиши дилшикастагон аз ғазилати ҳаҷҷи акбар ҳам зиёдтар аст.

Ба эҳтиёҷмандону дармондагон додани фитри рӯза низ савоби зиёд дорад. Чандин сол аст, ки дар арафаи идҳои суннатӣ вазорату корхонаҳо, ширкатҳои саҳомӣ хусусӣ ва соҳибкорони саҳопеша ба оилаҳои камбизоат, беморону барҷомондагон, یتимхонаҳо ва хонаҳои пиронсолон кӯмак мерасонанд.

Ин хайру саховат ва меҳрубонӣ ба ҷатимону дармондагон, ки дар рӯзҳои ид чашми умед сӯи мову шумо дӯхтаанд, қарзи инсонӣ ва исломии ҳар фарди ҳудучӯӣ ва инсондӯст аст.

Бори дигар иди саиди Фитрро ба тамоми мардуми мусулмон табрик гуфта, барояшон саломатӣ, бахту саодат, барори қор ва ҳамаи хушиҳои зиндагиро орзу менамоем. Бигузор, Худованд ҳамаи шуморо аз меҳрубониаш сарфароз гардонад, бароятон имони комил, ақли бедор, дили лабрезӣ меҳру шафқат ва дастӣ расои хайру сахоро ато намояд!

Иди саиди Фитр муборак бошад!

(Асари зикршуда ҷ.5. сах.251-259)

ПАЁМИ ТАБРИКӢ БА МУНОСИБАТИ ИДИ ҚУРБОН

31 январи соли 2004

Ҳамватанони азиз!

Якуми феввали соли равон яке аз идҳои бузурги суннати тамоми мусулмонони олам - иди Қурбон меҳмони ҳар як хонаводаи мо мегардад. Ва шукронаи истиқлолияти давлатамонро мекунем, ки аз баракати он ҳамаи иду маросимҳои диниву мазаҳбии худро ба таври шоиста таҷлил мекунем.

Мардуми шарифи мо иди мубораки Қурбонро, ки мӯъминонро ба хайру саховат ва дастгирии маъҷубону барҷомондагон ва мӯҳтоҷону бенавоён ҳидоят менамояд, бо рӯҳи болидаву дастархони идона чашн мегирад. Ба аёдат ва табрики пайвандону наздикон, беморону дармондагон ва ба зиёрати гузаштагон рафтани, инчунин ба азодорон изҳори ҳамдардӣ намудан амалҳои савоби ин рӯз маҳсуб меёбанд ва дар кишвари мо онҳо ба ҳукми анъанаи писандида даромаданд.

Дар рӯзҳои иди шарифи Қурбон ба беш аз 5 ҳазор нафар шаҳрвандони Тоҷикистон иҷрои яке аз рухҳои дини мубини ислом - тавофи хонаи Қаъба муяссар гардид.

Умедворем, ки онҳо баъди ҳаҷҷи акбар бо дилу нияти пок ба Ватан баргашта, дар тарғиби суннатҳои неки ватандорӣ, ободии диёри хеш, одобу ахлоқ ва рафтори ҳамида саҳми босазо мегузоранд.

Зумрае аз ҳамватанони мо ҳикмати маъруфи «Дил ба даст овар, ки ҳаҷҷи акбар аст»-ро дастури амал қарор дода, қорҳои хайр ва амалҳои савоберо ба сомон мерасонанд, ки воқеан ҳамрадиҳои ҳаҷ қардан аст. Вобаста ба ин амали савоби даҳҳо шаҳрвандони қашқарамон, аз ҷумла сокини шаҳри Қайроқум Анора Иброҳимова намунаи ибрат аст. Зеро ин зани мӯъмина соли гузашта бо маблағе, ки ба нияти ҳаҷгузорӣ пасандоз намудааст, ҷавонписари ятиму бепарастореро хонадор карда, соҳиби савоби зиёд шудааст. Хуб мешуд, дигар ҳамватанонамон, хусусан онҳое, ки аллакай ду-се маротиба ва аз он ҳам зиёд ба зиёрати Маккаву Мадина рафтаанду боз нияти сафар доранд, ба чунин саховатмандон пайравӣ намоянд.

Ҳамдиёрони арҷманд!

Таъкид қардан бамаврид аст, ки ҳадафи асосии Ҳукумати Тоҷикистон аз рушди иқтисодии кишвар тадриҷан беҳтар намудани вазъи иҷтимоӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум мебошад. Барои дастгирии моддии эҳтиёҷмандон Ҳукумат тамоми тадбирҳоро андешида, дар амал татбиқ менамояд. Масалан, соли ҷорӣ дар буҷети давлатӣ барои ҷуброни хароҷоти барқу газ ва дигар қўмақпулиҳо ҷудо кардани 36 миллион сомонӣ ба назар гирифта шудааст, ки онҳо тавассути мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроия ба эҳтиёҷмандон расонида мешаванд. Дар маҷмӯъ барои бахши иҷтимоӣ 43 фоизи хароҷоти буҷети соли 2004 пешбинӣ гардидааст, ки ин дар иқтисоди мо собиқа надорад.

Вазъи иқтисодиву иҷтимоии Тоҷикистон сол аз сол беҳтар мегардад. Дастовардҳои назарраси истеҳсолии мамлакат дар соли гузашта аз пешрафти иқтисодиёт гувоҳӣ медиҳанд. Афзун гардидани маҳсулоти саноативу кишоварзӣ бошад ба беҳбуди тадриҷии сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат хоҳад кард. Бо мақсади самаранок истифода бурдани имконияту захираҳои мавҷудаи истеҳсоли, ташкили ҷойҳои нави қорӣ

ва ҳаллу фасли масъалаҳои шуғли аҳолии Ҳукумат пайваста кӯшишу талош менамояд.

Дар маҷлиси васеи Ҳукумат, ки чанде пеш доир ба ҷамъбасти сол баргузор гардид, ба мақомоти дахлдори давлатӣ супориш дода шуд, ки бо мақсади тақсимои одилонаи замин санҷиш гузаронанд. Таъкиди қатъӣ шуд, ки дар деҳот бояд ҳар як оила соҳиби замин бошад.

Дар сурати соҳиби замин шудани ҳар як оила, аз ҷумла муаллимон, духтурон ва умуман зиеиёни деҳот на танҳо сатҳи зиндагӣ дар деҳот беҳтар мегардад, балки дар маҷмӯъ дар кишварамон истеҳсоли маҳсулот афзун ёфта, ба ғайи гардидани бозори дохилӣ мусоидат менамояд. Ҳамчунин барои баланд гардидани маданияти деҳот, маърифати мардум, бахусус ҷавонон ва наврасон, инчунин густариши корҳои созандагӣ ва ободии Ватан заминаи мусоид фароҳам хоҳад омад.

Барои рушди иқтисодиву иҷтимоӣ ва афзун гардидани нуфузу эътибори байналмилалӣ Тоҷикистони азизамон пеш аз ҳама ҳисси баланди ватандӯстиву ватанпарварии ҳар фарди бонангу номуси миллат зарур аст ва маҳз дар натиҷаи аз манфиати худ боло гузоштани манфиатҳои миллӣ давлатӣ мо метавонем тараққиёти кишвари худ ва сатҳи баланди зиндагии халқамонро таъмин намоем.

Бо ҳамин ниятҳои неқ ҳамаи шуморо, ҳамватанони азиз, бо иди шарифи Қурбон табрику муборакбод намуда, ба ҳар хонадон рӯзгори обод, ризқи фаровон ва файзу баракат орзумандам.

Ид муборак, ҳамватанони азиз!

(Асари зикршуда ҷ.5. саҳ.288-290)

СУХАНРОНИ ДАР МУЛОҚОТ БО НАМОЯНДАГОНИ ЗИЕИЁНИ МАМЛАКАТ

Душанбе, 20 март соли 2004

Бо кӯшиши муштаракӣ созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ, инчунин сиёсатмадорону сиёсатшиносон ба

ҷои исломро ба як воситаи тарсдиҳии инсоният табдил додан мафҳуми «терроризм»-ро дуруст арзёбӣ карда, бояд аз баҳри сиёсати «стандартӣ дугона» нисбати ин зухуроти даҳшатнок бароянд.

Дар ҳақиқат, баъзе қувваҳои экстремистӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои сиёсии худ таҳти шиорҳои исломӣ ба кирдорҳои ношоиста даст зада, дини ислом, яъне манбаи покизагии маънавию ахлоқиро бадном месозанд. Марҳилаи «чанги сард» гузашт, вале баъзе сиёсатмадорони муосир мехоҳанд, ки ҷаҳонро боз аз нав дучори муноқиша гардонанд. Шиори онҳо «Ислом - душмани тамаддун» мебошад. Ин ақида басо ғалат аст ва оқибати бад дорад. Ба андешаи ман, сабаби он дар муборизаи начандон босамар бар зидди терроризми байналмилалӣ аст ва аз ин рӯ, кӯшиш мекунанд, ки ба ҳамаи ин ислом ва мардуми мусулмонро гунаҳкор намоянд.

То он даме, ки кишварҳои пешрафта ба рушду нумӯи давлатҳои рӯ ба тараққӣ кӯмаки ҷиддӣ нарасонанд, танҳо бо роҳи низомӣ бартараф кардани ин хатари азими аср амри маҳол аст.

Мо борҳо ба таваҷҷӯҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ расонидаем, ки ислом бо терроризм ва экстремизм ягон робитае надорад ва баръакс чунин зухуроти номатлуб ва хатарнокро маҳкум менамояд, вале ҳамоно кӯшишҳои ба рақибӣ идеологии ҷаҳонӣ табдил додани ислом ва мардуми мусулмон идома доранд.

Хусусан ин тамоюл баъд аз амалиёти террористии 11 сентябри соли 2001-ум дар кишварҳои пешрафта вусъат ёфтааст. Ҳоло дар баъзе кишварҳо қувваҳои миллатгаро ва ғуруҳҳои неофашистӣ равнақи тоза пайдо карда, ҳуқуқҳои шаҳрвандони мусулмонро ошкоро поймол менамоянд ва нисбат ба онҳо таҳқиру шиканҷаҳоро раво мебинанд. Албатта, ин амали номатлуб хатару таҳдиди ҷиддӣ дорад. Онро бояд пешгирӣ кард.

(Асари зикршуда ҷ.5. саҳ.310)

«РОҲИ БУЗУРГИ АБРЕШИМ ПУЛЕСТ МИЁНИ ГУЗАШТА ҲОЗИРА ВА ОЯНДА»

ҶАВОБҲО

БА САВОЛҲОИ ХАБАРНИГОРИ МАҶАЛЛАИ «КОНТИМОСТ»- И ҶУМҲУРИИ МАРДУМИИ ЧИН

Ҷомеаи ҷаҳон имрӯз боварии комил дорад, ки терроризм ва моҷароҷӯӣ ғайр аз ҷисман нобуд сохтани одамони бегуноҳ, иқтисодиёти мамлакатҳоро хароб карда, сабаби ба миён омадани душвориҳои сершумор ва нобуд гардидани осори беҳамтои таърихию фарҳангӣ гардида метавонад. Махсус қайд карданиам, ки бисёр сиёсатмадорон ва сиёсатшиносони мамлакатҳои гуногун солҳои охир вусъати фаъолияти қувваҳои террористӣ ва моҷароҷӯёро ба дини муқаддаси ислом вобаста мекунад. Кор ба ҷое расидааст, ки дар баъзе мамлакатҳо ислом ва терроризмро ҳамчун истилоҳоти ҳаммаъно баррасӣ менамоянд. Бале, баъзе қувваҳои моҷароҷӯ барои ба даст овардани ҳадафҳои ғаразноки сиёсиашон, тахти шиорҳои динӣ ба амалиёти гуногуни номатлуб даст зада, бо ҳамин обрӯю эътибори дини мубини исломро паст менамоянд. Вале гуноҳи содир гардидани амалиёти харобкоронаи террористонро ба дини мубини ислом нисбат додан хатои маҳз мебошад. Амалан дини ислом бо терроризм ва моҷароҷӯи ягон умумият надорад, баръакс, таълимоти он ба муқобили чунин зуҳуроти номатлуб ва хавфнок равона карда шудааст.

Ман 7 сентябри соли 2000 аз минбари Созмони Милали Муттаҳид ҷомеаи ҷаҳонро даъват карда будам, ки ба муқобили тамоюлоти афзун гардидани хавфи терроризми байналхалқӣ хариду фурӯши ғайриқонунии маводи нашъадор ва худсарона паҳн кардани аслиҳа тадбирҳои қатъӣ андешида, ҷидду ҷаҳди мамлакатҳоро барои ҳалли ин проблема ба таври ҷиддӣ ҷамоҳанг созад. Тоҷикистон имрӯз ба иттиҳоди зиддитеррористӣ шарик буда, бо ҳамаи мамлакатҳое, ки ба ин мубориза манфиатдоранд, ҳамкорӣ мекунад.

Имрӯз коршиносони тамоми ҷаҳон хулоса баровардаанд.

ки терроризм ва моҷароҷӯӣ дар қисми зиёди минтақаҳои ҷаҳон бо хариду фурӯши ғайриқонунии маводи нашъадор вобаста буда, дар баъзе мавридҳо дар натиҷаи он ба миён меояд. Дар робита ман меҳоҳам паҳлӯи дигари масъаларо қайд намоям. Ҷунбиши Толибон, ки худро ҳомии ҳақиқии ислом эълон карда, таҳти байрақи ислом мубориза мебурд, дар амал бар хилофи муқаррароти шариат, ба паҳн кардани маводи нашъадор ба мамлакатҳои дигар, пеш аз ҳама ба давлатҳои Осиёи Марказӣ шарик буд.

Ба ҳеҷ кас пӯшида нест, ки ин на танҳо барои ба даст овардани ҳадафҳои низомӣ ва сиёсӣ хизмат мекард, балки барои боз ҳам бештар сарватманд гардидани ба истилоҳ ҳомиёни ислом ва дастгирии молиявии гурӯҳҳои моҷароҷӯ истифода бурда мешуд, ки дар мамлакатҳои гуногуни ҷаҳон амал мекунанд. Бинобар ин Тоҷикистон проблемаи мазкурро ҳамаҷониба дарк намуда, ба ҷомеаи ҷаҳон пешниҳод намуд, ки иттиҳоди зидди маводи нашъадор ташкил карда шавад.

(Асари зикршуда ҷ.5, саҳ.326-327)

СУХАНРОНӢ БА МУНОСИБАТИ 10-СОЛАГИИ КОНСТИТУТСИЯИ ТОҶИКИСТОН

Мувофиқи Конститутсия ташкилотҳои динӣ дар асоси принципи озодӣ ва ҳуқуқҳои шаҳрвандон танҳо барои қонун сохтани эҳтиёҷоти диниашон таъсис дода мешаванд. Бо мақсаду гаразҳои сиёсӣ ва экстремистӣ истифода бурдани онҳо пеш аз ҳама ба зарар ва хилофи моҳияти дин мебошад.

Дин ва муносибатҳои динии одамон кори хусусӣ мебошад. Дар ҷое, ки масъалаҳои ҳифзи манфиатҳои истиқлолият ва амнияти давлат пеш меояд, дин бояд дар хидмати онҳо қарор гирад. Чунин ҳолат дар таърихи дини мубини ислом ва давлатдории қадимаи халқи тоҷик хеле зиёд рӯй додаанд.

Ба тақвияти ин суҳанҳо поре аз китоби «Саҳифаи нур»-и бунёдгузори Ҷумҳурии Исломии Эрон Оятулло Хумайнӣ иқтибос меорам:

«Ман сахт эътиқодманд ҳастам ба он нукта, ки арзиши идора намудани давлат бояд аз тамоми манфиатҳои дигар, ҳатто манфиатҳои динӣ, чун намоз, рӯза ва ҳаҷ ҳам авлотар дониста шаванд.

Давлат метавонад тамоми зухуротро манъ эълон намояд, агар ин зухурот ҷавобгӯи манфиатҳои давлат набошанд, ҳатто агар ин манъкарданиҳо дар зиддият бо манфиатҳои исломӣ ҳам бошанд. Зеро манфиатҳои ҳокимияти давлатӣ бузургтар аз қонуниятҳои исломӣ ҳастанд».

Дар ин робита бояд таъкид кард, ки давлат ҳақ дорад монеи ҳуқуқи ҳар гуна сӯистифода аз дин аз ҷониби ҳаракатҳои гурӯҳҳои ифротии дохиливу байналмилалӣ гардад. Бахусус, ки имрӯз фаъолияти ҳаробиовари онҳо хатару таҳдидҳои ҷиддиро ба миён оварда, хусусияти глобалӣ пайдо кардааст.

Мо ба хотири оромиву субот, ваҳдати миллӣ, бунёди давлати ягонаву иҷтимоӣ ва таҳкими асосҳои он шароити мусоид фароҳам овардем, то ин ки дар ҷомеаи мо демократия реша давонда, самара диҳад.

Барои озодӣ ва ҳуқуқҳои динӣ, агар онҳо дар доираи қонун амалӣ шаванд, ҳаргиз таъқиб вучуд надорад. Озодии вичдон комилан риоя мешавад. Вале баъзе қувваҳо, ҳатто шахсони шӯҳратталаби алоҳида аз ин вазъи орому босуботи ҷомеаи мо, аз ин фазои демократӣ фурсатталаби намуда, меҳроҳанд бо рафтори авомфиребона ворида сахна шаванд ва дар зери ниқоби ҳомии дин манфиатҳои сиёсӣ идеологиву иқтисодии худ ва хоҷагони хориҷиашонро пинҳон карда, ҷомеаро ноором созанд.

Дар баъзе масҷидҳо хутбаву мавъизахониҳо аз доираи муқаррароти қонунгузорӣ оид ба дин берун баромада, ба тарғибу таблиғи идеологияву сиёсатҳои ифротгароёна роҳ мекушоянд. Ҳатто дар онҳо фатвоҳое содир мегарданд ва масъалаҳои ба миён гузошта мешаванд, ки хилофи қонунҳои амалкунанда буда, дар ҷомеа ихтилофотро ба вучуд меоранд ва муносибатҳои ҷамъиятиро тезтунд месозанд. Ҳадаф аз онҳо ҳалли мушкилоти зиндагӣ, қонеъ сохтани талаботи динии

шаҳрвандон набуда, баръакс дар ҷомеа низоъ барангехтан ва диндоронро муқобили ҳам қарор додан мебошад. Ҳол он ки дар моддаи 30-юми Конститутсияи Тоҷикистон возеҳу равшан таъкид шудааст, ки «Таблиғот ва ташвиқоте, ки бадбинӣ ва хусумати иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллӣ, динӣ ва забониرو бармеангезад, манъ аст».

Такрор мекунам, ки дин ва муносибатҳои динии одамон кори хусусӣ мебошанд. Чунин муносибатҳоро қонунҳо ва муқаррароти динии ҳуди одамон ба танзим мебароранд. Вале, мутаассифона, дар баъзе ҳолатҳо байни шаҳрвандони Тоҷикистон аз рӯи тасаввуроти диниашон зиддиятҳо сар мезананд.

Инкишофи ояндаи чунин ихтилофот метавонад сабаби нооромӣ ва носуботии ҷомеа шавад ва амнияти ҷамъиятӣ ва миллиро зеро хатар гузорад. Давлат дар масъалаҳои динӣ ҷонибдори ягон тараф нахоҳад шуд. Давлат танҳо вазифадор аст, ки пешро роҳи бӯҳрони ҷамъиятиро, аз ҷумла бӯҳрони диниро гирад. Мутаассифона, баъзе шахсони алоҳида кӯшиш менамоянд, ки масъалаҳои диниро ба сатҳи проблемаҳои давлатӣ бардошта, давлатро ба ҷанҷоли дохилии динӣ бикашанд. Мисоли ҷолиб масъалаи ҳуқуқи динии занҳои мусулмон, аз ҷумла, ҳаққи намози ҷамоати онҳо дар масҷидҳо аст.

Таърихи зиёда аз ҳазорсолаи ислом, аз ҷумла, фикҳи аҳли суннат ва ҷамоат, бахусус, мактаби фикҳии Имоми Аъзам аз он шаҳодат медиҳад, ки намози занон дар узлат (хилват) бартарӣ дорад. Яъне дар хона намоз хондани онҳоро беҳтар мешуморад ва ба сабаби вуқӯъ наомадани фитна рафтани занҳоро ба масҷидҳо манъ менамояд.

Ба ҳар навъ, набояд масъалаҳои хусусии динӣ ба сатҳи масъалаҳои миллии расонида шаванд ва дар ҷомеа нооромиву носуботино ба вуҷуд оранд. Дар ин маврид бояд як қизи дигарро хотиррасон намоям. Ин танзими расму оинҳои динӣ аз нуқтаи назари стратегияи инкишофи устувори ҷомеа мебошад. Мутаассифона, ҳарчанд мегӯем, аммо расму оинҳои динӣ беш аз пеш вазнинтар ва мураккабтар шуда истодаанд.

Манзури нигаронии ман дар ҷомеаи мо «расм» шудани,

ба истилоҳ, таҷлили мавлуди Паёмбари ислом аст. Маълум аст, ки ба таври доимӣ ва пайваста ба Паёмбар дуруд фиристода мешавад ва мӯъминин ҳамеша аз Худо барои ӯ раҳмат талаб менамоянд.

Аммо аз мавлудхонӣ расми ҷудогона сохтан ва маъракаву тӯйҳои мардумиро ба маъракаҳои динӣ табдил додан як навъ сӯистифода аз ҳиссиётҳо ва ҳуқуқҳои динӣ мебошад. Исломо набояд ба дини расму оинҳо табдил дода, аз он расму оинҳо ба ғаразҳои сиёсӣ ва ифротии баъзе гурӯҳҳо истифода бурда шавад.

Баъзе шахсон ҳоло ҳам аз муҳолифатҳои ҳалокатбори огози солҳои навадум ҳулосаҳои зарурӣ набаровардаанд ва ё он фочиаҳоро аллакай фаромӯш кардаанд. Ин қабил ашхос сабру таҳаммул ва дурандешии мақомоти сиёсии кишварро нишонаи заифии онҳо мепиндоранд. Вале ҳар сабру таҳаммул охир дорад ва ҳар кас барои сухану амали худ бояд масъул ва ҷавобгар бошад. **Вазифаи ман ҳамчун кафили ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои шахрвандон таъмини ҳуқуқи озодиҳои тамоми мардуми Тоҷикистон аст, новобаста аз манфиати як гурӯҳ, ҳизб ё як ниттиҳодияи ҷамъиятӣ!**

(Асари зикршуда ҷ.5. саҳ.545-547)

БОБИ IV. ТАЪСИСЁБИИ ХИЛОФАТИ ИСЛОМӢ ВА ИБТИДОИ ЛАШКАРКАШИҲОИ АРАБ БА ЭРОНУ РУМ

1. Оғози нубувват ва интишори ислом дар аҳди зиндагонии Муҳаммад(с)

Хусрави II Парвиз баъди фатҳи Искандарияву Миср ва канораҳои баҳри Сурх ба Тайсафун бозгашта, бо шукӯҳу ҷалол дар тахти шоҳаншоҳӣ меосуд, ки ба ҳузури ӯ омадани сафиреро аз шаҳри Ясриби (Мадина) мулки Араб хабар доданд. Хусрав ҳарчанд аз қадом мулки Араб ва аз ҷониби кӣ омадани сафирро дуруст пай набурда бошад ҳам, аз рӯи одати дарбор рӯзи дигар ба пазируфтани ӯ ризоият дод.

Сафири расида дар соати қабул берун аз қасри шоҳаншоҳ уштурашро басту бо перохани нимдошти пашмина, риши анбӯҳу мӯйи сари расида ва пойи нимурён ба толори пазирии шоҳаншоҳ ворид гашт. Сурати зоҳирӣ ва сару либоси фақиронаи ӯ ба ягон сафири то ин дам омада шабоҳат надошт ва беҳабар будани ӯро аз расмияти сафорату пазирой аён мекард. Сафир гӯё аз фаршҳои густурдаи мунаққашу рангоранги дастибофт ҳазар мекарда бошад, аз гӯшаи толор ба рӯи замин нишасту номаеро аз бағал берун кард. Шоҳаншоҳ бо ҳисси шубҳа, вале сабру таҳаммул саропои ин сафирро аз назар гузаронду ба дабираш амр дод, ки номаро бигирад ва аз кучо расидани сафирро бипурсад. Марди ҷулхундипӯш бо камоли гуруру худписандӣ хабар дод, ки ӯро расули Худо вакил карда ба назди Хусрави Парвиз фиристодааст, то подшоҳи Аҷам аз дини собиқаи зардуштӣ даст кашада, ба мазҳаби ислом бигаравад. Хусрави Парвиз хашму ғазабашро фурӯ бурда, номи расули Худоро пурсид. Посух омад, ки расули Худо Муҳаммад ном дошта, мазҳаби исломро дар Арабистон ҷорӣ кардааст.

Ба қавли Табарӣ ин нома баъди муҳорибаи лашкари начандон афзуни Арабу Аҷам дар сари чоҳи Зи-Қор ва аз ғояти ташнагӣ рӯ ба фирор овардани сипоҳи Сосониён фиристода шуда буд. Нома ба забони арабӣ сабт шуда, мазмуни зайл дошт:

«Ба номи Худои бахшояндаи меҳрубон. Az номи Муҳаммад - пайғамбари Худо ба Парвиз писари Хурмуз. Аммо баъд. Ба дурустӣ, ки ман ба ту Худоро сипосу ситоиш мекунам. Нест маъбуде ба ҷуз Ӯ - зиндаву поянда. Он, ки маро ба ростӣ ба сӯи қавме, ки бар онҳо сақо аст ва хирадашон рабудашуда аст, муждадиҳанда ва бимкунанда фиристодааст. Ва ҳар касро, ки Худо раҳ намояд, ҳеҷ гумроҳкунандае барои ӯ нест ва ҳар касро, ки Худо гумроҳ кунад, пас ҳеҷ раҳнамое барои ӯ нест. Ба дурустӣ, ки Худо ба бандагон биност. Монанди Ӯ чизе нест ва Ӯ шунавои биност. Ислом овар, солим бимонӣ ё ба ҷанге аз ҷониби Худо ва пайғамбари Ӯ омода бош, онро касе очиз накунад».

Кисро чун ин нома бидид, ҳашм омадаш, гуфт: «Ин кист, ки номи хеш пеш аз номи ман набиштааст. Ва бифармуд, то он номаро бидариданд ва расулро хор доштанд. Пайғомбар салавоту-л-лоҳи алайҳи, чун ин хабар бишунид гуфт: «Мулки ҳештан дарид».

Табарӣ менигорад, ки баъди ин қазия кори паёмбари ислом дар сарзамини араб рӯ ба беҳӣ оварда, пайравонаш рӯз то рӯз меафзуданд. Вале аз қазо Хусрави Парвиз аз ҷониби қайсари Рум дучори шикасту бебарориҳо гашта, дар поёни умраш ба яъсу навмедӣ гирифтор мегардад. Чун овоза ва пирӯзиҳои паёмбари ислом ба шаҳри Тайсафун мерасид, баъди ҷанде Хусрави Парвиз ду нафарро аз меҳтарони Аҷам ба назди Муҳаммад алайҳи-с-салом фиристод то нахуст ба Мадина рафта, ӯро ба ҳузури шоҳаншоҳ хонанд. Ба сафирон дастур дод, ки «агар биёяд бо ӯ бозгардед ва агар наёяд, аз ӯ бигзаред ва ба Яман шавед ва ин нома ба Бозон (малики Яман. - Э.Р.) диҳед, то кас фиристад ва ӯро бубанданд ва ба назди ман оваранд. Ин ҳадис дар поёни умри Кисро буд».

Вақте ки сафирон ба назди Муҳаммад алайҳи-с-салом

омаданд ва пайгоми Хусрави Парвизро расонданд, эшонро бо хушй пазируфта посухи ризоият ё рад надод. Онҳоро дар хонаи Салмони Порсӣ фуруд овард ва ризқи ҳаррӯзаи эшонро аз писту хурмо таҳия кард. Ҳар гоҳе сафирон ба ҳузури паёмбар (с) мерафтанд, онҳоро ваъдае некӯ меод ва сабр кардан мефармуд. Чун шаш моҳ аз миён гузашт, сафирон сабру қарор бохта, ҳамроҳи Салмони Порсӣ ба назди паёмбар (с) омаданд ва гуфтанд: «Моро сабр намонд ё бо мо биеӣ ё моро дастурӣ деҳ, то биравем». Салмони Порсӣ посухи пайғомбарро ба онҳо тарҷума кард: «Худои ман худойони шуморо бидушт ва Шерӯя - писарашро бар вай мусаллат кард, то бидушташ дӯш ба шаб».

Сафирон аз ин посух ҳайрон шуда, аз Мадина ба сӯи Яман омаданд, то номаи Хусравро ба малики он расонанд. Аз қазо ҳангоми ба Яман омадани онҳо номаи Шерӯя низ расида буд, ки аз қазияи «Парвиз бимурд ва ман ба мулк бинишастам» хабар меод.

То кадом андоза воқеият доштани ин қиссаро ба таърихнигорон вогузошта, дар атрофи як ҷузъиёти аҷибӣ он - Салмони Порсӣ меистем, ки дар ҳузури паёмбари ислом мартабаи муносиб дошта, сухани касони аз қаламрави Эрон омадаро ба забони арабӣ тарҷума мекард. Сарнавишти Салмони Порсӣ яке аз ҳангомаҳои шигифтангези таърихи аҳди Сосониён ва зуҳури ислом буда, назар ба бисёр далелҳои хурду бузург аз фарорасии бӯҳрони амиқӣ иҷтимоиву сиёсӣ ва омилҳои фурупошии империяи паҳновари Хусрави Парвиз ва ворисони ӯ шаҳодат медиҳад. Ислом ба қаламрави Ироқи Сосониён, ки дар зери нуфузи оинҳои зардуштӣ, масеҳӣ ва яҳудӣ қарор дошт, аслан дар ибтидо бидуни ҷангу хунрезӣҳо чун ақидаи тозаии маънавӣ ва таълимоти яктопарастии ҳамагониву башардӯстона роҳ кушода буд.

Таълимоти ислом саршори ғояҳои баробарӣ, бародарӣ, адолати иҷтимоӣ буда, аз миён бурдани тафриқаи наҷодӣ, имтиёзҳои табақавӣ, мансубияти миллию маҳаллӣ ва ҳамагуна нобаробарӣҳои ҷомеаро пеш мегузошт ва табиист, ки дар атрофи паёмбар (с) Салмони Порсӣ барин солимфикрону

хирадмандони адолатпарварро гирд меовард. Салмони Порсӣ аз табори ашрофони Эронӣ буда, номи аслии ӯро Рӯзбеҳ пури Марзбон мешуморанд. Ӯ аз хурдӣ ба омӯзиши илм рағбат пайдо карда, бо ҳидояти рӯҳониёну аҳли хирад, ҷумлаи нозуқиҳои оини зардуштиро аз бар менамояд. Таназзули низоми давлатдории Сосониён хоҳу ноҳоҳ боиси таназзули ғояҳои маънавӣ ва коҳиши нуфузи дини зардуштӣ гардида, Рӯзбеҳ барин ҷавонони озодфикру ҷўяндаро қаноатманд карда наметавонист. Ӯ шояд аз таълимоти оини зардуштӣ ва ҷавҳари ғоявию иҷтимоии он қаноатманд нагашта, рӯ ба мазҳаби насронӣ меорад ва дар Ироқ бо уламову коҳинони оини масеҳӣ вохӯрда, чандин соли умрашро дар ҷустуҷӯи ҳақиқату адолат сарф мекунад. Вале он ҳадафҳои наҷибонаву иддаое, ки дошт, дар мазҳаби насронӣ низ пайдо накард ва овозаи дини тозаи ислом ва рисолати паёмбари он Рӯзбеҳро сӯи худ кашид. Бо тақозои сарнавишт ӯ чун гуломе ба Ясриб (Мадина) омад ва бо мадади ҳазрати Муҳаммад (с) аз қайди гуломӣ раҳо ёфт. Ба қавли Табарӣ ӯ «ба дасти ҷухуде гулом буда» вазифаи котибиро адо мекард. Паёмбар (с) баҳои ӯро дод ва аз гуломӣ озод кард. Рӯзбеҳ ба дасти Расули ақрам (с) мусалмон шуд ва аз ғояи хираду фазилат «ба ҷумлаи даҳ тан аз беҳтарин саҳобагонӣ Муҳаммад (с) шомил гашт» ва бо номи Салмони Порсӣ шўҳрат ёфт.

Ва ҷои тааҷҷубу нигаронӣ ҳам нест, ки паёмбар (с) сафирони фиристодаи Хусрави II Парвизро дар хонаи яке аз саҳобаҳои худ - Салмони Порсӣ ҷой дода, меҳост онҳоро ба дасти як нафар эронии ҳамқавму ҳамзабонашон ба дини ислом ташвиқ намояд. Ва ин марди фидоии роҳи ҳақиқату адолат, ки аз гуломии яҳудиёни Мадина раҳида, рӯ ба ислом оварда буд, «дар замони хилофати Умар (р) пас аз фатҳи шаҳри Тайсафун, ба волигии ин шаҳр расид. Вале ҷӣ тафовути азиме дар байни дастгоҳи фақирона ва дарвешонаи ӯ ва дарбори бо карру фарри Яздигурди Сосонӣ вуҷуд дошт. Салмон «ато» ё ҳуқуқи ба ӯ бахшидашударо ба сабаби фурутанӣ, ки дошт, напазируфт. Ӯ сабадбофӣ мекард, сабадҳоро мефурухт ва бо баҳои он мезист, яъне ӯ ба ақидаи

баробарӣ ва баъд бародарии худ устувор монд».

Аз қазои тақдир зимомии садорати пойтахти Хусрави Парвиз, ки ба қавли Табарӣ дар қасраш дувоздаҳ ҳазор канизаку ромишгар, панҷоҳ ҳазор аспу астари хоса, дувоздаҳ ҳазор уштури сапед ва ганҷу зару сарвати беҳисоб дошт, ба дасти марди порсову риёзаткаше аз саҳобаҳои паёмбари ислом афтод, ки шоҳаншоҳи сосонӣ ҳатто ба сафиру номаи фиристодаи ӯ бо чашми эътимод нанигариста буд. Ва ҳангомаи шигифтовари таърих боз дар он аст, ки маҳз Салмони Порсӣ расулони фиристодаи Хусрави Парвизро пазируфта ба хонааш ҷой дод, суханони онҳоро ба ҳазрати Муҳаммад (с) аз порсӣ тарҷума кард, онҳоро аз дер кашидани посухи паёмбар то шаш моҳ дар манзилаш нигоҳ дошт. Салмони Порсӣ бо ҳама зиракию заковат шояд он соатҳо ба ғӯшаи ҳаёлаш ҳам намеовард, ки рӯзе маснади волигии шаҳри Тайсафун барояш насиб мегардаду ӯ дар сафи лашкари кишваркушои арабҳо қаламрави паҳновари Сосониён - Ироку Эронро фатҳ мекунад.

Салмони Порсӣ инро меҳост ё на, ба арсаи таърих чун яке аз нафароне ворид шуд, ки бо ҳидояту раҳнамоии хеш салтанати беш аз чаҳорсадсолаи давлати Сосониёнро халалдор намуда, ба ҷои оини собиқаи зардуштиву тамаддуни кӯҳани ориёӣ, ба қаламрави кишвараш дини ислом ва фарҳанги нави исломиро интиқол дод. Салмони Порсӣ дар шумори олимону хирадмандоне амсоли Каъбаи Яҳудӣ, Заҳиби Масеҳӣ, Зайд ибни Собит аст, ки нахустин ояҳои осмонии Қуръони Маҷид ва таълимоти исломиро аз рисолати шифоҳӣ ба риштаи хату китоб овардаанд. Зайд ибни Собит, ки дар Ясриб оини насронӣ дошт, дар синни 11-солагӣ ба ислом имон оварда, бо ҳидояти паёмбар (с) забон ва сарфу наҳви арабиро омӯхт ва дертар ҳамчун муншии ӯ иншои номаҳо ва коргузориҳои расмии девонро пеш гирифт. Дертар ӯ дар замони хилофати Абӯбакр пораҳои Қуръонро ҷамъоварӣ карда, китобат намуд, то ихтилофи дар атрофи ояҳо бархостаро аз байн бибаранд. Ин абармардон ҳар кадом гарчанде дар ибтидо аз оинҳои мухталифи зардуштӣ, яҳудӣ

ва масеҳӣ пайравӣ мекарданд, дар охир ба ислом имон оварда, дар атрофи паёмбари мусулмонон муттаҳид шуданд ва барои густариши ислом мусоидат намуданд.

Нахустин осори хаттии арабӣ китоби муқаддаси Қуръон буд, ки дар он ояҳои осмониي ҳудованд, ривоятҳои динӣ, ҳикмату суҳанҳои пандомез, аҳқому низоми ҷомеа ва таълимоти дини ислом гирд омада, дертар бо иродати Зайд ибни Собит ва Салмони Порсӣ барин босаводону аҳли хату ҳирфа китобат мешуданд. Ҳатто бархе аз арабшиносон бар он андешаанд, ки хати форсӣ, ки ҳоло бештар бо номи хати арабӣ шӯҳрат дорад, аз ҷониби эронӣён ихтироъ шудааст ва Салмони Порсӣ дар таҳияву тақмили сарфу наҳви забони арабӣ саҳми арзанда гузоштааст. Ба қавли муаррихи тавоно Ибни Халдун «Чумлаи улуми шаръия ва ақлия ва асҳоби фунун ва бадоеъ ҳамагӣ аз эронӣҳо буданд ва бо собиқаи қадимӣ, ки онҳо дар тадвину таълифи улум ва китобҳо доштаанд, ихтирои ин хат (хати арабӣ) аз тарафи онҳо шудааст. Дар замонҳои аввали ислом муаллифон гарчи забонашон арабист, вале ҳасабу насабашон эронист ва тарбияташон низ эронист. Арабҳо ба иллати ин ки мардумоне сода ва бадавӣ буданд, бад-ин ҷиҳат аз фунун ва саноеъ бебаҳра будаанд».

Арабҳо дар даврони то исломӣ аз хату савод маҳрум буда, бештар анъанаи шифоҳии суҳанварӣ, шеърӣ ва дostonсарой дар байни онҳо роиҷ буд. Дар миёни арабҳои даврони то исломӣ ё худ аҳди ҷоҳилият асосан оини бисёрхудоӣ ва бутпарастӣ маъмул буда, аксари қабилаҳо буту санам ва ҳудои ҷудогонаи хешро доштанд. Дини ислом дар ҷараёни ташаккули таҳаввулаш маҳз бо ҳидояти паёмбар (с) ва фидоӣёни бозаковату дурандеши аҳли ҳирфаву футувват аз кеши қабилаҳои бодиянишини араб ба дини ҷаҳонӣ ва тамаддуни арзишманди умумибашарӣ табдил ёфт. Бояд гуфт, ки дар даврони зуҳури ислом динҳои густурдаи ҷаҳонӣ амсоли кеши зардуштӣ, масеҳӣ, яҳудӣ ва буддӣ дар ҷаҳор самти олам мӯътақидону пайравони бешумори ҳудро доштанд ва таълимоти паёмбарони онҳо дар китобҳои

муқаддаси *Авасто, Таврот, Инчил ва Талмуд* тарғиб мешуданд.

Паёмбари банӣ Исроил *Мӯсо дини яҳудио* бунёд гузошта, дар Мисру Фаластин ва дигар кишварҳои Араб пайравони худро дошт. *Оини масеҳии* паёмбар Исо бошад, дар Мисру Шом ва Юнону Рим нуфуз пайдо карда, аз ҷониби империяи Византия пуштибонӣ медид. *Кеши зардуштӣ* чор аср боз дар Эрони Сосонӣ ва Осиёи Миёна интишор ёфта, маҳоми давлатӣ дошт.

Чуноне ки дар боло дидем, аксари ҷангу зиддиятҳои миёни империяи Рум ва давлати Сосониён дар заминаи ихтилофҳои мазҳабӣ сар мезад. Ва дар миёни ду нерӯи тавоноӣ мазҳабӣ - дини масеҳӣ ва кешӣ зардуштӣ падидаи омадани дини ислом ва дар муқобили ин ду империяи абарқудрат истодагарӣ кардани он худ як мӯъҷизаро мемонд. Зеро ба арсаи мазҳабҳои ҷаҳонӣ омадани дини ислом ва китоби яздонии Қуръон кори саҳлу осон набуд. Вале Муҳаммад (с) бо сиёсати саҳеҳ, лаёқати комил, истеъдоди фитрӣ, иродаи қавӣ ва ҳусни тадбири зиракӣ тавонист, ки сароғоз дини исломро дар миёни қабоили саркашу бадавӣи араб густариш диҳад.

Пӯшида нест, ки то зуҳури ислом дар қисмати шимолу ғарбии Арабистон қабилаҳои бадавие иқомат доштанд, ки оинашон ғолибан масеҳӣ буд. Яке аз чунин қабилаҳо қабилаи Хайра ба шумор мерафт, ки дар ҳудудҳои Начд ва канораҳои Фурот буду бош дошта, аз таъсири афкори дини масеҳии румиён илҳом мегирифтанд. Гузашта аз ин, дар шаҳрҳои Мадина, Хайбар, Яман, Ҳиҷоз ва ғайра дини яҳудӣ бештар нуфуз дошта, Тавротро китоби муқаддаси худ меҳисобиданд. Мувофиқи андешаи муҳаққиқони аҳди хилофат дар шаҳри Мадина панҷ қабилаи бонуфуз сокин буд, ки аз онҳо қабилаҳои Авс ва Ҳазраҷ бутпараст буданд ва се қабилаи дигар кешҳои яҳудиву масеҳиро пайравӣ мекарданд.

Дар шаҳри Макка бештар оини бутпарастӣ роиҷ буда, дар бинои ҷаҳорғӯшаи Каъба буту санамҳои худро мегузоштанд. Бутӣ асосии қабилаи Қурайш Хубал ном дошта, дар атрофи

он бутҳои дигар - Маноф, Саъд (худои бахт), Зулхаласа (худои ҷанг) қомат афрохта буданд. Адои русуму қурбонӣ ва парастӣшу ниёиши бутҳоро пешвоёни қабилai Қурайш анҷом медоданд, ки бобои паёмбар (с) Абӯлмуталиб сарвари хонадони яке аз нигоҳбонони Каъба ва чоҳи Замзам буд. Чун шаҳри Макка дар масири роҳи қорвонгузар қарор дошт, тоҷирон аз кишварҳои дуру наздик ба зиёрати хонаи Каъба ва чоҳи Замзам омада, баъди шикастани ташнагӣ ба парастӣшу ниёиши буту санамҳо рӯ меоварданд.

Чуноне ки дар боло зикр кардем, аз нимҷазираи Арабистон роҳи бузурги қорвонгарде тавассути Макка ба Яману Сурия, Фаластину Ироқ мерафт ва ҳатто қабिलाҳои биёбонгарди бадавӣ бори қорвонҳои тоҷирони ҳинду ҳабаширо бо қофилаи уштурони хеш то канораҳои баҳри Миёназамин мерасонданд. Роҳи дарози тиҷоратии Ҳиҷоз аз канораҳои шарқии баҳри Сурх тӯл кашида, чандин шаҳрҳои асосии он замон - Макка, Ясриб (Мадина) ва Тоифро убур намуда, дар зиндагии мардуми нодори бадавӣ дигаргуниҳои иҷтимоиро ворид месохт.

Арабҳои бадавӣ, ки аслан зиндагии кӯчманчигӣ доштанд, бо уштурони яккӯҳонаи пуртоқаташон роҳҳои биёбонҳоро бо осонӣ мепаёмуданд. Уштурони онҳо дар гармиҳои тоқатфарсо 4-5 шабонарӯз беобу гиёҳ тоб оварда, беш аз 250 кг борро бемалол мекашониданд. Гузашта аз ин, пашми уштур барои бадавиён либос, пӯшташ хаймаву бистар, шӯру гӯшташ ғизои ҳамешагӣ буд ва аз саргинаш дар сардиҳои қаҳратун гулхан меафрӯхтанд. Рӯзгори саҳт ва мӯҳтоҷии ҳамешагӣ арабҳои бадавиро домангир буд ва онҳоро водор мекард, ки ба тохтутозу яғмогарихо рӯ оваранд. Аз асноди таърихӣ бармеояд, ки бадавиҳо дар солҳои қаҳтию хушксолӣ тифлҳои хеш, баҳусус духтаронро мекуштанд, то ки аз як хӯрандаи барзиёд раҳой ёбанд. Сарони қабилa - сайидҳо ба иттиҳоди қабилавӣ ва авлодӣ, ки асосан дар заминаи қаробати хешовандӣ гирд омада буданд, сарварӣ мекарданд.

Ду роҳи бузурги қорвонгарде, ки аз қаламрави шарқию ғарбии Арабистон мегузашт, дертар ба зиндагии суннатии

бадавиёни араб дигаргуниҳоро ворид сохта, онҳоро нахуст ба роҳбаладию кашондани бори тоҷирону тавонгарони аҷнабӣ балад намуд. Қофилаи корвони савдогарон, ки баъзан шумораашон аз ҳазор ҳам зиёд буд, ин мардуми саҳрогарду биёбоннавардро тадриҷан ба ҳунари тиҷоратӣ, доду ситади бозор, русуми шаҳрҳои дуру наздик ошно месохт. Чорводорони бадавии дирӯза аз ду роҳи асосии тиҷоратӣ - яке аз канораҳои баҳри Сурх, ки метавон онро *роҳи корвонгарди ғарбӣ* номид ва дигаре аз наздикии халиҷи Форс, саҳрои Шому Фаластин, яъне *роҳи корвонгарди шарқӣ* бору колои савдогаронро бо қофилаи уштурони хеш кашонида, тадриҷан ба олами тамаддун роҳ меёфтанд.

Шаҳри Макка, ки дар сари роҳи корвонгарди самти ғарбӣ дар ҷодаи тўлонии баҳри Сурх воқеъ буд, аз асри VI мелодӣ сар карда, ба маркази тиҷоратӣ ва маданияи Арабистон табдил меёбад. Яке аз қабилаҳои бонуфузи аҳли Макка Қурайшиён ба шумор мерафтанд, ки дар ибтидо барои боркашонӣ ва интиқоли колои савдогарон мусоидат намуда, дертар худашон тавонгару тиҷоратпеша гардиданд. Акнун савдогарони Қурайшӣ, ки қофилаи корвонашон то сесада уштур мерасид, қабилаҳои дигари бадавиро чун роҳбаладу ҳомии корвонҳо истифода мекарданд. Маҳз бо ҳидояту дастури ҳамин тавонгарони Қурайшӣ дар атрофи ибодатгоҳи муқаддаси Каъба манзилҳои истиқоматӣ, корвонсарою бозорҳо ва дигар иморатҳои гуногун сохта шуда, шаҳри Макка вусъат меёфт ва ободтар мегашт. Акнун тоҷирону савдогарони худию аҷнабӣ аз бозорҳои машҳури Укоз ва Маҷанна ба зиёрати Каъба омада, аз оби Замзам баҳра мебурданд ва маросими ниёишу ибодатро ба хотири бузургдошти Хубалу дигар буту санамҳо ба ҷо меоварданд.

Аҳли Макка асли баромад ва насаби худро аз Иброҳими Халилulloҳ дониста, ўро нахустин бунёдкунандаи хонаи муқаддаси Каъба мешумурданд. Воқеан, дар сураи Оли Имрон дар ин боб чунин омадааст: «Нахустин хонае, ки барои мардум бино шуда, ҳамон аст, ки дар Макка аст. Хонае, ки ҷаҳониёнро сабаби баракат ва ҳидоят аст». (Сураи Оли

Имрон, ояи 96).

Ва ояи 97 аз мақоми Иброҳим ва вочиботи Каъба хабар медиҳад: «Дар он қост оёти равшан ва мақоми Иброҳим. Ва ҳар кӣ бад-он дохил шавад, эмин аст. Барои Худо ҳаҷҷи он хона бар касоне, ки қудрати рафтан ба онро дошта бошанд, воҷиб аст».

Меҳтариӣ шаҳри Макка, нигоҳубини хонаи Каъба ва чоҳи Замзам ба андешаи муаррихону арабшиносон аввал мансуби қabilaи Чурхум, сипас қabilaи Хузоа ва ниҳоят қabilaи Қурайш будааст. Хонадони банӣ Ҳошим дар миёни қabilaи Қурайш, яке аз авлодони бонуфузу сарватманд ва ниғаҳбони Каъба буда, адои расму оинҳои диниро назорат мекарданд. Ниҳоят бобои паёмбар (с) Абдулмуталиб, ки аз хонадони бани Ҳошим ва як марди ботаҷрибаю рӯзгордида буд, ба сифати пешвои қabilaи Қурайш пазируфта шуд. Мувофиқи маълумоти Табарӣ Абдулмуталиб чун ба меҳтариӣ қabilaи Қурайш расид, аз намуд, ки чоҳи Замзамро биканад ва оби нухуфтаи онро берун орад. Ва ӯ аз кӯҳансолони қabilaи шунида буд, ки андаруни чоҳ дафинае маҳфуз аст. Ба хотири ёфтани оби саргумзадаи чоҳи Замзам ва дафинаи эҳтимолӣ ӯ ба худояш (Хубал) ваъда дод, ки аз писарони доштааш якеро қурбон мекунад. Аз қазо ҳам дафинаро пайдо карду ҳам оби чоҳ берун омад. «Ва ӯро дувоздаҳ писар буд ва кехтар аз ҳама Абдуллоҳ буд - падари пайғомбар Салла-л-лоҳу алайҳи... Пас Абдулмуталиб ба миёни ҳама фарзандон қуръа зад се бор ва ҳар се бор бар Абдуллоҳ - падари Муҳаммади Мустафо салавоту-л-Лоҳи алайҳи омад. Пас Абдулмутталиб оҳанги куштани ӯ кард».

Абдуллоҳ аз миёни фарзандон хурдтарину маҳбубтарин фарзанди падар буд ва дар қабини ӯ нуреро эҳсос мекард. Вале ӯ чун Иброҳими Халилуллоҳи бузургабояш аз қурбонӣ қардан ва вафо намудан ба аҳд чорае надошт. Бузургони қabila ва мардуми Қурайш ба ҳузури ӯ омада гуфтанд, ки Абдуллоҳро қурбонӣ накунад «ва барои хушдорӣ аз ин қор дар пешгоҳи Хубал узре биёварад». Оқибат бо машварати қoҳини солхӯрдае барои ризои Худо даҳ уштур назри хунбаҳо

муқаррар карданд. Ва дар баробари Хубал ҳар боре, ки қуръа мезаданд, қуръа боз ба номи Абдуллоҳ меафтод. Шумораи уштуронро даҳ-даҳ афзуда, аз нав қуръа мепартофтанд. Ҳангоме, ки саршумори уштурон ба сад расид, қуръа ба номи уштурон афтод ва дар роҳи ризои Худованд ва аз назр раҳидани Абдуллоҳ ҳамаи уштуронро қурбон карданд.

Абдуллоҳи падари паёмбар (с) мувофиқи маълумоти муаллифи «Зиндагиномаи Муҳаммад» ҷавони зебову хушқиефа буда, духтарони Макка аз қазияи бар ивази сад шутур аз қурбонӣ раҳиданаш меҳостанд ба ӯ бирасанд. Вале падараш Омина бинти Ваҳабро барояш муносиб донист ва аз асари издивоҷу хонадории онҳо, яке аз бузургтарин мардони таърих - паёмбари ислом - Муҳаммад (с) ба дунё омад.

Аз қазои тақдир зиндагии ширини навхонадории Абдуллоҳ чандон дер накашид. Омина думоҳа обистан буд, ки ӯ дар қатори қорвони савдогарон азми тиҷорат намуда, ба сӯи Шом (Сурия) рафт. Ҳангоми бозгашт ранҷур шуда оҳанги Мадина кард, то дар назди хешовандон аз хастагии сафар биосояду сипас роҳи Маккаро пеш гирад. Вале рӯзе чанд дарду ранҷ кашиду дар Мадина умраш ба сар омад. Фосилаи обистании ҳамсараш низ поён ёфт ва тақрибан 20 августи соли 570 мелодӣ аз Омина писаре ба дунё омад. Чун тифлро ба ҳузури бобояш Абдулмуталиб бурданд, ӯ ҳамон нури ошноро дар ҷабини наберааш дид ва меҳри ӯро ба ҷон пазируфт.

Муҳаммадро (с) аз рӯи одати маъмули арабҳо ба Ҳалима ном дояе аз қabilaи банӣ Саъд супурданд. Ӯ соле чанд дар саҳро таҳти парастории дояаш Ҳалима монд. Ва ривоятест, ки чун Муҳаммад (с) ба синни сесолагӣ расид, ҳамроҳи писари Ҳалима - бародари ҳамшираш ба пушти хона рафт ва ӯро ду марди сафедпӯш ба замин хобонда шикамашро ҷок карданду зеру рӯ намуданд. Ҳалима ва шавҳараш аз ин қазия ҳаросида, тифлро ба модараш бозгардонданд. Ва бархе аз муаррихон бар онанд, ки Муҳаммадро (с) дар синни панҷсолагӣ ба модараш - Омина супурданд. Дар ҳар сурат ҳангоми шавҳараш модараш Омина Муҳаммадро сӯи Ясриб (Мадина)

ба назди ҳамнасабонаш аз қабилаи Ҳазраҷ бурд, то ки хешовандон ва қабри шавҳари ҷавонмаргаш Абдуллохро зиёрат намояд. Онҳо як моҳ дар Ясриб монданд ва Ҳангоми бозгашт ба Макка дар аснои роҳи Абво модараш Омина бемор шуда ногаҳон вафот кард. Ва аз миён ду сол нагузашта, Ҳангоме ки Муҳаммад (с) ҳашт сол надошт, бобояш Абдулмуталиб соли 579 дар синни ҳаштодсолагӣ вафот кард ва сарпарастию пуштибонии набераи ятимашро ба ӯҳдаи писараш Абӯтолиб вогузошт.

Абӯтолиб бародарзодааш Муҳаммадро бо камоли меҳр тарбия мекард ва аз фарзандони худ азизтар медошт. Ҳангоме ки ӯ ба синни дувоздаҳсолагӣ расид, бо майлу хоҳиши худ ҳамроҳи амакаш Абӯтолиб азми сафари тиҷоратӣ намуд. Сафари тиҷоратии Шом, ки аз масири роҳи қорвонгарди шарқӣ мегузашт, барои Муҳаммад (с) мактаби нахустини роҳнавардӣ, тиҷорат ва зиндагӣ гашта, барояш бисёр сабақҳои хотирмон дод.

Муҳаммад (с) баъди ин тиҷорат, ки барои Абӯтолиб чандон судбахш наанҷомид, бо он басирати фитрӣ, зиракӣ ва оқилии табиӣ, ки дошт, бештар ба шунидану донистану мушоҳида кардан машғул мешуд, неку бад ва асрори зиндагиро пайваста меомӯхт. Ӯ рӯзгоре ба ҷўпонӣ низ машғул буд ва дар фазои паҳновари биёбон ба тафаккури андеша, пиндори худшиносии ҷаҳоншиносӣ ва заҳмати ҳалолу дили саршори ормонҳои наҷиби овони наврасиро паси сар мекард.

Рӯзгори ҷўпонӣ барои Муҳаммад (с) барин як ҷавони ботафаккури оқил чандон муносиб набуд ва аз он суди зиёде ҳосил намегашт. Амакаш Абӯтолиб дертар ӯро ба сифати тоҷири қироя ба ҷаҳор уштур бори Ҳатича ном бевазани сарватманде вобаста карда, ҳамроҳи қорвони тоҷирон ба сўи Шом (Сурия) фиристод. Муаллифи «Зиндагонии Муҳаммад» менигорад, ки Ҳатичаи духтари Ҳувайлид бевазани чиҳилсолаи тиҷоратпешаву сарватманде буда, яке аз сармоядорони бонуфузтарини шаҳри Макка ба шумор мерафт ва молу колои афзунашро бо мадади падар, дигар шахсони мавриди эътимод ва тоҷирони қироя идора мекард. Ӯ ду бор шавҳар кардаву аз онҳо сармояе насибаш гашта буд, борҳо

хостгории бузургони Қурайшро рад мекард ва мепиндошт эшон ба молу сарваташ дил бастаанд.

Корвони тоҷироне, ки Муҳаммад (с) ҳамроҳи онҳо буд, аз ҷодае сӯи Шом мерафт, ки паёмбар дар овони дувоздаҳсолагӣ онро паймуда буд. Дар ин сафари тичоратӣ Муҳаммад (с) аз ғояти зиракию кордонӣ суди муносибе дида, ситоиши боамонату росткирдор буданаш ба Хатича расид. Ва дере нагузашта бо миёнравии Нафиса ном зани хайрхоҳе Муҳаммад (с) бо Хатича дар синни 25-солагӣ издивоҷ намуд.

Муҳаммад (с) баъди издивоҷ бо Хатича ба доираи тавонгарону соҳибсарватони Макка мансуб гашта, эҳтироми ӯ дар миёни хосу ом меафзуд. Паёмбар (с) инсоне комил ва нексиришт буда, суботи азму нерӯи ирода ва рӯҳи тавоно дошт. Бо мурури рафтани умр тафаккуру таҳаммул ва андешаҳои бардавом ёраш мегашт ва аз қазо хобҳои ростин медид. ӯ бештар ба риёзату ибодат машғул шуда, аз ниёиши Худованд рӯҳаш меосуду вучудаш роҳат мекард. Дурӣ чустан аз ғавғои зиндагӣ, рӯ овардан ва сабру қаноат ва ғўшанишинию узлатписандӣ ба ҳулқаш роҳ меёфт. Аз ин рӯ, ӯ ҳар сол аз рӯи оини мардуми Қурайш ба ғори кӯҳи Ҳиро (ду фарсах дур аз Макка) рафта, ба ибодату риёзат менишаст.

ӯ андар ин ғори хилват рӯҳашро парвоз мебахшид, асрори ҳақиқатро мечусту аз кирдори азал ҳайрон мемонд ва ихтиёр ба андешаву тафаккур дода рафтани рӯзу шабро эҳсос намекард. Чун ба домони чихилсолагӣ расид, дар шаби қадри моҳи рамазони соли 610 ҳангоме ки дар ғори Ҳиро хобида буд, Ҷабраил бо амри Худо худро ба вай намуд ва пеш омада гуфт:

«Дуруд бар ту, эй Муҳаммад, эй пайғамбари Худой!» Муҳаммад битарсид ва бар пой бархост ва пиндошт, ки девона шуд... Ҷабраил ӯро гуфт: «Матарс, ки ту пайғамбари Худойи ҷалла ҷалолуху ва ман Ҷабраилам - фариштаи Худой». Ва Ҷабраил ӯро ба хондани ваҳйе амр намуд, ки бо номи сураи Алаҳ (Хунлахта) дар ғори Ҳирои Макка нозил шудааст: «Бихон ба номи Парвардигорат, ки биёфарид, одамиро аз хуне биёфарид. Бихон! Ва Парвардигори ту арҷмандтарин аст,

Худое, ки ба василаи қалам омӯзиш дод».

Нозил шудани ваҳй ва зуҳури Ҷабраилро ба паёмбар (с) исломшиноси тавоноӣ олмонӣ Август Мюллер дар китоби пурмӯҳтавояш «Таърихи ислом» қариб дар ҳамоҳангӣ бо «Таърихи Табарӣ» нигошта, меафзояд, ки баъди бозгаштан аз ғори Ҳиро ўро тарсу ҳарос ва бими азим фаро гирифт ва аз ғояти изтиробу ҳолате чун табларза аз Хатича хоҳиш намуд, ки болояшро пӯшонад. Пас аз фурсате ба чома печида хобидан эҳсос намуд, ки ҳамон бонги ошно ба гӯшаш мерасад. Ва лаҳзае нагузашта Сураи Муддасир 74 (ояҳои 1-4) барояш нозил гашт ва паёмбар (с) чомаро аз сар афканда, ба ҳақиқати ислом ва ваҳйи Худованд имон овард. Инак асли Сураи Мудассир (Чома дар сар кашида) аз китоби муҳаддаси Қуръон:

«Ба номи Худои бахшояндаи меҳрубон! Эй чома дар сар кашида, бархезу бим деҳ! Ва Парвардигоратро такбир гӯй! Ва чомаатро покиза дор! Ва аз палидӣ дурӣ гузин!».

Воқеан, китоби «Саҳеҳ»-и имом Исмоили Бухорӣ, ки дар олами ислом баъди Қуръон саҳеҳтарин дастур аст, суоли саҳобагонӣ паёмбар (с) ва посухи ҳазратро оид ба чӣ гуна расидани ваҳй чунин меорад:

«Пайғамбари Худо, салла-л-лоҳу алайҳи ва саллам, гуфт: «Гоҳ ба (гӯши) ман (садое) мисли овози зангӯла меояд ва он сахттарин ваҳй аст ва ҳангоме қатъ мегардад, ки ман он чиро, ки гуфта мешавад, фаҳмида бошам. Гоҳ фаришта ба гунаи марде намудор шуда, бо ман сухан мегӯяд. Ва ман он чиро, ки мегӯяд, мефаҳмам. Оиша, разия-л-лоҳу анҳо гуфт: «Ба ростӣ, ман ўро дар рӯзи сармои сахт дидам, ки ба ў ваҳй нозил мешуд ва дар мавриди қатъ гардиданаш пешонии ў арақшор буд».

Аввалин касе, ки баъди Муҳаммад (с) ислом овард ва аз паси паёмбар (с) намоз гузорид, ҳамсараш Хатича буд. Рӯзе онҳо намоз мегузориданд, ки Алӣ ибни Абӯтолиб, ки дар хонаи паёмбар мезист, ҳангоми адои сучуд ба ҳузурашон даромад. Аз ин кори онҳо дар ҳайрат монда пурсид: Ё Муҳаммад, киро сачда мекунӣ? Пайғамбар (с) посух дод, ки ба Худое сачда меорам, ки маро пайғамбараш хондаву фармуда, ки мардумро

ба парастии ӯ хонам. Агар ту ҳам ба дини мо бигаравӣ, аз гуноҳи кофирӣ бираҳӣ. Сипас, Муҳаммад оёти нозилшудаи Қуръонро барояш хонд. Алӣ мафтунӣ оёт шуда, рухсат хост, ки бо падараш машварат намояд. Пайғомбар ӯро таъкид кард, ки сучудашонро пинҳон дорад ва ғайри Абӯтолиб ба касе нагӯяд. Ва Алӣ аз остони сарой бозгашту гуфт: «Ё Муҳаммад, Худои азза ва ҷалла, маро бе машварати Абӯтолиб офарид. Маро низ барои пазируфтани дини Худой ва парастии ӯ ниёзе ба Абӯтолиб нест.

Сипас, рисолати пайғомбарӣ ва даъвати Муҳаммад (с) ошкор шуд ва ӯ ба андеша афтод, ки ин розро пеши кӣ кушояд то нагӯяд, «ин мард девона шудааст». Оқибат ӯ аз миёни аҳли Қурайш дӯсти содиқаш Абӯбакр ибни Абӯ Қуҳофаро интихоб намуд, ки марде буд бузургвор, тиҷоратпешаю боамонат, зираку оқил, поктинату писандидаи мардум ва «пиру ҷавон бар ӯ гирд омадандӣ ва сухани ӯ бишунидандӣ ва аз вай раъйҳо пурсидандӣ».

Муҳаммад (с) рози паёмбарии худро ба Абӯбакр кушод ва дин ба ӯ арза кард. Абӯбакр бидуни ташвиқ даъвати паёмбарро пазируфт ва ба ислом имон овард. Ва аз паси Абӯбакр аввал Зайди Ҳариса, сипас Билол ва Ҳамома ягон-ягон мусулмон мешуданд. Абӯбакр низ қиссаи ислом овардани худро ба касони мавриди эътимодаш мекушод ва ба ташвиқи ӯ Усмон ибни Аффон, Абдурахмон ибни Авф, Талҳа ибни Убайдуллоҳ, Саъд ибни Ваққос ва Зубайд ибни Авом ба ислом гаравиданд ва баъди муддате шумораи онҳо ба сию нӯҳ тан расид, ки дини хеш ниҳон медоштанд ва намозро пинҳон мегузориданд.

Овозаи дини Муҳаммад (с) ва рисолати паёмбариаши ба миёни мардуми Макка паҳн мешуд ва нуфузи худоёни собиқа Ҳубал, Лот, Уззо, Ноила ва дигар буту санамҳои Каъба мекоҳид. Оқибат мушрикони Қурайш ва қабоили дигар бар паёмбар (с) шӯриданд ва ашрофони Макка бо ҳидояти Абӯ Суфён ба назди Абӯтолиб, ки ҳанӯз ислом наоварда буд, шитофтанд ва чунин додхоҳӣ намуданд: «Бародарзодаи ту аз худоёни мо бад мегӯяд, аз дини мо айбҷӯй мекунад ва ба

ақли мо меҳандаду падарони моро гумроҳ мешуморад. Ба ӯ бигӯй, ки аз мо даст бардорад ва ё ӯро ба мо воғуздор. Ту низ мисли мо бо ӯ мувофиқ нестӣ ва мо ҳисоби худро бо ӯ яқсара хоҳем кард».

Хулласи калом, баъди чандин ҳангомаҳои тезу тунд, таҳқиру озор ва бадрафториҳои мушрикони Қурайш ва таҳдид ба қони пайравони ислом гурӯҳе аз мусулмонон ба Ҳабашия муҳоҷират карданд. Вале паёмбар бо пуштибонии хонадони банӣ Ҳошим ва амакаш Абӯтолиб - меҳтари қабилаи Қурайш аз қасди бадхоҳон дар амон буд.

Аз қазои тақдир аз даврони нубуввати Муҳаммад (с) нӯҳ сол гузашта буд, ки амаки ҳаштодсолааш Абӯтолиб дар ибтидои моҳи зулқаъда (нимаи аввали моҳи июли соли 619) аз ҷаҳон гузашт. Аз миён як моҳ паси сар гашта, ҳамсараш Хатича вафот кард ва паёмбари ислом дар симои онҳо аз ду пуштибону ҳомии бовафояш маҳрум шуд. Ба қавли Август Мюллер ва дигар исломшиносон Хатича дар синни 65-солагӣ фавтид ва ӯро аз машваратҳо ва меҳрубониҳои ғамхоронааш бенасиб намуд.

Баъди марги Абӯтолиб бадхоҳони Муҳаммад (с) афзуда, мушрикон ба озори ӯ даст мезаданд ва ҳоли пайравонашро танг карда, сӯяшон санг меандоختанд. Вале паёмбар мардуми Маккаро ба парастии Худои яккаву ягона даъват мекард, ҷиҳатҳои ахлоқиву иҷтимоии таълимоти ислом, баробариву бародарӣ, инсофу адолат ва хайру эҳсонро талқин менамуд ва онҳоро аз ниёиши Хубал ва дигар буту санамҳо боздоштан меҳост.

Озори Қурайшиён торафт авҷ гирифта, паёмбарро водор намуд, ки рӯ ба Тоиф оварда, ашрофонашро ба ислом хонаду аз онҳо мадад ҷӯяд. Тоиф дар фосилаи серӯза роҳ аз Макка воқеъ буд ва аҳли Макка ба ин шаҳр қаробату рафтуо доштанд. Паёмбар 26 шаввол (мутобиқ ба 15 июни соли 619) ниҳонӣ ба Тоиф омад ва аз меҳтарони он - се бародар Ҳабиб, Масъуд ва Амир фарзандони Умайр аз қабилаи банӣ Сақиф дархост намуд, ки ӯро бипазиранд, аз озори аҳли Қурайш паноҳ диҳанд ва ислом оваранд. Се бародар ин тақозоро

напазируфтанд, то ба сарзанишу хусумати аҳли Қурайш гирифтормашаванд. Ва ҷавонони ҷоҳилро бар паёмбар (с) барангехтанд, «ки ин девонаи Қурайшро берун кунед, то имшаб андар ҳадди Тоиф намонад... Он ҷавонон бар ӯ шитоб ҳамекарданд ва бизадандаш ва санг андохтанд ва бар шитоланг бизаданд. Ва хун аз вай равон шуд. Пайғомбар бишитофт ва аз ҳадди Тоиф берун омад, пиёда ва рондаву ғамгин ва гуруснаву ташна ва хунолудшуда».

Мушрикони Қурайш аз рафтани паёмбар (с) ба Тоиф огоҳ шуда, бо сарвари Абӯ Ҷаҳл азм намуданд, ки ӯро ба Макка роҳ надиханд. Муҳаммад (с) аз қасди мушрикон огоҳ шуда, ночор рӯ ба ғори Ҳиро овард, то пушту паноҳе ёфта, сипас воридаи Макка гардад. Оқибат Мутъим ибни Адӣ сарвари қабилаи банӣ Навфал ӯро зинҳор дод ва ба паноҳаш гирифт. Паёмбар (с) бо ҳимояту пуштибонии мардони ин қабила 23 зулқайда (мутобиқ ба 12 июли соли 619) ба Каъба омада намоз гузорид ва аз даъвати хеш даст барнадошт. Ва барои афзудани нуфузи хеш ва иттиҳоди пайравонаш Оишаи духтари Абӯбакрро хостгорӣ кард. Хабари паёмбари ислом ба тамоми кишварҳои Арабистон паҳн шуда, дар шаҳри пурфайзу сарсабзи водии Ҳиҷоз - Ясриб, ки 350 км дар арзи шимолии Макка воқеъ буд, сару садое ангехт.

Сокинони Ясриб асосан қабилаҳои Авсу Ҳазраҷ бошанд ҳам, дар ин шаҳр тоифаҳои арабтабори яҳудӣ ё аниқтараш арабҳои яҳудимазҳаби банӣ Қайнуқа, банӣ Қурайза, банӣ Назир мезистанд. Дар байни ин қабилаҳо иттиҳоду созиш набуд ва пайравони мазҳаби яҳудӣ мутобиқи китобҳои муқаддасашон аз падид омадани паёмбари нав ва афзудани нуфузи хеш дар қаламрави Ҳиҷоз ҳадс мезаданд ва дигар қабилаи арабро бим меоданд. Гурӯҳе аз қабилаҳои Авс ва Ҳазраҷ, ки дар асл бутпараст буданд, ҳангоми зиёрати Каъба ба паёмбари ислом дучор омаданд. «Вақте Муҳаммад бо ин гурӯҳ суҳан гуфту ба сӯи Худо даъваташон кард, ба яқдигар нигаристанду гуфтанд: Ба худо ин пайғомбарест, ки яҳуд меғоянд. Нагузореда онҳо зудтар аз шумо бад-ӯ бигараванд».

Ҳамин тариқ, баъди як соли ин вохӯри ҳангоми фаро

расидани зиёрати Каъба дувоздаҳ нафар намоянда аз ҷониби қабилаҳои Авс ва Ҳазраҷи шаҳри Ясриб ба Макка омада, бо паёмбар (с) дар Ақаба мулоқот карданду паймон бастанд, ки «чизеро бо Худо анбоз насозанд, дуздиро зино накунанд ва фарзандони хеш накушанд, бӯхтону ифтиро назананд ва дар қорҳои писандидаву раво фармони пайғомбарро бибаранд. Агар ба паймони худ вафо карданд, сазои онҳо бихишт бошад, вагарна қорашон бо Худост. Агар бихоҳад, азоб кунад, агар хоҳад бибахшад». Баъди ин паймон, ки бо номи паймони аввал шӯҳрат дорад, пайравони Муҳаммад дар Ясриб афзуда, дини ислом рӯз то рӯз бештар интишор меёфт. Ва соли аз миён гузашта буд, ки беш аз ҳафтод нафар пайравони ислом соли 622 аз Ясриб ба тавофи Каъба омаданд, «ки бо пайғомбар савобу-л-лоҳи алайҳи, гирд оянд бар Ақаба ва бо ӯ байъат кунанд ва ӯро ба Мадина баранд».

Баъди мулоқот бо паёмбар (с), ки чун пештара дар Ақаба сурат гирифт, дар ҳузури амаки Муҳаммад-Аббос ибни Абдулмуталиб паймон бастанд ва савганд хӯрданд, ки «хуну хостаи хеш аз барои Худои таоло дорем ва аз он пайғомбараш ва Худои азза ва ҷалларо нахуст ба худ гувоҳ кардем ва пас туро, ки амми пайғамбарӣ».

Паёмбар (с) баъди ин паймон аз онҳо хоҳиш намуд, ки бар гувоҳии худ аз байнашон нақибонро номзад кунанд. Онҳо аз миёни ҳафтод тан дувоздаҳ мардро номзад карданд, ки нӯҳ тан аз тоифаи Ҳазраҷ буду се тан аз Авс ва ҳама меҳтарони эшон буданд. Ва дигарбора савганд хӯрданд, ки ҳама мардуми шаҳри Ясриб фармони паёмбар (с) баранд. Паёмбар (с) аз паймони онҳо шод шуд ва аз интиҳоби дувоздаҳ нақиб фоли нек бардошт: «Адади ин нақибону меҳтарон, ки ин пазируфторӣ карданд, дувоздаҳ тананд. Ва адади ҳавориёни Исо дувоздаҳ тан буданд, ки Худои азза ва ҷалла, дини Исоро бад-эшон ошкор кард ва андар ҳама ҷаҳон бипароканд».

Бо ҳамин паймон паёмбар (с) ба пайравони худ дастур дод, ки сӯи Ясриб муҳоҷират намојанд. Пайравони ислом аз Макка ба Ясриб бо дастаҳои чанднафарӣ раҳсипор

мегаштанд, то қабилаи Қурайш аз муҳоҷирати онҳо огоҳ нагардад. Оқибат Муҳаммад (с) бо ҳамроҳии Абӯбакри Сиддиқ 12 моҳи рабеъ-ул-аввал мутабиқи 14 сентябри соли 622 ба Қубо расид, ки дар фосилаи ду фарсах аз Ясриб воқеъ ва мусулмонони Ясриб паёмбарро чанд рӯз боз интизорӣ мекашиданд. Муҳаммад (с) бо Абӯбақр дар Қубо чаҳор рӯз монда, аввалин коре, ки қард «асоси масҷиди Қуборо бирехт».

Чунон ки дар боло гуфтем, модари паёмбар (с) Омина аз аҳли қабилаи Хазраҷ буд, аз ин лиҳоз ӯ дар ибтидо ба нақибони хеш аз тоифаи Хазраҷу Авс таъя карда, оини исломро дар саросари Ясриб интишор меод. Дартар шаҳри Ясриб ба шарафи омадани паёмбари ислом номи Мадинатуннабири гирифт ва соли 622 мелодӣ, яъне таърихи аз Макка ба Ясриб ҳиҷрат қардани Муҳаммад (с) ибтидои солшумории мусулмонӣ пазируфта шуд. Ба қавли Табарӣ «Пас андар соли ҳиҷрат пайғамбар салавоту-л-лоҳи алайҳи бифармуд то онро соли таърих биниҳанд...».

Ҳамин тариқ, дар зиндагонии Муҳаммад (с) на танҳо таърихгузори нав ба ҳукми расмӣ даромад, балки даврони нави зиндагӣ, даврони афзудани нуфузи сиёсӣ ва иҷтимоии дини ислом ва чун пешвои воқеии мусулмонон ва сиёсатмадори дурандеш зӯҳур қардани ӯ шурӯъ гардид. Муҳаммад(с) қабл аз ҳама дар Мадинатуннабӣ (Ясриб) миёни муҳоҷирон, яъне мусулмонони аз Макка омада ва ансор, яъне мусулмонони Ясриб (аниқтараш гурӯҳе аз мардумони Ясриб, ки дар он ҳангом ба муҳоҷирон кӯмак қарданд), тарҳи дӯстӣ бародархондагиро ба роҳ андохта, кулли мусулмононро аз ҳама қавму қабилаҳои араб бародару баробар эълон қард. Сиёсати баробарӣ ва ҳукми бародархондагии аҳли ислом, ҳамовозии истиқболи мардуми Мадинаро аз пайамбари ислом афзуда, боиси ваҳдати иттиҳоди мусулмонон, баҳусус мардуми оддӣ дар атрофи Муҳаммад (с) гардид. Ӯ дар заминаи сиёсати баробарӣ ва бародарии мусулмонон бунёди тамаддун ва давлатдорӣ исломиро ниҳода, дини исломро аввал дар Мадина ва сипас дар дигар шаҳрҳои араб интишор дод ва амалан низомии давлатдорӣ арабҳоро ба арсаи таърих овард.

Муҳаммад (с) хангоми оғози фаъолиятш дар Мадина ба хоҳири аз байн бурдани хусумати дохилӣ ва муттаҳид сохтани тамоми аҳли Ясриб ҳатто бо яҳудиён қарордод баста, пайрави онҳоро аз дини собиқашон манъ накарда буд. Мувофиқи матни ин қарордод «Яҳудиёни банӣ Авф бо мӯъминон муттаҳид ва дар ҳукми як умматанд. Яҳудиён пайрави дини худ ва мусулмонон пайрави дини хешанд... Яҳудиён (дар ҷанг) ӯҳдадори маҳориҷи худ ва мусулмонон ӯҳдадори маҳориҷи хешанду ҳамдигарро бар зидди касе, ки бо пайравони ин қарордод ба ҷанг бархезад, ёрӣ кунанд... Ҳаводису ихтилофоте, ки миёни пайравони ин қарордод рух медиҳад, марҷаи он ба Худову Муҳаммад - расули ӯст».

Муҳаммад (с) ҳатари ҳамлаи эҳтимолии душманонашро аз Макка пешбинӣ карда, меҳост дар миёни қабилаҳои мухталифмазҳабу гуногуннасаби Ясриб сарфи назар аз хусумату кинаҳои деринашон иттиҳоду ҳампаймонӣ падида оварад. Ӯ адолату бародархондагӣ ва меҳрубонию дастгирии байнихамдигарии умматонро талқин карда, мазҳари дин ва аҳкоми тамаддуни исломро ба Алӣ ибни Абӯтолиб чунин шарҳ медиҳад: «Маърифат сармояи ман аст, ақл асоси дини ман, муҳаббат асоси кори ман, шавқ маъракаи ман, ёди Худо аниси ман, эътиқод ганҷинаи ман, ғам рафиқи ман, илм ҳарбаи ман, сабр ридои ман, ризоят ғанимати ман, факр ифтихори ман, зӯҳд ҳирфаи ман, яқин қудрати ман, ростӣ шафеи ман, ибодат мояи кифояи ман, кӯшиш фитрати ман аст ва хушнудии ман дар намоз аст».

Муҳаммад (с) дар Мадина баробари интишори ислом бо сифати ҳакам низ ном бароварда, бисёр масъалаҳои баҳсталаби миёни мусулмононро ҳамчун пайамбари ислом ҳал мекард. Баҳсҳои диние, ки миёни уламои яҳудӣ ва паёмбари ислом сурат мегирифт, тадриҷан тезу тунд шуда, миёни онҳо тарҳи ҷудой меафканд. Яҳудиён ба ҳукми китоби хеш Муҳаммадро (с) талқин мекарданд, ки чун дигар пайғамбарони салаф, ки ҳама ҷониби Байтулмуқаддас рафтаанду он ҷо иқомат ихтиёр намудаанд, «Мадинаро дар роҳи муҳочират миёни Маккаву Байтулмуқаддас восита қарор диҳад». Вале

паёмбари ислом ин иддаои онҳоро қабул накард ва дар асоси Сураи Бақара, ояи 144, ки барояш нозил шуда буд, қиблаи мусалмононро аз сӯи Байтулмуқаддас боздошта, самти Каъбаро қиблаи онҳо қарор дод. Мувофиқи ақидаи Муҳаммад Худо ба ҳузури яҳудиёну масеҳиёни «аҳли китоб» пайғомбаронашон Мӯсо ва Исоро фиристода буд, ки каломи илоҳиро ба одамон расонанд. Аммо онҳо гуфтаҳои пайғомбаронашонро бо мурури замон таҳрифу дигаргун ва фаромӯш карда, ба радифи мунофиқон даромаданд. Аз ин лиҳоз Худо ба ҳузури бандагонаш китоби Қуръон ва пайғомбари охирини хешро фиристод, то бо ҳидояти хотиматуланбиё онҳоро ба роҳи ҳақ ҳидоят намояд. Ин охирин огоҳӣ ва раҳми Оллоҳи ягона аст ба бандагонаш ва баъди ин қиёмат қоим мегардад ва бандагон ба подоши амалашон расида ба бихишти адн ё оташи дӯзах меафтанд.

Муҳаммад (с) ҳамчун саид (пешвои қабила) ва ақид (пешвои лашкар) ба таъсис додани дастаҳои сипоҳ шурӯъ карда, онҳоро омодаи муҳорибаҳои оянда мекард. Ба қавли Табарӣ «аз ҳиҷрат ҳафт моҳ шуда буд. Ҳамзаро бифиристод бо сӣ савор аз муҳочирин. Ва нахустсипоҳе аз ислом он буд. Ва пайғомбар ўро ливое баст ба дасти хеш, ливои сапед». Азбаски муҳочирон бештари сарвату дороии худро аз таъқиби мушрикони дар Макка гузошта, дар Мадина аз ҳисоби ризқу рӯзии додаи ёрони ансори худ мезистанд, дар андешаи он буданд, ки ба қорвонҳои тиҷоратии Макка даст ёбанд ва сарвати бохтаи хешро пайдо намоянд.

Чанги Бадр. Дар соли дуюми муҳочират хабар расид, ки қорвони тиҷоратии Абӯсуфён - яке аз рақибони оштинопазири мусулмонон ва доратарин тоҷири Макка бо қофилаи ҳазор уштур ва колои арзишаш панҷоҳ ҳазор динор таҳти ҳимояи 70 савори ҷангӣ ба роҳ баромада, азми Шом (Сурия) дорад. Муҳаммад (с) сарфи назар аз баъзе ихтилофҳои дохилиқабилавӣ тақрибан сесад марди ҷангиरो бо 70 уштур ва ду асп, ки дар тӯли роҳ бо навбат савор мешуданд, рӯзи 8-уми моҳи рамазони соли дуюми муҳочират (624) ба муқобили Абӯсуфён фиристод. Абӯсуфён аз ҷангомаи лашкаркашии

мусулмонон огоҳ шуда, аз мардуми Макка барои ҳифзи қорвон кӯмак хост. Ба кӯмаки аҳли қорвони Макка бо сарвари Абӯҷаҳл тақрибан ҳазор марди ҷангӣ бо сад асп ва ҳафтсад уштур омаданд, ки мусулмонони ғустохро ҷазо диҳанд.

Оқибат ҷанги Бадр рӯзи ҷумъаи 19 моҳи рамазон (15 март соли 624) рӯй дод, ки лашкари исломро Муҳаммад (с) ба ҷанг тарғиб мекард ва аз пирӯзӣ башорат меод. Дар ин ҷанг Ҳамза ибни Абдулмуталиб ва Алӣ ибни Абӯтолиб қаҳрамониҳо нишон дода, дар сафи душман парокандагӣ оварданд. Бо вуҷуди се баробар афзун будан ҷанговарони қурайшӣ шикаст хӯрданд ва сарбозони зиёде асир афтоданд. Ин пирӯзӣ шӯҳрати мусулмононро дар Арабистон афзуд ва онҳо ғанимати зиёде гирифтанд.

Шикасти Бадр ҳисси интиқому кинахоҳии қабилai Қурайшро афзуд, онҳоро ба ҷанги нав барангехт ва пайравони Исломро нерӯи тозаву рӯҳбаландӣ бахшид. Шумораи пайравони Муҳаммад (с) афзуд, аз панҷ як ҳиссаи ғаниматҳои муҳорибаи Бадр барои пайравони бенаво ва таҳими ислом равона гардид. Асирони ҳарбиро, ки аксараш ашрофони сарватманди Макка буданд, бо гирифтани фидя озод мекарданд, ки ин тадбир иқтисодии молиявии иттиҳоди мусулмонони Мадинаро меафзуд. Андозаи фидя барои сарватмандон 100 уқия (нуқра) ё худ 4 ҳазор дирҳам муқаррар шуда буд, ки бо ин маблағ 80 уштур харидан имкон дошт.

Ҷанги Уҳуд. Пас аз мағлубияти Бадр, ки сокинони Макка чандин ашрофону тавонгарони бонуфуз ва хешу ақрабони наздики хешро бохта буданд, ҳисси интиқомҷӯиашон боло мегирифт. Ба қавли Табарӣ сабаби аслии ҷанги Уҳуд мусибати ғазои Бадр буд, ки бар асари он аҳли Қурайш ба ҳама кишварҳои Араб нома кардаву қас фиристода аз эшон ёрӣ мехостанд ва меғуфтанд: «Мо наёромем, то дод аз Муҳаммад наситонем».

Соли сеюми ҳиҷрӣ Абӯсуфён аз қабилai Қурайш ва дигар қабилҳои араб сипоҳ гирд овард, ки «се ҳазор марди ҳарбӣ буд бо силоҳи тамом, аз Маккаву аз Араб. Ва аз эшон дувист бар асп ва дигар бар шутурон, ҳафтсад мард буданд, ки зиреҳ

доштанд. Бирафтанд ва оҳанги Мадина карданд». Лашкари Абӯсуфён бо лавозимоти ҳарбӣ ва таҷҳизоти фаровон ба самти Мадина ҳаракат карда, 21 марти соли 625 дар Зул-Хулайфо ном мавзее воқеъ дар самти ҷануби-ғарбии (10 километрии Ясриб) мавқеъ гирифтанд. Муҳаммад (с) аз ин қазия огоҳ шуда, то бегоҳ ҳазор марди ҷангӣ гирд овард ва баъди машварат бо сарони лашкар ба самти шимол ҳаракат карда, дар қалъаи Шайхон барои шабгузаронӣ бозистод. Аз миёни сипоҳи ислом Абдуллоҳ ибни Убай бо сесад сарбозаш чудо шуда, бо баҳонаи муҳофизати шаҳр роҳи Мадинаро пеш гирифт ва лашкари мусулмонон дар маҷмӯъ тақрибан 700 нафар монд.

Лашкари ислом ба Уҳуд расиданд ва дар майдони муҳориба тарзе ҷой гирифтанд, ки кӯҳе дар паси сарашон воқеъ буд. Муҳаммад (с) аз миёни аҳли лашкар панҷоҳ тан камонвару тирандозро дар даҳонаи шикофи кӯҳ ҷой дода таъкид намуд, ки ҳангоми набард лашкарро аз қафо ҳимоят кунанд, зеро хатари аз дараи пушт ҳамла овардани душман яқин аст. Дар атрофи парчами қурайшиён ҷанги шадид боло гирифта, паси ҳам ҳафт парчамбардори онҳо кушта шуданд. Лашкари ислом таҳти се парчам - аз марказ ва ду қанот ҳамлаи шадид оварда, душманро ба ақибнишинӣ ва ҳазимат водор намуданд. Дар ин ҷанги беамон Ҳамза ибни Абдулмуталиб, ки яке аз размоварону таҳамтанони ислом буд, кушта шуд.

Аз ҳамлаи нахустин лашкари аҳли Қурайш рӯ ба фирор оварданд. Сипоҳиёни ислом аз фирори мушрикони рӯҳбаланд гашта, саргарми ғанимат гирифтанд дар қароргоҳи Абӯсуфён шуданд ва таъқиби душманро идома набахшиданд. Панҷоҳ тан тирандози даҳонаи кӯҳ рӯ ба ғанимат овардани ҳамсафони хешро дида пиндоштанд, ки сипоҳи ислом ғолиб омад ва даҳонаи дараро тарк намуда, ба қавли Табарӣ гуфтанд: «Душман ҳазимат шуд ва мусулмонон ҳаме ғанимат мегиранд ва мо чиз надорем. Пас мо низ бишавем ба ғанимат баргирифтанд»... Пас сӣ тан аз паси ғанимат бишуданд ва бист тан он ҷо биистоданд».

Дар ин ҳангом Холид ибни Валид бо дастаи савораҳои эҳтиётӣ ва дусад тан сипоҳӣ ба самти дараи кӯҳӣ ҳамла оварда, он бист тирандозӣ даҳанаи кӯҳро нобуд кард ва ба сари лашкари ислом аз ақибгоҳи фурӯ рехт. Абӯсуфён аз ин ҳамла огоҳ шуда, лашкари Қурайшро бозгардонд ва мушрикони аз «пешу пас шамшер андар ниҳоданд ба куштани мусулмонон... Ва лашкари мусулмонон ҳазимат мешуданд ва кофирон ғалаба мегирифтанд». Дар ин набард Абӯбакру Умар ҷароҳат бардоштанд. Муҳориба дар атрофи Муҳаммад (с) авҷ гирифт ва Утба ибни Абиваққос «санге бар сари пайғомбар салавоту-л-Лоҳи алайҳи андохт ва бар лабаш омад ва дандони пешинаш бишикаст. Ва хун ба маҳосини фурӯ давид. Ва санге дигар бизад ва бар миёни ду абрӯш омад ва бишикаст. Ва хун ба рӯи ӯ фурӯ давид ва рӯю чашмаш пури хун шуд».

Бар асари ин ҷанги шадид лашкари ислом ба се гурӯҳ тақсим шуда, гурӯҳе ба сӯи Мадина фирор намуданд, гурӯҳе дар майдони набард то маҷрӯҳ шудану шаҳодат ёфтан ҷангиданд ва гурӯҳе ба кӯҳи рӯи оварда дар он ҷо паноҳ бурданд. Паёмбар (с) дар ҳимояти Алӣ ибни Абӯтолиб ва дигар ёронаш ба кӯҳ боло рафт ва худро ба даҳанаи шикоф расонид.

Лашкари Қурайш аз ғалабаи худ басо хушҳол гашта, ғаниматҳоро рабуданду пас аз куштани қатли ом намудани мусулмонон ба самти Макка раҳсипор шуданд. Рӯзи дигар Муҳаммад (с) дар Мадина мусулмононро гирд оварда, дастаи тозаӣ сипоҳиёнро амр намуд, ки ба таъқиби Абӯсуфён ва мушрикони Макка равона шаванд. Абӯсуфён аз таъқиб огоҳ шуда, пиндошт, ки мусулмонон бо нерӯи тоза қасди интиқом ситондандоранд ва ҷуръати бозгашта ҷангидан накард. Лашкари ислом дар мавзеи Ҳамроу-л-асад - ҳашт мил дуртар аз Мадина мавқеъ гирифта, шабона бо амри паёмбар 500 гулхани фурӯзон карданд. Чун қонибдорони Абӯсуфён аз ҷанги навбатӣ рӯй тофта, сӯи Макка раҳсипор гаштанд, лашкари мусулмонон низ баъди панҷ рӯз 14 шаввол (28 мартӣ соли 625) ба Мадина бозгаштанд.

Тачрибаи талхи ҷанги Уҳуд сабақ дод, ки бидуни таъсиси лашкари муҷаҳҳази савора дар набардҳои минбаъда аз болои душмани тавоно зафар ёфтан ва интишор додани оини ислом дар қаламрави паҳновари Арабистон кори хеле мушkil аст. Аз ин лиҳоз, дар интиҳои соли ҷаҳоруми ҳиҷрат, яъне соли 626 мелодӣ дастаи лашкари савораи ислом таъсис дода шуд, ки дар ибтидо аз сӣ ҷанговари савора (10 ҷанговари муҳочир ва 20 ҷанговари ансор) иборат буд. Лашкари мусулмонон тадриҷан афзудаву нерӯи гирифта, дар ҷандин ғазоҳои навбатӣ - ғазои банӣ Назир, ғазои Зоту-р-риқоъ, ғазои Думоту-л-ҷандал, ғазои банӣ ал-Мусталиқ ва ғайра пирӯз гашта, дар миёни қабилҳои мухталифи араб дини исломро интишор меоданд. Метавон гуфт, ки бар асари ин ғазоҳо нерӯи сиёсӣ ва ҳарбӣ ва иқтисодӣ лашкари мусулмонон афзуда, онҳо соҳиби ғаниматҳои афзуне мегаштанд. Масалан, танҳо дар ғазои назди хоҷи ал-Мурайса алайҳи қабилҳои банӣ Мусталиқ 2 ҳазор уштур, 5 ҳазор ғўсфанд ғанимат ва беш аз дусад зану кӯдакро асир гирифтанд. Дар миёни асирон Барра - духтари зебои пешвои қабилҳои ҳам буд, ки баъди ислом овардан паёмбар (с) ўро Ҷувайрия ном ниҳода ба занӣ гирифт ва ба хоҷи ин ҷандин асиронро озод кард.

Ҷанги Хандақ. Яке аз ҷангҳои шадиди иттиҳоди мушрикони Макка ва дигар мулкҳои Араб бар зидди пайравони ислом ҷанги Хандақ мебошад, ки ба соли панҷуми ҳиҷрат рост меояд. Нерӯи муттаҳидаи душманони ислом бо таҳрику даъвати қабилҳои яҳудии банӣ Назир, ки онҳоро барои аҳдшиканӣ аз Мадина берун ронда буданд, «андар ҳама шаҳрҳои ҳайҳои Араб ҳамерафтанду ёрӣ ҳамехостанд ба ҳарби пайғомбар» бо лашкари иборат аз 10 ҳазор марди ҷангӣ ба сӯи Мадина раҳсипор гаштанд. Дар ин набард сипоҳиёни банӣ Қурайш, банӣ Назир, банӣ Сулайм, банӣ Асад, банӣ Ғатафон ва дигар мушрикону душманони ислом, ҳуллаи дастаҳои сипоҳиёни савораву пиёдаи муҷаҳҳаз баъди омодагии ҷиддӣ ба самти Мадина ҳаракат карданд.

Паёмбар (с) аз ин қазия огоҳ шуда, аз миёни пайравони худ се ҳазор фидой гирд овард ва аз асҳоби муқаррабонаш

тадбиру усули ҷанг пурсид ва машварат хост. Аз миёни саҳобаҳо Салмони Порсӣ, ки зикраш дар боло рафт, ба паёмбар (с) маслиҳат дод, ки дар самти кушодаи атрофи Мадина ба хоҷири пешгирии ҳамлаи душманони сершумор хандақ биканад. Ба қавли Табарӣ «Салмони Порсӣ гуфт: «Андар шаҳрҳои мо порсиён чун лашкари бисёр рӯй бад-эшон ниҳодию эшон натавонистандӣ пеш бозшудан, гирди шаҳр андар хандақ карданд то саворонро роҳи андар омадан набудӣ». Пас пайғомбар алайҳи-с-саломиро ин таъбири Салмон савоб омад ва ҳама ёрон ҳамчунин савоб диданд. Пас гирдогирди Мадина гирд омаданд ва хандақ карданд - бист араш дарозо ва бист араш паҳно ва ҳар чиҳил араше ба даҳ мард доданд».

Аз рӯи машварату нишондоди Салмони Порсӣ хандақи нимдоираи дарозияш 6 км кандад, ки шаҳри Мадинаро аз самти ғарбӣ, шимолӣ ва шимоли шарқӣ ихота карда буд. Бо ҳидояту сарвари паёмбар (с) заҳмати гарони хандақнаи аз субҳ то шом идома ёфта, ба он кулли мардони қобили кор сафарбар гардид. Оқибат баъди шаш рӯз ин истеҳкоми мудофиавӣ анҷом ёфт ва сипоҳи даҳқазораи нерӯҳои муштараки душман рӯзи 8-уми зулқайда (мутобиқи 31 мартӣ соли 627) аз ҷониби Ақиқа пеш омада, дар баробари хандақи ғайриоддӣ ҳайрону очиз мондад. Шасти лашкари савораи муттаҳидаро, ки мебоист нахустин шуда ба Мадина ҳамла меовард, ин хандақи паҳну амиқ барои ҷанги муқаррарии арабҳо бегона гардонида, дар таърих бо номи *ҷанги хандақ шӯҳрат* ёфт.

Набарди Хандақ аз тирандозии дутарафа оғоз ёфта, душман ёрои хандақро убур кардан надошт. Рӯзи дигар дастаи сипоҳиёни зиреҳпӯши душман таҳти ҳимояи тирандозон чандин дафъа ҳамла оварда, қасди убур намудани хандақ карданд. Аммо ҳимоятгарон бо сарвари Мухаммад (с) ин ҳамлаҳоро аз тариқи тирандозии беамон боздошта, дастаҳои ҷанговарони душманро ақиб меафканданд. Ҳангоми адои намози шом Халид ибни Валид ногаҳон ҳуҷум намуда, ба канори дигари хандақ расид, вале ин ҳамларо Алӣ ибни

Абӯтолиб бо ёронаш зада гардонданд. Дар давоми даҳ рӯзи минбаъда иттиҳоди лашкари душман бо дастаҳои ҷудогона пайдарпай шабохун задаву якбора ҳамла оварда, муқовимати муҳофизатгарони исломро шикастан мехост, вале ба натиҷаи назаррасе ноил наметардид.

Муҳаммад (с) тадбирҳои дар миёни қabilaҳои муҳолифин тафриқаангезӣ, гуфтугузори пинҳонӣ ва сӯи худ ҷалб намудани намоёндаҳои қabilaи банӣ Ғатафонро пеш гирифт. Дар натиҷаи сиёсати устокорона ва зираконаи Муҳаммад (с) байни қabilaҳои банӣ Қурайш, банӣ Назир, банӣ Қурайза, банӣ Ғатафон нобоварию хусумат бархеста, дар миёнашон ҷудой ва парокандагӣ роҳ ёфт ва иқтидори нерӯи муштараки онҳоро коҳонид. Аз қазо рӯзи 13-ум ё 14-уми муҳосира тӯфони сарде бархеста, хаймаҳои аҳли сипоҳи мушрикони барканд ва дар лашкароҳи онҳо изтиробу парешонӣ ангехт. Ин ҳодисаи ғайричашидмдошт рӯҳияи ҷангӣ ва нерӯву ғайрати идома додани набардро дар миёни душман хеле суст карда, дар сафи онҳо дудилагӣ ва азми интиҳо бахшидани ҷангу муҳосираро афзуд. Аҳли Қурайш бо сарвари Абӯсуфён «ҳамон шаб ба ҳазимат бирафтанд ва ҳар чизе гарон, ки доштанд, ҳам он ҷо бигузоштанд... Худой он лашкари кофирон ҳама бипароканд. Ва банӣ Ғатафон бозгаштанд ва араб ҳама бозгаштанд. Ва ин ба сол андар буд - даҳ рӯз монда аз моҳи соли панҷум аз ҳиҷрат».

Баъди пирӯзӣ дар ҷанги Хандақ нуфузу эътибори Муҳаммад (с) афзуд, ки Худои яккаву ягона ба имдодаш расида, душманони ҷандин қарат афзунашро шикаст медиҳад. Паёмбари ислом ҳамаи қавмҳои арабро аз парастии буту санамҳои қabilaвӣ боздошта, онҳоро талқин мекард, ки танҳо ба Худои ягона - Аллоҳ эътиқод банданд ва рисолати расули Худо – Муҳаммадро (с) эътироф намоёнд, панҷ вақт намоз гузоранд, рӯзаи моҳи рамазонро риоя созанд, аз моли хеш закот диҳанд ва тавофи хонаи Каъба кунанд. Ҳамин тариқ, шариати ислом бо фарзу қонунҳои устувору ҳамагонии худ зарурати таъсис додани давлати ягона ва дини ягонаи умумиарабиро падида меовард. Паёмбар (с) чун

сиёсатмадори зирак ва пешвои ботадбиру дурандеш барои интишори ислом ҳам аз усули ғазою набардҳои оштинопазир, ҳам аз роҳи даъвату талқини пайгирона, ҳам аз василаи фиристодани ҳамсафону шогирдони содиқи хеш, ҳам аз тариқи ғимояту дастгирии қабिलाҳои нотавагон аз душманони қавиашон, ҳам аз имконияти сафорати расмӣ ва бастанӣ аҳду паймонҳо, ҳам аз додани кафолати ҳифзи ҳаёт ва молу ҷони мӯъминон, ҳуллас аз ҳама имкониятҳои мавҷудаи замон истифода намуда, рукнҳои асосии дини ягонаву давлати навзӯҳури исломро устувор мекард.

Баъди пирӯзӣ дар ҷанги Хандақ ва афзудани қудрату эътибори мусулмонон дар саросари Арабистон, ибтидои соли шашуми ҳиҷрӣ паёмбари ислом азми ҳаҷчи умра (хурд) намуда, 1 зулқаъда мутобиқ ба 13 марти соли 628 бо қорвони иборат аз 1000 нафар аз Мадина берун омад. Қофилаи зоирон (бо 70 уштури қурбонӣ) барои ғимояи хеш танҳо шамшер гирифта, ба самти Макка ҳаракат намуданд ва огоҳ шуданд, ки аҳли Қурайш ва Аҳабиш қасам ёд кардаанд, ки онҳоро ба зиёрати Каъба роҳ надиҳанд. Паёмбар (с) дар Худайбия нӯҳ мил дуртар аз Макка қарор гирифт ва пас аз машварату гуфтугузори зиёд бо сарварони қабिलाҳо ва пешвоёни шахр ба сулҳу созиш расиданд, ки дар таърих бо номи *сулҳи Худайбия* ёд мешавад. Мувофиқи шартномаи ин сулҳи даҳсола дар миёни аҳли Макка ва пайравони Муҳаммад (с) адовату душманӣ хотима ёфта, мусулмонон метавонистанд ҳар сол ҳангоми мавсими ҳаҷ се рӯз дар Макка тавофи Каъба намоянд. Сокинони Макка ўҳдадор шуданд, ки ҳангоми адои маросими ҳаҷ ва қурбонии мусулмонон се рӯз аз шахр берун раванд ва ба онҳо кордор набошанд.

Ба андешаи исломшиносон бастанӣ сулҳи даҳсола яке аз дастовардҳои бузурги Муҳаммад (с) ба шумор меравад, зеро аҳли Макка ва баҳусус сарватмандони он ба таври расмӣ нуфузу қудрати паёмбари исломро эътироф намуда, барояш гузаштҳои мазҳабию сиёсӣ карданд. Ҳатто аз садрнишинони аҳли Макка Халид ибни Валид ва Амр ибни Ос барин шахсони бонуфуз дертар ба ислом гравиданд. Дар заминаи ин сулҳ

пайравони ислом тавонистанд на танҳо дар сарзамини Арабистон, балки ба кишварҳои ҳамсояву ҳамхудуди хеш - Сурия, Миср ва Эрон сафир фиристода, ба ташвику интишори ислом шурӯ намоянд.

Мувофиқи маълумоти Табарӣ паёмбар (с) дар соли ҳаштуми ҳиҷрӣ ба хотири интишори дини ислом «ҳашт расул берун кард ба ҳашт малик ва эшонро ба Худой хонд. Нахустин расул Ҳотиб ибни Балтаа буд ва ўро сӯи Қибт (Миср - Э.Р.) фиристод ва номи ин мард Муқавқис буд. Ва дигар - Шучоъ ибни Ваҳбро сӯи малики Шом фиристод, номи ў ал-Ҳорис ибни Абишамр ал-Ғассонӣ буд. Ва се дигар Салит ибни Амр ва ўро ба малики Ямома фиристод, номаш Ҳуза ибни Алӣ ал-Ҳанафӣ. Ва чаҳорум - Амр ибн-ал-Ос, ўро ба малики Умон, номаш Ҷайфар ибни Ҷаландо. Ва панҷум расул ал-Ало ибни ал-Ҳазрамӣ ба малики Баҳрайн фиристод. Ва шашум расул - Амр ибни Умайя аз-Замриро фиристод ба малики Ҳабаша, номаш ал - Асҳам ибни Абҷир. Ва ҳафтум расул - Дихя ибни Халифаро ба Қайсар - малики Рум фиристод, номаш Ҳиракл. Ва ҳаштум расул - Абдуллоҳ ибни Ҳузофа ас-Саҳмиро фиристод ба малики Аҷам номаш Парвез».

Ҳарчанд баъзе муаррихону исломшиносон ба санаи таърихгузорӣ, замону макони ирсоли номаҳо ва шахсиятҳои фиристодаи паёмбар (с) фикри ягонаву ҳамохангӣ надоранд, метавон гуфт, ки ин қазия баъди *сулҳи Ҳудайбия*, яъне соли шашуми ҳиҷрат воқеъ шудааст. Зеро чуноне ки дар боло гуфтем, пайғоми Муҳаммад (с) ба Хусрави II Парвиз расида, шоҳаншоҳи Сосониёнро бо даъвати густохонааш ба ҳашм меорад ва ў номаро пора карда сафири паёмбар - Абдуллоҳ ибни Ҳузофаро аз дарбор меронад. Мутобиқи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ Хусрави Парвиз 29 феввали соли 628, яъне нимаи дуюми соли шашуми ҳиҷрати паёмбар (с) кушта шудааст. Пас метавон ҳадс зад, ки расулони паёмбар на дар соли ҳаштуми ҳиҷрат, балки дар соли шашум баъди бастанӣ сулҳи даҳсола фиристода шудаанд.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки фиристодани расулон ба Миср, Сурия, Баҳрайн, Умон, Ҳабашистон, Рум ва Эрон оғози

сиёсати интишори ислом берун аз ҳудуди нимҷазираи Арабистон буд, ки Муҳаммад (с) баъди устувор намудани мавқеи худ дар Макка ва дигар мулкҳои Араб қадамҳои нахустинро барои густариши дини нави хеш дар кишварҳои ҳамсоя ниҳод.

Мувофиқи ахбори Табарӣ малики Қибт Муқавқис (Георгий - волии дастнишони Рум дар Миср) ҷавобномаи некӯ бо ҳадяҳо, ҷомаҳои мағрибӣ ва ҷаҳор канизак фиристод, вале ба дини ислом награвид. Паёмбар ба Мария ном яке аз канизакон хонадор шуд, ки аз ӯ соҳиби Иброҳим ном писаре шуд ва баъди ду сол писараш фавтид. Аммо Наҷошӣ - малики Ҳабаша ҳамроҳи писараш ба дини ислом бигаравиду расулонро ҳадя дод. Малики Рум - Ҳеракл (Ираклий) мусалмон нашуд ва ҷавобнома навишту расулонро ба хушӣ гусел кард. Шоханшоҳи Эрон - Хусрави Парвиз номаи паёмбарро дариду ба рӯи расулон зад ва онҳоро аз мулк берун ронд. Ҳарчанд подшоҳони тавонои кишварҳои ҳамсоя ин қадами Муҳаммадро (с) чандон ҷиддӣ напазируфта бошанд ҳам, сиёсати пешгирифтаи ӯ дар аҳди хулафои рошидин тақони воқеие барои кишваркушӣ ва интишори ислом гардид.

Фатҳи Хайбар. Муҳаммад (с) баъди бастанӣ сулҳ бо аҳли Макка диққати худро ба Хайбар равона кард, ки дар он ҷо асосан пайравони оини яҳудӣ ва қabilaҳои муқтадири яҳудиён, аз ҷумла банӣ Назир нуфузи зиёд доштанд. Илова бар ин, шаҳри Хайбар дар сари роҳи Сурия қарор дошта, лашкари исломро ба сарзамини масеҳиёни таҳти васояти Рум қарордошта наздиктар мекард. Фатҳи Хайбар асосан барои густариши ислом ва мутеъ намудани яҳудиёни якраву густох бо ширкати 1400 нафар фидоӣёни ислом (аз ҷумла дусад ҷанговари савора) шурӯъ гардид. Мутабиқи маълумоти Табарӣ Хайбар устувортарин нишемангоҳи яҳудиён буда, «ҳафт ҳисор дошт, яке аз дигаре бузургтар». Дар ин ҷанг Алӣ ибни Абӯтолиб қаҳрамониҳо нишон дода, дари оҳанини ҳисори берунаро аз ҳалқадони дар «бигирифт» аз ҷой бичунбонид ва барканд. Ҳамин тариқ, Алӣ ибни Абӯтолиб бо сипоҳи рӯҳбаландшудаи ислом пайдарпай ҳисорҳои боқимондари

фатҳ намуд ва мардумони он бо шартни нигоҳ доштани ҳаёташон оқибат таслим шуданду ғанимати зиёде насиби лашкари мусулмонон гардид. Муҳаммад (с) сокинони таслимшудаи Хайбарро аз марғ амон дода, шарт гузошт, ки аз ҳосили ҳарсолаи хурмо нисфашро худ гиранду нисфи дигарашро ба паёмбар (с) ва ёрони ӯ бидиҳанд. Фатҳи Хайбар охирин умеди душманони исломро барбод дода, иқтидори ҳарбиву сиёсии лашкари исломро афзуд ва рисолати паёмбарро чун пешвои дин ва давлат таҳким бахшид.

Фатҳи Макка. Сабаби асосии фатҳи Макка аз ихтилофу муҳорибаи ду қабила - банӣ Бакр ва Ҳузоа сар зад, ки онҳо паймони сулҳро оиди ҷанг накардану хун нарезтанд, ба душманони мусулмонон ёрӣ надодан ва ба умматони ислом ситам накардан шикастанд. Як сол аз паймони сулҳ гузашта буд, ки моҳи декабри соли 629 дар заминаи ситонидани қасоси хунӣ киндорони қабилаи Ҳузоа се нафар ашрофи бакриро куштанд. Дар ҷавоб пешвои қабилаи банӣ Бакр бо мадади аҳли Қурайш шабона ба қароргоҳи қабилаи Ҳузоа ҳамла оварда, 20 нафарро сар заданд ва гурӯҳи боқимондаашро таъқибкунон аз Макка берун бурданд. Дар ин ҳамлаи шабона чанд нафар қурайшиёни соҳибнуфуз ширкат доштанд. Вакилони қавми Ҳузоа, ки дар миёнашон мусулмоншудагон низ буданд, барои арзу додхоҳӣ ба Мадина ба ҳузури Муҳаммад (с) шитофтанд. Аз думболи онҳо баъди се рӯз Абӯсуфён омад, вале аз ҷониби паёмбар (с) хеле сард пазируфта шуд. Сокинони Макка қариб ҳама аз овозаи омадани сипоҳи афзун ва воҳимаи лашкари ислом шаҳрро тарк намуданд.

Воқеан лашкари афзуни ислом тақрибан 8-10 январи соли 630 аз ҷаҳор самти Макка пеш омада, баъди гуфтушунид бо Абӯсуфён қариб бе ҷанг вориди шаҳр гаштанд. Муҳаммад (с) баъди истироҳати кӯтоҳ рӯ ба хонаи Каъба оварда, онро тавоф намуд ва амр дод, ки ҳамаи бутҳоро бишкананд ва аз ҷумла Ҳубалро аз даруни Каъба берун афкананд. Воизону қосидон дар кӯчаю бозорҳо ва маҳаллаҳои асосӣ аҳкоми ислом ва фарзҳои шариатро ташвиқ намуда, ҳамаро ба мусулмон

шудан даъват мекарданд. Ҳамин тариқ, Муҳаммад (с) баъди ҳашт соли ҳиҷрат ба Макка чун фотеҳи дини нав бозгашта, дар миёни аҳли Макка ба сифати паёмбари ислом шинохта шуд. Пешвоёни қабилаи Қурайш ва дигар қабилаҳо, аз ҷумла Абӯсуфён исломро пазируфта, мавқеи худро дар байни ҷомеа нигоҳ медоштанд. Ҳатто Абӯсуфён ба хотири пойдории сулҳ ва аз байн бурдани хусумати дерина духтари худро ба Муҳаммад (с) ба занӣ дод ва ақди хешутабориро дар миён ниҳод.

Баъди фатҳи Макка мушрикони ба ислом гаравиданд ва ба лашкари даҳҳазораи ислом боз ду ҳазор сипоҳи нав ҳамроҳ гардид. Сипоҳи афзуни ислом рӯ ба Тоиф оварда, лашкари муттаҳиди муҳолифинро 30 январи соли 630 дар водии Ҳунайн шикаст дод ва аз Тоифу Автас 6 ҳазор асир, 24 ҳазор уштур, 40 ҳазор гӯсфанд, 4 ҳазор уқия нукра (160 ҳазор дирҳам) ғанимат гирифтанд. Муҳаммад (с) баъди *фатҳи Макка* ва *Тоиф* амалан ҳокимияти диниву давлатиро дар қаламрави Арабистон сарварӣ намуда, қудрати динӣ, сиёсӣ, ҳарбӣ ва идории мулкоро дар даст дошт.

Соли даҳуми ҳиҷрат баъди фатҳи Макка дар таърихи ислом ҳамчун «*соли сафорат*» эътироф шудааст. Дар тайи ин сол бисёр қабилаҳои бадавии Араб вакили мухтори худро ба Мадина фиристода, тобеияти худро ба Муҳаммад (с) изҳор медоштанд ва дини исломро мепазируфтанд. Набарди Ҳунайн ва юриши Тоиф охири муқовимати якҷояи мушрикони шикаста, оқибат дини исломро дар саросари Арабистон интишор дод. Омадани сафирони қабилаҳои сақафӣ, ҳамчунин тоифаҳои қайла, киндӣ, аздӣ аз Яман, қабилаҳои хавозин, фазара, тай аз Баҳрайн ва дигар қабилаҳои хурду бузурги Арабистони марказиву шимолӣ аз афзудани нуфузу эътибори паёмбар (с) ва дини ислом дар саросари Арабистон башорат меод.

Муҳаммад (с) 5-уми зулҳиҷҷа мутобиқ ба 3-уми феввали соли 632 маротибаи охири барои адои ҳаҷ ва тавофи Каъба ба Макка омада, якчанд рӯз маросимҳои исломӣ, аз ҷумла қурбонӣ карданро ба ҷо оварду сипас ба Мадина бозгашт. Ин

ҳаҷчи охирин ба соли даҳуми ҳиҷрат рост омада бо номи *ҳиҷҷату-л-видоъ* машҳур аст.

Ӯ дар Мадина ба гирдовари лашкар бо сарвари Усом ибни Зайд амр дода, барои харҷи вақфи сипоҳи афзуни ислом омилони хешро ба мулкҳои Араб фирисод. Ниҳоят паёмбари ислом баъди бемории кӯтоҳ дар синни 63-солагӣ дар моҳи рабиулаввали соли 11 ҳиҷрӣ мутобиқ ба 8-11 юни соли 632 мелодӣ аз ҷаҳон чашм пӯшид. Мақбараи паёмбар (с) дар Мадина воқеъ аст, ки баъди Каъба ба дуюмин зиёратгоҳи муқаддаси мусулмонон табдил ёфтааст.

Шахсияти Муҳаммад (с) чун пешвои ислом инак ҳазору чорсад сол аст, ки дар байни ҷонибдорону муҳолифони ӯ баҳсу мунозираҳо меангезад. Вале сарфи назар аз ин мунозираҳо Муҳаммад(с) як инсони фурӯтан, ростқавл, хоксор ва покманишу некмазҳар буда, аксаран бо риёзату ниёиш умр ба сар мебард. Ӯ дар тӯли зиндагаш аз инсофу адолат, баробарию бародарӣ, дастгирию пуштибонии аҳли ислом пайравӣ мекард ва шукӯҳу ҷалоли зоҳириро намеписандид. Ба қавли Табарӣ ӯ ба бисту ҳафт ғазо ва нӯҳ ҳарб - Бадр, Уҳуд, Хандақ, Қурайзо, бани Мусталиқ, Макка, Хайбар, Хунайн ва Тоиф ширкат варзида, дар интишори ислом тамоми ҳастаиашро бахшидааст.

Паёмбари ислом ҳатто дар моҳҳои воқасини умраш ҳам омодагиро ба ҷанги Сурия идома бахшида, сипоҳи мучаҳҳазу муназзами исломро гирд овард. Вале марг ӯро амон надод ва ин амри ӯро яке аз нахустин халифаҳои рошидин - Абӯбакри Сиддиқ анҷом дод.

Таълимоти ислом дар пояи Қуръон - расму оин ва аҳкоми дин ва бинои мусалмонӣ аз ҷумла калимаи *шаҳодат*, *рӯза*, *намоз*, *закот*, ҳаҷро фарз ғардонида, барои таъсиси хилофат дастурҳои нахустини аҳкоми *шариатро* пеш гузошт. Ҳамин тариқ, дар заминаи Қуръон, *суннат* (*ҳадис*) ва аҳкоми *шариат* рукнҳои низоми давлатдорӣ исломӣ ва тамаддуни ислом арзи ҳастӣ намуд, ки онро баъди сари Муҳаммад (с) халифаҳои ӯ идома бахшиданд. Яке аз муқаддамтарин вазифаи халифаҳо интишори ислом ва ҷиҳод дар роҳи Худо

буд, ки аз ҷонишинони паёмбар (с) қобилияти роҳбарӣ, донишгани аҳкоми шаръӣ, зиракии сиёсӣ ва ҷасорату фидокорию тақозо мекард.

Ҳамин тариқ бо рисолати паёмбар (с) ва интишори ислом дар баробари чор тамаддуни бузурги ҷаҳонӣ - *тамаддуни ориёӣ, тамаддуни масеҳӣ, тамаддуни яҳудӣ ва тамаддуни буддӣ* дар арсаи таърих *тамаддуни ислом* падидаи омад, ки дар тайи асрҳои минбаъда ба ҷаҳон самти олам густариш ёфта, дар андешаву ҷаҳонбинии инсоният таҳрикути бузургеро ворид намуд. Дартар дар аҳди давлатдории хулафои рошидин дини ислом ба қаламрави Эрону Осиёи Хурд паҳн шуда, пайравони зиёде пайдо кард ва дар арсаи олам мақоми арзандаи умумибашарӣ ёфт, ки нисбати доруи кешӣ зардуштии мо тоҷикон низ баъди паси сар кардани *тамаддуни ориёӣ* шомили *тамаддуни ислом* гардиданд.

2. Лашкаркашиҳои Хилофати исломӣ ба Эрону Осиёи Хурд.

Баъди вафоти Муҳаммад (с) ҷаҳон халифаи аввал - Абӯбакр (632-634), Умар (634-644), Усмон (644-656) ва Алӣ (656-661) чун ҷонишинони паёмбар ҳукмронии хилофати араб ва идораи ҳокимияти диниву дунявиро дар аҳди ислом ба ўҳда доштанд, ки дар таърих бо номи *хулафои рошидин* (халифаҳои росткор) шўҳрат ёфтаанд. Аслан муҳаққиқону исломшиносон таърихи таъсисёбии хилофат ва давлатдории арабро баъди марги паёмбар (с) асосан ба се давра - давраи *хулафои рошидин*, давраи ҳукумати *Умавиён* (661-750) ва давраи *давлатдории Аббосиён* (750-1258) тақсим мекунанд. Давраи ҳукуматдории хулафои рошидин ба солҳои 631-661 рост омада, ҳукмронии диниву давлатии ҷаҳон халифа ё чор ёрони паёмбарро фаро мегирад, ки онҳо бо Муҳаммад (с) қаробати насабиву авлодӣ ва хешовандии оилавӣ доштанд.

Хилофати Абӯбакри Сиддиқ (632-634). Ҳазрати Абӯбакр (р) яке аз нахустин халифаҳо ва ёрони паёмбар (с) аст, ки қабл аз зухури ислом дар Макка машғули тиҷорат

буда, чиҳил ҳазор дирҳам сармоя дошт ва баъди мусулмон шудан ин сарвати андӯхтаашро дар роҳи пешрафту интишори оини ислом бедареғ сарф мекард. Аз ин хотир барои харида озод кардани бардағони исломоварда паёмбар (с) дар ситоиши Абӯбакр (р) гуфтааст: «Ҳаргиз ҳеҷ моле монанди моли Абӯбакр ба ман нафъ нарасонд».

Абӯбакр (р) табиатан марди нақӯкор ва содиқ буда, дар замони зиндагонии Муҳаммад (с) мавриди эҳтирому эътимод ва дар сафи саҳобаҳои кироми ёрони паёмбар (с) қарор дошт. Ӯ чун нахустин мубаллиғи дини ислом ва шахси содиқу бовафо ҳангоми сафари таърихӣ ҳиҷрат аз Макка ба Мадина дар паҳлӯи Муҳаммад (с) буд ва дар ҳама мушкилиҳои овони то ҳиҷрат паёмбарро ёрию ёварӣ мекард. Гузашта аз ин ӯ бо паёмбар (с) шарафи хешутабории хонаводагӣ дошта, духтараш Оиша ҳамсари дӯстдоштаи Муҳаммад (с) буд. Дар айни ҳол ӯ яке аз дӯстони наздик, мушовирони бовафо ва ёрони бозътимоди паёмбар ба шумор мерафт ва Муҳаммад (с) маҳз ба ӯ соли 631 сарвариин ҳаҷҷи мусулмононро аз Мадина ба Макка вогузор намудааст. Инчунин паёмбар (с) дар поёни умри хеш дар намози ҷамоаи масҷиди Мадина ба қояш имомати карданро ба Абӯбакр месупорад, ки ин қазия дар сарчашмаҳо таърихӣ зикр шудааст: «Дар кутуби сияр (китобҳо дар бораи паёмбар) ва аҳодиси саҳеҳ ривоят шуда, ки чун расулуллоҳ (с) бемор ва дар хона бистарӣ шуд, натавонист барои имоматии намоз ба масҷид ташриф бибазад. Абӯбакр (р) ба дастури муаккади расулуллоҳ (с) ниёбатан имоматии намози ҷамоати мусалмононро ба ӯҳда гирифт ва дар анҷоми фароизи панҷгона пешнамози мусалмонон гардид».

Ва ниҳоят, бузургии синну сол дар қиёси дигар саҳобаҳои паёмбар (с) ва мансуби доираи муҳочирону ёрони наздики Муҳаммад (с) будани Абӯбакр дар маҷмӯъ омилҳое шуданд, ки ӯ бар даъвогарони хилофату аморат - ансорҳо дастболо шуда, сазовори мақоми халифаи нахустини ислом гардид. Аммо лаҳзае аз ҳама ҳалқунанда барои расидан ба мартабаи халифаи нахустин маҳз дар рӯзи вафоти паёмбар (с) бо ваъзу

даъвати рӯҳбаландкунандаи хеш мусулмонони ошуфтаю парешон ва аз тақдири минбаъдаи худ ба ҳарос афтодаро таскин бахшидану онҳоро ба ояндаи неку пирӯзиҳои дини ислом умедвор сохтан мебошад. Зеро мусулмонони ҳайрону ошуфта дар масҷиди Мадина гирд омада, ба марғи расули Худо чандон бовар намекарданд. Аз бохтани пешвои дини ислом дар ҳоли яъсу ноумедӣ гирифтори шубҳаю гумонҳои нораво гашта, аз тақдири ояндаи худ ва дини дар нимароҳ мондаи паёмбар (с) андеша мекарданд. Ҳатто яке аз саҳобаҳои паёмбар (с) Умар ибни Хаттоб бо ҳама нерӯи фитриву қудрати рӯҳонӣ «вафоти он ҳазратро бовар надошт ва қабзаи шамшери бараҳна ба даст гирифта мардумро дар масҷид таҳдид мекард ва мегуфт: «Мабодо аз касе бишнавам, ки бигӯяд Муҳаммад вафот ёфта, валлоҳ бо ин шамшер сарашро хоҳам зад».

Бояд гуфт, ки то вафоти Муҳаммад (с) дар миёни мусулмонон, бахусус байни муҳоҷирону ансор ихтилофи назаррасе вучуд надошт. Вале ҳамин ки паёмбар (с) реҳлат намуд, ба қавли Табарӣ «ҳанӯз ўро ношуста ихтилоф андар Мадина афтод». Марде ба масҷид хабар овард, ки мардуми ансор (сокинони муқимии Мадина аз қабिलाҳои бани Авс ва бани Ҳазраҷ) гирд омада, Саъд ибни Ибодаро аз миёни ҳамқавмони худ ба халифагии паёмбар (с) интиҳоб кардаанд. Мардуми ансор меҳостанд ба ин васила дар шаҳри бумии худ имтиёзи афзунтару мустақилияти амалии диниву дунявӣ бештарро соҳиб шаванд. Вале Абӯбакр (р) ҳамроҳи Умару Абуубайда ба ҳузури онҳо рафта, бо матонату фасоҳати гуфтор аҳли ансорро аз ин зиёдаравӣ боздошт ва ихтилофро аз миён бардошт. Ансориён оқибат бар халифагии Абӯбакр (р) байъат карданд ва «пас он рӯз чун шаб омад, ҳеҷ кас намонда буд аз мӯъминон андар Мадина аз муҳоҷиру ансор, илло ки ҳама бо Абӯбакр байъат карда буданд, пеш аз шаб, магар Алӣ ва Ҳасану Хусейн ва аҳли байт ва монанди эшон, ки аз болини пайғомбар ҷудо нашуданд ва ба таъзият машғул буданд».

Сипас Абӯбакр (р) мардумро ба парастии дини ислом

хонда, ба мусулмонон хушдор дод, ки расулulloҳ (с) вафот карда бошад ҳам, вале каломи Худо ва дини барҳақи ислом дар миёни онҳо пойдор аст. Ба қавли Табарӣ Абӯбакр (р) пас аз марги паёмбар (с) хутба кард ва гуфт: «Эй мардумон, Муҳаммад бимурд ва Худо ўро ба марг каромат кард. Ҳар ки Муҳаммадро ҳамепарастид, Муҳаммад бимурд ва ҳар ки Худои Муҳаммадро парастид, ў зинда аст ва ҳаргиз намирад». Ҳарчанд Муҳаммад вафот ёфт, Худо ва каломи ў боқист ва дини ў барҷост. Худованд маҳз бо ҳамин каломи хеш Муҳаммадро роҳнамоӣ намуд ва ин каломи илоҳӣ то абад раҳнамову ҳидоятгари аҳли ислом хоҳад монд. Мо бояд бо мухолифони хеш бо шамшерҳои бараҳна бичангем, он гунае ки ҳамроҳи расули Худо барои интишори ислом мечангидем.

Ин хутбаи Абӯбакр (р) мардумро таскин бахшид ва ба онҳо фаҳмонд, ки агарчанде Муҳаммад (с) аз ҷаҳон гузашта бошад ҳам, Худои якҷау ягона пойдору ҷовидона аст ва дини исломро пайравӣ намудану парастии Аллоҳро ба ҷой овардан чун пештара боқӣ хоҳад монд. Хутбаи Абӯбакр (р) мардумро аз ғафлат раҳонид, онҳоро раҳнамоӣ карду умеди тоза бахшид ва дар миёни мусулмонон иттиҳоду тифоқиро нигоҳ дошт.

Ҳамин тариқ, Абӯбакр (р) баъди вафоти Муҳаммад (с) ба маснади хилофат расида, тавонист дар тайи ду соли ҷонишини паёмбар буданаш бар зидди ошӯбу исёни онҳое, ки ба зоҳир ислом оварда, аммо дар ботин дил ба дини собиқаи хеш доштанд ва аз пардохти хирочу закот, додани садақаи лашкар сар мепечиданд, ба муборизаи оштинопазир бархезад ва онҳоро сарқӯб намояд. Абӯбакр (р) бар зидди қабоиلى банӣ Ғатафон, банӣ Сулайм, банӣ Тай, банӣ Ҳанифа, банӣ Саъд, банӣ Саълаба, банӣ Авс ва дигарон, ки баъзе мунофику мушрик ва баъзе гарданкашу мухолифи пардохти закату хироч, додани садақаи лашкар буданд ва ҳатто ба пайғомбарони каззоб амсоли Мусайлима, Саҷоҳӣ, Тулайҳа мегаравиданд, сарлашкарони ҷангозмудаву содиқи худро ба ғазо фиристод. Ў нахуст сипоҳи Усома ибни Зайдро, ки аз рӯи дастури паёмбар (с) мебоист ба сарзамини Фаластин (таҳти васояти империяи Рум буд) биравад

ва ҳучуми румиёно ба мулки Араб боздорад, дар охири моҳи рабиулаввал мутобиқ ба интиҳои июни соли 632 барои пешгирии ҳучуми душманони хориҷӣ сафарбар намуд.

Ҳадаф аз ин тадбири халифаи ислом, аввалан, пешгирӣ намудани ҳучуми ногаҳонии аҷнабиёни румӣ ва сониян, тарсонидани ҷашми душманони дохилӣ ва ошӯбгарони саркаши зидди мусулмонон буд. Мувофиқи ахбори Табарӣ Абӯбакр (р) пас аз ғуселондани сипоҳи Усома ибни Зайд, лашкари исломро бо сарвари ӯ ёздаҳ нафар сарлашкарони қорозмуда паиҳам ба ҷабҳаи набарди зидди муҳолифону мушрикони фиристод. Халид ибни Валидро бар зидди пешвои қabilaи банӣ Асад дар сарзамини Наҷд - Тулайҳа ибни Ҳувайлид фиристод, ки даъвои паёмбарӣ карда дар миёни қabilaаш алайҳи дини мубини ислом фитна меангехт. Сипас Икрима ибни Абӯҷаҳлро ба муқобили Мусайлимаи Қаззоб равон кард, ки дар давраи зиндагии паёмбар (с) изҳори нубувват карда, қabilaи тавонои банӣ Ҳанифаро ба ҷанги зидди мусулмонон ва ҳамла овардан ба Мадина таҳрик мекард. Амр ибни Осро барои ҷанг бо қабилҳои Қузоъа, Саъид ибни Осро баҳри пайкор бо қабिलाҳои араби ҳудудҳои Шом, Сувайд ибни Муқринро барои набард бо куффори Тихома дар Яман, Алои Азрамиро барои мутеъ намудани муртадонии Баҳрайн ва Турой ибни Ҳоҷизро барои ислом овардани қабिलाҳои Ҳавозин ва банӣ Салим равона намуд. Дар натиҷаи ин лашкаркашиҳо ва сарқӯб намудани душманони ислом ба Абӯбакр муяссар гардид, ки ҳамаи қабिलाҳои арабро дар нимҷазираи Арабистон дар давоми камтар аз ду сол аз нав дар атрофи хилофат муттаҳид намуда, дини исломро ба самти Сурияву Ироқ густариш диҳад.

Дар поёни умри Абӯбакр (р) исёну гарданкашиҳои тамоми қабिलाҳои араб пахш карда шуд ва сиёсати забтқунии мулкҳои таҳти васояти империяи Рум (Византия) ва Эрони Сосонӣ қарордошта оғоз ёфт. Абӯбакр (р) лашкари фотеҳи исломро, ки аз набардҳои дохилӣ бо қабिलाҳои шӯридаи араб форигашта, таҷриба ва маҳорати тозаии ҷангӣ ҳосил карда буданд, дар ду ҷабҳа гирд оварда, барои забт намудани мулкҳои ду давлати

муқтадири ҳамсоякишвари арабҳо - Эрони Сосонӣ ва Рум сафарбар намуд. Ҷабҳаи аввал таҳти сарвариини Халид ибни Валид дар моҳи муҳаррами соли дувоздаҳуми ҳиҷрӣ (мутобиқ ба март-апрели соли 633) ба самти Ироқ ҳаракат карда, мебоист бо дастаҳои ҷанговарони пешвои бакриҳо Мусанно ибни Ҳорис муттаҳид шуда, ба муқобили сипоҳи дастнишони Сосониён аз сулолаи ан-Нўмон бичангад. Ҷабҳаи дуюм бо сарвариини ҷаҳор сарлашқари ҷангозмуда - Абуубайда ибни Ҷарроҳ, Амр ибни Ос, Шухрабил ибни Ҳасана ва Язид ибни Абӯсуфён ба самти Сурия (Шом) ва Байтулмуқаддас (Фаластин) ба муқобили лашқари қайсари Рум раҳсипор гаштанд. Ва аз ҳамин давра сар карда *марҳилаи якуми истилои араб шурӯъ* мегардад, ки дар асл ҳадафи он ислом овардани қабилаҳои араби соқини мулқҳои империяҳои Эрону Рум буд.

Чуноне дар боло зикр кардем, империяи Рум ва шоҳаншоҳии Сосониён дар натиҷаи ҷангҳои тӯлонӣ ва муҳорибаҳои пайдарпайи беш аз бистсолаи Хусрави II Парвиз бо Ираклий хеле заиф шуда, баъди подшоҳии беш аз нимсола ва марги Шерӯя, амалан аз муноқишаҳои зиёди хонаводагӣ ва зиддиятҳои дохилӣ рӯ ба таназзул оварда буд. Шерӯя ба қавли Ибн ал-Балхӣ «ҳафдаҳ тан бародарону бародарзодагонро бидушт, ки ҳама ба шӯроат ва ҳунармандӣ аз вай афзунтар буданд» ва аз авлоди Хусрави Парвиз танҳо ду духтар - Бӯрондухт ва Озармидухтро зинда гузошт. Ва метавон гуфт, ки танҳо дар тайи ду сол, яъне солҳои 8-10-уми ҳиҷрӣ (мутобиқ ба солҳои 630-632 мелодӣ) ба таҳти шоҳаншоҳии Сосониён паиҳам 10 нафар подшоҳ - *Хусрави III*, баъди ӯ *Ҷавоншери* писари Хусрави Парвиз, сипас *Бӯрондухт*, *Меҳргушнасп*, *Озармидухт*, *Ҳурмузди V* ва ниҳоят *Яздигурди III* омада, аз ӯҳдаи идораи қаламрави паҳновари мамлакат ва пешгирии тохтутозҳои берунӣ набаромаданд.

Нооромию парокандагии мамлакат ва муборизаҳои дохилию кашмакашҳои хонаводагии маснадталабон Салмони Порсӣ барин даҳҳо уламову рӯшанфикрони эрониро ба вартаи ноумедию ҷилои ватан гирифта мекард. Ва дар ҳамин

остони Ҳираро ду дастай савораҳои эҳтиётии Холид ибни Валид ҳал намуд, ки аз қафои сипоҳи душман ҳамла карда, дар сафи онҳо ошuftагиву парокандагӣ овард. Ҳамин тариқ оқибат шаҳри Ҳираи Ироқ забт гардид ва барои футуҳоти минбаъдаи лашкари ислом пойгоҳи устувору муттаҳидсозандае падида омад.

Метавон ҳадс зад, ки шикасти пайдарпайи сипоҳи марзбониву имдодии Сосониён дар Ҳафиру Убулла, Мазори музофоти Сано, Уллайсу Валаҷ ва остони Ҳира аз набудани иттиҳоду ҳамохангӣ ва нақшаи амалиёти муштаракӣ сипоҳбодони сосонӣ сар зада, онҳоро ба нокомӣ ва бебарорихо дучор намуд. Масалан, дар муҳорибаи Ҳира сипоҳбади ба имдододадаи шоҳаншоҳӣ - Баҳман дар муҳорибаи зидди Холид ибни Валид бевосита ширкат наварзид ва муқобилияти Андарзгарро бо сипоҳаш дастгирӣ накард. Ҳамин ки шикаст яқин шуд, Баҳман сарвари сипоҳи имдодиро ба марзбон Озодбеҳ вогузошта, худ ба Тайсафун раҳсипор гашт. Озодбеҳ низ ба ҷои ҷангидан ва ғимоя кардани Ҳира сарнавишти сипоҳи гирдомадаро ба тақдир ҳавола намуда, худ роҳи фирорро пеш гирифт. Андарзгар низ баъди дар танҳой шикаст хӯрдан, рӯ ба ғирез оварда, дар биёбони ҷигарсӯз аз ташнагӣ фавтид. Рӯйдоди ин ҳодисаҳо аз набудани дасти тавоно ва шоҳаншоҳӣ саҳтгирӣ тадбирсоз дар маснади Сосониён гувоҳӣ медиҳад, зеро Яздигурди III ҳангоми ба тахт нишастанаш хеле ҷавон буда (16-сола), аз ӯҳдаи идораи мулк ва ҳидояту сиёсати сарлашкарон намебаромад.

Аз даст рафтани канораҳои ҷануби рӯди Фурот бо марказҳои муҳими тиҷоративу фарҳангии Убулла ва Ҳира нахустин боҳти бузурги Сосониён ба лашкари қудратёфтаи ислом буд. Сокинони Ҳира аз марзбонону ғимоятгарони шоҳаншоҳӣ маҳрум гашта, ночор вакилони худро барои сулҳ бастану таслим шудан ба ҳузури Холид ибни Валид фиристоданд. Холид ибни Валид ашрофони бо сарвари Айёс ибни Абуубаса омадаро қабул кард ва дар наздашон се шарт гузошт, ки мебоист аҳли Ҳира яке аз ин шартҳоро интихоб менамуданд. Шарти аввал - пазируфтани дини ислом ва

баробари ҳамаи мусулмонон пардохтани закоти солона; шарти дуюм чун пештара дар дини масеҳӣ мондан, вале сарпарастию ҳукми хилофати исломиро қабул намуда, барои ҳифзи дини масеҳӣ соли як динори тилло молиёти сарона ё худ қизя пардохтан; шарти сеюм ҷанги ногузири ду тараф ва фатҳи бераҳмонаи шаҳри Ҳира. Сокинони шаҳр шарти дуюмро қабул карданд ва барои паймони сулҳ пардохтани дусаду навад ҳазор дирҳам товони ҷангро бар дӯш гирифтанд. Деҳқонону сокинони атрофи Ҳира бошад, ҳар сол мебоист барои пайдории паймони сулҳ ду миллион дирҳам қизя месупурданд.

Ҳолид ибни Валид аз қароргоҳи лашкари марзбонон ва дигар муҳолифони фирорнамуда ғанимати зиёде ба даст оварда, шаҳри Ҳираро маркази асосии ситоди лашкари ислом қарор дод. Сипас ӯ бе душворӣ қария ва шаҳрҳои Анбор, Айнутама, Довматулҷандал ва истехкоми ҳарбии шаҳри Фирӯзо фатҳ намуда, ҳангоми моҳи рамазон дар Фирӯз монд ва ба истироҳату машқ ва сафороии лашкари ислом машғул шуд.

Шаҳри Фирӯз, ки аслан дар ҳудуди марзҳои Ироқи сосонӣ ва Сурияи румӣро воқеъ буд, баъд аз ғалабаҳои пайдарпайи қариб яксола дар ин истехкоми ҳарбӣ қарор гирифтани сипоҳи ислом боиси хавотирию нигаронии сарварони империяи Рум мегардид. Вале Ҳолид ибни Валид баъди муддате ба Ҳира - маркази ситоди лашкари ислом бозгашта, ғаниматҳои ба даст омадаро дар миёни аҳли лашкар тақсим намуд. Ӯ аз панҷ як ҳиссаи ғаниматҳоро аз рӯи таомул ба Мадина фиристода, тарғиби дини ислом ва афзудани пайравони онро дар шаҳри Ҳира ба роҳ монд.

Халифа Абӯбакр (р) аз фатҳи Ироқ ва шикастҳои пайдарпаи сипоҳи марзбонии Сосониён ва пирӯзиҳои Ҳолид ибни Валид рӯҳбаланд шуда бошад ҳам, аз пеш нарафтани кишваркушоиҳои ҷабҳаи ислом дар Сурия ва Фаластин чандон қаноатманд набуд. Дар миёни фармондеҳони ҷабҳаи Сурия ва Фаластин - Абӯубайда ибни Ҷарроҳ, Язид ибни Абӯсуфён ва Амр ибни Ос амалиёти муштараку мутамарказ

намерасид ва ҳар яке аз сарлашкарон бо дастаҳои фидоиёни худ мечангиданд.

Огози муҳорибаи Ярмук. Қайсари Рум Ираклий хуб медонист, ки лашкари ислом аз чанд самт ба сӯи Сурия ва Фаластин ҳаракат мекунад ва Холид ибни Валид фатҳи Ироқро ба сомон расонда, омодаи ҳамла овардан ба марзҳои Руми шарқӣ мегардад. Аз ин лиҳоз ӯ ҳам аз Константинопол, ҳам аз Антиоҳияву Димишқ ва Қайсария лашкари афзуне гундошта, дар самти Ярмук ба набарди дарпешистода тайёрӣ медид. Чанде нагузашта Холид ибни Валид аз Абӯбакр (р) дастур гирифт, ки қисмати асоси лашкари бистҳазораашро дар Ҳира таҳти фармондеҳии Мусанно ибни Ҳорис воғузораду бо қисми дигари сипоҳаш сӯи қабҳаи лашкари ислом дар Сурияву Фаластин шитофта, онҳоро муттаҳид созад. Холид ибни Валид мутобиқи амри халифа Абӯбакр (р) таъҷилан роҳи Сурияро пеш гирифта, дар тасхири қалъаи шаҳри Басра ба сипоҳи дармондаи Шухрабил ибни Ҳасана кӯмак намуд. Фатҳи қалъаи устувори Басра, ки яке аз шаҳрҳои муҳими тиҷоратии Руми Шарқӣ буд, ба лашкари ислом ғанимати зиёд ва рӯҳбаландии дучанд овард. Холид ибни Валид ба урдугаи лашкари ислом дар Ярмук расида, баъди ошноӣ бо қабаҳаҳои лашкар пай бурд, ки ҳар кадом қабаҳа таҳти фармондеҳии сарлашкари худ қарор дорад ва аз рӯи нақшаи муштарак фармондеҳии ягона амал намеkunанд. Ин усули писандидаи ҷанги бадавиҳо дар муқобили лашкари муттаҳиду муназзам ва дучанд афзуни румиҳо, ки ҷангоми муҳорибаҳои амалиёти якҷояву мутамарказ доштанд, чандон кор наметод.

Холид ибни Валид, ки дар тайи муҳорибаҳои даҳсолааш таҷрибаи бойи лашкаркашӣ андӯхта буд, дарҳол ба таъсиси қабаҳаҳои тозаву муштарак ва мутамаркази сипоҳи ислом шурӯъ кард. Аслан ӯ ҳамон сарлашкарест, ки дар ҷанги Уҳуд бо дастаи савораҳои худ аз ақибгоҳ ҳамла оварда, лашкари исломро шикаст дода буд. Пас аз сулҳи Ҳудайбия соли 8-уми ҳиҷрӣ ислом оварда, дар фатҳи Макка фармондеҳи қисмати майманаи сипоҳи ислом гардид. Сипас дар ҷанги Ҳунайну Тоиф ва дигар футуҳоти ислом қорнамоиҳои зиёд

нишон дода, аз паёмбар (с) номи Сайфуллохро (шамшери Худо) гирифт. Баъди вафоти паёмбар (с) дар саркӯб кардани ошӯбгарону мушрикони ва муҳолифони ислом маҳорати баланди лашкаркашӣ, ҳасорату қорнамоиҳои нотақрор нишон дода, аз қониби Абӯбакр (р) фармондеҳи ҷабҳаи Ироқ таъин гардид. Дар давраи омодагӣ ва ҳаракати Ҳолид ба самти Сурия Абӯбакр(р) рӯзи 7-уми ҷимодулохири соли 13-уми ҳиҷрӣ (тақрибан 8-уми августи соли 634) ба қавли Табарӣ аз асари заҳр додан бемор шуда, 15 рӯз бистарӣ гашт ва оқибат рӯзи бистудуюми ҷимодулохир (мутобиқ ба 22 августи соли 634) дар синни 63-солагӣ вафот кард. Абӯбакр (р) ҳангоми бемории худ ба саҳобаҳои паёмбар (с) васият намуд ва дастур дод, ки Умар ибни Ҳаттобро ба ҷои ӯ халифа кунанд ва ӯро байъат намоянд.

Ҳолид ибни Валид мувофиқи дастури Абӯбакр баъди расидан ба ҷабҳаи Ярмук фармондеҳии кулли сипоҳи исломро бар дӯш гирифта, дар ниҳоди лашкар ҷузъу томҳои муқаммал, дастаҳои муназзаму қавӣ, интизоми қатъӣ ва заминаи амалиёти ягонаву мутамарказро гузошт. Ӯ қабл аз муҳорибаи Ярмук сипоҳи исломро ба сиву шаш даста тақсим карда, ба ҳар як даста нафар аз фармондеҳони ҳасуру ҷангозмударо гузошт ва ҷанд дастаро ба як гурӯҳ вобаста намуда, таҳти роҳбарии яке аз фармондеҳони бузурги лашкар ниҳод. Ӯ ҷанд гурӯҳи фармондеҳони бузургро дар ҷабҳаи қалби лашкар муттаҳид сохта, таҳти итоати Абӯубайда ибни Ҷарроҳ қарор дод. Ҷабҳаи маймана, яъне размандағони боли ростро ба ихтиёри Амр ибни Ос ва Шухрабил ибни Ҳасана, размандағони ҷабҳаи майсара, яъне боли ҷапро ба роҳбарии Язид ибни Абӯсуфён ва сарлашкарони дигар гузошта, ҳуди Ҳолид сарфармондеҳии кулли сипоҳи исломро бар дӯш гирифт. Ӯ инчунин дастаҳои пештозони лашкар ва муҳофизони пушти ҷабҳаи ҷангро таъсис дода, ба ихтиёри сарлашкарони ҷангдида супурд. Ҳолид дар айнаи ҳол сипоҳи савораро ба чор гурӯҳ тақсим намуда, се гурӯҳро дар ҷабҳаҳои қалб, майсара ва маймана ҷой дод ва як гурӯҳи савораҳоро дар ҷабҳаи эҳтиётӣ нигоҳ дошта, фармондеҳии

кулли дастаҳои савораро ба ихтиёраш гирифт.

Чанги канораи рӯди Ярмук. Ин чанг 20 август, яъне ду рӯз қабл аз вафоти Абӯбакр (р) сар шуда, аз огози ҳичрат калонтарин ва шадидтарин муҳорибаи лашкари ислом буд, ки бо чунин душмани чангозмудаю тавоно, аз рӯи шумора афзун (ба қавли муаррихон беш аз панҷоҳ ҳазор) ва дорои амалиёти ягонаву ҳамлаҳои муштарак бори аввал дучор мешуд. Дар огози ин чанги шадид аз ҳар ду ҷониб ҳазорҳо нафар қурбон шуда, сафи лашкари мусулмонон дарҳам шикаст ва онҳо ночор ақибнишинӣ карданд. Вале лашкари ислом бо ҳидояти савораҳои Холид ибни Валид, Икрима ибни Абӯҷаҳл ва чандин сарлашкарони бебоку фидой ҳамлаи душманро бо суботу устуворӣ нигоҳ дошта, рӯҳияи чангии мусулмононро нерӯи тоза мебахшиданд. Ҳамлаи савораҳои румӣ бо қурбонҳои гарон боздошта шуд ва дар ҳамин лаҳза ҷабҳаи савораҳои эҳтиётии Холид расида, душманро аз боли чап ва рост лашкари ислом ба қафо афканд. Худи ҳамон бегоҳ дастаҳои сипоҳи савораи ислом ба ҳучум гузашта, урдуи савораи душманро ба ақибнишинӣ водор намуд. Бо дастури Холид роҳро барои фирори савораҳои румӣ кушоданд ва сараввал дастаҳои ҷанговарони пиёдаи душманро ихота намуда, онҳоро дар танҳой шикаст доданд. Ба андешаи муаррихони румӣ барои пешрафти ҳамлаи лашкари савораи онҳо тундбод ва реги хестаи биёбон ҳалал расонда, ҳангоми ҳучуми ҷавобии лашкари савораи Холид сарфармондеҳи қаноти ростӣ савораҳои румӣ кушта шуд ва ин қазия тақдири набардро ба фоидаи мусулмонон анҷом дод.

Пирӯзӣ ба лашкари ислом бар ивази қурбонҳои гарон муяссар гашта, дар майдони набарди Ярмук беш аз 4 ҳазор мусулмон кушта шуд. Аз дастаи тақрибан 27-ҳазораи сипоҳи ислом, ҳазорҳо нафар захмин гашта, ҳамагӣ 10-12 ҳазор ҷанговари қобили набард боқӣ монда буду бас. Муҳаққиқон дар асоси омӯхтани сарчашмаҳои таърихӣ ба андешае расиданд, ки аз панҷоҳ ҳазор лашкари румиён танҳо бист ҳазор раҳида, боқимондааш асир афтодаву кушта шудаанд.

Дар ҳар сурат бар асари ин ғалаба лашкари ислом аз

қароргоҳи урдуи душман захираҳои ҷангӣ ва ғанимати зиёде рабуданд, ки «саҳми ҳар як саворакорон ба бисту чаҳор ҳазор динори тиллоӣ ва саҳми ҳар як аз пиёдагон ҳашт ҳазор динори тилло расида буд ва ҳамин мизон пули нуқра байни онҳо тақсим гардид. Як панҷум аз ғаноим (ғаниматҳо) ба маркази хилофат, ба Мадина фиристода шуд».

Император Ираклий баъди мағлубият ба пойтахти Руми шарқӣ - Антиохия омада, муддате он ҷо баросуду сарвари сипоҳро ба сарлашкарони худ вогузошта, роҳи Константинополро пеш гирифт. Шояд ӯ дар ин ҳолат ба гирдовари маблағи гарону лашкари наву тозадам эҳтиёҷ дошт, ки Сурияро тарк намуда, рӯ ба Константинопол овард. Ва ин иқдоми ӯро муаррихони исломӣ обуранги хоса бахшида менигоранд, ки ғӯё Ҳерокил (Ираклий) Шомро (Сурия) тарк намуда, ҳангоми видоъ бо дарду андӯх хитоб намудааст: «Алвидоъ Шом, то абад!».

Набарди таърихии Ярмук сипоҳи афзуни императори тавоноии Рум Ираклийро ба шикаст гирифтор намуда, барои фатҳу кишваркушоии минбаъдаи лашкари ислом роҳи васеъ кушод. Маҳз баъди ин пирӯзӣ дар аҳди хилофоти Умар ибни Хаттоб - дуҷумин хулафои рошидин лашкари тавоноӣ муҷаҳҳаз ва ҷангозмудаи мусулмонон ба забт намудани қаламрави паҳновари Сосониён ва мулкҳои шарқии империяи Рум пардохтанд.

Хилофати Умар (р) (634-644). Давраи хилофати Умар ибни Хаттоб аз интиҳои моҳи ҷимодулаҳири соли 13-уми ҳиҷрӣ (мутобиқ ба охири августи соли 634 мелодӣ) ибтидо ёфта, муддати даҳ сол, яъне то соли 644 мелодӣ давом кард ва ӯ равиши хилофати исломиро дар заминаи сиёсати пешгирифтаи паёмбар (с) идома бахшид. Ровиёни ислом менигоранд, ки баъди реҳлати Абӯбакри Сиддиқ (р) ба маснади хилофат Умар ибни Хаттоб расида, дар масҷиди Мадина саҳтгирии худро дар роҳи ислом таъкид менамояд ва мегӯяд, ки ман дар назди расулуллоҳ (с) ва халифаи ӯ Абӯбакр «монанди шамшери бараҳна будам», то дини поки Худойро аз зиёни мушрикону бадхоҳон эмин бидорам.

Воқеан, Умар (р) шамшери бараҳнае буд, ки дар тайи беш аз даҳ соли халифа буданаш лаҳзае наосуда, дар қаламрави Эрон ва Рум - ду давлати абаркудрати Шарқи Наздик империяи паҳновари исломро бунёд гузошта ба ҷои кеши зардуштӣ ва дини масеҳӣ оини исломро интишор дод ва давлати азиму паҳновари мусулмонро ба арсаи таърих овард.

Аввалин коре, ки Умар (р) баъди расидан ба маснади хилофат кард, ба қавли Табарӣ Холид ибни Валидро аз аморати лашкар барканор сохта, Абуубайда ибни Ҷарроҳро ба худ ноиб намуд ва амр дод, ки чун сарвари кулли лашкари ислом фатҳи Сурия, Фаластин ва Ироқро идома бахшад. Баъзе муаррихон ин тадбирро аз хуб набудани муносибати шахсии Умар (р) ва Холид ибни Валид мебинанд, чанде дигарон бар он андешаанд, ки баъди пирӯзии лашкари ислом аз болои Рум халифаи нав тибқи амри собиқаи Абӯбакр (р) вазифаи амирул-ҷайши (сарлашқари) Абуубайда ибни Ҷарроҳро барқарор намуда, Холидро аз маснади кулли сипоҳи ислом маъзул месозад. Сарлашқарони ислом баъди фатҳи Ярмук дар забт намудани шаҳрҳои Аҷнадайн, Димишқ, Қайсария ва дигар қарияҳои Сурия ва Фаластин бо душворӣ пеш рафта, дар фатҳи қалъа ва истехкомҳои устувори ҳарбӣ маҳорату таҷрибаи кофӣ надоштанашонро пай мебаранд. Алаҳусус лашкари муштараки Язид ибни Абӯсуфён ва Холид ибни Валид бо вучуди ширкат надоштани лашкари император Ираклий дар муҳосираи Димишқ ва фатҳи он беш аз ҳафтод рӯз заҳмат кашида, оқибат баъди гуфтугузори дутарафаи сокинони шаҳр бо сарвари рӯҳонии масеҳиён Анастасийи Нестар сулҳ мебаранд. Мутобиқи созишномаи сулҳи Димишқ, ки бо Холид ибни Валид 14 моҳи раҷаб (3 сентябри 635) баста буданд, сокинони шаҳр ўҳдадор мешаванд, ки дар як вақт сад ҳазор динар товони ҷанг ва ҳар сол аз 2 то 4 динар ҷизияи сарона ё ба ивазаш гандум бипардозанд.

Қазияи ҳангомаҳои истилои Сурия ва Фаластинро мухтасар карда, ба сари он меоем, ки сарлашқари дигари араб

- Абӯубайд ибни Масъуди Сақафӣ мутабиқи амри халифа Умар (р) дар моҳи ҷимодулаввали соли 13-уми ҳиҷрӣ (соли 634) бо даҳ ҳазор лашкари силаҳшӯри ислом ба самти Ироқ ҳаракат намуда, дар Ҳира бо лашкари Мусанно ибни Ҳорис мепайвандад. Мавриди зикр аст, ки лашкари беш аз даҳҳазораи Мусанно баъди ба ҷабҳаи Сурия ва Фаластин рафтани Холид ибни Валид, аз фишори истиқлолхоҳону ошӯбгарони зидди арабҳо дар Ироқ, бахусус музофотҳо ва шаҳрҳои забтшудаи Мазор, Анбор, Уллайс, Довматулҷандал Валаҷ ва ғайра ба танг омада, ночор дар маркази ситоди лашкар - шаҳри Ҳира паноҳ бурданд ва расидани сипоҳи имдодии мусулмононро ҷашмдор гаштанд. Музофотҳои дар Ироқ фатҳкардаи Холид ибни Валид дар тӯли ду соли набуданаш бар асари исёну ошӯбҳои мардуми маҳаллӣ тадриҷан аз даст рафта, пирӯзиҳои собиқаи лашкари исломро дар ҳудудҳои Ҳира амалан гирифтори нокомӣ сохта буд.

Фатҳи дубораи Ироқ. Лашкари муттаҳиди Абӯубайди Сақафӣ ва Мусанно ибни Ҳорис аз Ҳира пеш рафта, дар маҳале бо номи Намориқ, ки байни Ҳира ва Қодисия воқеъ, бо лашкари ошӯбгарони зидди арабҳо бо сарвари Гобон бармехӯрад ва онҳоро мағлуб месозад. Дар ин набард Гобон ва яке аз сарлашкарони ӯ асир меафтанд.

Сарлашкари корозмудаи Сосониён - Рустами Фаррухзод, ки аслан аз Хуросон омада аз ҷониби Яздигурди III ба имтиёзҳои зиёде соҳиб шуда буд, хатари ҳамла овардани лашкари исломро ба дастаи ошӯбгарони дигар бо сарвари Нарсе эҳсос мекунад ва ба мадади онҳо сипоҳбадери бо номи Ҷолинус мефиристад. Нарсе ҷуръати ҷанги рӯ ба рӯ бо сарлашкарони ислом накарда, дар Сакотия ном қалъае дар наздикии Касқар шинак мегирад ва интизори расидани лашкари имдодии Ҷолинус мегардад. Лашкари сармасти пирӯзии Абӯубайди Сақафӣ ба Нарсе ва Ҷолинус фурсати муттаҳидшавӣ намода, бо ҳамлаҳои тезу тунд дастаҳои ошӯбгаронро шикаст медиҳад ва ҳазинаи Нарсеву ғаниматҳои зиёдеро ба даст меорад. Ва Абӯубайди Сақафӣ бо ҳамон тундравӣ ба сипоҳи имдодии Ҷолинус ҳамла мекунад, ки як

фарсах дуртар аз Сакотия дар қарияи Барсамо оқибати ҷанги Нарсера нигарон буд. Лашкари Ҷолинус ба муқобили сипоҳи силахшӯри ислом чандон муқовимат карда натавонист ва роҳи ақибнишиниро пеш гирифта бо лашкари боқимондааш сӯи Тайсафун шитофт. Оқибат қария ва музофотҳои Савод, Барусма, Зандовард, Завоба, инчунин шаҳрҳои Уллайс, Мазор, Валаҷ ва ғайра, ки бар асари ошӯбҳо тадриҷан аз даст рафта буданд, дубора ба тасарруфи лашкари ислом омад.

Рустами Фаррухзод аз шикасти сарвари ошӯбгарон Гобон ва Нарсе, инчунин фирори сипоҳи имдодии Ҷолинус ноумед нашуда, лашкари касбии тозадаме бо сарвари Баҳмани Ҷозуя таъсис дода, ба он боқимондаҳои сипоҳи Ҷолинус ва дигар дастаҳои ҷангиرو ҳамроҳ мекунад. Сипоҳи Сосониён бо сарвари Баҳмани Ҷозуя дар самти шимолии соҳили чапи рӯди Фурот дар мавзеи Қасуннатиф, лашкари ислом бошад бо сарвари Абӯубайди Сақафӣ дар ҷанубтари соҳили рости Фурот дар қарияи Марвоҳ мавқеъ мегиранд.

Ҷанги Пул. Дар миёни ду лашкар садди ягона рӯди Фурот буда, бо дархости Абӯубайди Сақафӣ ва гуфтугузори сарлашкарон сипоҳи сосонӣ ақибтар меравад, то ки арабҳо аз пули Фурот убур намоянд. Ин кӯпруки собиқа, ки Ироқро бо Эрон мепайваस्त, хеле хароб шуда, имкони бемонеа гузаронидани лашкари сиҳазораи Абӯубайдро бо сипоҳу силоҳаш надошт. Ба эътирози ҳамсафонаш нигоҳ накарда, Абӯубайди Сақафӣ амр дод, ки пули Фуротро таъмир сохта, дар ҷандин ҷой қайқоро бо ҳам бубанданду пулро устувор намоянд, то лашкараш сӯи соҳили дигар ба осонӣ убур кунад. Аз ҳамин хотир ин муҳориба дар таърих бо номи *ҷанги Пул* машҳур мешавад, ки моҳи рамазони соли 13-уми ҳиҷрӣ, мутобиқ ба октябр-ноябри соли 634 рӯй дода, яке аз набардҳои шадиди лашкари ислом дар марзҳои Эрон буд.

Лашкари Абӯубайди Сақафӣ аз убури Фурот фориғ шуда, дар канораҳои соҳил акнун мавқеъ гирифта буд, ки Баҳмани Ҷозуя ба фавҷи сипоҳаш фармони ҳамла овардан дод. Пешопеши сипоҳи ӯ филҳои ҷангие ҳаракат мекарданд, ки бар гарданашон зангӯлаҳои бузург овехта буданд. Аспҳои ҷангии

мусулмонон аз дидани филҳои таҳамтан ва садои даҳшатноки зангӯлаҳо рамида худро ақиб заданд. Тирандозони савори фил аз парешонии сафи лашкари савораи ислом истифода намуда, онҳоро ба осонӣ нобуд мекарданд. Абӯубайди Сақафӣ аз парешонии сафи савораҳо ва рамидани тақоварон барошuftа, амр дод, ки аз аспҳо фурумада бо филсаворон пайкор намоёнд. Ҷанги нобаробар ҷандин соат идома ёфт ва ҳамлаи филонро бар ивази қурбонӣҳои зиёде боздоштанд. Аммо ҷанд фили ҷангии кӯхпайкаре ҳамонро пеш омада, ба лашкари ислом талафоти гароне мерасонд. Абӯубайди Сақафӣ ба фили сафеди пешсаф ҳамла оварда, ба хартумаш шамшере зад. Фили таҳамтан аз шиддати дард ба ҳашм омада, Абӯубайдро зери по кард ва лағадмол намуд. Сарфармондеҳиро бародари ӯ Ҳаками Сақафӣ бар дӯш гирифта ба фили захмин ҳучум намуд, вале ӯ низ кушта шуд. Аз қазо ҳафт нафар аз ҳамқаवмони Абӯубайди Сақафӣ ба қасоси сарлашкар бархеста, яке паси дигар дар зери пои филҳои ҳашмзада ҳалок шуданд. Мусанно ибни Ҳорис аз кушта шудани фармондеҳон ва талаф шудани сарбозони зиёди ислом ночор амр дод, ки барои бозгаштани лашкар пулу қайқоро омода намоёнд. Теъдод аз лашкари ислом аз ваҳми ҷон худро ба рӯди Фурут зада ғарқ шуданд ва қисмати аз онҳо тавассути пул ба соҳили дигар гузаштанд. Мусанно низ ҳангоми ҳимояи пул аз зарби найзае захмин шуда, даҳҳо сарлашкарони ислом ба шаҳодат расиданд.

Дар ин ҷанг арабҳо беш аз 4 ҳазор сарбоз талаф дода, ҷандин ҳазори дигар дар рӯди Фурут ғарқ шуданд. Мусанно ибни Ҳорис бо се ҳазор лашкари боқимондаи ислом ба самти Бобул ақибнишинӣ намуд. Баҳмани Қозуя меҳост аз пул гузашта лашкари исломро таъқиб намоёнд, вале паёми нохуши бархестани шӯриш дар Тайсафун ӯро аз ин амал боздошт ва ӯ дарҳол сӯи пойтахт шитофт. Пирӯзии сипоҳи Баҳман дар ҷанги Пул, амалан яке аз ғалабаҳои аввалини Сосониён аз болои лашкари ислом буда, дар сурати ҷанги муташаккилона ва таъқиби душман метавонистанд ба онҳо зарбаи ҳалокатовар расонанд. Вале нооромӣҳои дохилӣ ва

парокандагии мамлакати Сосониён ба сипоҳи фирории Мусанно имкон дод, ки аз таъқиби Баҳман раҳида, аз нав лашкар ғундорад ва ба ҳучумҳои навбатӣ омода гардад.

Хабари шикасти лашкари ислом ва кушта шудани Абӯубайди Сақафиро фирориёни самти Мадина ва қосиди Мусанно ба халифа Умар (р) расонданд. Омодагӣ ба ҷанги Ироқ ва фатҳи Эрон аз нав шурӯъ гардид. Халифа Умар (р) баъди шикасти ҷанги Пул муддати қариб як сол ба набарди навбатии Ироқ омодагӣ дида, мусулмонҳоро бар зидди Сосониён ташвиқ мекард. Ӯ фидоӣро исломро, ки майли ба ҷанги Сурия рафтан доштанд, сӯи Ироқ ба дастгирии Мусанно сафарбар мекард. Мусанно ибни Ҳорис аз ҳисоби бадавиён ва нерӯи имдодии Мадина дастаҳои тозае гирд оварда, моҳи ноябри соли 635 дар Бувайби Ироқ Меҳрон ном сарлашкари Сосониёро шикаст дод.

Дертар ба имдоди сипоҳи Мусанно лашкари беш аз даҳҳазораи Саъд ибни Ваққос аз Мадина бо ҳидояти халифа Умар (р) омада, дар Шараф ном музофоти назди Ҳира қарор гирифт. Саъд ибни Ваққос аз насаби модари паёмбар (с) буда, дар муқобили Абӯсуфён ва дигар душманони ислом корнамоиҳои зиёде карда буд. Ӯ бо дастури Умар (р) фармондеҳи кулли лашкари қабҳаи Ироқ таъин шуда, мебоист сипоҳи Мусанно ибни Ҳорис ва дигар сарлашкарони ислом тибқи фармони халифа ба Саъд ибни Ваққос итоат мекарданд. Халифа Умар (р) ба амирулҷайши лашкари ислом дар қабҳаи Сурия Абӯубайда ибни Ҷарроҳ фармон дод, ки як қисми сипоҳи Ироқро, ки ду сол муқаддам ҳамроҳи Ҳолид ибни Валид ба Сурия ва Фаластин рафта буданд, аз нав бозгардонда, ба ихтиёри Саъд ибни Ваққос фиристонанд. Фурсате нагузашта таҳти сарвари Ҳошим ибни Утба ҳашт ҳазор тан сипоҳи ислом ба Ироқ расида, бо лашкари Саъд ибни Ваққос пайвастанд. Дар ин ҷанг Мусанно ибни Ҳорис низ аз асари ҷароҳати дар ҷанг бардоштааш вафот намуда, сипоҳи қариб даҳҳазораи ӯ бо фавҷи Саъд ибни Ваққос ҳамроҳ гардид. Ҳамин тариқ шумораи лашкари Саъд ибни Ваққос дар остони Қодисия тақрибан ба сиву шаш ҳазор расида, омодаи

чанг бо Сосониён шуд. Ниҳоят Саъд ибни Ваққос бо дастури Умар (р) урдуи сипоҳашро аз самти Шараф дар соли 15-уми ҳиҷрӣ мутобиқ ба соли 636 мелодӣ ба сӯи Қодисия пеш овард, ки яке аз шаҳрҳои асосӣ ва дарвозаи кишвари Эрон ба шумор мерафт.

Муҳорибаи Қодисия ва фатҳи Тайсафун. Соли сеюми ҳукмронии Яздигурди III - охири намояндаи сулолаи Сосониён идома дошт. Вазъи сиёсӣ ва иқтисодии мамлакат чун пештара мураккаб буда, саросари кишварро бӯҳрони азими иҷтимоӣ ва нооромии парокандагӣ фаро мегирифт. Музофотҳои канории Эрон аз сусти шудани қудрати ҳокимияти марказӣ истифода намуда, ба таври ошкору ниҳон роҳи мустақилиятро пеш мегирифтанд ва ба амру фармонҳои шоҳаншоҳ чандон итоат намекарданд. Империяи паҳновар, вале сусту заифаштаи Сосониён, ки иқтисодӣ ҷарбӣ ва сиёсӣ он амалан дар дасти сипоҳбади бузург Рустами Фаррухзод буд, аз асари муноқишаҳо ва ихтилофоти дарборӣ сиёсати ягонаву дурандешонаи гирифтани пеши роҳи истилои арабро пайгирӣ карда наметавонист.

Саъд ибни Ваққос, ки дар ҷангҳои Бадр, Уҳуд, Хандақ ва фатҳи Маккаву Тоиф ном бароварда буд, акнун чун сарлашқари ҷабҳаи Ироқ сипоҳи афзуни исломро дар Узайб ном музофоти остони Қодисия қарор дода, омодаи набард бо лашқари Сосониён мегашт.

Яздигурди III ба Рустами Фаррухзод ва сарлашқаронаш - Фирӯзон, Баҳмани Қозуя, Қолинус ва дигарон амр медиҳад, ки дар музофоти Саводи Ироқ аз тамоми қаламрави Эрон лашқар гирд оварда, омодаи ҳифзи шаҳри Қодисия шаванд. Аз вилоятҳои дуру наздики Эрон чил ҳазор сипоҳи савораву пиёда гирд меоянд, ки дар ихтиёрашон беш аз сӣ фили ҷангӣ доштанд.

Мувофиқи маълумоти Табарӣ сарлашқари араб Саъд ибни Ваққос дар назди Қодисия «сипоҳ арз кард - сию панҷ ҳазор мард» ва «ҷордаҳ мард бигузид аз хоссағони хеш ва сӯи Яздгирд фиристод». Фиристодаҳои Саъд ибни Ваққос бо ҷаҳраҳои офтобсӯхта, либоси оддӣ шамшерҳои ҷангӣ дар

миён ба Тайсафун омаданд ва Яздигурд онҳоро дар толори бошукӯҳи пазирой қабул кард ва пурсид: Ба чӣ кор омадед ва чаро рӯ ба хоки мо овардед?

Нуъмон ибни Муқрин - сарвари эшон посух дод, ки мо мардумоне будем андар хориву залолат. Худои азза ва ҷалла раҳм карду бароямон пайғомбаре фиристод... Ва пайғомбари барҳақ моро аз торикии куфр ба рӯшноии ислом овард. Ва ӯ оқибат аз ин ҷаҳон реҳлат кард ва моро васият намуд, ки ҷумлаи бадкешонро ба ислом даъват кунем, то дини мо бипазиранд. Акнун мо пеши ту омадем, ки ба дини мо бигаравӣ ва ислом оварӣ, то аз мамлакати ту даст боздорем. Агар ба дини мо нагаравӣ, ҷизя бидеҳ. Ва агар ин ҳардуро напазирӣ, омода ба ҷанг шаву лашкар биорой, ки миёни мо дигар сулҳу созиш раво нест.

Ин суханон ба Яздигурди волонасаб, ки пушт ба пушт эътиқод ба оини зардуштӣ дошт ва аз «пиндору гуфтору кирдори нек» пайравӣ мекард, басо гарон афтод ва сабру таҳаммул аз даст надода гуфт: «Ин чандин халқро, ки андар ҷаҳонанд, бидидам аз турку дайламу сақлабу ҳинду синд ва ҳарчи андар ҷаҳон халқ аст, бадбахттар аз шумо нест, ки шумо ҳама муш хӯреду мор ва аз бечорагӣ ҷомаи шумо пашми шутур буваду пашми гӯсфанд. Шуморо он миқдор аз кучо омад, ки ба ҳадди мо андар оед ва тавонед омадан. Акнун бозгардед ва боз ҷои хеш равед, то бифармоем, ки шуморо таом диҳанд, ки басанда бувад ва ҳам аз шумо бар шумо амир кунам».

Намояндагони ислом бо ҳамон якравӣ шартҳои худро такрор намуданд, яъне ислом овардан, ҷизяи сарона пардохтан ё омодаи ҷанг шудан. Яздигурд аз якравии онҳо барошuftа, амр дод, ки чордах ҷуволро пур аз хок кунанд ва ҳар ҷувол ба гардани расуле ниҳода аз шаҳр берун намуданд. Ва мувофиқи ахбори таърихнигорони исломӣ эшон ҷуволҳои хокро бар пушти уштур ниҳода, ба қароргоҳи Саъд ибни Ваққос оварданд ва аз ин амал фоли нек бардошта гуфтанд, ки Яздигурд хоки Аҷамро ба мо дод ва заминҳои Эрон аз мо хоҳад шуд.

Абулқосим Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» аз қазияи музокироти Яздигурд бо расулони Саъд ибни Ваққос маълумоте наоварда, нома равон кардани Рустами сипаҳсолорро ба назди сарлашқари араб хабар медиҳад. Номаи Рустамро ба ҳузури Саъди Ваққос паҳлавоне бо номи Пирӯзи Шопур мебарад. Саъди Ваққос паҳлавони эрониро дар ҳузури сипоҳаш пазируфта ҷомаи худро барои нишастан ба замин меафканад ва узр меорад, ки мо найзаву тег дорему бас ва парвои фаршу ҳариру дебо намекунем. Ӯ номаи Рустамро ба тарҷумон доду аз шунидани сатрҳои зерин абрӯ дарҳам кашида андешаманд шуд:

Ба ман бозгӯй ин, ки шоҳи ту кист,
Чӣ мардиву оину роҳи ту чист?
Ба назди кӣ ҷӯй ҳаме дастгоҳ,
Бараҳна сипаҳбад, бараҳна сипоҳ?
Ба ноне ту сериву ҳам гурсна,
На пилу на тахту на бору буна.
Ба Эрон туро зиндагонӣ бас аст,
Ки тоҷу нигин баҳри дигар кас аст...
Шуморо ба чашм андарун шарм нест,
Зи роҳи хирад меҳру озарм нест.
Бад-он чеҳру он зоду он меҳру хӯй,
Чунин тоҷу тахт омадат орзӯй?
Ҷаҳон гар ба андоза ҷӯй ҳаме,
Сухан бар газофа нагӯй ҳаме.
Сухангӯй марде бари мо фирист,
Ҷаҳондидаву гурду доно фирист.
Бад-он то бигӯяд, ки роҳи ту чист,
Ба тахти Каён раҳнамои ту кист?

Саъди Ваққос номаи ҷавобӣ навишта, аз тавҳиду Қуръон ва ҷаннату дӯзах ёд намуду сарлашқари эрониро ба пазируфтани дини мубини ислом даъват кард ва номаро аз дасти Шӯъбаи Муғира ном саркардаи пирсолар ба Рустам фиристод. Бо дастури Рустам саропардае аз ҳариру дебо рост карда, ба он гилеми зарнигореро густурданд ва расули

сарлашқари арабро пазируфтанд. Лекин Шўъбаи Муғира ба гилемҳои зарнигор по наниҳода, шамшерашро асоқунон ба канорае рафту болои хок нишаст ва ҳатто сӯи сарлашқари Эрон нигоҳе накард. Рустами сипаҳсолор аз рӯи расми эронӣ ёро салому шодбош гуфт:

Бад-ӯ гуфт Рустам, ки «чон шод дор,

Ба дониш равону тан обод дор!»

Ба Рустам чунин гуфт, к-«эӣ некном,

Агар дин пазирай, алайкассалом».

Бупечид Рустам зи гуфтори ӯй,

Буруҳош парчин шуду зард рӯй.

Рустами сипаҳсолор пай бурд, ки бо ин бадавиёни беҳирад, ки орзуи тахту тоҷи Эрон кардаанд, сухан гуфтан бесуд аст. Ӯ пазируфтани дини ислому баргаштан аз дини зардуштиро рад кард ва роҳу равиши ҷангро пеш гирифт.

Воқеияти таърихии нигориши Табарӣ ва Фирдавсиро ба муҳаққиқон воғузошта, ба сари қазияе бозмегардем, ки ду лашқар дар остони Қодисия бо ҳам рӯ ба рӯ гаштанд. Рустами Фаррухзод аз Савод лашқарашро сӯи соҳили чапи рӯди Дачла ҳаракат дода, ба Ҳаварнақ расид ва дар фосилаи миёни Наҷафу Сайлаҳин лангар партофт. Лашқари ислому сипоҳи афзуни Сосонӣ ён муддати се-чор моҳ дар ду соҳили дарёчаи Атиқ - шоҳи рӯди Фурот мавқеъ гирифта, интизори ҳамлаи яқдигар ҳафтаҳоро паси сар мекарданд. Рустами Фаррухзод шояд меҳост, ки бо таъхири ҷанг мусулмононро хастаю дилгир намояд ва дар миёнашон ихтилоф ангезад. Саъд ибни Ваққос бошад, сабақи даҳшатноки **ҷанги Пулро** ба инобат гирифта, чуръати аз дарёчаи Атиқ гузаштан намекард. Дар миёни лашқари ӯ боқимондаҳои дастаи Абӯубайд ибни Масъуди Сақафӣ ва Мусанно ибни Ҳорис буданд, ки хатари аз дарё гузаштанро барояш пайваста таъкид мекарданд.

Яздигурди III аз тӯл кашидани огози ҷанг сабру тоқат бохта, ба Рустам амр дод, ки ҳамларо шурӯъ намояд. Рустам ҳангоми убури рӯди Атиқ аз истифодаи кӯпруки мавҷуда даст кашид, шабона пули наво сохт ва сарбозонашро ба соҳили

дигар гузаронд. Муҳорибаи Қодисия сарфи назар аз ихтилофи таърихнигорон 17 шавволи соли 15-уми ҳиҷрӣ мутобиқ ба 2 декабри соли 636 шурӯъ гардида, чор рӯз идома ёфт. Ҷанги даҳшатбор аз ҳамлаи савораҳои шамшерзан ва найзадори ҳар ду ҷониб боло гирифта, талафоти мусулмонону лашкари сосонӣ дар соатҳои аввали набард меафзуд. Рустам барои пешгирии талафоти сипоҳаш филҳои ҷангиро бо савораҳои тирандоз ба се даста тақсим намуд: 18 филро дар қалби сипоҳ ва ҳашт филро дар майсара ва, ҳафт филро дар маймана ҷой дод. Дастаи қалби филҳо бо тирандозонаш ба муқобили савораҳои шамшерзану сафшикани қабилаи Буҷайл равона шуд, ки бо шӯҷоати тамои пеш меомаданд. Онҳо пеши роҳи ҳамлаи савораҳои мусулмонро боздоштанд ва аспҳои пешсаф аз ҳайбати филони ҷангӣ фирор намуданд. Фавҷи пиёдаҳои қабилаи Буҷайл бо найзаҳои дароз ба муқобили филҳо баромада даста-даста нобуд мешуданд.

Ниҳоят савораҳои корозмудои Тулайҳо ибни Ҳувайлид ва Осим ибни Амр ба мадади онҳо тохтанд. Дар рафти корзор савораҳои зиёде кушта мешуд ва филҳои ҷангӣ лашкари исломро ба ақибнишинӣ водор мекарданд. Оқибат бо сарвари Осим ибни Амри Тамимӣ дастаи савораҳои корозмуда якбора пеш тохта, танобҳои тахти пушт ва расанҳои зиреҳи филонро буриданд ва дастаи филҳои қалбро пароканда сохтанд. Дар натиҷа пиёдаҳову савораҳои мусулмон филҳоро дар танҳои миёнагир намуда, ҳадафи найзаву шамшер қарор доданд ва ҳамлаи якҷояи онҳоро боздоштанд. Муҳорибаи рӯзи нахуст бо номи муҳорибаи *рӯзи Армос* шӯҳрат дошта, то поси шаб идома ёфт ва дар он мусулмонони зиёде қурбон шуданд.

Рӯзи дуюми ҷанг, ки дар таърих бо номи *рӯзи Аевос* ёд мешавад, ба мадади арабҳо фавҷи лашкари ҳаштҳазораи Ҳошим ибни Утба аз ҷабҳаи Сурия ва Фаластин расида, ба лашкари ислом нерӯи нав ва рӯҳи тозаи ҷангӣ бахшид. Дар набарди рӯзи дуюм филҳо ширкат наварзиданд. Аз ҳамлаи лашкари тозадами имдодӣ пешравӣ насиби мусулмонон гардид. Сипоҳи ислом дастаи уштурони ҷангиро бо

тирандозон дар сафи пеш қарор дода, савораҳои сосониҳо ба ақибнишинӣ водор намуданд. Дар ин набарди шадид Баҳмани Қозуя ва чанд тан паҳлавонони сосонӣ кушта шуданд, ҳатто ҳангоми яке аз ҳамлаҳои шабҳангом Рустами Фаррухзод қариб гирифтори марг мегардид. Дар ҷанги рӯзи дуум мувофиқи ахбори муаррихон мақтулони сосонӣ дучанди мусулмонон буд.

Рӯзи сеюми ҷанг, ки номи рӯзи *Имосро* гирифтааст, саркардаҳои сосонӣ тахтҳои пушти филонро аз нав таъмиру устувор намуда, филҳои ҷангиҳо ба майдони набард оварданд. Савораҳои мусулмон бо тири пайкону найза чашми филони пешсафрро кӯр карданд ва хартуми онҳоро захмин намуданд. Филҳои шӯрида тирандозонро аз пушт афканд, рӯ ба қафо оварданд ва сипоҳи хешро поймолу пароканда сохтанд. Лашкари ислом аз фирори филҳо рӯҳбаланд шуда, ба сари сипоҳи сосонӣ ҳамла оварданд ва ҷанги шадиди ду тараф авҷ гирифт. Муҳориба то андозае шиддат мегирифт, ки чак-чаки гурзу шамшеру сипар ба гӯш чун садои путки оҳангарон мерасид. Ҳар ду ҷабҳа то бевақтии шаб фидокорона ҷонбозӣ мекарданд ва аз пирӯзӣ умед доштанд. Ба қавли Табарӣ «он шабро лайлату-л-ҳадид хонанд, аз баҳри он ки ба якдигар андар ҳамечастанд ва риши якдигар ҳамегирифтанд ва бонги захми шамшер чунон буд, чун ҷои оҳангарон. Ва ҳаргиз Араброву Аҷамро чунин ҳарб наёмада буд. Ва то рӯз равшан шуд, ҳамчунон ҳарб ҳамекарданд. Ва он шаб аз мусалмонон шаш ҳазор мард кушта шуда буданд».

Рӯзи чорум низ ҷанг бетанаффус идома ёфт. Аксари сарбозони ҳар ду ҷониб силоҳ аз даст нагузошта, субҳро истиқбол намуданд. Савораҳои Қатъо ибни Амр, аз нав саф орошта ба қалби лашкари Сосониён ҳамла оварданд ва онҳоро ба ақибнишинӣ водор намуданд. Даре нагузашта тундбод бархест ва хоку ҷангро ба сӯи лашкари эрониён рӯфта, муқовиматашонро мушкӣ ва дастаҳоро парешону пароканда кард. Ин тундбод, ҳатто пардасароии Рустами Фаррухзодро канда, ўро бесаранҷом намуд. Рустам ночор қароргоҳи фармондеҳиашро тарк намуда, ба қафо сӯи рӯди Атиқ ҳаракат

намуд. Дар ин асно дастаи савораҳои мусулмон ӯро шинохта сӯяш ҳамла оварданд. Рустам барои наҷотёбӣ худро ба об афканд, вале аз дасти Ҳилол ибни Алқама - яке аз сарони лашкари ислом кушта гардид. Чанде нагузашта парчами миллии Сосониён - Дирафши Ковиёнӣ ҳам аз даст рафт, ки бо ҷавохироту сангҳои гаронбаҳо (арзишашон 1 млн. 200 ҳазор дирам) оро ёфта буд. Баъди кушта шудани сипоҳбади бузург Рустами Фаррухзод ва аз даст рафтани парчами миллии фавҷи лашкари боқимонда бо сарвари Ҷолинус аз наҳри Атиқ ақиб нишастанд. Вале дастаи начандон зиёди ихтиёриёни сосонӣ бо сарвари Ҳурмузон ва Зоди Бухайш дар майдони набард истодагарӣ намуда, дами ҳамлаи душманро то лаҳзаи вопасини ҷон бохтан мегирифтанд. Саъд ибни Ваққос ба муқобили дастаи онҳо ҷабҳаи даҳҳазораи исломиёноро фиристод ва аксари ихтиёриён дар набарди нобаробар кушта шуданд. Ҷабҳаи дигари лашкари ислом ба таъқиби Ҷолинус пардохтанд ва ӯ низ дар роҳи Наҷаф ба ихота афтода кушта гардид.

Нимаи дуҷуми рӯзи чоруми ҷанг лашкари ислом Қодисияро забт намуда, ғанимати зиёде ба даст овард. Дар ин ҷанги воқисин, ки зиёда аз сивушаш соат беист идома ёфта, дар таърих бо номи *Лайлату-л-Қодисия* ёд мешавад, беш аз шаш ҳазор мусулмонон ва даҳ ҳазор сипоҳии сосонӣ қурбон шуданд. Яздигурди III аз кушта шудани сипоҳбадонаш Рустам, Баҳман, Ҷолинус ва шикаст хӯрдани сипоҳи оғош шуда, ба фикри бастани сулҳ афтод, то ки пойтахташ Тайсафунро наҷот бахшад. Яздигурд ба Саъд ибни Ваққос пешниҳод намуд, ки сарзаминҳои он тарафи Дачла ба ихтиёри мусулмонон гузашта, қаламрави соҳили дигари Дачла чун пештара дар ихтиёри Сосониён боқӣ монад. Аммо Саъд ибни Ваққос сулҳро напазируфт ва барои гузаштан аз рӯди Дачла ва фатҳи Тайсафун омода гардид.

Баъди истироҳати думоҳа дар Қодисия Саъд ибни Ваққос амр дод, ки аввал пешоҳангони лашкар (муқаддимат-ул-ҷайш), сипас кулли лашкари фатҳовари ислом аз рӯди Дачла убур намуда, ба тарафи Тайсафун ҳаракат кунанд. Онҳо аввал

шаҳри Беҳ Ардашер (Селевкия)-ро, ки ду моҳ дар муҳосира буд, дар оғози моҳи сафари соли 16 ҳиҷрӣ (ибтидои марти соли 637) бо истифодаи бист манҷаниқу арродаҳои сангафкан фатҳ намуда, сипас рӯ ба убури намудани рӯди Дачла ва самти Тайсафун ниҳоданд. Шаҳри Тайсафун, ки қаблан яке аз шаҳрҳои ободи Бобул, пойтахти Селевкиён ва сипас пойтахти Ашкониён Порт буд, баъди тоҷгузорӣ намудани Ардашери Бобакон аз соли 227 мелодӣ пойтахти Сосониён гардид. Акнун аз қазои таърих, пас аз ҷорсаду даҳ соли пойтахти салтанати Эрон буданаш дар самти муқобили рӯди Дачла сипоҳи афзуни Саъд ибни Ваққос гирд омада, ба шукӯҳу азамати ин шаҳри зебо назора мекарданду шавқи ҳарчӣ зудтар убури намудани рӯд дар дили онҳо боло мегирифт.

Бо амри Яздигурди III пули Дачларо хароб карда, киштиҳоро қисман нобуд ва қисман ба соҳили шарқӣ интиқол дода буданд, ки шояд лашкари араб аз убури рӯд ноумед гашта, майли бозгаштан намоянд. Вале манзараи зебо ва ҳайратангези шаҳри Тайсафун бо қасру айвонҳои бузург ва бахусус, қасри овозадори Тоқи Кисро, ки бо амри Хусрави I Анӯшервон аз ҷониби беҳтарин муҳандисони юнониву румӣ ва хунармандони чандин кишварҳои олам сохта шуда буд, гӯё онҳоро сеҳр карда, ба убури дарёи хурӯшонӣ Дачла меҳонд. Овозаи боигарӣ ва сарвати беинтиҳои Тайсафун то ҷое буд, ки як дастаи савораҳои шашсаднафараи араб бо сарвариин Осим ибни Амр худро ба рӯди Дачла заданд ва дарёро убури намуданд. Ҳамон лаҳза қисми дигари сипоҳ ва бору лавозимоти ҷангӣ тавассути киштиҳои навсохта ба соҳили шарқӣ гузаштанд. Лашкари Сосониён, ки ба ин осонӣ убури намудани дарёи хурӯшонро аз ҷониби арабҳои обнаварзида чашмдор набуданд, баъди муқобилияти начандон зиёд соҳили дарёро тарк намуданд.

Яздигурди III баъди машварат бо сарони сипоҳ дар Тайсафун истодану муқовимат карданро бесуд дониста, бо амволу ашёҳои гаронбаҳо ва аҳлу аёлаш роҳи шаҳри Хулвонро пеш гирифт. Оқибат дар нимаи моҳи сафари соли

16 ҳичрӣ (мутобиқ ба мартӣ соли 637) лашкари ислом ба пойтахти бесоҳибмондаи Сосониён ворид шуда, танҳо аз ҳазинаи қасри Тайсафун як миллиарду сесад ҳазор динор сиккаи тилло ғанимат гирифтанд. «Аз ҷавоҳирот ва зинатолот, зарфҳои тилло ва нуқра, либос ва порчаҳои ҳарир ва зарбофт ва фаршҳои гаронбаҳо ба қадре зиёд дар ин қаср ёфт, ки наметавон барои онҳо қимате тахмин зад. Дар байни ин ашё фарши (қолин) машҳур ба «фарши баҳористон» буд. Ин фарши зарбофт ва зинатёфта ба анвои ҷавоҳири гаронқимат сад зироъ тӯл ва ҳафтад зироъ арз дошт, ки тамоми масоҳати сатҳи айвони қасри Кисоро мепӯшондааст. Муаррихони давраи аввалияи ислом навиштаанд, ки ҳошияҳои ин фарши зарбофт бо зумурадҳои камназир ва миёнаи он бо ҷавоҳири гаронбаҳои рангоранг зинат ёфта буд...

Саъд ҷаҳор панҷум аз кулли ин ғаниматҳоро тибқи дастури ҳукумати ислом байни фармондеҳон ва нерӯҳои лашкар тақсим кард, вале «фарши баҳористон»-ро даст нахӯрда бо тоҷ, шамшер, камарбанд ва либоси фоҳири Яздигурд ҳамроҳи як панҷуми ғаноим иборат аз зарфҳои тилло ва нуқра ва либосҳои тавассути марде ба номи Башир ибни Ҳасосия ба Мадина назди Умар (р) фиристод».

Ҳангоме ки аз панҷ як ҳиссаи ғаниматҳо ба Мадина расид, Умар (р) ба Абдурраҳмон ибни Авф дастур дод, ки ин амволро то фаро расидани шаб дар байни саҳобаҳои расул (с) ва мусулмонон тақсим намояд. Чун «фарши баҳористон» қобили тақсим набуд, бо аъзои маҷлиси хилофат машварат фармуд, ки чӣ кунад. Баъзе гуфтанд, ки ин фарш бояд ба худат ихтисос дошта бошад, касе бар он ҳақ надорад. Вале қабул накард ва баъзе аз таърихҳо мегӯянд, ки тибқи пешниҳоди ҳазрати Алӣ ибни Абӯтолиб онро қитъа-қитъа тақсим фармуд. Қитъае, ки ба ҳазрати Алӣ расид, онро ба ҳазор дирҳам фурӯхт».

Баъзе таърихнигорон навиштаанд, ки сипоҳиёни араб қимати тиллоро аз нуқра фарқ накарда, ғаниматҳои рабудани тиллоиро бо нуқра сар ба сар иваз мекарданд ва кофурро аз намак наmeshинохтанд. Ҳатто яке аз сарлашкарони араб Қаъқо ибни Амр аз хуни ҳокими собиқ Маҳрӯз гузашта, талаб кард,

ки динору дирҳамро нашуморад, балки чун гандум бо вазни
чериб баркашад.

Саъд ибни Вақҳос бо амирони лашкараш дар қасри Тоқи
Кисро қой гирифт ва азбаски онҳо ба мисли Тайсафун шаҳри
бузургу паҳноварро надида буданд, онро бо лафзи арабӣ
Мадоин, яъне маҷмӯи шаҳрҳо ё худ шаҳри шаҳрҳо номиданд,
ки дертар Тайсафун бо номи Мадоин шӯҳрат ёфт. Саъд ибни
Вақҳос лашкари исломро муддате дар Тайсафун истироҳат
дода, ба тақсими ғаниматҳо ва танзими умури сипоҳ машғул
шуд. Ӯ инчунин бо дастури Умар (р) дар шаҳри Куфа - самти
ғарбии рӯди Фурот ва Басра канори рӯди Дачла ду пойгоҳи
асосии лашкарашро таъсис дода, робитаи доимиро бо шаҳри
Мадина барқарор намуд.

Ҷанги Ҷалуло ва Ҳулвон. Дар ин фосила сипоҳбодони
сосонӣ Ҳуррамзоди бародари Рустам, Пирӯз ва Ҳурмузон
дар шаҳри Ҷалуло (чил мил дуртар аз Тайсафун) гирд омада,
ба ғимояи марзҳои боқимондаи мамлакат ҳозир шуданд. Саъд
ибни Вақҳос ба муқобили онҳо 12 ё худ 14 ҳазор лашкари
мучаҳҳази исломро бо сарвари Ҳошим ибни Утба фиристода,
ба он дастаҳои зарбазани Қатқо ибни Амрро низ ҳамроҳ кард.
Муҳосираи Ҷалуло чандин моҳ (гӯё аз шаш то нӯҳ моҳ) тӯл
кашида, ба қавли муаррихон даҳҳо ҳамлаи пайдарпайи
арабҳо боздошта шуданд. Аз сабаби набудани нақша ва
амалиёти муштарак дастаҳои сипоҳи марзи Ҳулвон, ки дар
атрофи Яздигурд ҷамъ омада буданд, аз муқорибаи Ҷалуло
дар канор монданд. Оқибат баъди ҳаждаҳ рӯзи набарди охирин
лашкари сосонӣ бар асари ҳамлаҳои пайдарпайи дастаҳои
имдодии ислом қудрати муқовиматро аз даст дода, дар
интиҳои соли 637 ҳангоми шаб ба самти Ҳулвон фирор
намуданд. Набарди шадиди Ҷалулоро муаррихони ислом ба
набарди шаби чоруми Қодисия қиёс намуда, шумораи
қурбониёнро аз он камтар намешуморанд.

Яздигурд аз шикасти лашкараш дар Ҷалуло огоҳ шуда,
шаҳри Ҳулвонро тарк намуд ва бошитоб сӯи Рай равона гашт.
Сипоҳи ислом пас аз фатҳи Ҷалуло ба Ҳулвон ҳамла оварда,
баъди ҷанги шадид онро забт намуданд. Ҳамин тариқ,

мусулмонон аз Ҷалуло ва Ҳулвон сарвати зиёдеро ғанимат гирифтанд, ки фирориёни сосонӣ ба ин шаҳрҳо оварда буданд. Аз ҷумлаи ғаниматҳо сад ҳазор аспӣ зотӣ ба дасти мусулмонон афтод, ки лашкари афзуни исломро бо тақоварони ҷангӣ пурра таъмин намуданд. Пас аз фатҳи Ҷалуло ва Ҳулвон лашкари ислом дар интиҳои соли 17-ум ва оғози соли 18-уми ҳиҷрӣ (солҳои 638-639) шаҳрҳои хурду бузурги Тикрит, Мавсил, Маҳруд, Дасткарт, Хоникин, Кирмоншоҳ, Шуш ва дигар музофотҳои Сосониёро тасхир намуданд. Дар ин ҳангом лашкари ҷабҳаи Сурия бо сарвариин Халид ибни Валид соири музофотҳои Шом ва Фаластин, аз ҷумла шаҳрҳои Димишқ, Никопол, Иерусалим, Табария, Қайсарин ва ғайраро забт намуда, ба самти Миср рӯ овард.

Офати вабо. Аз қазои тақдир дар ҳамин давраи азамату қудрати рӯзафзуни лашкари ислом дар соли 18-уми ҳиҷрӣ мутобиқ ба соли 639 мелодӣ офати вабо омад, ки 9 моҳ (аз январ то ноябр) идома ёфта, дар Фаластин, Сурия, Ироқ ва қисми ғарбии Эрон дахҳо ҳазор сипоҳиро ба коми марг кашид. Шояд аз асари хунрезии пайдарпай ва ҷасадҳои гандида оби рӯду нахрҳо ва сардобаю чоҳҳо ифлос шуда, ба паҳншавии вабо, инчунин омадани хушксолӣ мусоидат намуд. Нахустин шуда аз офати вабо сарлашкари кулли сипоҳи ислом Абӯубайда ибни Ҷарроҳ, сипас ҷонишини ӯ Муъоз ибни Ҷабил, аз думболи онҳо яке аз амирони шӯҳратманди сипоҳи ислом Язид ибни Абӯсуфён ва дахҳо фармондеҳони сипоҳ фавтиданд. Танҳо дар якчанд моҳи аввал вабо тақрибан 25 ҳазор сипоҳи мусулмонро (шояд бо аҳли оилашон) нобуд кард. Аз асари хушксолӣ қариб ҳамаи музофотҳои забтшударо гуруснагии умум фаро гирифта, ҳазорҳо нафар камбағалону бенавоён рӯ ба Мадина оварда буданд. Ба Мадина беш аз 60 ҳазор сипоҳиёну фирориён барои аз марг наҷот ёфтан омада буданд. Ҷорпоёнро саросар кушта меҳӯрданд, хӯроквориву орду равшан намерасид ва охириин захираҳои Мадина интиҳо меёфт. Халифа Умар (р) барои риояи адолат орду равшан ва хӯроквориро бо дасти худ тақсим мекард ва ҳатто ба гуруснагон хӯроки ҷамоавӣ мепохт. Боридани боронҳои

тирамоҳ тадричан офати ваборо барканор сохта, оқибат теги аҷалро аз Мадина кӯтоҳ намуд.

Чанги Наҳованд ва фатҳи музофотҳои охиринаи қаламрави Сосониён. Ҳангомаҳои фатҳи шаҳрҳои Сурия ва Фаластин, инчунин қариб як сол идома ёфтани офати вабо маҷрои босуръати лашкаркашиҳои арабро дар қаламрави боқимондаи Сосониён то андозае коҳонид. Яздигурди III аз тамоми вилоятҳои ба дастии арабҳо нагузашта, дар тайи беш аз ду соли аз ҷангҳо фориғ будан мадад хоста, аз Рай, Исфаҳон, Домғон, Симнон, Ҳамадон ва дигар музофотҳои Кӯхистони Эрон дар ноҳияи Наҳованд лашкари афзуне гирд овард. Ба қавли Табарӣ Яздигурд «номаҳо кард ба Исфаҳону Порсу Хуросон то ба дари Турк. Ва ба ҳар нома андар бигуфт, ки кори ҷаҳон гардон аст ва малик гоҳе залил бувад ва гоҳе азиз ва кори дин гоҳе бузург шавад ва гоҳе хурд. Ва ман ба Рай сабр кардам ва акнун кори араб заиф шуд, гирд оед, то боз ба ҳарби эшон шавем».

Халифа Умар (р) аз лашкар гирд овардани Яздигурд огоҳ шуда, ба ҷои Саъд ибни Ваққос, ки волии Басра шуда буд, Нӯъмон ибни Муқринро бо сӣ ҳазор сипоҳ ба ҷанги Наҳованд равона карда, дастаҳои зарбазани Абдуллоҳ ибни Утбаро низ ба кӯмаки ӯ фиристод. Нӯъмон ибни Муқрин бо сипоҳаш дар миёни музофотҳои Кирмоншоҳ ва Маҳдашт мавқеъ гирифта, то рустоҳои Исфизон ва Қудайсиҷон пеш омад ва дар фосилаи се фарсах (15-20км) аз Наҳованд омодаи набард гашт. Лашкари Сосониён дар фосилаи ду фарсах аз Наҳованд дар истехому сангарҳои Вайхурд бо сарвари Ҷирӯзон - сипоҳбади ҷангозмудаву солдида шинак гирифта буданд. Лашкари Яздигурд аз рӯи шумора назар ба сипоҳи ислом хеле афзун бошад ҳам, Ҷирӯзон аз ҷанги шадиди рӯ ба рӯ даст кашида, усули мудофиавиро интиҳоб кард ва бештар тирандозиву ҳамлаҳои ногаҳонӣ ва задухӯрдҳои кӯтоҳи эҳтиёткоронаро пайгирӣ менамуд.

Муҳорибаи Наҳованд сарфи назар аз ихтилофи таърихнигорони исломӣ дар нимаҳои соли 21-уми ҳиҷрӣ, тақрибан баъди фарорасии гармиҳои баҳор (оғози соли 21х.

аз 10 декабри соли 641) шурӯъ гаштаст, ки ба соли 642 мелодӣ рост меояд. Дар гармиҳои поёни фасли баҳор оғоз ёфтани ҷанг аз он ҷиҳат ба мантиқи таърихӣ мутобиқ аст, ки кулли таърихшигориҳои исломӣ аз фарорасии сардиҳои зимистони музофотҳои Наҳованд ва гирифтори ранҷу машаққати фасли сармо гаштани лашкари мусулмонон ёд накардаанд. Ҳол он ки баъзе муаррихони исломӣ омили ғайсал ёфтани ҷанг ва ба таъхир афтодани муҳорибаҳои шадидро дар он мебинанд, ки сарлашқари таҷрибанок Фирӯзон меҳост мусулмононро ба пойгоҳи сардиҳои зимистон расонида, онҳоро дучори норасоии ғизо ва ҳӯроки аспу улав намояд. Ба пиндори Саид Абдурахими Хатиб «нақшаи Фирӯзон комилан саҳеҳ ва чизе намонда буд, ки озуқа ва алафаи муслимин тамои шавад. Агар чунин мешуд, ҳатто як нафар аз онҳо ҷон намебурд, зеро фосилаи Наҳованд то Ироқ зиёд буд ва агар мағлуб мешуданд, лашқари Фирӯзон ба таъқибашон мепардохтанд ва тамоми онҳоро дар роҳи фирор нобуд мекарданд».

Нӯмон ибни Муқрин аз ин гирудори интизорӣ ва ҷангҳои хастагиовари бардавом дилгир шуда, роҳи ҳиллаю фиребро пеш гирифт. Ӯ овоза паҳн кард, ки аз ин ҷанги бенатиҷа дилгир гашта, ҳӯроки сипоҳ ва аспу улаваш ҳам тамои шудааст. Сипас бо худнамоӣ кӯч баста, хабаре паҳн намуд, ки халифаи ислом дар Мадина вафот кардааст ва ӯ ночор аз ҷанг даст кашида, сӯи пойтахт меравад. Фирӯзон ба ин овозаи бардурӯғ ва аз майдони ҷанг кӯч бастанӣ лашқари ислом бовар карда, аз думболи онҳо ба таъқиб пардохт. Сипоҳи Сосониён бо умеди таъқибӣ мусулмонон аз сангарҳои мудофиавӣ ва камингоҳҳои кӯҳӣ берун омада, дар мавзеи барояшон афтоданд. Лашқари зоҳиран рӯ ба фироровардаи мусулмонон низ дарҳол баргашта, ба сипоҳи пешсафи Фирӯзон зарба заданд. Дар ин муҳорибаи шадид, аз ҳарду ҷабҳа сарбозони зиёде кушта шуда, боқимондаҳои сипоҳи Яздигурд ба самти Ҳамадон фирор намуданд. Дар рафти муҳорибаи хунии Наҳованд сарлашқари ислом Нӯмон ибни Муқрин ва сипоҳбади Сосонӣ - Фирӯзон (ҳангоми фирор) кушта шуданд.

Пас аз ҷанги Наҳованд роҳи лашкари ислом барои пешравӣ дар хоки Эрон амалан кушода шуд ва дар тӯли солҳои 642-645 Ҳамадон, Рай, Исфаҳон, Кошон, Қум, Қазвин, Кирмон фатҳ гардид ва аз ин шаҳрҳо ғанимати зиёд, товони ҷанг ва андози гарон ситониданд. Яздигурди III аз Наҳованд фирор намуда, аввал ба Исфаҳон, баъд ба Кирмон, сипас ба Сиистон рафт ва оқибат дар Балху Марв паноҳ бурд.

Дар ин миён аз қазои тақдир халифа Умар (р) 1-уми моҳи муҳаррами соли 23-уми ҳиҷрӣ (мутобиқ ба 7 ноябри соли 644) аз асари захми ханҷари Фирӯз ном оҳангар, кандакор ва дуредгари эроние, ки дар Наҳованд ба арабҳо асир афтада буд, шаҳодат ёфт. Фирӯз, ки бо номи Абулӯълуа машҳур аст, ҳангоми тақсими ғаниматҳои ҷангӣ гуломи Муғира ибни Шӯъба гашта, бо дастури хоҷааш ба ҳунармандӣ машғул мешуд ва ҳар рӯз ду дирам аз дастмуздаш ба ӯ ҳақ меод. Ба ривояти Табарӣ рӯзе Фирӯз сӯи Умар (р) омад ва шикоят кард, ки ё амирулмӯъминин, хоҷаам Муғира бар ман пардохти гароне ниҳодааст ва аз ӯҳдаи доданаш намебароям, бифармой то кам кунад. Умар (р) пурсид, ки ба чӣ машғулӣ? «Гуфто: дурудгарам ва нақшошам ва кандагар ва оҳангарӣ низ донам. Умар гуфто: Чандон кор, ки ту донӣ, ба рӯзе ду дирам на бисёр бувад. Эдун шунидам, ки ту гӯӣ, ман осие кунам бар бод, ки гандум ос кунад. Гуфто: Оре донам. Гуфто: Маро чунин осие кунӣ? Фирӯз гуфто: «Агар бизиям, туро яке осие кунам, ки ҳама аҳли Машриқу Мағриб ҳадиси он кунанд». Мутобиқи нигориши муаррихон бомдоди субҳи дигар Фирӯз аз кинаи он ки ба додаш нарасиданд, корди дудаме ба миён хаста, бо баҳонаи намоз гузоридан дар сафи пеши масҷиди Мадина нишаст. Замоне, ки ҳазрати Умар «дар меҳробии масҷид истод ва барои ифтитоҳи намози субҳ такбир гуфт, бо ханҷаре, ки ҳудаш сохта буд ва онро захрогин карда буд, чандин зарба ба он ҳазрат ворид кард ва сездеҳ нафари дигар аз мусалмононро, ки меҳостанд ӯро дастгир намоянд, низ маҷрӯҳ намуд. Ҳафт нафари онҳо дар асари шиддати ҷароҳати ворида даргузаштанд. Ва чун ба василаи як нафар мусалмон, ки рӯймол дар рӯяш андохт, дастгир шуд, худро фавран ба ҳамаи

ханҷар кушт, то ҷараёни макр фош нашавад».

Дар аҳди хилофати Умар (р) ду империяи бузург - империяи Рум ва шоҳаншоҳии Сосониён шукӯҳу азамати деринаи худро аз даст дода, нуфузи ҷаҳонии ислом афзуд. Умар сиёсати кишваркушоҳои исломро идома бахшида, империяи бузурги мусулмонро таъсис дод, низоми сиёӣ, иқтисодӣ ва ҷарбии давлатро чандин поя боло бурд. Ӯ умури идора, назорат ва дахлу харҷи мамлакатро дар заминаи рукнҳои давлатдорӣ империяҳои пешрафта ба роҳ андохта, тақсимбандии вилоятҳои маъмурӣ, роҳбарии лашкар, таблиғу дифои дин, таъсиси дастгоҳҳои идорию назоратӣ ва дигар унсурҳои ҳокимиятро таҳким бахшид.

Хилофати Усмон ва оғози лашкаркашиҳои Араб ба Хуросон ва Мовароуннаҳр. Баъди марги Умар (р) мувофиқи ахбори Табарӣ дуҷуми моҳи муҳаррами соли бисту сеюми ҳиҷрӣ (мутобиқ ба 8 ноябри соли 644) «бар Усмон байъат карданд. Ва дигар рӯз Усмон берун омад ва пеши мардумон намоз кард». Усмон ибни Аффон сеюмин халифаи рошидин (644-656) аз қабилаи Қурайш ва хонадони банӣ Умайя буда, қабл аз ислом овардан ба тиҷорат шуғл дошт. Падараш Аффон аз сарватмандони Қурайш буда, силсилаи насаби Усмон (р) ба Абдулманоф-бобои саввуми паёмбар (с) мерасид. Ӯ соли 610 ба Руқия ном духтари паёмбар (с) хонадор шуда, аз лиҳози қаробати насабӣ ва хешовандии сабабӣ дар Мадина аз ҷумлаи муқаррабону саҳобаҳои кироми паёмбар (с) ба шумор мерафт. Соли дуҷуми ҳиҷрат Руқия аз ҷаҳон гузашт ва паёмбар (с) духтари дигараш Умми Кулсумро ба ҳамсари Усмон дод. Аз ин хотир Усмон дар миёни муфасссирони ислом бо номи ифтихории Зиннурайн, яъне домоди дукаратаи паёмбар (с) шӯҳрат дорад.

Усмон ибни Аффон дар ҳангомаи Худайбия миёнаравиро бо аҳли Макка анҷом дода, аз боиси эҳтироме, ки дар байни қабилаи Қурайш дошт, роҳро барои музокироти сулҳи минбаъда кушод. Ӯ амволу сарвати афзунашро дар таҳияву таҷҳизи лашкари ислом бедареғ сарф мекард ва ҳангоми омода шудан ба ҷанги зидди Рум дар Таббук «ҳазор уштур,

панҷоҳ асп ва як ҳазор динори тилло ба расулulloҳ (с) тақдим кард».

Усмон (р) баъди расидан ба хилофат сиёсати собиқаи кишваркушоиҳои исломро идома бахшида, ба тасхири сарзаминҳои боқимондаи қисмати шимолӣ ва шарқии Эрон рӯ овард. Агар Абӯбакр (р), аз як тараф муҳолифони ошӯбнамудаи исломро сарқуб сохта, ҳукумати мусулмонро дар нимҷазираи Араб устувор намуда бошад, аз тарафи дигар ӯ дини исломро аз қаламрави Арабистон берун бурда, ба тасхири сарзаминҳои ду империяи бузурги ҷаҳонӣ - Рум ва Эрон шурӯъ кард. Дар аҳди хилофати Умар (р) кулли сарзамини Ироқ ва пойтахти шоҳаншоҳии Сосониён - Тайсафун фатҳ гардида, муҳимтарин марказҳои иқтисодиву сиёсӣ ва фарҳангии Эрон - Қодисия, Наҳованд, Исфаҳон, Рай, Кошон ва ғайра мутеи мусулмонон шуданд. Гузашта аз ин, дасти империяи бузурги Рум аз сарзаминҳои шарқии худ - Сурия, Фаластин ва Мисру Искандария кӯтоҳ гардид.

Ҳукумати ислом дар тайи шаш соли аввали хилофати Усмон (р) боқимондаи қаламрави Эрон ва қисмати шарқии империяи Румро зери тасарруф оварда, домани императории исломро ба се қитъа - ҳудудҳои Осиё, баъзе кишварҳои Африқои шимолӣ ва Андалусияи (Испания) Аврупо густариш дод. Баъди шаҳодати Умар (р) баъзе кишварҳои фатҳшудаи Эрон меҳостанд, аз таҳти васояти империяи навзӯхури ислом берун шаванд. Масалан, дар соли аввали хилофати Усмон (р) баъзе музофотҳои Озарбойҷон, ки ба додани қизии солона ба миқдори ҳаштсад ҳазор дирҳам аҳд карда буданд, аз пардохти он саркашӣ намуданд. Дар натиҷа ба муқобили онҳо лашкари волии нави Кӯфа-Валид ибни Уқба фиристода шуд, ки қаблан аксари сипоҳи ӯ бо сарвариини Саъд ибни Ваққос Тайсафун ва бисёр музофотҳои Эронро фатҳ намуда буданд. Ин лашкари ҷангозмудаи ислом ошӯбгаронро сарқуб намуда, онҳоро водор намуд, ки маблағи қарордодро бипардозанд.

Баъди дубора тасхир шудани Исфаҳон, Кирмон ва Нишопур аз ҷониби арабҳо роҳи лашкари ислом ба самти Хуросон кушода гардид. То ибтидои хилофати Усмон (р)

лашқари ислом аз ҳудудҳои Табасайн ва Қурайн (дар наздикии Кирмон), ки онҳоро Абдуллоҳ ибни Будаил соли 643 фатҳ карда буд, амалан ба сӯи Хуросон пеш нарафта буданд. Халифа Усмон барои сарқуб сохтани ошӯбҳои Исфажону Кирмон тақрибан солҳои 649-650 волии Басра Абдуллоҳ ибни Омир ибни Қурайзоро, ки аз ҷумлаи хешовандонаш буд, бо лашқари афзуне сӯи Форс ва Хуросон фиристод.

Абдуллоҳ ибни Омир, ки ҷавони биступанҷсолаи хунгарму серғайрат буд, сараввал сӯи Истаҳри қадима омада, мардуми шӯридаро сарқуб сохт ва чил ҳазор ошӯбгаронро кушта, марду занҳои зиёдеро асир гирифт. Ба қавле аҳли Истаҳр бо додани 2 миллион дирҳам товони ҷанг ва ғаниматҳои аз шумор берун ҷони боқимондаҳоро аз куштори умум раҳониданд. Сипас ӯ аз думболи Яздигурди III ба самти Исфажону Кирмон рафта, роҳи вилояти Нишопурро пеш гирифт.

Дар ин сафар сипоҳи тақрибан 20 ҳазораи ӯро лашқаркашони араб - Аҳнаф ибни Қайс, Саид ибни Ос, Язид ал-Қурайшӣ, Рабеъ ибни Зиёд ва дигарон бо силоҳу сипоҳи афзуни хеш ҳамроҳӣ мекарданд. Мувофиқи ахбори Яъқубӣ халифа Усмон ба Абдуллоҳ ибни Омир ва Саид ибни Ос нома навишта, пайғом фиристод, ки касе аз онҳо Хуросонро нахустин шуда забт кунад, маснади волигии Хуросонро ба ӯ хоҳад бахшид.

Абдуллоҳ ибни Омир ба вилояти Нишопур омада, Абаршаҳро муҳосира кард ва ҷандин рустоҳову қарияҳоро забт намуд. Яке аз ҳокимони Абаршаҳр ба хотири нигоҳ доштани мансабаш шабонгоҳ яке аз дарвозаҳои шаҳро кушод ва лашқари арабҳо ба қалъа ворид шуданд. Дар натиҷаи музокирот бар ивази пардохтани 1 миллион дирҳам товони ҷанг сулҳ баста шуд ва сарлашқари арабҳо Қайс ибни Ҳайсам нахустин волии Нишопур таъин гардид.

Ҳамин тариқ Абдуллоҳ ибни Омир дар соли 651 вилояти Нишопурро бо марказаш Абаршаҳр фатҳ намуда, бо роҳи музокирот, сулҳу созиш ва идомаи ҷанг шаҳрҳои Табасайн, Ҷом, Тӯс, Марв, Абевард, Нисо, Сарахс ва вилояти Ҳиротро

бо шаҳрҳои Бушанҷ ва Бодғис мутеъ кард ва мувофиқи маълумоти Балъамӣ танҳо дар тайи як сол ба Мадина 6 миллиону 200 ҳазор дирҳам ва дигар ғаниматҳоро фиристод. Мавриди зикр аст, ки лашкаркашони ислом дар Хуросон ва канораҳои рӯди Омӯ аксари мулкҳои хурду шаҳрҳои ҷудоғонаро, ки дар онҳо ҳокимони сарватманду мансабпараст ҳукмрон буданд, бо ваъдаи нигоҳ доштани сарвату мансаби ҳокимони давр ва пардохтани товони ҷанг ба осонӣ ва ҳатто баъзан бе ҷангу хунрезӣ фатҳ мекарданд. Мувофиқи маълумоти Балозурӣ (дар «Футуху-л-булдон») ва «Таърихи Сиистон» лашкаркаши араб Рабеъ ибни Зиёд ба самти Сиистон ҳаракат карда, бо сокинони Каркӯй созишнома баст ва дар канораҳои Заранг - пойтахти Сиистон ҷанги шадида намуд, ки ҳар ду ҷониб талафоти афзуне доданд. Ҳангоми муҳосираи Заранг сокинони шаҳр борҳо берун омада ба арабҳо ҳамла меоварданд ва басо мардона меҷангиданд. Чун кор ба музокироту мусолиҳа кашид, ҳокими Сиистон - Ирон писари Рустам барои гуфтугузор бо ҳузури Рабеъ ибни Зиёд омад. Ӯ аз дур Рабеъ ибни Зиёдро дид, ки мардест қавиҳайкалу дуруштаном, пӯсти рӯяш офтобсӯхтаву сару рӯяш пур аз пашм, лабҳояш ғафсу дандонҳояш бузурги барҷаста ва бо ҳамон сару сурати зишт дар болои ҷасади мурдаҳо нишаста ба воҳӯрӣ омода гаштааст. Ӯ аз сару сурати ғариби Рабеъ ибни Зиёд ба тааҷҷуб афтада изҳор кард: «Меғӯянд, ки Аҳриман дар рӯз падида наояд, вале бингаред ӯ андар пеши чашми мост». Ҳангоме ки ба Рабеъ ин гуфтаҳоро тарҷума карданд, қаноатмандона хандид ва бепарвоёна қимати мусолиҳаро афзуд. Мутобиқи ин мусолиҳа Ирон писари Рустам мебоист ба Рабеъ ҳазор гуломи яккачини дар дасташон ҳазор ҷоми тиллоӣ мебардохт ва аз мансабу сарваташ эмин мемонд. Ё худ сарлашқари дигари араб Аҳнаф ибни Қайс соли 652 ҳангоми муҳосираи шаҳри Марварӯд дар болооби Мурғоб бо марзбони он Базан созишнома баста, ӯро бо пазируфтани ислом ва пардохтани 60 ҳазор дирҳам маснади марзбонӣ заминку амволи ӯро нигоҳ дошт ва аз додани хироч озод намуд.

Воқеан, дар ин муддати авҷи футуҳоти лашкари араб дар Хуросон Яздигурди III дар аҳди хилофати Усмон гирифтори сарсонии оворагӣ буда, аз шаҳрҳои Хуросону Мовароуннаҳр имдод меҷуст, то бори охирин лашкар гирд оварда, ҳамлаи арабҳоро боздорад. Вале сели хурушиони лашкари арабро боздоштан аслан аз имкон берун буд.

Сарнавишти фоҷиабори Дорой III, ки меҳост дар Хуросон ва Бохтару Сугд тақиягоҳе пайдо карда, бар зидди мақдунӣни истилогар лашкар гирд оварад, аз қазои таърих баъди гузаштани нӯҳ аср ба сари Яздигурди тирабаҳт афтод. Дорой Кудумон, ҷуноне дар китоби дуҷуми «Аз Ориён то Сомониён» зикр кардем, айнан мисли Яздигурди III баъди шикастҳои пайдарпай аз Ҳамадон сӯи Рай фирор намуда, «бо супориши хешованди хеш - волии Бохтар Бесс аз ҷониби сарлашкар Набарзан ва волии Арахозия ва Дрангиана Барзиент кушта гардид. Даре нагузашта ба Искандари Мақдунӣ хабар расид, ки ҷасади оғӯшта ба хоку хуни Дорой III дар гӯшае хобидааст. Искандар ба болои ҷасад ҳозир шуда, аз сарбозе кӣ будани марҳумро пурсид. Сарбоз посух дод, ки «ин дам ҳеҷ кас, аммо то омадани Искандари Мақдунӣ ўро худованди тамоми халқҳо ва кишварҳои олам аз маскани тулӯ то ғуруби офтоб - шоҳаншоҳ Дорой Кудумон меномиданд». Яздигурди III низ баъди шикасти Қодисия ва бохтани набарди Наҳованд, рӯ ба Ҳамадону Рай оварда, дар қаламрави аҷдодии худ муддати даҳ сол саргурезу овора мегашт ва меҳост ба муқобили арабҳо мардуми баорияту силаҳшӯри Хуросону Мовароуннаҳрро бархезонад. Аммо дар ин давра, ҷуноне дар боби боло овардем, Мовароуннаҳру қисми шарқии Хуросон баъди ҳуҷуми туркҳо гирифтори парешониву парокандагии сиёсӣ буда, амалан муттаҳид сохтану тахти парчами ягона мубориза бурдани мулкҳои зиёди мустақилу ниммустақилро бо истилогарони араб хеле мушкил мекард.

Яздигурди фирорӣ мувофиқи маълумоти Табарӣ ба Рай омада, дар оташкадаи қадимаи он муддате ибодат карду сипас ба сӯи Исфаҳон ва аз он ҷо ба Нишопур ҳаракат намуд. Аз Нишопур ба Марв омад ва аз Марв ба ҳокимону марзбонони

вилоятҳои Хуросону Мовароуннаҳр, аз ҷумла ба ихшиди Суғд ва ҳоқони турк нома навишта аз онҳо мадад хост. Ҳарчанд дар бораи марги Яздигурд аз ҷониби таърихшигориҳои исломӣ - Балозурӣ, Яъқубӣ, Табарӣ, Мақдисӣ ва дигарон чандин фарзияҳои гуногун мавҷуд аст ва муҳаққиқону таърихшигориҳои минбаъда дар ин бора ихтилофҳо ёфтаанд, мо қазияи «Таърихи Табарӣ» ва «Шоҳнома»-и Фирдавсро интиҳоб намуда, дар заминаи риояи мантиқи таърихӣ меорем.

Мутобиқи маълумоти «Таърихи Табарӣ» ҳангоме ки Яздигурд омадани сипоҳи имдодиро аз марзбонони вилоятҳо, аз ҷумла ихшиди Суғд ва ҳоқони турк чашмдор буд, ба ёрии сарлашқари араб Аҳнаф ибни Қайс аз Кӯфа пай дар пай дастаҳои нав мерасид.

Яздигурд маҷбур мешавад Марвро тарк намуда, бо дастаи сипоҳиёнаш сӯи Балх равона гардад. Вақте ки сипоҳи араб ба самти Балх ҳаракат менамояд, Яздигурд рӯи Омӯро убур намуда, сӯи Мовароуннаҳр мегузарад. Дар ин ҷо ӯ аз ҳисоби дастаҳои фиристодаи ихшиди Суғд ва ҳоқони турк (ба қавли Табарӣ 7 ҳазор мард) шумораи умумии лашқарашро афзуда, барои ҷангидан аз нав ба самти Балх ҳаракат мекунад. Яздигурд вақте ки ба Балх наздик меояд, сарлашқарони ислом Аҳнаф ибни Қайс ва Ҳорис ибни Нўъмон ба Марварӯд ақиб мешинанд. Дастаҳои муттаҳидаи Яздигурд онҳоро думболагир намуда, дар танғное вомехӯранд, ки арабҳо дар домани кӯҳ мавқеи муносиби ҷангӣ гирифта буданд. Шумораи лашқари арабро сарчашмаҳои таърихӣ 20 ҳазор (даҳ ҳазор аҳли Кӯфа ва даҳ ҳазор аҳли Басра) муқаррар кардаанд, вале шумораи лашқари Яздигурдро дучанди онҳо зикр намудаанд.

Ҷангҳои рӯзона натиҷаи дилхоҳ намедихад, аз ин хотир Аҳнаф ба қароргоҳи туркон шабохун зада, чанд тан аз хешовандони наздики ҳоқон ва бузургони туркро нобуд мекунад. Ҳоқони турк ин қазияро фоли бад пиндошта, бо лашқараш сӯи Балх бозгашт ва аз он ҷо ба самти Чин рафт. Яздигурд ночор ақиб нишаста, рӯ ба Марв овард, то сарвати хазинаи шоҳаншоҳӣ ва аҳли аёлашро гирифта ба сӯи Чин ё ҳоқони турк равад. Азми Яздигурд дар миёни аҳли сипоҳу

ҳамсафаронаш (ҳамсафонаш беш аз чаҳор ҳазор гулом, таббох, дабиру рикобдору ҳамнишинони хосаи ӯ буданд) норозигӣ ангехт, зеро онҳо меҳостанд ҳазинаро на ба ҳоқони турку Чин, балки ба арабҳо чун товони ҷанг дода, дар ватани худ бимонанд ва ҷону молашонро то ҷое эмин доранд.

Ба қавли Табарӣ «меҳтарони Аҷам, ки бо ӯ буданд гуфтанд: «Чӣ хоҳӣ кардан? Гуфто? «Бари ҳоқон шавам ба зинҳор ва бо ӯ ба Туркистон шавам». Гуфтанд: «Машав, ки мо бо ту наёем, туркон мардумонеанд, ки эшонро дин нест ва вафо нест. Агар ба зинҳор хоҳӣ шудан, сӯи араб шав ва он мардумон, ки туро аз хона берун карданд ва хонаи ту ба дасти эшон аст ва ин хоста бад-эшон деҳ, то эшон он хона ба ту боздиҳанд ва ба саломат ҳамебош ба хонаи хешу ба шаҳри хеш. Ва мо бо ту ба саломат бо хонумони хеш бизием, беҳтар бувад, ки ба хонаи касон ва ба Туркистон». Ӯ фармони эшон накард. Эшон гуфтанд: «Ту бар тани хеш подшоҳӣ, мо наҳилем, ки ин хоставу ҳазина бибарӣ, ки ин хоста падарони мо ба сахтӣ гирд оварданд ба ҳазинаҳои мулки Аҷам. Ва мо нагузорем, ки аз замини Аҷам берун барӣ ва турконро диҳӣ».

Баҳсу мунозираҳо дар остони Марв бо ҷанг анҷомид ва ҷонибдорони начандон афзуни шоҳ шикаст хӯрданд. Дар ин ҳангом овозаи ба Марв наздик омадани сипоҳи Ҳорис ибни Нӯъмон расид ва Яздигурд хост дар қалъа паноҳ барад. Вале ҳокими Марв Моҳӯй, ки ба Яздигурд хусумат мепарварид, (ба қавле шоҳаншоҳи тирабахт меҳост ӯро аз мансаб барканор созад), дар ин лаҳзаҳои ҳассос дарвозаи қалъаро ба ӯ накушод. Шоҳаншоҳи бепушту паноҳ барои аз марғу асорат ва таъқиби саворони худию бегона раҳидан рӯ ба фирор меорад ва дар торикии шаб дар рӯдбори осиебе паноҳ мебарад, ки ду фарсаҳе дуртар аз Марв воқеъ буд. Ӯ танҳо гурусна, бо тани хаставу дили пурҳарос шабро сахар карда, субҳ осиебонро дучор меояд. Осиеббон либосҳои гаронбаҳои шоҳро дида, хабари ӯро ба Моҳӯй мерасонад. Моҳӯй саворони худро ҳамроҳи осиеббон фиристода, амр мекунад, ки шоҳаншоҳро ниҳонӣ бикӯшанд ва ҷома, тоҷ, гӯшвора ва мӯҳри ӯро барояш оваранд.

Ҳамин тариқ, мувофиқи маълумоти Фирдавси Яздигурд дар рӯзи сеюми ҳурдодмоҳ мутобиқ ба 22-23 июли соли 651 мелодӣ кушта гардид ва силсилаи дудмони Сосониён бурида шуд ва подшоҳии чорсаду биступанҷсолаи онҳо хотима ёфт. Часади Яздигурдро аз рӯдбори осиеб пайдо карда, мардуми Марв мотам гирифтанд ва роҳибони масеҳие бо номи Сақубову Қисису Роҳбони Румӣ ба хотири набераи малика Ширини Масеҳӣ - духтари императори Рум (Маврикий) буданаш ўро андар тобути мўхташама гузошта, дар боғе андар шимоли Марв ба дахма ниҳоданд. Ба қавли Фирдавси:

Сақаф гуфт: «Мо бандагони туем,
Ниёишгари покҷони туем,
Ки ин дахма пурлола боғи ту бод!
Кафан дашти шодиву роғи ту бод!»
Бигуфтанду тобут бардоштанд,
Зи ҳомун сӯи дахма бугзоштанд.
Бад-он хобгоҳ рафт ноком шоҳ,
Сар омад бар ў тахту тоҷу кулоҳ.

Мохӯй ва чанде аз меҳтарони сосонӣ мувофиқи маълумоти «Таърихи Табарӣ» баъди марги Яздигурди III хазинаи шоҳаншоҳиро ба назди сарлашқари араб - Аҳнаф ибни Қайс оварда ба ў супурданду сулҳ карданд ва ҷони худро раҳонида, сӯи хонумони хеш ба Мадоину Форсу Аҳвоз баргаштанд. Сарнавишти Моҳӯйи хиёнатпеша, ки осиеббон ва сарбозонашро ба куштори Яздигурд ҳидоят намуд, шабоҳате ба тақдири волии Бохтар - Бесс дорад, ки худро ба ҷои Дорой III шоҳаншоҳ эълон намуда, бар зидди Искандари Мақдунӣ ягон муқовимати ҷиддие карда натавонист. Дар натиҷа ҳамсафонаш аз тарсӯй ва коҳидани нуфузаш Бессро дастгир намуда, ба Искандар месупоранд ва дере нагузашта барои хиёнаташ дар ҳаққи Дорой кушта мегардад.

Аз рӯи ривояти Фирдавси Моҳӯй низ баъди ба сар ниҳодани тоҷи Яздигурд ва пӯшидани ҷомаи зарбофти ў бар тахт нишаста худро шоҳаншоҳ эълон карда бошад ҳам, касе ўро эътироф намекард. Баъди афзудани хатари ҳамлаи

арабҳо Моҳӯй ночор Марвро тарк карда, ба сӯи Бухоро фирор менамояд, вале ба туркҳо дучор омада, ба дасти Бежан ном паҳлавони эронии кинхоҳе асир меафтад ва гирифтори марги мудҳиш мегардад. Аввал дастҳояш, сипас ду пояш, баъд гӯшу бинияшро бурида, ниҳоят сари Моҳӯйро аз бех мезананд ва се писари ҷавонашро, ки ҳамроҳаш буданд, ба қатл мерасонанд ва ҷасади онҳоро дар оташ месӯзонанд.

Вале қазои тақдир дар ин гирудорҳои Хуросон тобистони соли 651 мелодӣ воқеасин шоҳаншоҳи Сосонӣ Яздигурдро аз ҷаҳон бурда, ба халифа Усмон (р) низ чандон меҳрубониرو раво надид. Аслан дар аҳди ду халифаи аввал Абӯбакр (р) ва Умар (р) қазияи умури давлатдорӣ бо асҳоби паёмбар (с) ва бузургони ислом аз тариқи машварат ҳал шуда, мушкilotи диниву дунявӣ дар асоси фармудаи Қуръон ва суннати паёмбар амалӣ мегашт ва мусовоту баробарӣ дар ҷиҳоду ҳама рукнҳои ислом риоя мегардид.

Дар аҳди Усмон (р) хилофати ислом амалан ба як империяи бузургу паҳновар табдил ёфта, пайравони нахустини ислом - муҳочирону ансориён ва амируну сарони лашкари фатҳовари мусулмонон соҳиби молу амвол, сарвату замин ва ҳатто музофотҳои пурфайзу бобаракат гардида, тадриҷан зиндагии порсоёна ва парҳезкоронаро тарк менамуданд. Яке аз омилҳои асосии хурдагирӣ ва эътирози баъзе мусулмонон нисбати Усмон (р) ин буд, ки ӯ дар маркази Мадина хонаи боҳашамати пойдевораш сангин сохта, баръакси рӯзгори порсоёна ва зоҳидонаи Абӯбакр (р) ва Умар (р), барояш зиндагии бошукӯху ашрофоноро ихтиёр кардааст. Аз ҷумлаи муқаррабони ӯ яке аз саҳобаҳои киром - Зубайр дар Мадина соҳиби 11 хона буда, дар Басра ду қасри мӯхташаме сохт, ки дар пешорӯи якеаш бозори калон мавҷуд буд. Ӯ инчунин аз асари қаробаташ бо халифа дар Кӯфа, Искандария ва Фустат соҳиби хона ва заминҳои ҳосилхез шуда буд, ки ин аз ҷашми мусулмонон ниҳон намонд. Мусовот ва бародарӣ, баробарию ҳамсонии мусулмонон, ки аз муқаррароти ҳатмии дини мубини ислом буд, баъди марги халифа Умари саҳтиру қавиירו ба таври ошкору ниҳон мекоҳид.

Рақобатҳои дохили ба Мадина роҳ меёфт, талошу муборизаҳо барои ба даст овардани моликияти кишварҳои фатҳшуда боло мегирифт ва марказияти хилофат аз ӯҳдаи идораву назорати бекамукости империяи паҳновар намебаромад. Шояд аз ҳамин ҷиҳат бошад, ки Усмони (р) солхӯрдаву эҳтиёткори аз синни ҳафтод гузашта, меҳост бо роҳи таъин кардани хешовандонаш дар вазифаҳои муҳими музофоту вилоятҳои хилофат нуфузу эътибори диниву дунявии худро аз даст надихад. Хилофат торафт ба муҳолифати дохилии фирқаҳои кашида мешуд, ки дар атрофи пешвоёни ҷамоаҳои мусулмонӣ гирд омада, зиёдаравию шукӯҳу ҷалолро дар зиндагӣ ва таомули ислом намепазируфтанд. Дар айни замон Усмон (р) бе маслиҳати аҳли шӯро ва соҳабаҳо хешу таборони наздик ва намояндагони худро ба волигии музофотҳои гуногун таъин менамуд, ки Ибни Марвон, Абӯзар, Абдуллоҳ ибни Омир ва дигарон аз ҷумлаи онҳо буданд. Ӯ ба эътирози аҳли шӯро ва соҳабаҳо нигоҳ накарда, сиёсати тақия намудан ба хешу табор ва шахсони наздикашро пеш мебурд.

Усмон ибни Аффон пас аз солҳои аввали хилофат ба зиндагии содда ва порсоёнае, ки Абӯбакр (р) ва Умар (р) доштанд, чандон пайравӣ накарда, аз ҳазинаи хилофат на фақат барои худ пулу мол мегирифт, балки ба соҳабаҳо, хешу табор ва аъёну ашроф подошҳо меод. Ӯ инчунин ба хешону наздиконаш мансабу имтиёзҳои зиёде бахшида, мартабаи хонадони худ - банӣ Умаяи қабилаи Қурайшро пуштибонӣ мекард, ки ин зиёдаравӣ боиси норозигии қабилаҳои дигар ва тоифаи зиёди мусулмонон мегардид.

Гузашта аз ин, ӯ волии Кӯфа, лашкаркаши машҳури араб - Саъд ибни Ваққосро бо баҳонаи дастдарозӣ кардан ба ҳазинаи хилофат ва қарзи байтулмоли муслиминро барнагардонданаш дар асоси шикояти хазинадор аз мансаб дур карда, ба ҷояш таъини худ - бародари модараш Валид ибни Уқбаро мегузорад. Валид ибни Уқба дар курсии мансаб тақдири вилоятро ба Худо ҳавола карда, ба шаробхорӣ ва амалҳои ношоиста рӯй меорад, ки ин кирдорҳои боиси

норозигию шикояти мусулмонон мегардад. Халифа Усмон (р) худро ношунида ангорат ҳам, шоҳидони ҳол дар лаҳзаи мастии Валид рамзи аморат - ангуштарини мӯҳрдорашро ситонида, чун далел ба ҳузури халифа мебаранд. Халифа Усмон (р) ночор ўро аз мансаб барканор намуда, ба ҷояш Саид ибни Осро воли мегузорад. Саид ибни Ос ба масҷиди Кӯфа омада, сараввал амр медиҳад, ки меҳробу минбари масҷидро шуста, аз палидию ифлосиҳои Валид ибни Уқба пок кунанд.

Аз волигии Кӯфа барканор кардани лашкаркаши бесобиқаи араб - Саъд ибни Ваққос - фотеҳи Тайсафуну нисфи қаламрави Эрон ва дидаву доништа ба ҷои ӯ нишондани тағояш Валид ибни Уқба боиси гуфтугузор ва изтироби мусулмонон мешавад. Зиёда аз ин Усмон (р) яке аз лашкаркашони бузург ва пешвоёни шинохтаи ислом Амр ибни Осро, ки дар даврони Умар (р) саросари Фаластину шаҳри Қудс ва Мисрро фатҳ намуда, ба маснади волиғӣ расида буд, аз волигии Миср маъзул намуда, ба ҷои ӯ бародари ширхораи худ Абдуллоҳ ибни Саъдро мегузорад.

Инчунин ӯ саҳобаи кироми паёмбар (с) ва яке аз донандагони беҳтарини Қуръон Абӯмӯсои Ашъариро аз аморати Басра барканор намуда, ба ҷои ӯ писархондаш Абдуллоҳ ибни Омирро қарор дод. Дар айни ҳол ӯ яке аз рақибони сарсаҳти паёмбар (с) Марвон ибни Ҳакам - писари амаки худро, ки бо тамоми аҳли оилааш аз Макка ба Тоиф бадарға шуда буд, ба Мадина оварда, ба сифати яке аз мушовирони аввали худ писандид. Усмон (р) ба хотири хонадор шуданаш ба духтари Марвон ибни Ҳакам ба падарарӯсаш аз ҳисоби ғаниматҳои хумси (панҷяки) Ифриқия (Тунис ва Алҷазоир) ба ӯ тақрибан дусад ҳазор динар ва ба бобои ҳамсараш уштурони садакаи қабилаи банӣ Қудайро подош медиҳад.

Дар умури муҳими назорату идораи мамлакат мушовир қарор ёфтани Марвон ибни Ҳакам, аз машварат бо асҳоби бузурги паёмбар (с) ва аҳли шӯрои ҷаласоти халифа худро канора кашидани Усмон (р), инчунин ба наздикону хешонаш вазифаи аморат ва имтиёзҳои зиёде додани ӯ, тадриҷан боиси

изтироб ва норозигии пешвоёни мусулмонон гашта, мочарову фитнаҳоро меҳезонд.

Баъзе бузургони аҳли Мадина ба ҳузури Алӣ ибни Абӯтолиб (р) омада, аз ӯ хоҳиш менамоянд, ки байни онҳо ва Усмон (р) восита шавад, то баъзе соҳибмансабони кунуниро аз ҷумлаи ақрабояш сабукдӯш намуда, ба ҷои онҳо пешвоёни солеҳи ислом ва фармондеҳони арзандаи лашкарро ба сари кор оварад. Алӣ (р) ба назди халифа Усмон (р) омада, дархости бузургони Мадина ва мардуми мусулмонро мерасонад, вале Усмон (р) аз муқаррабону хешовандонаш пуштибонӣ менамояд: «Инҳо, ки ақрабои ман ҳастанд, аз ҷиҳате хешони ту низ ҳастанд. Умар ибни Хаттоб(р) ҳам ба баъзе хешовандонаш аморат медод». Алӣ фармуд: «Бале инҳо хешони ман низ ҳастанд, вале ҳастанд ашхосе, ки хеле аз онҳо беҳтар ва лоиқтаранд... Саҳеҳ аст, ки Умар ибни Хаттоб (р) ба баъзе аз хешовандонаш аморат медод, вале онҳо кордон ва лоиқ буданд ва гузашта аз ин, Умар (р) қудрат ва ҳайбате дошт, ки ту, эй Усмон (р) надорӣ. Оё медонӣ, ки ҳар гоҳ ба Умар (р) хабар мерасид, ки яке аз коргузоронаш дар дуртарин минтақаи кишвар кӯчақтарин хатое кардааст, бармеошuft? Фавран ӯро ҳозир мекард. По рӯи сафҳаи гарданааш мегузошт ва ӯро ҷазо медод. Ин кор аз ту дар ҳаққи коргузоронат бар намеояд. Магар на ин аст, ки Муовия дар Шом корҳое дар байтулмол мекунад, ки набояд бикунад ва меғӯяд, ки ин ба дастури Усмон (р) аст ва тарсе аз ту надорад».

Он гуфтугузоре, ки байни Алӣ (р) бо халифа Усмон (р) сурат гирифт, сараввал боиси дар Миср, Кӯфа ва Басра падид омадани ҷамъиятҳои махфии хурде гардид, ки пинҳонӣ ба фаъолият пардохта, дар миёни мардуми мусулмон ба муқобили Усмон (р) ва коргузорони ӯ аз ҷумлаи наздикону хешовандонаш тарғиботу фитнаангезиро ба роҳ монданд. Сарварони гурӯҳҳои муҳолифи Усмон (р) ба мардуми шаҳрҳои дигар номаҳои сохтае фиристода, аз номи асҳоби бузурги паёмбар (с) мусулмононро ба ошӯб, ҷиҳод ва ҷимояи дини мубини ислом даъват мекарданд.

Чуноне ки дар боло зикр шуд, дар аҳди хилофати Усмон

(р) баъзе асҳоби паёмбар ва иддае аз пешвоёни мусулмонон аз сиёсати давлатдорӣ ва рафтору кирдори халифа, хусусан аз амру фармонҳои ғаразнокӣ ба маснади волиғӣ ва амирии лашкар таъин шудани ақвоми наздики ӯ норозӣ буданд, ки ин боиси авҷ гирифтани ихтилофот ва муборизаҳои ошкору нӣҳони дохилӣ гардид. Муддате нагузашта моҳи шавволи соли 35 ҳиҷрӣ қариб ҳазор нафар муҳолифони Усмон (р) бо баҳонаи адои маросими ҳаҷ ва зиёрати қабри паёмбар (с) аз Миср, Кӯфа ва Басра ба Мадина омада, ошӯбгарон дар масҷиди ҷомеъ аз халифа талаб намуданд, ки аз маснади хилофат барканор шавад. Усмон (р) талаби онҳоро напазируфт ва гуфт ки «либоси халифагиро, ки Худо ба ман пӯшонидааст, аз тан берун нахоҳам кард».

Ошӯбгарон хонаи Усмонро (р) муҳосира намуда, ӯро андаруни хонааш зиндонӣ карданд ва «як гурӯҳи сездаҳнафарӣ аз пештозони ошӯбгарон, ки Муҳаммад ибни Абӯбакр (писари Абӯбакри Сиддиқ) низ бо онҳо буд», вориди хона гашта Усмонро (р) маҷбур мекарданд, ки истеъфо диҳад. Муҳосира чиҳил рӯз тӯл кашид ва оқибат халифаи мусулмонон Усмон (р) пас аз ёздаҳ сол, ёздаҳ моҳ ва дувоздаҳ рӯзи хилофаташ дар синни ҳаштоду ду солағӣ, ҳаждаҳуми зулҳиҷҷаи соли сивупанҷуми ҳиҷрӣ (мутобиқ ба 20 июни соли 656 мелодӣ) «пас аз ин ки чиҳил рӯзи охирини умраш дар хона зиндонӣ ва дар муҳосираи душманон буд, ба дасти онҳо ба шаҳодат расид». Ошӯбгарон фурсатро муносиб дониста, ба ғорати хонаи халифа даст заданд ва ғаниматҳои байтулмодро рабуданд. Ба қавли Табарӣ ҷасади халифаро хостанд рӯзи дигар гирифта ба хок супоранд. Вале «Абдурраҳмон ибни Аббос меҳтари мисриён буд, биёмаду гуфт: «Мо наҳилем, ки ӯро ба ғӯристони мусалмонон баред, ки ӯ на мусалмон буд». Се рӯз афканда буд ва табоҳ шуда... Пас дар паҳлуи ғӯристони мусалмонон ғӯрҳои ҷухудон буд, он ҷо-ш ба ғӯр карданд ва онро ғӯристони банӣ Умайя хонанд».

Яке аз хидматҳои бузург ва бесобиқае, ки Усмон (р) анҷом додааст, дар шакли дастхат китобат кардани Қуръон ва яксон намудани тарзи тиловати ин китоби муқаддаси

илоҳӣ мебошад. Ногуфта намонад, ки оёти Қуръон дар давоми бисту се сол тавассути Ҷабраил (с) ба паёмбари Худо Муҳаммад (с) нозил шудааст, ки он аз 114 сура иборат мебошад. Дар замони зиндагонии Муҳаммад (с) Қуръон ба шакли шифоҳӣ маъмул буда, онро саҳобаҳо ва қориёни Қуръон аз забони паёмбар (с) аз ёд мекарданд. Мувофиқи ривояти таърихӣ баъзе порчаҳои чудогонаи Қуръонро котибони паёмбар (с) навишта бошанд ҳам, он дар маҷмӯъ ба шакли як китоби алоҳида гирдоварӣ нашуда буд.

Баъди вафоти паёмбар (с) дар ҷараёни ҷангу ғазоҳои пайдарпай ҷандин саҳобаҳо ва қориёни Қуръон кушта шуда, донандагони шифоҳии он торафт кам мемонданд. Аз ин хотир бо пешниҳоди Умар ибни Хаттоб (р) ва дастури бевоситаи Абӯбакри Сиддиқ (р) сараввал Қуръон аз ҷониби Зайд ибни Собит ҷамъоварӣ ва тадвин гардида, аз изофа ва нуқсон маҳфуз монд. Саҳобаи киром Зайд ибни Собит, ки Қуръонро нағз азхуд карда буд ва ваҳии Илоҳиро ба паёмбар (с) баъзан китобат мекард, навиштаҷоти парокандаи саҳобаҳои дигарро гирд овард, бо тиловати шифоҳии донандагони Қуръон муқоисаву баррасӣ намуд ва баъди тасҳеҳу тасдиқ кардани матни он, нусхаи мукаммали Қуръонро дар пӯсти оху навишта, дар хонаи Абӯбакр (р) монд.

Ҳангоме ки дини ислом ва хилофати исломӣ дар аҳди Абӯбакр (р), Умар (р) ва Усмон (р) вусъат ёфта, шумораи мусулмонон дар Ироқу Эрон, Сурияву Миср ва дигар кишварҳои олам афзуд, дар қироъати Қуръон ва талаффузи баъзе ҳуруфи он ихтилофҳо падид омада, дар ин замина мактабҳои гуногуни қироат (масалан, тарзи қироати кӯфӣ ва басрӣ) пайдо шуданд. «Асари нохушоянди ин амр вақте ошкор шуд, ки Ҳузайфо ибни Яман, саҳобаи бузурги паёмбар (с) дар соли бисту панҷуми ҳиҷрӣ, яъне соли дуввуми хилофати Усмон (р) дар айёми набард дар ноҳияи Озарбойҷон ва Арманистон мутаваҷҷеҳ шуд, ки сипоҳи ислом дар аснои фароғаташон Қуръон мехонанд ва афроди ҳар қабилае мутобиқи лаҳҷаи худ тиловат мекунанд. Баъзе вақтҳо дар ин бора бо ҳам баҳсҳо мекунанд ва афроди ҳар қабилае

тиловати худро беҳтар аз дигарон медонанд ва кор ба низоъ мекашад».

Аз ин хотир Усмон (р) нусхаи мавҷудаи Қуръонро, ки бо дастури Абӯбакр (р) тадвин шуда буд, ба Зайд ибни Собит месупорад ва мефармояд, ки қироати сураҳо, зикри оёт ва талаффузи ҳарфҳоро барои кулли мусулмонон яксонӣ ҳамоҳанг намояд. Ниҳоят нусхаи аз лиҳози тиловат ва китобат яксонӣ мукаммали Қуръон тадвин гардида, ба ҳукми қонун даромад ва нусхаҳои дигари парокандаю мавҷуда мансӯх эълон гардид. Ин тадбири пешгирифтаи Усмон (р) каломӣ илоҳиро аз ихтилоф ҳифз намуда, ба андешаи исломшиносон, китобҳои минбаъдаи Қуръон дар асоси ҳафт нусхаи ба вилоятҳои исломӣ фиристодаи халифаи сеюм интишор ёфт.

Хилофати Алӣ ибни Абӯтолиб (656-661). Баъд аз кушта шудани Усмон (р) ба маснади хилофат қорумин ва охири намояндаи хулафои рошидин - Алӣ ибни Абӯтолиб мушарраф гардид, ки ҳам аз ҷониби падар ва ҳам аз ҷониби модар қурайшинасаб ва аз хонадони банӣ Ҳошим буда, писари амак ва домоди Муҳаммад (с), яъне шавҳари духтари ӯ Фотима ва падари Ҳасан ва Ҳусейн - ворисони мардинаи паёмбар (с) ҳисоб мешуд. Алӣ ибни Абӯтолиб табиатан ҷавонмарди далер, қавиירוҷа, донишманду зирак ва дорои ахлоқи поқу ҳамида буда, бештар зиндагии порсоёна ва ибодату парҳезгориро мелисандид. Алӣ (р) ҳанӯз дар аҳди зиндагонии Муҳаммад (с) борҳо мавриди таҳсину ситоиш ва хайрхоҳии он ҳазрат қарор гирифта, яке аз саҳобаҳои кироме буд, ки паёмбар (с) барояш бихиштро ваъда кардааст. Ӯ қариб дар ҳамаи ғазоҳои паёмбар (с) ҷасорату диловарӣ ва фидокориву қаҳрамонии беҳамто нишон дода, дар ғазавоти Бадр, Уҳуд ва Хайбар ба қавли уламои таърих 16 захм бардошта буд. Алӣ (р) бо вучуди ҷавонӣ аз рӯи фазилатҳои нек, баҳусус оини тақводорию рӯҳи қавӣ, ҷасорату нақӯкорӣ, тамкину дурандешӣ ва шаҳсаворию садоқаташ аз ғазоҳои нахустин сазовори эҳтироми аҳли ислом гардида буд. Яке аз фазилатҳои Алӣ (р) он аст, ки ӯ тибқи ҳадиси саҳеҳ маҳбуби Худо ва расулаш буда, мавриди эътимод ва боварии бузурги паёмбар (с) қарор

дошт. Ба ривояти Тирмизӣ паёмбар (с) дар васфи Алӣ (р) фармудааст: «Ҳеҷ мунофиқе дӯстдори Алӣ нахоҳад буд ва ҳеҷ мӯъминне кинаи Алӣ дар дил намегирад».

Ҳангоме ки Усмон (р) ба шаҳодат расид, ошӯбгарон бо сарвари Ғофиқ ибни Ҳарбӣ Омирӣ аморати Мадинаро ба даст гирифта, дар маркази ҳукумати ислом худсариҳо мекарданд ва касе ҷуръат надошт, ки пеши роҳи онҳоро гирад. Аҳли ислом чӣ дар Мадина ва чӣ дар вилоятҳои дигари мусулмонӣ ба ду гурӯҳи бо ҳам зид ҷудо шуда, як гурӯҳ муҳолифони Усмон (р) ва гурӯҳи дигар ҷонибдорону хунхоҳони ӯ буданд. Дар айни ҳол Муовия ибни Абӯсуфён, ки чун волии бонуфузтарини ислом сарзаминҳои ободу пурсарвати Сурия, Фаластин, Урдун ва Лубнонро дар ихтиёр дошт, дар сафи ҷонибдорони Усмон (р) буда, аз ошӯбгарону қотилони халифа қасос ситонидан меҳост.

Нахустин касоне, ки ба назди Алӣ (р) омада байъат кардан хостанд, ба қавли Табарӣ мардумони Миср буданд. Вале ӯ шитоб карданро муносиб надид ва корро ба машварат вогузошт. Сипас, пешниҳоди мисриёно ошӯбгарони кӯфиву басрий дастгирӣ намуданд ва дар чунин вазъияти ҳассос ва пуртаҳлука чанде аз саҳобаҳо ва бузургони Мадина ба ҳузури Алӣ ибни Абӯтолиб омаданд, ки бо ӯ баъъат кунанд ва идораи хилофатро ба ихтиёраш вогузоранд. Вале Алӣ (р) хуб медонист, ки дар пешорӯи халифаи навбатӣ чӣ мушкилоту нооромӣҳое қарор дорад ва аз ин хотир ӯ аз қабули хилофат ибову андеша мекард. Аммо мусулмонон ӯро раҳо намекарданд, зеро арзандатару муносибтар аз Алӣ ибни Абӯтолиб барои идораи хилофати давр касе набуд. Ниҳоят, бо исрори саҳобаҳо ва мардуми мусулмон ӯ 24 июни соли 656 маснади хилофатро пазируфт ва «байъат субҳи рӯзи ҷумъаи биступанҷуми зулҳиҷҷаи соли сивупанҷуми ҳиҷрий, як ҳафта баъд аз шаҳодати Усмон (р) дар Мадинаи мунаввара, дар масҷиди Муқаддаси Набавӣ ва дар паҳлӯи оромгоҳи мутаҳҳари паёмбар (с) анҷом гирифт».

Алӣ ибни Абӯтолиб аз рӯи расмияти динӣ дар масҷиди Мадина дар ҳузури мусулмонон хутба карда, онҳоро ба ихлосу

ахлоқи ҳамида, ҳусни неки ният, амният уосоиши умум, итоат ба Худо ва пайравӣ аз дини мубини ислом даъват намуд. Дар чунин вазъияти ҳассос, ки ҳафтае пеш халифа Усмон (р) кушта шуда буд, хунхоҳони ӯ ба ҳузури Алӣ омада, талаб намуданд, ки ҳукми шаръиро ба қотилони Усмон (р) барорад ва аз онҳо барои рехтани хуни ноҳақ қасос ситонад. Аммо Алӣ (р), ки табиатан зираку дурандеш буд, дар ин муҳити фитна ва ошӯб дарҳол ба ин амали ихтилофангез даст заданро муносиб намедид. Дар ҳар сурат зарурати муттаҳид кардани хилофат, аз миён бурдани ихтилофу норозигии мусулмонон ва барканор намудани волиёни номуносиб халифаи чаҳорумро водор мекард, ки тадбирҳои мушаххас андешад. Ба қавли Табарӣ «нахустин коре, ки Алӣ кард он буд, ки Абдуллоҳ ибни Аббосро ба Шом фиристод ва Муовияро боз кард». Вақте ки Абдуллоҳ аз хатари ба муҳорибаи ногузир бархестани Муовия ёдовар шуд ва таъкид намуд, ки «бани Умайя ҳама ба Шом шудаанд ва туро ба хуни Усмон ҳаме тӯхмат мекунанд», Алӣ чунин посух гуфт: «Муовияро ба Шом даст боз надорам ва касеро аз бани Умайя бар мусулмонон мусаллат накунам. Ва миёни ману Муовия ҷуз шамшер нест».

Ногуфта намонад, ки Муовия ибни Абӯсуфён баъди марги Усмон (р) пешвои воқеии хонадони бани Умайя ба шумор мерафт ва нуфузи хеле зиёд дошт. Ӯ исломро баъди фатҳи Макка соли ҳаштуми ҳиҷрӣ пазируфта, муддате дар ҳузури паёмбар (с) вазифаи дабириро адо мекард. Ӯ соли 634 дар ҳайати сипоҳи Язид ибни Абӯсуфён дар тасхири Фаластин ширкат намуд ва ҳангоми фатҳи шаҳри Қайсария ҷасорату корнамоиҳо нишон дод. Баъди марги бародараш Язид дар замони халифа Умар (р) ба аморати Сурия ва Фаластин мушарраф шуд. Ӯ дар замони хилофати Усмон (р) қазираи Қибрис (Кипр)-ро фатҳ намуда, ғаниматҳои зиёде гирифт ва ба шартӣ пардохтани ҳафт ҳазор динори тилло ҷизя ва хироҷи доимӣ бозгашт.

Чуноне дар боло гуфтем, Муовия ибни Абӯсуфён дар аҳди хилофати Усмон (р) аз хоҳири қаробати авлодию хешовандӣ

ба зиёдравӣ роҳ дода, боиси норозигии мардум дар Басра ва Кӯфа гардид. Ҳангоме ки Алӣ (р) ба хилофат расид, Муовия ибни Абусуфёнро аз волигии Шом (Сурия) барканор сохта, ба ҷояш Саҳл ибни Ҳунайнро гумошт. Аммо Муовия ба амри халифа итоат накарда, маснадашро насупурд ва волии гумоштаи Алӣ (р) ночор ба Мадина бозгашт. Алӣ (р) номае ба Муовия навишта байъат кардану сари итоат фуруд оварданро ба халифаи ислом дархост намуд. Аммо Муовия қосидро нигоҳ дошта, дар моҳи сеюми хилофати Алӣ (р) расулеро бо номи Қубайса ба ҳузури халифа фиристод. Қубайса номаеро ба Алӣ (р) дод, ки дар он навиштае «Аз Муовия ба Алӣ» буду бас. Алӣ (р) аз расул пурсид, ки дар нома навиштае нест, агар пайғоме дорӣ бирасон. Расули Муовия зинҳор хост, посухи эмин будан гирифт ва гуфт: «Ҳама аҳли Шом байъат карданд, ки хуни Усмон аз ту талаб кунанд. Ва сад ҳазор мард беш аст, ки ҳар рӯз ба масҷид оянд ва бар Усмон бигирянд».

Алӣ (р) чун пай бурд, ки пайравони афзуни Муовия перохани хунолуди Усмонро (р) дар минбари масҷиди Димишқ овехта, талаби хуни халифаи шаҳид мекунанд ва бар зидди ӯ - халифаи ҷаҳоруми ислом ошӯб меварзанд, дар андешаи пеш гирифтани роҳи ҷанг шуд. Муовия на танҳо аз байъат кардан ба Алӣ (р) саркашӣ намуд, балки аз фурсати муносиб истифода карда, худро хунхоҳи Усмон (р) ва халифаи барҳақи ислом шумурда, пайравонашро водор намуд, ки бо ӯ байъат кунанд. Ба қавли Табарӣ «Пас хабар омад, ки Муовия ба Шом байъат ҳамекунад ба талаби хуни Усмон ва бар Алӣ тӯҳмат мекунад ва имомат бар ҳештан мебандад».

Воқеаи Басра ва ҷарби Ҷамал. Алӣ (р) дар Мадина дар вазъияти хеле ногувор монда, аз хатари парокандашавии хилофати исломӣ андеша мекард ва ба таҷҳизу ғирдоварии лашкар машғул шуда, майли сӯи Шом рафтан менамояд. Аммо дар ин ҳангом огоҳ мегардад, ки бархе аз муҳолифонаш дар Макка бо роҳбарии Талҳаву Зубайр ва ҳидояти Оишаи духтари Усмон (р) ва ҳамсари паёмбар (с) хурӯҷ намуда, сӯи Басра ҳаракат доранд.

Хурӯҷгарону хунхоҳони Усмон (р) аз аввалҳои моҳи

рабеъуссонии соли 36-уми ҳичрӣ (мутобиқ ба октябри 656) аз Макка хориҷ шуда, ба Басра наздик меоянд. Ба қавли Табарӣ ошӯбгарон ҳангоми аз Макка ҳамроҳи Оиша берун шудан ҳазор нафар буданд, чун ба Басра расиданд «се ҳазор мард бо вай гирд омада буданд». Оиша дар ин хурӯҷ савори «уштуре буд номаш Аскар» ва аз ин хотир баъзе муаррихон онро «муҳорибаи уштурӣ» номидаанд. Онҳо дар Мирбад ном даште берун аз Басра ҷойгир мешаванд ва ба сафи онҳо шумораи зиёди хунхоҳони Усмон (р) аз аҳли Басра мепайванданд. Волии Басра Усмон ибни Ҳунаиф, ки аз ҷониби Алӣ (р) таъин шуда буд, ба муқобили онҳо лашкар гирд оварда, омодаи набард мешавад. Мардумони шаҳри Басра ба қавли Табарӣ «ба ду ним шуданд: нима бо Усмон ибни Ҳунаиф ва нима бо Оиша буданд... Пас ҷавоне аз банӣ Саъд берун омад ва гуфт: «Ё Талҳа ва ё Зубайр. Шумо ҳавориён ва ёрони пайғомбар будед ва бо вай сӯҳбат кардед ва лекин аз паси вай ҳаққи вай нагузоридед, ки занони хешро ба парда нишонидед. Ва зани пайғомбарро парда бидаридед ва пеши мардумон ба пой кардед». Кас ҷавоб надоданд, на Талҳа ва на Зубайр. Пас Ҳакам ибни Ҷабала аз сипоҳи Усмони Ҳунаиф берун омад ва ҳамла кард бар сипоҳи Оиша. Ва ҳарб андар гирифтанд. Ва мардумон аз бомҳо санг ҳамеандохтанд аз ҳар ду сӯй якдигарро. Ва гарду хок бархост ва ҳарб саҳт шуд ва аз ҳар ду сӯй бисёр кушта шуд ва он рӯз то шаб ҳарб карданд».

Ҳангоми яке аз шабохунҳо Талҳа ва Зубайр ба дари кӯшки Усмон ибни Ҳунаиф омада, чиҳил посбонро ғофилгир намуда сар заданд ва ришу мӯйи абрӯвони волии дастнишони Алиро (р) тарошида, ўро аз Басра берун ронданд. Дар натиҷаи ин муҳорибаи Ҷамал, ки бо музокироту мубоҳисаҳо идома меёфт, мусулмонони зиёд кушта шуданд.

Алӣ (р) аз ин қазия барошуфта дар охири моҳи рабеъ-уссонӣ, соли 36-уми ҳичрӣ (охири октябри 656) ба сӯи Басра ҳаракат намуд. Муборизаи тезутунд барои хилофат боиси ҷудошавии мусулмонон ба ду гурӯҳ - тарафдорони Алӣ (р) ва муқобилони вай гардид. Бисёре аз ҷонибдорони Алӣ (р) чунин

мешумурданд, ки хешовандии насабиву сабабӣ бо паёмбар (с) барояш ҳуқуқи махсусе барои расидан ба маснади хилофатро медиҳад. Зеро ӯ соҳиби хосияту баракате мебошад, ки аз паёмбар (с) ба ӯ гузашта, қобилияти ғайриоддиро барояш муяссар намудааст.

Пайравони Алӣ (р) дертар ҳатто талқин мекарданд, ки ба ӯ нури илоҳӣ русух намудааст. Мувофиқи ақидаи онҳо «нури Муҳаммадӣ» гӯё аз замони ҳазрати Одам сар карда, тавассути силсилаи паёмбарон ба бобои Муҳаммад (с) Абдулмуталиб гузаштааст. Сипас он нур ду тақсим шуда, аз падар ба ду бародарон - Абдуллоҳи падари Муҳаммад (с) ва Абӯтолиби падари Алӣ (р) интиқол ёфтааст. Ва ба ҳазрати Муҳаммад (с) ва ҳазрати Алӣ (р) ин нури илоҳӣ аз падаронашон интиқол ёфтааст. Аз ин ҷиҳат маҳз ҳамин нури қудсӣ онҳоро оӣ аз ҳама гуна гуноҳу хато намуда, дар сиришташон як нерӯи ғайбиро меангезад. Аз туфайли ҳамин нури илоҳӣ имомони давр ба илми ботин, ҳатто илми ғайб шарафёб мегарданд ва сарнавишти гузаштаву ояндаи башарро то рӯзи растохез фаро мегиранд. Аз ин лиҳоз Алӣ (р) чун имом ҳуқуқи комил дорад, ки пешвои дини ислом ва доҳии сиёсии аҳли ҷамоа бошад.

Ҳамин тавр, бунёди яке аз равияҳои асосии ислом *шиа* гузошта шуд. Ба андешаи мо дар дини ислом *суннӣ* ва *широ* равия гуфтан ҷоиизтар аст, зеро ин ду маслак кутбҳои асосии таълимоти исломро муайян мекунанд. Калимаи «шиа» маънои дӯстон, ёрон, пайравони касе ва аслан гурӯҳе аз мардумро дорад ва ҳар касе, ки инсонро ёрӣ кунад ва дар гурӯҳи ӯ дарояд, шиъаи вай аст. Аз ин аст, ки Алӣ (р) пайравонашро «шиаи ман», яъне пайрави ман мегуфтааст ва дар ибтидо гурӯҳи начандон зиёди ҷонибдорони Алиро фаро мегирифтааст. Пайравони Алӣ (р) ҷасорату фазилатҳои ўро тавсиф намуда, шахсияти ўро чун пешвои дин ва ҷомеаи ислом боло мебурданд. Кор то ҷое расида буд, ки дар аҳди Усмон (р) баъзе ҷонибдорони Алӣ, аз ҷумла Абӯзариӣ Ғафорӣ, Миқдод ибни Асвад ва Салмони Порс хулафои рошидинро маҳкум намуда, баъди паёмбар (с) сазовори маснади хилофат будани Алӣ ибни Абӯтолибро тарғиб мекарданд. Абӯзариӣ

Ғафорӣ ҳатто дар ҳузури волии Бағдод, дар масҷиди ҷамоа «ҳокимияти Муовияро ба ҷоҳталабӣ, молпарастӣ ва беадолатӣ маҳкум намуда, Алӣ будани ҷонишини Муҳаммадро эълон дошт. Волии Бағдод ӯро ба Мадина фиристод, вале Абӯзар дар он ҷо ҳам аз тарғибот даст накашид ва тарафдорони зиёде пайдо кард».

Пайравони Алӣ (р) ҷасорату фазилатҳои ӯро то андозае сутуда, каромату сифатҳои зиёдеро барояш нисбат додаанд, ки ҳатто ҳуди ӯ маҷбур шудааст, Абдуллоҳ ибни Саббоҳ барин риёкорону зиёдаравонро аз сафи пайравонаш дур намояд. Бархе аз исломшиносон бар онанд, ки Абдуллоҳ ибни Саббоҳ аслан яҳудӣ буда, аз таълимоти кеши яҳудиву масеҳӣ огоҳии комил дошт ва сипас ба дини ислом гаравида, дар замони Усмон (р) ҳамчун ҷонибдори Алӣ (р) фаъолиятро густариш дод. Ӯ ба қавле рукни асосии таълимоти шиа - имоматро пеш гузошта, талқин мекард, ки имом ҷонишини қонунии паёмбар (с) буда, рисолати ҳидоят намудани мусулмонро дар роҳи Худо ва барқароркунии адолатро дар рӯи олам бар дӯш дорад. Ӯ нуктаҳои аз марҳамати илоҳӣ бархурдор гардидани имом, аз гуноҳҳои кабираву сағира ӯро будан ва ба қолбади ӯ русух намудани нури файзи илоҳиро пеш гузошта, дар ҳамин замина ба баъзе масъалаҳои динию иҷтимоӣ ва сиёсии аҳди халифа Усмон (р) нобоварию шубҳа зоҳир мекард ва дар миёни аҳли ислом ихтилоф меангехт. Таълимоти шиа «дар оғози пайдоишаш бисёр анъанаҳои сунниро мепазирuft. Ҳатто баъди ба фирқаҳо ҷудо шуданаш шохаҳои мӯътадили он аз ҷиҳати усули дин ба исломи рошидӣ шабоҳати зиёде доштанд. Як гурӯҳи шиаҳо имоматии Абӯбакр, Умар ва Усмонро эътироф мекарданд, гурӯҳи дигар фақат хилофати Усмонро инкор менамуданд ва гурӯҳи сеюм танҳо тарафдори Алӣ буданд».

Қазовати умумият ва фарқияти таълимоти суннӣ ва шиаро ба уламои ислом вогузошта, ба сари он меомед, ки Оиша ҳамроҳи асҳоби паёмбар (с) Талҳа ва Зубайр Басраро ишғол намуда, волии дастнишони Алиро (р) аз шахр берун карданд. Алӣ (р) ҳангоми роҳ сафи сипоҳашро аз ҳисоби пайравони

худ дар Кӯфа, ки ба ривояте дувоздаҳ ҳазор нафар буданд, муҷаҳҳазу мукаммал сохта, дар остони шаҳри Басра ба музокирот мепардозад ва аввал тариқи сулҳу созишро пеш мегирад. Вале аз шабохуни ногаҳонии душманон даст ба силоҳ мебаранд ва лашкари қариб бистҳазораи Алӣ (р) дар интиҳои ноябри соли 656 ба ҷанги шадид оғоз менамояд. Ба қавли Саид Абдурахими Хатиб дар ин набард ҳазрати Оиша низ ба қасофаи уштур нишаста ба майдони ҷанг меояд, то ҷонибдоронаш рӯҳбаланд шаванд. Ҷанг дар мавзеи Ҳурайби канори Басра то ҷое шиддат мегирад, ки муҳофизони зиёде дар атрофи Оиша ва уштури ӯ гирд меоянд, то ӯро бираҳонанд. Муҳофизон ба ҳадде фидокорӣ намуданд, ки «ҳафтод даст аз бадани гирандагони маҳори (ҷилав) шутур қатъ гардид, бо вучуди он яке пас аз дигаре маҳорро ба даст мегирифт ва чихил нафар аз гирандагони маҳори шутур... яке паси дигар ба қатл расиданд ва ҳафтод нафар аз ду ҷониб дар атрофи шутур кушта шуданд».

Дар ин ҷанг, ки бо номи «муҳорибаи уштурӣ» шӯҳрат дорад, Талҳа ибни Убайдуллоҳ ва Зубайр ибни Аввом кушта шуданд ва аз болои ошӯбгарон Алӣ (р) ғалаба карда, ҷордахуми моҳи ҷимоди-ус-сонии соли 36-уми ҳиҷрӣ (мутобиқ ба 7 январи соли 657) ворида шаҳри Басра гашт.

Ҷанги Сиффин ва воқеаи хориҷиён. Алӣ (р) баъди фатҳи Басра Абдуллоҳ ибни Аббосро ба аморати Басра ғумошта, ворида шаҳри Кӯфа гашт. Азбаски дар Ироқ пайравони Алӣ (с) хеле зиёд буданд, ӯ маркази хилофатро аз Мадина ба шаҳри Кӯфаи Ироқ интиқол дод. Ӯ дар Раҳба ном маҳаллаи Кӯфа дар хонаи муқаррарие манзил гирифта, муддате баросуд ва сипас қосидеро сӯи Шом ба назди Муовия фиристод, то аз ихтилофангезӣ даст кашида, хилофати ӯро эътироф ва байъат намояд. Муовия ибни Абӯсуфён дархости Алиро (р) напазируфт ва аз нав даъвои хунхоҳии Усмон (р) ва куштани қотилони ӯро кард. Ба қавли Табарӣ «Ҳар одина, ки Муовия хутбаву намоз бикардӣ ва бар минбар шудӣ ва он перохани пурхуну дасти бурида аз остин андар овехтӣ ва халқ бигристандӣ. Пас беш аз сӣ ҳазор мард - муборизони Шом

савганд хӯрданд, ки оби сард нахӯранду аз ҷанобат тан нашоъанд, то хуни Усмон талаб накунад. Ва Алиро ба хуни Усмон тӯхмат ҳамекарданд, гуфтанд: «Ӯ кушандагони Усмон ба хештан дорад ва атову рӯзӣ ҳамедихад».

Алӣ (р) азми набарди Шом намуда, дар Нухайла ном мавзеи берун аз Кӯфа ҷойгир шуда лашкар гирд меорад. Муддате нагузашта шумораи сипоҳӣ ӯ ба 90 ҳазор мерасад ва аввали моҳи зулҳиҷҷаи соли 36-уми ҳиҷрӣ (охири майи 657) дар Сиффин ном мавзеи канораи Фурот ҷой мегирад. Аз самти муқобил Муовия низ бо дастаҳои лашкари беш аз 85 ҳазораи худ ҳаракат карда, дар рӯ ба рӯи лашкари Алӣ (р) омодаи ҷанг мешавад.

Муҳорибаи Сиффин дар наздикии дарёи Фурот рӯзи 1-7 моҳи сафари соли 37-уми ҳиҷрӣ (19-25 июли 657) аз ҷангҳои тан ба тан оғоз ёфта, рӯзи ҳаштуми ҷанг набарди тезутунде боло мегирад ва шикасти лашкари Муовия яқин мегардад. Муовия аз ҷанги рӯ ба рӯ очиз монда, тадбири найранги раҳӣ мечӯяд ва аз сарлашқари ҷангозмудаву ҷорасоз Амр ибни Ос, ки ҳамроҳи дастааш бо ӯ пайваста буд, роҳи наҷот ёфтан меҷӯрад. Амр ибни Ос пешниҳод мекунад, ки сипоҳи пешоҳанги Муовия ба нӯги найзаҳояшон саҳифаҳои Қуръонро баста, баланд бардоранд, дастаҳои фатҳовари Алиро (р) ба риояи ҳукми Қуръон даъват намоянд ва ин китоби Худоро байни ду ҷабҳаи муҳолифон ҳакам қарор диҳанд. Ба нигориши Табарӣ «Муовия бифармуд, то Мусҳафро бар сари найза карданд ва бонг карданд, ки эй мардумони Ироқ, акнун ба Шом ва Ироқ кас намондааст ва он гоҳ мусалмонӣ кӣ кунад ва ман шуморо бад-ин Китоби Худо ҳамехонам, ки мову шумо бад-ин гаравидаем». Мардумони Ироқ гуфтанд: «Мо низ писандем». Ва Алӣ пеши саф андар омад ва гуфт: «Эй мардумон, ин кор шумо на аз паи дин мекунад».

Аксари сарбозони Алӣ (р) ба ин доми найранги Муовия гирифторм шуда, аз рӯи Китоби Худо ва суннати расул(с) ҳал кардани ихтилофро дастгирӣ намуданд. Пас сипоҳи Алӣ (р) ду гурӯҳ шуданд ва гурӯҳе ба ҳузури Алӣ (р) омаданд ва гуфтанд, ки онҳо моро ба Китоби Худо даъват мекунад ва

мо набояд шамшер дар миён ниҳода онҳоро ба ҷанги шамшеру хунрезӣ даъват кунем. Агар бар Китоби Худой тоат накуни «туро бикӯшем, ки мо Усмон аз баҳри он бардоштем, ки ӯ бар Китоби Худо кор накард». Алӣ (р) бо дархости Ашъас ибни Қайс ва дигар пайравонаш ночор рафтори мусолиҳатомезро пеш гирифт ва ба ҳалли қазия аз рӯи ҳукми Қуръон ризоият дод. Лашкари Шом Амр ибни Осро ба доварӣ ва сипоҳи Ироку ҷонибдорони Алӣ Абӯмӯсои Ашъариро ба ҳакамӣ салоҳ мебинанд. Пас сулҳнома менависанд ва аҳд мебанданд, ки Алӣ (р) ва Муовия ҳамроҳи хеш зиёдтар аз чорсад сипоҳ нигоҳ надоранд ва ду ҳакам (Абӯмӯсои Ашъарӣ ва Амр ибни Ос) барои ҳалли қазия ба Қуръон ва суннати паёмбар (с) муроҷиат намоянд.

Пас аз қарордоди сулҳ ду лашкар аз ҳам ҷудо шуда, ба дафн кардани мақтулон рӯ меоранд. Ба қавли Ибни Касир маҷмӯи куштагони ҳар ду ҷониб ҳафтод ҳазор нафар ва ба ривояте навад ҳазор нафар буда, ночор барои ҳар панҷоҳ нафар як қабри васеъ мекобанд. Ҷанги фоҷиабори Сиффин, ки ба сифати ҷанги шахрвандии байни ду гурӯҳи бузурги мусулмонон боло гирифта буд, бо ҳамин хотима меёбад.

Вале дар ин лаҳзаи ҳассос гурӯҳи дигаре аз ҷонибдорони Алӣ (р) аз рафтори мусолиҳатомезӣ ӯ барошӯфта, бар зидди мурофиаи ҳакамӣ эътироз намуданд ва шиори «ло-ҳукма илла-л-лоҳ»-ро («ба ҷуз ҳукми Худо дигар ҳукм раво нест») дар миён гузоштанд. Ин гурӯҳ дар ҳайъати иборат аз 12 ҳазор нафар аз пайравони Алӣ (р) ҷудо шуда, дар Хурайра ном рустои назди Кӯфа қарор гирифтанд. Ва ин гурӯҳи аз сиёсати мусолиҳатомезӣ Алӣ (р) норозӣ, ки аз сафи лашкари ӯ хориҷ гардиданд, дар таърих бо номи хориҷиён зикр шудаанд. Онҳо иддао доштанд, ки ҳукми Худо нисбат ба Муовия содир шуда буд ва ӯ бояд шикаст мехӯрд, аммо Алӣ (р) хилофи ҳукми Худо рафтор карда, ин ҳукмро ба доварию Абӯмӯсо ва Амр ибни Ос гузошт, «ки эшон фосиқанд ва ҳукми Худой надонанд».

Алӣ (р) аз парокандашавии лашкар ва ба ду гурӯҳ тақсим шудани ҷонибдоронаш хавотир гашта, ба ҳузури хориҷиён

рафт ва даъвоҳои онҳоро шунида эшонро панд дод. Вале ба ӯ муяссар нагашт, ки хориҷиёро аз ҷудошавӣ боздорад ва ҳамаи онҳоро ба тарафи худ кашад. Хориҷиён Шабис ибни Рабеъ ва Абдуллоҳ ибни Ваҳбро аз миёни худ пешво интихоб карда, дар Наҳравон ном шаҳре (воқеъ дар миёни Бағдод ва Восит) гирд омаданд.

Ҳаракати хориҷиён моҳиятан эътирози ҷиддӣ нисбати ихтилофи назари пешвоён ва низоми иҷтимоиву сиёсии хилофат буда, дар натиҷаи зиддиятҳои мавҷудаи дохили ҷомеаи арабӣ зуҳур кард. Хориҷиён дар муҳолифат бо Алӣ (р) ва Муовия қарор гирифта, гурӯҳи норозиён ва ҷабрдидаҳоро дар сафи худ муттаҳид мекарданд ва ба як нерӯи тавоно ва ҳаракати воқеан хатарноке табдил меёфтанд. Дар ин миён доварон - Абӯмӯсои Ашъарӣ ва Амр ибни Ос баъди гузаштани тақрибан шашуним моҳ аз ҷанги Сиффин пас аз музокироту машварат ба натиҷае мерасанд, ки ҳам Алӣ (р) ва ҳам Муовия аз маснадашон барканор карда шаванд. Яъне Алӣ ибни Абӯтолиб (р) аз хилофати ислом ва Муовия ибни Абӯсуфён аз аморати Шом маъзул гарданд. Вале дар интиҳоби халифаи нав байни ҳакамон ихтилоф меҳезад, то ҷое ки ба қавли Табарӣ «Бӯмусо ва Амр ба ҳам баровехтанд ва якдигарро бизаданд». Чун дар таъини халифаи нав ба иттифоқ намерасанд ва ихтилоф боло мегирад, ҷонибдорони ҳар ду тараф аз пешвои худ, яъне Алӣ (р) ва Муовия пуштибонӣ мекунанд. Ҳатто баъди ихтилофи ҳакамҳо мардуми Шом «Муовияро амирулмӯъминин хонданд», ки ин боиси дар панҷ намоз лаънат хондани Муовия аз ҷониби пайравони Алӣ (р) мегардад. «Ва чун ин хабар ба Муовия расид, ӯ низ бифармуд то панҷ намоз бар Алӣ лаънат кардандӣ».

Билохир Алӣ (р) аз густоҳии Муовия ва пайравонаш барошuftа, азми лашкар кашидан ба Шом намуд ва номае ба хориҷиён навишта онҳоро ба ҳарби зидди Муовия хонд. Ӯ ҳамчуни волии Басра Абдуллоҳ ибни Аббосро бо аҳли сипоҳаш ба ин набард даъват кард. Хориҷиён дархости Алиро (р) напазируфтанд, вале Абдуллоҳ ибни Аббос беш аз сӣ ҳазор савораи низомӣ ва ду ҳазор лашкари пиёдаро ба имдоди

Алӣ (р) фиристонд. Ҳангоме ки Алӣ (р) сипоҳ гирд оварда оҳанги Шом кард, хабар расид, ки ҷумлаи хориҷиён аз ҳудуди Наҳравон то Тайсафун (Мадоин) даст ба ғорату куштору фасод зада, азми сӯи пойтахти нави хилофат - Кӯфа омадан доранд. Алӣ (р) хатари ба Кӯфа рехтану ба хонаву дар ва аҳли аёли пайравонаш даровехтани хориҷиёнро эҳсос намуда, амр медиҳад, ки сараввал ҳучуми онҳоро пешгирӣ намуда, сипас ба муқобили Муовия шитобанд. Дар ин бархӯрди шадиди мусаллаҳона, ки 9 моҳи сафари соли 38 ҳиҷрӣ (мутобиқ ба 17 июли 658) дар Наҳравон сурат гирифт, Алӣ (р) аз болои хориҷиён пирӯз шуд ва қисми онҳо фирор намуда, қисми дигарашон амон талабиданд.

Ҳазрати Алӣ (р) пас аз пирӯзӣ аз болои хориҷиён, азми ҳаракат ба сӯи Шом менамояд, вале аҳли сипоҳаш барои истироҳату аёдати хонаводаашон панҷ рӯз рухсат мецоҳанд. Вале пас аз якчанд рӯз онҳо аз қароргоҳашон махфиёна берун рафта, рӯ ба шаҳрҳои худ Кӯфаву Басра меоранд ва дар урдугоҳи Нуҳайла шумораи ками сипоҳиён боқӣ мемонад. Алӣ (р) низ ночор ба Кӯфа меояд, то дар масҷид мардумро ба ғазо ташвиқ намояд.

Аз тафсилоти беши воқеаҳо хуДДорӣ намуда, зикр мекунем, ки талошҳои тӯлонии Алӣ (р) ва Муовия, ки дар заминаи ҳокимияти динӣ ва даъвои аморату салтанат боло гирифта буд, баъди сар задани ихтилоф дар миёни пайравони халифаи чорум боиси ташаббуси муборизаи пайгиронаро тадриҷан аз даст додани ӯ гардид. Хориҷиён гарчанде амалан шикаст хӯрда бошанд ҳам, ҳамчун ҷараёни диниву сиёсӣ баробарии мусулмононро дар ҷамоаи исломӣ талқин намуда, аз миёни мардуми мусулмони ғайриараб, яъне маволиҳо ҷонибдорони зиёде пайдо мекарданд. Хусуматҳои хонаводагиву авлодӣ, ҷангҷӯиву кинаварзии қabilaҳо, қасосу хунталабии муҳолифон, ҷудоинандозиву тафриқагузории пешвоён, ки баъди марги Усмон (р) дар миёни зиммодорони давр авҷ гирифта буд, ҳам аҳли сипоҳ ва ҳам мардуми заҳматкаши қаториро хаставу дилгир намуд. Шояд аз ҳамин ҷиҳат бошад, ки мувофиқи нигориши Табарӣ дар соли чилуми

ҳичрати паёмбар (с) дар масҷиди Кӯфа се нафар аз тоифаи хориҷиён - яке Абдурахмон ибни Мулҷам ал-Муродӣ, дигар Бурак ибни Абдуллоҳ ва сеюмӣ Амр ибни Бакр ат-Тамимӣ рӯзе ба хилват нишаста кушта шудани бародаронашонро дар набарди Нахравон ёд мекарданд. Онҳо Муовия, Амр ибни Ос ва дигар пешвоёни ҷудоангезро лаънат мегуфтанд ва аз залолати халқ таассуф меҳӯрданд. Оқибат онҳо ба қароре расиданд, ки худро фидои роҳи ҳақ кунем «ва ин пешвоёни гумроҳро ба қатл бирасонем, то қасоси бародарони худро аз онҳо бигирем ва мамлакатро аз вучуди онҳо роҳат ва осуда кунем».

Хориҷиён бо ин тадбири андешидаашон гумон доштанд, ки Алӣ (р), Муовия ва Амр ибни Осро қатл намуда, муҳолифатро аз миён мебаранд, оромӣю осоиш ва тинҷии мулкро пойдор месозанд ва мусулмононро аз куштори якдигар бозмедоранд. Аз қазои тақдир онҳо аҳд баста сӯиқасди худро субҳи 17-уми моҳи рамазони соли 40-уми ҳиҷрӣ (мутобиқ ба 19 январи соли 661) амалӣ карданд. Дар натиҷаи ин сӯиқасд, ки ҳар се дар шаҳрҳои гуногун дар як вақт - ҳангоми адои намози субҳ сурат гирифт, Алӣ (р) дар Масҷиди Кӯфаи Ироқ дар вақти гузоридани намоз аз зарби шамшери Абдурахмон ибни Мулҷам, ки бо номи Муроди Ҳумайо низ маъруф аст, захмдор шуда, баъд аз ду рӯз фавтид. Вале он субҳ Амр ибни Ос дар шаҳри Фустати Миср ба сабаби беморӣ ба адои намоз наомада аз марг раҳид. Муовия ибни Абӯсуфён бошад, дар масҷиди Димишқи Шом аз каме хато хӯрдани захми шамшери Бурак ибни Абдуллоҳ маҷрӯҳ шуда, ҷон ба амон мебарад.

Ҳамин тариқ охири халифаи рошидин Алӣ (р) ибни Абӯтолиб низ чун Умар (р) ва Усмон (р) бар асари сӯиқасд дар синни шастусесолагӣ, баъди чаҳор солу нӯҳ моҳи хилофат ба шаҳодат расида, дар яке аз маҳаллаҳои Кӯфа ба ҳок супорида шуд. Бо ҳамин даврони хилофати хулафои рошидин соли чиҳилуми ҳиҷрӣ, мутобиқ ба соли 661 мелодӣ поён ёфта, пас аз футуҳоти қариб сисолаи чаҳор ёри содиқи паёмбар (с) идораи хилофат ба дасти хонадони Умавиён гузашт. Нахустин халифаи умавӣ - Муовия ибни Абӯсуфён, ки яке аз

сиёсатмадорони давр ва рақиби сарсаҳти Алӣ (р) ибни Абӯтолиб буд, баъди марги фоҷиавии халифаи чаҳорум пойтахти хилофатро аз Кӯфа ба Димишқ кӯчонида, онро ба маркази нави сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ислом табдил дод.

Замони ҳукмронии хулафои рошидин, аслан давраи интишори ислом берун аз қаламрави Арабистон ва аз ҷониби лашкари тундрави мусулмонон фатҳ гардидани кишварҳои зиёди ғайриисломӣ, аз ҷумла Сурия, Фаластин, Осиёи Хурд, Миср, Ироқ, Эрон ва Хуросон буда, метавон гуфт, ки маҳз дар ҳамин давра салтанати ду империяи абарқудрати замон - шоҳаншоҳии Сосониён ва давлатдории Руми Шарқӣ амалан хотима ёфт. Тамаддун ва фарҳанги исломӣ дар қаламрави Сосониён пайравони зиёде пайдо карда, тадриҷан ҷои давлатдорӣ ва тамаддуни ориёиро фаро гирифт. Баъди интишори ислом истиқлол ва азамати давлатдории Сосониён ва тамаддуни ориёӣ тадриҷан дарҳам шикаста, кишваркушоӣ ва футухоти минбаъдаи мусулмонон то ҳудудҳои Осиёи Миёна ва канораҳои Туркистону Ҳинд расид.

(Эмомалӣ Раҳмонов

«Тоҷикон дар оинаи таърих»

«Аз Ориён то Сомониён»

Душанбе, «Ирфон». ҷ.3, саҳ.153-217)

БОБИ V. ИСТИЛОИ АРАБ ВА ИНТИШОРИ ИСЛОМ ДАР ХУРОСОНУ МОВАРОУННАҲР.

1. Хилофати Умавиён ва оғози муборизаи истиқлолхоҳонаи мардуми Хуросону Мовароуннаҳр бар зидди арабҳо.

Баъди шаҳодати Алӣ (р) ибни Абӯтолиб вазъи сиёсии хилофат ва зиддияти ҷонибҳо боз ҳам шадидтар гашт. Якравӣ ва саркашиҳои Муовия ибни Абӯсуфён барои ситонидани қасоси Усмон (р) ва дар атрофи худ муттаҳид намудани хунхоҳони ӯ, аз қазои таърих оҳанги дигар гирифт. Акнун мардуми барошuftаи шаҳри Кӯфа ва аҳли Ироқ ба шӯру изтироб омада, пешвое мечустанд, ки қасоси рехтани хуни халифаи шаҳид - Алӣ (р) дар роҳи ислом аз Муовияи бадкин биситонанд. Ба қавли Табарӣ чил ҳазор сипоҳӣ барои ҷиҳод кардан гирд омаданд, писари калони ҳазрати Алӣ (р) Ҳасан ибни Алиро байъат карданд ва дархост намуданд, ки ба сӯи Шом алайҳи Муовия лашкар бикашад. Вале Ҳасан ибни Алӣ дар кӯшки сафеди Кисро (Хусрави Анӯшервон) дар Мадоин (Тайсафун) осудаҳолона нишаста, чандон азми бо Муовия ҷарб кардан надошт. Аҳли сипоҳ чун диданд, ки халифаи нав - Ҳасан ибни Алӣ чандон азми ҷиддии лашкаркашӣ надорад, қисман пароканда шуданд ва қисман сӯи Муовия гузаштанд. Қисми дигари «сипоҳ бар Ҳасан ибни Алӣ, разия-л-Лоҳу анҳу, бишӯриданд ва ҳештанро ба саропардаи ӯ афканданд ва ғорат карданд ва ўро маҷрӯҳ карданд».

Ҳасан ибни Алӣ, ки табиатан марди узлатнишину тақводор ва нармхӯву ҳассос буд, баъди марги падар аз ҳангомаҳои хилофат дилу даст шуста, бо Муовия азми сулҳу созиш намуд ва даъвогари маснади халифа набуданашро ошкор сохт. Мутобиқи нигориши Табарӣ ӯ ба назди Муовия намояндаашро фиристода шарт гузошт, ки аввалан Алиро (р) ҳангоми намоз лаънат нахонанд, сипас Ҳасан ва аҳли байти Алиро ба Мадина фиристад, то он ҷо ба таври ҳамеша зиндагӣ кунанд ва ниҳоят сарвати байтулмоли Ироқро ба ихтиёри ӯ

ва бародарону хоҳаронаш гузорад ва Доробгирдро (шаҳрест ба наздикии Басра) барояш диҳад. Ҳасан ибни Алӣ (р) ба хотири байъаташ ба Муовия бидуни 2 миллион дирҳаме, ки барои нафақаи бародари хурдиаш Ҳусайн муқаррар шуда буд, боз барои худаш 5 миллион дирҳам ва даромади доимиро аз байтулмоли Ироқ талаб намуд. Дар ҳар сурат Муовия ҳамаи шартҳоеро, ки Ҳасан ибни Алӣ (р) гузошта буд, «бипазирuft, магар лаънат кардан бар Алӣ, разия-л-Лоҳу анҳу ва т-таҳия. Гуфт: «Барнагирам». Ва ба ҳама шаҳрҳои Шом андар чунон буд, ки хатиб рӯзи одина хутба кардӣ, аз паси хутба бар Алӣ, разия-л-Лоҳу анҳу лаънат кардӣ. Муовия гуфт: «Чун рӯзи одина ту он ҷо ҳозир бошӣ, хатибро бигӯям то пеши ту лаънат накунад».

Ҳамин тариқ, Ҳасан ибни Алӣ (р) дар моҳи рабеулаввали соли 41-уми ҳиҷрӣ (мутобиқ ба соли 661 мелодӣ) бо Муовия байъат намуда, хилофатро ба ихтиёри ӯ вогузошт ва лашкари 12-ҳазораи Қайс ибни Саъд, ки дар остони Шом мавқеъ гирифта, азми ҷангидан бо Муовияро дошт, бе имому пешвои сиёсӣ монд.

Таъсисёбии хилофати Умавиён. Баъди ба маснади хилофат расидани Муовия давраи дуҷуми ҳукумати исломӣ - *хилофати Умавиён (661-750)* расман ибтидо ёфта, шаҳри Димишқи Сурия маркази асосии он қарор гирифт. Кишваркушоҳои хулафои рошидин, ки дар аҳди Алӣ (р) бештар оҳанги муборизаҳои дохилиро гирифта, амалан ба ҷанги миёни мусулмонон табдил ёфта буд, баъди танаффуси қариб даҳсола интишори ислом аз нав ба самти мамолики фарбу шарқ вусъат пазируфт.

Муовия соли 661-662 барои забт намудани қисмати шарқии Эрон, баҳусус Хуросону Мовароуннаҳр тасмим гирифта, Қайс ибни Ҳайсамро волии Хуросон гузошт ва нахустин волии Умавиён соли 661 ворида Нишопур гардид. Қайс ибни Ҳайсам дар тӯли ду сол, яъне то соли 663 аморати Хуросонро дар ихтиёр дошта, шаҳрҳои Бодғис, Ҳирот, Бушанҷ ва Балхро аз нав забт намуд. Яке аз сарлашкарони ӯ Ато ибни Соиб ҷангоми фатҳи Балх қалъаи онро хароб карда,

сокинони шаҳро водор намуд, ки бар ивази додани товони ҷанг сулҳ банданд. Сарлашқари дигари араб Ҳаким ал-Ғифорӣ, ки бо ҳидояти Муовия ба фатҳи Хуросон мешитофт, дар вилояти Ғур шикаст хӯрда, рӯ ба самти Марв овард.

Дар ин ҳангом Муовия ибни Абӯсуфён аз нооромии Ироқ ва ҷонибдорони ниҳонии Алӣ (р) эҳсоси хатар намуда, Абдуллоҳ ибни Омиро волии Басра таъин кард ва вилояти Хуросонро низ ба ихтиёри ӯ гузошт. Абдуллоҳ ибни Омиро ҳокими собиқи Хуросон Қайс ибни Ҳайсамро дар маснадаш нигоҳ дошта, ба фатҳи музофотҳои боқимондаи Хуросон ҳидоят намуд. Муовия ҳамчун сиёсатмадори зираку дурандеш дар айнаи ҳол муносибати мусолиҳатомезро бо фармондеҳони собиқаи Алӣ (р) ба роҳ андохта, онҳоро ҳам бо сухани ширин, ҳам бо зар, ҳам бо таҳдиди шамшер мутеи худ мекард. Ӯ аз муқаррабони Алӣ (р) писарамакаш Абдуллоҳ ибни Аббос ва Муғира ибни Шўъбаро ба худ наздик карда, ба онҳо подошу амалҳои муносиб дод ва нуфузашро дар миёни ҷонибдорони Алӣ (р) афзуд. Ба қавли Табарӣ Муовия аз Зиёд ибни Сумайя ном яке аз ҷонибдорони Алӣ(р), ки дар Истаҳри Порс паноҳ бурда, ҳатто дар Басра ошӯб хезонида буд, хеле ҳарос дошт. Ӯ Муғира ибни Шўъбаро, ки дӯсти собиқи Зиёд буд, барои машварат фиристод ва ӯро амон дода, сӯи худ хонд.

Азбаски Зиёд ибни Сумайя ба идораи мулк ва тақдири минбаъдаи Ироқи Хуросон ва Мовароуннаҳр бевосита даст дорад, дар бораи ӯ муфасссалтар истодан аз манфиат ҳолӣ нест. Зиёд ибни Сумайя ба қавли Табарӣ писари ғайриникоҳии Абӯсуфён аз Сумайя ном канизаш буд, ки қаблан дар бандагии хоҷае бо номи Ҳинд қарор дошт. Сумайя аз Абӯсуфён бор гирифт ва ӯро боз ғуруҳтанду дертар аз канизӣ озод карданд. Зиёд пас аз се моҳ тавлид шуд «ва Сумайя бигуфт, ки аз Бӯсуфён аст ва ҳам ба Бӯсуфён монад. Ва Бӯсуфён мункир шуд, ки аз ман нест». Пас ин писари ғайрирасмии Абӯсуфён бо нисбаи модариаш, яъне Зиёд ибни Сумайя хонда мешуд ва дар аҳди Алӣ (р) барои хидматҳои содиқонааш ба маснади волигии Порс ва Кирмон расид.

Зиёд ибни Сумайя бо ташвиқи Муғира соли 42-уми ҳиҷрӣ

(662) мелодӣ ба ҳузури Муовия омад, бо ӯ байъат кард ва дар аҳди волигии Муғира дар шаҳри Кӯфаи Ироқ муддате омили хироҷ буд. Муовия чун дид, ки бародари ғайрирасмиаш марде амин ва ростгӯй аст, расми сиёсат ва роӣу тадбири мулк некӯ медонад, ӯро ба худ наздик кард ва соли 44-уми ҳиҷрӣ (664) амр дод, ки нисбаи ӯро Зиёд ибни Абӯсуфён хонанд. Ҳамчун бародар шинохтани Зиёд аз ҷониби Муовия дар олами ислом боиси гуфтугузори зиёде шуда бошад ҳам, аз нигоҳи сиёсат ва давлатдорӣ яке аз бурдҳои минбаъдаи ӯ ба шумор меравад. Зеро Зиёд ибни Абӯсуфён (Сумайя) на танҳо ҳамчун мушовир ва марди ботадбир ба Муовия мадад намуд, балки дар фуру нишондани ошӯбу нооромиҳо дар кишвар ва фатҳи мулкҳои нав амалан роҳ кушод.

Муовия дар соли 45-уми ҳиҷрӣ (665) мелодӣ Абдуллоҳ ибни Омиро, ки ба қавли Табарӣ «марде бесиёсат буд ва кори дуздон хор дошт ва ҳеҷ касро адаб накардӣ, то аҳли фасод ғалаба карданд», аз волигии Басра ва қаламрави Хуросон барканор намуда, ба ҷояш Зиёд ибни Абӯсуфёнро волии Басра, Сиистон ва Хуросон таъин кард. Зиёд ба аморати Басра нишаста, бо сиёсату саҳтгири хеш муҳолифони Муовияро беибо мекушт ва баъди адои намози ҳуфтан касеро аз хона ба кӯчаҳои шаҳр баромадан намегузошт. Табарӣ менигорад, ки боре асасон (миршабон) марди араберо шабона бо ғусфандонаш дар кӯчаи Басра дошта, азми ӯро куштан намуданд. Ӯ барои додҳои ба ҳузури Зиёд омад, ки аз бодия барои фурухтани ғусфандон ҳангоми шаб ба Басра расидааст ва аз расми шаб нагаштан огоҳие надорад. Зиёд ба ростии суҳанони аъробӣ шубҳае накард, вале ӯро ба хоҳири нигоҳ доштани сиёсату расми ниҳодаш ҳукми қатл дод ва таскин бахшид, ки «агар тӯро бикушам беғуноҳ шаҳодат ёбӣ».

Зиёд дар Басра чор ҳазор асасони якҷаҳинро барои нигоҳбонии тартибот ва уқубат кардани гарданкашону ошӯбгарон нигоҳ дошта, дар як сол ҳафт ҳазор пайравони хориҷиёнро сар зад ва мардумро ба итоати Муовия ва эътироф кардани хилофати ӯ водор намуд. Ва акнун метавон қиёс кард, ки тақдири мулки Хуросон ва Сиистон баъди Абдуллоҳ ибни

Омир ба дасти чӣ гуна волии сахтгиру бераҳме афтод, ки бо зарби сиёсату шамшер дар он қаламрав муҳолифони исломро саркӯб мекард. Зиёд ибни Абӯсуфён сараввал Хуросонро ба ҷаҳор минтақа тақсим карда, ҳокими минтақаи Марв - Умайр ибни Аҳнаф, ҳокими минтақаи Нишопуру Аббаршаҳр - Ҳулайд ибни Абдуллоҳ, ҳокими Толиқону Форёбу Марворуд - Қайс ибни Ҳайсам, ҳокими Ҳирот, Бодғис, Бушанҷ ва Қадиса - Нафи ибни Холидро қарор дод. Вале чун пай бурд, ки ҷаҳор ҳокими дастнишонаш дар Хуросон бо сари худ амал карда, маърақаҳои ҷарбӣ ва футуҳоти ислом чандон пешравӣ надорад, дарҳол ҳамаи ҳокимонро барканор намуда, Ҳакам ибни Амри Ғифориро воли ягонаи Хуросон гузошт. Ҳакам ибни Амри Ғифорӣ дар Марв муддате бозистода, сипоҳи роҳкӯфтаашро дам дод ва сипас Ҳироту Ҷузҷонро фатҳ намуд. Соли 667 Ҳаками Ғифорӣ ба кӯҳистони Ғур ва Фарованд тохтутоз намуда, баъди чандин бебарориҳо оқибат онро тасхир намуд ва асиру хостаи зиёде ба даст овард.

Ҳаками Ғифорӣ шаҳри Марвро бошишгоҳи марказии лашкари худ қарор дода, баъди чандин тохтутозҳо то канори рӯди Омӯ расид ва орзуи фатҳи заминҳои сарсабзи соҳили ростии Ҷайхунро дар дил ҷой дод. Аммо аз қазои тақдир ормонаш дар дил монд, зеро марги беамон соли 670 ӯро аз ҷаҳони бебаҳо бурд. Ба қавли Табарӣ ба ӯ танҳо муяссар гашт, ки ба соҳили муқобили рӯди Ҷайхун гузашта, намоз гузораду пирӯзии лашкари исломро аз даргоҳи Яздони пок таманно намояд.

Дуои ӯ шояд мустаҷоб гашт, ки соли 671 волии нави Басра Зиёд ибни Абӯсуфён лашкаркаши дигари араб Рабеъ ибни Зиёд ал-Ҳорисиро волии Хуросон гузошта, бо 50 ҳазор сипоҳ сӯи Марв раҳсипор намуд. Мувофиқи андешаи муаррихон агар то ин дам дар Марв беш аз панҷоҳ ҳазор хонаводаи араб сокин гашта бошанд, Рабеъ ал-Ҳорисӣ бо аҳли аёл ва хидматгузорони лашкар боз тақрибан дусад ҳазор нафар мардуми арабро ба Хуросон оварда, онҳоро дар шаҳрҳо ва нуқтаҳои муҳими музофотҳои забтшуда ҷой дод. Рабеъ ал-Ҳорисӣ ба нигориши Табарӣ аз муқаррабони Зиёд ибни Абӯсуфён буда, «шаҳри Балх бо сулҳ бикушод ва ба

Мовароуннаҳр шуд ва бо турк ҳарб кард ва ғанимат бисёр ёфт ва зуд бозгашт».

Рабеъ ал-Ҳорисӣ пас аз чандин муҳорибаҳои озмоишӣ дар канораҳои рӯди Омӯ баъди ду сол, яъне соли 672/73 дар Марв вафот кард ва мулки Хуросон лаҳзае аз тохтӯтозҳои ӯ эмин монд. Ин муҳорибаҳо, бо вучуди он ки ҳуҷумҳои озмоишӣ ва амалиётҳои ҷанги кӯтоҳмуддати умавиён буданд, барои кишваркушӣ ва тохтӯтозҳои минбаъда роҳ кушода, нуфузу эътибори қоиммақоми қудратманди Басра, Хуросон ва Сиистон - Зиёд ибни Абӯсуфёнро дар олами ислом хеле афзуд. Нуфузи Зиёд ибни Абӯсуфён ба қавли Табарӣ то ҷое расида буд, ки соли панҷоҳу сеюми ҳиҷрӣ (673) бо вучуди аз лаби Ҷайхун то Ироқу канораҳои Дачларо дар ихтиёр доштаниш, пайгоме ба ҳузури Муовия фиристод, ки мазмуни зайл дошт: «Ё амиралмуъминин, ин ҳама подшоҳӣ ба дасти чап ҳамедорам ва дасти ростам фориг аст, агар бинад, ки Макка ва Мадина маро диҳад, то дасти ман тӯҳи набошад, ки маро ин орзуст».

Аҷабо, ҳангомаи шигифтангези таърихро бубинед! Фарзанди канизе, ки ҳатто аз гирифтани насаби падар маҳрум шуда буд ва дар хурдсолӣ аз пешаи бандагӣ ризқу рӯзӣ меёфт, бо инояти Худои меҳрубону бахшоянда қисми асосии қаламрави шоҳаншоҳии Эронро ҳукмфармой мекард, боз даъвои сарзамини Ҳинҷоз ва таҳти васояти худ овардани Макка ва Мадинаро намуд. Муовия низ олиҳимматиро аз даст надода, маншури ҳукмравоии Макка ва Мадина навишта, ба дасти расул фиристод, вале умри гузарон вафо накард. Зиёд ибни Абӯсуфён ба Кӯфа омада, азми рафтан ба Макка ва Мадина дошт, ки аз қазои тақдир соли панҷоҳу сеюми ҳиҷрӣ, мутобиқ ба соли 673 мелодӣ аз ҷаҳон гузашт.

Ибтидои фатҳи Мовароуннаҳр. Чуноне ки дар боло гуфтем, ҳангоми салтанати туркҳо ва истилои араб дар Мовароуннаҳр як давлати ягонаву муттаҳид, ки тамоми мамлакатро аз маркази ягона идора намояд, амалан вучуд надошт ва ҳар кадом музофоту мулкҳои ҷудогона аз ҷониби подшоҳ ё ҳокими мустақилу ниммустақиле идора карда

мешуд. Арабҳо баъди марги Яздигурди III шаҳри Марвро қароргоҳи лашкар ва маркази футуҳоти минбаъдаи худ ба сӯи Мовароуннаҳр қарор дода, барои истилои соҳили рости Омӯ омодагӣ медиданд. Дар арафаи тохтутози лашкари араб дар Мовароуннаҳр парокандагии сиёсӣ ҳукмрон буда, давлатҳои хурду резаи зиёдеро аз қабилӣ Бадахшон, Шумон, Хуталон, Тирмиз, Чағониён, Аҳорун, Бухоро, Кеш, Нахшаб (Насаф), Суғд, Хоразм, Истаравшан, Чоч ва Фарғона подшоҳону ҳокимони маҳаллӣ идора мекарданд, ки пайваста дар ҳолати ҷангу муборизаҳои байниҳамдигарӣ қарор доштанд. Ҳатто ҳангоми истилои араб дар Бухоро барин як шаҳри пешрафта ва музофотҳои атрофи он ду худоти мустақил байни ҳам талош варзида, яке бар дигаре итоат намекард.

Муовия пас аз даргузаштани Зиёд писари биступанҷсолаи ӯ Убайдуллоҳ ибни Зиёдро соли 673 амири мусулмонони Хуросон таъин кард. Убайдуллоҳ ибни Зиёд сипоҳ гирд оварда, ба самти Хуросону Мовароуннаҳр ҳаракат кард бо дастаҳои сипоҳи 25 ҳазорнафарааш аз рӯди Ҷайхун гузашта, қисми Пайканду Рометанро дар канораҳои Бухоро забту ғорат намуд ва беш аз чор ҳазор касро асир гирифт.

Мувофиқи маълумоти Наршаҳӣ дар «Таърихи Бухоро» баъди марги бухорхудот Бидун Бухоро ба писари хурдсоли ӯ Тағшод монда, ба ҷои ӯ мулкро модараш Хутанхотун идора мекард. Маликаи Бухоро Хутанхотун барои ҷангидан ба муқобили Убайдуллоҳ ва Ҳимояи шаҳр мардуми Суғд ва урдуи туркҳоро ба ёрӣ даъват намуд. Мувофиқи ривояти Балозурӣ дастае аз туркҳо ба мадади Бухоро меоянд, вале ҳангоми набарди шадид ба муқобили лашкари мучаҳҳазу ҷангозмудаи Убайдуллоҳ шикаст хӯрда, рӯ ба фирор меоранд.

Убайдуллоҳи алайҳу-л-лаъна шаҳри Бухоро ва қалъаи онро фатҳ накарда бошад ҳам, барои муоҳидаи сулҳ ва пардохтани товони ҷанг аз Хутанхотун як миллион дирҳам ва зару хостаи зиёде талаб кард. Хутанхотун барои раҳой ёфтан аз офати муҳосираи тӯлонӣ ва куштори аҳли шаҳр шартҳои ин лашкаркаши сангдилу бешафқатро пазируфт ва баъди кушодани дарвозаҳои шаҳристон Бухоро гирифтори

горату торочгарӣ гашт. Қимати молу ғаниматҳои рабудан арабҳоро метавон аз рӯи он қиёс намуд, ки танҳо як мӯзаи ҷавохиркори маликаро дар бозор дусад ҳазор дирам нарх гузоштанд.

Убайдуллоҳ, ки дар бераҳмию хунрезӣ ва асорату торочгариҳо аз падараш Зиёд чанд сару гардан мегузаронд, «чор ҳазор камонкашони моҳирро аз аҳолии маҳаллӣ ба гуломӣ бурда», бо ғаниматҳои бешумор Бухороро тарк намуд. Аз думболи ӯ дар чандин фарсах деҳаҳои харобу хонаҳои сӯхта, киштзорҳои поймолгашта, боғу роғҳои дарахтҳояш шикаставу бурида ва деҳқонони муфлису бенаво монда буд, ки тохтутози туркон дар пеши он ҳеҷ менамуд. Убайдуллоҳ ибни Зиёд, ки ҷавони хунгарму тундхӯи 25-26-солае буд, дар қатлу ғорат ҳадду андозаро наменинохт ва барои расидан ба ҳадафи хеш аз ҳеҷ зиштӣ ву палидӣ рӯй наметофт. Шояд ҳамин бешафқатию хунрезиҳои Убайдуллоҳ дар Бухорову Мовароуннаҳр ба ғӯши халифаи дурандеш Муовия расида буд, ки ӯро дар соли 55-уми ҳиҷрӣ (декабри соли 674 мелодӣ) аз Хуросон бозхонда, дертар ба ҷои падараш амири Басра гузошт. Муовияи солхӯрда ва барҷомонда, ки меҳост ба ҷои худ писари айёшу риндмашрабаш Язидро ба маснади хилофати Умавиён нишонад, ба шамшери хунрезу сиёсати ҳаросангези Зиёди марҳум саҳт ниёз дошт. Аз ҳамин хотир ӯ Убайдуллоҳ ибни Зиёдро таъҷилан ба Басра оварда, мувофиқи масали «асои пир ба ҷои пир» амал кард ва хост бо дасти тавоноии бародарзодаи ҷавонаш муҳолифату бадгӯиҳоро пешгирӣ намояд.

Аслан халифаи пир меҳост дар поёни умраш аз бузургони ислом барои Язид байъат бигирад ва хилофатро ба ӯ таслим намояд. Аммо чанде аз пешвоёни бонуфузи дин баъзе рафтору кирдори ношоиста, баҳусус шаробхорагию айёшӣ ва шикордӯстии Язидро хилофи суннатҳои паёмбар (с) шумурда, намехостанд ки ӯ халифаи мусулмонон гардад. Баъди марги муаммоангези Ҳасан ибни Алӣ (вафоташ 669 меолодӣ) бадгӯён Муовияро на танҳо ба хуни Алӣ, балки ба куштани Ҳасан низ гунаҳкор мешумурданд. Онҳо мегуфтанд, ки маҳз

ӯ Асмо бинти Ашъасро ба захр додани шавҳараш ҳидоят кардааст. Воқеан, ба қавли Табарӣ Асмои бадкирдор баъди ҳалок кардани Ҳасан ба ҳузури Муовия омада, меҳоҳад, ки аз рӯи ваъда ӯро ба писараш Язид диҳад. Вале Муовия пас аз ҳосил шудани муродаш қавро шикаста, амри ӯро куштан менамояд ва мегӯяд: «Ту, ки бо шӯй - набераи пайғомбар салла-л-Лоҳу алайҳи нишостӣ ва бо ӯ вафо накардӣ, бо фарзанди ман камтар шавӣ ва вафо камтар кунӣ».

Гузашта аз ин баъди марги Ҳасан бародари хурдии ӯ Ҳусайн ибни Абӯтолиб сарвари хонадони алавиён ва пешвои авлод гардида, пайравони Алӣ (р) ӯро имоми сеюми хеш эътироф мекарданд ва ошкору ниҳон барояш байъат менамуданд. Чунбишҳои зиддиумавӣ дар Кӯфа ва қаламрави Ироқ мадор мегирифт, ки ин боиси падидаи омадани низоъҳои навбатӣ шуда метавонист. Бар болои ин, Саид ибни Усмон (писари ҳалифаи сеюм), ки дар Мадина зиндагии порсоёнае дошт, аз қасди писарашро ҳалифа гузоштани Муовия огоҳ шуда, дар миёни аҳли ҷамоа изҳор намуд, ки падари ман аз падари Язид ва модари ман аз модараш авлотар буданд ва ба ҳалифагӣ ман аз Язид ҳақтару муносибтарам.

Муовия, ки аслан сиёсатмадори зираку чорасоз буд ва бо ҳалифа Усмон (р) қаробати хешовандию омезиши насабӣ дошт, аз ихтилоф вазидан бо Саид ибни Усмон худро канор қашида тадбире андешид, ки «бо як тир чанд сайд мезад». Ӯ Саид ибни Усмонро аз Мадина ба ҳузураш хосту маншури амирии Хуросонро барояш содир намуда, аз як рақибӣ минбаъдаи эҳтимолӣ ҳалос хӯрд ва ӯро барои ҷиҳод дар роҳи ислом ба ин мулкӣ дуру хатарнок фиристод. Саид ибни Усмон хоҳу нохоҳ мебоист дар Мовароуннаҳри молюмоли доми марг домани қаламрави исломро густариш диҳад ва аз дастбурди ғаниматҳои ҷангӣ ҳам ҳазинаи хилофат ва ҳам сармояи худро афзун намояд. Ва Ubайдуллоҳ ибни Зиёд бошад, аз расидан ба маснади волигии Басра барои амралмӯъминин подошҳои афзуну гаронбаҳо оварда, чун падар бо садоқату ҷонфидой барояш хидмат намояд.

Муовия ибни Абӯсуфён, ки дар муборизаҳои диниву сиёсӣ

таҷрибаи бесобиқае дошт, дар андешидани ин тадбир низ хато накард. Саид ибни Усмон аз ин илтифоти халифа сарфарозу сипосгузор гашта, дар Басра чаҳор ҳазор сипоҳи ғазоталаб ғундошту сӯи Хуросону Мовароуннаҳр раҳсипор гашт.

Ҳангоми убури роҳи вилояти Форс мардум ба Саид ибни Усмон, аз ҷабру ғоратгариҳои сарвари роҳзанон Молик ибни Райб шикоят оварданд. Саид дастаи роҳзанонро ба аҳли сипоҳаш ҳамроҳ намуда, талаб кард, ки бандиҳои зиндонро озод кунанд ва ба ихтиёри ӯ вогузоранд. Ҳамин тариқ, ба сипоҳи ғазоталаби ислом боз чор ҳазор дуздону авбошон пайваста, роҳи Мовароуннаҳрро пеш гирифтанд.

Тобистони соли 676 мелодӣ Саид ибни Усмон дарёи Омӯро убур карда, азми Бухоро намуд. Хутанхотун, ки пас аз харобкорию торочгариҳои Убайдуллоҳ ханӯз ба худ наомада буд, аз гирду атрофи Бухоро, ихшиди Самарқанд, маликони Кешу (Шахрисабз), Нахшаб (Насаф) ва дигар мулкҳои атроф имдод талабид. Аммо аз ин шаҳрҳо имдод расида ё нарасида, ўрдуи сипоҳи Саид ибни Усмон, ки аҳли таърих онро тахминан чил ҳазор мешуморанд, дар фосилаи чаҳор фарсаҳии Бухоро дар лаби ҷўйбори Сомичон таваққуф намуд. Саид лашкари талояро (пешсаф) иборат аз ҳазору панҷсад савор ба самти қалъаи Бухоро фиристод, то аз омодагии малика ба мудофияи шаҳр ва вазъи лашкари ӯ огоҳ шавад. Ӯ аз рӯи тавсияи фармондеҳони лашкар ва ҳамрикобони собиқаи Убайдуллоҳ меҳост дар Бухорои қаблан ба тохтутоз гирифтورشуда чандон андармон нашуда, сӯи Самарқанд ҳаракат кунад. Яке аз сарлашкарони бухорой аз пеш омадани сипоҳи талояи Саид огоҳ шуда, бо панҷсад савораи яккачин дар деҳаи Хучадаи воқеъ дар канори шаҳристон камин гирифт. Ҳангоми задухӯрди нахустин, ки тобистони соли 676 мелодӣ дар остони Бухоро рӯй дода буд, сипоҳи талояи араб талафоти зиёде дода, боқимондааш фирор намуд.

Саид ибни Усмон аз ин густоҳии сипоҳи малика барошуфта, дарҳол шаҳри Бухороро муҳосира кард. Сипоҳи начандон афзуни Хутанхотун дар муқобили ҷабҳаи чилҳазораи арабҳои ғазоталаб, ки шаҳристонро аз қаду бар

печонида буданд, бо вучуди ҷонбозиҳо чандон истодагарӣ карда наметавонист. Аз ин рӯ маликаи Бухоро, ки дар муҳорибаи собиқа таомули газову сулҳи арабҳоро хуб омӯхта буд, вакилонашро барои паймон бастан фиристод. Саид ибни Усмон, ки дар муҳосираи Бухоро чандон банд шудан намехост, дарҳол шарт гузошт, ки барои сулҳ сесад ҳазор дирҳам пардозанд, яъне сад ҳазор қизя (хироҷи сарона), сад ҳазор фидя (хироҷи халоси ҷон) ва сад ҳазор товони шабохун.

Саид ибни Усмон сесад ҳазор дирҳам хироҷ ва дигар ганиматҳои ҷанги рабуда, боз аз авлоди бухорхудотҳо ва наздикони малика бист ҷавони асилзодаи дорои сару либоси гаронбаҳоро ба сифати гаравгон талаб кард, то аз ҳамлаҳои ногаҳонии ақибгоҳи худ эмин бошад. Хутанхотун бо додани симу зари изофа ва дигар подошҳои гаронбаҳо ҷони писари ягонааш Тағшодро харида, бист ҷавони олинасабро бо мӯзаю камарбандҳои заррин ва либосҳои гаронбаҳо дар аспҳои яккачин ба ихтиёри Саид ибни Усмон гузошт, ки ӯро бо шукӯҳу ҷалол то Самарқанд гусел намоянд. Саид ибни Усмон мувофиқи ахбори Наршаҳӣ дар маҷмӯъ 80 нафар гаравгонҳоро гирифта, ба самти Самарқанд ҳаракат намуд.

Лашкари чилҳазораи истилогар, ки бештари дастаҳои пиёдаашро маволиҳо, яъне мардумони ғайриараби ғазоталаб ташкил мекарданд, дар шаҳрчаи Дабусияи дувоздаҳфарсаҳии Самарқанд қарор гирифтанд. Самарқанд пойтахти Сугд ва яке аз шаҳрҳои калонтарини тижоративу маданияи Мовароуннаҳр буда, атрофашро ду қабат девори мустаҳкам иҳота мекард ва дувоздаҳ дарвозаи калон дошт. Саид ибни Усмон шаҳристони Самарқандро муҳосира намуда, бо арродаю манҷаниқҳо деворҳои ҳисор ва дарвозаҳои Самарқандро шикастан мехост. Сипоҳиёни далери сугдӣ баъзан шабохун мезаданд ва аз дарвозаҳои ногаҳон ҳамла бурда истилогаронро пароканда месохтанд. Аммо шумораи лашкари араб аз ҳимоятгарони шаҳр се карат афзун буда, ба имдоди онҳо аз Нишопуру Марв дастаҳои тозаии ғазоталаб расида меомаданд. Сипоҳи афзуни Саид ибни Усмон деҳу рустоҳои атрофро ғорат намуда, пиру

чавонро асир мегирифтанд ва онҳоро ҳангоми ҳучум пешопеши фавҷи лашкар чун сипар истифода мебуданд.

Муҳосираи Самарқанд беш аз як моҳ идома ёфта бошад ҳам, Саид ибни Усмон ба фатҳи он муваффақ намегашт. Дар ин муҳорибаҳои шадид писари амаки Муҳаммад (с) Қусам ибни Аббос кушта шуда, Саид ибни Усмон ва сарлашкараш Муҳаллаб ибни Абусуфра як чаши худро аз даст доданд.

Ногуфта намонад, ки мақбараи эҳтимолӣ ё воқеии Қусам ибни Аббос дар Самарқанд баъдтар бо номи Шоҳи Зинда маъруф гардида, ба зиёратгоҳи мусулмонон табдил ёфтааст. Саид аз тӯл кашидани ҷанг ва эҳтимолияти ба имдоди онҳо омадани туркон ва лашкари дигар музофотҳои Суғд ба ҳарос афтода, ба гуфтугузори сулҳ роҳ кушод. Дар ин ҳангом ӯ мулкҳои авлодӣ ва қасрҳои хосаи ихшидҳои Самарқандро берун аз шаҳр забт намуда, пешвоёни муҳосираро ба сулҳ бастан водор месозад. Мувофиқи созишномаи сулҳ ихшиди Самарқанд ба Саид ибни Усмон ҳафтсад ҳазор дирҳам товони ҷанг пардохта, 20 нафар ихшидзодаҳоро (ба қавли Табарӣ 50 нафар) гаравгон меод ва яке аз дарвозаҳои шаҳро мекушод, ки писари халифаи сеюм аз рустою бозор ва қасру кушҳои мӯхташам дидан кунад.

Оқибат баъди ситонидани товони ҷанг Саид ибни Усмон бо ҳазор нафар сарлашкарону сипоҳиёни бонуфузаш аз дарвозаи Навбаҳор даромада, як миқдор зар ва молеро, ки барои ӯ дар бозоргоҳ гузошта шуда буд, мегираду аз дарвозаи Кеш баромада Самарқандро тарк менамояд. Ӯ ҳангоми бозгашт ба самти Бухоро пеш омада, сипас ба сӯи Тирмиз ҳаракат мекунад ва дар маҷмӯъ 40 нафар ихшидзодаҳову шохзодаҳои бухороиро ҳамроҳаш мебарад ва қавл медиҳад, ки онҳоро баъди гузаштан аз рӯди Омӯ озод мекунад. Ӯ дар роҳ шаҳри Тирмизро низ забтӣ гирад намуда, баъди як ҳафта ба қароргоҳаш шаҳри Марв бозмегардад ва ба тақсим намудани ғаниматҳои ҷангию дам додани лашкар машғул мешавад.

Саид ибни Усмон моликони хироч ва дигар амалдорҳоро дар музофотҳои забтшуда таин намуда, роҳи пойтахти шарқии хилофат - Нишопурро пеш мегирад. Вақте ки вакилони

Хутанхотун ба Нишопур омада, озод намудани шоҳзодаҳову ихшизодаҳои суғдиро дархост менамоянд, Саид ибни Усмон қавлашро шикаста мегӯяд, ки инҳо аввал гаравгон буданд, акнун ғуломи ман шуданд.

Мувофиқи ахбори Наршаҳӣ Саид ибни Усмон ҳангоми бозгаштан аз Самарқанду Тирмиз бо 3000 ғулом ва амволу ғаниматҳои афзуне ба Марв меояд. Дар айнаи ҳол ногуфта намонад, ки мувофиқи ахбори Балозурӣ ва Табарӣ Саид ибни Усмон дар Кеш бо бародарзодаи ҷабридидаи шоҳи Хатлон - Шоҳбол вомехӯрад, ки ӯ аз арабҳо барои лашкар кашидан ба муқобили бародараш мадад меурсад. Саид ибни Усмон шоҳзодаи ҷабридидаро дар қароргоҳаш ҷой дода, азми ба Хатлон лашкар кашидан мекунад ва ба ин кор Язид ибни Муҳаллабро вобаста менамояд. Аммо аз қазои тақдир шоҳи Хатлон Шоҳбол ба қароргоҳи арабҳо шабохун зада, бародарзодаашро аз дасти арабҳо мерабояд ва барои хиёнаташ ба қатл мерасонад. Баъди ин қазия Язид бо шоҳи Хатлон сулҳ баста, бо гирифтани миқдоре товони ҷанг бозмегардад, ки ин ба қавли муаррихон нахустин кӯшиши ба Хатлон роҳ кушодани арабҳо буд.

Ҳамин тариқ, Саид ибни Усмон баъди чандин ҳангомаҳои хурду бузурги кишваркушоиву тохтутозхояш дар Мовароуннаҳр тақрибан дар соли 677 мелодӣ аз амиралмӯъминин Муовия дархост менамояд, ки ӯро аз аморатии Хуросон озод намояд. Ӯ молу матоъ ва зару ғаниматҳои рабудаашро қариб дар 300 шутур бор карда ҳамроҳи 200 ғулом, 40 каниз ва 40 нафар шоҳзодаҳои гаравгон роҳи Мадинаро пеш мегирад.

Саид ибни Усмон дар тӯли роҳ амр медиҳад, ки либосҳои гаронбаҳо ва силоҳу ҷиҳози пурқиммати шоҳзодаҳоро аз танашон рабуда, онҳоро чун ғулом пиёдаву побараҳна сӯи Арабистон баранд. Аз ноомади бахт шоҳзодаҳои барошuftа, ки дар зайъату хурмозорҳои Саид дар Мадина аз субҳ то шаб ғуломвор кор мекарданд, ӯ ва чандин посбонхояшро бо азобу уқубат мекушанд ва ҳудашон низ ҳангоми фирор аз ташнагиву гуруснагӣ nobуд мешаванд.

Баъд аз рафтани Саид соли 678 Муовия аморати Хуросонро ба Абдурахмон ибни Зиёд дода бошад ҳам, ӯ дар муддати қариб ду соли ҳокимияш ягон тохтутози назаррасе ба самти Мовароуннаҳр накардааст. Волии нави Хуросон аз хабари марги Муовия, ҳангомаҳои маркази хилофат ва кушта шудани Ҳусайн ибни Алӣ (р) ба Димишқ бозгашта, ба ҷои худ Қайс ибни Ҳайсамро мегузорад.

Дар соли 60-уми ҳиҷрӣ (мутобиқи 680 мелодӣ) фавтидани Муовия ва ба маснади хилофат нишастани писараш Язид оромии нисбии тақрибан бистсолаи маркази хилофатро аз байн бурд. Баъди марги Муовия пайравони Алӣ (р) ва шиаҳои Кӯфа ба ҷунбиш омада, аз ҳуқуқи қонунии ба маснади халифат расидани имоми сеюм Ҳусайн ибни Алӣ ошқору ниҳон пуштибонӣ мекарданд. Шиаҳои Кӯфа пай дар пай расул фиристодаву маҳзарҳо навишта ба Ҳусайн ибни Алӣ (р) мегуфтанд: «Бархез ва боз ҷои хеш ой, ки то ҷону хоста пеши ту дорем».

Ҳусайн ибни Алӣ (р) писарамакаш Муслим ибни Ақил ибни Абӯтолибро ба Кӯфа фиристод, ки ӯро «дувоздаҳ ҳазор мард аз аҳли шиа байъат кардаанд» ва бо пешвоёну бузургони онҳо вохӯрда, аз ҳақиқати кор ӯро огоҳ намояд. Ҳазорон сокинони Кӯфа ба Муслим ибни Ақил нисбати эътироф намудани имомати Ҳусайн (р) қасам ёд намуда, ба ӯ ризоияти байъат доданд. Мутобиқи маълумоти Табарӣ Муслим ба Ҳусайн (р) нома карда, ӯро ба Кӯфа даъват намуд. Ҳусайн (р) тавассути расулон ба пайравонаш нома фиристод, ки «ҳар кӣ шиати ман аст, ҳама ба Кӯфа оед, ки ман инак ба Кӯфа ҳамооям».

Вале аз номади кор яке аз номаҳо ба дасти Язид ибни Муовия меафтад ва ӯ Убайдуллоҳ ибни Зиёдро таъҷилан ба Кӯфа хонда амр медиҳад, ки ошӯби ногаҳонии аҳли шиаро ҳанӯз сар назада пахш кунад. Убайдуллоҳ ибни Зиёд бародараш Усмон ибни Зиёдро дар Басра воӣ қарор дода, ҳудаш бо шитоб сӯи Кӯфа меояд ва дар тамоми роҳҳои асосӣ аз Ҳиҷоз то Ироқ посбонҳо мегузорад. Убайдуллоҳ сараввал чандин расулону мавлоҳо, аз ҷумла Муслим ибни Ақилро дар Кӯфа дошта, дар интиҳои сентябри соли 680 мекушад ва хурӯҷи аҳли шиаро дар арафаи оғозаш бераҳмона пахш

мекунад. Хабарӣ кушта шудани Муслим дар нимароҳи Кӯфа ба Ҳусайн ибни Алӣ мерасад, вале ӯ, ки ҷасорату ҷавонмарди ро табииатан аз падар гирифта буд ва аҳли аёлашро ҳамроҳ дошт, тақдири ҳамсафонашро ба сипоҳи пешомадаи Убайдуллоҳ ҳавола карда наметавонист.

Бо маслиҳати баъзе ҳамсафонаш Ҳусайн ибни Алӣ рӯ ба дашти беоби Карбало овард ва дар маҳале бо номи Найнаво хайма зад. Ба муқобили Ҳусайн (р) сипоҳи ҷаҳорҳазораи Убайдуллоҳ бо сарвари Умар ибни Саъд (писари Саъд ибни Ваққос) пеш омада, онҳоро ихота намуд. Ҳусайн ва муқаррабонаш бо сипоҳи иборат аз 32 савора ва 40 пиёда омодаи набард гаштанд. Дастаи Умар ибни Саъд сараввал аз сар задани ҷанг ва масъулияти рехтани хуни набераи паёмбар (с) худдорӣ карда бошанд ҳам, бо ҳидояти Убайдуллоҳ ин набарди фоҷиавӣ оқибат сурат гирифт. Аҳли сипоҳи душман ба ёрони Ҳусайн (р) дарафтоданд ва дар натиҷа ҳуди ӯ ва тамоми ҳамяроқонаш дар набарди шадиди рӯзи даҳуми муҳаррами соли 61-уми ҳиҷрӣ мутобиқ ба 10 октябри соли 680 ҳалок шуданд.

Ба қавли Табарӣ аз рӯи амри Убайдуллоҳи алайҳилаъна сари мубораки Ҳусайнро (р) аз тан ҷудо намуда, ба ҳузури Язид ибни Муовия фиристоданд. «Пас тани Ҳусайн бе сару пой бо он куштагон се рӯз дар дашти Карбало афтода буд ва касе наёраст баргирифтанд». Дар ин набарди шадид чанде аз аҳли байти Ҳусайн (р) кушта шуда, ба қавле ҳамсари ӯ Шаҳрбону, ки аз насаби Сосониён, духтари Яздигурд буд, аз қазои тақдир мераҳад.

Уламои таърих ривоят мекунанд, ки ҳангоми фирори Яздигурди III аз Тайсафун духтари ӯ Шаҳрбонуи 16-сола бо чанде аз занони дарбор ба дасти арабҳо асир меафтад. Арабҳо чун пай мебаранд, ки духтари шоҳаншоҳи Сосонӣ асираи онҳо гаштааст, ӯро раҳо мекунанд ва мефармоянд, ки аз мардони болиғи аҳли Мадина шавҳар ихтиёр намояд. Шохдӯхтар Шаҳрбону аз миёни онҳо оқибат Ҳусайн ибни Алиро интихоб менамояд, ки бар асари ин издивоҷ насли дудмони Сосониён бо хонадони хулафои араб омешиш

меёбад. «Тамоми насли имомон, имомони исмоилӣ ва сайидзодагон, ки дар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ононро «эшон» хонанд, аз ин издивоҷ аст ва решаи он ба ҳазрати Алӣ ва Фотимаи духтари Муҳаммад (с) мепайвандад. Баъд аз шаҳид шудани шавҳараш дар дашти Карбало метавон тахмин кард, ки Шаҳрбону завҷаи имом Ҳусайн ва модари имом Зайналобиддин дар Эрон паноҳ бурда бошад. Зеро дар ҷануби Техрон, дар наздикии шаҳри қадимаи Рай кӯҳест ба номи бибӣ Шаҳрбону, ки мардон дар он ҳақи рафтано надоранд. Дар домани кӯҳ мақбараест, ки онро мансуб ба Шаҳрбону медонанд».

Ҳангоми интишори оини ислом ҳам паёмбар (с) ва ҳам ҳулафои рошидин барои густариши дини нав дар Эронзаъмин чуноне дар мисоли Порс дидем, ба қавми эронинаҷод такя мекарданд ва доираи нуфузи онҳоро истифода менамуданд. Билохир пас аз шаҳид гаштани Ҳусайн ибни Алӣ (р) дашти Карбало шаҳри ободу файзбор шуда, моҳи муҳаррам барои аҳли шиа ва бештар мусалмонони эронитабор ба сифати моҳи мотам ва рӯзи маргаш ҳамчун рӯзи Ошуро ва ёдбуди имоми шаҳид пазируфта шуд.

Шояд ба подоши кушта шудани имоми шаҳид Ҳусайн (р) амиралмӯъминин бешафқат Язид ибни Муовия волигии Кӯфа ва Саводи Ироқро ба Убайдуллоҳ ибни Зиёд муносиб дида, бародари сеюми онҳо Салм ибни Зиёди 24-соларо волии Хуросон ва Сиистон қарор дод. Салм маншури волигӣ дар даст ба ҳузури бародари калонаш Убайдуллоҳ омад, ки бо дастури Язид ибни Муовия аз қароргоҳи лашкари Ироқ шаш ҳазор сипоҳ интихоб намояд. Убайдуллоҳ, ки дар дил бар иловаи мулкҳои зердасташ волии Хуросон шуданро мепарварид, аз ин иқдоми Язид ранҷида, ба бародараш тундхӯй намуд. Вале бо супориши амиралмӯъминин шаш ҳазор сипоҳӣ ва харҷи лашкарро ҷудо намуд.

Салм ибни Зиёд бо сарлашкарони ҷангозмуда Абдуллоҳ ибни Ҳозим, Муҳаллаб ибни Абӯсуфра, Ҳанзал ибни Арод сӯи Хуросон ҳаракат намуда, аз ҳисоби арабҳои ғоратмуштоқи муқими Нишопуру Марв ва дигар маволиҳои ғазоталаб сафи

сарбозонашро сечанд афзуд. Ӯ мувофиқи маълумоти Табарӣ аз рӯди Ҷайхун гузашта, бо туркон ҷарб кард, «ба дари Хоразм шуд ва як сол дар он ҷойгоҳ бимонд». Салм ибни Зиёд бо аҳли Хоразм сулҳ баста, мувофиқи паймон 400 ҳазор дирам, ғалаи аспҳои тезтак ва бастаҳои пӯсти сахту дурушти кемухт рабуду сӯи Бухоро раҳсипор гашт.

Маликаи шӯрбаҳти Бухоро, ки аз тохтутозҳои бераҳмонаи Убайдуллоҳ ва Саид ибни Усмон ҳанӯз ба худ наомада буд, ночор аз ихшиди Суғд Тархун ва ҳокими туркҳо Бидун имдод талабид. Хутанхотун, ки хусну ҷамоли худодаш Саид ибни Усмон ва чандин сарлашкарони арабро мафтун карда буд ва аз миёни аспзодаҳои Бухорову ихшидҳои Суғд ва пешвоёни турк харидорони зиёде дошт, оқибат бо шартӣ ҳимояи Бухоро хостгории Тархунро пазируфт. Акнун маликаи Бухоро ва ихшиди Самарқанд аҳди издивоҷ бастан намуда, ҳокими туркҳо ҳам ба набарди зидди арабҳо даъват мекунанд.

Аз ноомади кор дастаҳои пешоҳанги сипоҳи Салм ибни Зиёд аз Хоразм ба Бухоро расида, мувофиқи аҳду паймони пешакӣ ворида шаҳр мегарданд. Вале ҳуди ҳамон бегоҳ лашкари имдодии суғдиён ва дувоздаҳ ҳазор савораи урдуи Бидун низ ба Бухоро наздик меоянд. Тархун, ки аз афташ ба ҷои Сорак ихшиди Самарқанд шуда буд, бо урдуи ҷангии туркон муттаҳид шуда, ба лашкари талояи арабҳо бо сарвари Муҳаллаб ибни Абӯсуфра (ҳамоне ки як чашмашро бохта буд) ҳамла меоваранд. Дар натиҷаи ҷанги шадид тақрибан панҷсад нафар арабҳо набуд шуда, боқимондашон ба лашкароҳи Салм ибни Зиёд фирор менамоянд.

Ҳамин тариқ, дар остони Бухоро соли 681 задухӯрди шадиде миёни лашкари араб ва сипоҳи муттаҳидаи суғдиёну туркон сурат мегирад, ки аз ҳар ду ҷониб ҳазорҳо нафар қурбон мешаванд. Рӯзҳои аввали муҳориба сипоҳи муттаҳидаи суғдиёну туркҳо чандин ҳучумҳои фатҳовар намуда, савораҳои арабро ба фирору ақибнишинӣ водор месозанд. Вале ҳангоми муҳорибаҳо дар қалби сипоҳи пешвои туркҳо Бидун кушта мешавад ва урдуи бесарвари ӯ пароканда шуда, майдони муҳорибаро тарк менамоянд. Ихшиди Суғд

Тархун низ идомаи муҳорибаро бо лашкари афзуни араб бесуд шумурда, сӯи Самарқанд ақиб менишинад.

Хутанхотуни бечора дар миёни обу оташ монда, ночор бо арабҳо сулҳ мебандад ва хирочу товони афзуни ҷангро мепардозад. Мувофиқи ахбори Наршаҳӣ ғаниматҳои ҷангиرو ба ҳар сипоҳи савора 2400 дирам ва ба ҳар сипоҳии пиёда 1200 дирам тақсим менамоянд. Сипас сипоҳи Салм ибни Зиёд ба фатҳи вилояти Суғду пойтахти он Самарқанд мешитобанд.

Аз афти қор муҳосираи начандон тӯлонии Самарқанд бо сулҳу созиш анҷом ёфта, Тархун зимни пардохтани ҳазор фидяи яквақта бо арабҳо муносибати мусолиҳатомезро ба роҳ меандозад. Салм ибни Зиёд зимистони соли 682-ро дар Самарқанд истиқбол мегирад ва соҳиби писар шуда, ўро Суғдӣ ном мегузорад. Мувофиқи ахбори Наршаҳӣ ва Балозурий Салм ибни Зиёд дар таи 2 соли тохтутозҳояш тақрибан даҳ миллион дирҳам ба хазинаи хилофат мепардозад. Ў худи ҳамон сол барои фатҳи Хучанд низ сипоҳ мефиристад, вале ба лашкари ў пирӯзӣ муяссар намегардад.

Дар соли сеюми аморати Салм ибни Зиёд дар маркази хилофат ошӯбу нооромӣҳо боло мегирад. Язид ибни Муовия барои сарқӯб сохтани аҳолии Макка ва Мадина гурӯҳи ҷангиеро аз ҳисоби насронӣҳои қabilaи Талғиб фиристода, тавассути манҷаниқҳо ва арродаҳои нафтафкан натанҳо Макка, балки хонаи Каъбаро низ хароб месозад. Ба қавли Табарӣ «шомӣён гирди Макка даромаданд ва манҷаниқ бисохтанд, чунон ки санг ба хонаи Каъба меафтад ва сутунҳо мешикаст».

Аз ин харобсозии хонаи Каъба чанде нагузашта Язид ибни Муовия тақрибан 11 ноябри соли 683 ғавтид ва ҷонибдоронаш ба ҷои ў писараш Муовияи II-ро халифа гузоштанд. Аз миён чил рӯз нагузашта Муовияи II ҳам ба таври ногаҳонӣ вафот кард. Нооромӣҳо дар Кӯфаву Басра авҷ гирифт ва тақдири хилофат ба дасти авлоди дигари умавӣён гузашта, соли 684 намояндаи хонадони марвонӣён - Марвон ибни Ҳакам ба хилофат расид. Ў барои аз миён бардоштани ихтилофи хонаводагӣ бо яке аз занони бевамондаи Язид ибни

Муовия издивоҷ намуд. Вале аз миён як сол нагузашта буд, ки Марвон ибни Ҳакам ба таври ногаҳонӣ фавтид. Мувофиқи хабари Табарӣ Марвони 81-сола писари худ Абдулмаликро валиаҳд қарор дод, аммо зани беваи Муовия аз халифа нашудани писараш Холид барошуфта, Марвонро қасдан гулӯгир намуда кушт.

Сарфи назар аз сӯйқасд ва бархестани фитнаҳо моҳи апрели соли 685 Абдулмалик ибни Марвон ба маснади хилофат расида, беш аз бист сол ҳукмронӣ кард. Дар давраи хилофати Абдулмалик (685-705) ва вориси ӯ Валиди I (705-715) кишваркушоӣҳо бештар дар Ғарб идома ёфта, доманаи ҳукумати умавиён ба уқёнуси Атлантик, ҳудудҳои Испанияву Фаронса ва нимҷазираи Пириней расид. Дар Осиёи Сағир умавиён ҷазираҳои Кипр ва Родосро забт намуда, чандин бор ба Константинопол ҳамла оварданд. Яке аз сарлашкарони умавиён Муҳаммад ибни Қосим аз Басра баромада то поёноби дарёи Ҳинд расид ва шаҳрҳои Дейбулу Мултонро дар музофоти Панҷоб забт намуд.

Ҳамин тариқ умавиён як империяи бузургу паҳновареро таъсис доданд, ки ҳудудҳои он аз қаламрави умумии империяҳои Сосониён ва Рум афзунтар буда, дар доманаи се қитъаи олам - Осиё, Африқо ва Аврупо доман афрохта буд. Азбаски доманаи мавзӯ ҳеле фарох аст, мо аз тафсилоти муборизаҳои мухталифи ин империяи паҳновар, рақобатҳои маркази хилофат, ҷангомаҳои хурду бузурги байниқабилавӣ, зиддиятҳои фирқавию мазҳабӣ, ҳадафҳои сиёсӣву иҷтимоӣ, инчунин низоми идоракунии динӣву тадбирҳои давлатдорӣи умавиён ҳуддорӣ намуда, бештар ба кишваркушоӣву футуҳоти минбаъдаи лашкари мусулмонон ва густариши оини ислом дар Осиёи Миёна таваҷҷӯҳ менамоем.

Чуноне ки гуфтем, Салм ибни Зиёд бо ғаниматҳои зиёд соли 683 ба Марв бозгашта, танзими умури идораи Хуросон ва вилоятҳои забтшудаи Мовароуннаҳрро идома мебахшад. Дар поёни тирамоҳи соли 983 хабари марги Язид ба Салм ибни Зиёд расида бошад ҳам, ӯ аз тарси сар задани ошӯб ин мусибатро ниҳон медорад. Билохир ӯ яке аз сарлашкарони

араби муқими Хуросон - Абдуллоҳ ибни Ҳозимро ба ҷои худ таин намуда, ғаниматҳои рабудашро қариб дар ҳазор аспу уштур бор карда, сӯи Димишқ мешитобад. Вале дар ин ҳангом писари Язид - Муовияи II ҳам баъди чил рӯзи хилофаташ ногаҳон фавтида, яке аз даъвогарони маснади халифат аз-Зубайр нуфузи зиёде пайдо мекунад. Салм ба хоҳири қаробат чустан ба ҳузури душмани Язид аз-Зубайр меравад. Аз тақдири бадфарҷом аз-Зубайр ўро хушунатомез истиқбол намуда, чор миллион дирҳам ҷаброн меситонад ва ҳудашро ба зиндон меафканад. Бародараш Убайдуллоҳ ибни Зиёд низ аз таъқиби душманони Муовия ва хайрхоҳони Ҳусайн ибни Алӣ Кўфаро тарк намуда, нуфузи собиқаашро бо куштани набераи паёмбар (с) бохта буд.

Волии нави Хуросон Абдуллоҳ ибни Ҳозим баъди марги халифа Марвон аз нооромии дохилии маркази хилофат истифода намуда, истиқлолияти худро эълон кард ва ба номаш сиккаи типло зарб зад. Мардуми Хуросон, ки аз ҷабру ситами волиёни умавӣ ва ғоратгарии онҳо ба ҷон расида буданд, ин истиқлоли зоҳириро хеле хуш пазируфтанд. Абдуллоҳ ибни Ҳозим писараш Мўсоро волии Марв қарор дода, сӯи Ҳироту Нишопур лашкар мекашад ва баъди фатҳи он писари дигараш Муҳаммад ва сарлашкарараш Букайрро ҳокими шаҳрҳои забтшуда мегузорад.

Халифаи нав Абдулмалик аз кӯшишҳои истиқлолхоҳии Хуросон безобита шуда, байни Абдуллоҳ ибни Ҳозим ва сарлашқари ӯ Букайр низоъ меангезад. Сабаби аслии низоъ он буд, ки халифа Абдулмалик волии истиқлолхоҳ Ибни Ҳозимро барои гирифтани маншури ҳафтсола ва адои қасами садоқат ба Димишқ даъват мекунад. Вале Ибни Ҳозим дар паси ин даъват ниҳон будани хатари маргро эҳсос карда, даъвати халифаро рад менамояд. Халифа дарҳол маншури хилофати Хуросонро ба Букайршоҳ фиристода, ўро ба муқобили Ибни Ҳозим меангезад. Ибни Ҳозим ҳангоми ҷангу таъқибҳо соли 692 бар асари сӯиқасд кушта мешавад ва писараш Мўсо дар Тирмиз мустақилона ҳукмронӣ менамояд. Ӯ баъди марги падараш ҳокимияти арабҳоро эътироф накарда,

бо ихшиди Самарқанд Тархун ва шоҳи Хуталон Шаҳбол муносибатҳои дӯстона ва дастгирии тарафайнро барқарор месозад.

2. Забткориҳои Қутайба ибни Муслим ва огози муборизаҳои истиқлолхоҳии мардуми Хуросон ва Мовароуннаҳр

Дар замони хилофати Абдулмалик ибни Марвон (685-705) вазъи дохилии маркази хилофат ба низоми омада, ҳаракати ошӯбҳои даъвогарони маснади хилофат сарқуб карда мешавад. Пас аз ин, сиёсати муттаҳид намудани кишварҳои дурдасти ошӯбпеша оғоз меёбад. Минтақаи Хуросону Мовароуннаҳр, ки тадриҷан ба яке аз нуқтаҳои низоъ ва муборизаҳои зидди умавиён табдил ёфта буд, ба дасти волии саҳтгирӣ бешафқате ниёз дошт. Шояд аз ҳамин хотир яке аз сарлашкарони золим, маккор ва зираки умавиён Қутайба ибни Муслим соли 704 волии Хуросон таъин мегардад. Ӯ фатҳи Мовароуннаҳр ва мутеъ намудани ҳокимони саркашро мақсади ниҳии худ қарор дода, қабл аз ҳама меҳост аз парокандагии мамлакат ва муҳолифати ашрофони маҳаллӣ истифода намояд.

Сарқубсозии исёни Мӯсо нахустин иқдоме, ки ӯ ҳанӯз ба Хуросон нарасида пеш гирифт, ба муқобили исёни ҳокими саркашу истиқлолхоҳ Мӯсо ибни Абдуллоҳ дастаи лашкари 15-ҳазораи Усмон ибни Масъудро ҳидоят намуда, дастур дод, ки бо ихшиди Суғд Тархун ва шоҳи Хатлон Шаҳбол иттифоқ бубандад ва Мӯсои гарданкашро аз дастгирии ҳокимони маҳаллӣ маҳрум созад. Мӯсо дар натиҷаи муҳосираи думоҳаи дастаҳои муштарак дар қалъаи Тирмиз устуворона муқобилият намуда, бо сипоҳи 8 ҳазорааш дар се самт меҷангид. Оқибат баъди 15 соли истиқлолияташ ҳангоми раҳна задани муҳосира соли 705 дар ҷанги нобаробари иттиҳоди арабҳо бо суғдиёну хатлонӣён кушта шуд.

Қутайба ибни Муслим, ки мактаби набардҳои беамон, қатлу куштор, таъқибу қазодиҳои волии Ироқ - Ҳаҷҷоҷ ибни Юсуфи золиро гузашта буд ва барои тарсондани чашми

ошӯбгарону истиқлолхоҳон ва саркӯб сохтани мардуми озодаи аз фитнаю дасиса, таҳқиру ҷазодиҳӣ, қатлу куштор, хуллас аз ҳама гуна усулҳои хиёнатӣ ночавонмардӣ басо моҳирона истифода мекард.

Қутайба ибни Муслим ба масал шогирде буд, ки аз устодаш Ҳаҷҷоҷи золим (ӯ дар Ироқ беш аз 130 ҳазор муҳолифони сиёсати умавиёноро шахсан ба куштан додааст), даҳ сару гардан мегузаронд. Ӯ забткорию ғоратгарӣ ва тохтутозҳои истилогаронаи волиёни дастнишони арабҳо - Абдуллоҳ ибни Амир, Қайс ибни Ҳайсам, Убайдуллоҳ ибни Зиёд, Саид ибни Усмон, Салм ибни Зиёд ва дигаронро идома дода, дар айни ҳол истилои муташаккилона, фатҳи пайдарпай ва сиёсати ҳадафманди мутеъ намудани сарзамини Осиёи Миёна ё ба қавли арабҳо Мовароуннаҳрро пеш гирифт. Ӯ дар ин роҳ ба усули кайҳо озмудааш «чудой ангеzu шикаст деҳ» таъя намуда, ба қавли Табарӣ бо малики Чағониён Тиши Аъвар, ихшиди Суғд Тархун, ҳокимони Аҳоруну Шумон бо ваъдаи нигоҳ доштани маснади собиқаашон тарҳи дӯстӣ ангехт ва ба нест кардани душманони хилофати умавиён шурӯъ намуд.

Хурӯҷи Низак. Яке аз рақибони сарсаҳти хилофат ва ҳокимони истиқлолхоҳ баъди марги Мӯсо ибни Абдуллоҳ подшоҳи қалъаи Бодғис Низаки Тархон буд, ки ду дафъа, яъне солҳои 703 ва 704 аз ҷониби волии собиқӣ Хуросон Язид ибни Муҳаллаб саркӯб шуда бошад ҳам, қалъаро аз нав гашта мегирифт ва истиқлолияти худро эълон мекард. Низак аслан аз насаби шоҳони ҳайтоӣ ва мардуми истиқлолхоҳи Балх буда, дар дохилии қалъаи Бодғис ҳашт ҳазор сипоҳии ҷонибдорашро гирд оварда, ҳокимияти арабҳоро эътироф намекард. Ӯ бо тохтутозҳои ногаҳониаш волиёни арабро бесаранҷом менамуд ва ҳатто сипоҳиёни арабро асир мегирифт ва ба қавли Табарӣ «гурӯҳе аз асирони мусулмон ба дасти ӯ андар буд». Қутайба ба Низак нома навишта, ӯро амон дод, озода кардани сарбозони мусулмонро дархост ва ба сифати фармондеҳ лашкари афзуну ҷангозмудаашро барои ширкат варзидан дар ғазоҳои минбаъдаи ислом даъват

кард. Низак баъди гирифтани номаи Қутайба ва чандин бор ташриф овардани расули ӯ Сулайми Носеҳ ба ваъдаҳои афзуни волии нав фирефта шуда, ба Марв омада сулҳ баст, ислом пазируфт ва дар чандин лашкаркашиҳои ӯ, аз ҷумла фатҳи Пайканду Форёб (соли 706) ширкат варзид. Ӯ дар қараёни муҳорибаҳои Пайканду Форёб зулму хунрезии бешумори Қутайбаро бо чашми сар дида, ниҳоду сираташро шинохт ва аз ӯ рухсати ба Тахористон бозгаштан пурсид. Бо ҳамин робитаю ҳамкориашро бо ин лашкаркаши бетараҳҳум қатъ намуда, аз эътирофи ҳокимияти арабҳо даст кашид.

Ӯ ба дараи Хулм омада исён зоҳир кард ва сӯи «маликони Балху Марворӯд, Толиқон ва Кобулшоҳ кас фиристода» онҳоро ба муқобили Қутайба даъват намуд. Ӯ омили Қутайба дар Тахористон - аш-Шаззии Ҷабғуро асир гирифт ва ба муқобили арабҳо лашкар ғундошт. Барои бар зидди арабҳо ҷангидан чандин сипоҳбадону деҳқонони ватанпараст, аз ҷумла сипоҳбади Балх, Шаҳрак ном ошӯбгаре аз Толиқон, Торсал ном родмарде аз Ҷурҷон ва Бодом ном деҳқоне аз Марв ризоият доданд. Ҳатто Кобулшоҳ пуштибониро аз Низак ваъда дода, ҳимояи аҳли аёл ва амволи ӯро ба зимма гирифт.

Қутайба ночор ҳамроҳи бародараш Абдурахмон ибни Муслим бо дастаи лашкари дувоздаҳазора ба самти Балх ҳаракат карда, дар музофоти Барукану Самангон мавқеъ гирифт. Ӯ ҳокимони мавҷудаи Балх, Марворӯд, Фероб, Ҷузҷон, Толиқон ва Ҷағониёнро водор намуд, ки лашкар ғундошта, бо сипоҳи ӯ бипайванданд.

Низак бо лашкари начандон зиёд дар қалъаи Дуғули Бағлон истеҳком гирифта, ба арабҳо ҳучуми ногаҳонӣ меовард. Қутайба ва бародараш Абдурахмон бо лашкари афзуни хеш роҳҳои асосӣ, аз ҷумла тангнои дараи Ғазараро банд намуда, омадани сипоҳҳои имдодиро ба ёрии Низак бозмедоштанд. Дар ин ҷанг ҳокими рустои Рубихон ба амон пурсидан омада, ба арабҳо роҳи ниҳонии қалъаи Дуғулро нишон дод. Арабҳо аз роҳи ниҳонӣ ба қалъа ҳамла оварданд. Низак аз он ҷо ба қалъаи Фитаҷои Самангон фирор намуда, муқовиматро идома бахшид. Қутайба ба истинтоқи асирон ва

сокинони Толиқон, Бағлон ва Бодғис рӯ оварда, шаҳристони кӯҳани Балх, оташкадаи Навбаҳор ва дигар маъбадҳои мавҷудаи Тахористонро ба хок яксон намуд. Мувофиқи ахбори уламои таърих ӯ барои тарсондани чашми мардум ҳазорҳо ошӯбгаронро дар фосилаи чаҳор фарсах (тақрибан 22 км) ба дор овехт. Қутайба баъди муҳосираи тӯлонии қалъаи Фитаҷо Низакро амон дода, бо найранг асир гирифт ва оқибат сарашро бурида ба Димишқ - пойтахти хилофат фиристод.

Пирӯзии Қутайба асосан бар асари парокандагии мулкҳои Мовароуннаҳр Хуросон, муҳолифати миёни подшоҳону ҳокимони мустақилу ниммустақил ва ба ҳокимони хурду реза тақсим шудани ин сарзамин мурасар меагашт. Масалан, вақте ки Низак бо миёнаравии баъзе дӯстони собиқаш, аз ғояти ночориву беилоҷӣ ба ваъдаи амон бахшидану қасами садоқат хӯрдани Қутайба бовар карда, аз қалъаи Самангон ба қароргоҳи ӯ омад, дар атрофи сарлашқари араб подшоҳону ҳокимони маҳаллии Шумон, Аҳорун, Хатлон, Чағониён ва Балх ҳузур доштанд. Ҳатто баъзе ихшиду худотҳои хиёнатпеша ба мисли малики Чағониён - Тиши Аъвар кайҳо ба ҷониби Қутайба гузашта, меҳостанд рақибони маҳаллии худро бо дасти ӯ нест кунанд ва мансабашонро нигоҳ доранд.

Қутайба маҳз бо ҳидояту ёвари баъзе ҳокимони маҳаллӣ, аз ҷумла Тиши Аъвар аз дарёи Ҷайҳун гузашта, соли 706 ба сӯи Бухоро раҳсипор гардид ва дар сари роҳ Пайкандро забт намуд. Чуноне гуфтем, ба ин футуҳоти қаблии Қутайба, родмарди истиқлолхоҳ Низаки Тархон низ бо аҳли сипоҳаш пайваста, аз сарлашқари мусулмонон пуштибонии адолату инсофро чашмдор буд. Пайканд дар он замон яке аз шаҳрҳои тижоратию ободу пешрафтаи минтақаи Мовароуннаҳр буда, аҳолиаш ба арабҳо муқобилияти сахт нишон доданд. Дар муқорибаҳои шадиди Пайканд, ки дар ҳимояи он дастаҳои сипоҳи фидоии Суғд ширкат доштанд, арабҳо чандин бор ба ақибнишинӣ маҷбур шуда, талафоти зиёде доданд. Вале муҳосираи тӯлонии шаҳр (ба қавле аз 2 то 10 моҳ идома ёфтааст) ва аз ҷониби арабҳо баста шудани роҳҳои асосии алоқа, ҳимоятгаронро ба таслим шудан водор намуд.

Кутайба баъди истинтоку саркӯб сохтани аҳли Пайканд роҳи Бухороро пеш гирифт, аммо ҳанӯз 5 фарсах нарафта, хабари ошӯби дубораи шаҳр ва кушта шудани дастнишонони араб ба ӯшаш расид. Ӯ ночор бозгашта Пайкандро дубора забт намуд, муборизони шаҳрро аз дами тег гузаронда, занону кӯдаконро ба ғуломӣ бурд. Ӯ аз Пайканд ин дафъа ғанимати хеле зиёд, зару зевар, ҷомаву матоҳои хушбофт, яроку аслиҳа ва дигар лавозимоти ҷангино гонат намуд. Табарӣ менигорад, ки дар миёни асирон тоҷири якҷашмае ҷони худро харидан хоста, бар ивазаш «панҷ ҳазор ҷомаи ҳарири чинии қиматаш ҳазор-ҳазор дирам» пешниҳод намуд. Вале Кутайбаи маккор ҳам тоҷирро кушту ҳам ҷомаҳоро соҳиб шуд. Аз ҷумлаи ғаниматҳои Пайканд «буте заррин буд, панҷоҳ ҳазор мисқол ва ду марвориди бузург, чунон ки Кутайба андар он шигифт бимонд аз бузургию равшании он».

Кутайба баъди хароб сохтани Пайканд ба сӯи Бухоро ҳаракат намуда, дар музофоти Рометан бо нерӯи муштаракӣ сипоҳиёни Бухоро, Самарқанд ва туркони ба имдодрасида дучор омад. Ин нерӯи муттаҳида сипоҳи афзуни бародари Кутайба Абдурахмон ибни Муслимро ба муҳосира гирифта, аҳволи арабҳои истилогарро хеле танг намуданд. Азбаски лашкари муттаҳидаи аҳли Бухоро, Суғд ва урдуи туркон, нақшаи амалиёти муштарак ва сарвари ягона надоштанд, арабҳоро то охир шикаст дода натавонистанд.

Кутайба дар ин муҳорибаи аввал талафоти зиёд дода, ночор ба Марв бозгашт ва ба набарди навбатии фатҳ намудани Бухоро омодагӣ дид. Аз ин бебарории ӯ Ҳаҷҷоқ ибни Юсуф, ки сардори бевоситаи Кутайба буд, барошӯфта амр дод, ки бо кадом баҳое набошад, Бухороро забт намояд.

Кутайба соли 707 ва 708 ду дафъаи дигар ба Бухоро ҳуҷум оварда, кӯшиш намуд, ки шаҳрҳои Кеш, Нахшаб ва Самарқандро фатҳ кунад. Аммо кӯшишҳои натиҷаи дилхоҳ надод ва ҳар ду дафъа ҳам аз қувваи мутаҳидаи суғдиёну туркҳо шикаст хӯрда, дубора ба Марв бозгашт.

Кутайба баъди тайёрии ҷиддӣ дидан ниҳоят соли 709, бори чорум ба Бухоро ҳуҷум овард. Вардонхудот, ки он вақтҳо

ҳокими мустақили Бухоро ва музофотҳои атрофи он буд, аз нав суғдиён ва туркҳоро ба мадад хонд. Чуноне дар боло гуфтем, дар арафаи истилои арабҳо Бухоро ба ду подшоҳгари мустақил, яъне Бухорхудот ва Вардонхудот тақсим мешуд ва ин подшоҳон бо ҳамдигар чандон созишу муросо надоштанд. Бо вуҷуди ин дастаҳои муттаҳиди Тархун, Хутанхотун, Вардонхудот ва урдуи 40 ҳазораи ҳокони турк - Қарамағнун лашкари Қутайбаро дар миёни Бухоро ва рустоҳои Рометан, Хунбун ва Тороб ихота намуда, ба онҳо зарбаҳои ҳалокатовар мезаданд.

Ин лашкаркаши маккор баъди бебарориҳо чун дид, ки дар ҷанги рӯбарӯ ва мардона ғолиб омада наметавонад, роҳи ҷилаву найрангро пеш гирифт. Ба қавли Наршаҳӣ Қутайба ба назди ихшиди Суғд ҷосусони хеш ва касони бозғетимоди Тархунро фиристода, бовар кунонд, ки арабҳо аз Бухоро пас аз чанде бозгашта мераванд ва ҳокони турк дар ин фурсати муносиб бо лашкари омодаи набардаш меҳаҷад Суғди пурсарвату зеборо ба ғорат барад.

Яке аз ҷосусони Қутайба Ҳаён ан-Набатӣ бо Тархун пинҳонӣ паймон баста, аз ӯ 2 миллион дирҳам сулҳона ситонд ва матни қарордоди сулҳро барояш пешниҳод намуд. Тархун ба хоҳири нигоҳ доштани ҳокимияти хеш ба доми Қутайба афтода, урдуи туркҳо ва сипоҳи дигар иттифоқчиёро дар майдони муҳориба танҳо гузошт ва аз идома додани ҷанг даст кашид. Қутайба баъди ин паймон дарҳол ба туркҳо ва фидоӣни дигари Бухоро ҳамла оварда, ба қавли Табарӣ эълон кард, ки ба ҳар сари аз тан ҷудошудаи рақибонаш сад дирам мепардозад. Дар натиҷа аз сари муҳофизони Бухоро пуштаҳои баланд гирд омада, шаҳр оқибат таслим мегардад. Қутайба Вардонхудотро бо ҳама аҳли аёлаш нест карда, ҳар ду мулки Бухороро муттаҳид сохт ва яке аз муқаррабонашро дастнишон намуд.

Мувофиқи маълумоти Наршаҳӣ, Қутайба ибни Муслим баъди бори чорум ишғол кардани Бухоро ва сарқӯб сохтани ҳимоятгарони шаҳр мардумро маҷбур намуд, ки нисфи хонаи иқоматии худро ба арабҳо диҳанд, то ки онҳо мардуми

ғайримусулмонро ба дини мубини ислом балад созанд. Ин сиёсат дертар вусъат ёфта, дар шахрҳои Марв, Самарқанд, Кеш, Нахшаб, Фарғона, Чоч ва ҷумлаи қаламрави Суғд ҷорӣ гардид ва соҳибони хона маҷбур буданд, ки ғайри пардохти хирочу қизя, боз эҳтиёҷоти хоҷаҳои арабро сомон диҳанд. Дар ибтидо онҳое, ки ислом меоварданд, ва зарурияти динияро холисона адо мекарданд, соҳиби имтиёз гардида, аз пардохти қизяи сарона озод ва ҳатто ба гирифтани миқдоре дирҳам мушарраф мешуданд.

Қутайба баъди фатҳи Бухоро соли 710 Шумон, Кеш ва Нахшабро ба осонӣ забт намуда, ғаниматҳои ҷангино тақсим кард ва омодаи набарди навбатӣ ба самти Самарқанд шуд. Вале дар ин ҳангом шоҳи Хоразм ба ҳузури ӯ омада, барои фурӯ нишондани исёни бародараш Хурзод имдод пурсид. Ӯ соли 711 ба Хоразм лашкар кашида исёни Хурзодро фурӯ нишонд ва Хоразмшоҳ маҷбур шуд, ки бо Қутайба аҳднома баста, васояти ҳокимияти арабро эътироф намояд. Дар ин ҳангом Қутайба барои ситонидани андоз вакилонашро ба ҳузури Тархун фиристод, вале сокинони Самарқанд аз қасди лашкаркашии Қутайба ва сиёсати созишкорунаи Тархун ба шӯр омада, ӯро барканор месозанд ва Ғуракро пешвои худ қарор медиҳанд. Тархуни пиру ноумедгашта, ки ҳам эътимоду дастгирии арабҳо ва ҳам боварии ошӯбгарони суғдиро аз даст дода буд, соли 710 андаруни зиндон қабзаи шамшерашро ба замин ва теғашро ба сина ниҳода худкушӣ намуд.

Қутайба бо баҳонаи ситонидани қасоси Тархун бо дастаҳои ҳарбии бухориёну хоразмиён соли 712 ҳамроҳи бародараш Абдурраҳмон ба Самарқанд ҳуҷум овард. Сипоҳи муттаҳидаи беш аз бистҳазораи Қутайба ҳисори Самарқандро муҳосира намуда, дар давоми беш аз як моҳ бо 300 манҷаниқ ва дастаҳои афзуни тирандозон қалъаро раҳна задан меҳостанд. Сарони Самарқанд аз подшоҳони Чочу Фарғона ва урдуи туркҳо имдод мепурсанд, вале туркҳо аз хиёлати Тархун огоҳ шуда, ба мардуми дар муҳосирамонда кӯмак кардан намехоҳанд.

Ҳамин тариқ, муҳофизони Самарқанд танҳо монда,

маҷбур мешаванд, ки сулҳ банданд ва шартҳои гарони аҳдномаи Қутайбаро бипазиранд. Ба қавли Табарӣ «Қутайба бо эшон сулҳ кард бо даҳ бор ҳазор-ҳазор дирам, ки ҳар соле бидиҳанд ва имсол се ҳазор сар барда бидиҳанд, ки андар миёни эшон кӯдаки хурд набуваду на марди пир ва ҳар чӣ андар оташкадаҳост аз зинатҳои баргирад ва бутонро бисӯзонад». Ва мувофиқи гуфтаи ҳамон муаллиф «бутҳо ва ҷумлаи меҳҳои заррину симинро гудохтанд, ки аз он 50 ҳазор мисқол зару сим ҳосил гашт». Сипас Қутайба дар ҷои оташкадаҳо масҷиде сохт ва мардуми Суғдро ба ислом овардану намоз гузоридан маҷбур кард.

Баъди истилои Самарқанд Қутайба бародари дигари худ Абдулло ибни Муслимро волии арабҳо дар Самарқанд қарор дода, бо сипоҳи афзун гузошту сӯи Марв бозгашт. Ӯ ҳанӯз ба Марв наомада хабар расид, ки фидоӣи суғдӣ ва урдуи туркҳо Самарқандро ба муҳосира гирифта, ҳоли арабҳоро басо танг кардаанд. Қутайба бо сипоҳи афзун баҳори соли 713 бозгашта ҷони бародараш ва лашкари арабҳоро наҷот дод ва сокинони Самарқандро гирифтори ҷазоҳои мудҳиш намуд.

Дар ин ҷо қатлу ғорат, тохтутозу харобкорӣ, ҷабру зулми беандоза ва хиёнатпешагиву риёкориҳои Қутайба ибни Муслимро мухтасар намуда, меафзоем, ки ӯ солҳои 713-714 ба Хуҷанд, Чоч ва Фарғона лашкар кашида, дар Истаравшан кушторҳои оммавино ба роҳ андохт. Ӯ соли 714 Исфичобро забт намуда, аз тариқи Чоч ба Фарғона омад ва муддате ин мулки хушбоду ҳаворо маскани зисти худ қарор дод. Маълумоте низ вучуд дорад, ки гӯе Қутайба дар Фарғона маҳаллаи арабнишин сохта, меҳостааст дар фарҷоми умр ин мулкро иқоматгоҳи доимиаш қарор диҳад ва сипас кишваркушоиҳоро дар самти Чин ба роҳ андозад. Ҳар чӣ ҳам набошад, ин орзуи вопасини ӯ мустаҷоб гардид ва Фарғона макони зисти охирини ӯ қарор ёфт.

Аз қазои тақдир соли 715 Валид ибни Абдумалик аз қаҳон реҳлат намуда, ба ҷои ӯ бародараш Сулаймон ибни Абдулмалик (715-717) ба маснади хилофат нишаст. Муносибати Қутайба ибни Муслим бо халифаи ҷадид чандон

хуб набуд, аз ин рӯ ӯ ба халифа пайғом навишта хушдор дод, ки мардуми вилояти Хуросону Мовароуннаҳр аз зарби шамшери ӯ ислом пазируфтаанд, вагарна ҳафтае нагузашта рӯ ба кеши собиқаи худ меоранд. Сулаймон ибни Абдулмалик аз ин густоҳии Қутайба барошуфта, ӯро аз аморати Хуросон барканор намуд.

Қутайба ба халифаи нав осӣ шуда, истиқлоли худро эълон кард ва умед аз пуштибонии мардуми Хуросон дошт ва ҳатто насаби модари худро хуросонӣ баровард. Вале оқибат соли 715 ҳамроҳи бародарону писарон ва 11 нафар муқаррабонаш кушта гардид ва дертар баъзе пайравони ислом ӯро шаҳиди барҳақ эълон карданд. Шаҳодати ӯро ба қазовати Худованд ҳавола намуда, фақат меафзоем, ки Қутайба «ба сабаби савганди дар яке аз набардҳо хӯрдаи худ он қадар мардумро кушт, ки ба тамоми маънии калима аз хуни онҳо осиеб равон гардонид, гандум орд кард ва аз он орд нон пухта тановул намуда, занҳо ва духтарони онҳоро дар ҳузури онон ба лашкари араб қисмат кард». Рисолати Қутайба ибни Муслим бо ҳамин анҷом ёфта, сарзамини Мовароуннаҳр бо зарби шамшери арабҳо фатҳ гардид ва дини мубини ислом то ҳудудҳои Чин пайравони зиёде пайдо кард.

Баъди марги Қутайба ибни Муслим кишваркушоии арабҳо дар Осиёи Миёна муддате қатъ шуда бошад ҳам, империяи паҳновари онҳо қисмати шимолии Африқо, канораҳои уқёнуси Атлантику Испания (Андалусия), остони Константинопол, воҳаҳои Қафқоз, марзҳои Мовароуннаҳру канораҳои шарқии Чин ва ҳудудҳои рӯди Ҳинду шимолии Ҳиндустонро фаро гирифта, аз бузургтарин империяҳои аҳди қадим - империяи Куруши Кабир ва Искандари Мақдунӣ ба маротиб афзунтар гардид.

3. Муборизаи истиқлолхоҳонаи фидоӣ ба Суғд ва Хатлон бар зидди арабҳо.

Баъди марги Қутайба ибни Муслим қудрати собиқа ва нуфузи арабҳо дар Мовароуннаҳр рӯ ба коҳиш овард. Дар аҳди халифа Умари II ибни Абдулазиз (717-719), ки баъди марги Сулаймон ба хилофат расида буд, аз қасони исломро

пазируфта чизии сарона ситонида намешуд. Дертар дар натиҷаи афзудани норозигиҳои оммавӣ, халифа ба волии худ дар Хуросон Ҷарроҳ ибни Абдуллоҳ (717-719) дастур дод, ки мардуми маҳаллии мусулмоншударо аз пардохтани андоз озод намуда, ба ҷои он ушр (даҳяки ҳосили замин) ситонад. Вале ҳам омилони хироҷи арабҳо ва ҳам ашрофону заминдорони маҳаллӣ аз иҷрои ин амри халифа, ки боиси коҳидани даромади онҳо мегардид, ба таври ошкору ниҳон саркашӣ мекарданд.

Дар натиҷа норозигии мардуми Чоч, Суғд ва Фарғона афзуда, дар миёни аҳоли овозае паҳн шуд, ки гӯё баъди фарорасии соли садуми ҳиҷрӣ (тақрибан ба соли 719 рост меомад) ҳукмронии арабҳо дар Варорӯд интиҳо меёбад. Шояд ҳамин овоза изтиробе дар миёни ҳокимони собиқӣ Мовароуннаҳр ангехта, мувофиқи маълумоти Л.Н.Гумилев солҳои 718-719 бухорхудот Тағшод ва ихшиди Суғд Ғурак ба императори Чин нома равон карда, аз ӯ ба муқобили арабҳо фиристодани лашкари имдодиро дархост менамоянд. Мазмуни номаи фиристодаи Ғурак он буд, ки мо суғдиҳо ҳар сол қўшуни зиёде гирд оварда, ба муқобили арабҳо меҷангем. Имсол давраи охирини ҳукмронии арабҳо мебошад ва лашкари мо барои шикаст додани онҳо камӣ мекунад. Агар шумо ба ёрии мо як миқдор сарбоз фиристед, арабҳоро аз мулки худ пеш карда, сарзамини шуморо ҳам аз офати онҳо наҷот мебахшем. Императори Чин аз дастгирии мардуми Суғд худдорӣ намуда бошад ҳам, оташи муборизаҳои истиқлолхоҳӣ авҷи тоза мегирифт.

Ногуфта намонад, ки соли 717 ба дарбори халифа Умар ибни Абдулазиз як гурӯҳ намояндагони шаҳри Самарқанд ба арзу додхоҳӣ рафта, аз амиралмўъминини ислом хоҳиш менамоянд, ки заминҳои кораи аз ҷониби Қутайба ситонидаро бозгардонад. Халифаи ислом ба волии Хуросон ва қозии маҳаллӣ дастур медиҳад, ки забт карда гирифтани заминҳоро пешгирӣ намуда, ба арзи додхоҳон бирасанд. Аммо волии Хуросон Ҷарроҳ ибни Абдуллоҳ баҳона пеш меорад, ки ин заминҳо дар асоси қарордоди сулҳномаи байни Қутайба

ва сокинони Самарқанд ба сифати подоши сулҳона ситонда шудаанд ва ӯ ҳуқуқи бекор кардани ин қарордодро надорад. Ба болои ин ӯ ба ислом овардани аҳли Суғд шубҳа намуда талаб мекунад, ки пиру ҷавон чун далели мусулмоншавӣ суннати хатнаро ба ҷой оранд ва сураҳои Қуръонро аз ёд тиловат намоянд.

Густоҳии волии худсар, «ба болои сӯхта намакоб» шуда, норозигии мардум ва азми истиқлолхоҳии фидоиёно на танҳо дар Суғд, балки дар Деҳистон, Ҷурҷон ва Табаристон меафзояд. Яке аз ошӯбҳои бузурге, ки тақрибан дар соли 718 ба муқобили андозситониҳои афзун ва ҷабру бедодгарии арабҳо дар Хуросон сар зад, **шӯриши Ҷурҷон ва Табаристон** мебошад. Мардуми озодихоҳи Ҷурҷон қабл аз исён бо арабҳо се маротиба ҷангида, ба маблағи сад ҳазор, дусад ҳазор ва сесад ҳазор товони ҷанг пардохта буданд. Пешвои ошӯбгарон сипоҳбади Ҷурҷон, ки аз насаби шоҳони Сосонӣ буд, ҳокими дастнишон ва лашкари мавҷудаи арабҳоро кушта, сокинони Табаристонро ба мадад хонданд. Ба муқобили шӯришчиён сарлашкарони араб Муҳаллаб, Язид ва Асад ибни Абдулло муборизаи бераҳмона бурда, бо аҳли Табаристон сулҳ бастанд ва ошӯбгарони танҳомондаи Ҷурҷонро дар қалъаи кӯҳие якчанд моҳ муҳосира намуда, оқибат шикаст доданд. Ба қавли Табарӣ, сарлашкарони араб 40 ҳазор бошандагони Ҷурҷонро аз дами тег гузаронида, 5 миллион дирҳам ғанимат рабуданд. Шӯришҳои пайдарпаи Хуросон ба Мовароуннаҳр роҳ ёфта, аланҳо он дар Суғд боло гирифт.

Сиёсати андозситонии зӯроваронаву ҷабру зулми беандоза, инчунин тезутунд шудани муносибати Чарроҳ ибни Абдуллоҳ бо ихшиди Суғд Ғурак (ба қавле аз нома фиристодани Ғурак ба ҳокими Чин огоҳ шуда, ӯро иваз кардан меҳост) боиси афзудани норозигии мардум мегардад. Шояд аз ҳамин хотир халифа Умар ибни Абдулазиз аз волигии Хуросон ал-Чарроҳро барканор сохта, ба ҷои ӯ Абдурахмон ибни Нуъайм ал-Ҳамидиро таъин кард. Волии нав ба Хуросон омада, ба ҷои Ғурак хеши Тархун - Деваштичро ихшиди Суғд ва Самарқанд мегузорад. Деваштич, ки аслан дар Панҷакент

қарор дошт, дар ибтидо бо арабҳо созиш баста, худро ҷонибдори онҳо вонамуд месозад ва мавқеи худро дар Самарқанд устувор менамояд.

Ошӯби Ғӯрак ва Қарзанҷ. Дар ин ҳангом халифа Умар ибни Абдулазиз вафот мекунад ва Ғӯрак фурсатро барои исёни зидди арабҳо муносиб ёфта, ихшиди Фарғона, афшини Истаравшан ва ҳоқони туркро ба муборизаи якҷоя даъват менамояд. Ӯ бо мадади ишхиди Фарғона ва шоҳзодаи турк Курсул қалъаи Боҳилияро, ки дар музофоти Фий (ҳоло Нарпай) ҷойгир буд, муҳосира менамояд. Арабҳои дар муҳосира монда, ба ивази чил ҳазор дирҳам сулҳ карда, дар маҷмӯъ ҳафтод нафар, аз ҷумла чордаҳ нафар ашрофони бонуфузашонро ба гарав мегузоранд. Онҳо ба таври ниҳонӣ қосид фиристода, аз қароргоҳи асосии арабҳо мадад металабанд ва ба ёрии онҳо Мусайиб ибни Бишр расида меояд. Вале сипоҳи афзуни Мусайиб ҳангоми набард аз ҷониби лашкари муттаҳидаи Ғӯрак ва шоҳзодаи турк шикаст хӯрда, рӯ ба фирор меоранд. Дар ин набард волии дастнишони арабҳо дар Самарқанд бо номи Шуб ва садҳо нафар истилогарон кушта мешаванд.

Волии нави Хуросон Саид ибни Абдулазиз (720-721) ба муқобили ошӯбгарони Суғд омодагӣ дида, ду маротиба лашкар мекашад, аммо ҳар ду дафъа ҳам шикаст мехӯрад. Шояд дар ҳамин шабу рӯз Деваштич муборизаи истиқлолхоҳонаро пеш гирифта, аз қароргоҳаш ба ҳокимону шоҳони музофотҳои атроф, аз ҷумла Фарғона, Чоч, Истаравшан, Хатлон мактуб навишта, онҳоро ба муборизаи якҷоя даъват мекунад. Дар ҳамин ҳангом ҷабҳаи дуҷониби ошӯбгарон тақрибан охири соли 720 ва оғози соли 721 ба майдони мубориза баромада, дар қаламрави Суғд ду дастаи ошӯбгарони зидди арабҳо таъсис меёбад, ки ҳар кадомашон алоҳида мубориза мебарданд.

Аз ин хотир халифа Саид ибни Абдулазизро барои ноўҳдабарой ва саркӯб карда натавонишони ошӯбгарони Суғд барканор сохта, ба ҷояш лашкаркаши бераҳму маккор Саид ибни Амр ал-Ҳараширо (721-722) волии Хуросон

мегузоранд, ки дар зулму ситам аз Қутайба ибни Муслим камие надошт. Ал-Ҳарашӣ дар сарғаҳи рӯди Зарафшон сарбанди Варағсарро хароб карда, аввал сокинони Самарқанд ва деҳаҳои атрофашро аз об маҳрум месозад. Сипас ӯ ҷонибдорони Ғуракро муҳосира намуда, барои таслим шудан бо шартҳои имтиёзнок талқин менамояд. Ғурак эҳтимол аз ғоятии камчиниҳои ғизову об ва таклифҳои тасхиркунандаи барқарор шудан ба маснади ихшидӣ оқибат таклифи сулҳро мепазирад ва ислом меорад. Дар натиҷа ҷонибдорони Ғурак ба ду гурӯҳ тақсим шуда, як қисмаш ба ҷониби арабҳо мегузаранд ва мутобиқи маълумоти Балозурӣ лашкари 10 ҳазораи Ғурак ҳамроҳи арабҳо муттаҳид шуда бар зидди ошӯбгарони Суғд меҷанганд.

Гурӯҳи дигар бо сарвариҳои деҳҳои бонуфуз Қарзанҷ аз қабул кардани ислом ва додани хирочу қизии сарона рӯй тофта, ҳатто аз кишту коркарди заминҳо даст мекашанд ва аз Суғди Самарқанд ба сӯи Фарғона кӯч бастан мецоҳанд. Мутобиқи маълумоти Табарӣ Ғурак онҳоро боздоштан хоста ба итоату пардохтани хироч ва нарафтан аз Суғд ташвиқ мекунад. Вале тақрибан 8-9 ҳазор бошандаи Суғд бо сарвариҳои Қарзанҷ, ки аз насаби шоҳзодаҳои Суғд буд, мардумони рустоҳои Фарпай, Абаргар, Иштихон, Баёркат, Соскат ва Бузимҷон ҳамроҳи пешвоёнашон сӯи сарзамини ихшиди Фарғона - Алутар равона мегарданд. Ҳамин тариқ, истиқлолхоҳони Суғд ба се даста, яке ҷонибдорони Ғурак, дигаре ҷонибдорони Қарзанҷ ва сеюмӣ ҷонибдорони Деваштиҷ тақсим шуда, қобилияти муборизаи муташаққилонро аз даст медиҳанд. Гузашта аз ин, музофоти Суғд ҳам ба ду қисм тақсим шуда, қисме ба Ғурак ва қисми дигар ба Деваштиҷ итоат мекарданд.

Гурӯҳи суғдиёни ҷонибдори Қарзанҷ барои он сӯи Фарғона раҳсипор гаштанд, ки баъзе музофотҳои ин водӣ аз тасарруфи арабҳо берун монда буд. Гузашта аз ин, чанде аз пешвоёни ошӯбгарони Суғд бо ихшиди Фарғона Алутар қаробату шиносӣ дошта, бо ҳидояти Деваштиҷ аз ӯ ваъдаи паноҳ додани ошӯбгарони суғдиро гирифта буданд. Ҳангоме ки

қарор дошт, дар ибтидо бо арабҳо созиш баста, худро ҷонибдори онҳо вонамуд месозад ва мавқеи худро дар Самарқанд устувор менамояд.

Ошӯби Ғӯрак ва Қарзанҷ. Дар ин ҳангом халифа Умар ибни Абдулазиз вафот мекунад ва Ғӯрак фурсатро барои исёни зидди арабҳо муносиб ёфта, ихшиди Фарғона, афшини Истаравшан ва ҳоқони туркро ба муборизаи якҷоя даъват менамояд. Ӯ бо мадади ишхиди Фарғона ва шоҳзодаи турк Курсул қалъаи Боҳилияро, ки дар музофоти Фий (ҳоло Нарпай) ҷойгир буд, муҳосира менамояд. Арабҳои дар муҳосира монда, ба ивази чил ҳазор дирҳам сулҳ карда, дар маҷмӯъ ҳафтад нафар, аз ҷумла чордаҳ нафар ашрофони бонуфузашонро ба гарав мегузоранд. Онҳо ба таври ниҳонӣ қосид фиристода, аз қароргоҳи асосии арабҳо мадад металабанд ва ба ёрии онҳо Мусайиб ибни Бишр расида меояд. Вале сипоҳи афзуни Мусайиб ҳангоми набард аз ҷониби лашкари муттаҳидаи Ғӯрак ва шоҳзодаи турк шикаст хӯрда, рӯ ба фирор меоранд. Дар ин набард волии дастнишони арабҳо дар Самарқанд бо номи Шуб ва садҳо нафар истилогарон кушта мешаванд.

Волии нави Хуросон Саид ибни Абдулазиз (720-721) ба муқобили ошӯбгарони Суғд омодагӣ дида, ду маротиба лашкар мекашад, аммо ҳар ду дафъа ҳам шикаст мехӯрад. Шояд дар ҳамин шабу рӯз Деваштич муборизаи истиқлолхоҳонаро пеш гирифта, аз қароргоҳаш ба ҳокимону шоҳони музофотҳои атроф, аз ҷумла Фарғона, Чоч, Истаравшан, Хатлон мактуб навишта, онҳоро ба муборизаи якҷоя даъват мекунад. Дар ҳамин ҳангом ҷабҳаи дуҷониби ошӯбгарон тақрибан охири соли 720 ва оғози соли 721 ба майдони мубориза баромада, дар қаламрави Суғд ду дастаи ошӯбгарони зидди арабҳо таъсис меёбад, ки ҳар кадомашон алоҳида мубориза мебардоранд.

Аз ин хотир халифа Саид ибни Абдулазизро барои ноўҳдабарой ва саркӯб карда натавонишани ошӯбгарони Суғд барканор сохта, ба ҷояш лашкаркаши бераҳму маккор Саид ибни Амр ал-Ҳараширо (721-722) волии Хуросон

мегузоранд, ки дар зулму ситам аз Қутайба ибни Муслим камие надошт. Ал-Ҳарашӣ дар сарғаҳи рӯди Зарафшон сарбанди Варағсарро хароб карда, аввал сокинони Самарқанд ва деҳаҳои атрофашро аз об маҳрум месозад. Сипас ӯ ҷонибдорони Ғуракро муҳосира намуда, барои таслим шудан бо шартҳои имтиёзнок талқин менамояд. Ғурак эҳтимол аз ғоятии камчинии ғизову об ва таклифҳои тасхиркунандаи барқарор шудан ба маснади ихшидӣ оқибат таклифи сулҳро мепазирад ва ислом меорад. Дар натиҷа ҷонибдорони Ғурак ба ду гурӯҳ тақсим шуда, як қисмаш ба ҷониби арабҳо мегузаранд ва мутобиқи маълумоти Балозурӣ лашкари 10 ҳазораи Ғурак ҳамроҳи арабҳо муттаҳид шуда бар зидди ошӯбгарони Суғд меҷанганд.

Гурӯҳи дигар бо сарвари деҳҳои бонуфуз Қарзанҷ аз қабул кардани ислом ва додани хирочу ҷизия сарона рӯй тофта, ҳатто аз кишту коркарди заминҳо даст мекашанд ва аз Суғди Самарқанд ба сӯи Фарғона кӯч бастан мецоҳанд. Мутобиқи маълумоти Табарӣ Ғурак онҳоро боздоштан хоста ба итоату пардохтани хироч ва нарафтан аз Суғд ташвиқ мекунад. Вале тақрибан 8-9 ҳазор бошандаи Суғд бо сарвари Қарзанҷ, ки аз насаби шоҳзодаҳои Суғд буд, мардумони рустоҳои Фарпай, Абаргар, Иштихон, Баёркат, Соскат ва Бузимҷон ҳамроҳи пешвоёнашон сӯи сарзамини ихшиди Фарғона - Алутар равона мегарданд. Ҳамин тариқ, истиқлолхоҳони Суғд ба се даста, яке ҷонибдорони Ғурак, дигаре ҷонибдорони Қарзанҷ ва сеюмӣ ҷонибдорони Деваштич тақсим шуда, қобилияти муборизаи муташаккилонаро аз даст медиҳанд. Гузашта аз ин, музофоти Суғд ҳам ба ду қисм тақсим шуда, қисме ба Ғурак ва қисми дигар ба Деваштич итоат мекарданд.

Гурӯҳи суғдиёни ҷонибдори Қарзанҷ барои он сӯи Фарғона раҳсипор гаштанд, ки баъзе музофотҳои ин водӣ аз тасарруфи арабҳо берун монда буд. Гузашта аз ин, чанде аз пешвоёни ошӯбгарони Суғд бо ихшиди Фарғона Алутар қаробату шиносӣ дошта, бо ҳидояти Деваштич аз ӯ ваъдаи паноҳ додани ошӯбгарони суғдиро гирифта буданд. Ҳангоме ки

суғдиёни паноҳқўй ба Фарғона ворид шуданд, Алутар аз таъқибу кинахоҳи сарлашқари арабҳо Саид ал-Ҳарашӣ ҳаросида, муносибати худро бо ошўбгарони суғдӣ дигаргун месозад. Ӯ баҳона пеш меорад, ки ҷои ваъдакардааш дар Истам ном мавзеи Аспара (Исфара) баъди чил рӯз омода мегардад ва ӯ дар ин муддат ба бехатарии онҳо кафолат дода наметавонад. Ошўбгарон ночор дар Хучанд бозмеистанд ва Алутар аҳдшиканона писари амакаш Ниланро ба ҳузури Саид ал-Ҳарашӣ мефиристад, то ки ўро барои лашкаркашӣ ба муқобили ошўбгарони дар Хучанд қарордошта ташвиқ намояд. Саид ал-Ҳарашӣ, ки дар наздикии Дабусияи Самарқанд лашкар ғундошта, азми ба муқобили ошўбгарони Деваштич рафтан дошт, дарҳол тобистони соли 722 сарлашқараш Абдурахмон ал-Қушайрӣ ва писари ӯ Зиёд ибни Абдурахмонро бо сипоҳи пешоҳанг ҳамроҳи Нилан сӯи Хучанд раҳсипор месозад. Аз думболи онҳо нерӯи асосии арабҳо бо сарвари Саид ал-Ҳарашӣ роҳи Хучандро пеш мегиранд.

Ошўбгарони суғдӣ аз наздик омадани лашқари афзуни арабҳо огоҳ шуда, аз ихшиди Фарғона Алутар имдод металабанд. Аммо ӯ худро аз ҷанг канор кашида, баҳона пеш меорад, ки то чил рӯз ғимояти онҳоро бар дӯш нагирифтааст ва ба ҷанги арабҳо мудохила нахоҳад кард. Ошўбгарон ночор ба ғимояву ҷанги нобаробар омода гашта, дар беруни дарвозаҳои работи Хучанд чоҳҳо мекананд ва болояшро бо қамишу хок мепӯшонанд. Онҳо якчанд араби асирафтодаро аз дарвозаи қалъа раҳо намуда, гӯё аз паси асирони фирории имдодталаб тохта, онҳоро дастгир кардан мецоҳанд. Фавҷи савораҳои араб ба мадади асирони ҳамнасабаш мешитобанд ва ба чоҳ афтода худ асир мегарданд. Арабҳо қалъаи Хучандро муҳосира намуда, бо манҷаниқҳо раҳна задан мецоҳанд. Ошўбгарон ночор бо шартӣ озод кардани саду панҷоҳ асирони араб, пардохтани хирочи соли гузаштаву оянда, супурдани силоҳ ва бозгаштан ба Суғд сулҳ мекананд. Аммо дере нагузашта пай мекананд, ки ба доми фиреби Саид ал-Ҳарашӣ афтодаанд.

Саид ал-Ҳарашӣ бо баҳонаи он ки Собит ном шоҳзодаи

музофоти Иштихони Суғд зани араберо кушта зери девори қалъа гӯрондааст, паймони сулхро шикаста, ӯ ва чанде аз муқаррабонашро ба марг маҳкум менамояд. Қарзанҷ аз ин аҳдшиканӣ барошӯфта ҳамватанонашро ба ошӯбу ҷанги нобаробар меҳонад. Суғдиҳои бесилоҳ бо ҷӯбдасту санг мусаллаҳ шуда ба арабҳо ҳамла меоранд ва аз ду тараф касони зиёде кушта мешаванд. Саид ал-Ҳарашӣ ҳамаи ошӯбгарони суғдиро ваҳшиёна қатл менамояд ва ба қавли Табарӣ танҳо чорсад нафар тоҷирони аз Чин омадаи суғдӣ моли худро ба арабҳо дода ҷонашонро мераҳонанд.

Баъди ғорат намудани Хучанду деҳоти атрофи он Саид ал-Ҳарашӣ ҳафт ҳазор мардони қабилai ҷангиرو қатл намуда, Алутари хиёнатпешаро водор месозад, ки барои нигоҳ доштани маснадаш сад ҳазор динор сулҳона, панҷоҳ гулом ва панҷоҳ канизи яккачин пешкаш намояд. Сипас ӯ барои сарқуб намудани ошӯбгарони дастai Деваштиҷ ба самти болооби Зарафшон ҳаракат мекунад. Дастаҳои Деваштиҷ, ки ҳадафи аз агбаи Шаҳристон гузашта, дар Фарғона бо ошӯбгарони Қарзанҷ муттаҳид шудану бо ёрии ҳокимони маҳаллӣ ва урдуи туркҳо бар зидди ғосибони араб оғоз намудани муборизаи оштинопазирро доштанд, аз асари хиёнати Алутар ва Ғурак ба нокомӣ дучор гашта, дар наздикии деҳаи Қум дар қалъаи Абаргар (ҳоло бо номи Қалъаи Муғ машҳур аст) истехком гирифтанд.

Ба муқобили Деваштиҷ тирамоҳи соли 722 сипоҳи яккачини арабҳо бо сарвари Сулаймон ибни Абусарӣ якҷоя бо дастаҳои муттаҳидаи Хоразмшоҳ - Шавкар ибни Хамук, шоҳи Аҳорун ва Шумон - Урам ҳаракат намуданд, ки лашкари пешоҳангро Мусайиб ибни Бишр фармондеҳӣ мекард. Фидоиёни Деваштиҷ аз қалъа ба фосилаи якуним фарсах (7-8км) пеш омада, дар тангнои қалъаи Қум истехком гирифтанд ва муҳорибаи нахустинро оғоз карданд. Дар натиҷаи ҷангҳои шадид ҳар ду тараф талафоти зиёде дода бошанд ҳам, дастаҳои ба мавзеи муҳориба ошнои Ғурак ҳоли ҳамватанони суғдиашонро танг намуда, онҳоро ба ақибнишинӣ водор намуданд. Суғдиёни истиқлолхоҳ дар дохили қалъаи Абаргар

сангар гирифта муборизаро идома медоданд. Чанде нагузашта захираи обу хӯроквории ошӯбгарон тамом мешавад ва онҳо дар ҳоли ногувор мемонанд.

Деваштиҷ муборизаро дар қалъаи Абаргар идома бахшад ҳам, аз бенатиҷа будани муқовимат ва ба гуруснагию мӯҳтоҷӣ мубтало шудани ҳамсафонаш азият мекашид. Ӯ ҳамроҳи арабҳо ба гуфтушунид оғоз карда, пешниҳод мекунад, ки дар сурати бахшидани ҳаёти сад хонадони асилзодаи дар муҳосира буда, шахсан таслим шуда, ба ҳузури Саид ал-Ҳарашӣ меравад. Арабҳо чун ҳамеша кафолати нигоҳ доштани ҳаёти сад хонадони бонуфузи суғдӣ ва ранҷу озор надодани Деваштиҷро медиҳанд ва ӯ ихтиёран ба ҳузури Саид ал-Ҳарашӣ меравад. Сарлашқари макқори араб Деваштиҷи зиразу хирадмандро хуш мепазирад ва ҳатто ба худ ҳамсафару ҳамнишин месозад. Аммо аз миён моҳе нагузашта, ўро дар миёнароҳи Кеш ва Арбинҷон чаҳормех карда ваҳшиёна ба қатл мерасонанд, сарашро ба маркази хилофат (Димишқ) ва дасти росташро ба Сулаймон ибни Абӯсарӣ мефиристанд.

Гузашта аз ин, Саид ал-Ҳарашӣ ҳамаи молу амволи сад хонадони раҳоефтаро ситонида, сипас онҳоро чун ҷонибдори Деваштиҷи маснади ихшиди ро ба буда ба ихтиёри Ғурак мефиристад. Ва шояд Ғурак низ аз онҳо қасос ситонида, бо дасти худ чандин ҳамватанони истиқлолхоҳро бо баҳонаи ёрӣ додан ба Деваштиҷи рақибаш сар мезанад. Ҳамин тариқ, муборизаҳои истиқлолхоҳонаи солҳои 720-722 ошӯбгарони суғдӣ бо хиёнати ҳамдиёрон ба нокомӣ гирифтӣ шуда, мавҷи исёнҳои озодихоҳона дар Суғду Фарғона сарқӯб мегардад. Вале корнамоиҳои фарзандони фидой ва ватанпараст ҳеҷ гоҳ фаромӯш намегардад. Ҳуҷҷатҳои Қалъаи Муғ, ки соли 1932 дар харобаҳои кӯшкӣ Абаргар ёфт шудаанд, қариб 80 санади бо хати суғдӣ дар чарму коғаз ва ҷӯб китобат шуда мебошад, ки аз рӯзгору осори ин мардон ба мо ҳикоят намуда, хотираи неки онҳоро дар тӯли асрҳо маҳфуз доштаанд ва корнамоишӯву мақому манзалати нияғони сарбаланди миллати тоҷикро то замони мо расонидаанд.

Халифаи араб оқибат Саид ал-Ҳараширо барои ҷабру зулм ва аз мусулмонон андози афзун ситонданааш аз волиғи озод намуда бошад ҳам, ӯ чун Кутайба ба фиристодаҳои халифа итоат накарда, қатлу ғоратро идома меод. Ба ривояти Табарӣ ӯ ҳайкалу мучассамаҳои гаронбаҳо, зарфҳои заррину симин ва тиллою тангаи зиёде ҷамъ оварда, ба аҳли сипоҳаш тақсим мекард ва ба муқобили фиристодаҳои халифа ва дигар душманони худ меҷангид. Вале он гунае, ки Кутайба пайдор намонд, Саид ал-Ҳарашӣ низ бо ҳама зулму сиёсат ва паҳш кардани ошӯбҳо соли 722 аз маснади Хуросон барканор шуд ва ба ҷои ӯ Муслим ибни Саид (722-724) омад.

Муслим низ муборизаи зидди суғдиёно идома дода, аз ҷумла ба муқобили ихшиди Фарғона Алутар, ки чандин бор ғанимати рабудаи арабҳоро ҳамроҳи туркон ба ғорат бурда буд, лашкар мекашад. Вале дар натиҷаи муҳорибаи шадид дар Фарғона шикаст хӯрда, сарлашкарони ҷанғозмудаи араб Мусайиб ибни Бишр, Муҳаллағ ал-Барра ва бародари Ғурак набуд шуданд. Ба Муслим ибни Саид муяссар гашт, ки бо сипоҳи начандон зиёд аз таъқибу таҳдиди марғ раҳида ба Марв бозгардад ва азми лашкаркаширо сӯи Мовароуннаҳр ба таъхир гузорад.

Навбати рисолати лашкаркашӣ ба сӯи Суғду Самарқанд ба Асад ибни Абдуллоҳ расид, ки солҳои 724-727 волии Хуросон таъин шуда буд. Асад ибни Абдуллоҳ чун волиёни собиқа ба Самарқанд чандин маротиба тохтутоз намуда бошад ҳам, номи ӯ дар таърих бештар бо ҷангомаи лашкаркашиҳояш ба Хатлон ёд мешавад.

Асад ибни Абдуллоҳ баъди расидан ба маснади волигии Хуросон, ба Нишопуру Марв омада, барои ҳучуми ғоратгарона ба сӯи Суғд омодагӣ мебинад. Ӯ пас аз ҳучуми бебарори Суғд омилони хироҷи музофоту ноҳияҳо ва ҳокимонро бо одамони бовариноки худ иваз мекунад. Бо афшини Истравшан шартнома баста, аз ӯ маблағи зиёде меситонад ва ба ноҳияи Барукани Балх меояд, ки дар он ҷо маҳаллаи арабони Ямани ҳамдиёраш воқеъ будааст. Ӯ маркази аморатро аз Нишопур тадриҷан ба Балх кӯчонида, ба таъмири девори шаҳр,

ободони шахристон ва сохтани қароргоҳи мўхташами худ машғул мешавад. Асад ибни Абдуллоҳ сарвари сохтмони Балх - яке аз мўбадони бонуфузи балхӣ - Бармакро таъин намуда, бо бузургони маҳаллӣ муносибати хуб барқарор месозад ва сиёсати зўроваронаи волиёни собикро каме тағйир медиҳад. Ашрофони маҳаллӣ унвону мансабҳо гирифта ба тадриҷан мусулмон шудан рӯй меоранд ва худ муборизи роҳи густариши ислом мешаванд.

Асад ибни Абдуллоҳ сараввал ба Ғур, Нимрӯд ва Толиқан лашкар мекашад, аммо шоҳони ин вилоятҳо ба осонӣ таслим шуда, бо Асад ибни Абдулло созиш мебаранд ва бо пардохти маблағи муайян мустақилияти худро нигоҳ медоранд. Асад ибни Абдуллоҳ аз ин пирӯзиҳо рӯҳбаланд шуда, соли 725 барои ҳучум овардан ба Хатлон омодагӣ мебаронад.

Хатлон дар аҳди шоҳии Шаҳбол (699-737) яке аз мулоҳи бойу пурфайз ва тавонои Тахористон ба шумор рафта, ҳудудҳои бахши Бадахшони Афғонистон, минтақаи Кӯлоб ва водии Вахшро то домани Тирмизу Ҳайратон фаро мегирифт. Мулки Хатлон, чуноне дар боло гуфтем, дар аҳди волигии Саид ибни Усмон ҳангоми лашкаркашии Язид ибни Муҳаллаб ба раҳна сохтани ҳудудҳояш аз самти Тирмиз дучор шуда бошад ҳам, Шаҳболи зираку ботадбир бародари хиёнатпешаашро аз қароргоҳи арабҳо дуддида, бо онҳо сулҳ мебаронад ва пеши роҳи тохтутозашонро мегирад. Сарзамини Хатлон, ки аз тохтутози волиёни араб то андозае эмин монда буд, сабру қарори Асад ибни Абдуллоҳ ва дигар сарлашкарони ғоратмуштоқи ўро мебаруд.

Асад ибни Абдуллоҳ сарлашкарони ҷангдидаву корозмудаашро ба муҳорибаи Хатлон омода карда, аз ғавҷи пиёдаҳои муҷаҳҳаз ва саворони ҷавшанпӯш чандин дастаҳои даҳҳазораро тартиб медиҳад. Ў бо сипоҳи пиёдаву савора аз рӯди Омӯ (Панҷ) гузашта, ба ҳудуди Хатлон ҳучум меорад. Шоҳи Хатлон - Шаҳбол, ки марди зираку доно ва сарлашқари дурандешу ҷасур буда, дар ихтиёраш мувофиқи ахбори сарчашмаҳои ҷинӣ, 50 ҳазор сипоҳии савораву пиёда дошт, ба муҳорибаи зидди Асад ибни Абдуллоҳ омода гашта, урдуи

туркҳо (ба қавле ҳайтолиёнро) бо сарвариин Сулу ба мадад меҳонад. Сипоҳи муттаҳидаи хатлониён дар муҳорибаи нахустин бо лашкари ҷағонхудот, ки аз ҷониби арабҳо меҷангид, шикасти сахт мерасонанд ва ҳуди ҷағонхудот дар ин муҳориба кушта мегардад. Сипоҳи рӯҳбаландгашта бо ҳамон тундӣ ба лашкари афзуни арабҳо ҳамла оварда, ба онҳо талафоти гарон мерасонанд. Лашкари арабҳо аз асари ҳуҷумҳои пайдарпайи Шаҳбол пароканда шуда, ночор рӯ ба фирор меоранд. Асад ибни Абдуллоҳ бо сипоҳи наҷандон зиёд худро ба рӯди Омӯ зада, бо азобе ҷон ба саломат мебарад. Сипоҳи Хатлон онҳоро таъқиб намуда, аз дарё мегузаранд ва дастаҳои сипоҳи ғаниматрабудаи ақибгоҳро дарёфта торумор месозанд.

Сипоҳи афзуну корозмудаи арабҳо ва иттифоқиёнаш дар муҳорибаи шадиди ҳудудҳои Хатлон, ки якҷанд рӯз идома меёбад, талафоти зиёде дода, боқимондааш ҳангоми фирор дар дарё нобуд мешаванд, қисми хеле камаш аз марг мераҳанд. Шикасти гарон, талафоти афзун ва бозгашти шармандавори лашкари парокандаи Асад ибни Абдуллоҳ, ки дар миёни онҳо маҷрӯҳону афтодаҳолон ва сарбозони аз силоҳу асп маҳрумгашта хеле зиёд буданд, боиси падид омадани суруди тамасхуромези аҳли Балх ва яке аз нахустин сурудаҳои то ба имрӯз расидаи шифоҳии дариин тоҷикӣ мегардад:

Аз Хуталон омадия,
Ба рӯ табоҳ омадия,
Овора боз омадия,
Хушку низор омадия.

Асад ибни Абдуллоҳ шояд аз асари ин суруди тамасхуромез ва шикасти шармандавор сарлашкарону ашрофони бонуфузи зердасташро барои талафоти гарону бебарориҳояш дар лашкаркашиҳои Суғду Хатлон, инчунин авҷ гирифтани рақобати байни қабилавии арабҳои яманиву мударитӣ гунаҳкор намуда, онҳоро ҳатто ба қавли Табарӣ гирифтори ҷазоҳои саҳти ҷисмонӣ менамояд: «Пас гурӯҳеро аз наздикони хеш бихонд, чун Наср ас-Сайёр ал-Лайсӣ ва

Абдурахмон ибни Нурайм ал-Ғомидӣ ва Савра ибни ал-Хурр ад-Доримӣ ва Хусайн ибни Дирҳам ал-Абсӣ ва эшонро гуфт: «Ё Абдуллоҳ ин шикаст, ки меояд магар аз шумост, ки насиҳати ман ҳаме нақунед». Пас эшонро бараҳна кард ва ба тозиёна бизад ва ришашон бисутурд ва бандҳои гарони барниҳод ва ба Ироқ фиристодашон наздики бародараш - Холид. Ва ин хабар ба Ҳишом ибни Абдулмалик омад. Сахт тофта шуд ва Асадро азл кард аз Хуросон ва ба ҷои ӯ мардеро бифиристод, номи ӯ Ашрас ибни Абдуллоҳ ас-Суламӣ».

Чуноне дидем овозаи шикасти шармандавори Асад ибни Абдуллоҳ то ба халифа Ҳишом ибни Абдулмалик (724-743) расида, ӯро ҳамчун сарлашқари ноӯҳдабаро аз волигии Хуросон дур месозад.

Соли 727 ба Хуросон Ашрас ибни Абдуллоҳи Суламӣ воӣ таъин шуда, соли 728 бо лашқари бузург барои паҳш намудани шӯриши суғдиён ба сӯи Самарқанд меояд. Аз қанори рӯди Омул ба сабаби муқовимати шадида суғдиён ва туркҳо се моҳ гузашта натавониста, оқибат ба Пайқанд меояд. Суғдиён оби рӯдро аз саргоҳаш меҳушконанд ва арбаҳои зиёде аз ташнагӣ ба ҳалокат мерасанд.

Ашрас беш аз 58 рӯз дар муҳосираи Камарҷо монда, талафоти зиёде дод ва пас аз раҳидан сола нагузашта ба ҳалокат расид. Соли 730 халифа Ҷунайд ибни Абдурахмонро волии Хуросон таъин мекунад. Ҷунайд ибни Абдурахмон, ки муддате волии Синди музофоти Панҷоб буд, ба қавле соли 729 ба халифа Ҳишом ибни Абдулмалик ва ҳамсари ӯ як гарданбанди дорои гавҳари бузург ва марвориди нодире тақдим менамояд ва сазовори гирифтани маснади волии Хуросон мегардад.

Ҷунайд ибни Абдурахмон аз рӯи дастури халифа баҳори соли 730 ба Хуросон омада, бо дастаи иборат аз 7 ҳазор сипоҳи яхқачин ба имдоди Ашрас мешитобад, то ки ӯро аз муҳосира наҷот диҳад. Арабҳо баъди додани талафоти гарон оқибат ғалаба мекунанд, вале оташи муборизаҳои истиқлолхоҳона дар Суғду Тахористон ва Хуталон хомӯш намегардад.

Асад ибни Абдуллоҳ соли 735 дубора волии Хуросон

таъин мешавад. Ӯ шикасти шармандавори худро фаромӯш накарда буд ва аз ин хотир баъди омодагию тайёриҳои зиёди ҷангӣ соли 737 бори дигар ба Хатлон лашкар мекашад. Мувофиқи ривояти Табарӣ Шаҳбол он вақт аз ҷаҳон гузашта дар тахти Хатлон - Ходаши писари Шаҳбол нишаста буд, ки табиатан марди тарсончаку камчуръат буда, ҳангоми ҳуҷуми арабҳо қалъаи Зигаракро тарк мекунад ва барои имдод пурсидан назди ҳоқон меравад. Арабҳо қалъаи Зигаракро фатҳ карда, ба молу амволи зиёд, аз ҷумла рамаҳои афзуни ғусфандон соҳиб мешаванд. Асад аз расидани лашкари ҳоқон ҳаросида, ғаниматҳои ҷангиашро ба соҳили дарёи Панҷ фиристода, амр мекунад, ки молу амволи рабудашро ба соҳили дигар гузаронанд. Лашкари муттаҳидаи хатлониён ва туркҳо якбора ба соҳили дарёи Панҷ ҳамла меоранд ва лашкари ошуфтаи арабҳо қисман ғарқ ва қисман кушта мешаванд. Лашкаркашони далер Иштихонӣ ва Ашкандӣ ба арабҳо зарбаи сахт зада, сарбозони дар соҳил мондаи онҳоро шикаст медиҳанд. Рӯзи дигар Асад ибни Абдуллоҳ мағлубиятро пазируфта, рӯ ба фирор меорад ва бори дуюм шармандавор шикаст хӯрда ба Балх бозмегардад.

Бояд зикр кард, ки пас аз шикасти дуюмбораи Асад ибни Абдуллоҳ дар Хатлон иттиҳоди тавонои лашкари зидди арабҳо гирд омада, ба он ғайр аз ҳоқони турк, боз дастаҳои ошӯбгарони Ҳорис ибни Сурайҷ, инчунин чандин ҳокимону подшоҳони хурди ҳайтолӣ ва музофотҳои дигар шомил шуда беш аз 30 ҳазор сипоҳ меғундоранд. Аммо аз сабаби набудани сарфармондеҳи ягона ва падидаи омадани муҳолифатҳо дар байни пешвоёни иттифоқчиён ин нерӯи тавоно барои то охир сарқӯб сохтани арабҳо истифода намегардад. Ҳатто дар он шабу рӯз Асад ибни Абдуллоҳ аз ҳуҷуми лашкари муттаҳидаи хатлониён ба ҳарос афтода, меҳост пойтахташро аз Балх ба Марв интиқол диҳад. Дар ҳар сурат пароканда шудани иттифоқчиён ва рӯ ба Чочу Ҳафтрӯд овардани туркҳо Асадро аз шикасти ногузир дар Балх наҷот дод.

Лашкаркашии сеюмбораи Асад ибни Абдуллоҳ ба Хатлон соли 738 сурат гирифт. Ӯ аз парокандашавии иттифоқчиён

огоҳ шуда, бо сипоҳи имдодии арабҳо ва ҳокимони хиёнатпешаи маҳаллӣ Омӯро гузашт. Шоҳи Хатлон Ходаш аз ҳуҷуми арабҳо ҳаросида, боз ба пеши ҳоқони турк шитофт. Аммо ҳоқон аз ҳазои тақдир ҳангоми бозгашташ ба Ҳафтрӯд аз ҷониби Курсул кушта шуда буд. Ходаш тақдири мулкро ба Худо ҳавола карда дар мулки Чин бозистод. Ҳангоми ҳуҷуми сеюми Асад дастаи ҷанговарони Хатлонро лашкаркаши далер Бадри Тархун сарварӣ мекард. Бо рафтани Ходаш мулк бе шоҳ монд ва Бадри Тархун, ки аз дудмони шоҳони Хатлон ва шерони Бомииён буд, ҳукмронии мулкро амалан ба даст гирифт ва ба муқобили арабҳо омода шуд.

Асад ибни Абдуллоҳ аз дарёи Панҷ гузашта ба самти кӯҳи Намак (Ҳоҷамӯъмин) ҳаракат кард. Дар муқорибаҳои нахустин аз ҳуҷуми сипоҳи Бадри Тархун талафот дода, ба самти кӯҳи Намак ақиб нишаст. Дастаи лашкари муттаҳидаи Хатлон, ки баъзе пешвоён аз сарвари мулк шудани Бадри Тархун норозӣ буданд, ҷангро ҷандон муташакилона идома намедоданд. Дар муқорибаи шадидаи Хористон дастаҳои савораи Асад ибни Абдуллоҳ афзалият пайдо карда, аз истеҳсоми муносиби ҳарбӣ ба ҳамла мегузашт. Бадри Тархун талафоти зиёд дода бошад ҳам, ҷангро мардонавор идома мебахшид ва меҳост роҳи рафтуоии арабҳоро ба Балх баста, шикаст диҳад. Асад ибни Абдуллоҳ хатари муҳосираро пай бурда, гуфтушуниди сулҳ ва музокиротро оғоз намуд.

Асад таҷрибаи талхи ду шикасти пешинаро ба инобат гирифта, аз рӯи масали «гоҳ ба зӯрӣ, гоҳ ба зорӣ, гоҳ ба зар» амал мекард. Ӯ ба Бадри Тархун сари ошноиву қаробат нишон дода, ўро расман ба ҷои Ходаш шоҳи Хатлон шинохт ва барояш подошу тӯҳфаҳо ва маншури шоҳӣ фиристод. Сипас Бадри Тархунро ба меҳмонӣ ва ёд кардани қасами садоқат даъват карда, ҳангоми зиёфат ногаҳон асир гирифт ва талаб намуд, ки сипоҳашро тарк намуда, аз Хатлон берун равад. Ба қавли Табарӣ Бадри Тархун аз Асад ибни Абдуллоҳ барои тарк намудани сипоҳи Хатлон як миллион (ҳазор-ҳазор) дирҳам талаб намуд. Асад баҳона пеш овард, ки ту аз Хатлон нестӣ, аз Бомииён омадаӣ, бинобар ин даъвои зару сарват

накарда қонатро бигиру ба маскани собиқаат бозгард. Бадри Тархун аз дуруштии Асад шӯрида мегӯяд, ки ту як араби овора бо қорвони уштурони зиёди дорои ғанимату сарват бозмегардӣ. Бо кадом рӯй аз ман талаб мекунӣ, ки зану фарзанд ва хонаву қоямро тарк карда, бо ду дасти тихӣ аз ватанам баромада равам?

Асад аз ин гуфтори дурушту таҳқиромези Бадри Тархун дар ғазаб шуда, аввал гӯшу бинӣ ва дастҳояшро мебурад, сипас ўро ваҳшиёна ба қатл мерасонад. Дӯстони Бадри Тархун зану фарзандони ўро пинҳон мекунанд. Асад баъди куштани сарвари хатлонийён чандин деҳаҳо, аз ҷумла рустоқи Бузургро ба ғорат бурда, як дастаи калони ҷанговаронашро ба қалъаҳои кӯҳии Хатлон барои нест кардани сарбозони боқимонда ва муқаррабони Бадри Тархун мефиристад. Онҳо якчанд қалъаро хароб карда, деҳаҳои атрофро ба ғорат мебаранд, аммо азми истиқлолхоҳии фидоӣи Хатлонро шикаста наметавонанд.

Ҳамин тариқ, Хатлонзамин ҳам ба арабҳо таслим шуда, муқобилияти беш аз даҳсолаи истиқлолхоҳону ватанпарастон аз сабаби ноиттифоқии лашкари муштарак, надоштани ҳадафи ягонаи амалиёти ҳарбӣ, хиёнати баъзе ашрофону ҳокимони ба хидмати арабҳо камарбаста оқибат ба нокомӣ дучор мегардад. Мовароуннаҳр аз арзу тӯл фатҳ гардида, дини ислом ҷои кеши зардуштиро танг менамояд ва оини ислом оини яккатози кишвар мегардад. Низоми иҷтимоиву маънавӣ ва ахлоқии ислом дар миёни ниёғони тоҷикон нуфузи рӯзафзун пайдо карда, дертар арзишҳои асил, ормонҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва маънавӣ ниёғони тоҷикон дар тимсоли тамаддуни бузурги исломӣ ташаккул ёфта, ба падид омадани нахустин рукнҳои идории пешрафтаи замон ва бори дигар эҳё шудани давлату давлатдорӣ миллӣ зимни суннатҳои нави исломӣ мусоидат намуд.

(Эмомалӣ Раҳмонов

«Тоҷикон дар оинаи таърих»

«Аз Ориён то Сомониён»

Душанбе, «Ирфон», қ.3, саҳ.218-248)

БОБИ СЕЮМ

ОИНҲОИ ТОЗАРДУШТӢ

Эътиқод ва боварҳои ҳиндуориёӣ¹

Ориёӣҳо мисли соири халқҳои ҷаҳон дар ибтидо ба ҳодисаҳо, падидаҳо ва унсурҳои табиӣ, аҷсоми самовӣ эътиқод мекарданд.² Аз назари инсоне, ки ба ҷаҳони атроф назорат мекард, дур наместонд, ки табиат дар ҳаракати доимӣ қарор дошта, зуд-зуд дигаргун мешавад ва дар ҷараёни он зиддиятҳои гуногун ба мушоҳида мерасад. Этнографи франсавӣ Л. Леви-Брюл дар китоби худ «Тафаккури ибтидоӣ» ҷараёни андешаи инсониро мавриди таҳлил қарор дода, зикр кардааст, ки дар тафаккури одамони аввал ҳаракати умумӣ, ашёҳои ҷудогона ва лаҳзаҳои зуҳури онҳо воҳид ва аз ҳам ҷудоинопазир зуҳур карда, айнияти ҷузъу кулл, сабабу натиҷа, амалу амалкунанда ба мушоҳида мерасад.³

Тавре ки осори боқимонда (осори хаттӣ, бозёфтҳои археологӣ, ғушҳои халқӣ) гувоҳӣ медиҳанд, ориёӣҳо, аз як сӯ, одамони хушёру кунҷков, зиндадилу кӯшо ва ғаъолу серҳаракат буда, аз ҷониби дигар, ташаббускор ва соҳиби андешаҳои ҳаёлии босамар ва дурпарвоз будаанд. Онҳо ашёи ҷаҳонро муқобилгузори карда, чунин мепиндоштанд, ки тамоми ҷаҳон ва аносиру падидаҳои он дорои рӯҳу ҷон буда, ҳар ашё соҳиби олами ботинии худ мебошад. Табиист, ки

¹ Чун забони Авесто ва забони Ведаҳо, бахусус Ригведа наздик буда, расму суннатҳо, мифология, сохтори динҳои қуҳан ва бисёр ҳахрамонии онҳо бо ҳам шабоҳат доранд, чунин пиндоштаанд, ки ориёӣҳо (ҳиндуҳо ва эронӣҳо) замоне паҳлӯи ҳам зиндагӣ карда, эътиқодоту боварҳои муштарак доштаанд. Ҳиндуориёӣҳо шохҳои хонаводаи ҳиндааврупой буда, чунин тасаввур кардаанд, ки дар даштҳои Осиёи Марказӣ зиндагӣ карда, чунин буди бошӣ соддае доштаанд, ки ба онҳо имкон дод, то суннати мустақами мазҳабие ба вуҷуд оваранд, ки нишонаҳои умумии онҳо дар наслҳои имрӯзаашон- ҳиндуҳо ва зардуштиён нигоҳдорӣ шавад (Бойс М. Зороастрийцы. СПб. 2003. с. 18; Бонгард-Левин Г. М. Грантовский Э. А. От Скифии до Индии. М., 1974. – с. 16).

² Кристенсен А. Эрон дар замони сасаниён. – с. 48.

³ Брагинский И. С. Из истории таджикской и персидской литературы. – с. 110.

рӯҳи ин ашёву падидаҳо, мувофиқи суду манфиате, ки меоварданд ва ё зараре, ки мерасонданд, ба ҷароҳи хубу бад тақсим карда шуда, бо истилоҳи маиню зикр мегардид.⁴ Дар тасаввури онҳо ҳар чизе дорои маиню буд. Онҳо ба ҳар чизе, ки мегарданд ё дида наметавонишанд, маиню нисбат меоданд. Масалан, маинюи себ, маинюи хок, маинюи фикр, маинюи Хуршед, маинюи кӯл ва ғайра. Ашё ва падидаҳои, ки судрасон набуда, хилофи табиати инсон буд ва ба зиндагии онон таҳдид карда, онро таҳриб менамуд, ҳамчунин соҳиби маиню буд. Тӯфон, бахилӣ, ҷанг, ғазаб, қаҳтӣ ва ғайра маинюҳои буданд, ки зиндагии одамро аз роҳи мӯътадил берун карда, боиси харобиҳои мегардиданд.

Ба ақидаи онҳо ин падидаҳо ҷузъи таркибии ин ё он ашё ва ё ҳодисаҳо набуда, дорои нерӯи ҷудогона ва мустақил мебошанд.

Онҳо бовар мекарданд, ки ҳамаи маинюҳои хуб ва бадро ба воситаи қурбонӣ, дуо, сачда, ниёиш нарм карда, ба онҳо таъсир расондан мумкин аст. Бахусус ба таъсири қурбонӣ ва намоз эътиқод мекарданд. Худоён ва маинюҳои нек раҳнамои корҳо, амалҳо, равишу шеваҳои шоистаю нек ва судрасон буда, шаётин ва аҳриманон ҷараёнҳои зараровар ва носудманд дар зиндагии инсонро роҳбарӣ мекарданд. Мардум дар он давра таҳти таъсири бештари табиат қарор доштанд. Дар миёни қувваҳои сершумори бадӣ, дар дашту ҷангалҳои Осиёи Марказӣ, ки ҷони инсонро дар азоб ва ба таҳлука меандохт, бахусус хушкӣ ва торикӣ бисёр зиёновар буданд. Онҳо дарёфта буданд, ки бар зидди нерӯҳои номбаршудаи бадӣ, озар ё оташ ва раъду барқ муассир мебошад. Бар зидди торикӣ бошад, Хуршед, чун унсури тавоно муқаддас доништа мешуд.

Нисбати ҳамин аст, ки Хуршед дар миёни нажоду қавмҳои зиёди олами бостон ситоиш ва парастииш шудааст. Дар ин бобат Ҳеродот чунин маълумот медиҳад: «Массагетҳо аз миёни худоён ба Хуршед эътиқод доранд ва ба он аспҳо қурбонӣ мекунанд. Мафҳуми қурбонӣ иборат аз он аст, ки ба

⁴ Бойс М. Зороастрийцы. - с. 24.

худои тездав (босуръат) ҳайвони тездав бояд қурбонӣ карда шавад».⁵ Бояд гуфт, ки маълумоти ӯ бо мӯҳтавои Авесто комилан мувофиқат мекунад. Дар Авесто, ба хусус Хуршедашт номи Хуршед, Офтоб даҳҳо маротиба зикр карда шуда, ҳамеша он бо унвон ё лақаби Аурват-аспа, яъне тезасп, босуръат, тездав ёд мешавад.

Страбон овардааст, ки ориёиён «Гелиос (Хуршед)-ро ситоиш мекунанд ва онро Мифра (Митра, Меҳр) меноманд, Селена (Спента Армайти), ва Афродита (Аредвисура Анаҳито)-ро. Баъдан оташ, замин, бод ва обро».⁶ Чун дашту саҳроҳо ба воситаи боришоти барфу борон обёрӣ мегардид, ориёҳои куҳан эътиқод доштанд, ки оби зиндагии онҳо дар осмонҳо қорӣ буда, барояшон аз осмонҳо сарозер мешавад. Дар тасаввури онҳо Аредвисура Анаҳито⁷ – фариштае мебошад, ки обҳои осмонӣ ва минуиро нигоҳбонӣ карда, болои замин ҷамъ мекунад. Онҳо медонистанд, ки дар рехтани об ба замин абрҳо нақши ҳалқунанда доранд. Аз ин ҷиҳат абрҳоро низ ба абрҳои судрасони боронзо ва абрҳое тақсим карда буданд, ки обро дар батни худ Ҳабс карда, пеши боридаи онро мебанданд.

Дар тасаввури онон, абрҳое, ки бар фарози замини хушк истода бо душманӣ, бархилофи хоҳиши одамон ба замин борон намерезанд, дар осмон ба василаи риштаҳои дурахшону оташбори барқ, яъне писари Осмон шикоста шуда, дар ин мубориза аксаран шикаст меҳӯранд ва маҷбур мегарданд, обҳои ҳабскардаи худро ба замин фурӯ резанд. Дар тасаввури онҳо Тиштрӣ – фариштаи раъду барқ, борон, фаровонҳосилӣ ва ризқу рӯзӣ дар паи ҷустуҷӯи нозу неъматӣ одамон бо деви Апауша, ки душмани инсон, фаровонӣ ва ҳабскунандаи борон мебошад, ҳамеша дар набард ва мубориза мебошад.

Ин мубориза яке аз саҳифаҳои дурахшони мифологияи бостонии ориёӣ мебошад, ки андешаҳои жарф, амалӣ ва дурпарвози ниякони моро нишон медиҳанд. Моҷарои

⁵ Древние авторы о Средней Азии. Ташкент, 1940. – с. 143

⁶ Яшти панҷуми Авеста (Обоняшт) ба ин фаришта бахшида шудааст.

⁷ Яшти ҳаштум (Тиштаряшт) ба ин фаришта бахшида шудааст.

набарду пирӯзии Тиштрии болои Апауша-деви хушкӣ тамсиле аз фасли тобистон, хушкӣю камобии даштҳои беканори Осиёи Марказӣ ва кӯшишҳои асотириё, ки омехта бо эътиқодҳои оммавӣ ҷиҳати тавлиди борон мебошад. Ориёиён чунин мепиндошанд, ки Тиштрии⁸ ситораи падидоварандаи боронҳои судманд дар тобистон ва бавучудоварандаи обҳои зинда мебошад. Мувофиқи ин устура, Апауша - деви палиди хушкӣ обҳоро зиндонӣ сохта, ба замин намедод ва аз ӯҳдаи раҳонӣю кушодани обҳо ғайр аз Тиштрии каси дигар намебаромад.

Аз ин ҷиҳат мардум ӯро дӯст медоранд, ӯро ситоиш мекунанд ва намоз мегузоранд. Дар Яшти ҳаштум (Тиштаряшт) ориёиён ба вай чунин муроҷиат мекунанд.⁹

«Тиштрия-ситораи роҷуманду фараҳмандро меситоем, ки нутфаи об дар бар дорад. Он тавони бузурги нерӯманди дурбинандаи баландмартабаи забардастро. Касеро, ки чорпоёни хурду бузург ва мардумон интизоранд. Чӣ вақт барои мо Тиштрия роҷуманди фараҳманд тулӯъ хоҳад кард? Чӣ вақт сарчашмаҳои об ба қуввати аспе аз нав равон хоҳад шуд?» (Банди 5).

Чунин муноҷоту намозҳои мардум мавриди қабул ва хушнудии Тиштрии воқеъ мешавад. Ҳангоме ки вай аз қурбонӣ ва намозу ниёишҳои мӯъминон хушнуд ва масрур мегардад ба шакли аспи сап-сафеди зебоне бо гӯшҳои заррин ва зину лаҷомҳои зарнишон ба баҳри Вуурукаша¹⁰ фуруд меояд. Вале дар ин байн деви хушкӣ Апауша низ дар канор наистода, бо ёлу думи сип-сиёҳи ваҳмангез ба дарёи Вуурукаша фуруд меояд. Деви хушкӣ ва фариштаи борон се шабонарӯз ба набардӣ шадиду сахмгин мепардозанд. Вале нисбати ин ки одамон ба Тиштрии дар ин муддат кам муроҷиат карда, ба ӯ кам қурбонӣ ва намоз бурдаанд,

⁸ Пури Довуд Тиштрияро ситораи Сириус донистааст (Яшти. ҷ. I. Техрон, 1377. – с. 325).

⁹ Аз тарҷумаҳои Пури Довуд истифода ба амал омадааст.

¹⁰ Вуурукаша (дорои ҳаҷмҳои дур) - уқёнус ё баҳри афсонавӣест, ки авестошиносон онро ба кӯли Арал нисбат медиҳанд.

мубориза бо шикасти фариштаи борон ва галабаи деви хушкӣ анҷом мепазирад.

Тиштрӣи маҷбур мешавад ҳазор қадам ақибнишинӣ кунад. Онгоҳ вай бо хурӯш нола карда ба Ахуромаздо муроҷиат мекунад:

Агар мардум дар намоз аз ман ном бурда, ситоиш кунанд, ҳамчунон ки аз эзидони дигар ном бурда меситоянд, ман қуввати даҳ асп, нерӯи даҳ шутур, нерӯи даҳ гов, нерӯи даҳ кӯҳ ва даҳ оби қобили киштиронӣ хоҳам гирифт. (Банди 24).

Хурӯши Тиштрӣи порсоён ва мӯъминонро водор мекунад, ки вайро ситоиш ва ниёиш кунанд ва қурбониҳо анҷом диҳанд. Дар натиҷаи чунин рӯйдодҳо Тиштрӣи фариштаи роҷуманди фараҳманд бори дигар ба сурати аспи сафедгун, бо гӯши тиллоӣ ва зину лаҷоми зарнишон даромада, аз нав ба баҳри Вуурукаша фуруд меояд. Деви сиёҳи хушкӣ низ ба шаклу намуди ваҳмангези худ барои ҷангу мубориза ба майдони набард ҳозир мешавад. Ҷанги дигаре бо шиддату нерӯи бештаре дар миёни онҳо дармегирад, то саранҷом, дар нимарӯз деви хушкӣ шикасти шадид хӯрда, аз баҳри Вуурукаша ҳазор гом ақибнишинӣ мекунад. Эзиди борон ва фаровонҳосилӣ бонги шодмонӣ мебароварад:

«Тиштрӣи роҷуманди фараҳманд хурӯши шодкомӣ ва растагорӣ баровард: хушо ба ман, ай Ахуромаздо, хушо ба шумо, ай обҳо ва гиёҳҳо, хушо ба дини маздаясна, ба шумо мамолики (орёӣ), (хушо ба) руду ҷӯйҳои шумо (ки) бидуни монеае ба тарафи маҳсул, бо донаҳои дурушт ва чарогоҳ бо донаҳои рез ва ба сӯи ҷаҳони моддӣ равон гардад». (Банди 29).

Сипас Тиштрӣи пирӯзмандона ба дарёи Вуурукаша фуру меравад, дарё ба ҷунбишу талотум даромада, бухорҳои боронзо аз дарё баланд мешаванд. Абру бухор падидаи омада, пахш мешаванд ва ҳамчун борону жола ба мазорею киштзорҳои атроф фуру мерезанд. Зиндагӣ бо суботу таҳким идома пайдо мекунад.

Устураи зебӣ, ки дар боло оварда шуд, яке аз устураҳои Авесто буда, аз як сӯ, инъикоскунандаи тарзу усули тафаккури ниёғони дури мо ва аз сӯи дигар жарфу умқи

хаёлотӣ дурпарвози онҳо мебошад. Ин устура намунаи беҳтарини диалектикаи ибтидоӣ ва рамзи ҷидду ҷаҳд, ҷаҳонкушоӣ ва зиндагидӯстии мардуми ориёӣ аст. Он мақоми пурарҷи обро ҳамчун яке аз унсурҳои умдаи ҷоргонаи табиат, ки гузаштагони мо онро муқаддас медонистанд, ба вазоҳат нишон медиҳад.

Яке аз унсурҳои муқаддас, ки барои сокинони кӯҳистону даштҳо сарчашмаи ҳаёт ба шумор мерафт, оташ буд. Дар замони бостон тавлиди оташ заҳмати фаровон тақозо мекард. Аз ин ҷиҳат одамон кӯшиш менамуданд, онро ҳифз кунанд ва дар муддати тӯлонӣ нигоҳ доранд. Чунин ақида мавҷуд буд, ки дар миёни шакли намудҳои эҷозу эҳтироми худоён ва эзидон ва нармадилу мулоим кардани онҳо, қурбонӣ мавриди бештари қабул ва писанди онҳо воқеъ мегардад. Онҳо боварӣ доштанд, ки бо иҷрои маросими қурбонӣ байни худоён ва қурбонидиҳандагон аҳде баста мешуд худоён маҷбур ба иҷрои он мегардиданд. Дар Авесто нишонаи эҷоз, ниёз, бо эҳтиром нисор кардан бо калимаи заосра ифода шуда, баъдан мафҳуми қурбонӣ ва пешкаш карданро гирифтааст. Тавре ки Мэри Бойс зикр кардааст, қурбонӣҳои гуногуни ориёӣҳои бостон аксаран аз се унсур иборат будааст. Масалан, унсурҳои қурбонӣ ба об аз шир, нӯшоба ва баргҳои ду хел растанӣ иборат буд. Аслан рақами се ва ҳафт дар миёни ориёиён мафҳуми созмондиҳанда ва ҷаҳонфарин дошта, ба онҳо эҳтироми махсус мегузоштанд. Қурбонӣ ба оташ низ иборат аз се унсур будааст: кунда ва ҳезумҳои хушки дарахтони муқаддас, хушбӯиҳо (алафҳо ва баргони дарахтони хушбӯӣ) ва пораи рӯған. Қурбонӣ ба оташ ва об аз рукнҳои умдаи ҳар намоз ҳисоб мешуд. Барои онҳо ҳайвонро ҳам қурбонӣ мекарданд. Вале яке аз хусусиятҳои мушаххаси ориёӣҳо иборат аз ин буд, ки ҳеҷгоҳ беҳуда ҳайвонотро намекуштанд. Онҳо чунин ҳисоб мекарданд, ки маиню (рӯҳ)-и ҳайвони кушташуда ба зиндагии худ идома медиҳад. Аз ин рӯ, пеш аз он, ки ҳайвонро қурбонӣ кунанд, аввал онро бо дуову аврод тақдис ва татҳир мекарданд.¹¹

¹¹ Бойс М. Зороастрийцы. – с. 20-21.

Дар ин ҷо бояд зикр кард, ки бо мурури замон, вусъати шинохти ҷаҳон ва пешрафти зиндагии моддӣ, табиати маънавии мардуми ориёӣ низ дигаргун гардида, боварӣ ва эътиқодоти онҳо мураккабтар ва амиқтар мегардид. Чунин тағйироту дигаргуниҳо дар Ведоҳо, ба хусус китоби нахустини он Ригведа ва ҳамчунин Авесто инъикос пайдо кардааст. Тавре ки муҳаққиқон овардаанд, дар замони пеш аз ҳазрати Зардушт ориёиён ба шумори фаровони худоён, эзидон ва фариштагон эътиқод доштаанд.¹² Дар баробари худоёну эзидони зикршуда, парастии чунин эзидоне мисли Атар (оташ), Вота (фариштаи бод), Ҳаума¹³, Геуша – Урвана (рӯҳи Гови нахустин)¹⁴ низ интишор пайдо карда буд. Илова ба онҳо худоён ва эзидоне парастии мешуданд, ки унсурҳои муҳталифи ҳодисаҳо ва падидаҳои табиатро муаррафӣ мекарданд. Онҳо худоёни нигоҳдорандаи осмон ва замин, моҳу хуршед, боду ҳаво буданд. Имрӯз низ дар забони тоҷикӣ калимаҳои аз он даврони бостон боқӣ мондаанд, ки ҳама рӯза истифода бурда мешаванд, оддӣ ҳастанд, вале дар он аҳди бостон маънои муқаддас дошта, мавриди парастии қарор мегирифтанд. Масалан, Осмон номи худои чарх, Зам ё замин, – номи худои хок, Моҳ – номи худои моҳ, Хвар номи худои Хуршед, Вота-худои бод ва Ваю номи худои ҳаво буданд.

Ваю-худои ҳаво ҳам дар Ригведа ва ҳам дар Авесто сутуда шудааст. Вота худоест, ки абрҳоро дар пеши худ ҳаракат дода, болои «ҳаптакаршвара»- ҳафт кишвар мебарад ва ба кӯмаки Тиштрии оби онҳоро болои онҳо мерезонад. Ориёиён ҷаҳони замони худро иборат аз ҳафт иқлим, қитъа ё мамлакат медонистанд. Ному мавқеи ҳар яке аз онҳо дар Меҳрӣшт ва Вандидод оварда шудааст.

¹² Бойс М. Зороастрийцы. – с.19: Оштиёни Ч. Зардушт. – с. 16. Брагинский И.С. Из истории теджикской и персидской литературы. – с. 111.

¹³ Дар Авесто – ҳаумаво Ригведа сома – растанӣ, ки аз ҷавҳари он нӯшобии масткунанда ба даст меояд. Яке аз навҳои эфедра.

¹⁴ Мувофиқи мифологияи зардуштӣ аз ҷисми Гови нахустин, ки аз ҷониби Ахриман кушта шуд, тамоми анвои ҳайвонот ва наботот пайдо омаданд.

Мувофиқи бовардошти ориёиёни бостон, дар табиат қонуне мавҷуд аст, ки дар асоси он офтоб дар мадори мӯътадили худ ба гардиш пардохта, фаслҳои сол падидор мешаванд, шабу рӯз ба вучуд меояд ва ба василаи ин дар мавҷудияту зиндагии тамоми ҳастӣ назму тартиби муайяне таъмин карда мешавад. Ин қонун дар Ригведа дар шакли рта ва дар Авесто дар шакли аша омадааст.¹⁵

Вақте ки порсоён ва мӯъминон ба худоёни мухталифи худ муроҷиат мекарданд ва барои Ҳифзу нигоҳдории ҷаҳон ва ғайзу фазояндагии зиндагии худ дуою ситоиш мекарданд, чунин ақида доштанд, ки бо ин амали худ қонуни ҷамагониро нерӯ ва тақвият мебахшанд. Аз ҷониби дигар чунин ақида мавҷуд буд, ки аша (рта) раҳнамои инсонӣ воқеӣ буда, рафтору ахлоқи ӯро идора мекунад. Ҳақиқат, ростӣ, адолат, ҷавонмардӣ ва сидқу вафо – хусусиятҳои инсонӣ воқеӣ ҳастанд. Дар миёни хусусиятҳои боло ба ҳақиқату ростӣ таваҷҷӯҳи аввалиндараҷа дода мешуд. Ориёиёни бостон ростӣ, ҳақиқат ва дурустиро ба дараҷаи қудсият бардошта, ҳар чизе, ки бо он мувофиқат намекард, дуруғ (авестой-друг, санскрит-друг) ҳисоб мекарданд. Аз ин рӯ, одамонро ҳам сарфи назар аз тамоми мансубиятҳо ба ду гурӯҳи калон тақсим карда буданд: ашаван-пайрави ростӣ, ҳақиқат, воқеият ва другван-пайрави дуруғ. Ростӣ-баландтарин ва арзишмандтарин хусусиятҳои инсонӣ ҳисоб карда мешуд. Сухан, лафз-арзиши баландтарин дошта, иҷрои амалии он ҳатмӣ буд. Аҳду паймон зинаи боз ҳам баландтари он ҳисоб мегардид. Дар забони авестой он бо калимаи мисра ё Меҳр (зоҳиран аз решаи ҳиндуаврупоии мен-мубодила, таъвиз)¹⁶ ифода карда шуда, бо мурури замон он ба худои нерӯманде мубаддал гардид, ки баъдан мавриди парастии на танҳо халқҳои Осиё, балки саросари Аврупо гардид.

Ин ҳикмати ниёгонимонро, ки воқеан ҳам маъноӣ амиқ ва фалсафаӣ бузурги ахлоқӣ дорад, махсусан дар давраҳои душвори ҳаёти сиёсии кишварамон бештар дарк намудам.

¹⁵ Муминджанов Х.Х. Философские проблемы зороастризма. Душанбе, 2000. – с. 231.

¹⁶ Бойс М. Зороастрийцы. – с. 27.

Шахсонеро медидам, ки бо суханони зебо ва фиребанда, вале аслан аз ҳақиқат дур, мардумро фиреб медоданд, аз соддагӣ ва дилсофии ӯ сӯистифода менамуданд ва ба ин восита мақсадҳои ғаразолудӣ хешро амалӣ кардан меҳостанд.

Имрӯз низ аз таҷрибаи чандинсолаи худ ба ҳайси сарвари давлат қувваи ҳақиқат ва ростиро борҳо эҳсос карда, ҳикмати арзишмандтарини ниёгонамон – пиндори нек, гуфтори нек ва кирдори некро сармашқи амали хеш қарор додаам. Ва бисёр меҳоҳам, ки падарону модарон, муаллимону мураббӣён, зиёӣёни эҷодкори мо насли ҷавонро дар рӯҳи ростию покӣ ва адолату ватанпарастӣ ва ҳудодоҳии таърихӣ бо истифода аз мероси маънавии ахлоқии миллатамон ва гузаштагони ориёиамон тарбият намоянд.

Ореӣҳо мисли имрӯз гузаштагони ҳудро эҳтиром мекарданд. Онҳо оташ ва оташдони хонаводагиро низ мӯҳтарам мешумурданд. Одатан оташу оташдони хонавода дар ихтиёри писари калонӣ гузошта шуда, вай давомдиҳандаи кори бобоҳои пештара ва ё авлод ба ҳисоб мерафт. Бо мурури замон, бисёре аз маиниҳо, ки дар ибтидо мафҳуме беш набуданд, шахсият ёфта, ба ҳудоёни бузурге мубаддал гардиданд. Масалан, ҳудои оташ дар байни қавмҳои ведой ба номи Агни ва қавмҳои авестой Атар номида шуда, аз ҳудоёни маҳбуб ва мавриди алоқаи онҳо ба шумор мерафт. Бисёре аз донишмандон мӯътақид ҳастанд, ки дар ибтидо Индра муҳимтарин ҳудои ореӣҳо будааст. Ба ақидаи донишманди аврупоӣ Смит, Индра аввалин ва бузургтарин ҳудои ореӣҳои нахустин буда, ҳудои ҷанг ҳисоб мешудааст. Тавре ки дар Ригведа омадааст, вай дар нӯшидани саума (ав. Ҳаума) ҳамто надошта, дорои қудрати азими ҷанговарӣ ва соҳиби нерӯю тавони беканор мегардидааст.¹⁷ Ориёӣҳо ғайр аз Индра Митра, Варуна ва Агни дорои ҳудоёни дигар низ буданд. Яке аз хусусиятҳои ҳудоёни ориёӣ иборат аз ин буд, ки дар ибтидо мазҳари унсури мушаххасе буда, баъдан ба ӯ ҳосиятҳои ҷадид илова мекарданд. Масалан, Индра дар

¹⁷ Оштиёни Ҷ. Зардушт. - с. 16.

ибтидо ҳамчун худои ҷанг зухур карда, баъдан ба он худовандии хушунат, раъду барқ, тӯфон, борон изофа карда шудааст. Митра бошад, дар аввал худои нигоҳбони аҳду паймон буда, баъдан ҳамчун худои ҷанг, пирӯзӣ, фурӯғ, рӯшноӣ, ҳофизи хонавода маъруф гардид.¹⁸

Ориёиҳои ғарбӣ, ки миёни юнониён бо номи скиф ё сак маъруф буданд, дар ҳазораи охиринаи қабл аз мелод дар қаламрави васеъ зиндагӣ карда, то дарёҳои Днепр ва Днестр густариш ёфта буданд.¹⁹ Муаррихон ва нависандагони юнонӣ ва румӣ дар бораи скифҳои шимоли баҳри Хазар ва Сиёҳ, ки ба онҳо наздик буданд, бештар маълумот додаанд. Ҳеродот бошад, як боби «Таърих»-и худро ба онҳо бахшидааст. Дар ин ҷо бояд зикр кард, ки юнониҳо тамоми халқҳои ғайриюнониро барбар гуфта, нисбат ба скифҳо низ муносибати хайрхоҳона надоштанд. Вале сарфи назар аз ин, аз асарҳои муаррихон ва нависандагони Юнон ва Рум, ки дар бораи скифҳо ё сакҳо навиштаанд, маълумотҳои нодир ва пурарзиши таърихӣ ёфтан мумкин аст. Масалан, Ҳеродот дар бораи эътиқодоти скифҳои ин минтақа менависад: «Онҳо фақат худоёни зеринро тақдис мекунанд. Пеш аз ҳама Гестияро баъд Зевс ва Геяро (онҳо Геяро ҳамсари Зевс ҳисоб мекунанд). Пас аз онҳо Аполлон ва Афродитаи осмониро, Геракл ва Аресро. Ин худоёнро ҳамаи скифҳо намоз мегуздорданд, скифҳои шохӣ бошанд ба илова ба Посейдон ҳам қурбонӣ нисор мекунанд. Дар забони скифӣ Гестия - Табити номида шуда, Зевс (ва ба назари ман, комилан дуруст аст) - Папей номида мешавад. Гея-Апи, Аполлон Гайтасир, Афродитаи осмонӣ - Аргимпаса, Посейдон- Фагимасад».²⁰

Дар ин ҷо мушоҳида мешавад, ки сохтори зинагии худоёни скифҳои шимоли баҳрҳои Хазар ва Сиёҳ бо сохтори динҳои кӯҳани орёӣ комилан мувофиқат мекунад. Фақат номҳои зинаҳои мухталиф аз номи худоёне, ки дар Ригведа ва Авесто зикр шудаанд, мутафовит аст. Яке аз муҳаққиқони

¹⁸ Куман Ф. Оғии пуррамзу рози митрой. – с. 24-25.

¹⁹ Тамара Т. Райс. Скифы. М. 2004. – с. 11.

²⁰ Геродот. История. М. 2006. – с. 253.

навини рус, ки мавзӯро мавриди пажӯҳиш қарор додааст, дар бораи матни боло менависад: «Агар фикр кунем, матни мазкури Ҳеродот аз ҳама нофаҳмо ва мармуз ба чашм меҳӯрад, ҳатто ҳолибтар аз ҳикояҳо дар бораи гиперборияҳо ва амазонкаҳо. Аввалан, ҳуди дастаи худоёни скифҳо бисёр ҳолиб ҳастанд. Пеш аз ҳама дар миёни худоёни аз ҳама дӯстдоштаю мӯҳтарами кӯчманчиҳои ашаддӣ ногаҳон дидани Гестия – худованди уҷоқи хонаводагӣ тааҷҷубовар аст. Гея – худованди кишоварзист ва тамоман нофаҳмо аст, ки сокинони хушкигарде, ки аз ким кадом даштҳои Осиёи Миёна ба Аврупо омадаанд, Посейдон – ҳокими баҳру уқёнусҳоро ситоиш мекунад. Сониян, - ба суханони худ идома медиҳад И. Коломийцев, - маълум мешавад, худоёни скифҳо ба сокинони Олимп²¹ чандон шабоҳат доранд, ки Ҳеродот бидуни ҳиҷолат номи юнонии онҳоро зикр мекунад. Аз ин чунин хулоса мешавад, ки мифологияи эллинҳо бо дини сокинони даштҳои шимоли баҳри Сиёҳ амалан якхела аст, ба истиснои ҷузъҳои алоҳида, масалан, Гея ба сифати зани Зевс.²² Албатта тавре ки баъзеҳо ақида доранд, чунин пешбинӣ кардан мумкин аст, ки скифҳо бовардоштҳои мазҳабии худашонро аз мусофирони юнонӣ, ки дар асрҳои VI-V пеш аз мелод Понти Евксинро маскани худ ихтиёр намуданд, ба орият гирифта бошанд. Вале ҳуди Ҳеродот дар бораи хусусиятҳои скифҳо чунин менависад: «Скифҳо мисли соири халқҳои дигар аз расму суннатҳои бегона шадидан ғузезон ҳастанд. Онҳо на танҳо аз расму анъанаҳои халқҳои дигар, балки бахусус, юнонӣ канорагирӣ мекунад».²³ И. Коломийцев мулоҳизарони худро чунин ҷамъбаст мекунад. «Аз ҳама ҳолиб он аст, ки Ҳеродот номи худоёни скифҳоро зикр карда, дар бораи лақаби скифии Зевс, ки дар миёни кӯчманчиён ҳамчун Папей маъруф аст, ногаҳон ёдовар мешавад ва меғӯяд, ки ба назари ӯ ин ном нисбат ба истеъмоли он дар

²¹ Олимп баландтарин қаторкӯҳ дар Юнон буда, мутобиқи мифологияи онҳо маҳалли зиндагӣ ва буди боши худоёни юнонӣ бо сардории Зевс мебошад.

²² Коломийцев И. Тайны великой Скифии. М. 2005. – с. 49.

²³ Геродот. – с. 259.

миёни юнониён комилан дуруст аст. Тасаввур кунед, ки юнонии ориф, намояндаи миллат, ки нисбат ба ҳамаи ҳамсояҳо бидуни истисно бо тақаббуру ҳавобаландӣ муносибат мекунад, ногаҳон эътироф менамояд, ки номи ҳудои бузурги пантеони эллини, падари тамоми ҳудоён, дар забони кўчманчиён нисбат ба забони ҳуша дурусттар ифода гардидааст. Папей: бехтараш «папай», бе шакку шубҳа аз калимаи ориёи падар, бобо гирифта шудааст... Зоҳиран, ҳудои бузурги эллинҳо замони пеш чунин ном дошта, ҳанӯз хотираи он дар даврони Ҳеродот аз хотирҳо маҳв нашуда будааст.²⁴

Донишманди даниягӣ Артур Кристенсен мӯътақид аст, ки бовардоштҳои ориёиёни эронӣ ва ориёиёни ҳиндӣ дар ибтидо муштарак буда, вале он бо гузашти замон ва ба хусус пас аз ҷудой ва раҳсипор шудани онҳо ба сарзаминҳои таърихӣ худ аз ҳам тафовут пайдо кардааст. Бо вучуди он ки аксари ҳудоёни онҳо муштарак будааст, вале тафовуте миёни гурӯҳҳои ҳудоёни калонтарини онҳо мавҷуд будааст. Дар ҷомеаи ориёӣ ду гурӯҳи ҳудоён вучуд доштаанд, ки як дастаро девҳо меҳонданд ва дар сари онҳо ҳудои ҷангӣ бо номи Индра қарор дошт ва дастаи дигарро асураҳо (ба эронӣ ахураҳо) меғуфтанд ва сардастаи онҳо Варуна ва Митра буданд. Бисёре аз донишмандон бар онанд, ки Маздои эронӣ, ки бо маънои доно ва бузургтарин аст, ҳамон Варунаи қадим аст, фақат ин ном бо мурури замон аз хотири ориёиёни эронӣ фаромӯш шудааст. Ба ақидаи А. Кристинсен «аз лаҳзаи вуруди эронӣ ба арсаи таърих мо ба ду шакли мухталифи мазҳаби ибтидоии онҳо бархӯрд мекунем: як даста бо парастии Митра машғуланд, ки дар ин ҳангом дар раъси девҳо (ба маънии изадон) қарор дорад ва дастаи дигар, ки ҳудои бузурги онҳо Ахурамаздо мебошад».²⁵

Дар ин давра дар атрофи Митра чунин ҳудоёне мисли Рашну (ҳудои ростӣ ва озмоиши динӣ), Срауша (ҳудои итоат ва уммат), Аши (олиҳаи борварӣ ва занашӯӣ), Веретрагна –

²⁴ Каломийцев И. Тайны великой Скифии. – с. 51.

²⁵ Кристенсен А. Эрон дар замони сосониён. – с. 48-49.

худои ҷанг ва пирӯзӣ, Хварена ё Фарр – худои ҷалолу иқболи
шоҳон гирд омада буданд. А. Кристенсен ва муҳаққиқи
шведӣ Г. Нейберг чунин мешуморанд, ки Зардушт маҳз дар
ин давра ба арсаи таърих омада, бар зидди бисёрхудой ва
политеизм зуҳур кард ва оини парастии Аҳурамаздоро
ислоҳ карда, онро бар пояи мустақаме устувор намуд.²⁶

Меҳрнарастӣ

Меҳр яке аз худовандони бузурги то замони Зардушт буда,
дар атрофи худ гурӯҳи худоёни дигарро муттаҳид
мекардааст. Калимаи меҳр аз решаи ҳиндуориёии Mith буда,
ба маънии асос, реша ва бун аст. Аз ҳамин реша дар Авеста
калимаи маесаня (maethanya), ки зиёд истеъмол шуда,
мафхуми хона, бум, маконро доро аст, имрӯз дар забони
тоҷикӣ ба меҳан мубаддал гардидааст. Меҳмони имрӯзаи мо
ҳам аз ҳамин реша буда, маесман (maethman)-и авестоист.
Юсти Меҳрро ба маънии зикршуда баён карда, онро восита
миёни рӯшании дурахшон ва рӯшноии азалии медонад.
Маънии он восита миёни парвардигор ва офаридагон аст.

Эътиқод ба ин худованд дар замонҳои ниҳоят кӯҳан падида
омада, решаи амиқи табиӣ ва таърихӣ дорад. Боварӣ ба ин
илоҳӣ марбут ба замоне мебошад, ки ҳанӯз ҳиндуҳо ба
сарзамини имрӯзаи худ – Ҳиндустон ва эронӣён ба ватани
муосирашон – Эрон кӯч набаста буданд. Осори
бостонитарин бо номи ин худованд, лавҳаҳои глине
мебошад, ки дар соли 1907 мелодӣ дар Каппатука, дар ҷое
бо номи Бағозкӯй, воқеъ дар Туркияи имрӯза кашф шуда, ба
асри XIV пеш аз мелод нисбат дода шудааст.²⁷

²⁶ Нейберг Г. Динҳои эрони бостон. – с. 65-66.

²⁷ Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков М. - Л.
1938. - с. 88

Ин эътиқод дар ҳазораи дуҷуми пеш аз милод дар дили Осиёи Марказӣ ба вучуд омада,²⁸ оҳиста-оҳиста тамоми Осиё ва баъдан Аврупоро фаро гирифт ва дар асрҳои нахустини милодӣ бо дини насронӣ ба муқобила бархост. Чун ин дин эътиқоди политеистӣ ва бисёрхудоӣ буда, дар таи ҳазораҳо ба он дар Осиё ва Аврупо шоху баргҳои нави илова карда буданд, дар садаи IV милодӣ тоби муқовимати дини ҷадиди насрониро пайдо накарда, ҷои худро ба он дод. Оини меҳрпарастиро барои он дини пуррамзу роз хондаанд, ки дар ҳуди ҳамон замонҳои қадим барои пайравони он низ дар атрофи оини ҳиҷобӣ сирру асрор ба вучуд оварда, маросим ва расму суннатҳои намозу ситоиш дар ғорҳо ва зерзаминҳои махсус, ки муносиби қонунҳо ва дастури дини меҳрпарастӣ канда мешуд, пӯшида ва сиррӣ анҷом мегирифтанд. Авестошиноси шведӣ Нейберг ва шогирдони ӯ оини меҳрпарастиро яке аз оинҳои қадимтарини пеш аз ҳазрати Зардушт ҳисоб мекунанд.²⁹

Дини яктопарастии зардуштия минбаъд ҷои оини Меҳрро гирифт ва мақому мартабаи Меҳрро ҳамчун худованд бикост, вале чун ба вай эътиқоди фаровон доштанд, ақидаю тасаввуроти мардумро дар бораи меҳрпарастӣ дигар накарда, онро ҳамчун ёвари Аҳуромаздо дар Авесто дохил кард.

Аз ин рӯ, дини ҷадиди яктопарастии маздаясно дар Авесто симо ва вазифаҳои пештараи Меҳрро нигоҳ дошт. Дар Авесто Аҳуромаздо худованди яққаю ягона эълон карда шуда, дар асоси бандҳои 1 ва 82 Меҳрӣшт Меҳр ба офарида ва ёвари Аҳуромаздо мубаддал гардид. Вале агар ба Авесто амиқ назар афканем, мушоҳида хоҳем кард, ки бо вучуди он ки Меҳр дар он бузургии пештараи худро аз даст додааст, вале дар Меҳрӣшт эътибор ва мақому манзалати баланди худро ҳифз кардааст. Дар банди аввали ин яшт Аҳуромаздо дар сӯҳбат бо паёмбари худ Зардушт мегӯяд, ки фариштаи

²⁸ Куман Ф. Оини пуррамзу рози митроӣ. - с. 15; Ризой Ҳ. Оини меҳр ҷ. I. - с. 55-56. Ризой А. Таърихи тамаддун ва фарҳанги Эрон. Техрон, 1381. - с. 704

²⁹ Нейберг Г.С. Динҳои Эрони бостон. - с. 79

Меҳрро дар эҳтиром, намоз ва ситоиш баробари худ офаридааст. Дар инҷо бояд зикр кард, ки Ахуромаздо дар Авесто фақат ду фариштаро, ки худоёни бозмондаи то давраи Зардушт ҳастанд, ҳамтирозу ҳамвазни худ медонад: Алам Напот ва Меҳр. Маҳалли пайдоиш ва ватани оини меҳрпарастӣ дар Меҳряшт чунин баён карда шудааст: Нахустин эзиди минавӣ, ки пеш аз дамидани хуршеди ҷовидонаи тезасп бар фарози кӯҳи Ҳара барояд. Нахустин касе, ки ороста бо зеварҳои заррин, аз фарози он кӯҳи зебо сар бароварад. Аз он ҷост, ки Меҳри бисёр тавоно бар ҳамаи хонумонҳои ориёӣ бингарад (Банди 13); Он ҷо, ки шаҳриёрони далер, размоварони бисёр иҷтимоъ кунанд (саф ороянд), он ҷо, ки чорпоёнро кӯҳсорони баланд ва чарогоҳҳои фаровон аст. Он ҷо, ки дарёҳои жарфу паҳновар аст, он ҷо, ки рудҳои паҳновар ва Новтог ба анбӯҳи ҳезобҳои хурӯшон ба Ишката, Парута бархӯрда ва ба сӯи Марв, Ҳирот ва Суғду Хоразм мешитобад. (Банди 13, 14).³⁰

Меҳрро фариштае медонанд, ки пеш аз баромадани Офтоб бо ҳолаи дурахшон аз болои кӯҳи Ҳара Березайти сар бароварда, ба ободгоҳҳои ориёӣ назар мекунад. Дар банди 14 аввалин номи ҷуғрофие, ки зикр гардидааст, Новтог мебошад. Бино ба маълумоти Бундаҳишн боби 20 банди 24 (чоли Вэст ва Анклессария), Минуи Хирад боби 27 банди 44 Новтог руде аст, ки Афросиёб подшоҳи Тӯрон хатти сайри онро тағйир дода, ба кули муҳаддаси Чаечест пайваست кард. Ин далелро муҳаққиқони аврупоӣ низ таъид кардаанд.³¹ Ҳамаи сарчашмаҳо аз ҷумла муаррихони тоҷик мавқеи Тӯронро дар Осиёи Марказӣ муайян кардаанд.³² Ҳ. Мӯъминҷонов кӯли Иссиқ ва гирду атрофи онро ватани Афросиёб медонад.³³

Аксари аъзами номҳои ҷуғрофии дигаре, ки дар банди 14 Меҳряшт зикр шудаанд, ҳамчунин дар ҳудуди Осиёи Марказӣ воқеъ мебошанд. Яке аз муҳаққиқони франсавӣ

³⁰ Авесто. Тарҷумаи Ҷ. Дўстхоҳ ҷ. 1. – с. 356.

³¹ Кристенсен А. Кабинён. Техрон. 1381. – с. 129.

³² Якубов Ю. Религия древнего Согда. – с. 31.

³³ Мӯъминҷонов Ҳ. Тӯрон – гахвораи тамаддуни ориёӣ. – с. 206.

Франс Куман, ки дар ин замина дар охири асри XIX ва аввали асри XX тадқиқотҳои ҷолибе анҷом додааст, ватани дини Меҳрро Осиёи медонад.³⁴

Зеҳнер Р.С. бошад ба Осиёи Миёна ҳамчун хостгоҳи оини меҳрпарастӣ ишора кардааст.³⁵ Нисбати ин ки оини меҳрпарастӣ аз ҳисоби сарватҳои маънавии динҳои маҳаллӣ дар Байаннаҳрайн ва Осиёи Хурд ташаккул ёфта, ба Аврупо раҳна кард, дар мавзӯи ватани ин оин ақидаҳои дигар низ мавҷуд аст. Масалан, Плутарх – муаррихи юнонӣ, ки дар садаи аввали милодӣ зиндагӣ кардааст, хостгоҳи оини меҳрпарастиро Анатолия (Осиёи Хурд) медонад. Муҳаққиқи муосир Викандер С. бошад, нимҷазираи Балканро ҳамчун ватани аслии дини меҳрпарастӣ пешниҳод мекунад.³⁶

Устурашиносии маъруфи эронӣ Меҳрдоди Баҳор зухури дини Меҳрро ба марҳилаи муайяни инкишофи ҷамъият пайваста чунин менависад: «Аз ин рӯ, бояд таҳаввули шахсияти Меҳрро дар Меҳрӣшт натиҷаи вазъи ҳос ва тозаии ориёӣён дар Осиёи Миёна донист. Дар ин давра дар Осиёи Миёна шахракҳо ва қabilaҳо бо якдигар муттаҳид мешаванд ва давраи падидаи омадани шоҳаншоҳӣ дар миёни қавмҳои ориёӣ оғоз мешавад».³⁷ Ҳошим Разӣ донишманди дигари эронӣ, ки дар меҳрпарастӣ тадқиқотҳои фаровон анҷом додааст, Вароруд сарзамини миёни дарёҳои Сиру Ому, дақиқтараш Сугдиёна - ҳудуди Самарқандро сарзамини хостгоҳи дини меҳрпарастӣ медонад. Нисбати ин ки маросими асосии дини меҳрпарастӣ марбут ба Гов, кушта шудани он ва аз ҷисми ӯ падидаи омадани ашӯи мухталифи ҷаҳони моддӣ аст, дар Авесто Сугд ё Сугдиёна бо исми Гава ё Гава шаена омадааст. Ҳошим Разӣ барои исботи ақидаи худ чунин менависад: «Гава исми ҷинс аст ва бо маънои чорпоён чун гову гӯсфанд ва ба эҳтимол гов, ки дар мавридҳои гуногун шохидҳое ҳам барои он ҳаст. Дар таркиби Гава шаена ва Гава шити, ки бештар барои

³⁴ Куман Ф. Оини пурраму рози митрой. – с. 15.

³⁵ R.S. Zaehner. Zurvan. A Zoroastrian Dilemma. 1972. - p. 18.

³⁶ Стеблин - Каменский И.М. Авеста. М., 1993. – с. 6-7.

³⁷ Баҳор М. Аз устура то таърих. Техрон, 1381. – с. 30.

сарзамини Сугд корбурд дорад, мафҳуми сарзаминеро ифода мекунад, ки чарогоҳ аст, ё сарзамине, ки дар он ҷо чарогоҳи фаровон дорад. Дар ин ҷо низ ҳамчун низоми зиндагӣ ва маишати мардуми даврони ғосии зардуштӣ, бо мардуми ҷӯпон ва галадор рӯ ба рӯ ҳастем, ҳарчанд соҳаи кишоварзӣ низ дар канори ҷӯпонӣ гоҳ-гоҳ ба назар мерасад ва истилоҳоте далел бар он аст, ки дар Авесто ҳаст». ³⁸

Мувофиқи ақидаи аксари донишмандони авестошинос, тамоми матнҳои Авесто арзиши якранг надошта, бахшҳои мухталифи он ба замонҳои гуногун мансуб мебошанд. ³⁹ Онҳо танҳо таронаҳои шахсии Зардушт, Ҳафтхот, Яштҳои 5, 10, 13, 14 ва 19-ро аз қисматҳои кӯҳнаи Авесто ҳисоб мекунад. ⁴⁰ Яшти даҳум, ки мавсум ба номи фариштаи Меҳр аст, аз ҷумлаи онҳо мебошад. Дар ин яшт, ки ба замони пеш аз ҳазрати Зардушт мансуб аст, симо ва вазифаҳои асосии худои Меҳр инъикоси худро пайдо кардааст. Меҳряшт яке аз яштҳои зеботарин, ҷолибтарин ва дилкаштарини Авесто буда, дар он пиروмуни гузаштагони дури мо, тарзу усули зиндагии содда, вале сарбаландонаи онҳо маълумотҳои гуногун нухфта аст. Яшти мазкур аз ҷиҳати ҳаҷм низ калон буда, дорои 146 банд мебошад.

Зикр кардан зарур аст, ки мақоми худои Меҳр дар Ведаҳо низ баланд мебошад. Бо вучуди он, ки ду оини Ҳиндуиё аз ҳамдигар тафовутҳои кулӣ доранд, вале дар мавриди худованди Меҳр аксаран дорои нуктаҳои муштарак мебошанд. Меҳр (Митра) дар ҳар ду оини худовандгори рӯшноӣ, нур ва осмон аст. Аз дидгоҳи симо ва вазифа вайро пуштибони ростӣ ва душмани сарсаҳти дурӯғ ва роҳи қач муаррафӣ кардаанд.

Дар Меҳряшти Авесто Меҳр ҳамчун худои нуру рӯшноӣ пеш аз баромадани Офтоб аз фарози куллаҳои кӯҳ мекурахшад. Дар бисёр мавридҳо дар адабиёти классикӣ ва имрӯзаи

³⁸ Разй Ҳ. Оини Меҳр. Ҷ. 1. – Техрон, 1381. – с. 55-56.

³⁹ Стеблин-Каменский И.М. Авеста. М. 1993. – с. 6-7.

⁴⁰ Кристенсен А. Каёиён. Техрон, 1381. – с. 14; Маздопарастӣ дар Эрон қадим. Техрон 1376. – с. 77.

тоҷик Меҳр муодили Офтоб ва Хуршед омадааст. Дар Меҳршант Меҳр рӯшноӣ ва фуруғест, ки пеш аз баромадани Офтоб зуҳур карда, файз, баракат, фазояндагӣ ва боландагии ҷаҳони моддиро таъмин мекунад (банди 5).

Дар саросари Меҳршант вай хушро бедор дар болои худ, ки ба он чор аспи сафеди масту нерӯманд баста шудааст, зиндагии мӯътадили мардумро посбонӣ мекунад. (б 7) Вай тамоми рӯз рӯи тезаспи худ осмони паҳноварро гардиш карда, шабҳангом низ ба анвори хеш ба ҷаҳон рӯшноӣ мебахшад (банди 7).

Дар Авесто фариштаи Меҳр бо ду унвони бузург ва ифтихорӣ хитоб шудааст; дорандаи даштҳои васеъ ва соҳиби ҳазор гӯшу ҳазор чашм (банди 35) На хуршед, на моҳ, на ситора, балки Меҳр бо ҳазор гӯшу ҳазор чашм ҷаҳонро назорат мекунад, ҳама чизро мешунавад, ҳама чизро мебинад ва ҳеҷ кас вайро фиреб дода наметавонад. (банди 24) Аз ин рӯ, вай худовандгори бузург буда, тамоми аъмолу кирдори мардумро мушоҳида мекунад. Вай душмани сарсаҳти дурӯғ ва паймоншиканон аст.

Ҳамон худованди бузург, ки мардум ҳангоми паймон бастан, қарор гузоштан, ваъда кардан вайро ҳамчун шохид дар миён меоваранд (банди 26) Вай пуштибон ва ҷонибдори касест, ки ба аҳд вафо кунад, қарори гузоштаре иҷро намояд, ваъдаро анҷом диҳад. Вай душмани сарсаҳти паймоншиканон аст (банди 23). Вай хуршед нест, вале нуру рӯшноӣ аст, ки торикиро пароканда месозад. Ба замин зиндагӣ ва шодмонӣ ҳадя мекунад. Бо ҳаракати нури худ табиатро афзоянда ва файзбор мегардонад (банди 16). Чун Меҳр фармонравии даштҳо ва майдонҳои васеъ аст, рушду боландагӣ ва неъмату баракати гала, ҳайвонот ва фарзандонро таъмин мекунад (банди 65). Обро аз осмон ба замин ҷорӣ карда, сабаби рӯйиши гиёҳ мешавад ва ба пайравон ва ситояндагони худ тандурустӣ, сарват, фарзанд ва гала мебахшад, (банди 61) дорой ва сарватро дар сари роҳи зиндагии мӯъминон пароканда, ба онҳо баракати маънавӣ эҳдо мекунад (банди 66).

Худованди Меҳр сарват, фарзанд ва хонаводаи некро бо оромии равонӣ, хирадмандӣ, неқномӣ, беҳрӯзӣ ва беҳқомӣ пайваст намуда, сабаби ҳамбастагӣ, якдилии мӯъминон ва ситоишгарони худ мешавад (банди 73, 74).

Меҳр девҳоеро, ки дар торикӣ ба сар мебаранд ва сабаби интишори гуноҳу нофармонӣ, нопокӣ, хушкӣ ва бебаракатии замин мешаванд, дур меронад (банди 99). Вай бо бедорӣ ва хушёрӣ ҳамешагӣ офариниши Аҳурамаздоро нигоҳбонӣ мекунад. Ҳамеша бо амалу бадкинагии Аҳриман ва ҳамкорони гуноҳпешаи ӯ дар мубориза аст (банди 97). Фариштаи Меҳр бо аслиҳа ва ҷангафзорҳои беҳтарин орастаю мусаллаҳ буда, аз фарози Осмон душманонро мепояд (банди 96). Ба қачраҳон ва душманон якбора чун тӯфон ҳамла намуда, онҳоро шикаст медиҳад ва нобуд месозад. Ҳангоми ҷанг, чун лашкари душман саф орояд, тиру хадангҳои онҳоро ба ҷониби дигар баргардонида, пайравони худро муҳофизат мекунад (банди 91). Вай ба касоне навиди ғалаба ва пирӯзиро мерасонад, ки неққирдору покдин буда, вайро бо ситоишу маросим ибодат намоянд, бо эҳтиром барояш қурбонӣ кунанд (банди 119, 120).

Агар аз як сӯ мушаххасоти табиат ва ҳислату вазифаҳои Меҳр, ки дар боло зикр гардид ва дар Авесто сабт шудаанд, заминаи мустаққама барои интишори минбаъдаи он дар Осиёи Ғарбӣ, шимолӣ Африқо ва Аврупо гардида бошад, сиёсати мазҳабии подшоҳони хоҳоманишӣ заминаи хуби дигари он гардид.⁴¹ Дини зардуштӣ, ки бо қabilaҳои эронӣ аз Балх ба сарзамини муосири Эрон интиқол дода шуд, мазҳаби нахустин подшоҳони ҳахоманишӣ гардид. Дорои I дар сангнавиштаҳои худ дар кӯҳи Беҳсутун Аҳурамаздоро беш аз 20 маротиба зикр карда, вайро худованди бузург меномад. Зоҳиран қabilaҳои эронӣ ба ватани ҷадиди худ на танҳо дини Зардушт, балки эътиқодҳои қадимаи ореиро низ бо худ оварда буданд. Дар Бобул, Калда, ки яке аз марказҳои мазҳабии ҷаҳони бостон буд, ҳанӯз бовариҳои

⁴¹ Разӣ Ҳ. Донишномаи Эрони бостон. ҷ. IV. – с. 2020 – 21.

қадима, ки бо расму суннатҳои меҳрпарастӣ наздик ва ҳамранг буданд, вучуд доштанд. Баъд аз Дорой I миёни подшоҳони ҳахоманишӣ эътиқодот ба Меҳр ва Аредвисур Анахито торафт бештар шуда, онҳо оҳиста-оҳиста мавҷею манзалати пештараи худро ба даст меоварданд.⁴²

Дяконов И.М. дар садаҳои VI-IV пеш аз милод дар қаламрави Мод истеъмоли васеи номҳо бо таркиби Митраро хотирнишон карда, хулоса баровардааст, ки аз рӯи далелҳои мавҷуд дар асрҳои IX-VI пеш аз милод номҳои, ки эътиқод ба Ахуромаздоро нишон медиҳад, бештар истеъмол мешудааст.⁴³ Дар Бобул Калда ва баъдан дар Осиёи Хурд бошад пайравон аз Меҳр худон бузург ба вучуд оварда, дар атрофии ӯ суннатҳои дини алоҳидаро танзим намуданд ва маросимҳои фаровони қурбонӣ мураттаб карда, вазифаҳои Ахуромаздоро низ ба ӯ вогузор намуданд.⁴⁴

Дар сарзамини ориёӣҳо, бахусус дар асри авестой сол ба ду фасл тақсим мешуд: тобистон (ната) ва зимистон (заяна). Чашни наврӯз чашни огози тобистон ва меҳргон чашни огози зимистон буд. Ба ифодаи Абурайҳони Берунӣ аз замонҳои қадим шонздаҳуми моҳи меҳр (2 октябр) чашни бузурги меҳргон доир мегардид, ки дар Эрони бостон онро митракана (ҷои Меҳр, ҷони Меҳр) мехонданд.⁴⁵ Ин чашн дар саросари Осиё, бахусус дар Бобул ва Осиёи Хурд васеъ чашн гирифта мешуд. Дар чунин чашнҳо рӯҳониёни оини меҳрпарастӣ пеш-пеши ҷамъият ҳаракат мекарданд.

Ктесий – муаррихи юнонӣ, ки дар дарбори подшоҳони ҳахоманишӣ зиндагӣ кардааст, навиштааст, ки чашни рӯзи Меҳро подшоҳон бо фарру шукӯҳи хоссае баргузор мекарданд. Шоҳон ҳеҷ гоҳ дар бодаҳорӣ ифрот намекарданд ва маст намешуданд, ба истиснои рӯзи чашни Меҳр. Дар чунин рӯз онҳо ҷомаи арғувонӣ бар тан карда, бода

⁴² Дандамаев М.А. Политическая история Ахменидской державы. М., 1985. – с. 73.

⁴³ Дяконов И.М. История Мидии. – с. 373

⁴⁴ Куман Ф. Оини пуррамзу рои митрой. – с. 31

⁴⁵ Берунӣ А. Осор-ул-боқия ҷои Заҳау. Техрон. 1331. – с. 222-225

менӯшиданд ва дар ҷамъомадҳои шодику суруи умумӣ ширкат меҷустанд. Дар ин маросим қурбонӣ фаровон анҷом мегирифт.⁴⁶ Бино ба навиштаи Ҳеродот ҳатто Хишоёршо пас аз забти Юнон ба Афинаи Троя 1000 гов қурбонӣ карда буд.⁴⁷

Аммо ба ақидаи донишманди франсавӣ Франс Куман дар Аврупо ҷашни Митра 25 декабр, ки рӯзи таваллуди ӯ буд,⁴⁸ доир мегардид. Маросими маъруфи куштани Гови нахустин, ки дар садҳо ҳайкал, муҷассама ва тасвирҳои Митра, ки аз саросари меҳробаҳои Аврупо пайдо шудааст, дар ин рӯз баргузор мегардид.⁴⁹

Дар давлати Мод (асрҳои VII-VI то м.) низ, ба ифодаи олими рус Дяконов И.М. дар миёни эзидони дигари маъбуд ба Меҳр бартарӣ дода мешуд.⁵⁰ Донишманди дигари рус Иванов М.С. чунин мешуморад, ки интишори дини Зардушт дар сарзамини имрӯзаи Эрон дар садаҳои VI-V пеш аз милод оғоз гардида, қабл аз он мардум ба худоёни дигаре, ки аз Осиёи Миёна бо худ бурда буданд, яъне Аредвисур Анаҳито ва ба хусус Митра эътиқоду боварии хоса доштанд.⁵¹

Баъд аз Бобул ва Калда маҳалли пешрафти оини меҳрпарастӣ Осиёи Хурд гардид. Дар сарзамини Лидия, ки ҳанӯз аз ҷониби подшоҳи нахустини империяи ҳахоманишӣ Куруш тасарруф шуда буд,⁵² аҷром ва аносурӣ самовиро парастӣш мекарданд. Аз ин ҷиҳат дар инҷо ба зудӣ Меҳр ҳамчун худованди асосӣ пазируфта шуд. Дар инҷо худованди дигари бостонӣ Аредвисур Анаҳито низ амиқан раҳна карда, ситоиш мегардид.⁵³

Страбон - ҷуғрофиядони юнонӣ, ки дар охири ҳазораи аввали пеш аз милод дар Каппадокия зиндагӣ кардааст, ҳамчунин ин ҷашнро митракана номида, зикр намудааст, ки

⁴⁶ Донишномаи Эрони бостон. ҷ. 4 Техрон, 1381. – с. 2020-2021.

⁴⁷ Дяконов И.М. История Мидии. – с. 396.

⁴⁸ Баъдан бо зуҳури дини насронӣ, рӯзи таваллуди эзиди Митра ба рӯзи суудӣ ҳазрати Исо ва рӯзи аввали солшумории мелодӣ баргардонид шуд.

⁴⁹ Куман Ф. Оини пурраму рози митроӣ. – с. 31-171.

⁵⁰ Дяконов И.М. История Мидии. – с. 402.

⁵¹ Иванов М.С. Очерк истории Ирана. М. 1952. – с. 16

⁵² Дандамаев М.А. Политическая история Ахеменидской державы. – с. 23.

⁵³ Гиршман Р. Эрон аз оғоз то ислом. Техрон, 1383. – с. 312.

подшоҳи Арманистон ҳар соле дар рӯзи ин ҷашн ба шоханшоҳи ҳахоманишӣ 20 ҳазор тоӣ ё кураасп тӯҳфа равон мекард.⁵⁴ Чун ин донишманди бостонӣ солҳои тӯлонии зиндагии худро дар Эроншаҳр гузаронда ба омӯзиши таърих ва расму ойинҳои халқҳои гуногун, ба хусус орейҳо вақф карда буд, дар ҷои дигари асараш дар бораи анъанаҳои мардуми форс чунин менигорад: «Расму суннатҳои форсӣ дар миёни ин халқҳо (орейӣ), модҳо ва бисёр халқҳои дигар якранг аст... Онҳо Гелиосро, ситоиш карда ёро Мифра (Митра) меноманд, ҳамчунин Селена ва Афродитаро (Анахито). Аз он баъд оташ, замин, бодҳо ва обро (ситоиш мекунад)».

Вай анъанаҳои мугонро дар замони худ дар Каппадокия (Осиёи Хурд) ба тафсил баён карда, қайд мекунад, ки ҳамаи ин расму оинҳоро бо ҷашми худ дидааст.⁵⁵

Аз гузориши ҷуғрофиянависи юнонӣ маълум мешавад, ки дар эътиқоду бовариҳои ин минтақа дар охири ҳазораи аввали пеш аз милод худованди Митра дар мақоми муҳиме қарор доштааст. Ба ақидаи муҳаққиқи асри XIX-и рус Максутев В.П., Меҳр дар Рум тамоми салоҳиятҳои Аҳурамаздоро ба дӯши худ гирифта буд. Меҳрро дар он ҷо ҳамчун офарандаи ҷаҳон, Офтоб, сарчашмаи зиндагӣ ва поку беолоиш парастӣш мекарданд.⁵⁶ Муҳаққиқи меҳрпарастӣ Ф. Куман чунин менависад: «Сабабу омили ин ки ҷаро то ин таърих оини меҳрпарастӣ дар мағрибзамин интишор наёфта буд, бегумон бояд сабабе дошта бошад». Ва ба суҳанони худ давом медиҳад: «Ҳап дар сари ин аст, ки соли 204 пеш аз милод ситоиши Бузургмодар (Magna Mater) дар Рум ба сурати расмӣ даромад».⁵⁶ Дар инҷо саволе пеш меояд: империяи бузурге, кӣ бахшҳои се қитъаи бузурги ҷаҳонро дар зери тасарруфи худ дошт, ба ки эътиқод доштааст? Олиҳаи Бузургмодар ё Магна Матер кист? Муаллифи боло дар саҳифаи 186-и асар ба саволи худ чунин ҷавоб медиҳад: «Кӯҳантарин меҳробае (маъбаде), ки шинохта шуда,

⁵⁴ Страбон. География. М. 1994. – с. 499.

⁵⁵ Страбон. География. – с. 680.

⁵⁶ Куман Ф. Оини розомези митрой. – с. 186.

меҳробаест дар муҷовирати Митрон (маъбади Митра) маъбади Сибила (Анаҳито), ки дар Остия дорад. Ҳамин тавр шуд, ки парастии Митра дар канори ин эзидбонуи фригия дар саросари империя бо майлу рағбат густариш ёфт ва бо ҳамкориҳои шавқангезе идора ва роҳбарӣ мешуд... Пайравони Митра тавонистанд бо равиши муносиб ҷалби таваҷҷӯҳи коҳинони Бузургмодарро ҷониби худ ҷалб намоянд. Ба ҳамин ҷиҳат тавонистанд аз ғимояту пуштибонии ҳукумат ва аз дӯстии ҷомеаи оинии Бузургмодар баҳраманд шаванд. Дар низоми оини митроӣ фақат мардон ҳаққи ширкат ва узвият дар маросими розомези Митраро доро буданд. Ба ҳамин ҷиҳат андешаи интишор ва вусъати бештар талаб мекард, ки қанон низ ба оини Меҳр ҷалб шаванд. Дар ин оини ориёӣ, ки дар канори оини Меҳр ба шукуфои расид, (Аредвисур) Анаҳито то пойгоҳи Бузургмодар (Magna Mater) ҷойгоҳ ёфта ва шинохта шуд». ⁵⁷ Сарфи назар аз он ки Зардушт парастии худоёни пеш аз худро манъ карда буд, имону эътиқод нисбат ба баъзе аз онҳо дар дили мардум пайдор монда буд. Аз ҷониби дигар тағйири самти эътиқодоти подшоҳони ҳахоманишӣ ба интишори дини меҳрпарастӣ шароити мусоид фароҳам намуд. Масалан, подшоҳони ҳахоманишӣ Ардашери II (405-359) ва Ардашери III (359-338) кушоду равшан дар катибаҳои худ ба Аредвисур Анаҳито рӯ оварда буданд. ⁵⁸

Бостоншинос ва авестошиноси франсавӣ Роман Гиршман дар ин мавзӯ менависад, ки худои Дорои I ва ду ҷонишинони ӯ аз рӯи сангнавиштаҳо Аҳуромаздо будааст. Баъдан ба суҳанони худ чунин идома медиҳад: «Аз замони Ардашери дуюм оини расмӣ бо бағоне, ки дар радифии Аҳуромаздо дар китобҳо ёд шудаанд, васеъ шуда меравад. Онҳо иборатанд аз Меҳр худои Хуршед, худои адолат ва қурбонӣ, ки худои бисёр кӯҳани ориёист ва Аноҳид (Аредвисур Анаҳито)- худои обҳо, ҳосилхезӣ ва тавлид, ки таъсири ақоиди ғайри эрониро нишон медиҳад». ⁵⁹ Гиршман

⁵⁷ Дар ҳамон ҷо. – с. 186.

⁵⁸ Розӣ Ҳ. Оини Меҳр. Ҷ. 1. – Техрон 1381. – с. 227.

⁵⁹ Гиршман Р. Эрон аз оғоз то ислом. Техрон. 1383. – с. 183.

Аредвисураро Артемиси юнонӣ меғӯяд, ки бо ҳақиқат мувофиқат намекунад.

Хусусиятҳои дар боло зикршудаи Меҳр сабаб шуд, ситоиши ӯ на танҳо дар миёни табақаҳои иҷтимоии Эрон, балки дар миёни ҳамаи табақаҳои иҷтимоии Осиёи Ғарбӣ ва империяи Рим низ густариш ёфта, деҳқонон, сарбозон, хунармандон ва ҳатто подшоҳонро пайрави худ намояд ва ҳар як мувофиқи мавқеаи иҷтимоияш ба ин ё он хусусияти ҳудои Меҳр таъя кунад.⁶⁰ Ин оини нав дар Эрон бештар тобиши зурвонпарастӣ пайдо карда, дар Аврупо, ки ҷанбаҳои нав гирифта буд, бо номи меҳрпарастӣ ё митраизм маъруф гардид.⁶¹

Дар оини Меҳр Зурвон (дар Авесто, Зурвона акарена-замони бекарон) ҳудои бузург буд. Пайравони ҳудои Меҳр Аҳуромаздоро низ ситоиш мекарданд ва барои дур кардани шарри Аҳриман қурбониҳо анҷом медоданд. Дар ин дин Меҳр, ки мазҳари рӯшноӣ буд, дар миёни бихишти Аҳурамаздо ва дӯзахи Аҳриман қарор дошт. Бинобар ин ба ӯ бо номи Меҳри миёнарав, Меҳри восита ва Меҳри миёнҷӣ муроҷиат мекарданд. Вай дар Авесто низ дорои чунин хосият буда, вайро нерӯи воситае миёни Ҳудои Бузурги диданашаванда ва мардум медонистанд.

Меҳрпарастон ба ҳудованди Меҳр афсонаҳои зиёдеро нисбат дода буданд. Яке аз ривоятҳои маъруфе, ки ба ӯ нисбат медоданд, иборат аз он буд, ки Меҳр аз харсанге таваллуд шуда, ҳангоми зоида шудан бараҳна буд ва дар дасти рости худ ханчаре дошт. Ривояти дигар ин буд, ки вай пас аз таваллуд шудан тасмим гирифт, ки қуввати нерӯи ҳудро озмоиш кунад. Аз ин рӯ, вай бо Офтоб зурозмӣ кард. Офтоб ба нерӯи вай тоб наоварда, ба замин афтод. Баъдан Меҳр ба вай ёрӣ дода, аз ҷой бархезонд ва ба ӯ дасти рости хешро дароз кард. Ду эзид дасти ҳамдигар гирифтанд. Ин амал мазҳари иттиҳоду иттифоқи Офтоб ва Меҳр буд.

Устураи дигари Меҳр, ки дар дини меҳрпарастӣ мақому мартабаи хосае дорад, муборизаи эзиди Меҳр бо Гов

⁶⁰ История древнего мира. М. 1981. – 285 – 286.

⁶¹ Бахр М. Паҷуҳише дар асоси Эрон. Техрон, 1362. – с. 15-56.

мебошад. Мо ба ин масъала баъдан таваққуф хоҳем кард. Дар ин ҷо фақат чунин нуқтаро хотирнишон мекунем, ки дар оини меҳрпарастӣ мисли дини маздаясно кушта шудани гови нахустин сароғози офариниш ҳисоб мешавад.

Пайравони оини Меҳр дар рӯҳияи диловарӣ, нотарсӣ ва ҷанговарӣ тарбия мешуданд, зеро чунин гумон мекарданд, ки танҳо бо муборизаи оштинопазир бо нерӯҳои аҳриманӣ метавон ба пирӯзии охирин расид. Нисбати ҳамин хосияти худ, оини меҳрпарастӣ миёни сарбозон ва ҷанговарони империяи Рим таъсири васеъ пайдо карда буд.⁶² Дар маросимҳои ин оин фақат мардоне иштирок карда метавонистанд, ки ба синни балоғат расида бошанд. Дар маросимҳои меҳрпарастӣ ба занон ҳаққи ширкат намедоданд. Дар миёни пайравони Меҳр, мақоми иҷтимоӣ ва сарвату боигарӣ аҳамият надошт ва ҳамаи онҳо якдигарро «бародар» меҳонданд. Вале дар баробари ин сарварон ва роҳбарони дин аз эҳтиром ва ситоиши фаровон бархурдор буданд.

Маросимҳои эзиди Меҳр маъмулан дар ғорҳои табиӣ анҷом мегирифт. Ин ғорҳо мазҳари осмони зебо буд. Сақфҳои маъбадро бо ситораҳо ва манзараҳои гуногуни осмонӣ ороиш медоданд. Чун покии ҷисму рӯҳ яке аз шартҳои асоси пайравони Меҳр буд, дар дохил ё наздики маъбад мебоист оби равон мегузашт. Аммо чун дар минтақаҳои ҳамвор ва шаҳрҳо, аксаран ғорҳои табиӣ вучуд надоштанд, ба шабоҳати ғорҳо дар зерзаминҳо бино месохтанд. Пайравон бо ёрии зинаҳои тӯлонӣ ба маъбад ворид мешуданд. Гоҳ зинаҳо то хонае мерасид, ки дар он ҷо пайравонро ба маросими динӣ тайёр мекарданд. Аз ин ҷо ба толори асоси маъбад ворид мешуданд. Сақфи маъбадро мисли осмони шабонгоҳ меоростанд.⁶³

Аввалин маҳаллҳои муносибе, ки дини меҳрпарастӣ дар онҳо интишор ёфт, Калда, Бобул ва Арманистон буд. Дар ин ҷо вай ҷои Баал-худои Осмон ва Шамаш худои Хуршедро

⁶² Махсупов В.П. История древнего Востока. – с. 391-392.

⁶³ Баҳор М. Аз асотири то таърих. – с. 32-33.

гирифт. Дар харобаҳои як маъбади зардушті воқеъ дар наздикии шаҳри Порса, катибаҳои ба забони юнонӣ ёфтанд, ки дар он Ахуромаздо, Меҳр ва Анаҳито бо номҳои юнонии Зевс, Аполлон ва Афина зикр шуда буданд.⁶⁴ Худоёни бобуӣ ва юнониро бо худоёни ориёӣ иваз карда буданд. Масалан, Ахуромаздо бо Баал, Меҳр бо Шамаш, Анаҳито бо Иштар яке доништа шуда буданд.⁶⁵ Худои Шамаши бобуӣ мисли фариштаи Меҳр эзиди аҳду паймон ва адлу дод буд, мисли Меҳр дар фарози кӯҳсорон падидор мешуд ва мисли Меҳр масири ҳаррӯзаи худро бо гардунаи дурахшонаш дар Осмон мепаймуд. Чун подшоҳони ҷудогона дини Зардуштро мунҳариф сохта, фариштагони ҷудогонаи ин оинро ситоиш мекарданд, заминаи муносиби инкишофи меҳрпарастиро ба вуҷуд оварданд. Онҳо мӯбадони ғумошта доштанд, ки муғ ё маҷус номида мешуданд.⁶⁶ Мақоми ин муғҳо нисбат ба рӯҳониёни маҳаллӣ баландтар буда, имтиёзҳои доштанд, ки метавонистанд қудрату нуфузи муғҳои маҳаллиро маҳдуд кунанд. Аз ин рӯ, Бобул, Калда ва Арманистон ҷойгоҳи гардид, ки дини меҳрпарастӣ аз ин ҷо ба суръат густариш пайдо кард. Даре нагузашта он Байнаннаҳрайнро зери таъсири худ оварда, ба зудӣ дар Фригия, Галатия ва саросари Осиёи Хурд паҳн гардид.

Аз миён рафтани империяи ҳохоманишӣ сабаби дигари босуръат паҳн шудани ин дин гардид. Искандар Эронро забт карда, бо дини неруманди маздаёсно рӯ ба рӯ шуд. Вай китобҳои муқаддаси онро сӯхта, ба он мубориза оғоз кард. Сиёсати ӯро сарлашкарони юнонӣ, ки қариб 200-сол дар Осиё ҳукмронӣ карданд идома дода, дар Шарқ пуштибон ва тарафдори неруманди оини буддой ва дар Ғарб оини меҳрпарастӣ буданд.⁶⁷

Хонадонҳои подшоҳони юнонӣ, ки дар Понт, Каппадокия, Арманистон, Коммаген ва ғайра боқӣ монда буданд,

⁶⁴ Хртсфельд. Таърихи Эрони бостон. — с. 44.

⁶⁵ Кристенсен А. Эрон дар замони сосониён. — с. 56.

⁶⁶ Куман. Оини пуррамзу рози митрой. — с. 32.

⁶⁷ Куман Ф. Оини пуррамзу рози митрой. — с. 33.

гузаштаи худро бо Ҳахоманишиён пайваста, аз лиҳози фарҳанг, ахлоқ, маросим ва одоб ба ориёимаобӣ ифтихор мекарданд.

Бинобар ин онҳо аз парастии ва эҳтироми эзидону худоёни кӯҳани ориёӣ як навъ эҳсосу гурури ашрофӣ карда, ба ин васила худро ба наҷоди ориёӣ мепайвастанд.⁶⁸ Мувофиқи одати меҳрпарастӣ, ки ростию поки пойдоркунандаи тоҷу тахти подшоҳӣ ва комёбию муваффақиятҳои он аст, ин тамоюл дар як сангнавиштаи Антиохи I Эпифан (69-34 то м), ки дар Коммаген ҳукмронӣ мекард, боқӣ мондааст. Вай ба ҷои Антиох номи Митридасро интихоб карда, рӯзи 16 меҳрро, ки рӯзи ҷашни Меҳргон буд, рӯзи таваллуди худ эълон кард. Вай дар ин лавҳа навишта буд, ки аз ситоиши эзидони мавриди парастии ниёғони худ, ки дорои анъанаҳои ориёӣ ва юнонӣ аст, бисёр хушнуд мебошад. Вай барои Митра маъбадҳои ҷадид бунёд карда, аз мугон тақозо карда буд, ки дар маросимҳои мазҳабӣ бо либосҳои махсуси мӯбадони ориёӣ ҳозир шаванд ва маросими расму одоби он низ ба ҳамон шакл анҷом дода шавад.⁶⁹

Тавре ки зикр гардид, қадимтарин далели ошкоре, ки дар бораи ин дини ориёӣ мавҷуд аст, паймонномае аз соли 1380 пеш аз милод мебошад, ки дар Осиёи Хурд пайдо шуда, миёни подшоҳи Хетҳо – Суппилиум ва подшоҳи сарзамини Митонӣ Маттиваза баста шудааст. Дар ин паймон бори нахуст номи худовандони Митра ва Варуна, Индра ва Насатя оварда шуда, пайванди муштараки ин ду ҳанӯз ба давраи ҳиндуориёӣ ишора мекунад.⁷⁰ Чун Митра дар эътиқоду бовариҳои ҳиндуориёӣҳои бостон мазҳари ростӣ ва аҳду паймон буд, зоҳиран номи ӯ ба хоҳири нигоҳбонӣ ва назорат болои иҷрои паймон оварда шудааст. Дар бораи сарнавишти минбаъдаи оини меҳрпарастӣ дар ин сарзамин то давраи забти он аз ҷониби империяи ҳахоманишӣ, ки дар миёнаҳои садаи VI пеш аз милод сурат гирифт, маълумоти дақиқ

⁶⁸ Ҳамон ҷо. – с. 34.

⁶⁹ Ҳамон ҷо. – с. 35-45.

⁷⁰ Нейберг. Динҳои Эрони бостон. – с. 97 ба баъд; Гиршман Р. Эрон аз оғоз то ислом Т. 1383. – с. 71.

надорем. Вале маълум аст, ки забти ин сарзамин омили густариши фарҳанги ориёӣ гардид.

Тавре ки дар боло зикр шуд, сиёсати мазҳабии подшоҳони ҷудогонаи ҳахоманишӣ ва баҳусус суқути ин силсила шароити маънавии навине паدید овард. Агар дар давраи Ҳахоманишиён сарзамини Бобул, Калда (Мод) ва Арманистон ба марказҳои меҳрпарастӣ мубаддал гардида бошанд,⁷¹ дар охири салтанати онон, баҳусус дар давраи ҳукмронии сарлашкарони юнонӣ чунин марказ ба Осиёи Хурд интиқол ёфт.

Франс Куман дар бораи мақоми меҳрпарастӣ дар Осиёи Хурд дар миёни шоҳон ва аҳолии ин минтақа менависад: «Аммо Митра дар миёни эзидони ориёӣ мақоми бартару арҷмандтар пайдо карда ва ӯро ба навъе бузург донистанд, ки ба зудӣ мушаххас шуд, ки монанди такрору эътибори номи Митрадас дар ҳамаи савгандҳо, паймонҳо ва ҳузури вай дар ҳамаи зиндагии хонаводаҳои фармонравоёну ашроф, он чунон ки дар назди шоҳони ҳахоманишӣ чун Доро, Ардашер, бахшандаи пирӯзӣ, комёбӣ, фарр ва пуштибони устуворе барои онон маҳсуб мешуд».⁷² Маҳз чунин шароити мусоид боис гардид, ки бисёре аз муғони Арманистон, Фригия ва Лидия аз равишу суннатҳои гузаштаи худ бе ҳеҷ таассуб дар паدید овардани онҳое таркибӣ ва тоза иқдом кунанд ва муваффақ шуданд, дар атрофи худ барои омӯхтани шумораи зиёди навомӯзон мадрасаҳо ташкил намоянд. Ба ақидаи муҳаққиқи фаронсавӣ, чун муғон аз эътиқодоту бовариҳои ҳамсояҳои аврупоии худ ғитилои комил дошанд, бо дарназардошти он одоб, усул, маросиму ниёишҳои дини меҳрпарастиро пеш аз интишори он дар Рум тадвин ва муқаррар карда буданд.⁷³

Артур Кристенсен дар бораи омезиши боварию эътиқодҳои гуногуни ин минтақа чунин менависад: «Асотири ориёӣ, бобулӣ ва юнонӣ бо ҳам даромехта, ашхоси афсонаҳои шарқӣ дар либоси худоёни юнонӣ пинҳон гашт. Эътиқод ба

⁷¹ Куман Ф. Оғни пуррамзу рози митрой. — с. 33.

⁷² Ҳамон ҷо. — с. 33.

⁷³ Ҳамон ҷо. — с. 34-35.

ду олами чудо аз якдигар, яке олами некӣ ва дигар бадӣ ё олами нуру зулмат ва эътиқод ба бихишту дӯзах, рӯзи ҳисоби растохези ҷаҳон, эътиқод ба робитаи тому пайванди ом мобайни афроди инсон ва қувваҳои малакутӣ, ҳамаи ин мӯътақидот, ки махсуси дини маздоии ориёиён буд, дохили афкори динии Осиёи Сағир шуд». ⁷⁴

Дини маздой ва меҳрпарастии муғон дар ин сарзамин бо эътиқоду бовариҳои маҳаллии ҷавмҳои гуногун, ақидаҳои бостонии сомӣ ва сурёний ва худоеӣ онҳо омехта гардида, дигаргуниҳоеро ба вуҷуд овард. Тавре ки ишора шуд, яке аз марказҳои ғановати дини меҳрпарастӣ Бобул ва Калда буд. Артур Кристенсен дар ин хусус менависад: «Яке аз фирқаҳои маздаясна, ки нучуми калдонӣ дар он нуфузи кулӣ карда ба назди маҷусҳои Осиёи Сағир тақомул ёфта буд, маншаи оини меҳрпарастӣ аст, ки дар империяи Рум вусъат ёфт. Дар ин оин Меҳрро худои офтоб медонистанд». ⁷⁵ Натиҷаи ҳамин омезишҳо ва таъсири мутақобилаи бовариҳои гуногун буд, ки дар бораи Митра ривоятҳои фаровон, афсонаҳо, устураҳо падидаи омаданд.

Аз ин ҷиҳат, вақте ки меҳрпарастӣ дар Аврупо интишор ёфт, баъзеҳо Митраро ҳамчун гавҳари оташ, гурӯҳи дигар ҳамчун хуршед, гурӯҳи сеюм ҳамчун худованди ростию дурустӣ қабул карданд. ⁷⁶ Бо вуҷуди он, ки оини Митра дар тӯли беш аз се садаи мелодӣ бисёр кишварҳои Аврупо тасхир карда буд, дар бораи сароғози нуфузи он ба ин минтақа маълумоти дақиқе вуҷуд надорад. Дар асоси маълумоти яке аз фарҳангҳои мӯътабари Руссия, ки дар авали асри XX ба ҷоп расидааст, оини Меҳр, ки маркази ситоиши он Офтоб аст, бо маросимҳои сиррӣ ва пӯшидаи худ, дар садаҳои III-I пеш аз милод дар тамоми империяи Рум интишор пайдо кард. ⁷⁷ Плутарх менависад, ки нуфузи меҳрпарастӣ ба Аврупо ба василаи раҳзанони дарёӣ сурат гирифт. Донишманди диншиноси рус Л.С.Василев чунин ақида дорад, ки дини

⁷⁴ Кристенсен А. Эрон дар замони сасаниён. – с. 59.

⁷⁵ Куман Ф. Оини пурамузӣ рои митроӣ. – с. 55.

⁷⁶ Разӣ Ҳ. Оини Меҳр. Ҷ. 1. – с. 62-63.

⁷⁷ Малый энциклопедический словарь. Санкт-Петербург, 1906. – с. 584.

меҳрпарастӣ ба Аврупо дар асрҳои охирини ҳазораи аввали пеш аз милод нуфуз пайдо кард.⁷⁸

Мувофиқи тадқиқоти донишмандон, агар давраи ҳукумати сулолаи ҳахоманиширо замони интишори дини Меҳр дар Осиёи Наздик ва Ғарбӣ бигирем, пуштибонии Искандари Мақдунӣ ва давлатҳои юнонии пас аз ӯ ба вучудодада аз дини меҳрпарастӣ, огози нуфузи митраизм ба Аврупо шуда метавонад. Мувофиқи маълумоти Ф. Куман дар садаи дуҷуми пеш аз милод дар ин ҷо мактаби пайкартарешии Пергамон бори нахуст нақши Митраро дар ҳолати куштани гов ба вучуд овард, ки ин нақш баъдан ба расму суннат мубаддал гардида, он дар тамоми толорҳои меҳрбаҳо аз ҳама боло, дар ҷои шоҳнишини меҳрба гузошта мешуд.⁷⁹

Дар асоси навиштаи устурашиносии дигари аврупоӣ Ҷон Хиннелз, ҳудуди Меҳр ба василаи бузургони эронӣ дар Осиёи Хурд, Арманистон, Киликия ва Понт ба сарзаминҳои Ғарб густариш пайдо кард. Вай мисол меоварад, ки соли 66 пеш аз мелод Тирдод - подшоҳи Арманистон барои дарёфти тоҷи подшоҳӣ аз дасти Нерон ба Рум рафт ва дар вақти боздид бо Нерон, ба вай бо чунин суханон муроҷиат кард: «Ман ба пешгоҳи Шумо, мисли ин ки ба пешгоҳи ҳудуди хеш омадаам, то ки ниёиш кунам, ҳамон тавре, ки Меҳро ниёиш мекунам...».⁸⁰

Яке аз омилҳои дигари густариши онини Меҳр дар Аврупо ҷангҳои доимии империяи Ашконӣ ва Византия бо Рум ва фатҳи иёлатҳои шарқӣ аз ҷониби Рум мебошад. Масалан, дар давраи подшоҳии Тибериус (14-38) вилояти Катпатука ба Рум даромад. Дар давраи қайсари Нерон (54-68) қисматҳои ғарбии Понт то соҳили баҳри Сиёҳ ба қаламрави Рим ворид гардид.

Дар давраи Виспасиан (69-79) бахше аз Арманистон ва Коммаген фатҳ карда шуд. Дар ин набардҳо аксаран аз ҳарду ҷониб аскарони кироя, ки бештарашон аз мамлакатҳои Аврупо, бахусус аз Италия буданд, ҷанг мекарданд. Франс

⁷⁸ Васильев Л. С. История религии Востока. М. 1983. — с. 64.

⁷⁹ Куман Ф. Оини пурразмурози митрой. - с. 41.

⁸⁰ Хиннелз Ч. Шинохтии асосии Эрон. Техрон, 1383. — с. 221-222.

Куман интишори босуръати ин мазҳабро дар Аврупо пас аз шикасти ҳукумати Меҳрдоди Евпатор (соли 66 то м.) медонад.⁸¹ Аз номаш маълум мешавад, ки мазҳаби душмани сарсаҳти империяи Рим меҳрпарастӣ мебошад.

Меҳрпарастӣ, ки дар Ғарб бо номи митраизм ва номҳои дигар маъруф гардид, дар охири ҳазораи аввали пеш аз милод кушоду равшан ба таблиғи ақидаҳои худ оғоз кард. Чун ин оин ормонҳои дӯстӣ, баробарӣ, бародарӣ, ростӣ ва дурустиро тавсия мекард, дар минтақаҳои Аврупо бо суръати тез интишор пайдо кард. Аллакай дар соли 68 мелодӣ он ба Аврупои марказӣ рахна карда, дар соли 107 мамлакатҳои шимолӣ нимҷазираи Балканро фаро гирифт.⁸² Даре нагузашта он ба Олмон, Австрия, Франция ва Англия роҳ ёфт. Плутарх чунин мешуморад, ки яке аз шоҳаҳои дини маздаёно (мақсадаш оини меҳрпарастӣ аст) дар миёнаҳои садаи аввали мелодӣ дар Аврупо дорои мақоми баланде мебошад.⁸³

Нисбати густариш ва нуфузи васеи дини Меҳр дар ин давра дар Осиё, Аврупо ва шимолӣ Африқо, муаррихи маъруфи асри XIX Франция Э.Ренан (1823-1892) навишта буд, ки агар сабабу ҳодисае рӯй дода, исавиятро бозмедошт, дар ҳар ҳолат ҷаҳон аз оини Меҳр буд.⁸⁴ Оғози равнақи инкишоф ва шукуфоии дини меҳрпарастӣ дар Румро бояд асри I мелодӣ донист.⁸⁵ Муҳаққиқи рус Редер Д.Г. чунин ҳисоб мекунад, ки дини меҳрпарастӣ дар аввалҳои солшумории мелодӣ империяи Рум ва тамоми Аврупои бостонро таҳти шуои комили худ қарор дода, динҳои куҳанро танг карда баровард. Дар ин дин салоҳияту вазифаҳои Ахуромаздо – худованди якто пурра ба ихтиёри Меҳр гузашт. Дар ин дин Меҳр офарандаи ҷаҳон, наҷотдиҳанда ва нерӯи асосии мубориза ба муқобили Аҳриман муаррафӣ мегардид. Меҳрпарастӣ дар

⁸¹ Куман Ф. Оини пурразму рози митрой. - с. 48.

⁸² Қаддёнӣ А. Таърихи адён ва мазоҳиб дар Эрон. Техрон, 1352. – с. 97.

⁸³ Пури Довуд. Яштҳо ҷ 1. Техрон, 1377. – с. 406.

⁸⁴ Ҳамон ҷо. – с. 10.

⁸⁵ Куман Ф. Оини пурразму рози митрой. с. 244-245.

сари роҳи худ то ба Аврупо ақидаҳои нучумӣ ва ситорашиносии Калда ва Бобулро ба худ ҷалб намуда буд.⁸⁶

Муҳаққиқи оини Меҳр барои густариши васеи меҳрпарастӣ дар Аврупо се омили муҳимро номбар мекунад: сиёсати императорони Рум ба хоҳири забти заминҳои нав дар Шарқ ва дар тобеият нигоҳ доштани халқҳои гуногуни қаламрави васеи империя, муҷоҳиратҳои мухталиф, дар миқёси васеъ ба роҳ мондани тиҷорат ва муносибатҳои молию пулӣ ва истифодаи васеи армия дар саросари минтақаи густурдаи давлат, ки дар ҳудуди қитъаҳои Осиё ва Аврупо қарор дошт.⁸⁷

Дар оғози интишори дини Меҳр дар садаҳои охирини ҳазораи аввали пеш аз милод қайсарони Рум ба динҳои ориёӣ муносибати гуногун ва аксаран хайрхоҳона доштанд. Аз даврони ҳукмронии Коммодос (180-192) сар карда ҳимоя ва пуштибонии шадида аз дин оғоз гардид. Ин қайсар расман ба анҷумани меҳрпарастӣ ворид гардида, дар маросимҳои пинҳонии онҳо ширкат намуд. Аз замони ӯ бисёр катиба ва сангнавиштаҳои меҳрпарастӣ боқӣ мондаанд. Аврелиан (270-275) бошад оини парстиши хуршеди шикастнопазирро ба мартабаи расмӣ даровард. Дар садаи сеюми мелодӣ чанд қайсари Рум кӯшиданд, то сарнавишти тоҷу тахтро бо меҳроби дини Меҳр бо ҳам бипайванданд. Аврелиан ҳам дар тӯли зимомдорӣ кӯтоҳи худ кӯшиш кард, дар тамоми сарзаминҳои тахти фармони империя як дини расмиро бунёд гузошта, ҳамаи динҳои мавҷударо бо ҳам муттаҳид намояд. Меҳрпарастӣ бо вучуди он он ки дар Аврупо шаклу намудҳои ҷадид ба худ гирифт, аммо мӯҳтавои осиёгии худро комилан ҳифз намуда буд. Франс Куман дар ин бора менависад: «Бо дар назар гирифтани асароти юнонӣ, мушоҳида мекунем, ки оини ориёӣ ҳеҷ гоҳ ба пазириши ормонҳои юнонӣ тан дарнадода ва фарҳанги ориёӣ юнонимаоб нашуд, балки то андозаи маҳдуде дар

⁸⁶ Разй Х. Оини Меҳр. ҷ. I. – с. 274.

⁸⁸ Дар ҳамонҷо. – с. 40.

⁸⁷ Ҳамон ҷо. – с. 274.

мавқеияти муайяне аз замон Юнон буд, ки ба ориёимаобӣ таслим шуд»⁸⁸...

Сарфи назар аз он ки дар атрофи Меҳр худовандони мухталифи маҳалҳои гуногуни Аврупо ҷамъ шуда, дар баробари ӯ қарор гирифта буданд, хусусиятҳои бехтарини шарқии ин худованд таваҷҷӯҳи пайравонро бештар ҷалб менамуд. Оини Меҳр дар тӯли садаҳо дар Шарқ, ба хусус дар Осиёи Хурд сохтор, маросимҳо, ташрифотҳо ва назму тартиби мушаххасе ба вуҷуд оварда, воридаи Аврупо гардида буд. Бо вуҷуди он ки маросимҳои он пинҳонӣ гузашта, бисёр расму анъанаҳои он дорои рамзу кинояҳои шарқӣ буд, онҳо бо табиат ва ниҳодҳои ғарбӣ баробар омада, кӯшиш, ҷидду ҷаҳд, талош ва моҳияти зиндагии ҳамон давраи мардуми Аврупо ро ифода мекарданд.

Франс Куман оини меҳрпарастиро оини густурдаи бидъат, навоарӣ, рӯҳбахш, ҷунбиши фикрӣ ва бисёр пуртавон номида, ба суханони худ чунин идома медиҳад: «Ҳамчунин аз ҷиҳати дигар, дар империяи Рум, аксари худоёни маздой ночор бо рахт ва шамоилу пӯшоки худоёни Олимп намоиш дода мешуданд, дар ҳоле ки табори асили ориёӣ доштаранд.» Дар бораи таъсиринопазирӣ ва тағйирнопазирӣ тамаддуни ворида ба Аврупо меғӯяд. «Ҳар гоҳ барои ин худоён ва муқаддасони тоза қолибҳои навофикрӣ, баёни ҳунарии мувофиқ ва ҷадида тарроҳӣ мешуд, ҷиҳати арзаӣ мӯҳтавои навин ҳама чиз фароҳам буд. Аммо ду сабаб садде ҷиҳати ин шукуфоиро фароҳам овард. Яке рифоҳу сарвати фаровоне, ки аз ниёгони бостонӣ мерос бурда буданд ва он худ бидуни ниёз ва навоҷӯӣ роҳи тақлидро ҳамвор мекард, дигар он ки ҳунар ҳамчун моле арза мешуд, ки харидорон онро аз фурӯшгоҳҳо ба таври омода таҳия мекарданд ва ин роҳи ҳар наво талошу кӯшишро дар навовари ҳунари масдуд мекард».⁸⁹

Меҳроба ё маъбад маҳалли ҷамъомади пайравони дини меҳрпарастӣ ва ҷои баргузории маросим, ташрифотҳои

⁸⁸ Разй Х. Оини пуррамзу рози митрой. – с. 40.

⁸⁹ Куман Ф. Оини пуррамзу рози митрой. - с. 244-245.

мухталифи мазҳабӣ буда, ҷой, асбобу анҷом ва мавқеи он дорои рамз ва кинояи махсус мебошад. Порфирий дар китоби худ аз шахсе бо номи Обулус нақл кардаст, ки маросими ибодат барои Митраро дар ғорҳои табиӣ анҷом медодааст. Чунин ғор-меҳробаҳо дар бисёре аз минтақаҳои Аврупо дар Фаронса, Олмон, Югославия, Италия, Руминия, Англия, Байнаннаҳрайн, Эрон ва ғайра кашф шудааст.

Дар дохил ё наздики ғор бояд оби равони рӯд ё чашмае мавҷуд бошад. Нисбати ин ки дар ҳама ҷой ғори табиӣ пайдо намешуд, пайравон бо дарназардошти мавҷудияти оби равон, зерзаминҳо бунёд карда буданд. Кӯшиш мекарданд, ки ғорҳои зерзаминиро дар шакли ғорҳои табиӣ бунёд кунанд. Кашфиётҳо ва маъхазҳои боқимонда нишон медиҳад, ки шахсони баландмартаба чунин меҳробаҳоро дар зерзамини хонаҳои истиқоматиӣ худ месохтанд.

Дари даромадгоҳ ва зинаҳои фаромад тавре сохта мешуд, ки ба он нур ва рӯшноӣ дохил нагардад. Яке аз шартҳои меҳроба торикию зулмати он буда, ба толори асосии он дару тирезае гузошта намешуд. Аз ҳамин ҷиҳат Тартулиан дар китоби худ бо номи «Тоҷ» таъҷҷуб карда буд, ки худованди нурро дар маъбаде парастӣш мекунанд, ки воқеъ дар зерзамини торик аст.⁹⁰ Даҳонаи дари вурудиро ҳилолишаклу хурд ба тақлиди ғорҳои табиӣ месохтанд. Пеш аз толори асосӣ, ки дар он ҷо маросиму ҷамъомадҳо доир мегардид, хонае қарор дошт, ки барои нигоҳдории асбобу олоти намозу парастӣш муайян шуда буд. Пайравони дин пеш аз даромадан ба толор дар ҳамин хона либоси худро иваз карда, либосу пӯшоки махсуси худро мепӯшиданд. Дар ду тарафи толор хонаҳои гуногуне мавҷуд буд. Тадқиқи меҳробаҳои кашфшуда нишон доданд, ки тартибу танзими чунин хонаҳо дар тамоми меҳробаҳо яксон аст.⁹¹ Бари толор дароз буда, дар ду ҷониби он аз санг нишастгоҳҳои пурнақшу нигор гузошта мешуд. Дар меҳробаи Остия дар Италия зери толор дорои нақшу нигорҳои рамзӣ буд ва рӯи

⁹⁰ Разз Х. Оини Меҳр. ҷ. 1. – с. 274.

⁹¹ Дар ҳамаи ҷо. – с. 275.

нишастгоҳҳои сангӣ сангҳои дароз, зерсарӣ ё зердастӣ ва такиягоҳҳо гузошта шуда буд, ки аксаран ба он таъя карда, хӯроки муқаддас тановул мекарданд. Дар охири толор меҳроби махсусе қарор дошта, дар девори рӯ ба рӯи он тасвири аз тарафи Меҳр анҷом гардидани қурбонии гов нақшоӣ гардида буд. Аз мушоҳидаи меҳробаҳо ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки мақсади асосии бинои меҳроба ба воситаи нақшоӣ ё ҳаҷҷорӣ ба вуҷуд овардани сахнаи қурбонии гов аз тарафи Митра аст. Аксаран нақши ҳудои Митра аз санги мармар ва бо рангҳои гуногун зиннат дода мешуд. Ҳунару санъати зебои меҳрпарастӣ дар ҳамин ҳаҷҷориҳо, нақшоиҳо ва мозаика боқӣ мондааст.

Дар ду сӯи меҳроб ду оташдон қарор дошта, дорои оташи муқаддаси фурӯзон будааст. Пас аз дари даромад дар поён сангтахтаи мутаваассите ҷой дода мешуд, ки шакли рамзӣ дошта, дорои шакли садаф ё гули нилуфарро дошт ва дар он маросимҳои махсусе анҷом мегирифт. Сақфи меҳроба аз тасвирҳои гуногуни Меҳр пӯшида мешуд, ки аксаран аз ҷониби мучассамасозон ва нақшошҳои меҳрпараст анҷом мегирифт. Назди меҳроб пояҳое мегузоштанд, ки рӯи онҳо мучассамаҳои эзидони ёвари Меҳр, ки дар даст машъалаи фурӯзон доранд, ниҳода мешуд. Дар пеши меҳроб устодон мегузоштанд ё чуқурие ҳафр мекарданд, ки дар он ҷо устухони чорпоёни қурбонишударо мерехтанд. Меҳробаҳои машҳур, ки тасвирҳои фаровон доранд, калонтар буда, бештар дар қаламрави Рум боқӣ мондаанд.²² Аксаран ҳудуди андозаи меҳроба чандон васеъ набуда, то сад нафар гунҷоиш доранд. Ба назар чунин мерасад, ки ҳангоми зиёд шудани миқдори пайравон онҳо аз паи сохтани меҳробҳои ҷадид мешуданд.

Муҳаққиқони муосир Виндишман ва Гейгер дар асари худ «Асри Авесто» дар бораи одоб, розу ниёз ва иборати оини меҳрпарастӣ ҳикоятро аз китобе таҳти унвони «Саёҳатномаи Пифагор», ки пас аз файласуфи маъруф аз

²² Разӣ Ҳ. Оини Меҳр. ҷ. 1. – с. 275.

ҷониби пайравони ӯ дар асрҳои баъдӣ навишта шудааст, мавриди баррасӣ қарор додаанд.

Дар ин китоб Пифагор, ки дар асри VI - V пеш аз милод зиндагӣ кардааст, бо роҳбаладии Забратос⁹³ ба маъбади зерзаминии Митра меравад.⁹⁴ Бо вучуди он ки ин китоб ва ҳикояте, ки оварда мешавад ҷаълу сохта аст, вале барои дарки ҳаматарафаи расму одоби меҳрпарастӣ дар Аврупо ва таҳқиқи муқоиса ҷолиби таваҷҷӯҳ мебошад. Дар ин ҳикоят аз забони Пифагор чунин оварда шудааст: «Дар беруни шаҳр ба дохили ғори торик ҳозир шудам. Аз ғаробати таъйини ин маҳал барои барпо доштани ҷашни дурахшандатарини ситорагон (Хуршед, Меҳр) мутааҷҷиб будам. Бо чанд нафар тамошобинон ба дарун рафтам. Аз пеши ҷашмам он қадар амал, шиор ва маротиби ситоиш гузашт, ки хотираи дурусткории ман тавоноии баёни онро надорад. Воқифони асрорро дидам, ки дар атрофи ҷашмаи оби равон баданро мешустанд ва покизагии равону хирадро аз яздон дархост мекарданд (Меҳрӣшт банди 122). Зардушт⁹⁵ вазифаи пешвои мазҳабиро ба ҷо меовард ва аломати заволнопазир бар синаи ҳозирин мегузошт.⁹⁶

Аз ба даст омадани ин мартаба дар чехраи онҳо гуруре ба вучуд меомад. Ҳар яке ноне хӯрда, обе ошомиданд. Ин нишонаи вуруд ё рамзи мурур ба ҳаёти ҷадид буд, тавре ки Хуршед соли навро ба ҷаҳониён ва ҷаҳон мекушояд. Ҳозирон ҳамин ҳодисаро дар суруди яздонӣ ва дуоҳо хонда тасвир мекарданд. Як нафар рӯҳонӣ, ки зердасти ӯро зоғи муқаддас меномиданд, дар нӯги тег тоҷе овехта, ба онҳо тақдим кард, қабул накарданд ва бо лаҳни махсус гуфтанд: Меҳр тоҷи ман аст. Дар дохили даҳмаи мармуз ба ташхиси намояндаи Меҳр муваффақ шудам, он мучассаса набуд, балки ҷавоне буд далеру зебо, ки болои гов нишаста, шамшерӣ Ариес ба даст гирифта ва он ишорати махсусе

⁹³ Бисёре аз муҳаққиқон Забратосро ҳамчун Зардушт муаррафӣ кардаанд.

⁹⁴ Саёҳатномаи Пифагор. Тарҷумаи Ю. Эътисомӣ, Техрон, 1364, с. 66.

⁹⁵ Дар асл Забратос аст.

⁹⁶ Мӯҳри Меҳр.

буд ба офариниш. Шоҳро ба сурати шере дидам,⁹⁷ ки занбуре дар даҳон дошт. Гурӯҳи дарбориён дар сурати уқоб, шоҳин, саг ва каргас аз пушти вай ҳаракат мекарданд.⁹⁸ Маҳбубаҳои шоҳ ворид шуданд, ҳама ниқоби кафтор бар чехра ва ба ҳамин исм ном бурда мешуданд. Ҳама аз озмоишу имтиҳон гузаштанд. Роҳи торику пурпечу хамро ба мушкилот паймуданд. Рӯи пораҳои барфу яхи сохта пой бараҳна роҳ рафтанд. Ба дӯши лучашон понздаҳ чӯб зада шуд, ки номаш тозиёнаи Меҳр ё Офтоб буд.

Ба кӯмаки ҷомаи пашмини хеш, ки монанди ҷомаи ҳозирон буд, тавонистам ба пайкари муқаддаси Митра наздик шавам, то ки чигунагии кори ўро дарёбам. Худои ҷавон, ки номаш Ягонаи Ҷовид аст, мекӯшад то гови нари зўрмандеро таслим кунад ва бикушад. Тоҷи ориёӣ мисли афсари шоҳон дар сар, нимтанаи кӯтоҳ ва зери он ҷомаи фарохи ориёӣ дар тан ва ба сози ҷангии ориёӣ мусаллаҳ. Гӯё болопӯше дар тани вай мушоҳида кардам. Ду пайкари дигар ҳамроҳи ў, агарчӣ ҳамон ҷомаро доштанд, аммо аз ҷомае рӯин маҳрум буданд. Яке аз ин ду ёварон машъали афрошта дар боло ва дуҷоми машъали вожгун (дар поён) ба даст гирифта буданд. Ҷинсияти онҳо маълум набуд. Гуфтанд, ки он ишорате ба силсилаи наслҳост. Аз гулӯи гови маҷрӯҳ чанд қатра хун ҷорист. Атрофиён онро барои ман чунин маънӣ карданд: жолаи осмон.⁹⁹ Некӯтару ҷозибтар аз ҳама, расму қоидаи савгандест, ки ҳар марду зан онро азёд меҳонанд ва Меҳро мухотаб қарор дода чунин мегӯянд: «Барои афзоиши шумораи офаридагони хирадманд, ки заминро маъмуру маскун медоранд, савганд ёд мекунам. Барои куштани ҳар ҳайвони зиёнкор¹⁰⁰ савганд ёд мекунам. Барои шудгор кардан, зироати замин, руёндани дарахти мева савганд ёд мекунам.

⁹⁷ Дар поён уқову маҳмомти рӯхонии меҳрпарастӣ оварда шудааст.

⁹⁸ Ишора ба дарачаи ҳафтгонаи пайравон аст, ки ҳар яке ниқоби ҷонвареро мепӯшид.

⁹⁹ Киноя аз тулӯ ва гуруби офтоб.

¹⁰⁰ Аз хуни Гови муқаддас, ки бар замин ҷорӣ мешавад гиёҳон ва тамоми мавҷудот паҳид меоянд.

Барои ҷорӣ кардани оби хунук дар замини хушк ва сохтани як роҳ савганд ёд мекунам. Агар дар аснои зиндагӣ ин фарзҳои муқаддасро анҷом надиҳам, розӣ ҳастам, ки пас аз марг аз ҷойгоҳи некбахтон ронда шавам. Донистам, ки Зардушт (Забратос дар назар дошта шудааст) аз рӯи хоҳишу мувофиқат бо майли шоҳ ва атбои вай озмоишҳои ҳақиқатан бузургро дар ҳаққи онон раво надоштааст. Дарбориён ва занони нозпарвардаро¹⁰¹ чиҳил рӯз аз таомҳои лазиз боздоштан, муддати ду рӯз тозиёна задан, бист рӯз рӯи тӯдаҳои барф роҳ рафтан, ногаҳон дар миёни чанд оташи шӯълавар қарор гирифтани кори бас душвор буд.¹⁰²

Аз ҷумлагон ҳеҷ кас ба дараҷоти ҳафтгонаи сайёраҳо ноил нагардид ва ба мартабаи охирини камол нарасид. Барои хатми маросим мувофиқат карданд. Шоҳ ва муқаррабони ҳазрат пас аз огоҳон андаке бодаи омехта бо об дар қадаҳи заррини тухмшакл ошомиданд. Маро иҷозат доданд, наздик рафта, ин соғари зарифро тамошо кунам. Дар миёни нақшҳои мухталифаи он барзгари нимурён ва ба иборати беҳтар, худое чун Приап¹⁰³ мушоҳида кардам, ки мисли марди нерӯманду қавиҷусса дар замин базрафшонӣ мекард. Бо низому тартибе, ки аз рӯи эҳтирому эҳтишомӣ мазҳаб аст, аз дахма хориҷ шуданд. Мардум бо порае булур (шишае) дар даст дар берун мунтазир буданд. Ҷавони зебочеҳрае савори аспӣ сафед, бодбизани пардор дар даст роҳро боз кард. Ҷамъият ба дунболи ӯ рафтанд ва пораҳои булурро ба сӯи ӯ андохтанд. Ин расми дерине будааст, ки маънои он ҷуз ба орифони рамузу ҳақиқӣ ба дигарон пӯшида аст. Дар мавсимае будем, ки зимистон ба поён расида буд, аммо дар чанд ноҳия сипоҳи дай бар муқаддами зеботарин фаслҳо ҳамла мекард. Эронӣён дар намозу муноҷот ба Митраи сегона тавачҷӯх доштанд. Ҳамин тавр, гоҳ рӯшноӣ ҳарорат ва замонро, ки диҳишҳои Офтоб аст, ирода мекунанд ва гоҳ дониш, тавоноӣ ва некӯкориро, ки аз хислатҳои арҷманди табиат аст, меситоянд. Рақсҳои

¹⁰¹ Дар оини меҳрпарастӣ замон ширкат намеҷустанд.

¹⁰² Озмоишҳе, ки барои пайравон муайян шуда буд.

¹⁰³ Худои киштзорҳои Юнони қадим.

ҳикояткунанда аз ҳаракатҳои солона ва рӯзонаи офтоб буд, ҷашни муқаддас ба интиҳо расид, аммо на мисли Хелиополис, ки ман дар соҳили Нил дида будам ва дар он ҷо соатҳо ва фаслҳоро муҷассам карда буданд».¹⁰⁴

Пеш аз ин ҳикоят, ҳангоме ки Забратос Пифагорро ба ҷашни Митра даъват мекунад, суҳаноне мегӯяд, ки барои фаҳмидани ҷанбаҳои дигари дини меҳрпарастӣ кӯмак мекунад. Забратос мегӯяд: «Пифагор гӯш кун, агарчӣ ман ба ту баъзе суҳанонро гуфта наметавонам,¹⁰⁵ аммо аз даъвати ту ба ҷашни бошукӯҳ дарег намекунам.

Агар қавмҳои бегона дар айни муқоисаи ин ҷашн бо ҷашнҳои хеш бихоҳанд ҷараёни онро ба сурати дигар тасвир кунанд, ту гувоҳи мо хоҳӣ буд. То се рӯз барои дидани оини муқаддаси Митра муҳайё бош. Ин ҷашн туро хурсанд хоҳад кард. Ман дар он ҷо баргашти ояндаи Офтоб ва баландии гузаштани онро аз бурҷи ҳамал ба бурҷи савр, ки нишони тозагии табиат аст, тақдис мекунам. Даҳмаи Митра намояндаи ҷаҳон аст: Ашӯе, ки дар он ҷо дар фаслҳои собит аз якдигар ниҳода шуда, рамузи иқлимҳо ва унсурҳоро ба ту муаррафӣ мекунанд...»

Бо вучуди он ки ин китоб пас аз чанд сада баъд аз марги Пифагор навишта шудааст, бозгӯи тафсилоти нуқтаҳои муҳими маросими намозу қурбонӣ дар меҳробаи оини меҳрпарастӣ мебошад. Чун аз дини меҳрпарастӣ дар Аврупо ғайр аз садҳо меҳроба, муҷассамаҳо, тасвирҳо ҳайкал, нақшу нигор ва манзараҳо дигар сарчашмаи хаттӣ боқӣ намондааст, баъзе нукоти тасвирҳои Пифагор то ба ҳол норавшан боқӣ мондааст.

Оини Митра оини асроромез буда, ҳар амали расму ойинҳои он дорои мӯҳтаво ва рамзҳои гуногун мебошад. Ҷолиб аст, ки пайравони он низ сирру асрори ин дини кӯҳанро пайгирона ва бо исрор ҳифз мекарданд ва асрори умдаи он фақат барои ононе, ки то ба дараҷаи олий пешрафт мекарданд, маълум мегардид. Агар аз як сӯ, ба аз байн

¹⁰⁴ Саёҳатномаи Пифагор, Тарҷумаи Ю. Эътисомӣ. – с. 66-76.

¹⁰⁵ Пайравон худро ифшо накарда, ҷашну маросимҳои меҳрпарастӣ пӯшида ва сиррӣ мегузаштанд.

рафтан ва нобуд гардидани осори хаттии меҳрпарастӣ дар Аврупо муносибати ошкоро душманонаи рӯҳониёни дини масеҳӣ сабаб шуда бошад, аз ҷониби дигар худӣ назми пӯшида ва сирри аслҳои меҳрпарастӣ боис шудааст, ки маълумоти муфасссале дар бораи бисёр ҷанбаҳои ин оини куҳан боқӣ намонанд. Танҳо чизе, ки дар бораи ҷараёни меҳрпарастӣ дар ин минтақа ба мо маълумот медиҳад, садҳо асари наққошӣ, муҷассамаҳо, ҳайкалҳо, тасвирҳо ва манзараҳои гуногуни воқеъ дар меҳробоҳост.¹⁰⁶

Аз рӯи нақшҳо ва тасвирҳо, ки имрӯз дар куштани гов музейҳои мамлакатҳои Аврупо ҳифозат ва нигоҳдорӣ мешаванд, тафсилоти моҷарои Гов ва кушта шудани он чунин аст: Гов дар ҷарогоҳе бо осудагӣ мечарид. Эзиди Меҳр вайро гофилгир карда, шохҳои вайро гирифт ва ба пушташ савор шуд. Ҳайвон аз ин амал хашмгин шуда, ба давидан шурӯъ мекунад.

Меҳр бо далерӣ аз шохҳои устувори ӯ гирифта, вайро хаста кард ва Гови хастаро, ки пои пешашро ба шона гирифта буд, ба ғоре буд. Гов пас аз муддате фурсати муносиб ёфта ба ҷарогоҳи аввалини худ гурехт. Хуршед ба ёрии Меҳр шитофта, Зог-пайки худро ба назди вай равон кард ва маҳалли ҷарогоҳи говро нишон дода, зарурати қурбонии говро таъкид кард. Меҳр дастури қурбонӣ кардани говро пазируфта бо сагаш Силванус Говро дунбол карда, ба ғор бурд ва бо як даст бинии ҳайвонро боло кашида, бо дасти дигар қордро дар паҳлӯи поёнии гардани вай фуру бурд.¹⁰⁷ Дар ҳамин чо моҷарои қолибтарини Меҳр оғоз гардида, саҳнаи пурбори офариниш оғоз мешавад. Аз қатраҳои хуни Гов растанию гиёҳон сабзида, рӯи заминро пӯшонид. Аз ҳароммағзи ӯ гандум, аз ҷисми ӯ офаринишҳои дигар падид омад. Аҳриман ёварони худро фармон дод, ки ҷисми ӯро заҳролуд карда, сарчашмаи зояндаи зиндагиро ифлос намоянд. Вале онҳо натавонистанд пеши ҷараёни

¹⁰⁶ Куман Ф. Оини пуррамзӯ рои митрой. - с. 11.

¹⁰⁷ Дар Авесто Гови нахустинро Аҳриман ба қатл мерасонад. (Бундаҳиш, т. 1378, с. 65). Вале идомаи масъала бо дини меҳрпарастӣ ҳамгун буда, аз бадани Гов ҷумлаи офариниш пайдо мешавад.

мӯъҷизаи офариниширо бигиранд. Нутфаи Гов ба василаи Моҳ ҷамъоварӣ ва поку татҳир шуда, ба ҳайвоноти ҷонварон мубаддал гардида, дар сатҳи замин паҳн шуданд. Хулосаи ин ривоят иборат аз он аст, ки амали қурбонии Гов, ҳаёти судманду зояндагӣ ва физояндагиро дар рӯи замин интишор додааст.¹⁰⁸

Дар асоси устураи меҳрпарастӣ Митра пас аз куштани Гов маросими динӣ ва зиёфат гузаронида, бо гардунаи Хуршед ба фарози Осмон сууд мекунад. Мувофиқи ривоят, вай ҳангоми растохез ба унвони наҷотдиҳандаи¹⁰⁹ инсон ба замин бархоҳад гашт. Митра дар осмон раҳнамо ва ҳидояткунандаи мӯъминон буда, арвоҳи пайравони худро аз ҳафт сипеҳр ё фалак мегузаронад. Дар ҳар фалаке онҳо яке аз аносири фониро аз худ дур карда, ба фалаки ҳаштум, ки рӯшноии бепоён ва маҳаллу ҷойгоҳи Аҳурамаздост, ворид мешаванд.

Маротиби сайру сулуки муридони ва пайравони дини меҳрпарастӣ низ аз ҳафт зина иборат буда, дар ҳар зина онҳо аз озмоишҳо, ки дорои саҳтиҳо, мушкilot ва шиканҷаҳо буд, мегузаштанд. Ин ҳафт зинаи мақом ё мансаб ва шароите ки ҳар меҳрпараст аз мақоми аввал ба мақоми баъдӣ чи гуна иртиқо меёфт ва дар ҳар марҳилае чӣ вазифаҳо ва амалро анҷом медод ва чӣ тавр дар ҳар яке аз онҳо рӯҳу равонашро поку тасфия мекард ва аз сирру асрори дин бохабар мегардид, барои мо дар ин бора маълумоти бисёр ночизе мавҷуд аст.

Бояд зикр кард, ки он чи то ба рӯзгори мо дар бораи оини меҳрпарастӣ расида, ба забони юнонӣ будааст.¹¹⁰ Дар номгузориҳои ин мақомҳо низ забони юнонӣ истифода шудааст.

¹⁰⁸ Разӣ Ҳ. Оини Меҳр. ҷ. 1. – с. 305-306.

¹⁰⁹ Дар Авесто Сушёнат аст. Аммо Дао ин ҷо ба ҳазрати Исо-пайгамбари массеҳӣ шабоҳати комил дорад.

¹¹⁰ Разӣ Ҳ. Донишномаи Эрони бостон. ҷ. IV. – с. 2056.

Мақоми ҳафтгонаи меҳрпарастӣ аз зинаҳои зерин иборат аст: Мақоми расида, ба забони юнонӣ будааст аввал Зоғи ало¹¹¹ ё Калоғ аст. Онро пайк ҳам мегӯянд, зеро ӯ пайк миёни Меҳр ва Офтоб аст. Дар асоси маълумоти Парфирий ин мақом мақоми хизматгузори меҳроба ё маъбад будааст. Касоне, ки меҳостанд дар зумраи пайравони оини меҳрпарастӣ дароянд, пас аз иҷрои маросими «Корвина» таҳти назари падари муқаддас ба ҷумлаи мӯъминон пазируфта шуда, номи Калоғи муқаддасро дарёфт мекарданд. Аз ин ҳангом онҳо дар меҳроба либоси махсуси ин зинаро пӯшида, ниқоби калоғро ба сар мекарданд ва дар ҷараёни маросиму ташрифот ба садову ҳаракатҳои ин паранда тақлид менамуданд. Зинаи Калоғ зинаи поёнтарини оини меҳрпарастӣ буда, аз рӯи тасвирҳои боқимонда ҳангоми ҷамъомадҳо зимни хӯрдани таоми муқаддас ба меҳмонон ва пайравон хизмат мекарданд.

Мақоми дуюм каргас буд. Ин зина гурӯҳест, ки онро мақоми мастурон ва пӯшидагон номидаанд. Онҳо ҳанӯз ҳақиқи иштирок дар маросимҳои мазҳабиро надошта, дар марҳилаи таълиму тарбия мебошанд. Дар ин зина истилоҳи нимф (Nymphe) васеъ истифода гардида, вазифаи онҳо норавшан аст. Нақшу тасвирҳои, ки аз ин гурӯҳ пайдо шуда, фақат дар зери ниқобу чехрапӯшида ҳастанд. Ҷинсияти онҳо низ ташхис намешавад. Вале аломатҳои алоҳида аз ҷинси музаккар будани онҳо гувоҳӣ медиҳад. Ин истилоҳ мафҳуми ҳамсар ё завҷаро медиҳад. Вале тавре ки маълум аст, дар дини Меҳр ва маросими мазҳабии меҳрпарастӣ замон ширкат намечустанд. Баъзе донишмандон чунин ақида доранд, ки ҳамсарон касоне ҳастанд, ки аз асрори дин ва рамузи он огоҳ гардида, ба василаи падарони муқаддас бо Меҳр паймон мебастанд ва ин аҳду паймон кинояи ирфонӣ аз худованд ва бандаи муқаррибаш мебошад.¹¹² Ин

¹¹¹ Ин парранда ду хел аст. Он ки парҳири сиёҳу сафед ва минҳири сиёҳ дорад, Калоғ, шӯрнӯл ё зоғи ало аст, ки гӯшташ ҳаром аст. Он ки қомилан сиёҳ аст ва тобистон ба минтақаҳои хунук меравад, гӯшташ ҳалол ва он зоғ мебошад.

¹¹² Куман Ф. Оини пурразму рози митрой. с. 11.

марҳилаи сулуки меҳрпарастӣ бо яке аз дараҷаҳои сулук дар тасаввуф шабоҳат дорад, ки бо иттиҳоди холиқу махлуқ таъбир мешавад. Дар ин зина пайравон худро вақфи Меҳр мекардаанд. Онҳо аксари вақти худро дар меҳроба гузаронда, ҳамаи корҳо ба василаи онҳо идора мегардид. Ҳангоме ки дар меҳробаҳо сурудҳои динӣ хонда мешуд, зоҳиран гурӯҳи сарояндагон ва навозандагон аз ҳамин нимфҳо буданд. Дар поёни суруд занг ва садои нокус баланд мешуд. Асли навохтани зангу нокус аз анъанаҳои зардуштӣ буда, яке аз маросимҳои мазҳабӣ, ки ҳанӯз ҳам дар оташкадаҳо анҷом мегирад, навохтани занг мебошад. Ба гуфтаи Тартулиан авҷи маросим ҳангоми сарфи таом ва шароби муқаддас сурат гирифта, барои нишон додани авҷи ташрифот занг менавохтанд.¹¹³ Сарфи таом ва шароби муқаддас дар Авесто низ омада, ки дар он нони муқаддас-драуна ва шароб- ҳаума номида мешавад.

Мақоми сеюм сарбоз ном дорад. Дар Меҳршати Авесто Меҳр фариштаи шикастнопазири ҷанг аст. Сарбозону далерон дар майдони ҷанг аз ӯ ёрӣ меҷӯянд (бандҳои 76-78). Пайравони оини меҳрпарастӣ низ ба пирӯзию ғалабаи худ мӯътақид буданд ва боварӣ доштанд, ки Меҳр ва ёронаш ҳамеша дар канори онҳо меҷанганд ва онҳоро ба ғалаба ноил мегардонанд. Рақибони онҳо бошанд, аз тарсу ҳайбати ин худо ба ваҳму ҳарос меафтиданд.

Тавре ки Ф. Куман зикр мекунад, чун аспу бунёди оини маздаясно рӯи таҳкурсии ахлоқ бино ниҳода шудааст, асоси дини меҳрпарастӣ низ мубтанӣ бар ахлоқ мебошад.¹¹⁴ Аз ин рӯ, сарбозони Меҳр низ дар ду ҷабҳаи ахлоқӣ меразмиданд; барои ҳифзи ватану кишвар ва бо нерӯҳои бадғӯҳари аҳриманӣ. Расман ворид гардидан ба табақаи сарбозӣ дорои ташрифоту озмоишҳои зиёде буд. Дар ҳамаи меҳробаҳои, ки кашф шудааст, чуқурие дар шакли тобут дида мешавад. Довталабонро лозим буд, ки ба гуруснагӣ, зулмат ва ҳавлу ҳаросе, ки падида меомад, сабру таҳаммул ва бебокию

¹¹³ Разй Х. Донишномаи Эрони бостон. ҷ. IV. –с. 2058.

¹¹⁴ Куман Ф. Оини пурразму рози митрой. с. 145.

нотарсӣ нишон диҳанд. Сарбоз дар инҷо бояд муддате беҳаракат меҳобид ва вақте ки ба ӯ дар нӯги шамшери хунолуд тоҷеро медоданд, мепазируфт, вале онро ба сар нагузошта, рӯи сина қарор медод ва мегуфт: «Меҳр тоҷи ман аст».

Ғайр аз ин онҳо дар шароити сахте мебоист бо гург биҷангид, вақте ки дастҳояшонро бо рӯдаи чӯча баста, ба об мепартофтанд, лозим буд, то бо дасти баста коре кунанд, ки худро наҷот диҳанд, муддате бо пои бараҳна рӯи барфу ях қадам зананд, гуруснагӣ ва ташнагии тӯлониро таҳаммул намоянд. Вақте ки онон аз чунин озмоишҳои шадид мегузаштанд, воқеан гузаштаи худро фаромӯш карда, ба сарбози сарсупурдаи худованди Меҳр мубаддал мегардиданд. Онҳо аз тамоми озмоишҳо гузашта дар пешониашон мӯҳри Меҳр доғ карда мешуд. Пас аз доғи пешонӣ маросими савганд анҷом мегирифт, ки онро сакраментум мегуфтанд.¹¹⁵ Пайравоне, ки аз тамоми озмоишҳо мегузаштанд, соҳиби масъулият ва вазифа доништа мешуданд.

Мақоми чорум мақоми шер аст. Дар бораи мақому вазифаҳои шер маълумот ночиз аст. Чизе ки маълум аст, иборат аз он аст, ки шер бо оташ робитае дорад. Манзараи нақшҳо ва муҷассамаҳои боқимонда аз он ҳикоят мекунанд, ки шер бо Меҳр наздик аст. Дар ин манзараҳо шерҳо дар ҳоли хизмат кардан, ҳадя, тӯҳфаҳо ва ғайра тарсим шудаанд. Зинаи шер ё шермардӣ низ дорои як силсила озмоишҳо ва имтиҳонҳо буд, вале дар он акнун мушкилиҳо ва шиканчаҳои баданӣ вучуд надоштанд. Дар ин марҳила пайравон бояд нерӯ ва варзидагиҳои маънавӣ, шоистагиҳои ахлоқӣ, вусъати фикр, ваҳдати зеҳнӣ, фаҳми асрор ва дигар хислатҳои беҳтарини маънавӣ нишон медоданд. Чун шер бо оташ робита дорад, мутобиқи ривояти меҳрпарастӣ, ки бо устураи зардуштӣ комилан мувофиқ аст, дар поёни ҷаҳон сӯхтор ё оташсӯзии бузурге барпо мешавад. Дар ин

¹¹⁵ Разӣ Ҳ. Оини Меҳр. ҷ. 1. – с. 569.

оташсӯзӣ нопокони сӯхта нопадид мешаванд, вале покони бошанд, гӯе дар оби зулоле шустушӯ мекунад. Зоҳиран шер дар ин маросим нақши муайянеро иҷро мекунад.

Дараҷаи панҷум порсой номида мешавад. Ин мартаба мафҳуми рамзӣ дошта, киноя аз табиат, рӯиши гиёҳҳо, нишони озодию озодагӣ будааст. Касоне ки ба ин мақом мерасиданд, дар ҷараёни маросиме дастонашонро бо асал пок мекарданд ва ба сарашон кулоҳи фригиягӣ, ки худи худованди Меҳр бар сар дошт ва киноя аз озодию озодагӣ буд, мепӯшиданд. Нишони махсуси дигари мартабаи порсӣ моҳи ҳилол ва дос буд, ки ҳарду ба дараву даравгарӣ муносибат дорад. Чун бо қурбонии Гов, гиёҳону набототи сарсабз мешаванд, порсӣ бо дос растаниҳои хӯрданбобро дарав карда, барои таъмини зиндагӣ анбор мекунад. Бо асал пок кардани даст киноя аз вучуди хайру баракат ва сарвату неъмат дар вучуди ореӣён буд. Моҳ бошад, тавре ки дар Авесто ва сарчашмаҳои паҳлавӣ ишора шудааст, нигоҳдоранда ва парокандакунандаи гиёҳҳо ва чорпоён аст. Дар миёни деҳқонони тоҷик то ҳанӯз ақидаи кӯҳна побарҷост, ки нури моҳ дар рӯёндан ва ҳосилбандии киштзорҳо ва меваҳо таъсир мерасонад.

Мақоми шашӯм Хуршед номида мешавад. Дар Авесто, ба хусус Меҳршӣ, Меҳр ва Офтоб ё Хуршед бо ҳам алоқаи бисёр наздик дошта, муттаҳиди ҳамдигар ҳастанд ва нисбати қаробати онҳо Меҳр партав ва нури Хуршед муаррафӣ шудааст. Хуршед ба Рум ва Юнон рафта, хусусиятҳои худро ба худой Сул ва Ҳелиос супорид.

Мувофиқи ривояте, ки гузашт, Меҳр пас аз таваллуд ҳамаи мавҷудот ва унсурҳоро ром кард. Баъдан бо Хуршед зӯрозмоӣ карда, вайро низ ба зерӣ фармони худ овард. Мувофиқи ин устура пас аз кушта шудани Гов дар маҷлиси зиёфати муқаддас, Меҳр ва Сул (Ҳелиос) ҳамроҳи гурӯҳи пайравон гӯшту хуни Говро тановул карда, баъдан бо меҳвари Хуршед ба Осмон уруҷ карданд.

Мақому мансаби ҳафтум мартабаи олитарини пайравони оини меҳрпарастӣ ҳисоб мегардад. Ин мақомро бо номи Падар (Pater) ё падари падарон зикр мекарданд. Бузургтарин

мансаби дини исавӣ папа (падари падарон) номида шуда, рӯҳониёни мазҳабӣ низ бо ин ном хитоб мешаванд. Дар ин ҷо бояд гуфт, ки мақоми пири тасаввуф ҳам мисли падари меҳрпарастӣ бо мафҳуми «Уқоб» шинохта мешуд. «Уқоб» олитарин мартабаи меҳрпарастӣ буд. Дар «Мантиқ-ут-тайр»-и Ф. Аттор Симург ё Уқоб ҳамчунин баландтарин мартабаи сӯфия мебошад.¹¹⁶

Ҳангоми бузургтарин маросими ташрифотӣ падар либоси ҳамгуни Меҳр ба бар мекард ва кулоҳи шикастаи меҳрӣ ба сар мениҳод ва нишонаҳои муайянкунандаи мартабаи олии оинро, ки аз асо ва ҷалқа иборат буд, ба даст мегирифт. Вай донандаи асрор, муршиди аъзам ва рӯҳони бузург ба шумор мерафт. Ҳамаи корҳои меҳроба дар зери назорати ӯ ҷараён пайдо мекард, одамони нав ва пайравони ҷадид бо розигии вай пазируфта мешуданд. Болоравии рутба зери назорати ҷиддии ӯ қарор дошт. Чун намояндаи Меҳр ҳисоб мешуд, маросимҳои олии диниро шахсан иҷро мекард. Сарфи назар аз ин дар меҳроба баробарию бародарӣ барқарор буд. Дар меҳроба рутбаи давлатию мақоми иҷтимоӣ вучуд надошта, ҳама якдигарро «бародар» хитоб мекарданд.

Тавре ки дар пардаҳои нақшоӣ ва тасвирҳо мушоҳида мешавад, падар низ дар миёни пайравон мегашт ва ба вай низ бо унвони «бародар» муроҷиат мекардаанд. Асою ҷалқаи падари меҳроба низ решаи амиқи ориёӣ дорад. Дар фарғарди дуҷуми Вандидод (банди 6) Аҳуромаздо ба Ҷамшед нахустин подшоҳи ориёӣҳо ду ашё тақдим мекунад, ки суфра ва аштра номида шуда, ҳамон асо ва ҷалқа мебошад. Асо нишони салтанат ва фармонравӣ ва ҷалқа нишони ҳикмат, рӯҳоният ва меҳрубонӣ аст. Ба иборати дигар, асо аломати ҳокимияти дунявӣ ва ҷалқа аломати ҳокимияти рӯҳонӣ. Дар дини меҳрпарастӣ ҷалқа нишони меҳру вафо, аҳду паймон, дӯстӣ ва бародарӣ аст. Дар Меҳрашт низ ғариштаи Меҳр ниғаҳбони унсурҳои зикршуда мебошад. Мутобиқи он дар аснои бастанӣ ҳар аҳду паймон

¹¹⁶ Разӣ Ҳ. Донишномаи Эрони Бостон. ҷ. IV. –с. 2062.

вайро ба шоҳидӣ даъват мекарданд. (банди 44-45) Касоне, ки онро мешикастанд, аз ҷониби Меҳр шадидан ҷазо дода мешуданд. Аҳду паймон сарфи назар аз он ки бо дӯст баста мешавад ё душман сухани муқаддаси худованд аст. (банди 2) Касе, ки онро вайрон мекунад, ба ғазаби саҳти Меҳр рӯ ба рӯ мегардад. (банди 19) Воқеан дар Рум пайравони меҳрпарастӣ ҳангоме ки паймоне мебастанд, ба нишони аҳду вафо ба якдигар ҳалқае мубодила мекарданд.¹¹⁷

Дар Рум Меҳр таҷаллии Хуршед буд. Хуршедпарастӣ дар он замон бо андешаҳои фалсафӣ мувофиқат карда, аз ҷониби дигар талаботи сиёсии аср низ онро барои вусъату густариши қудрати империя василаи судманд ҳисоб мекард. Хуршед аз дидгоҳи ҳаракати худ дар қаламрави осмонӣ, фармонраво ва сарвари ҳамаи аҷроми фалакӣ буд. Подшоҳони Рум, ҳангоме ки дар асри III мелодӣ иддао карданд, ки намоёндагони худованд дар замин ҳастанд, маҳз мавқеи Хуршедро дар назар доштанд.¹¹⁸ Аз ин ҷиҳат онҳо ба хоҳири дарёфти хоҳири худованди Меҳр ба ӯ маъбадҳо ва меҳробаҳои мӯхташам бунёд мекарданд. Яке аз чунин қайсарон Макробий ё Макробиус (400 мелодӣ) мақоми Меҳр – Хуршеди шикастнопазирро чунин муайян карда буд: худоён дар марҳилаи воласин ба мавҷуди ягона, аммо вазифаҳои гуногун хулоса мешаванд ва ҳамаи номҳо ва вазоифашон дар Ҳелиос (Хуршед) ҷамъ аст.¹¹⁹ Чун дар мамлакат динҳои мухталиф амал карда, nobасомони муайяне эҷод мекарданд, онҳо ба ин васила талош доштанд, ки дар қаламрави империяи бузурги Рум ҳукмронии дини воҳидеро татбиқ намоянд.

Дар аввали асри IV дар Рум муҳити мусоиде фароҳам гардид, ки оини Митра ё Хуршеди шикастнопазир ба мартабаи худои ягона пазируфта шавад. Вале дар соли 306 ба сари қудрат омадани Константин (285-337) ва аз ҷониби ӯ қабул гардидани дини насронӣ мавқеи оини Меҳрро дигаргун

¹¹⁷ Куман Ф. Оини пуррамзу рози митрой. – с. 155; Разӣ Х, Донишномаи Эрони бостон. ҷ. IV. – с. 2056.

¹¹⁸ Ҳамон ҷо. – с. 155.

Ҳамон ҷо. – с. 2056.

¹¹⁹ Ҳамон ҷо. – с. 155.

Ҳамон ҷо. – с. 2056.

сохт. Зиддият ва муқобилгароии шадиди дини меҳрпарастӣ ва насронӣ дар ҳамин давра оғоз гардид. Бо вучуди он ки қайсари мазкур нисбат ба ҳамаи динҳо ва эътиқодҳо муносибати бетарафӣ ишғол карда буд, пешрафти рӯзафзуни оини меҳрпарастӣ мутаваққиф гардид. Юлиан Апостат (331-363) бародарзодаи Константин, ки аз ҷавонӣ шефтаи Ҳелиос - худованди Офтоб буд ва худро расулу пайки он медонист мегуфт, ки худованд вайро ба ин вазифа мансуб карда, рисолати осмониро ба унвони намояндаи вай дар рӯи замин ба ӯ супоридааст. Вай оини меҳрпарастиро оини ягона ва расмии Константинопол эълон кард. Дар солҳои баъдӣ бо вучуди он ки подшоҳони империяи Рум гоҳ меҳрпараст ва гоҳ насронипараст буданд, тазоду муқобилгароии ду дин шадидтар ва оштинопазиртар гардид.

Бо ба тахт нишастани подшоҳи меҳрпараст ҷонибдорони оини насронӣ мавриди қатлиом ва таъқиб қарор гирифта, бо омадани қайсари насронӣ меҳрпарастон ба чунин ҳолат рӯ ба рӯ мегардид. Яке аз нависандагони румии ҳамон давра навишта буд, ки дар замони ҳукумати Константин ва ба хусус ҷонишинони ӯ ҳеҷ кас ҷуръати онро надошт, ки ба осмон нигоҳ кунад, тулӯъ ва ғуруби офтобро бубинад. Ҳатто деҳқонон ва дарёнавардон, ки киштукор ва роҳи худро аз рӯи ҳаракати сайёраҳо ва обу ҳавои осмон идора мекунанд, бо тарсу ҳарос ба замин менигаристанд.¹²⁰ Дар охири асри IV калисои насронӣ, бар рақибони меҳрпарастии худ дастболо гардида, ба таъқиби шадид ва несту нобуд кардани на танҳо меҳрпарастӣ, балки маъбад, меҳроба ва осори маданияи Хуршеди шикастнопазир гузашт. Ҳар чизе, ки ёдовари дини меҳрпарастӣ буд, шикаста, ғорат карда ва аз байн бурда мешуд. Бо ифодаи Франс Куман калисо ва таассуби масеҳиён чандон хушунатбору бераҳмона буд, ки баъзан ба он бовар кардан душвор буд.¹²¹

Пайравони Митра барои муҳофизати меҳробаҳо аз оташ, нобудӣ ва вайронӣ дару дарвозаҳои даромадгоҳҳоро баста,

¹²⁰ Куман Ф. Оини пуррамзӯ рои митрой. - с. 218.

¹²¹ Ҳамон ҷо. - с. 220.

маъбадҳои аксаран дар ғорҳо ва зерзаминҳо қарор доштаре бо сангу хок мепошониданд ва тавре нишон медоданд, ки аз чашм нопадид бошад. Чун онҳо медонистанд, ки дуруштӣ, инҳидом, вайронсозӣ ва қатлу куштор вусъат пайдо мекунад, осори гаронбаҳо ва ҳунарии меҳробаҳоро ба ҷойҳои дигар интиқол медоданд. Аммо ҳангоме ки он осори пурқимат, муқаддас ва нафисро пинҳон мекарданд, эътиқод доштанд, ки оқибат чунин даврони пуразобу ранҷ поён ёфта, худовандашон аз нав растохез хоҳад кард. Масеҳиён медонистанд, ки дар оини маздаясно ва Меҳр барои онҳо яке аз бузургтарин ва хатарноктарин деаҳо ба шумор меравад, ба хоҳири олуи қардани маконҳои муқаддаси меҳробаҳо, пайравонро нобуд карда, ҷасадашонро дар он ҷо боқӣ мегузоштанд.¹²² Бисёре аз меҳробаҳо комилан вайрон карда шуда, қисме аз онон ба калисо мубаддал гардиданд.

Чун дар замони бостон аксари мардумон ба табиат пайванди бештар доштанд, дини маздаясно ва аз ҷумла худои Меҳро ба худ наздик қабул мекарданд. Зоҳиран худои Офтоби онон мисли Меҳр мазмуну ифодаи васеъ надошта, орзуи омили онҳоро пурра ифода карда наметавонист. Меҳр ва мӯҳтавои маънавии он ӯ ба ҳар минтақае, ки раҳна мекард, аз ҳисоби фазилатҳои худоёни маҳаллӣ ғанитар шуда, нерӯмандтар ва тавонотар мегардид ва дар паҳлуи онҳо ҷой гирифта ва ё онҳоро барканор мекард. Аз ҳамин ҷиҳат буд, ки мактабҳои мазҳабии калдонӣ ва бобулиҳо бо андешаҳои аввалияи маздопарастӣ ҳамоҳангӣ пайдо кард.

Ҳамин тавр Ахуромаздо бо Баал, ки худои Осмон буд, яке шуд. Арעדвисур Анахито бо Иштар, ки сайёраи Зӯҳра ва фариштаи муваккили ишқ буд, пайваст. Митра бошад ба Шамаш-худои Офтоб мубаддал гашт.¹²³ Вале Митра дар Авесто фариштаи Хуршед нест, вай фариштаи фуруғ аст, ки пеш аз офтоб мебарояд. Ба илова Митраи ориёӣ фариштаи нигоҳбони додгарӣ ва паймон буда, аз сӯи Шарқ дар болои

¹²² Куман Ф. Оини пурамзу рози митрой. - с. 220.

¹²³ Ҳамон ҷо. - с. 32.

кӯҳсорон падидор мегардид. Дар Понт (Туркияи муосир) Митраро мисли инсон аспсавор таҷассум карда, ба унвони эзид ё фариштаи муваккили Моҳ ситоиш мекарданд. Дар маҳалҳои дигари Осиёи Хурд вайро дар ҳоле ки шалвори васеъ ва почабаста дорад, нишон дода, ба худованди Аттис баробар карда буданд. Дар Лидия Митра-Анаҳита бо Сабазиус – Анаито мубаддал шуд. Ҳамин тариқ худоёни дигари маҳаллии ин сарзаминҳо дар хизмат ва перомуни Митра қарор гирифтанд.¹²⁴

Вақте фариштагон ва эзидони дини маздаясно, бахусус худованди Митра ба Аврупо, аз ҷумла ба Юнон сироят кард, дар кӯҳи маъруфи Олимп, ки бошишгоҳи муқаддаси худоёни юнонӣ буд, дигаргуниҳои кулӣ ба амал омаданд. Дар он ҷо Ахуромаздо бо Зевс, Баҳром (ав. Веретрагна) бо Геракл, Аредвисур Анаҳито бо Артемис пайваст шуданд. Митра бошад, дар он ҷо бо Гелиос – худои хуршеди юнонӣ якҷо шуд.¹²⁵ Аммо чун Митра, дорои хусусиятҳои, ки ифодагари ормонҳои тӯдаҳои бештари мардум буд, дере нагузашта маҳони бартар ва арҷмандтаре пайдо карда, бо номи Митридат (Меҳрдод) маъруф гардид. Ҳолате ҳукмрон гардид, ки дар ҳамаи савгандҳо ва паймонҳо, ки дар ҳамаи зинаҳои иҷтимоӣ, дар хонаводаҳои фармонравоён ва ашроф доир мегардид, номи Митра ба забон оварда шуда, ҳузури вайро дархост мекарданд. Шохону фармонравоён ва сарлашқарон вайро бахшандаи пирӯзӣ ва комёбии муваффақият медонистанд.

Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи худоёни шарқӣ аз ғарбӣ иборат аз он буд, ки онҳо бо чеҳраҳои инсонӣ тасвир карда намешуданд. Митраи ориёӣ дар ғарб мисли худоёни юнонӣ заминаи ҳунарий пайдо карда, дар образҳои гуногун ба шакли муҷассамаҳо, ҳайкалҳо, нақшҳои барҷастаи сангӣ ва меъморӣ даромад. Тавре ки зикр гардид, ин замина замоне падидор шуд, ки дар садаи дуюми пеш аз милод пайкартароше аз мактаби Пергамон нақши Митраро дар

¹²⁴ Ҳамон ҷо. – с. 38.

¹²⁵ Ҳамон ҷо. – с. 40-41.

ҳолати куштани Гов ба вучуд овард ва аз он пас ин суннат чандон ривоч пайдо кард, ки дар бахши болоӣ ё садри ҳар меҳроба ин нақш кашида мешуд.¹²⁶ Ба ифодаи Ф. Куман интишори дин, фарҳанг ва фалсафаро низ маҷбур сохт, ки таълимоти худро бо омӯзишҳои оини митрай ҳамоҳанг кунанд. Дар маъбад ва меҳробаҳои митрай дар Рум маросим, одоб ва намозеро, ки оини маздаясна дар замонҳои қадим иҷро мекард, ситоиши Митра нигоҳ дошта буд. Навовариҳои асосие, ки дар ин ҷо сурат гирифт, иборат аз он буд, ки ба ҷои забони авестой ва паҳлавӣ, забонҳои латинӣ ва юнонӣ ба унвони забони динӣ хизмат мекарданд.¹²⁷ Дар ин ҷо бояд зикр кард, ки дар мавридҳои алоҳида забонҳои авестой ва паҳлавӣ истифода мебардиданд. Ҳамин масъала сабаб шуд, ки миқдоре аз матнҳои қуҳани эронӣ дар Аврупо ҳифз гарданд.

Вале асли дини Меҳр дар замони пеш аз ҳазрати Зардушт дар дашту сарзаминҳои васеи Осиёи Марказӣ ва Миёна ташаккул ёфта, густариш пайдо карда буд. Зардушт дар Готҳо (ҳоти 29) қушоду равшан бар зидди қурбонии Гов баромад карда, онро барбоди неъмат ва файзу баракати ҷамъиятӣ эълон кард. Дар ин ҳот рӯҳи Гови нахустини қурбоншуда, ба Аҳуромаздо-худованди бузург муроҷиат карда, аз муносибати бади одамии он дар замин нисбат ба ҳайвонот шикоят мекунад ва меғӯяд: «Маро барои чӣ офаридӣ? Кӣ маро сохт? Хашм, ғоратгарӣ, хислати тунду тез, густохӣ, дастдарозӣ маро яксара ихота кардааст».

Ин нукта нишондиҳандаи он аст, ки пеш аз зуҳури дини маздаясно гузаштагонӣ мо пайравони дини политеистии меҳрпарастӣ буда, маросими асосии он қурбон кардани Гов будааст. Дар матнҳои қуҳани Авесто, ки марбут ба замони пеш аз паёмбари ориёист, дида мешавад, ки подшоҳон, паҳлавонон, номварон ба пешгоҳи худоён ва фариштагонӣ гуногун ҳазорҳо сар ҳайвонотро қурбон мекарданд. Зардушт на танҳо бар зидди дини бисёрхудоии меҳрпарастӣ, балки

¹²⁶ Разӣ ҳ. Оини Меҳр. ҷ. I. – с. 229.

¹²⁷ Куман Ф. Оини пурразму рози митрой. – с. 46.

бар зидди маросимҳои манфию зараровари он бо тамоми ҷиддият баромад карда, иҷрокунандагони онро дев ва шайтон меномад ва чунин мешуморад, ки онҳо ба мардум табоҳӣ, вайронӣ ва хонабардӯшӣ меоваранд. (ҳоти 24 банди 8,9)

Франс Куман инъикоси расму оинҳои меҳрпарастиро дар шароити ҳамон вақти Аврупо ҷамъбаст карда, чунин менависад: «Аксари маросиму маносики бунёдӣ, ки мушаххасаи оини митрои маҳаллӣ буд, ба навъе, ки шинохти решаҳои осиегии он қобили ташхис аст. Пӯшокҳои намоишӣ, ниқобҳои ҳайвонӣ, ки дар маросим аз онҳо истифода мешуданд, ба суннатҳои бисёр куҳан бармегашт. Маросиме, ки дар меҳробаҳо (маъбадҳо) иҷро мешуд, бегумон бозмондаи мероси бисёр дур аст. Озмунҳои бисёр душвор ва пурхушунате, ки манзури ташарруф ва аҳлияти пайравон барқарор буд, ёдовари маросими хунин аст, ки пайравон бо буридану ҷок задани аъзои бадан анҷом медоданд. Ва ҳамин тавр метавон ба ин натиҷа расид, ки розу рамзҳо ва афсонаҳои, ки Митра қаҳрамони онҳост, аз давраи рӯзгори кӯчӣ сарчашма гирифтааст. Чунин маросиму одоби рӯзгори деринае, ки аз сохтори зиндагии ҷомеаи ибтидоӣ истимрор ёфта буд, зеро ҳимояту иқтибоси сомонёфтаи яздоншиносӣ ва низ низоми пардохтаи як равиши ирфонӣ ва ахлоқӣ, ки оини митроӣ буд, боқӣ монд».¹²⁸

Нуктаи муҳиме, ки ҷалби таваҷҷӯҳ мекард, иборат аз ин буд, ки сабабҳои шиддати муносибати дини насронӣ ва меҳрпарастӣ маҳз шабоҳату монандии бовариҳо ва маросимҳои онҳо буд.¹²⁹ Пайравони ҳарду оин фаъолият, таблиғ, маросим ва анҷуманҳои худро пинҳонӣ анҷом медоданд. Қобили зикр аст, ки пайравони ҳарду оин ҳамдигарро бародар хитоб мекарданд. Маросими гусл, шустушӯ ва таҳорат қомилан ҳамгун буд. Муборизаи онон бо деу чин ва арвоҳи ҳабис, бо зуҳуроти мухталифи аҳриманӣ шабоҳат дошта, рӯзи якшанбе рӯзи Хуршед ё Офтоб барои

¹²⁸ Куман Ф. Оини пуррамзу рози митроӣ - с. 198.

¹²⁹ 25 декабр шаби дарозтарин дошта, Офтоб ба бурҷи ҷадид ворид мешавад ва соли навинро оғоз мекунад.

ҳарду рӯзи муқаддас ва қобили эҳтиром буд. Ҳарду рӯзи 25 декабрро чашн мегирифтанд, меҳрпарастон ҳамчун рӯзи таввалуди Меҳр¹³⁰ ва насронӣён аз асри IV милодӣ сар карда ҳамчун рӯзи таваллуди ҳазрати Исо. Қонунҳои созмондиҳандаи онҳо дар ҷиҳати идора ва ҳамбастагии пайравон, ахлоқу одоб, тарғиби покӣ, парҳезкорӣ, мубориза бо ҳавову ҳавас ҳамсон буд.

Чун Меҳр дар Аврупо тамоми вазифаҳои Аҳуромаздо ва сарватҳои маънавии дини маздаясноро дар худ таҷассум мекард, принципҳои умдаи онро ба дини масеҳӣ интиқол дод. Рукнҳои офариниши ҷаҳон, сарнавишти инсон, бихишту дӯзах, подошу азоби уҳравӣ, табақоти зерину забарини осмон, дӯзах-макони Аҳриман, мабдаи ҷаҳон, тӯфони сангин, поёни ҷаҳон, оташсӯзии ҳавлноқ, растохез, доварӣ, навшагии ҷаҳон, ақидаи миёнаравии (восита) байни инсон ва худованд, ки яке аз номҳои Меҳр дар Авестост, мақоми паёмбар ва расул, рӯшноӣ ё ҳолаи атрофи сари Исои Масеҳ, ҳаммонандиҳои меҳроба ва калисо ва ғайра аз ҷумлаи онҳоест, ки оини навардозии насронӣ аз дини меҳрпарастӣ ба орият гирифтааст.¹³¹ Таъсири бечуну чарои меҳрпарастиро ба дини масеҳӣ бо мисолҳои гуногун тамоми сарчашмаҳо хотирнишон кардаанд.¹³² Муҳаққиқи рус Редер Д.Г шомхӯришҳои муштаракӣ меҳрпарастонро, ки бо нон ва шароб сурат мегирифт, рӯза ва шаллоқзаниҳоро ёдоварӣ карда, навиштааст, ки ҳатто нишонаи муқаддаси Митра бо салиби ҳаштгӯшаи дини насронӣ шабоҳати комил дорад. Ба ақидаи ӯ митраизм ҳатто таълимот дар бораи «обастании муқаддас»-ро низ доро буд, ки баъдан ба дини масеҳӣ интиқол ёфт.¹³³

Дини меҳрпарастӣ то асри V дар гӯшаю канорҳои Аврупо боқӣ монда, дар асари муборизаи шадид ва оштинопазирӣ калисои насронӣ оҳиста-оҳиста нопадид гардид.¹³⁴

¹³⁰ Куман Ф. – с. 198-202.

¹³¹ Ҳамон ҷо. – с. 198-202.

¹³² Васильев Л.С. История религий древнего Востока. – с. 64.

¹³³ Краткий научно-атеистический словарь. – с. 439.

¹³⁴ Краткий научно-атеистический словарь. – с. 439.

Муаллифи «Донишномаи Эрони бостон» 20 нишонаҳои умдаи дини меҳрпарастиро, ки дини насронӣ ба орият гирифтааст, баршумурдааст.¹³⁵

Франс Куман роҷеъ ба таъсири оини меҳрпарастӣ ба масеҳият чунин навиштааст: «Дини Масеҳ ҳатто шахсиятҳои мустаор ва тамсилии доираи кайҳониро, ки меҳрпарастон танзим ва мураббаъ карда буданд (ба муносибати он, ки тамоми ҳастию табиат аз дидгоҳи эътиқодашон, эзидӣ ва худовандӣ буд), аз худ карда, мавриди баҳрабардорӣ қарор дод, ҳарчанд, ки ба ҷорҷӯби дини масеҳӣ ин маҷмуа ҷойгир намешуд ва ба таълимоти дини номувофиқ буд. Ба ҳамин ҷиҳат аст, ки суннати меҳрпарастӣ пас аз инқирози оин дар динӣ масеҳӣ зинда монд ва тақдор шуд».¹³⁶

Зурвония

Зурвония яке аз ҷараёнҳои динию фалсафии аҳди бостони тоҷику форс буда, дар густариши тамаддуни ориёӣ мақому манзалати хоссае дорад. Зурвон дар тӯли таърихи афкори маънавӣ ва мазҳабӣ дар даврони мухталиф мақому манзалати гуногун дошта, гоҳе ҳамчун мазҳаби мустақил, гоҳе дар таркиби динҳои меҳрпарастӣ ва монигарӣ арзи вучуд кардааст ва дар замони ҳукмронии силсилаи сосонӣ ва аҳди ислом ба ҷараёнҳои мухталифи ғоявию фалсафӣ мубаддал гардидааст.

Дар Готҳо, ки бахши куҳантарини Авестост, аз ӯ ёде нашудааст. Аз мутолиаи бахшҳои дигари он чунин бармеояд, ки Зурвон дар дини маздаясно эзиде беш набуда, мақоми дуюмдараҷа дорад. Дар Зотспарам фасли аввали банди 24 ӯ офаридаи Ахурамаздо шумурда шудааст. Вай эзиди замон аст. Дар Авесто бо ду унвон ба ӯ хитоб карда шудааст: зрвана-акарана - яъне замони бекарон ва зурвона дареғухвазота – замони каронманди худофарида. Дар яснои 24 банди 10 Зурвон бо ҳарду унвон зикр шудааст. Аз ӯ дар Авесто бо унвони хос, номи худои замони бекарон ва ба ҷои

¹³⁵ Разй Х. Донишномаи Эрони бостон. ҷ. IV. Техрон, 1381. – с. 2072.

¹³⁶ Куман Ф. Оини пуррамзу рози митрой - с. 247-248.

калимаю луғати замон вақт, бахше аз замон борҳо истеъмом шудааст. Масалан, дар яснои 9 банди 11, яснои 63 банди 3, яснои 8 банди 28, яшти 19 банди 26, дар Вандидод ва ғайра борҳо ба маънии замон барои таъини вақти муайян истифода шудааст. Дар яснои 72 дар баробари Зурвон ҳамроҳони доимии ӯ зикр карда шудаанд.¹³⁷ Ром¹³⁸ – бахшандаи чарогоҳи хуб, Андарвой¹³⁹ забардаст, дидбони дигар офаридагонро ва он чиро, ки аз ту ай Андарвой аз Спентамайно аст (меситоем). Своши ҷовидона, Зурвони бекарона ва замонаи ҷовидонаро (меситоем).

Дар Виштоспашт банди 24 низ аз Свошаи худофарид, Зурвони бекарона. Ваюи амалкунанда дар боло ва Вотаи неруманди Маздоофарид, ёд шуда, дар он Зардушт ба Виштосп – подшоҳи охирини каёнӣ дастур медиҳад, ки фариштагонӣ зикршударо эҳтиром кунад ва ситоиши онҳоро баҷо биеварад. Дар забони ведой Зрвана исми хунсо (дучинса) омада, дорои сифати беканор, абадӣ ва ҷовидонӣ мебошад. Он аз решаи зар (имрӯз дар забони тоҷикӣ калимаи зард ва муштақоти он боқӣ мондааст) буда, пир, кӯҳан, қадим, абадӣ, азалий, беогозу беанҷом, дурахшон, азоб додан, озор расонидан ва ғайра маънӣ медиҳад.

Дар Виштоспашт (банди 27) Зурвон на танҳо бо хосияти худои замони беканор, балки ҳамчун худои сарнавишту тақдир ва марғу нестӣ низ муаррафӣ шудааст. Аз ӯ дар Авестои хурд (фасли 1 банди 8 фасли 21 банди 3), дар Вандидод (фарғарди 19 банди 12, 29, фарғарди 2 банди 25, 6:1, 7:4) ва ба хусус дар сарчашмаҳои паҳлавӣ зиёд ёдоварӣ ба амал омадааст. Зурвон дар Авесто худои замон буда, яке аз эзидони қадимтарини мардуми ориёӣ ба шумор меравад. Чун ҳар ашӯи ҷаҳони моддӣ дар оғӯши ӯст, ба ӯ нерую тавоноии беандоза нисбат дода шудааст. Ҳамаи

¹³⁷ Аз тарҷумаҳои Пури Довуд И. истифода сурат гирифтааст.

¹³⁸ Ром – фариштаи фаровонӣ.

¹³⁹ Андарвой ё Ваю – фариштаи ҳаво. Дар Авестои қадид, нисбати ин ки ӯ дар миёни Спентамайно ва Анграмайно қарор дорад, дорои табиати дугона мебошад. Дар Вандидод (фарғарди 5) вай ҳамчун ситонандаи ҷонӣ одамай ёд шудааст.

офариниш дар ӯ буда, қрим ба зот аст. Вай сарчашмаи ҳастӣ, модда ва ҳастии кулӣ мебошад. Вай гавҳар ва буну мояи ҳар ашёву ҳодиса аст. Ҳеҷ нерӯе вучуд надорад, ки зидди ӯ ошӯб ва болои ӯ фармонфармой кунад. Хирад ва қудрату тавоноии номахдуд дорад. Ин ном дар сарчашмаҳои кӯҳан, шакл, маънӣ ва талаффузи гуногун дошта, рӯҳониёни бостонӣ онро саросари кайҳон, аҷроми самовӣ, ҳамаи осмону замин, ҳақиқати вучуди якто, замони азали ва макони лоятаноҳӣ (бепоён) тасаввур кардаанд.

Бисёре аз муҳаққиқон Зурвонро худованди қабл аз Зардушт медонанд.¹⁴⁰ Масалан, Абдулазиз Ризой чунин мешуморад, ки оини даврони пешдодӣ аввал зурванпарастӣ буда, сипас то зуҳури дини Зардушт худованди Меҳрро ситоиш мекарданд.¹⁴¹ Воқеан аз мутолиаи яздоншиносии бахшҳои гуногуни Авесто, бахусус Яштҳо, чунин бармеояд, ки гурӯҳе аз эзидону фариштагони дини маздаясно ба замони пайдоиши динҳои ибтидоӣ марбут мебошанд ва Зардушт ҳамчун муассиси оини ҷадид, бо назардошти эътиқоду бовариҳои мардуми замони худ бо тақозои шароит номи бисёре аз онҳо, ки пеш аз ӯ худовандони бузургу мустақил буданд, ба зери фармони Аҳуромаздо дароварда, воридаи дини худ намояд. Меҳр, Зурвон, Аредвисур Анахитаоли зурвония ақидаҳои дигаре низ вучуд дорад. Масалан, донишманди тоҷик Х. Додихудоев чунин фикр мекунад, ки зурвония яке аз равияҳои илмӣ-фалсафӣ буда, дар натиҷаи инқирози дини зардуштия падид омадааст.¹⁴² Файласуфи дигари тоҷик М. Диноршоев, чунин мешуморад, ки зурвония моҳияти динӣ-мазҳабӣ дошта, дар садаҳои V-IV пеш аз милод ҳамчун яке аз шаклҳои мушаххаси ҷаҳонбинӣ ба вучуд омадааст.¹⁴³ Баъзе муаррихони асри миёна низ зурвонияро фирқае аз дини зардуштӣ медонанд. Масалан, Абдулқоҳири Бағдодӣ дар «Ал-фарқ байн-ал-фирақ» чунин

¹⁴⁰ Хиннелз Ч. Шинохти асосии Эрон, Техрон, 1383. — с. 207; Дўстхон Ч. Авесто ҷ. II. — Техрон, 1375. — с. 995.

¹⁴¹ Ризой А. Ганҷинаи таърихи Эрон. Техрон, 1378. — с. 224-225.

¹⁴² Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ. II. — с. 465.

¹⁴³ Диноршоев М.Д. Аз таърихи фалсафаи тоҷик. Душанбе, 1988. — с. 29.

зикр карда: «Ва дар бораи маҷус¹⁴⁴ гуфтанд, ки онон чор фирқаанд: зурвониён, масхиён (масхия), хуррамдинон ва афридиён».¹⁴⁵

Аз гуфтаҳои боло чунин хулоса кардан мумкин аст, ки маҳалли зуҳур ва ташаккули ҳудои Зурвон Осиёи Марказӣ мебошад. Вай дар ин маҳал ба вучуд омада, мавриди эътиқоду боварии мардуми ин сарзамин будааст ва Зардушт чорае ҷуз аз он надоштааст, ки ўро чун эзиде вориди диёнаи худ намояд. Дар ин ҷо бояд зикр кард, ки эътиқод ба замон, шинохти мардум аз замон ба унвони ҳудои ҷаббору қаҳҳор дар миёни ақвоми ориёӣ бисёр қадим будааст. Аз ҷониби дигар мавҷудияти ду асл, ақидаи ҷавҳари дугона дар ҷаҳони ҳастӣ яке аз масъалаҳои пурмӯҷаро ва ҳукмрон дар ҳикмати ориёӣ пеш аз Зардушт буда, ҳудованди бузурги он Зурвон будааст. Дар марҳилаи аввал, Зардушт ҷилави мутлақияти комили бисёре аз ҳудоеи пеш аз замони ҳудро гирифта, ваҳдонияти Аҳурамаздоро эълон намуд ва онҳоро ба шакли эзиде ё фариштае вориди дини худ кард. Гуруҳи дигари мардуми ориёӣ, ки дере нагузашта аз Осиёи Марказӣ вориди Эрони муосир шуданд, эътиқодоту бовариҳои куҳани ориёиро бо худ оварда, дар ватани ҷадиди худ густариш доданд. Боварӣ ба ду асл ва ду ҷавҳар бо ақидаи рӯҳониёни маҳаллии ин минтақа, ба хусус мӯғони модӣ наздик ва ҳамоханг буд.

Маҳз дар ин давра дини яктопарастии Зардушт аз ҷодаи ваҳдатгарой бароварда шуда, ба он ақидаҳои эътиқод ба ду асл, ду ҷавҳар ворид гардид. Нейберг мӯътақид аст, ки мӯғони Мод пеш аз пазируфтани дини Зардушт зурвонпараст будаанд.¹⁴⁶

Дар рисолаи паҳлави «Рисолаи уламои ислом», ки зоҳиран аз ҷониби пайрави оини зурвонӣ навишта шудааст, чунин омадааст: дигар бидонанд, дар офариниши ҷаҳон, ахтарон, гардиши афлок, рӯшанию торикӣ ва некуию бадӣ, ки дар

¹⁴⁴ Аз замоне, ки дини Зардушт ба Эрон рафта, ба дасти мӯғон афтод, ба худ номи маҷус гирифт.

¹⁴⁵ Бағдодӣ А. «Ал-фарқ байн-ал-фирақ». Коҳира, 1948. – с. 368.

¹⁴⁶ Нейберг. С. Динҳои Эрони бостон. – с. 388.

ҷаҳон падида аст, вале дар китоби паҳлавӣ ҷаҳонро офарида
гӯянд ва пайдост, ки ҷуз аз «замон» дигар ҷама офарида аст
ва офаридгори замонро ҳам гӯянд замона, замонаро канора
падида нест ва бун падида нест, ҳамеша будааст ва ҳамеша
бошад. Ҳар, ки хираде дорад, нагӯяд, ки замона аз кучо
омад. Дар идомаи рисола муаллифи китоб ривояти падида
омадани нуруи хайр – Ҳурмузд ва нури шарр – Аҳриманро
овардааст.¹⁴⁷

Кӯҳантарин санаде, ки дар он номи Зурвон ёд шуда ва В.
Виденгрэн аз он зикр кардааст, лавҳаҳои ёфтшуда дар
маҳалле бо номи Нузи воқеъ дар Байнаннаҳрайн мебошад.
Дар ин лавҳаҳо, ки марбут ба асри XII то м. мебошад, номи ӯ
дар шакли «Ar. Zaar. wa», «it. hi. za.ar. wa» ва «Zaar-wa an»
омадааст.¹⁴⁸ Мардуми Шарқи Миёна ва Ғарби Эрон дар
замонҳои қадим ба ин худованд эътиқод доштаанд. Чун
далели дигари собиткунандаи ин ақида то ҳоло ба даст
наомадааст, донишманди дигар Бэйли изҳори ақида
намудааст, ки барои исботи он санадҳои бештаре
заруранд.¹⁴⁹ Аз сӯи дигар, тавре ки М. Шварц зикр кардаст,
номи Зурвон дар лавҳаҳои тоза ба даст омадаи Тахти
Ҷамшед низ дар шакли «zru (va) taukhtam ва Jzrutukhma»,
яъне писари Зурвон ё Зурвондод дида мешавад.

Аз ин далел маълум мешавад, ки эътиқод ба Зурвон дар
замони ҳахоманишиён ва эҳтимол пеш аз онҳо низ вучуд
доштааст.¹⁵⁰ Аз муаррихон бори нахуст номи Зурвонро
Дамаский аз номи Теопомп – муаррихи Юнони қадим, ки
садаи IV то м. зиндагӣ кардааст, овардааст. Вай мегӯяд, ки
гурӯҳе аз муғон ба худои замон Зурвон ё макон Своша
эътиқоддоранд ва мегӯянд, ки аз яке аз ин ду худои
зикршуда ду худои дигар ба вучуд омаданд, ки худои хайр
Ҳурмузд ва худои шарр Аҳриман буд ва ҳар кадоме аз ин ду
болои қисмате аз ҷаҳон фармон меронанд.¹⁵¹

¹⁴⁷ Ривояти Дароби Ҳурмуздёр. Ҷ. II. – с. 76-80.

¹⁴⁸ Widengren V. In the Second end, of his Religionens world. 1952. - p. 58, 71.

¹⁴⁹ Рэй Х. Донишномаи Эрони бостон. Ҷ. II. Техрон, 1381. – с. 1182.

¹⁵⁰ Shwarz M. The Cambridge History of Iran, vol. 2. - p. 687.

¹⁵¹ Рэй Х. Донишномаи Эрони бостон. Ҷ. 2. – с. 1154-1155.

Дар бораи парастии худои Зурвон дар Осиёи Марказӣ дар замони қабл аз Зардушт маълумоти дақиқе мавҷуд нест. Осоре, ки асри гузашта дар Турфон ба даст омада ва марбут ба асрҳои VII-VIII мелодӣ аст, Зурвонро дар мартабаи худои рӯшноӣ нишон медиҳад. Ин асар аз ҷониби мутахассисон осори хаттии дини монавӣ доништа шудааст.¹⁵²

Авестошиноси англис Мэри Бойс зухури кеши Зурвонро дар сарзамини Эрон марбут ба охири давраи ҳукмронии Ҳоҳаманишиён медонад.¹⁵³ Дар бораи ин ки дар давраи ҳукмронии силсилаи ашконӣ ва сосонӣ дар дохили дини Зардуштӣ фирқаҳои гуногун вучуд доштанд ва оини зурвония низ дар қатори онҳо ҳамчун шохаи ҷудогонае фаъолият мекардааст, ба иллати камбуди ёдгориҳо ва маълумотҳои мӯътамад кори басо мушқил аст. Вале се далел шаҳодат медиҳанд, ки дар давраи сосониён оини зурвонӣ ривож доштааст. Далели аввал иборат аз он аст, ки дар миёни номҳои ин давра бо номҳои зиёде бархурд мекунем, ки бо Зурвон оғоз мегардад.

Масалан, Меҳрнарсе вазири Баҳроми Гӯр номи фарзандони худро Зурвондод ва Зурвондухт гузошта буд. Омили дигар бо интишори дини буддой аз Шарқ ва масеҳӣ аз Ғарб ва бахусус густариши дини насронӣ дар қаламрави империяи сосонӣ мубоҳисаҳои динӣ ба авҷи камолоти худ расида, мавқеи дини расмӣ кишвар, дини маздаясно суст гардида буд. Ақидаи муаррихони аврупоӣ ва осори хаттии боқимонда аз ин мубоҳисаҳои мазҳабӣ нишон медиҳанд, ки дар арсаи эътиқод дар мамлакат ҳарачу марачи комил ҳукмфармо буда, нуқтаҳои заифи дини зардуштӣ мавриди ҳамлаи динҳо қарор мегирифтааст.

Далели сеюм иборат аз он аст, ки баъзе подшоҳони сосонӣ ба фирқаи зурвонӣ гаравида, омили иғтишоши мазҳабӣ гардида буданд.¹⁵⁴ Маҳз дар ҳамин давра як силсила осори паҳлавӣ, аз ҷумлаи «Мину хирад», «Бундаҳишн», «Ҷузидаҳои

¹⁵² Jackson A.V. Resiarches Manichaeism New York. 1965. p. 179,194.

¹⁵³ Бойс М. Таърихи кеши Зардушт. Техрон. 1377. – с. 223.

¹⁵⁴ Қадёён А. Таърихи Аден ва мазоҳиб. – с. Разӣ Ҳ. Донишномаи Эрони бостон. ҷ. II. – с. 1139.

Зотспарам», «Ривоёти Дороби Хурмуздёр» ва ғайра мураттаб гардида буданд, ки дар зери нуфузи ақидаҳои зурвония навишта шудаанд. Масалан, чун Зурвон танҳо ба маънии замон набуд, балки мафҳуми сарнавишт, бахт ва қазою қадарро низ дошт, «Минуи хирад» (фасли 23 бандҳои 4-7) менависад: Ҳеҷ нерӯеро дар кори тақдир ва сарнавишт наметавон муассир донист, қазою қадар ҳатмӣ аст. Чун қадар фаро расад, доною тавоно дар кори худ дармонда мешавад ва ҷӣ басо нодон ва нотавон, ки кори худро ба ҳубӣ пеш барад, чун қазою сарнавишт фаро расад, ақлу андешаро дар он тадбире нест.

Ба ақидаи зурвонӣҳо, ки дар «Ҳикмати хусравонӣ» ва «Ҳикмат-ул-ишроқ»-и Сухравардӣ низ омадааст, ҳама чиз вобаста ба бахту тақдир аст. Таваллуду марги одамон бо хости табиату афлок ва ситорагон сурат мегирад. Вақте ки касе таваллуд мешавад, замони марги ӯро аз рӯи ҳаракати ситорагон муайян мекунанд. Бинобар хости онҳо маргу таваллуди касе пасу пеш намешавад. Ситорагон сарчашмаи комёбӣ ва нокомӣ мебошанд. Замоне, ки ситорагон дар бурҷи ҳосе дар замонҳои муайян қарор гиранд, сабаби таваллуд ва ҳодисаҳои мухталиф мешаванд. Онҳо бовар мекунанд, ки агар мусул ҳар гоҳ дар Ҳафт додарон бошад, касе ба подшоҳӣ мерасад, ҳангоме ки дар бурҷи Савр бошад, ба молу давлат мерасад ва ғайра.¹⁵⁵

Масъалаи тақвину ҷаҳон дар оини зурвонӣ низ аз оини зардуштӣ сарчашма мегирад. Мутобиқи ривояти зурвонӣён умри ҷаҳон мисли дини маздаясно гоҳ 12 ҳазор сол ва гоҳ 9 ҳазор сол дода мешавад.¹⁵⁶ Аз рӯи матнҳои зурвония, ки оварда шуда, маълум мегардад, ки барои муборизаи нерӯҳои рӯшноӣ ва торикӣ 9 ҳазор сол муқаррар карда шудааст. Аз рӯи ривояте, ки Плутарх аз номи Теопомп муаррихи садаи IV то м. овардааст, гардиши кайҳонӣ мутобиқи таълимоти зурвония 9 ҳазор сол аст. Ва низ мисли космогонияи зардуштӣ ба давраҳои сеҳазорсола тақсим

¹⁵⁵ Зекер. Зурван – муаммои зардуштигарӣ – Техрон. 1375, - с. 419.

¹⁵⁶ Космогонияи маздаясно умри ҷаҳонро 12 ҳазор сол дониста, онро ба чор баҳши баробар тақсим мекунанд.

мешавад. Сеҳазорсолаи аввал давраи фармонравоии Хурмузд, сеҳазорсолаи дуюм давраи фармонравоии Аҳриман ва сеҳазорсолаи сеюм давраи ҳукмронии муштарак ва пайдоиши сушиёнхрест, ки пас аз онҳо деви бадӣ ё Аҳриман шикаст меёбад.¹⁵⁷ Дар Минуи хирад омадзааст: Андар замони бехарона, паймон миёни Хурмузд ва Аҳриман баста шуд ба муддати нӯҳ ҳазор сол, ки ҳеҷ кадомро дар он тӯли замон болои якдигар пирӯзӣ набошад ва чун ин муддат сипарӣ шавад, Аҳриман барафтад, нотавон шавад ва дигар бора дар ҷаҳон сулҳу созиш барқарор гардад.

Бо мурури муддати мазкур қувваҳои бадӣ- нобуд гардида, Хурмузд ҳукмрони комили ҷаҳон мегардад. Чун дар космогонияи зурвонӣ рақами дигаре оварда нашудааст, агар ба 9 ҳазори набард ҳазор соли қурбонӣю ибодати Зурвонро ба хотири таваллуди Хурмузд илова кунем, тақвими ҷаҳони зурвонӣ 10 ҳазор солро дарбар мегирад.

Аслу решаи ҳамаи фирқаҳои ба вучуд омада, аз ҷумла зурвония устураҳои дорои хусусияти ҷаҳоншиносӣ буданд, ки адеи маъмули тозардуштӣ такмил меёфтанд. Дар ин ҷо ду ривоят, ки моҳияти аслии дини зурвониро нишон медиҳад, оварда мешавад. Ин ду ривоят яке дигареро такмил намуда, манзараи умумии фирқаи зурвонияро таҷассум мекунад. Ривояти аввал марбут ба нависандаи арманӣ Езник Колби аст, ки дар садаи панҷум ва аввали шашуми мелодӣ зиндагӣ кардааст. Вай чунин овардааст: Гуянд пеш аз он ки офариниш шавад, қабл аз он ки осмону замин ва ҳеҷ офаридае мавҷуд бошад, касе буд, ки Зурвон¹⁵⁸ ном дошт ва онро фарр (фурӯғ, рӯшноӣ) ё бахт тарҷума мекунанд. Вай муддати ҳазор сол ибодат кард ва қурбонӣ дод, ки фарзанде бо номи Урмузд (ав. Ахуромаздо) зода шавад, то заминро осмон ва он ҷӣ ки дар онҳост, биофаринад. Чун ҳазор сол ҳамин тавр сипарӣ шуд, дар дилаш андешаи шакку шубҳа падида омад, ки оё ин қурбонӣ ва ибодату риёзати ман ба натиҷа хоҳад расид ё на ва ман дорои фарзанде бо номи

¹⁵⁷ Раҷай Ҳ. Таъриқи мутолимоти динҳои эронӣ. Техрон. 1371. – с. 169.

¹⁵⁸ Зурвон – дар асоси ривояти Зурвония худон дучинса аст.

Урмузд хоҳам шуд? Ҳангоме, ки ин андешаи шубҳаангез дар дили ӯ мегузашт,¹⁵⁹ Урмузду Аҳриманро обастан буд ва вучудашонро дар худ эҳсос мекард. Чун аз мавҷудияти онҳо огоҳӣ ёфт, ба худ гуфт: ҳар як ки зудтар бурун ояд, шоҳии ҷаҳонро ба ӯ хоҳам дод.

Ҳурмузд аз ин андешаи падар огоҳӣ ёфт ва онро барои бародараш Аҳриман фош кард. Онгоҳ Аҳриман ба зудӣ шиками падарро шикоят ва худро дар баробари ӯ намоён сохт. Зурвон аз ӯ пурсид: ту кистӣ? Аҳриман посух дод: ман фарзанди ту ҳастам, Зурвон гуфт: писари ман бояд дурахшанда ва хушбӯй бошад, дар ҳоле ки ту торику бадбӯ ҳастӣ. Дар ҳамин ҳангом Урмузд низ аз шиками падар бурун омад ва дар пеши ӯ намоён гардид. Зурвон ӯро дурахшон ва хушбӯ дид ва донист, ки он Урмузде, ки барои таваллудаш он ҳама қурбонӣ дода буд, дар бараши истодааст.

Пас шоҳаҳое (ав. баресман)-ро, ки дар даст дошт ва ба он ибодат карда буд, ба ӯ дод ва гуфт: то кунун ман барои зодани ту намозу қурбонӣ мекардам, аз ин пас ту бояд барои ман қурбонию ситоиш кунӣ. Дар ин ҳангом Аҳриман назди Зурвон омад ва гуфт: ту паймон карда будӣ, ки ҳар яке ки аз мо пештар берун омада, дар назди ту намоён шавем, шоҳии ҷаҳонро ба ӯ медиҳӣ. Аз рӯи он паймон бояд подшоҳиро ба ман диҳӣ. Зурвон барои он, ки паймоншикан набошад ба ӯ гуфт: ай друванди¹⁶⁰ палид, нӯҳ ҳазор соли фармонравоии ҷаҳонро ба ту медиҳам. Аммо пас аз он фармонравой азони Ҳурмузд аст. Онгоҳ Ҳурмузд ва Аҳриман ба офариниш оғоз карданд. Ҳар чизе, ки Ҳурмузд меофарид хубу судманд ва ҳар чизе, ки Аҳриман меофарид, зишту зараровар буд.¹⁶¹

Ҷолиб аст, ки дар авохири ҳазораи аввали пеш аз мелод ва аввалҳои мелодӣ аҳолии Осиёи Марказӣ, ки аз қабилаҳои гуногуни саккоҳои шаҳрию деҳнишин ва чорводор таркиб

¹⁵⁹ Дар гузориши Теодор Бархони муаррихи суриягӣ, ки ҳамин қиссаро овардааст, дидагунин нозуке ба чашм меҳӯрад: ҳангоме, ки Зурвон чунин андеша мекард, бо Ҳурмузд ҳомила буд, вале замоне, ки дар дилаш ба шакку шубҳа роҳ дод, дар батнаш Аҳриман падид омад (Донишномаи Эрони бостон. Ҷ II. - с. 1155).

¹⁶⁰ Дар Авесто мардум ба ду гурӯҳ тақсим шудаанд: атаван-ростӣ ва ҳақиқатҷӯ; древан-дурӯғӣ ва фиребкор.

¹⁶¹ Разӣ Ҳ. Донишномаи Эрони бостон. - ҷ. II. - с. 1203.

ёфта буданд,¹⁶² ба худоёни мухталиф эътиқод доштанд. Ричард Фрай дар аввалҳои асрҳои миёна эътиқодоти мардуми Суғдро тасвир карда, дар сафи худоёни бузурги оини зардуштӣ Зурвонро низ номбар кардааст.¹⁶³ Бозёфтҳои хаттии Турфон, ки эътиқодоти мазҳабии мардуми Осиёи Марказиро ифода карда, дар авали асри XX кашф шудааст, аксаран марбут ба дини монавия мебошад. Тавре ки дар боло ишора шуд, миёни оини зурвонӣ ва монавий ҳамонандиҳои зиёде вуҷуд дорад. Осори мутазакира аз ҷониби Коммон ва Зеҳнер мавриди мутолиаю омӯзиши амиқ қарор гирифтаанд.

Зурвония ҳамчун фирқаи дини маздаясна дугонапарастиро ба вуҷуд оварда, ба динҳои монавия ва маздакия, ки дар давраи сосонӣ падида омаданд, таъсири амиқ гузошт. Агар зурвония аз ишораҳои ҷудогонаи дугонапарастии зардуштия истифода намуда, асоси таълимоти дугонапарастиро гузошта бошад, динҳои монавия ва маздакия ин ақидаро мавриди таҳлилу таҷзияи ҳамаҷониба қарор дода, аз ақидаи ду гавҳару ду ҷинс таълимоти бузург ба вуҷуд оварданд. Дуализми зардуштия аз таълимоти ин се дин неру гирифта, маъруф гардид. Мақому мартабаи Зурвон дар дини монавия бисёр бузург аст. Вай худои бузургтарини Монӣ аст. Таълимоти дугонапарастӣ дар динҳои мутазакира дар шакли олий таҷассум пайдо кард.

Ривояти дуҷум, ки дар ин ҷо барои муқоиса оварда мешавад, марбут ба космогонияи дини монавий буда, мақому манзалати баланди Зурвонро инъикос мекунад: Дар оғоз ҷаҳони мо набуд. Танҳо ду гавҳар буд: гавҳари рӯшноӣ ва гавҳари ториқӣ. Гавҳари рӯшноӣ зебо, некӯкор ва доно буд, гавҳари ториқӣ зишт, бадкор ва нодон. Қаламрави рӯшноӣ дар шимол¹⁶⁴ буд ва поён надошт. Қаламрави ториқӣ дар ҷануб буд ва бо қаламрави рӯшноӣ мепайваст. Шаҳриёри ҷаҳони рӯшноӣ Зурвон буд ва бар ҷаҳони пур аз фурӯгу сафо ва

¹⁶² Григорьев В.В. О скифском народе саках. Санкт Петербург, 1871. – с. 135 и далее.

¹⁶³ Фрай Р. Наследие Центральной Азии. Душанбе. 2000. – с. 281.

¹⁶⁴ Дар оини маздаясно нерӯҳои ториқӣ ва дӯзах дар шимол қарор дорад.

оромиш ҳукм меронд. Дар ин ҷаҳон марг, беморӣ, тирагӣ ва ситеза набуд. Ҳама неқӣ ва равшан буд. Дар ҷаҳони торикӣ Оз (Ҳирсу тамаъ)¹⁶⁵ - деви бадхую бадниҳод фармонравой мекард. Қаламрави Оз пур аз девони палид, бадкор ва ситезаҷӯ буд. Ин ду унсур ҷудо аз ҳамдигар мезистанд ва ҷаҳони рӯшноӣ аз осеби девони торикӣ дар амон буд.

То он гоҳ, ки ҳодисае рӯй дод: рӯзе Оз дар зимни ҳаракати девосои худ бо ҷаҳони рӯшноӣ бархӯрд. Ҷаҳоне дид рӯшану зебо, оростаю пероста. Бо диққат нигарист ва ба он нур дил баст ва тасмим гирифт, ки ҷаҳони рӯшноиро тасхир кунад ва гавҳари нурро аз он худ намояд. Вай бо гурӯҳе аз девон ба ҷаҳони рӯшноӣ ҳамла бурд. Зурвон - шахриёри ҷаҳони рӯшноӣ омодаи ҷанг набуд. Барои набард бо девони торикӣ ва боздоштани онон, ду худои дигар аз худ падида овард. Аз он ду, Ҳурмуздро, ки худованди ҷангозро буд, барои рондани девон фиристонд. Ҳурмузд панҷ унсури муқаддас-об, бод, оташ, насим ва нурро силоҳи ҷанг кард. Об, бод, ва нуру насимро ба худ пӯшид ва оташро чун шамшер ба даст гирифт ва ба набарди девон равон гардид. Аммо Ози бадкор бисёр нерӯманд буд ва ёрони фаровон дошт. Оз дар ҷанг галаба кард ва Ҳурмузд шикаст хӯрд. Оз ва девон панҷ унсури муқаддасро, ки ба ҷои фарзандони Ҳурмузд ва мисли силоҳи ӯ буданд, фуру буданд ва Ҳурмузд шикастаю беёр дар қазри ҷаҳони торикӣ мадҳуш гардид.

Пас аз замоне вай ба худ омад ва худро мағлуб ва бекасу беёр ёфт. Аз қазри ҷаҳони торикӣ хурӯш баровард ва аз модари худ, ки яке аз худоёни офаридаи Зурвон буд, ёрӣ хост. Хурӯши Ҳурмузд сад баробар гашт ва аз пойгоҳи девон то боргоҳи худоёнро дар андак замоне паймуд ва паёми Ҳурмуздро ба модари вай расонид.

Модари Ҳурмузд назди Зурвон рафт, сар фуруд овард ва гуфт: ай шахриёри ҷаҳони рӯшноӣ, фарзандам Ҳурмуздро ёрӣ кун, ки шикаставу беёвар дар дасти девон асир аст. Онгоҳ Зурвон барои раҳиони Ҳурмузд, худоёни дигар падида

¹⁶⁵ Оз рамзи Ахриман аст.

овард. Эзиди Меҳр нерӯмандтарини ин худоён буд. Эзиди Меҳр барои наҷоти Хурмузд ба марзи ҷаҳони торикӣ равон шуд ва вайро нидо дод. Чун аз Хурмузд посух расид, барои пайкор бо девон панҷ фарзанд аз худ падида овард, ки муборизтарини онон Висбуд буд. Вай силоҳ пӯшида ва бо фармони эзиди Меҳр барои ҷанг бо девон рафт ва ба зудӣ ҷамаи онҳоро дарҳам шикаст. Онҳоро зеро по карда пӯст аз танашон чудо сохт. Бисёре аз ононро дар осмонҳо ба занҷир кашид. Онҳо эзиди Меҳр ба бино кардани ҷаҳони мо пардохт: ёздаҳ осмонро аз пӯсти девон сохт, аз гӯшти онон ҳашт табақаи замин ва аз устухони онҳо кӯҳҳоро падида овард. Яке аз фарзандони худ Похрагбудро фармон дод, ки бар сари осмонҳо биншинад ва риштаи онҳоро дар даст бигирад, то фуру наафтанд. Дигаре аз фарзандони худ Монбудро вазифадор кард, ки табақаҳои заминро дар китфи худ нигоҳ дорад, то фуру наоянд.

Ҳангоме ки девон болои Хурмузд ғалаба карданд фарзандони ӯ об, бод, оташ, нур ва насимро, ки аз гавҳари рӯшноӣ буданд, фуру бурданд. Вақте девон ба василаи эзиди Меҳр шикаст хӯрданд, бештари ин унсурҳои муқаддас аз ҷанги онҳо раҳо шуда, озод гардиданд. Эзиди Меҳр аз ин унсурҳои дурахшону муқаддас ситорагони осмонро падида овард. Офтобро аз оташ, гардунаи мохро аз боду об, ситорагони дигарро аз нуре, ки аз офати девон осеб дида буданд, ба вучуд овард.

Аммо ҷамаи нуре, ки девон фуру бурда буданд, озод нашуд ва бо вучуди он ки аксари он нур раҳӣ ёфт, қисмате аз он дар банди девон боқӣ монд. Раво набуд, ки пораҳои нур дар дили девон боқӣ монад. Онҳоро озод кардан лозим буд. Хурмузд, эзиди Меҳр ва дигар худоёни ҷаҳони рӯшноӣ ҷамъ омада, ба назди Зурвон – шаҳриёри олами рӯшноӣ равон шуданд. Ҷамаи пешии тахти ӯ сар фуруд оварда гуфтанд: ай шаҳриёри олами рӯшноӣ, ай он ки моро бо нури тавоноии худ офаридӣ ва Оз, девон ва парӣёро ба василаи мо дарҳам шикастӣ ва дар банди кашидӣ, ҳануз бахше аз гавҳари нур дар зиндони девон бо ранҷ мондааст. Чорае соз то гавҳари нур аз банди девон раҳо шавад ва ба ҷаҳони рӯшноӣ

бозгардад. Онгоҳ Зурвон бори сеюм худоёни дигарро падида овард ва эзиди Рушаншахро, ки аз ин худоён буд ба идораи ҷаҳони мо вазифадор намуд то тавре, ки Зурвон-шаҳриёри олами боло аст, эзиди Рушаншахр низ дар заминро осмон ва ин ҷаҳон худованду подшоҳ бошад, ҷаҳонро равшан нигоҳ дорад, рӯзу шабро падида орад, чархҳои Офтоб, Моҳ ва ситорагонро ба гардиш дароварад ва гавҳари нурро, ки ба тадриҷ аз ҷанги девон раҳо мешавад, ба сӯи биҳишти Зурвон раҳнамоӣ кунад.

Эзиди Рӯшаншахр ин ҷаҳонро, ки эзиди Меҳр сохта буд, ба гардиш даровард, чархҳои Офтоб, Моҳ ва ситорагонро ба кор андохт ва ҳамин тавр, ҷаҳоне ки мо дар онем ба ҳаракат омад ва зиндагӣ оғоз гардид. Дар ин ҷаҳон он зарраҳои нуре, ки аз зиндони зулмат раҳӣ меёбад, дар сутуни нурунӣ гирд меояд ва аз он ҷо рӯз ба рӯз ба гардунаи моҳ меравад ва дар он ҷо ҷамъ мешавад. Аз ҳамин сабаб моҳ дар аввал ба шакли ҳиллол аст ва пас аз он рӯз ба рӯз нурунӣтар мешавад. Пас аз понздаҳ рӯз паймонаи Моҳ пур мешавад ва моҳ ба сурати доираи комил меафтад. Онгоҳ нуре, ки дар Моҳ гирд омада буд, ба гардунаи Хуршед меравад. Аз ин ҷост, ки моҳ пас аз пур шудан рӯз ба рӯз коста мешавад, то ба кулӣ аз нур ҳалӣ мегардад ва дигар ба ҷашм наметобад. Зарраҳои нур, ки дар Офтоб ҷамъ мешаванд, дар охир аз он ҷо ба «биҳишти рӯшноӣ», ки маскани Зурвон аст, мераванд ва ба манзилгоҳи нахустини хеш пайваст мешаванд. Девону париёне, ки Висбуд-фарзанди эзиди Меҳр мағлуб карда, дар осмон ба занҷир кашид, ҳанӯз поре аз унсурҳои рӯшноиро дар дили худ пинҳон нигоҳ доштаанд. Эзиди Рӯшаншахр барои он ки зарраҳои нурро аз вучуди онҳо берун кашад, тадбире андешид. Чунон кард, ки аз ин девон мавҷудоти дигар ба вучуд оянд. Аз тухмаи девони нар дар замин панҷ дарахт рӯид. Дарахтону гиёҳони дигар ҳама аз ин панҷ дарахт падида омаданд. Аз тухмаи девони мода панҷ ҷонвар падида омад. Ҷонварони ин олам аз дупо, чорпо, паранда, ҳазанда ва обӣ аз онҳо ба вучуд омаданд.

Дар ҳар як аз гиёҳу ҳайвон заррае аз гавҳари нур ниҳон аст. Ин ҳамон нурест, ки девон пас аз мағлуб шудани

овард. Эзиди Меҳр нерӯмандтарини ин худоён буд. Эзиди Меҳр барои наҷоти Хурмузд ба марзи ҷаҳони ториқӣ равон шуд ва вайро нидо дод. Чун аз Хурмузд посух расид, барои пайкор бо девон панҷ фарзанд аз худ падида овард, ки муборизтарини онон Висбуд буд. Вай силоҳ пӯшида ва бо фармони эзиди Меҳр барои ҷанг бо девон рафт ва ба зудӣ ҷамаи онҳоро дарҳам шикаст. Онҳоро зери по карда пӯст аз танашон ҷудо сохт. Бисёре аз ононро дар осмонҳо ба занҷир кашид. Онҳо эзиди Меҳр ба бино кардани ҷаҳони мо пардохт: ёздаҳ осмонро аз пӯсти девон сохт, аз гӯшти онон ҳашт табақои замин ва аз устухони онҳо кӯҳҳоро падида овард. Яке аз фарзандони худ Похрагбудро фармон дод, ки бар сари осмонҳо биншинад ва риштаи онҳоро дар даст бигирад, то фуру наафтанд. Дигаре аз фарзандони худ Монбудро вазифадор кард, ки табақаҳои заминро дар китфи худ нигоҳ дорад, то фуру наоянд.

Ҳангоме ки девон болои Хурмузд ғалаба карданд фарзандони ӯ об, бод, оташ, нур ва насимро, ки аз гавҳари рӯшноӣ буданд, фуру бурданд. Вақте девон ба василаи эзиди Меҳр шикаст хӯрданд, бештари ин унсурҳои муқаддас аз ҷанги онҳо раҳо шуда, озод гардиданд. Эзиди Меҳр аз ин унсурҳои дурахшону муқаддас ситорагони осмонро падида овард. Офтобро аз оташ, гардунаи мохро аз боду об, ситорагони дигарро аз нуре, ки аз офати девон осеб дида буданд, ба вучуд овард.

Аммо ҷамаи нуре, ки девон фуру бурда буданд, озод нашуд ва бо вучуди он ки аксари он нур раҳой ёфт, қисмате аз он дар банди девон боқӣ монд. Раво набуд, ки пораҳои нур дар дили девон боқӣ монад. Онҳоро озод кардан лозим буд. Хурмузд, эзиди Меҳр ва дигар худоёни ҷаҳони рӯшноӣ ҷамъ омада, ба назди Зурвон – шахриёри олами рӯшноӣ равон шуданд. Ҳама пеши тахти ӯ сар фуруд оварда гуфтанд: ай шахриёри олами рӯшноӣ, ай он ки моро бо нури тавоноии худ офаридӣ ва Оз, девон ва париёно ба василаи мо дарҳам шикастӣ ва дар банд кашидӣ, ҳануз бахше аз гавҳари нур дар зиндони девон бо ранҷ мондааст. Чорае соз то гавҳари нур аз банди девон раҳо шавад ва ба ҷаҳони рӯшноӣ

бозгардад. Онгоҳ Зурвон бори сеюм худоёни дигарро падида овард ва эзиди Рушаншаҳро, ки аз ин худоён буд ба идораи ҷаҳони мо вазифадор намуд то тавре, ки Зурвон-шаҳриёри олами боло аст, эзиди Рушаншаҳр низ дар заминро осмон ва ин ҷаҳон худованду подшоҳ бошад, ҷаҳонро равшан нигоҳ дорад, рӯзу шабро падида орад, чархҳои Офтоб, Моҳ ва ситорагонро ба гардиш дароварад ва гавҳари нурро, ки ба тадриҷ аз ҷанги девон раҳо мешавад, ба сӯи биҳишти Зурвон раҳнамоӣ кунад.

Эзиди Рӯшаншаҳр ин ҷаҳонро, ки эзиди Меҳр сохта буд, ба гардиш даровард, чархҳои Офтоб, Моҳ ва ситорагонро ба кор андохт ва ҳамин тавр, ҷаҳоне ки мо дар онем ба ҳаракат омад ва зиндагӣ оғоз гардид. Дар ин ҷаҳон он зарраҳои нуре, ки аз зиндони зулмат раҳой меёбад, дар сутуни нуронӣ гирд меояд ва аз он ҷо рӯз ба рӯз ба гардунаи моҳ меравад ва дар он ҷо ҷамъ мешавад. Аз ҳамин сабаб моҳ дар аввал ба шакли ҳилол аст ва пас аз он рӯз ба рӯз нуронитар мешавад. Пас аз понздаҳ рӯз паймонаи Моҳ пур мешавад ва моҳ ба сурати доираи комил мебарояд. Онгоҳ нуре, ки дар Моҳ гирд омада буд, ба гардунаи Хуршед меравад. Аз ин ҷост, ки моҳ пас аз пур шудан рӯз ба рӯз коста мешавад, то ба кулӣ аз нур ҳолӣ мегардад ва дигар ба ҷашм наметобад.

Зарраҳои нур, ки дар Офтоб ҷамъ мешаванд, дар охир аз он ҷо ба «биҳишти рӯшноӣ», ки маскани Зурвон аст, мераванд ва ба манзилҳои нахустини ҳеш пайваست мешаванд. Девону париёне, ки Висбуд-фарзанди эзиди Меҳр мағлуб карда, дар осмон ба занҷир кашид, ҳанӯз поре аз унсурҳои рӯшноиро дар дили худ пинҳон нигоҳ доштаанд. Эзиди Рӯшаншаҳр барои он ки зарраҳои нурро аз вучуди онҳо берун кашад, тадбире андешид. Чунон кард, ки аз ин девон мавҷудоти дигар ба вучуд оянд. Аз тухмаи девони нар дар замин панҷ дарахт рӯид. Дарахтону гиёҳони дигар ҳама аз ин панҷ дарахт падида омаданд. Аз тухмаи девони мода панҷ ҷонвар падида омад. Ҷонварони ин олам аз дуо, чорпо, паранда, ҳазанда ва обӣ аз онҳо ба вучуд омаданд.

Дар ҳар як аз гиёҳу ҳайвон заррае аз гавҳари нур нинҳон аст. Ин ҳамон нурест, ки девон пас аз мағлуб шудани

Хурмузд фурӯ бурда буданд ва инак аз вучуди онон ба гиёҳу ҳайвон интиқол ёфтааст. Ин нур ба тадриҷ раҳой ёфта, дар сурати сутуни нур гирд меояд ва ба Моҳ меравад. Гардиши олам барои он аст, ки зарраҳои рӯшноиро аз дили гиёҳон ва дигар мавҷудот бурун кашад ва ба сарманзили нахустин бозгардонад.

Чун кори ҷаҳон муназзам шуд ва ҷархҳо ба гардиш даромаданд, эзиди Рӯшаншаҳр ба яке аз худоён, ки Созандаи Бузург ном дорад, фармон дод, то зиндоне дар хориҷ аз табақати осмону замин барои девон бино кунад. Ин зиндон барои он аст, ки чун поёни кори олам фаро расад ва гавҳари нур аз вучуди девон комилан берун равад, девон дар он зиндон маҳбус шаванд, то аз дастрасӣ ба ҷаҳони нур то абад маҳрум бимонанд. Дар чунин рӯзе Поҳрагбуд, ки риштаи осмонҳоро дар даст дорад, риштаро аз даст раҳо мекунад ва осмонҳо фурӯ мерезанд. Монбуд, ки табақаҳои заминро ба дӯш дорад, онҳоро аз китфи худ дур мекунад ва оташи ҳавлноке дармегирад ва ҳамаи ҷаҳони мо дар ин оташ месӯзад ва аз он ҷуз теппаи хокистаре боқӣ намонанд. Девон ҳама дар банд меафтанд ва гавҳари рӯшноӣ аз ҷанголи зулмат раҳой меёбад.¹⁶⁶

Дар дини маздаёсно мӯъмини зардуштӣ дар вақти дуою намоз, пеш аз ҳама аз номи Аҳуромаздо оғоз карда, ситоиши Озар (оташ)-ро ба забон меронад ва сипас ба фариштаи мавриди ниёзи худ муроҷиат менамояд.

Ба ақидаи Плутарх, осмони ориёиён пур аз фаришта аст.¹⁶⁷ Воқеан, дар Авесто ғайр аз шаш амшоспанд – ёварони наздиктарини Аҳуромаздо дар идораи умури ҷаҳон ва фариштагони моҳ, фариштагони гоҳҳои рӯз, боз даҳҳо фариштагони дигар зикр шудаанд, ки зиндагии осуда ва ороми пайравони динро на танҳо дар тӯли ҳар сояи рӯз, ҳар рӯзи моҳ, балки дар тӯли тамоми сол таъмин мекарданд.¹⁶⁸ Чун дар Авесто озодии комили имон, эътиқод ва ирода тазмин карда шудааст, мӯъмини зардуштӣ ихтиёри комил

¹⁶⁶ Фарҳанги номҳои Авеста. Ҷ. II. Техрон, 1379. – с. 650-654.

¹⁶⁷ Алавай А. Таърихи комили адён. Техрон, 1342. – с. 371.

¹⁶⁸ Муминджонов Х.Х. Философские проблемы зороастризма. 2000. – с. 94.

дошт, ки дар намози ҳаррӯзаи панҷгонаи худ ба фариштаи дилхоҳи худ муроҷиат намояд. Дар дини маздаясно ҳар фариштае дар ҷаҳони моддӣ ва маънавӣ нигоҳбони унсур, аша ва хусусиятҳои гуногун буда, мазҳар ва яке аз хусусиятҳои Аҳуромаздо ҳисоб мешуданд. Вале бо вучуди он, ки Зардушт ба пайравони худ ситоиши худованди якто – Аҳуромаздо – офаридгори тамоми ҷаҳони моддӣ ва маънавиро тавсия карда буд, мардум то охир ваҳдониятро тасаввур карда наметавонистанд. Аз ҷиҳати дигар, фариштагони дини маздаясно, ки хислатҳои беҳтарини ахлоқӣ доштанд, дар миёни мардумоне густариш пайдо кард, ки ҳанӯз дар зинаи политеизм қарор дошта, дорои худоёни мушобеҳ бо дини зардуштӣ буданд. Аксаран хислатҳои ормонии фариштагони дини ориёӣ бар хислатҳои худоёни маҳаллӣ бартарӣ пайдо карда, онҳоро танг карда мебароварданд ва ё тавъамон ситоиш мешуданд.

Ҳамин тавр гурӯҳи калони фариштагони оини зардуштӣ, бо сардории Аҳуромаздо (Меҳр, Зурвон, Аредвисур Анаҳито) аввал дар Шарқи Миёна ва Наздик ва сипас дар Осиёи Хурд таъсиру нуфузи фаровон пайдо карданд.

Ф. Куман менависад: Оини митроӣ дар Италия ва ҳар сарзамини дигаре, ки роҳ меёфт, бо гурӯҳи эзидони маздаясно ҳамроҳ буд.¹⁶⁹ Оини Зардушт, ки ба ин фариштагон фақат образҳои бои ахлоқӣ ва идеалӣ бахшида буд, дар сарзаминҳои дигар аз ҳисоби худоёни маҳаллӣ боз ҳам ғанитар гардида, дар атрофи онҳо сохторҳо, суннатҳои мазҳабӣ ва мифологияи ғанӣ ба вучуд меовард. Баъзе аз ин фариштаҳо (Меҳр, Зурвон) воридаи Урупо гардида, саросари ин қитъаро фаро гирифта буд.

Мақоми Зурвон дар дини Меҳр низ калон буд. Франс Куман дар бораи ин фариштаи зардуштӣ, ки дар Аврупо мақому мартабаи баланде дошт, чунин менависад: «Зрвана акарана ё замони бекарона дар ин оин (оини Митра) дар раъси ҳамаи худоёни осмонӣ мабдаи мавҷудият қарор дорад, ки ўро

¹⁶⁹ Куман Ф. Оини пурамзу рози митроӣ. – с. 110.

Саекулум, Кронос ё Сатурн меномиданд. Ин худо дар ҳолати ибҳом ва розу рамз қарор дорад. Номи вай пӯшида, бидуни вазифаи мушаххас ва бечинс буда, дорои ҳеҷ навъи эҳсосе намебошад».

Аввалин нақш ва ҳайкалҳои Зурвон аввал дар Осиёи Хурд пайдо шуда, сипас дар Аврупо инкишофи бештар пайдо кард. Нақшу ҳайкалҳои ўро ҳамчун худованди замон бисёр бадвоҳима тарсим мекарданд. Франтис Куман ба суханони худ чунин идома медиҳад: дар асоси як суннати номушаххас ва хосияти номаълум, нахустин нақши шарқӣ аз ў намоишест бо пайкараи инсонӣ, ҷисми бадвоҳимае бо сари шер ва бадане, ки як мор ба давраш шаш маротиба печидааст. Нақшоҳои гуногун ва аксҳои мутафовит ва гуногуне бар бадану пайконҳои фармонравоии осмонро ба худ дорад. Дар ҳар даст калиде дорад, ки рамзи фармонравоии ў бар осмонҳо ва кушояндаи дарҳои он ва бахшандаи бахту сарнавишт аст. Болҳояш баёнгари тезпарвозии ўст. Море, ки гирдогирди баданашро печидааст, намоишгари масири хуршед ва хусуфу кусуф аст. Нукуши дувоздаҳ бурҷ ва низ манзараи фаслҳо, ки дар баданаш дида мешавад, нишондиҳандаи ҳодисаҳои заминӣ ва осмонӣ аст, ки гузари босуръати замону солҳоро инъикос мекунад. Ў ҳам офаринанда ва ҳам нобудкунанда аст. Чаҳор унсури аслӣ, ки мабдаи офариниш аст, зери фармони ў мебошад. Гоҳ бо рӯшноӣ яке шумурда шуда, гоҳ сарнавишту тақдир ва гоҳе оташи нахустин аст. Ин ду ҳолати офаринандагӣ ва нобудгариӣ ўро равоқиҳо (дахриҳо) яке доништа, муқриси кардаанд. Ў ҳарорате аст, ки дар ҳамаи мавҷудот ҳулул карда, ба ҳамаи ашё тағйири шакл медиҳад ва дар ниҳоят ҳалолкунанда аст.¹⁷⁰

Бозефтҳои бостоншиносӣ дар даҳсолаи охир нишон медиҳад, ки дар Осиёи Марказӣ ҳам парастии Зурвон ҷой доштааст. Донишманди тоҷик Юсуфшоҳ Ёқубов дар ин бора менависад: «Мо дар асоси омӯзиши сарчашмаҳои хаттӣ ва маводи бостоншиносии Тӯрон бо чунин хулоса омадем, ки

¹⁷⁰ Куман Ф. Оини пуррамзу рози митрой. – с. 111.

дар замони пеш аз ислом дини ин минтақа зардуштияи тариқати зурвония бо унсурҳои бутпарастӣ будааст». Дар ин бобат бо пуштибонӣ аз муҳаққиқ бояд гуфт, ки ҳар дине, ки пазируфта мешавад, софу беолоиш қабул карда нашуда, болои он суннатҳои писандидае, ки хусусияти мардум, сатҳи маънавӣ ва ҳатто шароити ҷуғрофии онро инъикос мекард, пазируфта мешуд. Вале масъалаҳое, ки донишманд ҷиҳати ҳалли ин проблема дар миён мегузорад, саволҳо ба миён оварда, баҳсталаб аст. Вале муҳаққиқ мӯътақид аст, ки зурвония на танҳо дар Эрон, балки дар Сугд, Бохтар, Фарғона, Чоч ва Туркистони шарқӣ пайравон дошта, инкишофи васеъ пайдо карда будааст.¹⁷¹

Дар атрофи Зурвон – ҳокими даҳру замони беканор аз давронҳои қадим на танҳо устураю ривоятҳои гуногунмавзӯӣ ва гуногунранг ба вуҷуд омада, ташаккул ёфтааст, балки андеша ва ақидаҳои фалсафӣ низ давр мезадааст. Донишманди англис Чон Нос дар китоби худ «Таърихи ҷомеи адён» хусусиятҳои ирфонии ин мазҳабро ҷамъбаст карда, менависад: Гурӯҳи зиёди муғон ва пешвоёни мазҳабӣ дар қарни пеш аз мелод мабдаи ҷовиду асли нав вазъ карданд, ки шабеҳ аст ба назарияи ҷисмонии ҷадиде, ки дар фалсафа ба вуҷуд омад. Вале аксарияти зардуштиён онро напазируфта, мардуд донистанд. Дар асоси ақидаи ин фирқа, ҳарду неру, яъне сарчашмаи хайр ва сарчашмаи шарр – Ахуромаздо ва Анграмайню, аз як манбаи азалии воҳиде, ки мабдаи ҷаҳон аст ва бо номи Зурвон маъруф мебошад, таровиш карда ва он ҳамон макон ва замон аст. Он таврест, ки яздуноу дев дар тӯли замон баробар ва ҳамтироз гардиданд, вале оқибат фатҳу ғалаба насиби Ахуромаздо хоҳад шуд. Мутобиқи он муҳолифату душманӣ бо шарру бадӣ муҳимтарин вазифаи ҳар одами некӯкирдор ва некӯпиндор хоҳад буд.¹⁷²

Дар бораи афкори фалсафии зурвонӣ, ки бештар дар миёни рӯҳониён ва табақаи ашрофи замонҳои бостон маъмул буд,

¹⁷¹ Якубов Ю. Религия древнего Согда. – с. 139-160.

¹⁷² Нос Ч. Таърихи ҷомеи адён. – Техрон, 1344. – с. 316.

осори хаттиё боқӣ намондааст. Вале тавре ки аз тарҳи масъала дар боло бармеояд, чараёни фалсафии зурвония вақт, замонро ҷавҳари ягонаи олам медонист ва чунин мешуморид, ки он моҳияти илоҳӣ дорад.

Агар ҷамъбаст кунем, тафовути куллии дини Зардушт аз зурвония иборат аз он аст, ки охири аз ҷониби пайравони он ҳамчун худованди неруманди тавоно унвони замону макони бекарон шинохта шуда, Хурмузд офаридгори некиҳо ва Аҳриман офаридгори бадихоро ғавҳари дугонаи азали ва фарзандони Зурвон медонистанд. Эътиқод ба сарнавишту тақдир ва фармонравоии 9 ҳазорсолаи Аҳриман низ бо мӯхтаво ва мундариҷоти Авесто, бахусус бахшҳои кӯҳани он мувофиқат намекунад. Пеш аз зуҳури ислом ақидаҳои зурвония дар Арабистон паҳн шуда, баъд аз зуҳури он густариш ёфт. Муаллифи «Ҳафтоду се миллат» ё «Эътиқодоти мазоҳиб» дар ин замина ҳикояте овардааст, ки бисёр омӯзанда аст: дар хибр аст, ки ҷамъе дар замони ҳазрати расул (с) аз парешонии вақт шикоят мекарданд ва аз шиддати замона ва машаққати айём гила менамуданд ва дар аснои шикваю гила замонаро бад меғуфтанд ва дашном медоданд. Ҳазрати расул (с) эшонро манъ фармуд ва сарзаниш кард:

Даҳро бад нагӯед, зеро ки даҳр худост.

Дар асрҳои миёна зурвония ба бисёр андешаҳои ирфонӣ таъсир расонида ба ду чараёни фалсафӣ – даҳрия, қадрия ва ҷабрия тақсим гардид. Бино ба маълумоти фарҳанги Деҳхудо, пайравони чараёни даҳрия ба қидами даҳр эътиқоддоранд ва тамоми ҳаводиси ҷаҳонро ба таври кулӣ ба замон мансуб медонанд. Онҳо боварӣ доранд, ки замон қадим ва вочиб-ул-вучуд аст ва он инсонро ба ҳар сурате, ки бихоҳад месозад. Онҳо худовандро ҳамчун холиқи даҳр ва табиат инкор мекунанд.¹⁷³ Ба иборати дигар, онҳо ҳастии моддии оламо эътироф карда, ба вучуди рӯҳоният эътиқоддоранд. Аз рӯи таълимоти онҳо олам абадӣ, бесонъ

¹⁷³ Фарҳанги Деҳхудо. Ҷ. 22. – с. 454.

ҳамеша буд ва ҳамеша хоҳад монд. Офарандаи ашъи ҷаҳон, ҳайвоноту табиат ва инсон фалаки абадӣ аст. Тавре ки донишманди тоҷик, профессор М. Диноршоев зикр кардааст, ин нуқтаи назар ба таълимоти файласуфи маъруфи ҳолландии асри XVIII Б. Спиноза дар бораи «*natura naturans*» шабоҳат дошта, аз назари процесси инкишофи олам дорои мафҳуми амиқ мебошад.¹⁷⁴

Ҷонибдорону пайравони ҷараёни қадария ё ҷабария, ки дар миёнаҳои ҳукумати уммавиён неруманд шуда, густариш пайдо кард, мӯътақид буданд, ки иродаи одамӣ танҳо дар сухану лафз арзиш пайдо мекунад, дар ҳоле ки дар асл одамӣ ба таври кулӣ дар амал аз иродаю хоҳиш маҳрум мебошад. Инсон ҳамчун унсуре аз мақсаду хоҳиши муайян маҳрум буда, дар ихотаи иродаи худост ва худованд аст, ки ҳар амалу корро, ки мехоҳад, болои инсон анҷом медиҳад. Донишмандон ҷабария ё қадарияро ба ду гурӯҳ тақсим мекунад: ҷабарияи холис, ки тибқи ақидаи онҳо инсон ҳеҷ гуна феълӣ қудрате надорад ва ҷабарияи мутавассит, ки дар инсон мавҷуд будани қудрати муайянеро қабул доранд.¹⁷⁵

Нигоҳе ба таъри ва
тамаддун ориёӣ,
Душанбе:
«Ирфон», 2006.
с., 262-304.

¹⁷⁴ ЭСТ, ҷ. II, – с. 246.

¹⁷⁵ Алавай А. Таърихи комили адён. – с. 457-458.

БОБИ ЧАҲОРОМ

ОИНИ ЗАРДУШТӢ

Замон ва макони Зардушт

Шахсияти Зардушт дар таърихи инкишофи афкори маънавии инсоният чандон бузургу ҷозибанок аст, ки бисёр халқҳои бостонӣ вайро аз нобиғагони ҷаҳони куҳан донистаанд. Ҳатто чунин халқе мисли юнониҳо, ки Ғарби муосир фарҳанги онҳоро сарчашмаи тамаддуни имрӯзаи худ медонад, аз айёми куҳан бо номи ӯ ошно буда, дар бораи дини ӯ маълумоти муайяне доштаанд. Онҳо мувофиқи расму оини бостонии худ, бо хатми ҳар садсола аз миёни доноёни он замон ҳафт нафар хирадманд интиҳоб мекарданд, ки дар пешрафту комёбии моддӣ ва маънавии халқи Юнон саҳми бештар гузошта бошанд. Ҷолиб аст, ки дар китоби «Строматы»-и Клименти Александронӣ дар миёни ҳафт нафар хирадмандони юнонӣ ду нафар орей, яъне Зардушт ва Абарис зикр карда шудаанд.

Вале дар ҳамаи давра ҳам юнониёни қадим дар бораи замони зиндагии Зардушт маълумоти дақиқ надоштанд. Масалан, қадимтарин муаррихи онҳо Ксанф, ки дар асри V то м. зиста, аз Зардушт ёдоварӣ кардааст, замони зиндагии паёмбари дини нахустини яктопарастиро 6000 сол пеш аз лашкаркаши Хишоёршо ба Юнон муайян кардааст. Вале муаррихони дигари Юнони қадим Николаи Дамаскӣ ва Диогени Лазрти, ки аз осори Ксанф истифода кардаанд, ин санаро 600 сол пеш аз лашкаркашии номбаршуда зикр намудаанд. Тавре ки маълум аст, Хишоёршо – писари Дорои I ба Юнони қадим дар ҳудуди соли 480 то м. ҳамла карда буд.

Агар рақами аввалро афсонавӣ пиндорем, рақами дуум то андозае ба ҳақиқат наздик аст ($600+480=1080$) ва ба асри XI то м. рост меояд. Ктезиас (404-358 то м.) табиби дарбори

ҳахоманишӣ замони зиндагии Зардуштро асри X111 то м., Свид асри X то м. ва Плутарх 5000 сол пеш аз ҷанги Троя донистаанд.

Дар рисолае, ки ба Ориген нисбат дода шудааст ва дар бораи фирқаҳои мазҳабӣ ва ҷараёнҳои фалсафии замони бостон ҳикоят мекунад, Пифагор (582-497 то м.)- файласуф ва риёзидони маъруфи юнонӣ шогирди Зардушт номида шудааст. Аз рӯи маълумоти ин китоб, Зардушт ҳамасри Пифагор аст.

Эудокс ва Арасту - муаррих ва файласуфи маъруфи Юнон замони зиндагии Зардушт – созмондихандаи оини муғро, ки дорои афкори фалсафаю ахлоқист, 6000 сол пеш аз Афлотун донистаанд.

Таърихи суннати зуҳури Зардушт дар ду рисолаи мазҳабӣ - «Бундаҳишн» ва «Ардовирофнома», ки дар асрҳои IX-X мураттаб шуда, меъёрҳои динӣ ва ахлоқии ин оинро мавриди баҳс қарор додаанд, баён гардида. Дар онҳо космологияи зардуштӣ инъикос ёфта, мувофиқи он умри ҷаҳон аз 12 ҳазор сол иборат аст. Дар се ҳазор соли нахуст Худованд тамоми мавҷудоти оламро дар шакли ҷаҳони мусул (олами идеяҳо), ки ҳамон ҷаҳони фравашӣ аст, халқ кардааст ва дар ин сеҳазорсола аносири ҷаҳон беҳаракат буда, ҳамаи онҳо поку беолоиш будаанд. Ин давра дар Бундаҳишн бо номи «менӯг» зикр шудааст. Дар сеҳазораи дуюм, ки Аҳриман ба вучуд омад, тамоми ашён ҷаҳон омехта гардида, давраи гумезишн оғоз шуд, ки ҳолати кунунии ҷаҳон аст. Дар ин марҳила фурӯҳарҳо ба худ қолиби моддӣ гирифта, яқо бо изадон ба ҳаракат ва мубориза мепардозанд. Сурати фалакӣ ё фурӯҳари Зардушт дар охири сеҳазорсолаи аввал ва ибтидои сеҳазорсолаи дуюм офарида шудааст. Ҳамин тариқ, ӯ 258 сол пеш аз инқирои салтанати ҳахоманишӣ ба пайғамбарӣ мерасад. Ба ибораи дигар, фравашии вай дар ҳудуди соли 630 то м. ба шакли қолиби моддӣ даромадааст.

Дар «Ардовирофнома» бошад, замони пайғамбарии Зардушт 300 сол пеш аз ҳамлаи Искандар ба империяи ҳахоманишӣ зикр шудааст. Чун ҳамлаи Искандари Мақдунӣ

ба Эроншаҳр дар соли 330 қабл аз милод сурат гирифтааст, таърихи таваллуди Зардушт дар ҳудуди соли 660 то м. муқаррар шудааст.

Дар суннати мазҳаби маздаясна омадааст, ки Зардушт аз таблиғи дини худ дар ватани хеш ноком гардида, ба дарбори подшоҳи каёнӣ Виштосп раҳсипор гардид ва дар он ҷо динаш пазируфта шуд. Дар асоси ин ривоят, баъзе муҳаққиқон сулолаи каёниро бо сулолаи ҳахоманишӣ ва подшоҳони сулолаи Мод яке дониста, Кай Гуштосп - подшоҳи каёниро бо Виштосп - падари Дорои 1 монанд кардаанд. Зардушт дар Готҳо аз Кай Гуштосп тавре сухан меронад, ки гӯё ӯ шоҳи афсонавӣ набуда, шоҳи зиндаи қодиру тавоност ва ҷалолу ҷабарути вай моёи тарсу ҳароси подшоҳони дигар аст. Ҳертсфелд ва Ҳертел тасаввур кардаанд, ки Кай Гуштоспи Авесто ҳамон Виштоспи падари Дорои 1 (522-486 то м.) аст, ки аз номи писараш дар вилояти Порт ё Парсава фармонраво буд. Ҳуди Доро дар катибаи Бехсутун аз падари худ ҳамчун яке аз шаҳрбонҳои маъмулӣ ном мебарад. Доро дар ин сангнавишта чунин овардааст: «Парсава (бахше аз Эрон, Туркманистон ва Ўзбекистони кунунӣ) ва Варкона (Гургон) зидди ман шӯриш бардоштанд ва худро ҷонибдори Фравартиш эълон карданд. Мардуми он ҷо аз падарам Виштоспа, ки дар Порт буд, итоат накарданд. Онҳо лашкар, ки ба Виштосп вафодор монда буд, берун рафт ва дар як шаҳри Порт ба номи Виспа Узатиш ба мубориза пардохт. Ахуромаздо ӯро ёрӣ намуд, ба хости Ахуромаздо Виштоспа лашкари шӯришиёнро сарқуб кард. Ин ҳодиса дар 22 моҳи вияжна (5.11.521 то м.) рӯй дод». Доро дар охири ин катиба мегӯяд: «Ман аз Рай лашкаре ба ёрии Виштоспа фиристодам ва дар як шаҳри Порт бо номи Патиграбона дубора дар аввали моҳи гармапада (мутобиқ бо 3.IV. 520 то м.) ҷанге воқеъ шуд ва Виштоспа қувваи шӯришиёнро дарҳам шикаст ва кишвари Порт дигарбора зери фармони ман даромад». Аз ин далелҳо чунин бармеояд, ки аввалан, Виштоспа - падари Доро соҳиби унвони шоҳӣ намебошад. Сониян, суннати зардуштӣ Балхро ба унвони марказ ва пойтахти ин шоҳ зикр менамояд. Дар асоси далели боло

Ҳертел ва Ҳертсфелд Зардуштро ҳамасри Доро ва падари вай медонанд.

Омӯзиши илмии дини маздаясно, Авесто ва паёмбари он дар асри XVIII шурӯъ шуда, то ба имрӯз идома дорад. Дар ин давра дар баробари таҳқиқоти васеи осори хаттӣ, забоншиносии муқоисавӣ падидаи омада, кӯшишҳои нисбатан васеи бостоншиносӣ сурат гирифтанд. Риштаҳои мутазаккираи илм, ба иловаи топография, топонимика, ономастика барои равшан кардани таърихи бостон ҳаҷми зиёд ва рангоранги маълумотҳоро дар ихтиёри олимони гузашт. Партав ва мӯҳтавои ин маълумотҳо донишмандонро ба кашфи бисёр мушкилот, аз он ҷумла ба таъини замони зиндагии Зардушт наздик кард. Вале сарфи назар аз он як гурӯҳ муҳаққиқони муосир, аз ҷумлаи Ҳеннинг, Алтхайм, Мейе ва ғайра таърихи суннатии ба паёмбарӣ баргузида шудани Зардуштро пазируфтаанд.

Ҳеннинг дар натиҷаи таҳқиқи ҳамаҷонибаи таърихи суннатӣ, се давраҳо ҳамчун замони зиндагии Зардушт пешниҳод кардааст: 553-650; 551-628; 541-618. Бобоҷон Ғафуров низ дар «Тоҷикон» таърихи суннатиро ҷонибдорӣ карда, замони зиндагии Зардуштро охири асри VII аввали VI то м. ҳисоб мекунад, вале эҳтимол медонад, ки он чанд сада пештар бошад.

Ҳиндушиносии маъруфи ҳолландӣ Ф. Кёйпер чунин мешуморад, ки забони Зардушт, ки аз унсурҳои умдаи лаҳҷаҳои гуногун мураббӣ гардида, забони адабии он замон мебошад, аз бисёр ҷиҳат нисбат ба забони Ригведа бостонитар аст. Вай аз рӯи муқоиса ва меъёрҳои забоншиносӣ замони зиндагии Зардуштро пеш аз соли 800 то м. медонад.

Гурӯҳи дигар ба замони қадимтар ишора менамоянд. Масалан, Ломмел назарияи Ҳертелро дар бораи он ки Гуштоспи Авесто падари Дорои I аст, ба қулӣ беасос медонад. Вай ба катибаи Саргон - подшоҳи Ошур, ки дар соли 714 то м. тартиб дода шуда, дар он номи Маздо ба ҷаҳи мехӯрад, ишора кардааст. Дар асоси ин катиба вай зуҳури Зардуштро хеле пеш аз соли 714 то м. ва пеш аз

ба Эроншаҳр дар соли 330 қабл аз милод сурат гирифтааст, таърихи таваллуди Зардушт дар ҳудуди соли 660 то м. муқаррар шудааст.

Дар суннати мазҳаби маздаясна омадааст, ки Зардушт аз таблиғи дини худ дар ватани хеш ноком гардида, ба дарбори подшоҳи каёнӣ Виштосп раҳсипор гардид ва дар он ҷо динаш пазируфта шуд. Дар асоси ин ривоят, баъзе муҳаққиқон сулолаи каёниро бо сулолаи ҳахоманишӣ ва подшоҳони сулолаи Мод яке дониста, Кай Гуштосп - подшоҳи каёниро бо Виштосп - падари Дорои 1 монанд кардаанд. Зардушт дар Готҳо аз Кай Гуштосп тавре сухан меронад, ки гӯё ӯ шоҳи афсонавӣ набуда, шоҳи зиндаи қодиру тавоност ва ҷалолу ҷабарути вай мояи тарсу ҳароси подшоҳони дигар аст. Ҳертсфелд ва Ҳертел тасаввур кардаанд, ки Кай Гуштоспи Авесто ҳамон Виштоспи падари Дорои 1 (522-486 то м.) аст, ки аз номи писараш дар вилояти Порт ё Парсава фармонраво буд. Худи Доро дар катибаи Беҳсутун аз падари худ ҳамчун яке аз шаҳрбонҳои маъмулӣ ном мебарад. Доро дар ин сангнавишта чунин овардааст: «Парсава (бахше аз Эрон, Туркманистон ва Ўзбекистони кунунӣ) ва Варкона (Гургон) зидди ман шӯриш бардоштанд ва худро ҷонибдори Фравартиш эълон карданд. Мардуми он ҷо аз падарам Виштоспа, ки дар Порт буд, итоат накарданд. Онҳо лашкар, ки ба Виштосп вафодор монда буд, берун рафт ва дар як шаҳри Порт ба номи Виспа Узатиш ба мубориза пардохт. Аҳуромаздо ӯро ёрӣ намуд, ба хости Аҳуромаздо Виштоспа лашкари шӯришиёнро сарқӯб кард. Ин ҳодиса дар 22 моҳи вияжна (5.11.521 то м.) рӯй дод». Доро дар охири ин катиба меғӯяд: «Ман аз Рай лашкаре ба ёрии Виштоспа фиристодам ва дар як шаҳри Порт бо номи Патиграбона дубора дар аввали моҳи гармапада (мутобиқ бо 3.IV. 520 то м.) ҷанге воқеъ шуд ва Виштоспа қувваи шӯришиёнро дарҳам шикаст ва кишвари Порт дигарбора зери фармони ман даромад». Аз ин далелҳо чунин бармеояд, ки аввалан, Виштоспа - падари Доро соҳиби унвони шоҳӣ намебошад. Сониян, суннати зардуштӣ Балхро ба унвони марказ ва пойтахти ин шоҳ зикр менамояд. Дар асоси далели боло

Ҳертел ва Ҳертсфелд Зардуштро ҳамасри Доро ва падари вай медонанд.

Омӯзиши илмии дини маздаясно, Авесто ва паёмбари он дар асри XVIII шурӯъ шуда, то ба имрӯз идома дорад. Дар ин давра дар баробари таҳқиқоти васеи осори хаттӣ, забоншиносии муқоисавӣ падидаи омада, кӯшишҳои нисбатан васеи бостоншиносӣ сурат гирифтанд. Риштаҳои мутазаққираи илм, ба иловаи топография, топонимика, ономастика барои равшан кардани таърихи бостон ҳаҷми зиёд ва рангоранги маълумотҳоро дар ихтиёри олимони гузошт. Партав ва мӯҳтавои ин маълумотҳо донишмандонро ба кашфи бисёр мушкилот, аз он ҷумла ба таъини замони зиндагии Зардушт наздик кард. Вале сарфи назар аз он як гурӯҳ муҳаққиқони муосир, аз ҷумлаи Ҳеннинг, Алтхайм, Мейе ва ғайра таърихи суннатии ба паёмбарӣ баргузида шудани Зардуштро пазируфтаанд.

Ҳеннинг дар натиҷаи таҳқиқи ҳамаҷонибаи таърихи суннатӣ, се давраҳо ҳамчун замони зиндагии Зардушт пешниҳод кардааст: 553-650: 551-628: 541-618. Бобоҷон Ғафуров низ дар «Тоҷикон» таърихи суннатиро ҷонибдорӣ карда, замони зиндагии Зардуштро охири асри VII аввали VI то м. ҳисоб мекунад, вале эҳтимол медонад, ки он чанд сада пештар бошад.

Ҳиндушиносии маъруфи ҳолландӣ Ф. Кёйпер чунин мешуморад, ки забони Зардушт, ки аз унсурҳои умдаи лаҳҷаҳои гуногун мураттаб гардида, забони адабии он замон мебошад, аз бисёр ҷиҳат нисбат ба забони Ригведа бостонитар аст. Вай аз рӯи муқоиса ва меъёрҳои забоншиносӣ замони зиндагии Зардуштро пеш аз соли 800 то м. медонад.

Гурӯҳи дигар ба замони қадимтар ишора менамоянд. Масалан, Ломмел назарияи Ҳертелро дар бораи он ки Гуштоспи Авесто падари Дорои 1 аст, ба кулӣ беасос медонад. Вай ба катибаи Саргон - подшоҳи Ошур, ки дар соли 714 то м. тартиб дода шуда, дар он номи Маздо ба ҷашм меҳӯрад, ишора кардааст. Дар асоси ин катиба вай зӯҳури Зардуштро хеле пеш аз соли 714 то м. ва пеш аз

салтанати Ҳахоманишиҳо ва Модҳо медонад. Эдуард Мейер ҳам ба катибаи подшоҳони Ошур ишора менамояд. Дар онҳо номи баъзе аз ашрофони модӣ Маздаху номида шудааст. Вай ин номҳоро нишонае аз маздопарастии қabilaҳои Мод дониста, даврони зиндагии вахшури ориёиро пеш аз садаи 1000 то м. намешуморад.

Ҳарлез ба ривоятҳои юнонӣ дар бораи замони ҳаёту фаъолияти Зардушт аҳамияти нисбӣ дода, ба ҳуҷҷату катибаҳои, ки марбут ба садаи XIV то м. дар наздикии Анқара ба даст омадааст, таваҷҷӯҳ намудааст. Вай забони Готҳо ва санскритро муқоиса карда, ба чунин хулоса омадааст, ки ин замон набояд аз садаи XIV то м. поёнтар бошад. Бартоломе даврони зиндагии паёмбари ориёиро дар асри IX то м. ва Везендонг дар миёни садаҳои 1000 ва 900 то м. донистаанд. Виндишман, Гейгер, Тил, Олденберг ривояти суннатии зиндагии Зардуштро комилан нодуруст дониста, онро бо далелҳои мӯътабар рад мекунанд ва даврони ҳаёту фаъолияти ӯро дар ҳудуди солҳои 1200 то 800 то м. медонанд.

Авестошиноси немис Мултон бар зидди онҳое, ки Зардуштро шахсияти афсонавӣ ҳисоб мекунанд (Гусинг, Дармстетер) баромада, иброи эътимод мекунад, ки таронаҳои Зардушт дар давраи бисёр қадим падид омадааст. Готҳо, образҳои ба вучуд овардаи он, эҳсосоти Зардушт, одамон ва муносибатҳои онҳо бо паёмбар аз он ҳикоят мекунанд, ки гӯяндаи ин сурудҳо шахси таърихӣ буда, нобиғаест, ки асари бузургеро ба вучуд овардааст. Мултон ба воситаи назарияҳои нучумӣ аз истилоҳоти Готҳо чунин хулоса мекунад, ки зухури Зардушт байни солҳои 1800 то 900 то м. аст.

Авестошиноси маъруфи англис Мэри Бойс дар китоби худ «Зардуштиён» замони зиндагии паёмбари ориёиро байни солҳои 1500 ва 1200 то м. дониста, дар таҷдиди ин асар дар асоси таҳқиқи лаҳҷа ва истилоҳоти Готҳо ба чунин хулоса омадааст, ки Зардушт дар ҳудуди солҳои 1200 то м. умр ба сар бурдааст. Ин мутахассиси номдори Авесто дар китоби наваш «Ҷакидаи таърихи кеши Зардушт» ақидаҳои худро

чунин баён месозад: Ба фикри ӯ, сулолаи ҳахоманишӣ ҳадди ақал аз замони Куруш, яъне дар миёнаҳои садаи VI то м. дини зардуштиро пазируфта буданд. Онҳоро низ мисли соири қабилаҳои Порс муғҳои Мод ба ин дин ташвиқ карда буданд. Ба фикри ӯ, худи муғони Мод низ пеш аз соли 700 то м. ин динро пазируфта наметавонистанд. Аз ин чунин хулоса мегирад, ки матнҳои Авестои навшуда бояд пеш аз ин таърих ба шакли қатъии худ даромада бошанд. Сипас барои ёфтани далел ба Авесто муроҷиат мекунад. Дар Фарвардиняшт (банди 97) ба ному ғравашии Саена ном шахсе дуруд фиристода шудааст. Пас аз гузашти замоне дар банди 126-и ҳамин яшт ба ному ғравашии касоне дуруд фиристода мешавад, ки наберагони ҳамин Саена мебошанд. Яъне Тиру Накасва, Утаюти ва Фруҳакафра. Ба фикри ӯ, агар ба ҳар насле 30 сол чудо кунем, аввал ин ки ҳамин бандҳои Фарвардиняшт пас аз 90-соли банди 97 ба ин яшт ҳамроҳ карда шудааст. Сониян, барои тартибу тадвини комили он 100-150-сол зарур аст. Аз инҳо ва далелҳои дигар чунин натиҷагирӣ мекунад, ки яштҳои куҳани Авесто дар садаҳои XI-VIII то м. таҳаввулу такомул пайдо кардаанд. Аз тарафи дигар Саена писари Аҳумстут, ки аз ӯ дар банди 97 сухан рафтааст, нахустин рӯҳонии ориёӣ буд, ки мувофиқи Авесто ба беш аз 100 талаба тадрис мекард. Аз ин муҳаққиқ ба чунин хулосаҳо мерасад, ки дар он давра мактабҳои доимӣ ва босуботи мазҳабӣ амал мекарданд ва дини зардуштӣ чунон вусъату интишор пайдо карда будааст, ки дар пеши як нафар устод беш аз 100 шогирд тарбия шуда, ҳамаи онҳо ба ҷомеа ирсол мешудаанд. Ба ақидаи донишманд, барои он ки дини ҷадид ба чунин зинаи пешрафт ноил ояд, тахминан 150-200 соли дигар лозим аст. Ва аз ҷамъбасти ҳамаи инҳо ба чунин хулоса меояд, ки наздиктарин замони бунёдгузори дини зардуштӣ садаи XI то м. мебошад.

Ричард Фрай нисбат ба солшумории суннатӣ, ки ҳудуди соли 600-уми то м.-ро даврони зиндагии вахшури ориёӣ мешуморад, асри X то м.-ро санаи воқеитар медонад. Артур Кристенсен дар бораи ин масъала чунин менависад: «Кеши зардуштӣ пеш аз муҳочирати бузурги қабоили ориёӣ

дар миёни қабоили эронӣ мунташир шуда буд ва модҳову порсиён ҳангоме, ки дар нимаи аввали қарни нухӯми қабл аз мелод ё дертар шурӯъ ба ҳаракат ба тарафи мамолики ғарбӣ карданд, ин кешро бо худ оварда буданд. Лекин баъдҳо дар натиҷаи ҷудо гардидани ақвоми шарқӣ ва ғарбии ориёӣ, оини зардуштӣ ба суратҳои мухталифе дар ин минтақа тақомул ёфт. Агар ҳақиқати амр ҳамин бошад, бисёр душвор аст, ки аҳди Зардуштро замони муаххир аз ҳазор соли пеш аз мелоди Масеҳ донист». Чун овардани ҳамаи фикру мулоҳизаҳо, аз имкони мо берун аст, ба асарҳое, ки фақат дар солҳои охир ба ҷоп расидаанд, иктифо мекунем. Масалан, авесташиноси маъруфи рус С.Н. Соколов дар муқаддимаи китоби «Авеста дар тарҷумаҳои русӣ (1861-1996)», ақидаҳои гуногунро ҷамъбаст карда, ҷонибдори он аст, ки Зардушт дар давраи пеш аз империяи ҳахоманишӣ (551-330 то м.) зиндагӣ кардааст. Кляшторный С.Г. ва Султонов Т.И. даврони зиндагӣ ва фаъолияти паёмбари ориёиро охири ҳазораи 2 ва ибтидои ҳазораи 1 то м. ҳисоб мекунанд. Донишманди дигари рус И. М. Стеблин-Каменский низ андешаи баъзе муҳаққиқони Ғарбро дар бораи афсонавӣ будани шахсияти Зардушт қомилан рад карда, даврони зиндагии ӯро ҳудуди охири ҳазораи 2 ва аввали ҳазораи I то м. зикр мекунад.

Крюкова В.Ю санаи И. М. Стеблин - Каменскийро тарафдорӣ карда, маҳалли хуруҷи Зардуштро доманакӯҳҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷануби Урал то кӯҳҳои Саяну Олтой, ба шумули доманаи кӯҳҳои Тиёншон, Помир, Алтай ва Хиндукуш муайян мекунад.

Дар ин бобат ибтикору ташаббуси донишмандони эронӣ низ қобили ёдоварӣ аст. Устод Иброҳими Пурдовуд ақидаи ҳамаи муаррихон ва файласуфони Юнони қадим ва Румро, ки дар ин мавзӯ ибрази назар кардаанд, ҷамъоварӣ ва таҳлил намуда, дар охир аз ақидаи муаррихи юнонӣ, ки даврони зиндагии паёмбари ориёиро садаи XI то м. медонад, ҷонибдорӣ кардааст.

Муҳаққиқи дигари эронӣ Забехи Бехрӯз менависад: «Зардушт дар соле, ки Кай Гуштосп ба тахт нишаста буд,

мутаваллид шудааст. Дақиқӣ дар «Шоҳнома» таърихи чулуси Гуштоспро бо ин байт додааст:

**Ҳаметофт бар ҷаҳон яксара,
З-урдибиҳишт офтоб аз бара.**

Бинобар ин байт ду таърих барои мелоди Зардушт ба даст меояд. Яке соли 260 то м. ва дигаре соли 1767 то м.. Маълум аст, ки соли 260 то м. ба аҳди Зардушт тавофуқ надорад.

Забеҳи Бехрӯз дар натиҷаи таҳлили солшумориҳои бостониي Эроншаҳр (форсии қадими динӣ, язdigурдӣ, пешдодӣ ва баҳизакӣ) аз се тариқ соли таваллуди Зардуштро соли 1767 то м. хулоса кардааст, ки ба овардани яке аз онҳо иктифо намудем. Муҳаққиқони дигари эронӣ Жолаи Омӯзгор ва Аҳмади Тафаззулӣ даврони ҳаёт ва фаъолияти вахшури бостониро миёни садаҳои 1200 то 1000 то м. ҳисоб мекунанд.

Чалолиддини Оштиёнӣ пас аз таҷзияю таҳлилу муқоисаи сарчашмаҳои ведой ва Авесто ба чунин натиҷа расидааст, ки Готҳо ва Ригведа ҳамзамон тадвин гардида, таърихи зуҳури Зардушт дар асрҳои XVIII ва XIV то м. сурат гирифтааст.

Ақидаҳо дар бораи зодгоҳи Зардушт гуногун аст, ки овардани ҳамаи онҳо аз ҳудуди имкони мо хориҷ аст. Ба сабаби жарфияти замон, даврони бисёр дури зиндагии Зардушт, мавҷуд набудани далелҳои мӯътамаду боварибахш дар Авесто ва санадҳои катбии дигар муҳаққиқон мачбур буданд, аксаран аз ишораҳои алоҳида, нишонаҳои ҷудогона ва далелҳои ночизу номӯътамад хулосаҳои бузург дарёфт намоянд. Дар баробари ин норасоии дигаре низ вучуд дорад, ки он хулосабарориҳои қиддӣ танҳо дар асоси бозёфтҳои бостоншиносӣ мебошад.

Муаррих ва бостоншиноси маъруфи рус Массон В.М., ки асарҳои илмӣ ва бозёфтҳои бостоншиносии ӯ дар бораи таърихи Осиёи Марказӣ қобили қабули тамоми донишмандони ҷаҳон қарор гирифтааст, дар ин бора менависад: «Воқеан бояд дар назар дошт, ки баҳсҳои

бостоншиносӣ дар муқоиса бо ҳуҷҷатҳои катбӣ, одатан, ба хотири нигоҳдорӣ ва интиқоли маълумот ихтисос дода намешуданд. Онҳо фақат натиҷа ё ҳамсафари ин ё он ҷараёнҳое буданд, ки дар ҷомеаҳои бостонӣ ба вуҷуд омада, пеш аз ҳама, ҷараёнҳои культуругенезро инъикос мекарданд. Аз ин рӯ, истифодаи маводи бостоншиносӣ дар азнавсозии манзараи таърихӣ эҳтиёти фаровонро тақозо мекунад».

Чунин муносибатҳои якҷониба боис гардидааст, ки ҳудуди ватани Зардушт аз соҳили баҳри Миёназамин қариб тамоми Осиёро фаро гирифта, то ҳудуди Евразия муайян шавад. Бахусус муаррихони асри миёна, ки таҳти таъсири таҳрифоти даврони сосонӣ қарор гирифта буданд, маълумоти ғуногун додаанд. Масалан, Табарӣ, Ибн-ал Асир, Мирхонд чунин навиштаанд, ки ӯ аз аҳли Фаластин буда, ғаъолияти мазҳабии ӯ дар қаламрави Озарбойҷони муосир сипарӣ шудааст. Муҳаммади Шаҳристонӣ дар асараш «Ал-милал ва-н-ниҳал» падари Зардушт Пурушасбро аз аҳолии Озарбойҷон ва модараш Дугдуюро аз мардуми Рай медонад. Муаллифони «Низом-ут-таворих» ва «Нафоис-ул-фунун» вайро аз Хуросон ҳисоб карда, чунин мешуморанд, ки Ғуштосп дар ин ҷо ба ӯ гаравидааст.

Ибни Хурдодбех, Балозурӣ, Ибн-ал Фақеҳ, Масъудӣ, Ҳамзаи Исфаҳонӣ, Ёқут ва Қазвинӣ маҳалли валодати ӯро Урмияи Озарбойҷон гуфтаанд. Китоби паҳлавиӣ «Шаҳристониҳои Эрон» ӯро аз Рай гуфтааст. Зоҳиран муаллифони он ба яиснои 19, банди 18 тақя кардаанд, зеро ки дар он шаҳри Рай бо истилоҳи «Рагаи Зардушт» ёд шудааст.

Дар даврони омӯзиши илмии Авесто дар Аврупо, ки аз асри XVIII оғоз гардидааст, ҳамон мушкилот боқӣ монда, ба хотири равшан кардани даврони зиндагии Зардушт имрӯз ду риштаи нисбатан наве ба ғаъолият оғоз карданд, ки пажӯҳишҳои бостоншиносӣ ва забоншиносии муқоисавӣ мебошанд. Ба илова, имрӯз таваҷҷӯҳи инсонҳои бохирад, сарфи назар аз вобастагҳои ғуногуни онҳо ба гузаштаи худ, бахусус таърихи бостонӣ хеле афзуда, сафи донишмандон ва муҳаққиқонро бештар кардааст ва ба нерӯи пажӯҳишии

онҳо вусъат бахшидааст. Бозёфтҳои бостоншиносии собиқ шӯравӣ дар солҳои 50-80-уми асри гузашта дар ҷануби Руссия, Қазоқистони марказӣ, доманаҳои кӯҳҳои Тиёншон ва Помир, Ҳафтруд, дар Хоразму Бохтар ва бахусус кашфи Аркаим таваҷҷӯҳи донишмандони ҷаҳонро ба ин минтақа ҷалб намуд.

Профессор Артур Кристенсен дар асари маъруфи худ «Каёниён» мувоҳисони маҳалли валодати Зардуштро ба се гурӯҳ тақсим карда ба гурӯҳи аввал онҳоеро мансуб намуда, ки Зардуштро аз навоҳии ғарбии Эрон медонанд, ба гурӯҳи дуюм онҳоеро ҷой дода, ки маҳалли валодати ӯро машриқи Эроншаҳри бостон мепиндоранд ва ба гурӯҳи сеюм назари онҳоеро номбар кардааст, ки ба фикри онҳо, Зардушт дар мағриби Эрон таъқиб шуда, барои интишори оини хеш ба машриқи ин кишвар рафтааст.

Ин донишманди даниягӣ нисбати он ки эронӣ дар давраҳои мухталифи таърихӣ мувофиқи манфиати сиёсии худ маҳалли «Айрияна Ваеҷа» ватани Зардуштро тағйир медоданд, чунин менависад: «Дар оғози давраи Ашкониён «Айрияна Ваеҷа»-ро ба ноҳияи Хоразм интиқол дода буданд ва ҳол он ки баъдҳо, ки маркази шоҳаншоҳӣ муҷаддадан ба мағриби Эрон интиқол ёфт, сайъ шуд, ки «Айрияна Ваеҷа»-ро дар ҳудуди Озарбойҷон ҷустуҷӯ кунанд».

Бо вучуди ин ки имрӯз ба бисёр масъалаҳои таърихӣ дури гузаштаи ин минтақа равшанӣ андохта шуда, дар масъалаҳои гуногун дидҳои ҷадид ва мулоҳизоти навро падида омадаанд, аммо маҳалли сукунату зиндагии Зардушт то ҳанӯз ба таври дақиқ мушаххас нагардидааст. Масалан, Бартоломе зодгоҳи Зардуштро шимолғарбии Эрон медонад. Ба фикри ӯ, паёмбар мактаби худро дар Озарбойҷон поягузорӣ карда, баъдан маҷбур гардид ба минтақаҳои шарқи Хуросон ва Афғонистони кунунӣ муҳоҷират намоёнд. Чун вай дар қаламрави давлати каёнӣ қарор дошт, Гуштосп - подшоҳи мамлакат ба вай имон оварда, пайрави ӯ гардид. Ба ақидаи ин донишманд густариши дини маздаёсно дар атрофи кӯли Хомун, воқеъ дар ҷануби Афғонистон оғоз гардида, ба сӯи шимол интишор пайдо кардааст. Чун

бостоншиносӣ дар муқоиса бо ҳуҷҷатҳои катбӣ, одатан, ба хоҳири нигоҳдорӣ ва интиқоли маълумот ихтисос дода намешуданд. Онҳо фақат натиҷа ё ҳамсафари ин ё он ҷараёнҳое буданд, ки дар ҷомеаҳои бостонӣ ба вуҷуд омада, пеш аз ҳама, ҷараёнҳои культуругенезро инъикос мекарданд. Аз ин рӯ, истифодаи маводи бостоншиносӣ дар азнавсозии манзараи таърихӣ эҳтиёти фаровонро тақозо мекунад».

Чунин муносибатҳои якҷониба боис гардидааст, ки ҳудуди ватани Зардушт аз соҳили баҳри Миёназамин қариб тамоми Осиёро фаро гирифта, то ҳудуди Евразия муайян шавад. Бахусус муаррихони асри миёна, ки таҳти таъсири таҳрифоти даврони сосонӣ қарор гирифта буданд, маълумоти гуногун додаанд. Масалан, Табарӣ, Ибн-ал Асир, Мирхонд чунин навиштаанд, ки ӯ аз аҳли Фаластин буда, фаъолияти мазҳабии ӯ дар қаламрави Озарбойҷони муосир сипарӣ шудааст. Муҳаммади Шаҳристонӣ дар асараш «Ал-милал ва-н-нихал» падари Зардушт Пурушасбро аз аҳолии Озарбойҷон ва модараш Дугдуюро аз мардуми Рай медонад. Муаллифони «Низом-ут-тавоҳид» ва «Нафос-ул-фунун» вайро аз Хуросон ҳисоб карда, чунин мешуморанд, ки Гуштосп дар ин ҷо ба ӯ гаравидааст.

Ибни Хурдодбех, Балозурӣ, Ибн-ал Фақеҳ, Масъудӣ, Ҳамзаи Исфahонӣ, Ёқут ва Қазвинӣ маҳалли валодати ӯро Урмияи Озарбойҷон гуфтаанд. Китоби паҳлавиӣ «Шаҳристонҳои Эрон» ӯро аз Рай гуфтааст. Зоҳиран муаллифони он ба ягнои 19, банди 18 таъа кардаанд, зеро ки дар он шаҳри Рай бо истилоҳи «Рагаи Зардушт» ёд шудааст.

Дар даврони омӯзиши илмии Авесто дар Аврупо, ки аз асри XVIII оғоз гардидааст, ҳамон мушкилот боқӣ монда, ба хоҳири равшан кардани даврони зиндагии Зардушт имрӯз ду риштаи нисбатан нава ба фаъолият оғоз карданд, ки пажӯҳишҳои бостоншиносӣ ва забоншиносии муқоисавӣ мебошанд. Ба илова, имрӯз таваҷҷӯҳи инсонҳои бохирад, сарфи назар аз вобастагҳои гуногуни онҳо ба гузаштаи худ, бахусус таърихи бостонӣ хеле афзуда, сафи донишмандон ва муҳаққиқонро бештар кардааст ва ба нерӯи пажӯҳишии

онҳо вусъат бахшидааст. Бозёфтҳои бостоншиносии собиқ шӯравӣ дар солҳои 50-80-уми асри гузашта дар ҷануби Руссия, Қазоқистони марказӣ, доманаҳои кӯҳҳои Тиёншон ва Помир, Ҳафтруд, дар Хоразму Бохтар ва бахусус кашфи Аркаим таваҷҷӯҳи донишмандони ҷаҳонро ба ин минтақа ҷалб намуд.

Профессор Артур Кристенсен дар асари маъруфи худ «Каёниён» мубоҳисони маҳалли валодати Зардуштро ба се гурӯҳ тақсим карда ба гурӯҳи аввал онҳоеро мансуб намуда, ки Зардуштро аз навоҳии ғарбии Эрон медонанд, ба гурӯҳи дуюм онҳоеро ҷой дода, ки маҳалли валодати ӯро машриқи Эроншаҳри бостон мепиндоранд ва ба гурӯҳи сеюм назари онҳоеро номбар кардааст, ки ба фикри онҳо, Зардушт дар мағриби Эрон таъкиб шуда, барои интишори оини хеш ба машриқи ин кишвар рафтааст.

Ин донишманди даниягӣ нисбати он ки эронӣ дар давраҳои мухталифи таърихӣ мувофиқи манфиати сиёсии худ маҳалли «Айрияна Ваеҷа» ватани Зардуштро тағйир медоданд, чунин менависад: «Дар оғози давраи Ашкониён «Айрияна Ваеҷа»-ро ба ноҳияи Хоразм интиқол дода буданд ва ҳол он ки баъдҳо, ки маркази шоҳаншоҳӣ муҷаддадан ба мағриби Эрон интиқол ёфт, сайё шуд, ки «Айрияна Ваеҷа»-ро дар ҳудуди Озарбойҷон ҷустуҷӯ кунанд».

Бо вучуди ин ки имрӯз ба бисёр масъалаҳои таърихӣ дури гузаштаи ин минтақа равшанӣ андохта шуда, дар масъалаҳои гуногун дидҳои ҷадид ва мулоҳизоти наве падид омадаанд, аммо маҳалли сукунату зиндагии Зардушт то ҳанӯз ба таври дақиқ мушаххас нагардидааст. Масалан, Бартоломе зодгоҳи Зардуштро шимолғарбии Эрон медонад. Ба фикри ӯ, паёмбар мактаби худро дар Озарбойҷон поягузорӣ карда, баъдан маҷбур гардид ба минтақаҳои шарқи Хуросон ва Афғонистони кунунӣ муҳоҷират намояд. Чун вай дар қаламрави давлати каёнӣ қарор дошт, Гуштосп - подшоҳи мамлакат ба вай имон оварда, пайрави ӯ гардид. Ба ақидаи ин донишманд густариши дини маздаёсно дар атрофи кӯли Ҳомун, воқеъ дар ҷануби Афғонистон оғоз гардида, ба сӯи шимол интишор пайдо кардааст. Чун

растохез дар атрофи кӯли Чаечести авестой оғоз хоҳад шуд ва Ҳертсфелд онро кӯли Ҳомун медонад, ба ақидаи ӯ маҳалли зуҳури вахшури ориёӣ инчост. Профессори дигари немис Гелднер хостгоҳи паёмбарро, бино ба таҳлили забони Готҳо ба минтақаи байни Парфия ва дарёи Ҳинд нисбат медиҳад. Вай маҳалли пайдоиши Ведаҳо - китобҳои муқаддаси Ҳиндуёни қадимро дар Ҳинди муосир ҳисоб карда, нисбати шабоҳати забонӣ маҳалли пайдоиши Авесторо дар ҳамсоягии он, яъне Систони имрӯза медонад. Аз ин хулоса мебароранд, ки зуҳури Зардушт дар ин сарзамин сурат гирифтааст. Ричард Фрай ҳам забони ду лаҳҷа – Готҳо ва Хурда Авесторо муқоиса карда, мутмаин аст, ки ин забонҳо бо забони вилоятҳои, ки дар байни биёбонҳои марказӣ ва кӯҳҳои Афғонистон қарор доранд, бештар мувофиқат мекунанд.

Чун падари Дорон 1 (522-486 то м.) Гуштосп ном дошта, ҳокими яке аз сатрапҳои шарқии империяи ҳахоманишӣ будааст, Ҳертел падари Дороро ҳамон Гуштоспи Готҳо дониста, мӯътақид аст, ки Зардушт дар ғарби Эрон ба камол расида, баъд ба хотири густариши дини худ ба шарқ муҳоҷират намудааст. Ба фикри ӯ, Зардушт дар дарбори Гуштоспи ҳахоманишӣ - ҳокими Парсава пазируфта шуда, дар шахси ӯ пуштибон ва ғимоятгари худро пайдо кардааст. Чексон низ боварӣ дорад, ки Зардушт аҳли Озарбойҷон ва ватани модари ӯ ҳамин минтақа аст. Баъдан вай ба сӯи шарқ равон шуда, Готҳоро дар он ҷо танзим кардааст. Сабаби ин ки баъзеҳо маҳалли валолати ӯро бахшҳои ғарбии Эрон ташхис додаанд, иборат аз он аст, ки Рай ва Озарбойҷон дар давраи Ашкониён ва Сосониён марказҳои муҳими дини зардуштӣ буда, оташкадаҳои маъруфи бостонӣ ба он ҷо интиқол дода шуда буданд.

Чизи муҳими дигаре, ки дар ин ҷо бояд зикр кард ва он ба таъини маҳалли валолати Зардушт халал мерасонад, иборат аз он аст, ки сарнавишти дини маздаёсно пас аз интиқоли он аз шарқ ба ғарб дар ихтиёри мугони модӣ қарор гирифт ва онҳо на танҳо дар чуғрофия, балки дар мӯҳтавои Авесто тағйироти фаровон ворид намуданд. Аз ин рӯ, дар

бораи ҳаёту фаъолияти Зардушт ривоятҳои гуногуни суннати мазҳабӣ мавҷуд аст, ки маҳалли зиндагии ӯро дар минтақаҳои мухталиф нишон медиҳад.

Мувофиқи яке аз онҳо, Зардушт дар хонаводаи подшоҳони Мод ба дунё омадааст. Зодгоҳи ӯ дар Озарбойҷон, дар соҳили кӯли Урумия мебошад. Иسمи хонаводагии ӯ Спитама, номи падараш Пурушасп ва модараш Дугду будааст. Падари ӯ марди донишманду фозил буда, модараш духтари яке аз ашрофони эронӣ мебошад. Пас аз таваллуд номи Спитама, ки номи бобои Зардушт будааст, ба ӯ гузоштаанд. Яке аз мӯъҷизаҳои, ки Зардушт ҳангоми таваллуд нишон додаст, гӯё ин аст, ки вай бо садои ханда қадам ба ин ҷаҳон ниҳодааст. Пас аз таваллуд вай мӯъҷизаҳо ва қаромоти зиёде нишон додааст. Вай дар 15-солагӣ аз ҳамсолон канорагирӣ карда, аксаран дар олами фикру андеша будааст. Дар 30-солагӣ Зардушт ба нубувват мабъус гардида, дар чехрааш нури илоҳӣ дурахшидааст. Готҳо тавассути ваҳии худовандӣ ба ӯ дар кӯҳи Сиблони воқеъ дар Озарбойҷон мерасад. Вай дар ғарби Эрон 12 сол дини худро таблиғ кард, вале чун дар ин минтақа гӯши шунавое пайдо накард ва мавриди таъқиби рӯҳониёни динҳои политеистӣ ва табақаи ҳокимаи замонааш қарор гирифт, маҷбур ба тарки зодгоҳи худ шуд. Ӯ аз ғарби мамлакат ба шарқи он, яъне навоҳии Балху Хоразм раҳсипор шуда, дар он ҷо ба таблиғи дини худ пардохт.

Дар Бохтар Гуштосп - подшоҳи он сарзамин бо мушкилоти зиёде ба дини вай имон овард. Интишори дини Зардушт аз Бохтар оғоз гардида, ба сарзаминҳои дигар интишор ёфт. Дар густариши дин ба ӯ Гуштосп - подшоҳи охиринаи каёнӣ, Фрашутра ва Чомосп-вазири вай ҳомӣ ва пуштибон гардиданд. Арҷосп-подшоҳи Тӯрон душмани асосии интишори дини Зардушт буд. Пас аз 35 соли зухур ва инкишофи дини маздаясно, Зардушт дар яке аз ҷангҳои охиринае, ки байни Гуштосп ва Арҷосп сурат гирифт, дар сини 77-солагӣ кушта шуд. Номи қотили ӯро тӯроние бо исми Бротрукраш овардаанд.

Донишманди эронӣ Ҷалолиддини Оштиёнӣ ақидахоеро, ки тибқи он шимол ва шимол-ғарбии Эрони муосир ва Озарбойҷон ватани Зардушт аст, ҷамъбаст намуда, чунин навиштааст: «Тақрибан тамоми донишмандоне, ки маҳалли валодати Зардуштро дар ғарби Эрон доништаанд, таҳти таъсири ривояти суннатӣ ва устураи мазҳабӣ қарор гирифта, ҳеҷ гуна далеле ғайри ин ривоятҳо пешниҳод накардаанд. Дар ҳоле ки имрӯз мусаллам шудааст, ки ин сарчашмаҳо ба ҳеҷ ваҷҳ асолат надоранд. Ҷолиб аст, ки ҳуди ҳамин муҳаққиқон ин ҳақиқатро таъйид мекунанд. Дар баррасии шарҳи ҳоли Зардушт мантиқ ҳукм мекунад, ки бо равиши систематикӣ ба кашфи ҳақиқат пардозем ва чун ривоятҳои суннатӣ дар рӯи устураҳои афсонагун устувор аст, аз тақя ба онҳо парҳез намоем».

Дар илми авестошиносӣ, мисли соири илмҳо, ҳар тадқиқоти ҷиддӣ, ки аз ҷониби пажӯҳишгарон сурат мегирад, ба ғушае аз мубҳамот ва норавшаниҳои мавзӯё равшанӣ меандозад. Чун имрӯз заминаи амалии тадқиқот васеъ гаштааст, аксари донишмандон дар натиҷаи таҳлили амиқи матнҳои Авесто, муқоисаи он бо Ведаҳо, сарчашмаҳои паҳлавӣ, осори муаррихони асрҳои миёна ва бахусус истифодаи васеи бозёфтҳои бостоншиносӣ, топография, томонимика, забоншиносии муқоисавӣ ба чунин ҳулоса омадаанд, ки зодгоҳи вахшури ориёӣ дар шарқ ва шимол-шарқии Эроншаҳри бостон воқеъ будааст.

Рукниддин Ҳумоюн Фаррух — яке аз донишмандони Эрони муосир дар ин бора навишта: «Ба тавре ки медонем, он 16 кишвар ҳама дар шарқи Эрон ҳастанд, бинобар ин дар Авесто ному нишони як шаҳр ё як кишвари воқеъ дар ғарби Эрон наомада ва метавон гуфт, ки ин маврид беҳтарин далелу гувоҳи содиқ аст ба ин ки Зардушт ҳеҷ гоҳ дар ғарби Эрон ва ё Озарбойҷон назиштааст, ҷи агар ҷуз ин буд, имкон надошт, аз зодгоҳи худ мутлақан ёде накунад ва номи кишвар ё шаҳрро набарад». Зултсер — шарқшиноси олмонӣ дар баррасие, ки дар соли 1979 ба амал оварда буд, навиштааст, ки то садаи охирин назарияе, ки дар замони Сосониён аз тарафи теологҳои зардуштӣ баён мешуд ва

мутобиқи он Зардушт аз шимол-ғарбии Эрон, сарзамини Модҳо ё Озарбойҷон реша гирифта буд, мавриди қабул қарор гирифтааст. Ахиран собит шудааст, ки ин тасаввур фақат пояи сиёсӣ дошта ва фақат афсонае будааст. Аз ин фикр Дюшен-Гийемен ҷонибдорӣ кардааст. Омили муҳими дигаре, ки донишмандон манотиқи ғарби Эронро мардуд медонанд омили забонист. Забони авестой дар муқоиса бо дигар забонҳои эронӣ забонест, ки мутаалиқ ба шарқи Эроншаҳри бостон аст ва дар ин китоб ҳеҷ нишоне аз вожаҳои, ки асли модӣ ё форсии бостон дошта бошанд, дида намешавад.

Аз ин рӯ, дар охири нимаи аввал ва дуҷуми асри гузашта пажӯҳишгарон ҷиҳати таъини зодгоҳи паёмбари дини нахустини яктопарастӣ ба шарқ ва шимолу шарқии Эроншаҳри бостон рӯ оварданд. Дар ин давра ҳам, чун таъини ҳудуди мушаххаси зодгоҳи Зардушт минтақаи васеро дарбар мегирифт, мушкилоти зиёде ба вучуд овард. Дар суннати зардуштӣ Балх (Бохтар)- маркази мазҳабии ин дин ба шумор мерафт. Аз ин ҷиҳат аксари донишмандони муосир ин маҳалро зодгоҳи паёмбар шинохтаанд. Масалан, Винденгрэн ватани Зардуштро дар ҳудуди Хоразм, Бохтар, Суғд ва атрофи кӯли Арал нишон медиҳад. Зеҳнер бахшҳои шимоли Афғонистонро чунин минтақа медонад. Неолӣ бар он аст, ки зодгоҳи Зардушт дар ноҳияе миёни Ҳиндукуш ва Ҳомун дар Афғонистон аст. Ба назари вай шимолтарин ноҳияе, ки ҳудуди фаъолияти Зардушт будааст, Балх, Ҳирот ва ҷанубтарин ноҳия Заранг ва Рахч аст. Маркварт маълумоти Ҳеродотро ба эътибор гирифта, ба чунин натиҷа расидааст, ки он водии дарёи Таҷан мебошад.

Имрӯз муҳаққиқон минтақаи Бохтарро, ки аз рӯи ривояти суннатии дини зардуштӣ маркази мазҳабии дини маздаясно ба шумор меравад, бо дастовардҳои имрӯзаи авестошиносӣ муқоиса карда, ҳоло ин маҳалро иқоматгоҳи муваққатии қабилаҳои эронӣ дар сари роҳи онҳо ба ватани таърихӣ онҳо медонанд. Гузашта аз ин, далелҳои забоншиносӣ, ки дар исботи масъала мақоми муҳим доранд, номувофиқатии забонҳои авестой ва забони бохтарии қадимро ифшо

намудааст. Дар пешгуфтори «Авесто дар тарҷумаҳои русӣ (1861-1996)» дар ин бора чунин навишта шудааст: «Масъалаи нақши Бохтар дар ташаккул ва марҳилаи ибтидоии инкишофи зардуштия бисёр муҳим аст. Замоне як гурӯҳ олимон дар лаҳҷаи бохтарӣ забони авестой пиндошта, ин мамлакатро маҳди ватани Зардушт ва зардуштия дидан меҳостанд. Ҳоло, зоҳиран, аз кӯшишҳои тавъам донишмандони забони Авесто ва забони бохтарӣ бояд сарфи назар карда шавад. Осори забони бохтариӣ тоза ба дастамада, сарфи назар аз он ки ба замони дуртаре (асри 11 мелодӣ) марбут аст, нишон медиҳад, ки забони бохтариӣ куҳан ҳанӯз дар ҷараёни ташаккули худ, нисбат ба авестой ва забони умумии эронӣ бо роҳи дигаре рушд мекардааст».

Аз ин рӯ, донишманди олмонӣ Шадер маншаи Зардуштро дар шимолу шарқии Эроншаҳри бостон, яъне Туркистони шарқӣ ва минтақаи атрофи кӯли Арал медонад. Вай мӯътақид аст, ки Зардушт ҳеҷ гоҳ ба сарзамини кунунии Эрон, сарзамини Озарбойҷон ва ҳатто дар Афғонистон қадам нагузошта, ҳама ривоятҳои мазҳабӣ мебошад, ки баъдан мураттаб гардидааст. Ба назари Нюберг – донишманди шведӣ, Зардушт дар ибтидо дар соҳили рӯди Сайхун (Сир) зиндагӣ кардааст. Чун дини ӯро дар ватанаш напасируфтанд, вай аз он ҷо гурехта, ҷониби дарёи Ҷайхун (Ому) муҳоҷират кардааст. Оҳиста-оҳиста дини ӯ то ба шаҳри Рай расида, он ба яке аз марказҳои мазҳабии Зардушт мубаддал гардидааст. Ба фикри ӯ, дар он замон, дар тамоми Эроншаҳри бостон панҷ раҳбар ё сарвар вучуд доштааст: нманапаити – сарвари хона, виспаити – сарвари авлод, зантупаити – сарвари қабила, даҳюпаити – сарвари вилоят ё мамлакат ва манупаити – сарвари рӯҳонӣ ё мазҳабӣ.

Алтҳейм, Хумбах, Миллз, профессор Лентс, зодгоҳи Зардуштро дар бахшҳои шимолу шарқии Эроншаҳри бостон, ба хусус Бохтар, Суғд ва Туркистони шарқӣ ҳисоб кардаанд. Артур Кристенсен, ки Готҳо – таронаҳои шахси Зардуштро мавриди мутолиаи амиқ қарор дода, бо таҳқиқоти замонааш мутобиқ гардондааст, дар ин бобат чунин навиштааст: «Аз

чиҳати иқтисодӣ, зоҳиран миллати Готҳо кӯчнишини зореъ буд. Дар он ҷо як ҳолати мутағайири иқтисодӣ мушоҳида мешавад, ки хоси Осиёи дохилӣ ва ҳамчунин сарзаминҳои мухталифи эронӣ ва даврони баъд аст. Дар ин ҷо қабилҳои дорои масокини зимистонӣ ва муайяне буд, ки ба наҳви ибтидоӣ дар он ба зироат иштиғол дошт ва аз селобҳо ё рӯдхонаҳо барои обёрии арозии худ истифода мекард. Тобистонҳо ин қабилҳои шурӯъ ба муҳоҷират ба чарогоҳҳо менамуд, ки маъмулан дар навоҳии муртафеъ ва дар кӯҳистонҳо қарор дошт. Донишманд соҳаҳои гуногуни ҳаёти мардуми Готҳо мавриди таҳлили ҳамаҷониба қарор дода, дар охир чунин менависад: «Бо таваҷҷӯҳ ба ин муқаддамат, нисбати набудани ягон нишонаи осори тамаддуни Осиёи Улӯ (Осиёи ғарбӣ) дар Готҳо, моро бар он медорад, ки сарзамини аслии кеши зардуштиро тақрибан дар шимол ё дар машриқи заминҳои тасаввур кунем, ки дар аҳди солифа маскани қабилҳои ориёӣ буда ва осори кӯчнишинии макрун ба зироат дар он мушоҳида мешудааст. Қабилҳои зореъ, хусусан дар доманаҳои ҷибол ё дар шуаби арозии кӯҳистонӣ зиндагӣ мекарданд ва бинобарин метавон қабилҳои вобаста ба тамаддуни Готҳо сокини Суғд ё Фарғона ё Балх ва ба заҳмат Хоразм тасаввур кард».

Мэри Бойс дар китоби ҷадиди худ «Ҷакидаи таърихи кеши Зардушт» бисёр проблемаҳои мавҷудро аз диди нав мавриди мутолиа қарор дода, дар натиҷаи таҳлили Готҳо дар бораи Зардушт чунин андеша иброз медорад: «Матнҳои авестоии куҳан, яъне Готҳо ва ду мантраи (тарона – Э.Р.) муваҷҷаз ва яқини ҳафтхот дорои ишораҳо ва далелҳои гаронбаҳо ва боаҳамият дар бораи ҷомеаест, ки Зардуштро дар домани хеш парваронда буд. Ҷомеае, ки худро аз назари наҷодӣ ва қавмӣ ошкоро якдасту якпорча медид ва ба ақвоми бегона ва ноориёӣ ишорае надорад. Ҷомеа назми устувор дорад, ки тақрор ба тақрор ба он ишора мешавад...

Он тасвире, ки аз мутолиаи матнҳо, аз ҷомеаи бостонии авестой ба чашм меҳӯрад, ба он ҷӣ ки аз ҷиғунагии зиндагии иҷтимоии қавмҳои, ки дар охири ҳазораи 2 то м. дар шимоли рӯди Сайхун (Сир) мезистаанд, мутобиқат дорад. Сарзамини

пахновари пӯшида аз сахрою дашт ва ҷангалҳои кон ва рӯдсор ва кӯҳсор, ки имрӯз бар он номи Қазоқистонро итлоқ мекунад ва аз назари вусъат тақрибан баробар аст бо нима аз масоҳати Аврупои Ғарбӣ».

Забоншиноси забардасти рус Аббаев В.И. Зардуштро намоёндаи қабилаи тӯр доништа, маҳалли ўро соҳилҳои дарёи Сир муайян мекунад. Ба фикри ў, Зардушт дар миёни ҳамҷавмони худ ба тарғиби оини ҷадид шурӯъ карда, онҳоро ба пайравӣ аз оини маздаёсно даъват намуд. Вале пайравони оинҳои мухталиф, бахусус пешвоёни динии онҳо ба ў зиддият карда, ба таҳдиду таъқиб пардохтанд ва ў маҷбур гардид маҳалли сукувати худро тарк карда, мусофиратҳои дуру дароз анҷом диҳад.

Ба вучуди он ки дар миёни ҷомеаи Готҳо ва қабилаҳои сакҳо (скифҳо) донишмандон гоҳе фосилаи ночиз ва гоҳе нисбатан тӯлонӣ қарор медиҳанд, бозёфтҳои бостоншиносии силсила ва пайдарҳамии фарҳангҳои авестой ва сакоиро собит менамояд. Бостоншиносии маъруфи рус Бернштам А.Н., ки дар тӯли беш аз даҳ соли миёнаҳои асри XX масоҳати бузурги Осиёи Марказиро мавриди тадқиқи ковишҳо қарор додааст, Рангҳоро номи бостонии дарёи Сир доништа, маҳалли пайдоиши зардуштияи ибтидоиро дар ноҳияи Ҳафтрӯд (доманаи кӯҳҳои Тиёншон ва Помир) медонад: «Мушоҳидаи умумии ин сарзамин ба мо имкон медиҳад, навоҳии марказиро аз маҳалҳои атроф ҷудо кунем. Ҷои шубҳа нест, ки маркази асосии тамаддуни сакоӣ моварои дарёҳои Или ва Чу ва бахусус водии дарёи Чу аст. Доманаҳои кӯҳҳои Тиёншон, ба хусус Помир тепаҳои на чандон калон дорад. Дар ин минтақа, дар водии дарёи Или, ба хусус Турген, Иссиқ, Талгар ва шарқтар то водии Иртиш, шоҳқабилаҳои сакоӣҳо зиндагӣ мекарданд».

Дар Тоҷикистон низ солҳои охир дар заминаи пайдо кардани ватани мушаххаси Зардушт таҳқиқоти муайяне анҷом дода шудааст. Масалан, донишманд бостоншиносии тоҷик Юсуфшоҳ Ёқубов паёмбари ориёиро аз Бохтар, аз деҳадае ба номи Дориҷ - Дуродж воқеъ дар Бадахшони Афғонистон ҳисоб мекунад. Вай дар мувоҷиҳа бо Пянков И.В. чунин

далел меоварад, ки мутобиқи фаргарди XX Вандидод, деҳе, ки Зардушт таваллуд шудааст, Дориҷ номида мешавад. Бояд зикр кард, ки на танҳо дар Вандидод, балки дар тамоми адабиёти динии зардуштӣ чунин рустое вучуд надорад. Мувофиқи Вандидод (фаргарди 19 банди 4,11) Бундаҳишн (боби X) ва сарчашмаҳои дигари паҳлавӣ Дреҷо ё Дареҷа рӯди борониест, ки шоҳоби дарёи неки Даитя аст ва хонаи падари Зардушт дар соҳили он қарор дорад. Донишманди дигари Тоҷикистон Пянков И.В. рӯди Даргамро, ки дар боби 9-и Бундаҳишн омадааст, бо рӯди Дарғом дар Сугд мувофиқат дода, он маҳалро зодгоҳи паёмбари ориёӣ медонад. Муҳаққиқи дигар Мӯминҷонов Ҳ. дар асоси муқоиса ва мутобиқкунонии матнҳои Авесто ва адабиёти зардуштӣ топография ва топонимикаи он бо дастовардҳои илми авестошиносии имрӯз ба чунин хулоса омадааст, ки зодгоҳи паёмбари ориёӣ дар гирду атрофи Иссиққӯл ва вилояти қуҳани Ҳафтрӯд воқеъ дар Қирғизистон ва Қазоқистони муосир қарор дорад.

Зардушт дар Готҳо дар бораи худ маълумоти мустақиме намедихад. Вале ҷолиб аст, ки тамоми фаъолияти Аҳуромаздо ва паёмбари ӯ дар «Айрияна Ваеҷа» (Ориёвич) сипарӣ мешавад. Фаргарди аввали Вандидод ин сарзаминро сарзамини аввалини офаридаи Аҳуромаздо муаррифӣ мекунад ва он дар тамоми бахшҳои Авесто муқаддас доништа шуда, сутуда мешавад. Кӯли муқаддаси Чаечест, дарёи неки Даитя, шаҳр ё зистгоҳи маъруфи бунёдкардаи Ҷамшед бо номи Вараҷамкард, канал ё рӯди соҳтаи Афросиёб - Новтоғ зодгоҳи Зардушт тахмин мешавад. Мувофиқи Гузидаҳои Зотспарам (фасли 2) мулоқоти нахустини Зардушт бо Аҳуромаздо – худованди бузург дар «Айрияна Ваеҷа» ба амал омад. Ҳамин сарчашма (боби 22) маълумот медиҳад, ки муқолимаи Зардушт бо ҳафт амшоспанд дар ҳамин сарзамин сурат гирифт. Дар асоси Бундаҳишн (фасли 32 банди 3) Зардушт бори нахуст дар ин сарзамин ба Аҳуромаздо маросими ситоиш ба ҷо овард ва Мадюмоҳ – писари Оростӣ, амакбачаи паёмбар пайрави нахустини ӯ гардид.

Дар бандҳои 104-105 яшти 5 (Обоняшт) Зардушт пас аз ба ҷо овардани маросими ситоиш дар Ориёвич, дар соҳили дарёи Даитяи нек, аз Аредвисура Анахито дархост кард, ки барои ба дин рӯ овардани Кай Гуштосп вайро комёб гардонад. Дар бандҳои 25-26 яшти 9 (Гушяшт) Зардушт пас аз тақдими назр ва анҷоми намоз дар Айиряна Ваеҷаҳ, дар соҳили дарёи Даитя аз фариштаи муваккили чорпоён – Друвосп дархост намуд, ки Хутаосаи неку озод - ҳамсари Кай Гуштосп ба дини ӯ гарояд. Гузашта аз ин мувофиқи маълумоти Бундаҳишн (боби 20 банди 32) рӯди Дареча (Дреҷо) монанди дарёи Даитя дар «Айиряна Ваеҷа» аст ва дар канори он ҳонаи Пурушасп - падари Зардушт қарор дошт. Дар ҳамин сарчашмаи паҳлавӣ (боби 24 банди 15) чунин омадааст: «Рӯди Дареча сарвари рӯди боронӣ аст, зеро ки хонумони падари Зардушт дар соҳили он буд ва Зардушт дар он ҷо зода шуд». Фаргарди 19 Вандидод (бандҳои 4, 11) менависад, ки Дреҷо рӯдест, ки дар пушта ва баландии он ҳонаи Пурушасп падари Зардушт қарор дошт.

Аз матнҳои боло чунин бармеояд, ки Зардушт дар маркази «Айиряна Ваеҷа», дақиқтар дар соҳили дарёи неки Даитя ва боз ҳам дақиқтар дар пуштае дар канори рӯди боронии Дареча, ки шохоби Даитя буда, дар он баландӣ ҳонаи падараш будааст, чашм ба ҷаҳон кушодааст. Чунин рӯдҳои боронӣ одатан дар даштҳо ва доманаи кӯҳҳо ба вучуд меомаданд.

Дар Авесто, Афросиёб – писари Пашанг ва подшоҳи Тӯрон ду бародар дорад: Ағрирас ва Гарсиваз. Ҳар яке аз бародарони Афросиёб дар минтақае аз Тӯрон ҳукмронӣ мекарданд. Гупат яке аз минтақаҳои Тӯрон будааст, ки дар он ҷо Ағрирас ҳукмронӣ мекардааст ва бо номи Гупатшоҳ маъруф будааст. Минуи Хирад (боби 62 банди 3) менависад: «Гупатшоҳ дар Айиряна Ваеҷаҳ андар кишвари Хванирас аст». Дар Дотистон диник (боби 90 банди 4) омадааст: «Салтанати Гупатшоҳ дар мамлакати Гупат мучовири Айиряна Ваеҷаҳ дар канори оби Даитя мебошад». Дар Бундаҳишн бошад (боби 29 банди 5) сарзамини Ағрирас

Сакавастан (зоҳиран Сакистон) номида шуда, лақаби худи ӯ ва писараш Гупатшоҳ омадааст.

Аз ин матнҳои сарчашмаҳои паҳлавӣ чунин ба назар мерасад, ки сарзамини Афросиёб, яъне Тӯрон ё бахше аз он дар ҳудуди Айиряна Ваеҷаҳ қарор доштааст. Бундаҳишн (боби 29 банди 13) дар ин бобат навишта: «Мамлакати Сакавастан дар сари роҳи Туркистон ба тарафи Чин воқеъ аст». Сарчашмаҳои паҳлавии «Динкарт» (китоби ҳафтум, бандҳои 16-19), Динкарт (китоби 7, бандҳои 2-14), гузидаҳои Зотспарам (боби 9-10), Вичаркард динӣ (бандҳои 10-14) Заротуштнома дар бораи ӯ ривоятҳои суннати мазҳабӣ оварда, Зардуштро дар ихотаи душманонаи тӯронӣён, соҳирон ва ҷодугарони тӯронӣ нишон додаанд.

Аз маълумоти бахшҳои гуногуни Авесто дар бораи зодгоҳи Зардушт ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ватани ӯ «Айиряна Ваеҷа» – сарзамини зебою дурахшони ориёӣҳо буда, зоҳиран, дар яке аз хонаводаи сокин дар маҳали наздикӯҳӣ ва ё дараи кӯҳистонии шарқи Бохтари қадим ба дунё омадааст. Ин ақидаҳоро далелҳои дигар низ собит мекунад.

Зардушт дар ҳоти 32-и Ясна ҷуғрофияи маскунии замони куҳанро истифода намуда, аз истилоҳи «ҳафт бум» баҳра бурдааст, ки он баъдан дар бахшҳои дигари Авесто, ба хусус Яштҳо, дар шакли каршвар (кишвар, сарзамин, мамлакат) зикр гардидааст. Шумораи ҳафт дар назди ориёӣёни бостон рақами муқаддас будааст. Дар Ведаҳо ҳиндувони бостон ба ҳафт Адитя ё ҳафт худо дуою намоз мебурданд. Дар Авесто низ ҳафт амшоспанд рамз ё мазҳари худованд буда, ёдоварони муқаддасу наздиктарини Ахуромаздо дар идораи ҷаҳон мебошанд. Ҳафт буми Авесто дар китоби динии бараҳманон низ шакли Септа двипа (Septa dvipa) дошта, маънии ҳафт бум, ҳафт сарзаминро медиҳад. Дар тақсимбандии ведой сарзамини нахустин – Ҷамбу, дуюм – Палакша, сеюм – Шалмоӣ, чорум – Куша, панҷум – Краунч, шашум – Шака ва ҳафтум – Пушқара омадааст. Дар ривояти ҳиндӣ ҳам мисли эронӣҳо ҳар кишвареро аз кишвари дигар об, дурусттараш як дарё ҷудо мекардааст.

Дар китоби Виспарад (кардаи 10 банди 1) номи ҳамаи ҳафт бум ё кишвар оварда шуда, ҳар яки онҳо мадҳу ситоиш шудаанд. Иسمи онҳо чунин аст: Аризаҳӣ, Саваҳӣ, Фрадазафшу, Видазафшу, Вуурубeрeштӣ, Вууручарeштӣ ва Хванирас. Аз ҳафт бум ё кишвар дар Готҳо (яснои 32 банди 3), дар Ясно (ҳоти 57 банди 13, ҳоти 65 банди 5), Тиряшт (бандҳои 9,40), Мехряшт (бандҳои 15, 67, 133), Рашнуяшт (бандҳои 9-15), Вандидод (фаргарди 19 банди 39), Ҳодухт (фаргарди 1 банди 14), Баҳманияшт (фасли 3 банди 47), Обоняшт (банди 5) ва ғайра ёдоварӣ шудааст.

Бундаҳишн маълумоти ҳамаи бахшҳоро ҷамъбаст карда, дар бораи ҳафт кишвари мутазаққира ва ривоятҳои атрофи он гузориши муфасссале медиҳад: Андар дин гӯяд, ки замин сию се гуна аст. Онҳо, ки Тиштрия борон фурӯ борид, аз он баҳр падид омад, замин дар ҳама ҷо нам гирифт ва ҳафт пора гардид, он пора, ки дар миён ҷой дода шуд, дар бузургӣ ба андозаи шаш пораи дигар, ки гирдогирди онро фаро гирифта, он шаш пора бо ҳам ба андозаи як пораи марказист, ки Хванирас аст. Ба он пораҳо «кишвар» ном ниҳоданд, зеро ҳар якеро марзе ҳаст. Порae, ки ҷониби Хуросон (шарқ) аст, сарзамини Аризаҳӣ аст, порae, ки ҷониби Хурварон (мағриб) аст, сарзамини Саваҳӣ, ду порae, ки дар тарафи Нимрӯз (ҷануб) аст, Фрадазафшу ва Видазафшу ва ду пораи дигар, ки дар тарафи Бохтар (шимол) аст, Вуурубeрeштӣ ва Вууручарeштӣ ва он ки миёни онҳост, Хванирас аст. Гуфта шудааст, ки дар миёни Аризаҳӣ ва Саваҳӣ ва Хванирас дарёест, ки аз баҳри Вуурукаша пиромуни он аст. Дар миёни Фрадазафшу бешаест. Дар миёни Вуурубeрeштӣ ва Вууручарeштӣ кӯҳи баланде бархоста, он чунон аст, ки кишвареро, бо кишвари дигар мепайвандад, аммо аз ин ҷо ба кишвари дигар гузашта намешавад.

Дар Авесто дар миёни сарзаминҳои номбаршуда, аз кишвари Хванирас мадҳу ситоиши фаровон ба амал омадааст. Ин сарзамини ориёӣҳо аст. Он аз ҷиҳати масоҳат баробари шаш кишвари дигар буда, нисбат ба Айрияна Ваеҷа – ки ҳостгоҳи аввалини ориёӣҳост, бамаротиб

бузургтар ва васеътар аст ва зоҳиран, кишварҳоеро ба худ шомил месозад, ки бо мурури замон дини зардуштиро пазируфта буданд. Хванирас дар тамоми Авесто бо унвони «дурахшон» ёдоварӣ карда шудааст.

Дар Меҳршашт бо чунин сатрҳо бармеҳӯрем: (Меҳр) Нахустин эзиди минавӣ, ки пеш аз Хуршеди фанонопазири тезасп дар болои кӯҳи Ҳаро барояд, нахустин касе, ки бо зинатҳои заррин ороста аз фарози (кӯҳи) зебо сар ба дар оварад, аз онҷо (он Меҳри) бисёр тавоно тамоми манзилгоҳҳои ориёиро бингарад (Банди 13); Он ҷо, ки шаҳриёрони далер қувваҳои бисёр мураттаб созанд, он ҷое, ки кӯҳҳои баланд ва чарогоҳҳои бисёр барои чорпоён... мавҷуд аст, он ҷое, ки дарёҳои амику васеъ воқеъ аст, он ҷое, ки рӯдҳои паҳну қобили киштиронӣ бо хези амвоҷи хурӯшон ба санги хоро ва кӯҳ бархӯрда, ба сӯи Ишката, Парута, Марв, Ҳирот, Суғд ва Хоразм қорӣ мешаванд (Банди 14); Ба (кишвари) Аризаҳӣ ва Саваҳӣ, ба Фридазафшу ва Видазафшу, ба Вуурубештӣ ва Вууруҷарештӣ ва ба кишвари Хванираси дурахшон. Он ҷое, ки сутурон (ҳайвонот) ором доранд ва паноҳгоҳи боварибахши сутурон аст. Меҳри тавоно нигарон аст (Банди 15).

Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳои паҳлавӣ, чун ин сарзамин аз ҳама беҳтару зеботар буда, файзу баракати фаровон дошт, Аҳриман низ дар он ҷо осебу газанди фаровон падид овард. Аҳриман мушоҳида кард, ки дар ин ҷо ростию дурустӣ, покию порсой бештар буда, сарзамини далерону паҳлавонон, мамлакати пешдодиёну каёниён ва сарзаминест, ки дар ин ҷо дини маздаясно зухур карда, ба мамлакатҳои дигар интишор пайдо кард ва дар ин ҷо Сушиёнтҳо – расулони охирини Ахуромаздо пайдо шуда, рӯзи растохез (охиратро)-ро созмон медиҳанд ва ўро нотавону мағлуб хоҳанд кард.

Дар боби 29 Бундаҳишн аз ҳафт кишвар ёдоварӣ шуда, зикр гардидааст, ки ҳар яке аз онҳо раде (сарваре) доранд ва номҳои ин сарварон оварда шудааст. Дар он ҷо Зардушт сарвари Хванирас ва ҳамаи кишварҳои дигар хонда шудааст. Дар «Додистони дениг» чунин омадааст: ҳангоми зухур

кардани Сушиёнтҳо — паёмбарони охирини Ахуромаздо, аз ҳар яке аз ин кишварҳо яке аз покон (номи онҳо оварда шудааст), ба ёрӣ хоҳанд омад ва аз ёварони ҷовидонии Сушиёнт хоҳанд буд. Дар «Минӯи хирад» омадааст: «Хӯроки мардуме, ки дар Аризаҳӣ, Саваҳӣ, Фрадазафшу, Видазафшу, Вуурубештӣ ва Вууруҷарештӣ зиндагӣ мекунанд, шири гӯсфандон ва говон аст ва ғизои дигаре нахӯранд ва мардуми ширхор тандурусттар ва зӯрмандтаранд ва низ таваллуди фарзандонашон бегазандтар бошанд». Ҳамин сарчашма ба мавқеияти ду кишвари аввалӣ низ ишора карда менависад: «Резиши ҳамаи обҳо дар ҷаҳон аз кишвари Аризаҳӣ аст, он ҷо ки Хуршед барояд ва ҳаракати он ба сӯи кишвари Сава аст, он ҷо ки хуршед фуру равад». Бундаҳишнӣ ҳиндӣ мавзӯро идома медиҳад: «Аз он ҷо, ки хуршед ба баландтарин рӯз барояд, то ба кӯтоҳтарин рӯз дарояд, дар Хуросон (маширик) кишвари Сава аст. Аз он ҷо ки кӯтоҳтарин рӯз барояд, то ба рӯзи кӯтоҳ биравад, ноҳияи Нимрӯз (ҷануб) — кишвари Фрадазафш ва Видазафш аст. Аз он ҷо ки ба рӯзи кӯтоҳ андар шавад, то ба рӯзи баланд андар шавад, кишвари Аризаҳӣ аст. Аз он ҷо ки ба рӯзи баланд андар ояд, то он ҷо ки ба рӯзи кӯтоҳ андар шавад, Апохтар (шимол), кишвари Вуурубешт ва Вууруҷарешт аст. Чун Хуршед барояд, (ба) кишвари Сава, Фрадазафш ва Видазафш ба нима аз Хванирас тобад, ҳангоме ки ба он сӯи (кӯҳи) Тирак андар шавад, ба кишвари Аризаҳӣ, Вуурубешт ва Вууруҷарешт ва нима аз Хванирас тобад. Ҳангоме ки ин ҷо рӯз аст, он ҷо шаб аст».

Бо вучуди он ки донишмандон дар асоси маълумотҳои боло пиромуни кишвару сарзаминҳои мутазаққира тахмину мулоҳизарониҳои фаровон анҷом додаанд, вале то ҳоло дар бораи маҳалли дақиқи воқеияти онҳо далелҳои эътимодбахши таърихӣ вучуд надорад. Аммо дар бахшҳои гуногуни Авесто пиромуни Хванирас ва мавқеияти он маълумоте пароканда нухуфта аст. Масалан, Бундаҳишн дар боби чордахуми худ чунин менависад: «Дар кишвари Хванирас бас ҷойҳои дигар аст, ки... паноҳгоҳҳои Хванирас ҳонда мешавад, ба монанди Кангдеж, замини Сакавастан (ё

Саукавастан), дашти Пешонсӣ, рӯдхонаи Новтоғ, Эронвич (ав. Айиряна Ваеҷа), Вараҷамкард ва Кашмири андарунӣ». Агар номҳои ҷуғрофии сарчашмаи паҳлавиро мавриди таҳлил қарор диҳем, маълум мешавад, ки аксари аъзами онҳо дар қаламрави Осиёи Марказӣ ва ё Тӯрони бостон қарор доранд. Масалан, дар Бундаҳишн (боби 29 банди 10) омадааст, ки Канг дар тарафи машриқ воқеъ аст. «Минӯи Хирад» (боби 62 бандҳои 13, 14) навиштааст, ки Кангдеж дар машриқ дар сарҳади Эронвич аст.

Тавре ки маълум аст, Афросиёб, Ағрирас ва Гарсеваз – писарони Пашанг, подшоҳони Тӯрон буданд. Бундаҳишн (боби 29 банди 5) маълумот медиҳад, ки Ағрирас – писари Пашанг подшоҳи мамлакати Сакавастан аст ва ўро Гупатшоҳ мегӯянд. «Минӯи хирад» (боби 62 банди 31) чунин навиштааст: «Гупат дар Ориёвич андар кишвари Хванирас аст. «Додистони деник (боби 90 банди 4) мавқеияти ин маҳалро боз ҳам дақиқтар месозад: «Салтанати Гупатшоҳ дар мамлакати Гупат, муҷовири Ориёвич, дар канори оби Даития мебошад». Артур Крестенсен дар асари маъруфи худ «Каёниён» чунин менависад: ...Метавон ин сарзамин (Сакавастан)-ро дар самти шимол, дар сари роҳи Туркистон ба сӯи Чин донист, яъне ҳамон тараф, ки Кангдижро бояд ҷустуҷӯ кард». Юсти - донишманди аврупоӣ, ки дар ин бобат таҳқиқот анҷом додааст, чунин менависад: «Ба назар мерасад ин маҳал, ки чиниҳо низ онро таҳти исми Канг мешинохтанд ва як қисм бихишти рӯи замини ориёиён маҳсуб мешудааст, ба воситаи як даста аз ориёиён дар васати хоки Тӯрон, дар тарафи шимоли Сирдарё барпо шуда буд». Самюэл Нюберг – авестошиноси шведӣ исмҳои ҷуғрофии зикргардидаро мавриди таҳлил қарор дода, онҳоро муқаддасоти ибтидоии дини зардуштия медонад ва онҳоро дар гирду атрофи дарёи Сир ва бахусус сарғаҳи он қарор медиҳад. Дар Фарвардиняшт (банди 120) ба фурӯҳари (рӯҳи) Явишта-яке аз писарони Фриёна, ки тӯронӣ буда, аз дӯстони наздики Зардушт шумурда шудааст, дуруд фиристода шудааст. Дар «Додистони дениг» (боби 90 бандҳои 1-3) ҳамин Явишта аз ҷовидонҳои мазҳабии дини

маздаясно ва яке аз подшоҳони Хванирас сабт гардидааст. Муҳаққиқи тоҷик Ҳ.Мӯминҷонов номҳои ҷуғрофии зикргардида ва теъдоди зиёди дигари номҳои мундариҷ дар Авесторо мавриди таҳлилу таҷзияи ҳамаҷониба қарор дода, аксари онҳоро марбут ба Осиёи Марказӣ медонад ва чунин мешуморад, ки шахру навоҳӣ ва маҳалҳои муқаддаси дини маздаясно дар Осиёи Марказӣ ва Осиёи Миёна қарор доранд. Донишманди дигари тоҷик, профессор Ю.Ёқубов, ки дар мавзӯи Тӯрон тадқиқотҳое анҷом додаст, ҳудуди Осиёи Миёна ва гирду атрофи онро сарзамини Тӯрон ҳисоб мекунад.

Аз фикру мулоҳиза ва санаду далелҳои боло чунин хулоса кардан мумкин аст: Ҳамвориҳои Тӯрон, ки дар шарқи баҳри Арал ва ду ҷониби соҳили дарёи Сир қарор дорад, маҳалли исботшудаи зиндагонии қабилаҳои ориёӣ шуморида мешавад. Самти шарқ моро ба доманаҳои кӯҳҳои Помир, Тиёншон то ба Хутан мерасонад. Ориёвӣ низ дар ҳамин ҳудуд қарор дошта, ишораҳои норавшани матнҳои Авесто ва сарчашмаҳои паҳлавӣ минтақаҳои мутазаққираро яке аз бахшҳои марказии Хванирас муаррифӣ мекунад.

Дар бораи фарғарди аввали Вандидод, ки дар он 16 сарзамини аввалину бехтарини офаридаи Аҳуромаздо зикр шудааст, солҳои тӯлонист, ки дар атрофи он донишмандон мубоҳиса мекунанд. Нисбати ин ки муносибатҳо дар баробари Авесто гуногун аст, мавҷею ҷобаҷогузориҳои ин сарзаминҳо дар харитаи ҷуғрофӣ низ мухталиф мебошад.

Дар Вандидод кишварҳо бо назму тартиби зерин оварда шудаанд: «Нахустин сарзамин ва кишвари неке, ки ман Аҳуромаздо офаридам, Айрияна Ваеҷа (Ориёвӣ) буд, бар қаронаи дарёи неки Даития. Онгоҳ Аҳримани маргофарин омада, осеби аждаҳоро биофарид ва зимистони девофаридаро ба ҷаҳон ҳастӣ бахшид. Дар он ҷо даҳ моҳ зимистон аст ва ду моҳ тобистон ва дар он ду моҳ ҳам ҳаво барои об, хок ва дарахтон сард аст. Зимистон бадтарин осебҳоро дар он ҷо фуруд меоварад; дуҷумин сарзамини неке, ки ман – Аҳуромаздо офаридам, сарзамини Суғд буд. Пас Аҳримани маргофарин омада, осеби ҳашароти «скаитя»

-ро офарид, ки марг дар галаи говон ба вучуд овард; сеюмин сарзамин ва кишвари некӣ, ки ман – Аҳуромаздо офаридам, Марви нерӯманду пок буд. Пас Аҳримани маргофарин омада, осеби «хоҳишҳои гуноҳолуд»-ро биофарид; сарзамини чорум ва кишвари неке, ки ман – Аҳуромаздо офаридам, Балхи зебои парчамафроста буд. Пас Аҳримани маргофарин омада, балои «бровара»-ро паид овард; панҷумин сарзамин ва кишвари неке, ки ман Аҳуромаздо офаридам, Нисояи миёни Балх ва Марв буд. Пас онгоҳ Аҳримани маргофарин омада, гуноҳи «сустбоварӣ»-ро офарид; шашумин сарзамин ва кишвари неке, ки ман – Аҳуромаздо офаридам, Ҳирот ва кӯли он буд. Он гоҳ Аҳримани маргофарин омада, гуноҳи «Сиришку нолаю фиғон»-ро паид овард; ҳафтумин сарзамин ва кишвари неке, ки ман – Аҳуромаздо офаридам, Ваекеретаи бадсоя буд. Онгоҳ Аҳримани маргофарин омада, парии «Хненсаити»-ро офарид, ки ба Гаршосп пайваст; ҳаштумин сарзамини неке, ки ман – Аҳуромаздо офаридам, Урваи дорои чарогоҳи фаровон буд. Он гоҳ Аҳримани маргофарин омада гуноҳи «хукмронии ситамгарона»-ро ба вучуд овард; нӯҳумин сарзамин ва кишвари неке, ки ман - Аҳуромаздо офаридам, Хнента дар сарзамини Вехркона (Гургон) аст, онгоҳ Аҳримани маргофарин омада, гуноҳи набахшудани «Наруваепа»-ро офарид; даҳумин сарзамин ва кишвари неке, ки ман – Аҳуромаздо офаридам Харахвайтии зебо буд. Он гоҳ Аҳримани маргофарин омада, гуноҳи набахшидани «Ба ҳоксупории мурдагон»-ро паид овард; ёздаҳумин сарзамин ва кишвари неке, ки ман – Аҳуромаздо офаридам, Ҳазтумант (Ҳилманд)–и роюманду фараҳманд буд. Он гоҳ Аҳримани маргофарин омада, ҷодугарии зиёноварро офарид; дувоздаҳумин сарзамин ва кишвари неке, ки ман – Аҳуромаздо офаридам, Рай буд, ки се сарвар дар он фармонравоянд. Онгоҳ Аҳримани маргофарин омада, гуноҳи «бедор кардани сустбоварӣ»-ро офарид; сёздаҳумин сарзамин ва кишвари неке, ки ман – Аҳуромаздо офаридам, Чахраи нерӯманду пок буд. Онгоҳ Аҳримани маргофарин омада, гуноҳи набахшудани «мурдасӯзон»-ро офарид;

чордахумин сарзамин ва кишвари неке, ки ман – Ахуромаздо офаридам, Варенаи чоргӯша буд, ки Фаридун – дарҳамкӯбандаи Ажидаҳока (Заҳҳок) дар он зода шуд. Онгоҳ Аҳримани маргофарин омада, моҳонаи ноҳинҷори занон ва бедодгари фармонравоёни бегонро падида овард; понздаҳумин сарзамин ва кишвари неке, ки ман – Ахуромаздо офаридам, Ҳафтрӯд буд. Онгоҳ Аҳримани маргофарин омада, дар он ҷо осеби «Дахшча» ва гармои сахтро офарид; шонздаҳумин сарзамин ва кишвари неке, ки ман – Ахуромаздо офаридам, сарзамини атрофи рӯди Рангҳа буд, ҷое, ки мардумони бе сарвар зиндагӣ мекунанд. Онгоҳ Аҳримани маргофарин омада, ба ҷаҳон зимистони девофарида овард».

Аз як сӯ, аз худи матн маълум мешавад, ки то ҳанӯз баъзе калимаҳои он номаълум боқӣ мондааст. Аз ҷониби дигар бо вучуди он, ки чанд номи ҷуғрофии аввали он маълум ва мавқеияти ҷуғрофии онҳо муайян аст, мубоҳиса дар атрофи ҷобаҷогузориҳои номҳои дигар дар харитаи ҷуғрофӣ идома дорад. Махсусан ин мушкилот пас аз сарзамини шашум оғоз мешавад. Осебу балои офаридаи Аҳриман, ки мушаххасоти сарзаминҳоро ташкил медиҳад, зидду нақиз буда, ҳамчунин мушкилоти мавҷудро ҳал карда наметавонад. Сарфи назар аз инҳо илми муосир дар бораи сарзаминҳои номбаршуда маълумоти муайяне ҷамъоварӣ намудааст.

Сарзамини аввалини офаридаи Ахуромаздо Айрияна Ваеҷаҳ (Ориёвӣ) аст. Нисбати ин, ки ин сарзамин ватани аввалини ориёӣҳо будааст, дар тамоми бахшҳои Авесто бисёр тавсиф шудааст. Он дар матнҳои Авесто дар шакли Айрияна Ваеҷа воқеъ дар соҳили дарёи Даитя омадааст. Ҷолиб аст, ки тамоми тафсилоти ҷараёни офариниши Ахуромаздо дар ҳамин сарзамин сурат гирифта, дар ҳамин ҷо зиндагиро ба сурати гиёҳӣ ба вучуд овард, дар ин ҷо Гови якто ва Инсонӣ Нахустин – Каюмарсро офарид. Говро дар соҳили рости дарёи Даитя, инсонӣ нахустинро дар соҳили чапи он. Дар ҳамин ҷо ҷамъомади Ахуромаздо бо эзидон ва фариштагон, дар ҳамин ҷо маҷлиси Ҷамшед бо инсонҳои бехтарини ҷаҳон сурат гирифт. Дар ҳамин ҷо Ахуромаздо

Чамшедро дар бораи тӯфони шадид огоҳ кард ва ба ӯ дастур дод, ки ҷиҳати ҳифзу нигоҳдории намунаҳои беҳтарини одам, ҳайвон ва растанӣ Вара (қой, ғор, шаҳр) бисозад. Ин Вара, ки бо номи Вараҷамкард маъруф аст, дар ҳамин ҷост. Волидайнӣ инсонҳои муосир, тамоми намунаҳои ҳайвоноти судманд дар ин ҷо падидор гардиданд. Тавре ки дар боло зикр гардид ва тамоми сарчашмаҳои паҳлавӣ таъкид мекунанд, хонаи падари Зардушт дар теппае дар соҳили дарёи Дориҷа – шохоби дарёи неки Даитя дар Ориёвич қарор дошт. Муколамаҳои паёмбари ориёӣ бо Худованди Бузург Аҳуромаздо ва амшоспандон дар ин ҷо ба амал омада, Зардушт дар ин ҷо ба паёмбарӣ баргузида шуд.

Чунин сарзамини зебо ва пурфайз, ки ориёӣҳо дар он ҷо бори нахуст бори иқомат афганда, ном бароваранд, маҳорату истеъдоди фавкуллодаи худро истифода намуда, барои худ ватани ормонӣ ва афсонагун ба вуҷуд оварданд, дар он ҷо тамаддуни зебою нотақрор падида оварда, барои саросари ҷаҳони куҳан намунаи ибрат гардиданд ва теъдодашон зиёд гардида, гурӯҳе ба ғарб, гуруҳе ба шарқ ва гурӯҳе ба ҷануб раҳсипор гардиданд, дар кучо аст? Оё мавқеияти Ориёвич (ав. Айиряна Ваеҷа)-ро муайян кардан мумкин аст?

«Минӯи хирад» (боби 44, бандҳои 17-20) менависад: Ва деви зимистон дар Ориёвич тавоно аст ва дар дин пайдост, ки дар он ҷо даҳ моҳ зимистон ва ду моҳ тобистон аст ва ин ду моҳи тобистон ҳам сард аст барои об, замин ва гиёҳ. Ҳамин сарчашма (боби 62 банди 12-14) менависад: «Кангдиг дар сарҳади Ориёвич аст». Канг шаҳрест, ки аз тарафи Сиёвуш – писари Кайковус дар сарзамини Тӯрон, ҳангоми подшоҳии Афросиёб сохта шудааст. Дар маъҳази мутазаққира (боби 62 банди 31) чунин омадааст: «Гупатшоҳ дар Ориёвич андар кишвари Хванирас аст». Маълум аст, ки Гупатшоҳ лақаби Ағрирас – бародари Афросиёб буда, сарзамини ҳукмронии ӯ дар ҳудуди Тӯрон мавқеият дошт. «Додистони дениг» (боби 90 банди 4) низ маълумоти мушобеҳе медиҳад: «Салтанати Гупатшоҳ дар мамлакати Гупат, муҷовири Ориёвич дар канори оби Даитя мебошад».

Чун дар он замон сарзамини подшоҳии Эрон аз Тӯрон ҷудо буд, дар китоби Динкард (китоби 9 боби 16 сатри 14) чунин омадааст: «Гупат дар мамлакати хориҷа аст». Зоҳиран, ин сарчашма зери мафҳуми мамлакати хориҷа мамлакати Тӯронро дар назар дорад. Бундаҳишн (боби 29 банди 5) дар ин мавзӯ далелҳои навоарда, маълумоти моро пурратар мегардонад: «Ағрирас писари Пашанг дар мамлакати Сакавастан (ё Саукавастан) аст ва ўро Гупатшоҳ хонанд». Ин сарчашма дар боби 29 банди 13 мавқеияти Тӯронро боз ҳам дақиқтар мекунад: «Мамлакати Сакавастан дар сари роҳи Туркистон ба сӯи Чин воқеъ аст».

Аз далелҳои боло чунин хулоса кардан мумкин аст, ки Тӯрон яке аз бахшҳои муҳими Ориёвӣ буда, дар сари роҳи Туркистон ба сӯи Чин қарор дорад. Пурдовуд дар бораи сарзамини ориёӣҳои бостон чунин ақида дорад: «Ин мамлакат (Ориёвӣ) ва рӯдаш (Даитяи нек)-ро дар ҳамон ҳудуде, ки сарзамини достони миллии ва дини маздаёсно аст, бояд тасаввур кард. Мамолике, ки имрӯза Туркистони Руссия номида мешавад ва тамоми мамолики шимоли шарқӣ ва шарқии Эрон ва дар ҷузъи он қисмате аз хоки Афғонистон сарзамини нашъунамои дини зардуштӣ аст ва ҳамин мамлакатҳо низ сарзамини достони миллии мо ва майдони қорзори ялону номварон аст».

Сарфи назар аз ин донишмандони ғарбӣ дар бораи ватани ибтидоии ориёӣҳо ақидаҳои мухталиф иброз доштаанд. Қолиб аст, ки ҳазор сол муқаддам муҳаққиқони исломӣ бо истифода аз маълумоти Авесто ва бидуни таваҷҷӯҳ ба далелҳои Таврот ва Қуръони шариф, Хоразмро хостҳои ориёӣҳо таъин карда буданд. Берунӣ ва Хоразмӣ аз ҷумлаи чунин донишмандон мебошанд. Эдуард Мейер – муҳаққиқ ва муаррихи олмонӣ бахшҳои шимолии баҳри Сиёҳ ва Хазарро ватани аввалини ин қабिलाҳо дониста, чунин мешуморад, ки баъдан онҳо то ба кӯли Арал интишор пайдо карданд. Донишманди дигари олмонӣ профессор Хирт дар аввали асри XX Аврупои Марказиро ватани ибтидоии ориёиён муайян карда буд.

Дар солҳои охир бо рушди ҷашмиги забониносии муқоисавӣ, антропология ва бахусус вусъати кӯшишҳои бостоншиносӣ масоҳати дид ва пешгӯии донишмандон васеъ шуда, таваҷҷӯҳи аксари онҳо ба масоҳати муайяни ҷуғрофӣ нигаронида шуд. Аз Макс Мюллер – ведашиноси маъруфи олмонии охири асри XIX сар карда то аксари донишмандони XX аврупоӣ Осиеи Марказӣ ва минтақаҳои гирду атрофи онро ҳамчун хостгоҳи ориёӣ интихоб кардаанд. Ба фикри Дарибу Жубенвил – донишманди франсавӣ чунин минтақа ҳавзаҳои дарёҳои Сайхуну Чайхун, Отто Шредер – донишманди олмонӣ ва Чайлд Гордон – олими англис – ҷануби Руссия, профессор Мултон ҷануби шарқии Руссия мебошад. Ҳ.Ломмел - шарқшиносӣ олмонӣ ва мутахассиси тамаддуни ҳиндуэронӣ аз истилоҳоти ведаӣ ва адабиёти қадими ҳиндугерманҳо натиҷа мегирад, ки маҳалли аввалини зиндагии ориёӣ дар замони тадвини таронаҳои аввалини Ведаҳо бояд дар минтақаи сард буда, нуру ҳарорати оташ таъсири лаззатбахше барои ин мардум дошта бошад. Вай аз пажӯҳишҳои худ ба ин натиҷа мерасад, ки имкони ҷануби Руссия беш аз ҳар нуқтаи дигар аст.

Ҳ.Кипперт Ориёвичро дар машиқи шимолӣ дар ҳудуди Фарғона ва Кӯҳистони муосир доништа, менависад, ки дарёи Даитя, ки дар Авесто дарёи Ориёвич аст, руди Зарафшон мебошад. Тил низ Ориёвичро дар шимолу шарқ доништа, чунин менигорад: Ориёвич бино ба тартибе, ки дар фарғарди аввали Вандидод омадааст, нахустин иқоматгоҳи ориёӣ аст. Онҳо баъдан аз он ҷо рафта ба Суғд, Марв, Балх, Нисо, Ҳирот, Кобул, Ҳилманд дастандозӣ карданд ва пас аз он ба мамолики Эрон рӯй оварданд. Профессор Олмстед, Смит – донишмандони англис, Нюберг-донишманди шведӣ, профессор Винклер-донишманди олмонӣ минтақаҳои ҷануби Руссия ва бахшҳои шимолии Осиеи Марказӣ ва навоҳии кӯли Аралро хостгоҳи ибтидоии ориёӣ медонанд. Донишманди шведӣ Нюберг дар ин бобат чунин мегӯяд, ки сарзамини Ориёвич дар шимолӣ Суғдиёна ва Марғиёна мавқеият дорад.

Мэри Бойс – менависад: «Матнҳои Авестои куҳан, яъне Готҳо ва ду мантра (тарона)-и муваҷҷаз ва Яснои ҳафтхот дорои ишораҳо ва маълумоти гаронбаҳо ва боаҳамият дар бораи ҷомеаест, ки Зардуштро дар домани худ парваронда буд. Ҷомеае, ки худро аз назари наҷодию қавмӣ ошкоро яккадасту якпорча медид. Ба қавмҳои бегона ва ғайриориёӣ ишорае надорад. Чанд исми хос, ки дар он омадааст, ҳама оҳанги ориёӣ доранд. Бархилофи поре аз дугонагиҳои боварӣ ва ақидатӣ ба назар меояд, ки ибодат ва дин бунёди муштарак доштааст. Тавре ки мушоҳида мегардад, ҷамъият назми устувор дорад, ки муқаррар ба он ишора мешавад. Воҳидҳои он ба тартиб иборатанд аз хонавода (ҳаёту), ободӣ (варазана), тоифа (аиряман) ва сарзамине, ки онро тоифа аз худ медонад – даҳю. Намедонем, оё Айрияна Ваеҷаро як даҳю медонистанд ва ё сарзамине мураккаб аз чанд даҳю иборат буд». Ба ҷиҳати иқтисодии зиндагии қавмҳои ориёӣ дахл карда, ба суҳанони худ чунин идома медиҳад: «Чаҳорпоёне, ки зикр шуд (гов, асп), ба иловаи ғўсфанду буз, ки аҳамияти иқтисодӣ доштанд, муддатҳои дароз буд, ки дар саҳроҳои Осиёи Марказӣ аҳли шуда буданд. Аз ҳазораи 3 то м. истифода аз гову шутур барои кашондани аробаҳое, ки чархҳои гирд доштанд, дар Осиёи Марказӣ расм шуда буд. Аммо дар ҳаволии соли 1800 то м. буд, ки гардуна (фойтун) таҳаввул ёфт ва ихтироъ шуд. Василай нақлиёти босуръаттар, ки чархҳои миладор буд ва асп онро мекашонд ва дар шикор, мусобиқа ва ҷанг истифода мегардид».

Ю.Якубов менависад, ки ватани ибтидоии ориёӣҳо ба ғайр аз Осиёи Марказӣ, бахшҳои шимолии баҳри Сиёҳ, болооби дарёи Волга, Сибири ғарбӣ ва кӯҳҳои Олтойро дар бар мегирифт. «Осиёи Марказӣ яке аз қисмҳои он ба шумор мерафт. Бесабаб нест, ки номи Ориён Вейҷ ба тариқи хеле кӯтоҳшуда – Айваҷ – дар ноҳияи Қубодиёни Тоҷикистон то имрӯз вуҷуд дорад. Забоншиносон ақидае доранд, ки калимаи Айваҷ ҳамон Ориён Вейҷи авастой аст».

Муҳаққиқи дигари тоҷик Ҳ.Мӯминҷонов дар асоси истифодаи матнҳои Авесто, Ведаҳо, сарчашмаҳои паҳлавӣ, тадқиқотҳои

гуногун ва муқоисаи онҳо бо флора ва фауна, топография ва топонимикаи имрӯз ба чунин ақида омадааст, ки Ориёвиҷи ибтидоӣ масоҳати нисбатан маҳдудеро дарбар мегирад; «Агар Айрияна Ваеҷа – хостгоҳи ориёӣҳо дар ибтидо фақат ҳудуди доманоҳи кӯҳҳои Тяньшан то ба Хутан ва кӯҳҳои Олтойро дар бар гирад, баъдан он то ба дарёҳои Урал, Қазоқистони муосир ва водиҳои Фарғонаю Зарафшон имтидод пайдо кардааст». Ба андешаи ӯ, бо мурури замон, вақте ки онҳо пешрафт карда, афзоиш ёфтанд, зина ба зина интишор пайдо карда, ба саросари Хванираса (Эроншаҳри бостон) густариш ёфтанд. Академик Н.Неъматов «Айрана ваеҷа»-ро минтақаи бузурги Евразӣ медонад, ки шомили манотиқи ҷангалу саҳроии байни Олтой ва Карпат дар шимол, навори бузурги сиёҳ аз доманаи ғарбии Ҳимолой то Загрос дар ҷануб ва дар байни онҳо: Ҳамаи Тиёншон, Помиру Олой ва Ҳиндукуш, фалоти Эрон, Ҳамвории Омую Сирдарё ва Туркистон буд.

Сарзамини дуюме, ки дар фарғарди аввали Вандидод номбар шудааст, Сугда аст. Сугда ҳамон калимаи муосири Суғд аст. Номин сарзамин дар Авеста дар ду шакл оварда шудааст: Суғд ва Гава. Тавре ки дар Бундаҳишн (боби 20 банди 8) омадааст, номи сеюми он дар паҳлавӣ Сурук аст. Дар он ҷо чунин омадааст: «Ман боз меғӯям, ки Аранг рӯде аст ва дар хусуси он гуфта шудааст, ки он аз Албурз меояд ва ба мамлакати Сурук меравад ва дар он ҷо онро (Оми) меноманд». Чун ин сарчашма дар боби 15 банди 29 Суғд ва Сурукро яке донистааст, аз матни боло чунин бармеояд, ки сухан дар бораи Суғд ва дарёи он Зарафшон меравад. Ин ном дар банди панҷуми фарғарди аввали Вандидод дар шакли Суғд ва дар банди 14 Мехряшт дар ҳар ду шакл, яъне Суғд ва Гава омадааст. Нисбати ин ки калимаи Гава дар забони авестой мафҳуми фаровон дорад, донишманди франсавӣ де Ҳарле мӯътақид аст, ки Гава бояд пойтахт ва маркази ҳукумати суғдиён бошад. Суғд бештар дар шакли Суғза-шайа истифода шудааст, ки маънии сарзамини буду боши суғдиёнро медиҳад. Ин ном дар катибаҳои подшоҳони ҳахоманишӣ дар Беҳсутун дар шакли Сугуда омадааст.

«Донишномаи Эрони бостон» дар бораи ин сарзамин чунин маълумот медиҳад: «Суғд дар асри бостон аз сӯи шарқ ва шимол ба саҳрои Сибир ва Муғулистон ва аз ғарб ба Хоразм ва аз ҷануб ба Балх (Бохтар, Бактрия) ҳаммарз буд. Куҳантарин сарзамини шинохташудаи ориёиён, ки дар он ҷо бинои тамаддун ва шахрҳои ободеро ниҳоданд, ки соҳаи ҷаҳонӣ пайдо кард ва ҳатто то садаҳои панҷуму чоруми ҳиҷрӣ низ ончунон шӯҳрате дошт, ки ғавҳари дурахшони Шарқ номида мешуд. Мардонаш далеру ҷанговар буданд. Ҳангоме ки Искандар Дорони III-ро шикаст дод ва ба сӯи Ховар равона шуд, суғдиҳо буданд, ки дар баробараш мардона истодагӣ карданд. Чун суғдиҳо мағлӯб шуданд, бо саркашиҳо ва муқовимати мусбат корро бар мақдунӣён ва муздурони юнонии онҳо чунон танг сохтанд, ки Искандар дастур ба қатлиомми ваҳшатноке дод. Сардороне, чун Спитабатес ва Оксиартес муқовимат ва рашодаташон дар таърих машҳур аст». Мувофиқи маълумоти ин китоб дар миёни садаҳои VI то IV то м. Суғд дар авҷи аҳамият ва қудрату эътибор буда, бо фарҳанги махсуси ориёии худ ҳамчун машъали тобандае будааст. Мувофиқи маълумоти ин сарчашма, дар он давр Суғд яке аз самтҳои чоргонаи дунё ҳисоб мешуд. Авҷи шукӯҳи ҷалоли он дар нимаи дуҷуми қарни сеюми ҳиҷрӣ, дар замони фармонравоии подшоҳони сомонӣ ҳамчунон пойдор монда буд.

Китоби паҳлави «Шаҳристонҳои Эрон» (боби 2 банди 5) дар бораи ин сарзамини бостонӣ чунин маълумот медиҳад: Самарқанд - пойтахти Суғдиёно Кайковус (ав. Кави Усан) ва Сиёвуш (ав. Кави Сиёваршан) пай афғанданд ва Оташи Баҳромро Сиёвуш барпо кард. Дар Самарқанд буд, ки Зардушт ба дарбори Кай Гуштосп омад ва он ҷо бо хоҳиши шоҳ Авесторо лавҳаҳои заррин нақш кард ва дар ҳазонаи маъбад ба амонат гузошта шуд ва саранҷом Искандари маъён онҳоро ёфт ва нобуд сохт.

Сарзамини сеюме, ки Аҳуромаздо барои ориёиён офаридааст, дар Вандидод дар шакли Мӯру омадааст, ки ҳамон Марв аст. Дар он мардони нерӯманду тавоно зиндагӣ мекарданд, аммо Аҳримани маргофарин дар инҷо чунин

хоҳишҳои гуноҳолуд мисли тамоюли хунрезӣ, бетамкинӣ ва рафторҳои нописанд падид овард. Дар катибаҳои ҳахоманишӣ дар шакли Марғу омада, яке аз сатрапияҳои империяи ҳахоманишӣ будааст.

Ҳамчунон ки Марв дар давраи авестой шаҳри бузургу мутамаддин ва сернуфусу пурҷамъият буд, дар давраҳои исломӣ низ пойтахти минтақаи васеи ҳукумати Хуросон ба шумор мерафт. «Худуд-ул-олам», ки яке аз аввалин асарҳои ҷуғрофӣ ба забони тоҷикӣ буда, дар асри X таълиф шудааст, дар бораи Марв менависад: «Шаҳри бузург аст ва андар қадим нишасти мири Хуросон он ҷо буд ва акнун ба Бухоро нишинад, ҷои бо неъмату хуррам ва дорои қалъааст, ки онро Таҳмурас бунёд кардааст. Андар вай кӯшкҳои бисёр ва ҷои хусравон будааст. Андар ҳамаи Хуросон шаҳре нест, ки чунин бозори некӯ дошта бошад». Муаллифони фарҳангҳои асри миёна ин шаҳро хостгоҳи маъруфтарин хирадмандони Шарқ донистаанд. Бино ба маълумоти онҳо ватани Барзавейҳи табиб, Бузургмеҳр, Борбади мутриб шаҳри бостонии Марв аст.

Сарзамини чорум ва кишвари неке, ки Аҳуромаздо офарид, дар Авесто Бохзи номида шуда, имрӯз ҳамон Балх аст. Он ҳамчун Балхи зебо ва дорандаи парчамҳои афрошта тавсиф шудааст. Аммо Аҳриман бар зидди он мӯрчаҳои фаровон ва гиёҳҳои заҳролуд падид овард. Ин ном дар катибаҳои подшоҳони ҳахоманишӣ дар шакли Бахтрӣ омадааст. Юнониён бошанд онро дар шакли Бактриана мешинохтанд. Аломати парчамҳои афрошта, зоҳиран, ишора ба шаҳри низомӣ ё маркази низомӣ будани он аст. Чун аз давронҳои қадим тахтгоҳ ё маҳалли ҳокимнишин будааст, парчамҳояшро дар ҳолати афрошта нигоҳ медоштааст, ки киноя аз ҷанговари мардум ва ҳамеша омода будани онҳо ба ҷангу пайкор аст. Балх аз қадим «Умм-ул-билод» модари шаҳрҳо хонда мешудааст. Саид Нафисӣ дар китоби «Аҳвол ва ашъори Рӯдакӣ» (ҷ 1 с. 152-163) дар бораи мавқеияти ин шаҳр ва аҳамияти он дар даврони бостон менависад: «Ба ҳамин ҷиҳат ин ноҳия аҳамияти бисёр дар робитаи давлатҳо дошт, зеро ягона роҳи хушкӣ дар миёни Осиёи Ғарбӣ ва

Ҳиндустон, аз як сӯ, ва Тотористону Чин, аз сӯи дигар, буд. Дар ҳамон ноҳия буд, ки нахуст миллати ҳандуорӣ дар он ҷо мутаваққиф гашт ва пас аз гузаштан аз сарзамини кӯҳистонии шимолу шарқӣ ба Эрон омад ва наҷоди эронии имрӯзро ташкил дод ва низ ҳамон ноҳия сарчашмаи бисёре аз ақидаҳои айнии Зардушт буд. Шаҳри Бактрия, ба қавли муаррихони қадим, пойтахти ин иёлат буд ва онро қадимтарин шаҳрҳои қаҳон медонистанд ва онро модари шаҳрҳо лақаб дода буданд. Маъмулан дар ҳар чиз иёлати Бохтар бо иёлати Суғд, ки дар миёни Чайхуну Сайхун буд, дӯш ба дӯш роҳ мерафт ва дар ҳар коре ҳамдостон ва ҳамёр буд ва ҳарду ноҳияро Куруши Кабир ва Искандари Мақдунӣ бо ранҷу заҳмати фаровон фатҳ карданд». Муаллифи «Донишномаи маздаясно» менависад: Чанде аз муаррихон созандаи Балхро Лӯхросп ва гурӯҳи дигар Искандар донистаанд. Балх сарзамине будааст, ки Зардушт дини худро ба Кай Гуштосп арза кард. Мирхонд дар «Равзат-ус-сафо» менависад, ки оромгоҳи Тахмураси девбанд дар Балх аст. Масъудӣ маълумот медиҳад, ки Кайковус пойтахти худро аз Ироқ ба Балх интиқол дод. Аз Лӯхросп ба баъд сӯхбат аз пойтахт - Истахр нашуда, балки Балх пойтахти Эрон аст. Дини Буддо низ аз Ҳинд ба он ҷо омад ва теъдоди зиёди маъбадҳои буддой бунёд гардиданд, ки маъруфтариини онҳо маъбади Навбаҳор мебошад. Вале маъбади буддоии Навбаҳорро набояд ба оташкадаи маъруфи Балх яке донист. Балх дар замони Сосониён, тавре ки Масъудӣ зикр намудааст, оташкадае дошт, ки аз бузургтарин оташкадаҳои зардуштиён будааст. Раиси мубадони онро Бармак мегӯфтанд ва Бармакиҳо аз насли ӯ буданд ва ин мақомро аз замонҳои бостон ба дӯш доштанд. Деворҳои оташкадаи Навбаҳорро бо ҷавоҳири гаронбаҳо ораста ва пардаҳои зарбофта ба рӯи деворҳои он кашида буданд. Аксаран, бахусус дар мавсими баҳор, гулҳои бисёр бар он мениҳоданд ва ба ҳамин ҷиҳат Навбаҳор хонда мешуд. Дар ҳамин давра буд, ки аз ҳар сӯ ба ин ҷо зоирон мешитофтанд. Бар фарози оташкада гунбади бузурге афрошта буданд, ки атрофи он 360 хучра дошт, ба андозаи

хизматгузори оташкада, ки ҳар кадом як рӯз дар хизмати маъбад қарор мегирифт ва боқимондаи сол осуда буданд. Болои гунбад парчамҳое, аз порчаҳои абрешимӣ афрошта буданд, ки ҳангоми вазиши бод ба ҳар сӯ ба алвонҷ мебаромад. Чандин бут ва аз он ҷумла бути аъзам он ҷо вучуд дошт ва аз Кобул, Ҳинд ва Чин мاردуми бисёр ба зиёрат шитофта, пас аз он ки дар баробари бут сачда мекарданд, дасти Бармак, нигоҳбони бузургро мебӯсиданд. Заминҳои атрофи Навбаҳор ба масоҳати ҳафт фарсах вақфи ин оташкада буд ва хароҷоти калони оташкада аз даромади ҳамин заминҳо таъмин мешуд. Дар замони Усмон Ибни Аффон, ки Аҳнаф бинни Қайс Хуросонро фатҳ кард, оташкадаи Навбаҳор хароб гардид ва аҳолии он марзу бум ба дини ислом даромаданд. Бино ба маълумоти ҳамин маъхаз, дар китоби «Фазоили Балх», ки соли 1350 ҳиҷрӣ тавассути Абдулҳай Ҳабибӣ нашр гардидааст, омада, ки дар ин ҷо то садаи VII ҳиҷрӣ оромгоҳи Зардушт мавҷуд будааст.

Сарзамини панҷуми Маздоофарида Нисоя мебошад, ки миёни Марв ва Балх воқеъ шудааст ва Аҳриман бар зидди он балою гуноҳи шаққу тардидро ба вучуд овард. Мутобиқи ҳафриётҳои бостоншиносие, ки гузаронида шудааст, шаҳри Нисоя яке аз марказҳои бузурги замони қадим буда, дар 18-километрии шимоли ғарби Ашқобод - пойтахти Туркманистони муосир қарор дорад. Ричард Фрай ин шаҳро на танҳо яке аз шаҳрҳои бузургтарини Осиёи Марказии даврони бостон, балки зодгоҳи яке аз қабилаҳои бузурги саккой-парнҳо ҳисоб мекунад. Тоҷгузорию поягузори силсилаи подшоҳони империяи Ашконӣ Аршак маҳз дар ин ҷо сурат гирифтааст. Империяи Ашконӣ (252 то м. - 222 мелодӣ) тавре ки зикр шуд, яке аз давлатҳои бузурги ҷаҳони бостон буда, бо империяи Рими қадим муқобилати шадид дошт. Нисо аз давраи подшоҳи дуюми силсилаи Ашконӣ-Тиридот (248-214 то м.) пойтахти мамлакат будааст.

Сарзамини шашуми Маздоофарида Ҳаруя номида шуда, ки ба иттифоқи орои донишмандон Ҳирот шинохта шудааст. Чун Аҳуромаздо онро офарид, Аҳриман низ дар он ҷо болои жолаи шадид ва фақр падид овард. Болои овардаи

Аҳриманро донишмандон ба таври гуногун тарҷума кардаанд: сирешк ва нолаю фгон, офати пашша ва ғайра. Дар катибаҳои подшоҳони ҳахоманишӣ дар шакли Ҳарайва омадааст. Имрӯз ин сарзамин дар ҷониби шимоли ғарбии Афғонистон мавқеият дорад. Муаллифи «Донишномаи Эрони бостон» дар бораи ин шаҳр менависад: «Дар замони бостон Ҳирот мисли Балх, Марв, Нисоя, Хоразм, Суғд, Кобул ва Гургон аз кишварҳои бузург ба шумор намерафт, балки аҳамияти он дар даврони исломӣ мебошад ва аз шаҳрҳои маъдудест, ки ҳатто дар замони муғулон шӯҳрату эътибори фаровоне дошт»

Тавре ки Ибн Ҳавқал ва Муқаддасӣ - ҷуғрофияшиносони бузурги асри миёна навиштаанд, Ҳирот шаҳри бузург буда, қалъа ва девори баланде дошт. Дар шимоли шаҳр кӯхистоне буд, ки аз шаҳр ду фарсах фосила дошт. Хоки он қобили зироат набуд. Аз он ҷо сангҳои осиеб ба сангҳои махсус барои сангфарш ба даст меомад. Дар қуллаи яке аз баландиҳои он оташкадаи кӯҳнае дида мешуд ба номи оташкадаи Сирешк, ки дар қарни IV ҳиҷрӣ ханӯз зардуштиҳо ба зиёрати он мешитофтанд. Ободию равнақи Ҳирот то замоне, ки муғулҳо онро истило карданд, боқӣ монда буд.

Сарзамини ҳафтум, ки дар банди 10-уми Вандидод зикр гардидааст, Ваекерета ном дорад. Агар дар таъйини ҳамаи сарзаминҳои дар боло номбаршуда, аксари донишмандон ҳамфикру ҳамақида бошанд, дар муайян кардани аксари сарзаминҳои боқимонда ақидаҳои муҳолифи ҳамдигар баён шудаанд. Атрофи кӯли Ҳомун дар Афғонистон ва ё кули Урумия дар шимоли Эрон Мэри Бойс чунин ақидаҳоро беасос ва ғайриилмӣ медонад. Гурӯҳе аз авестошиносон, ки пайрави равияи суннати маздаясно ҳастанд, Ваекеретаро Кобул ва гирду атрофи он медонанд.

Вале яке аз донишмандони маъруфи фарҳанги ориёӣ, олими шведӣ Ҳенрих Самюэл Нюрберг менависад: ҳафтумин бахш аз сарзаминҳое, ки Аҳуромаздо офарид, Ваекерета буд, ки хорпушт лона дорад. Офати ин сарзамин, ки Анграмайню офарид, зани ҷоду (паирика, ба тоҷикӣ парӣ)-и Хненсаити аст, ки ба Кирисоспа пайваста буд. Ин сарзамин

бо Кирисоспа бастагӣ пайдо мекунад ва чунон ки дидем, ӯ касест, ки худованди Ваю дар Гуза (Яшти 15, банди 28), шоҳае аз рӯдхонаи Рангха, яъне дар бахшҳои пиромуну миёна ва ё болоии рӯдхонаи Сайхун қурбонӣ карда буд. Аз ин рӯ, ман Ваекерета ва суратҳои дигари монанди онро гунае навишта аз вожаи Ваю-Керета - сарзамини офаридаи Ваю, ҷое, ки Ваю ба бартарини худоеён буд, медонам ва онро бо сарзамини Гуза яке медонам. Тарҷумаҳои паҳлавӣ ин сарзаминро дар Кобул ва пиромунӣ он ҷӯстучӯ мекунад, вале ин танҳо тахмин аст. Сабаби он ин аст, ки ин вожа пушти сари Ҳоруя меояд. Зани ҷодуи Хненсаити танҳо дар ҳамин ҷо ёд мешавад. Паирикоҳо аз бовардоштҳои Тӯрони бостон буд. Пайванди Кирисоспа бо чунин мавҷуде бояд аз як даста афсонаҳои тӯронии пеш аз Зардушт ва дар гирди шахсияти ӯ бархоста бошанд». Ба ақидаи донишманди шведӣ, ки барои исботи андешаҳои худ далелҳои боварибахш меорад, Ваекерета бо номи паҳлавони маъруфи ривоятҳои тоҷикии замони бостон – Сомӣ Гаршосп ё Сомӣ Наримон вобастагии ому том дошта, ин сарзамин бояд дар гирду атрофи дарёи Сайхун ҷӯстучӯ карда шавад. Ҳ.Мӯъминҷонов низ Ваекеретаро дар ҳамин минтақа пиндошта, онро бо шаҳри Боткен, ки дар 40 километрии шимолу шарқии Исфара, дар қаламрави ҷумҳурии Қирғизистон қарор дорад, вобаста мекунад.

Ҳаштумин сарзамине, ки Аҳуромаздо барои ориёиён офарид, Урва мебошад. Ин сарзамин саршор аз сабзаҳои фаровон ва чарогоҳҳо доништа шудааст. Дар бораи мавқеияти ин сарзамин донишмандон фикру мулоҳизаҳои гуногун иброз доштаанд. Масалан, Дармстетер Ч, дар асоси ишороти Ҳеродот ба шароити ҳуби кишту қор ва сарсабзии заминҳо дар Бобул, ҳамин минтақа, яъне соҳилҳои дарёи Фуротро сарзамини Урва доништааст. Де Ҳарле мӯътақид аст, ки ин сарзамин бояд дар бахшҳои шарқии Эрони бостон қарор дошта бошад.

Сарзамини нӯҳуми офаридаи Аҳуромаздо Хнента дар Вехрона (Гургон) мебошад. Дар катибаҳои ҳахоманишӣ дар шакли кишвари Варкона ёд шудааст. Юнониён онро

Гиркания меуфтанд. Дар ин минтақа таҳти номи Хнента ё наздик ба он маҳаллае пайдо намешавад.

Замоне ки Дорои I ба таҳти ҳахоманишӣ соҳиб гардид, Парсава (Парфия) ҳудуди заминҳои вилояти ҳозираи Хуросон ва Гарканиро, ки дар соҳилҳои ҷануби шарқии баҳри Хазар қарор дошт, дарбар мегирифт. Шаҳрҳои маъруфи он Кумис аст, ки дар даврони ислом машҳур шуд. Ғайр аз он шаҳри Саддарвозаи Гекатомпил ва Задракарта аз аҳди қадим маъруф аст. Ҳангоми ҳамлаи Искандар ба Эрон (с. 331 то м.) ин кишвар зери фармони сардори эронӣ бо номи Фратафарн қарор дошт. Бо фатҳи ин шаҳр дар ин ҷо ҳокими мақдунӣ бо номи Филиппро интиҳоб карданд. Ин ҳоким дар соли 318 то м. аз тарафи яке аз фармондеҳони Эрон, ки волии Ироқ буд, кушта шуд. Пас аз парокандагии империяи Искандар чанд шаҳр иттиҳод карда, воридаи давлати селевкӣ шуданд.

Кишвари даҳуми офаридаи Ахуромаздо Ҳарахваитии зебо буд. Аҳримани маргофарин дар он ҷо гуноҳи дафни мурдагонро ба вуҷуд овард. Дар катибаҳои даврони подшоҳони ҳахоманишӣ ин ном дар шакли Ҳараувати (дорандаи рӯдҳои фаровон) омада, баъдан шакли Рухро гирифтааст. Чун ҳудуди он дар соҳилҳои Арғандоб дар Афғонистон қарор дорад, ин маҳалро Арғандоб низ мегӯянд. Чун ин минтақа бештар ба Ҳинд наздик буд, дини Зардушт дар миёни мардум камтар маъмул буда, нуфузи динҳои ҳиндӣ бештар буд. Чун заминҳои ин кишвар аз қадим ҳосилхез буд, теъдоди зиёди одамонро бо ғизо таъмин карда метавонист. Ба ифодаи Ҳеродот, дар замони ӯ дар ин сарзамини ғанӣ таманайҳо зиндагӣ мекарданд (китоби сеюм, 93 117). Дар асрҳои 2-1 пеш аз милод қабилаҳои саккай дар баробари Заранг, Бохтар ва Гандҳара ин заминро тасарруф намуда, маскани худ ихтиёр намуданд.

Сарзамини ёздаҳуми офаридаи Ахуромаздо Ҳирманд (ав. Ҳаётумант)-и роҷуманди фараҳманд аст. Аҳримани маргофарин дар он ҷо гуноҳи бузурги сеҳру ҷодуро бавуҷуд овард. Ин калима дар санскрит Ҳетуманд, дар юнони Емимандра ва дар катибаҳои ҳахоманишӣ дар шакли

Заранка (Заранч) омадааст. Нисбат ба ин, ки суннати мазҳаби зардуштӣ кӯли Чаечест ё кули Ҳомунро дар ин минтақа ҷой медиҳад, авестошиносон ба он таваҷҷӯҳи махсусе зоҳир карда, чанде аз онҳо ин сарзаминро хостгоҳи Зардушт медонанд. Вақте ки сакоиҳо асри II-I то м. ин сарзаминро тасарруф намуданд, номи худро ба ин сарзамин доданд ва он ба Сакистон ё Сиистон мубадал гардид. Сарзамини Ҳилманд ё Ҳирманди бостон заминҳои атрофи дарёи Ҳилманд ва кӯли Ҳомунро дар бар мегирифт, ки имрӯз шомили қаламрави Эрон, Афғонистон ва Балучистон аст. Мутобиқи суннати Мазҳаби Сиистон зодгоҳи Рустам ва Сом - паҳлавонони номдори ориёӣ буда, дар даврони Каёнӣён аҳамияти фавқуллодае дошт. Дар даврони ислом Сиистон аз ин ҷиҳат шӯҳрат пайдо кард, ки подшоҳони силсилаи саффорӣ - аввалин муборизони зидди салтанати араб аз ин сарзамин буданд.

Сарзамини дувоздахуми зебои хубе, ки Аҳуромаздо барои ориёиҳо офарид, кишвари Рага аст, ки имрӯз Рай ном дошта, дар кишвари Эрон қарор дорад. Дар катибаҳои Ҳахоманишиён дар шакли Раго омадааст. Дар аҳди бостон ин шаҳр бахше аз кишвари Мод будааст. Дар катибаҳои Ҳахоманишиён маҳз истилоҳи Рага дар Мод омадааст. Дар ҳоти 19 банди 18 ясна Рай ҳамчун ватани Зардушт муаррифӣ шудааст. Ин шаҳр аз қадим яке аз шаҳрҳои обод буда, дар замони ислом низ мавқеияти худро аз даст навода буд. Ибн Ҳавқал менависад, ки баъд аз Бағдод ободтар аз Рай шаҳре дар Шарқ набуд. Мэри Бойс, аввалан, чунин мешуморад, ки ду шаҳри Рага мавҷуд буда, он шаҳри дар Вандидод номбаршуда нест. Сониян, дар бораи яснои 19 банди 18, ки ин шаҳро ватани Зардушт мешуморад, чунин менигорад: "Медонем, ки ҳатто дар давраи сосонӣ низ гоҳе матолиби ҷузъиро дар шароити хос ва бо ҳадафҳои муайян ба Авесто илова мекарданд. Барои ворид кардани матлабҳои нав дар Авесто мебоист аз тариқи иқтибос ё ба таркиби вожаҳои ошно ва истилоҳоти авестой амал кунанд. Бинобар ин вучуди вожаи тақрибан ҳамрешаи Рага ба муғони модӣ имкон дод, ҷумлаи кӯтоҳро таълиф ва вориди

Авесто созанд, то муқаддастарин шаҳр, Рагаи худашонро тасбит кунанд ва онро вориди дуоҳои Ясно намоянд.

Кишвари сиздахуми офаридаи Ахуромаздо, ки дар банди 17 фаргарди аввали Вандидод зикр шудааст, Чахраи нерӯманду тавоно ва поку беолоиш буд. Аммо Аҳриман дар ин ҷо гуноҳи сӯзондани мурдагонро падида овард. Муҳаққиқони ин мавзӯ то ҳоло натавонистаанд мавқеият ва маҳалли ин шаҳро таъин намуда, бо ҷуғрофияи бостонӣ татбиқ диҳанд. Масалан, Дармстетер ин мамлакатро яке аз шаҳрҳои Хуросон, Шпигел шаҳри Чаҳрам ва ғайра тахмин кардаанд. Чахра ба маънии чарх аст. Ба назари ман аз эҳтимол дур нест, ки Чаҳре номи таърихӣ Пули Чархӣ бошад, ки воқеъ дар Афғонистон аст. Аз ин рӯ, ин ноҳияро зодгоҳи мутафаккир ва намояндаи тасаввуфи бузурги асри XIV тоҷик Мавлоно Яъқуби Чархӣ медонанд, ки оромгоҳи ӯ дар канори ҷанубии шаҳри Душанбе воқеъ гардидааст ва мақбараву боғи он ҳоло хеле обод шуда, зиёратгоҳи мардум мебошад.

Сарзамини чордахуми Маздоофарида, кишвари чоргушаи Варена мебошад, ки дар он ҷо Фаридун (ав. Сраетауна) - нобудкунандаи Заҳҳок (ав. Ажи Даҳака) таваллуд гардид. Аммо Аҳриман барқасди офаридаи нек дар ин ҷо як силсила гуноҳҳои нобахшуданиро ба вуҷуд овард. Дар Яшти 5 (Обоняшт, банди 22) ва Яшти 9 (Гӯшяшт, банди 4) Яшти 15 (Ромяшт, банди 7-8) Хушанг ба Аредвисура Анаҳито фариштаи муваккили дарёи Рангҳа қурбонӣ карда, аз ӯ хоҳиш намуд, ки ба ӯ дар ғалаба болои девони мазандарӣ ва дувандони Варена кӯмак намояд. Дар бораи мавқеияти ин сарзамин низ тахмин ва фикру мулоҳизаҳои гуногун баён шудаанд. Баъзе аз донишмандон ин мавзӯро Дайлам ва Гелон дар шимоли Эрони муосир медонанд.

Аммо дар ин бобат Нюберг андешаи дигар ибраз медорад. Мувофиқи маълумоти Авесто, Заҳҳок дар ибтидо подшоҳи сарзамини Бабар буд. Донишманд ин аломатро роҳнамое доништа чунин менависад: «Ҷои он дар сарзамини Бабар, яъне он ҷо ки сарзамини Ажидаҳака буд. Пас он пиромуни рудхонаи Сайхун (Сирдарё) аст, зеро ки бабар ҳайвони муқаддаси Аредвисура Анаҳито буд. Донишманди мазкур

ёдовар мешавад, ки мардуми ин сарзамин ҳамеша якҷоя бо сақоихо зикр мешаванд. Аз ин рӯ, вай ин мамлакатро дар шимоли Суғдиёна ва Бактриёна ҷой медиҳад.

Сарзамини понздаҳум, ки Ахуромаздо барои ориёиён офаридааст, Ҳапта Ҳенду мебошад. Аҳримани маргофарин дар ин ҷо гармои шадид падида овард. Ин ибора дар Ригведа дар шакли Сапта Синдава омадааст. Ибораҳои авестой ва ведой ҳарду мафҳуми Ҳафтруд ё ҳафт дарёро медиҳад. Хусусияти мазкур ва гармои ҳаво, ки мушаххасоти сарзамини мазкур аст, донишмандонро водор кардааст, ки чунин сарзаминро кишвари Ҳинд бидонанд. Вале дар таъйину муаррифии ҳафт дарёи мазкур дар сарзамини Ҳинд дар миёни ведошиносони ҷи ин мамлакат ва ҷи аврупоӣ муҳолифат ва андешаҳои гуногун вучуд дорад. Дар ҳар фехрист номи дарёҳои гуногун ба мушоҳида мерасад, ки баъзан исми дарёҳои мамлакатҳои дигарро низ дарбар гирифтааст.

Мӯминҷонов Ҳ. ақида дорад, ки Ҳафтрӯди (дарёҳои Или, Қаратол, Биён, Оқсу, Лепса, Басканд ва Сарканд) Қазоқистон ва Қирғизистони муосир, ки дар тамоми фарҳангҳои ҷаҳонӣ яке аз марказҳои тамаддуни даврони бостон шуморида шудааст, Ҳапта Ҳендуи авестой ва Сапта Синдаваи ведой мебошад. Ин ақида чунин мерасонад, ки замоне қabilaҳои ҳиндуэронӣ дар як ҷо зиндагӣ карда, дорои решаи воҳиди тамаддун мебошанд.

Ғайр аз ин бояд тазакур дод, ки ин минтақаҳо то истилои муғул аксаран мардуми ориёӣ буда, дар ин минтақаҳо тоҷикон то имрӯз боқӣ мондаанд ва ба ҳунармандию касибӣ бештар шугл меварзанд. Онҳо гузаштагони худро сокинони бумӣ ва доимии он ҷойҳо медонанд.

Сарзамини шонздаҳуми Маздоофарида сарзамини обшори канори дарёи Рангха мебошад, ки дар он ҷо мардум бе подшоҳ зиндагӣ мекунанд. Аҳримани маргофарин дар ин ҷо зимистони шадиди девофаридаро ба вучуд овард. Яке аз унвонҳои дарёи Рангха дар Авесто «аурвант» омадааст, ки тунду тез, ҷолоку тавоно, далеру паҳлавон тарҷума мешавад. Дар Авесто аз ин дарё беш аз ҳама ёдоварӣ ва

тавсиф шудааст. Бартоломе ва Вест ин дарёро афсонавӣ пиндоштаанд. Маркварт мӯътақид аст, ки он дарёи Зарафшон аст. Дармстетер ин рӯдро дарёи Дачла медонад. де Ҳарлез онро бо дарёи Ому татбиқ мекунад. Аммо аксари умдаи донишмандони ин мавзӯ назар ба мушаххасоти он, дарёи Рангҳаи Авесторо дарёи Сир медонанд. Гейгер, Шпигель, Юсти, Нейберг аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Фариштаи муваккили ин рӯди бузург, ки умқи ҳазор қади одамиро дорад (Яшта 14 банди 29), Аредвисура Анаҳито – яке аз худоёни бостониӣ мардуми Тӯрон аст. Дар яшти панҷум дар бораи ин дарё маълумоти мушаххас пайдо кардан мумкин аст. Дар бораи мавқеияти ин дарёи авестой Пурдовуд навишта: «Аз банди 81-и ҳамин яшт метавон фаҳмид, ки Рангҳа дар машриқи Эроншаҳр аст ва эҳтимол дорад, ки Сирдарё бошад, чаро ки Юишта – аз хонадони Фриёни тӯронӣ дар ҷазираи мавҷшикани Рангҳа барои Аредвисура Анаҳито қурбонӣ намуд. Фриёни тӯронӣ ҳамон аст, ки дар Готҳо (яснои 46 банди 12) аз ӯ исм бурда шуда, аз дӯстони Зардушт шумурда шудааст. Эҳтимол хонадону бозмондагони ӯро муносибтар аст, ки дар сарзамини худ, дар хоки Тӯрон қурбонӣ кунанд, то дар канори Дачла...». Дар яшти 15 (Ромяшт, банди 27) Гаршосп – паҳлавони ривоятҳои тоҷикӣ дар соҳили дарёи Рангҳа барои эзиди Ваю назру қурбонӣ анҷом медиҳад. Аз ин дарё дар яшти 10 (Меҳряшт, банди 104), яшти 12 (Рашнуяшт, банҳои 18, 19), яшти 14 (Баҳромияшт, банди 29) ёдоварӣ ба амал омадааст. Дар Бундаҳишн (боби 9, банди 87) омадааст, ки ин рӯд аз кӯҳи Ҳара Березайтӣ битозад ва ба сарзамини Суғд ояд. Донишманди шведӣ Самюэл Нюберг дар бораи мавқеияти ин рӯд чунин менигорад: «Ба далелҳои, ки акнун хоҳад омад, ин номро ман ба сарзамини обрез, пуроби рӯдхонаи Рангҳа бармегардонам, яъне обрезаи рӯдхонаи Сайхун, ки зимнан дар даврони бостон бисёр ҷанубтар аз имрӯз буд, ҷое, ки имрӯз Перовск хонда мешавад, рӯдхонае, ки ба шимолу ғарб меравад ва ба шимолтарин нуқтаи худ мерасад, сипас ба ҷануби ғарб печида ба бистари тақрибан 500 километри

дароз, ки акнун хушк шуда, дар кӯли Арал, тақрибан дар миёнаи соҳили шарқии он мерезад».

Дар Фарвардиняшт пиромуни қавму қабилаҳои ориёӣ маълумоте нухуфтааст, ки дар бахшҳои дигари Авесто дида намешавад. Масалан, дар он чунин омада: «Фурӯҳарҳои мардони покдини сарзаминҳои ориёиро меситоем. Фурӯҳарҳои занони покдини сарзаминҳои ориёиро меситоем. Фурӯҳарҳои мардони покдини сарзаминҳои Туирияро меситоем. Фурӯҳарҳои занони покдини сарзаминҳои Туирияро меситоем. Фурӯҳарҳои мардони покдини сарзаминҳои Саиримаро меситоем. Фурӯҳарҳои занони покдини сарзаминҳои Саиримаро меситоем» (Банди 143); «Фурӯҳарҳои мардони покдини сарзаминҳои Саиниро меситоем. Фурӯҳарҳои занони покдини сарзаминҳои Саиниро меситоем. Фурӯҳарҳои мардони покдини сарзаминҳои Доҳиро меситоем. Фурӯҳарҳои занони покдини сарзаминҳои Доҳиро меситоем». (Банди 144).

Тавре ки дида мешавад, дар ин ҷо сухан дар бораи панҷ қавм, панҷ қабила ё гурӯҳи қабилаҳо меравад; ориёӣҳо, тӯронӣҳо, саиримаҳо, саинӣҳо ва доҳӣҳо. Аз матни боло чунин фаҳмида мешавад, ки ин панҷ қавм ё қабилаҳо дар сарғаху сарчашмаи дини зардуштӣ қарор дошта, дар сарнавишту интишори он мақоми муштарак доранд. Дар ин матн ҳеҷ кадоме аз қавмҳо ҷудо карда нашуда, ҳиссаи баробари ҳамаи панҷ қабилаю қавми ориёӣ махсус хотирнишон карда шудааст. Нуктаи дигаре, ки ҷалби таваҷҷӯҳ мекунад, ёдоварӣ ва зикри махсуси баробарии мардону занон аст. Эҳтироми махсуси ориёӣҳо ба занон, муносибати нек ва бахусус баробарии ҳуқуқи мардону занонро тамоми муаррихони даврони бостон хотирнишон кардаанд. Сарнавишти ин қавму қабилаҳо дар саҳифаҳои рӯзгори таърих чӣ гуна аст, дар кучо зиндагӣ мекарданд ва чӣ осоре аз худ боқӣ гузоштанд? Баъди гузаштани беш аз се ҳазор сол ва ба ин сарзамин сарозер гардидани даҳҳо халқу қавму қабилаҳои дигар, ҷавоб ба ин савол ниҳоят мураккаб аст. Чизе, ки маълум аст, иборат аз он мебошад, ки баҳши пайдору мустаҳками ин қабилаҳо дар сарзаминҳои бобоии

худ боқӣ монда, баҳши дигар ба ғӯшаҳои мухталифи Осиё кӯч бастанд ва баҳши сеюм дар зери фишори мардуми тозаворид бо онҳо омехта шуда, аз саҳифаи таърих нопадид гардиданд.

Муносибат ба ин қавму қabilaҳо, чи дар гузашта ва чи дар даврони муосир ғуногун будааст. Муносибати манфии муаррихони Юнон ва Руми қадимро ба ин сарзамин ва бошандагони он аксари муҳаққиқон хотирнишон кардаанд. Яке аз донишмандони асри XIX-и рус Григорев В.В., ки асоси мустаҳмаи омӯзиши илмӣ таърихи Осиёи Миёнаро дар Руссия поягузорӣ кардааст, дар ин бобат чунин ибрози ақида мекунад: «Масалан, Арриан дар китоби худ «Таърихҳо дар бораи лашкаркашии Искандари Бузург», ки зоҳиран, аз рӯзномаҳои ҳамсафарони Искандар навишта мегирифт, дар бораи фарҳанги пешрафтаи Бохтар, Суғд, Хоразм, ки истиқлолияти худро аз истилогарони мақдунӣ бо далерии часорати мардона муҳофизат мекарданд, оё ақаллан ишорае кардааст? Арриан дар бораи аҳолии ин заминҳо ҳамчун «барбарҳо» сухан ронда, меғӯяд, ки онҳо аз скифҳои бодиянишин фақат бо он тафовут доранд, ки соҳиби шаҳру шаҳракҳо мебошанд. Ҳол он ки мо аз сарчашмаҳои дигар бидуни ягон шакку шубҳа медонем, ки сарзаминҳои номбурда маҳду ғафвораи яке аз тамаддунҳои бостонитарин дар ҷаҳон мебошанд, дорои сармояи беҳтарини ақлонӣ буданд, бо истеҳсолоти худ шӯҳрат доштанд ва бештар аз ҳама бо фаъолияти васеи тиҷоратии худ машҳури ҷаҳон гардида буданд. Дар бораи ҳамаи ин чизҳо мо аз Ҳеродот ҳам маълумоте гирифта наметавонем». Ва дар охир илова мекунад: «Бо ин ҳама, сатҳи бузургии дурахши тамаддуни онҳо ҳаргиз паст намешавад».

Тамоми сарчашмаҳо ҳамаи панҷ қabilaи номбурдaro ориёӣ медонанд. Дар Авесто аз ориёиҳо бисёр зиёд ёдоварӣ ба амал омадааст. Аз ҷумла дар Фарвардиняшт аз бунёдгузор ё нофи дудмони ориёӣ - Каюмарс (ав. Гайомаретана) сухан рафтааст: «Фурӯҳари Каюмарси покро меситоем, нахустин касе ки ба ғуфтору омӯзиши Ахуромаздо ғӯш фаро дод. Аз ӯ

хонаводаи мамлакатҳои ориёӣ ва наҷоди ориё ба вучуд омад». (Банди 87).

Дар ин китоби муқаддас анаря – ғайриориёӣ, бегона гуфта шуда, дар муқобили «аря» истифода гардидааст. Ба гуфтаи Страбон, ҷуғрофиядони юнонӣ, ки дар асри охирини то мелод зиндагӣ мекардааст, ҳамаи ин халқҳо бо як забон, вале лаҳҷаҳои гуногун сӯҳбат мекарданд.

Ривояти ба се гурӯҳ тақсимшавии ориёӣҳо, зоҳиран, решаи бисёр қадимӣ дорад. Яке аз онҳоро, ки марбут ба сақоӣҳо аст. Ҳеродот, дар китоби ҷаҳоруми худ чунин баён мекунад: Аввалин сокини ин сарзаминҳои васеъ шахсе ба номи Таргитай буд. Вай се писар дошт: Липоксаис, Арпоксаис ва аз ҳама хурдӣ Колаксаис. Дар давраи подшоҳии онҳо аз осмон ба сарзамини скифҳо (сақҳо) ашён зерини заррин афтоданд; сипор, юғ, табарзин ва паймона. Аввалин шахсе, ки ин чизҳоро мушоҳида кард, бародари калонӣ буд. Вале ӯ ба ин чизҳо наздик шуда буд, ки бардорад, рӯи ашён тиллоиро дуд фаро гирифт. Он вақт вай ақиб баргашт ва бародари дуюм ба он наздик шуд. Вале тиллоро боз забонаҳои оташ фаро гирифт. Гармии забонаҳои оташи ашён заррин бародарони калониро маҷбур кард, ки ақибнишинӣ кунанд. Вале вақте ки бародари кӯчак ба он наздик шуд, оташ хомӯш гардид ва ӯ ашён зарринро бардошта ба хонаи худ бурд. Баъди ин бародарони бузург розӣ шуданд, ки подшоҳиро дар ихтиёри ӯ бигузоранд.

Ин ривояти ориёӣ дар муқоиса бо ривояте, ки дар поён оварда, мешавад, бо ризоят ва хушии бародарон анҷом мепазирад. Дар ягон баҳши Авесто дар бораи тақсими мамлакати Фаридун миёни се писарони ӯ ҳеҷ маълумоте вучуд надорад. Бо вучуди он ки дар бораи ҳуди Фаридун (ав. Сраетауна) – мағлубкунандаи Заҳҳок зиёд ёдоварӣ мешавад, дар китоби муқаддас ҳатто номи писарони ӯ наёмадаанд. Фақат боре дар Фарвардиняшт (банди 131) номи Айирява, ки Эраҷ аст, оварда шуда, ба фурӯҳараш дуруд фиристода шудааст. Бино ба маълумоти Динкард (китоби 8, боби 13 банди 9-10), ин ривоят дар Авесто ба номи Читрадот мавҷуд будааст. Вале бояд зикр кард, ки ин

ривоятро тамоми муаррихони асри миёна ва «Шоҳнома» ба тафсил зикр кардаанд. Масалан, Балъамӣ ин қиссаро чунин тасвир кардааст: «Ва ўро (Фаридунро) се писар буд: меҳтариро ном Тўр ва миёнгинро ном Салм ва кеҳтариро – Эраҷ.

Афридун ҳама мулкро ба зиндагонии хеш миёни фарзандон қисмат кард ва ноҳияти Турк, Хазарон ва Чинистон мар Тўрро дод ва ўро Фағфур ном кард, замини Рум, Сақлоб, Рус ва замини Мағриб мар Салмро дод ва ўро Қайсар ном кард ва замини Ироқ, Ҳилла, Басра, Восит, Ҳиҷоз ва то ҳадди Яман ҳама Эраҷро дод. Ва Афридун Эраҷро дўсттар дошт. Пас Афридун бимурд ва ҳар се писар ба подшоҳӣ бинишастанд ва бар бародари кеҳтар ҳасад бурданд ва ҳарду омада ба ў ҳарб карданд ва ўро бикуштанд ва ҷаҳон ба ду ним карданд». Бино ба ҳамин сарчашма Манучеҳр – писари Эраҷ бар зидди амакҳои худ лашкар кашида, ҳардуро ба интиқоми падараш ҳалок намуд. Ривояти боло ба хоҳири нишон додани сарчашмаи зиддияти байни Эрону Тўрон дар ҳамаи осори таърихӣ оварда шудаанд. Вале таҳлилу таҷзияи ҳамаҷонибаи ривояти боло нишон медиҳад, ки он сохтаю бофтаи даврони сосонӣ ва ё андаке пештар аз он аст. Артур Кристенсен ин мавзӯро мавриди баррасии дақиқ қарор дода, ба чунин хулоса омадааст, ки ривояти мазкур аз ҷониби мўбадон дар охири даврони ҳукмронии силсилаи ашконӣ сохта шудааст. Тавре ки муҳаққиқи тоҷик Ҳ.Мўминҷонов овардааст, ин зиддият дар натиҷаи афзоиши истеҳсолоти моддӣ, сарвату боигарӣ ва баҳусус афзудани нуфуси аҳолии Осиёи Марказӣ ба вучуд омад.

Далели раднопазири дигаре, ки дурӯғро мардуд месозад, иборат аз он аст, ки дар бандҳои 143 – 144-и Фарвардиняшт сухан дар бораи фақат се қабилა нарафта, дар ин ҷо дар бораи панҷ қабила, ки мушаххасоти умумӣ ва муштаракдошта меравад, ки баробар мебошанд ва яке бар дигаре бартарӣ надорад.

Ҳаракати қабилҳои эронӣ аз ҷануби Осиёи Миёна ба сӯи ватани таърихӣ худ дар охири ҳазораи II ва аввали ҳазораи I то м. оғоз гардида, ҷараёни сукувати онҳо дар

чануби Эрони муосир дар ҳамин давра сабт карда шудааст. Аммо муаллифи «Донишномаи Эрони бостон», ки тамоми сарзамини шимоли шарқ (Осиёи Марказӣ)-ро сарзамини Эрон медонад ва фикру мулоҳизаҳои донишмандони эрониро ҷамъбаст намудааст, дар ин маврид мулоҳизаи дигаре дорад: «Он чӣ ки бо итминони қотеътаре метавон ба он таъя кард, он аст, ки эронӣён ҳангоми вуруд ба фалот, ба ду гурӯҳи умда тақсим шуданд. Дастае зиндагии шаҳрнишиниро интихоб карда ва ба кишоварзӣ пардохтанд ва дастаи дигар, чун равиши маълум (одат)-и гузашта ба галачаронӣ, биёбонгардӣ ва ғирдоварии озӯқа идома доданд. Ҳасоиси ин ду навъ зиндагӣ, чунон ки хоҳем дид, душманӣ миёнашон ба вучуд овард ва ин душманӣ бо мурури замон бисёр амиқ шуд. Ононе, ки равиши зиндагии гузаштара идома доданд, ҳамон тӯронӣён мебошанд. Дастаи дуюм, ки ба шаҳрнишинӣ ва кишоварзӣ пардохтанд, эронӣён мебошанд». Донишманди эронӣ чун далелҳои воқеан раднопазире надоштааст, ҳамин суҳанони беасосро далели қотеъ шумурдааст.

Донишманди рус Л.Н.Гумилев сабаби ҷудоии қавмҳои ориёиро аз паҳлӯи дигар мавриди баррасӣ қарор дода, сабаби онро дар ислоҳоти мазҳабии Зардушт мебинад: «Онҳоро наҷод ё забон аз ҳам ҷудо накарда, мазҳаб ҷудо карда буд. Ташаббуси ҷудо ғардидани ваҳдати фарҳангии ориёӣёни бостон, ба Зардушт, ки дини яккахудой оварда, ситоиши Аҳуромаздоро тарғиб мекард, қаламдод мешавад... Вай ба ҷои дастаи худоёни куҳани ориёӣ - даеваҳо, ки юнониҳо онҳоро дар кӯҳи муқаддаси Олимп ва германиҳо дар Валгалла ҷой дода буданд, фариштагони нав овард. Ҷонишинҳои Аҳуромаздо - амшоспандон ва худоёни бузурги юнониҳо ва асураҳои ҳиндӣ – душманони даеваҳо, ҳамсангу ҳамвазн мебошанд. Дар дини ҷадид устура ва таквини ҷаҳон мавқеи худро 180 дараҷа тағйир дода буд. Дини ҷадидро на ҳама пазируфтанд. Ҳатто дар Эрон он ба зудӣ ҳамагонӣ нағардид. Ҳамаи ориёӣёне, ки имону эътиқоди худро нисбат ба динҳои бостонии худ ҳифз карда буданд, тӯронӣ ғардида, онҳое, ки дини зардуштиро қабул карда буданд, эронӣ

шуданд». Ин ақидаи донишманди рус то андозае воқеъбинона буда, аз як сӯ, воқеияти таърихино инъикос мекунад ва аз ҷониби дигар бо мундариҷоти Авесто мувофиқат дорад.

Дар Авесто тура ва туйрия сифат буда, маънии тӯронӣ, марбут, вобаста ба Тӯронро медиҳад. Тӯра ба маънии далер, нотарс, паҳлавон омадааст. Дар забони санскрит ва фарҳангҳо низ ин калима ҳамин маъниро дорад. Дар Авесто ин қавм бо унвони баланду ифтихоромези асу-аспа - дорандаи аспҳои тездав ёд шудаанд.

Дар Авесто аз Тӯрон бисёр зиёд ёдоварӣ шудааст. Вале тавре ки дар боло омад, нисбати ин ки тӯрониҳо бо зухури дини зардуштӣ, дини ҷадидро напазируфта, дар эътиқодоти куҳани худ боқӣ монданд ва дар Авесто нақши манфӣ пайдо карданд. Бо вучуди он ки Зардушт – паёмбари нахустин дини яктопарастӣ дар сарзамини Тӯрон мутаваллид гардида, дар он ҷо ба таблиғи дини худ пардохтааст, ин мазҳаби ӯро дар ин сарзамин напазирuftанд. Бинобар он ӯ маҷбур гардид, ба сарзамини дигар, яъне Эрон - рақиби Тӯрон сафар кунад. Вай дар ин ҷо бо гармӣ истиқбол гардида, подшоҳони каёнӣ дини ӯро пазируuftанд. Нисбати ин ки подшоҳи каёнӣ Гуштосп ва дарбориёни ӯ дини вайро пазируфта, барои интишори он кӯшишҳои фаровон анҷом доданд дар Готҳо борҳо сутуда шудаанд.

Афросиёб – паҳлавони тӯронӣ яке аз шахсонест, ки дар сарнавишти мардуми ориёӣ мақому манзалати хосса дорад. Мувофиқи маълумоти Бундаҳишн (боби 31 банди 21), вай дар замони Манучеҳр яке аз подшоҳони охирини пешдодӣ хуруҷ карда, ӯро шикаст дод ва пояи мустаҳқами давлати мустақили Тӯронро гузошт. Достони маъруфи Ораши камонгир маҳз марбут ба ҳамин давра мебошад. Абӯрайҳони Берунӣ дар ин бора чунин менависад: Пас аз он ки Афросиёб бар Манучеҳр галаба намуда, ӯро дар Табаристон муҳосира кард, ҳарду подшоҳ ба ин қарор омаданд, ки ҳудуди хоке, ки аз Эрон бояд ба Тӯрон вогузор гардад, ба воситаи парришу хатти сайри тир муайян карда шавад. Дар ин ҳангом фариштаи Исфандормаз ҳозир гашта, амр кард, то

тиру камоне, чунон ки дар Авесто баён шудааст, баргузинанд. Онгоҳ Орашро, ки марди шарифу ҳаким ва диндоре буд, барои андохтани тир биёварданд. Ораш бараҳна шуд, бадани хеш ба ҳозирон нишон дод ва гуфт: ай подшоҳ ва ай мардум, бингаред, маро захму маразе нест, вале яқин дорам, ки пас аз андохтани тир қитъа-қитъа шуда, фидои шумо хоҳам гардид. Пас аз он даст ба чаллаи камон бурда, ба қувваи худодод тир аз шаст раҳо кард ва худ ҷон таслим намуд. Худованд ба бод амр фармуд, то тирро ҳифз намояд. Он тир аз кӯҳи Рӯён ба болотарин нуқтаи машриқ - Фарғона расид ва ба решаи дарахти чормағз, ки дар дунё бузургтар аз он дарахте набуд, нишаст. Он мавзеёро сарҳади Эрону Тӯрон қарор доданд. Аз он ҷое, ки тир партоб шуд ва то ба он ҷое, ки фуру нишаст, шаст ҳазор фарсах фосила аст. Бинобар ин ҷашни тиргон ба муносибати сулҳи Эрону Тӯрон мебошад.

Сарчашмаҳои дигар чунин маълумот додаанд, ки тири Ораш аз кӯҳи Айирюхшуса партоб гардида, ба кӯҳи Хвонвант фуруд омад. Дигарон маҳалҳои гуногунро нишон додаанд. Аз ин матн ва гузориши «Минӯи хирад» (боби 27 банди 44) маълум мешавад, ки то хуруҷи Афросиёб тӯрониён ва эрониён дар сарзамину ватани воҳид зиндагӣ карда, ҳодисае боиси зуҳури чунин зиддиятҳо гардидааст. Дар бахшҳои гуногуни Ясно ва Яштҳо зиндагии мӯътадил, осуда ва босаодати қавмҳои ориёӣ тасвир карда шудаанд. Артур Кристенсен менависад: «Кишвари Тӯрон Турияна ном дорад. Дар Обоняшт маҳалли ин қавм, яъне маҳалли ҷанги онон бо сардории хонадонаи Виса (ав. Ваесака) бо Тӯс - сарлашқари Эрон наздики Канҳа маълум шудааст. Дар бораи ин ки қавми тӯр аз ҷӣ нажоде будаанд, бояд донист, ки аз рӯи таҳқиқоти охирин ва ҳамчунин бо таваҷҷӯҳ ба далелу қароине, ки аз Авесто бармеояд, метавон гуфт, ки тӯрониён аз ҷумлаи ақвоми ориёӣ будаанд, ки ҳанӯз оини маздаясноро қабул накарда буданд ва дар он сӯи Чайхун сукунат доштанд...

Ба ақидаи Иброҳими Пурдовуд, ба андешаи донишмандону шарқшиносон тӯрониён тоифаҳои буданд, ки дар даштҳои Руссия, Қазоқистону Қирғизистон ҳамчун чорводору

чодирнишин зиндагӣ мекарданд ва аз баҳри Хазар то рӯди Сирдарё пароканда буданд.

Вале дар мавриди маҳаллу мавқеияти сарзамини Тӯрон ақидаю мулоҳизаҳои дигар низ вучуд дорад, ки дар саҳифаҳои пештар мавриди таҳлилу таҷзия қарор гирифтанд. Л.Н.Гумилев чунин мешуморад, ки исми Тӯрон яке аз номҳои бостонии Осиёи Марказӣ буда, ҳамвазни Эрон аст ва сокинони ин сарзаминҳо ориёӣхое буданд, ки аз ҳар ҷиҳат бо ҳам наздик буданд. Ба фикри ӯ Тӯрони бостон ҳудуди Осиёи Миёна ва Афғонистонро дарбар мегирифт. Донишманди асри XIX немис Франсуа Ленорманн, ки мавзӯи Тӯрон ва тӯронӣро мавриди таҳқиқи амиқ ва ҳамаҷониба қарор додааст, тӯронӣро яке аз қавмҳои мутамаддини бостонӣ медонад, ки пеш аз муҳоҷиратҳои қавмҳои сомӣ ба Шарқи Наздик муҳоҷират карда, дар пайдоиш ва ташаккули тамаддуни шумериҳо, калдониҳо, бобулиҳо ва халқҳои дигари ин минтақа саҳми қобили мулоҳиза гузоштаанд. Вай ҳатто мавқеи ҷуғрофии сукувати як гурӯҳи қабилаҳои тӯрониро муайян мекунад: «Вақте ки сомиҳо (арабҳо) аз як сӯ ва эронӣён аз сӯи дигар муҳоҷират карда, дар ватанҳои таърихии худ маскан ихтиёр карданд, аҳолии тӯронӣ дар миёни онҳо, аз халиҷи Форс сар карда, дар кӯҳҳо ва водӣҳои дарёҳои Дачла ва Фурот, боқӣ монданд». Аз рӯи тасвире, ки муҳаққиқи олмонӣ медиҳад, дар минтақаи мазкур яке аз шохаҳои хонаводаи ориёӣ – мардуми нотарсу муборизи курд зиндагӣ мекунанд.

Ин муҳаққиқ дар бораи аслу маншаъ ва фарҳанги тӯронӣҳо чунин менигорад: «Маркази ибтидоӣ, аз ҷое ки ҳамаи қавмҳои тӯронӣ дар ҷаҳон интишор пайдо карданд, самти шарқии баҳри Арал буд. Онҳо дар он ҷо, дар даврони ниҳоят бостон дорои тамаддуни худ буданд, ки бо дини дурушти собеӣ, вале самти материалистии дараҷаи баланд, норасоии илҳомӣ ахлоқӣ, вале дар баробари ин инкишофи фавқуллодаи самтҳои муайяни дониш, комёбиҳои бузург дар ҷиҳатҳои муайяни моддӣ фарқ мекард, дар сурате ки тарафҳои дигари он дар ҳолати ибтидоӣ боқӣ монда буд. Чунин тамаддуни аҷиб дар бахшҳои зиёди Осиё интишор

пайдо карда, ба гуфтаи муаррихи юнонӣ Юстин 15 аср идома дошт. Ҳамаи тӯрониёни Осиё ба ҳар сарзамине, ки сафар кунанд, ин фарҳангро ба он ҷо интиқол меоданд. Яке аз шоҳаҳои онҳо, ки имрӯз эстониҳо мебошанд, пеш аз ҳама чудо шуда буданд. Ин фарҳанги аҷиб дар Шумер(сумер)-и соҳили Дачла ва дравидҳо дар Ҳинд ба вучуд омадааст». Бисёре аз донишмандон ҳамаи қавмҳои ориёии маскунӣ Осиёи Марказӣ, ба хусус сақоиҳоро тӯронӣ номидаанд. Портҳо ва сарматҳо низ аз ҷумлаи онҳо ҳисоб карда шудаанд. Дорой 1 дар катибаи Бехсутун дар Тахти Чамшед дар қатори мамлакатҳое, ки дар зери фармони ӯ буданд, Тӯронро ном набурда, аз се гурӯҳи қabilaҳо - сақ-ҳаумаварка (сақҳои ситояндаи ҳаума), сақ-тиграҳауда (сақҳое, ки болои кулоҳашон нӯгтез аст) ва сақ-тарадрайя (сақҳои он сӯи дарё) зикр мекунад.

Олими тоҷик Ю. Ёқубов аз ақидаи бостоншиносии рус Э. Новгородова пуштибонӣ карда, ватани ибтидоии тӯрониёно дар давраи неолит, энеолит, биринҷ ва аввали асри оҳан дар Мугулистони Марказӣ медонад. Вай чунин мешуморад, ки калимаи тӯр аз номи говҳои зоти тӯр гирифта шуда, тотем-лақаби ҳамаи чорводорони ориёӣ ба шумор меравад. Ба ақидаи муҳаққиқи дигари тоҷик Ҳ. Мӯминҷонов дар ибтидо Тӯрон сарзамини васеъ набуда, бахше аз Айиряна Ваеҷаро ташкил меодад. Он дар аввал доманаҳои кӯҳҳои Тиёншон, Помир, Қазоқистони муосир, вилояти Ҳафтрӯд дар шарқ то ба Ҳамвориҳои Тӯрон ва кӯли Арал дар ғарб имтидод доштааст. Бо мурури замон, ки нуфузи қabilaҳои тӯронӣ бештар гардид, ҳудуди Тӯрон низ торафт васеъ шуда, дар ҳазораи аввали пеш аз мелод тамоми сарзамини Осиёи Миёна бо ин ном мусаммо гардид.

Сарзамини Саиримаро ҷонибдорони равияи суннатии мазҳабӣ мутобиқи ривоят сарзамини Салм ё Сарм – писари Фаридун донистаанд. Мувофиқи маълумоти Бундаҳишн (бандҳои 20, 29) он сарзамини Рум буда, ба он Осиёи Хурд ва Сурия шомил мешудааст. Вале аксари муҳаққиқон ва донишмандон бар онанд, ки Саирима сарзамини Сарматия ва халқи он сарматҳоро дар назар дорад, ки дар аксари

сарчашмаҳо аз онҳо ёдоварӣ ба амал омадааст. Аксари муаррихони бостон бар ин ақидаанд, ки сарзамини сарматҳо дар ғарби кӯли Арал то дарёи Волга имтидод доштааст. Чун машғулияти асосии ин халқ чорводорӣ буда, ҳамеша дар ҷустуҷӯи чарогоҳҳои нав мегардид, ҳанӯз Гиппократ (460-377 то м.) - маҳалли зиндагии онҳоро дар гирду атрофи баҳри Азов медонад. Ба гуфтаи донишманди эронӣ Руқия Бӯҳзодӣ табиати онҳо бо халқҳои ориёӣ мушобеҳ буда, забонашон вобаста ба забони авестой мебошад. Онҳо ғарбитарин шӯъбаи қabilaҳои сакоӣ буда, бо яке аз лаҳҷаҳои саккоӣ сухан мегуфтанд. Аз рӯи маълумоти муаррихони Юнони бостон Диодор ва Плиний Модҳо, ки дар Осиё аввалин давлати бузурги ориёиро ба вуҷуд оварда буданд, худро мансуб ба ин қавм медонистанд. Чун дар асари муаррихони румӣ ва юнонӣ аз ду халқ – сармат ва севромат сухан рафтааст, Йозеф Маркварт ҳардуро яке донистааст. Ҳеродот дар китоби чоруми худ (бандҳои 110-117) дар бораи сарматҳо ва ба хусус тарзу усули зиндагии онҳо ҳикояти аҷибро овардааст. Зоҳиран, сарматҳо гурӯҳи қabilaҳо буда, аз қавму гурӯҳҳои гуногун иборат будаанд, ки яке аз дигаре бо лаҳҷа тафовуте доштаанд. Онҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардаанд: ёзигҳо, роксоланҳо, сиракҳо, аорсиҳо ва атноиҳо. Мувофиқи маълумоти донишманди англис Тамара Райз, қabilaҳои скифҳо ва сарматҳо аз ҳазораи I то м. аз Дон то ба Днепр интишор пайдо карда, дар зиндагии иҷтимоӣ ва бахусус фарҳанги даврони муҳоҷирати халқҳои Аврупои Марказӣ, Скандинавия ва ба василаи онҳо ба санъату ҳунари даврони асримиёнагии Ирландия ва Англия таъсири фаромӯшнашаванда боқӣ гузоштанд.

Страбон дар бораи ёзигҳо яке аз қabilaҳои сарматҳо, ки бо номи яксаматаҳо низ ёд мешуданд, навишта, ки онҳоро сокинони водихҳои дарёи Дон медонистанд, вале онҳо дар поёни садаи II то м. ғарби дарёи Днепр ва шарқи Днестрро иқоматгоҳи худ ихтиёр карда буданд. Сиракҳо бошанд дар асри охирини пеш аз мелод дар дараҳои Кубан ва шимолғарбии Қафқоз зиндагӣ мекарданд. Муаллифи китоби «Қавмҳои куҳан дар Осиёи Марказӣ ва фалоти Эрон» чунин

мешуморад, ки қавми имрӯзи осетии аланҳо мероси нерӯманд ва пурҷамъияти тоифаи сарматҳо ба шумор меравад.

Дар Тоҷикистон низ дар ин мавзӯ тадқиқоти муайяне анҷом гирифтааст. Масалан, бостоншиноси тоҷик Юсуфшоҳ Ёқубов дар ҷамъбасти яке аз тадқиқотҳои худ менависад: «Ба ақидаи мо, Сарима ин номи ҷуғрофии сарзамини сакоиҳо буда ва ба он аз Дунай то Сайрами Қазоқистон ва умуман ноҳияҳои сакоинишини Қазоқистон дохил мешаванд. Номи рӯд ва водии Сайрам то кунун дар Қазоқистон боқӣ мондааст».

Бино ба навиштаи донишмандони авестошинос тадқиқоти тӯлонӣ дар муайян кардани мавқеъ ва маҳалли сарзамини Саинӣ, ки дар банди 144-и Фарвардиняшт омадааст, натиҷаи мӯътамаде ба бор наовардааст. Бо вуҷуди он ки донишмандони гуногун дар таъйини ин сарзамин фарзияҳои пешниҳод кардаанд, вале бунёди истидлоли онҳо сусти мебошад. Масалан, Вест гумон кардааст, ки Саинӣ ҳамон Самарқанд аст. Дар Бундаҳишн (боби 15 банди 29) шахре ба номи Сенӣ ёд шуда, зикр гардидааст, ки он Кинистон ё Самарқанд аст. Ин далел барои таъйини мушаххаси мамлакати Саинӣ ниҳоят сусти аст. Ё ки Юстӣ бино ба ривояти Ёқут, ки Сонро деҳе дар Балх медонад, сарзамини Саиниро ҳамон Сон медонад.

Виндишман ва Дармстетер Саиниро сарзамини Чин донистаанд. Анкетил Дюперрон – муҳаққиқ ва тарҷумони нахустини Авесто ин сарзаминро кишвари Суван донистааст, ки бино ба ривояти Страбон дар шимоли баҳри Хазар мавқеият доштааст. Ю. Ёқубов дар ин бобат ақидаи дигаре дорад. Вай чунин менависад: «Мо дар нашри аввал ва дуюм замини Саиниро ба Хутану Синд нисбат додем, ки нодуруст будааст. Ин заминҳо ба Тӯрон дохил мешаванд. Таҳлили сарчашмаҳои бостонӣ (археологӣ) моро водор сохтанд, ки мулки Саиниро ба заминҳои Олтой ва Сибири Шарқӣ нисбат диҳем».

Сарзамини панҷум ва охирини зикр кардаи банди 144-и Фарвардиняшт сарзамини доҳӣ (доҳа) аст. Доҳиҳо қабилаҳои

мебошанд, ки ба иттифоқи орои донишмандон дар ҳудуди сарзамини имрӯзаи Туркманистон, дар минтақаҳои шарқии баҳри Хазар зиндагӣ мекарданд. Аз рӯи маълумоти Страбон, ки қabilaи парнҳоро бахше аз иттиҳодияи қabilaҳои доҳа ҳисоб мекунад, маълум мешавад, ки қавми мазкур сернуфус буда, аз чанд қabilaи нерӯманду тавоно иборат будааст. Номи ин халқи авестой дар исми Даҳистон, вилояте, ки дар баҳши шарқӣ ва ҷануби шарқии баҳри Каспий мавҷеят дошт, сабт гардидааст. Муаллифони асри қадим ба хешовандӣ ва наздикии парнҳо ва сакоиҳо борҳо ишора кардаанд. Дар империяи Ашконӣ, ки дар даврони рашодату паҳлавониҳо зухур карда буд, ривояту дostonҳои бostonӣ дар бораи подшоҳон ва қаҳрамонони замони қадим аз нав зинда гардида буд. Аз ин рӯ, забони портӣ номи забони паҳлавӣ ё паҳлавониро гирифта, ҳуди портҳоро паҳлавон хитоб мекарданд. Ин қавм бо нотарсӣ, далерӣ ва ҷанговарӣ ном бароварда буд. Ба қавли Беросс – муаррихи келдонии асри III пеш аз мелод, Куруш бо қabilaҳои доҳа ҳамеша дар ҳолати зиддияту ҷанг будааст. Арриан – муаррихи юнонии асри I милодӣ дар сафи лашкариёни Дорои III дар ҷанги Искандари Мақдунӣ аз саворони тирандозӣ доҳа ном мебарад. Бахше аз лашкари мӯътамади подшоҳони Ашконӣ низ онҳо будаанд. Ба Меҳрдоди II (248-214 то м.) подшоҳи дуюми Ашконӣ муяссар шуд, ки ба кӯмаки онҳо аз болои Селевкиҳо голиб ояд.

Асари зикршуда.
саҳ. 319-367)

Авесто ва бахшҳои он

Зардуштия нахустин дини яктопарастӣ дар ҷаҳон буда, дорои сохтори мушаххас ва аҳкоми динӣ бар пояи ахлоқ мебошад. Ин сохтору низом чандон нерӯманду тавоно поягузорӣ шудааст, ки рукнҳои умда ва асосии онро тақрибан тамоми динҳои ҷаҳонии имрӯз ба орият гирифтаанд. Зардушт мувофиқи китоби ҳафтуми Динкард (боби 4 банди

аввал), Гузидаҳои Зотспарам (боби 22 бандҳои 1-3) нахустин инсон аст, ки ба василаи ваҳйи илоҳӣ ба мартабаи паёмбарӣ расидааст.

Китоби муқаддаси ӯ Авесто ном дошта, ин калима аз ҷониби муҳаққиқон бо таври мухталиф талаффуз ва маънидод мешавад. Вале аксаран онро калимаи паҳлави Упаста, Апасток дониста, ҳамчун қонун, дастур, раҳнамои динӣ тарҷума кардаанд. Аксари донишмандони ғарбӣ чунин мешуморанд, ки матнҳои китоби муқаддаси зардуштиён аз замони қадим дар забону ҳофизаи рӯҳониён ва мардум ҳифз гардида, фақат дар даврони сосонӣ сабт карда шудаанд. Вале гузориши муаррихони Юнони қадим ва суннати мазҳабӣ бар он далолат мекунад, ки нусхаҳои хаттии Авесто дар замони Ҳахоманишиён вучуд доштааст. Гурӯҳи дигари донишмандон, мисли Ф. Алтхейм ва Андреас чунин мешуморанд, ки матнҳои Авесто дар ибтидо дар Осиёи Миёна бо алифбоя, ки асли оромӣ дошт, сабт карда шуда буд. Авесто дар ҳамин шакл ҳамчун осори хаттӣ то оғози ҳукмронии сулолаи сосонӣ омада расидааст. Ба ақидаи онҳо дар ин бора китоби «Кефолиё»-и Монӣ гувоҳӣ медиҳад. Дар он гуфта мешавад, ки пайравони Зардушт пас аз Монӣ суханони ӯро сабт карда, ҳоло онро қироат мекунанд.

Мувофиқи маълумоти Плиний, ки аз Гермипп - муаррихи асри III то м. нақл мекунад, китоби муқаддаси муғон дорои ду миллион бандҳои шеърӣ будааст. Мувофиқи маълумоти Динкард бошад, вақте ки дар даврони сосонӣ онро ҷамъоварӣ карданд, фақат 348 боб боқӣ монда буд. Онро ҳам мисли собиқ ба 21 китоб тақсим карда буданд. Агар дар даврони ҳукмронии сулолаи сосонӣ миқдори вожаҳои Авесто дар ҳудуди 345 ҳазор калима бошад, имрӯз аз он фақат 83 ҳазор калима боқӣ мондааст.

Авесто – китоби муқаддаси пайравони дини маздаясно аз панҷ баҳши зер иборат аст.

Ясно (Ясна) баҳши асосӣ ва муҳимтарини Авесто буда, аз 72 боб иборат аст. Ин калима дар Авесто дар шакли ясна, дар санскрит дар шакли ячна ва дар паҳлавӣ дар шакли

язишна омада, ба маъни «ситоиш, парастииш, ниёиш, сачда, намоз» истифода мешавад. Дар забони тоҷикӣ дар шакли ҷашн боқӣ монда, калимаҳои эзид ва яздон низ аз решаи он падида омадаанд. Бобҳои яқин ба номи «ҳо» ё «ҳот» ёд мешавад, ки маънии боб ё фаслро дорад. Ҳар ҳот аз чанд банд иборат мебошад. Дарозтарин ҳоти яқин 32 банд ва кӯтохтарини он се банд аст. Яқин ҷанбаи тақдир ва таъбирро дорад. Чун дар тамоми Авесто пайванди ногунагии миёни инсон ва табиат вуҷуд дорад, дар ҳотҳои яқин низ аз Ахурмазда ҳудудҳои бузургу таъбир ва оғозидори ҷаҳони модди маънавия сар карда, ба маънои васеи калима ҳама аносирӣ зебоӣ зиндагӣбахш ситоиш карда шудаанд. Эзидон-фарштарони ҷаҳонӣ, ҳар ҷиҳе неку судрасон сазовори ситоиш доништа шудаанд. Ҳар ҷиҳе неку судманд ки дар зиндагии моддӣ ва маънавия баҳрарасон, манфиатбахш ва ҷаҳонӣ бошад, сазовори ситоиш ҳама шуда, партав ё мазҳари ҳудуд ва эзиду фарштар доништа шудааст.

Оби поки шаффоф, борони зиндагӣбахш, моҳи зебо, хуршеди тобанди баракатбахш, ситораҳои фуруғманд, осмон, рӯдҳа, дарёҳа, ҷашмаҳа, ғиёҳони судманд, замин, ҷорпоён ва ҳайвоноти манфиатбахш, сол, моҳ, рӯз, вақт, шаҳрҳову рустоҳа, ҳона ва ҳонавода, бузургону порсоён, ғулашӣ ва равони поки гузаштарон, сию се эзидону амшоспандон, қонунҳои нек, кӯҳҳои оғушбахш, адлу дод, илму дониш, баракат, сарват, далерӣ нотаъри, роғути дурустӣ ва бисёр ҷиҳҳои дигар сазовори ситоишу муноҷот доништа мешуданд.

Яқин ба се бахш тақсим гардида, қисми асосии он ҳотҳои 28 то 53 мебошад. Ин бахш ҳамаи марказии Яқин буда, ба номи мантра ёд мешавад ва таронаҳои ҳама ҳазрати Зардушт мебошад. Ин бахш аз ҳама бостонӣ буда, ба панҷ қисмат тақсим мешавад: Ахунавадгот, дорои ҳафт ҳот буда (ҳотҳои 28 то 34), сад банд дорад ва ҳар банди он дорои се сатри 16 ҳиҷоӣ мебошад; Уштовадгот дорои чор ҳот (ҳотҳои 43 то 46) буда, 66 банд дорад ва ҳар банди он 5 сатри ёздаҳиҷоӣ дорад; Спитамадгот аз чор ҳот (ҳотҳои 47 то 50)

иборат буда, 41 банд дорад ва ҳар банди он чор сатри ёздаҳ ҳиҷоиро доро мебошад; Вухушатрагот як ҳот (ҳоти 51) аст, 22 банд дорад ва ҳар банди он се сатри чордахҳиҷой аст; Ваҳиштуиштугот як ҳот (ҳоти 53)-ро дар бар гирифта, 9 банд дорад ва ҳар банди он чорсатри буда, дутои онҳо кӯтоҳ (12 ҳиҷой) ва дутои дигар баланд (19 ҳиҷой) аст.

Аз ҷиҳати қадимат ҳотҳои 35 то 41-и Ясно, ки ба номи Ҳафтанҳот ёд шуда, ба амшоспандон – ёварони наздиктарини Ахуромаздо дар идораи ҷаҳон бахшида шудаанд, мақоми дуҷумро ишғол мекунанд. Бо вучуди он ки тамоми ҳотҳои ясно гиромӣ дошта мешаванд, дар миёни онҳо бандҳое вучуд дорад, ки аз ҷиҳати қидмат бо Готҳо ва Ҳафтҳот баробаранд. Ба хусус бояд дар бораи он ҳотҳое ёд кард, ки дар онҳо дуҷумро маъруфи дини маздаясно сабт гардидаанд. Масалан, дуҷумро машҳури Ясо Аҳу Вайирию, Ашем Вуху ва Янгҳа Ҳотом дар ҳоти 27-и ясна, тафсири онон дар ҳотҳои 19-20-21, матни суханони пайравони дини маздаясно дар ҳоти 12 аз ҷумлаи онҳо мебошад.

Мазмуни Ясно чунин аст: Ахуромаздо худованди яккаю ягона аст. Ҳар чизе, ки ба инсон ғайзу баракат мебахшад, аз ӯ аст. Деву ифритҳо сазовори ситоиш нестанд. Онҳо ба инсон фақат гумроҳӣ ва сиёҳрӯзӣ меоваранд. Ростӣ, андешаи нек, садоқат, тавоноӣ, расоӣ, ҷовидонагӣ, ки хосиятҳои амшоспандон мебошад, мазҳари Ахуромаздост. Худованд ҷаҳони зебо ва аносири мухталифи он ва чунин хусусиятҳоро, ки сарчашмаи ғайзу баракат ва хушрӯзию хушбахтии инсон аст, барои пайравони дини маздаясно падида овардааст. Мардум бояд ҳамарӯза барои азнавсозӣ ва ислоҳоти зандагии худ кӯшиш намоянд. Андешаи нек, гуфтори нек ва кирдори нек сароғози даромад ба он сарзамини саодатбор мебошанд. Андешаи бад, гуфтори бад ва кирдори бад одамро ба сарзамини муқобили он, яъне бадбахтӣ, сиёҳрӯзӣ ва фалокат раҳнамоӣ мекунанд. Душмани аз ҳама хатарноки инсон дурӯғ ва дурӯғгӯист. Инсонӣ воқеӣ худро ҳамеша аз он дур нигоҳ медорад. Ҷидду ҷаҳд, ҳаракат, кӯшиш, ибтикор ва ғайрат на танҳо инсон, балки ҷаҳони ботинии ӯро низ дигаргун месозад. Ободонии замин, кишту

зироат, нигоҳдори чорпоёни судманд, ҷаҳони моддӣ ва маънавии пайрави динро обод мегардонад.

Маросими асосӣ ва умдаи динӣ бо хондани Ясно оғоз мегардад. Аз ин рӯ, дар иҷрои аксари онон расму одоб ва анъанаи муайяне ба ҷо оварда мешавад: маросими динӣ бо сурудани ҳоти якум, ки дар он Ахуромаздо, амшоспандон, эзидон ва фариштагони муваккили идҳои динӣ, мавсими сол, моҳ ва шабонарӯз барои қабули ситоиш ва назрҳо хонда шудаанд, шурӯъ мегардад. Дар ҳоти дуҷум эзидони ҳоти аввал бо назри оби завр (ав. заусра) ва барсам (ав. баресма) ёд мешаванд. Ҳотҳои 3-8 Суруш драуна номида мешавад. Драуна - нони кӯчаки сафеди гирди бе хамирмая аст, ки дар ҷараёни қироати ҳот онро ба фариштаи Суруш баҳшида, ҳангоми хондани ҳоти охирин хӯрда мешавад. Ҳотҳои 9-11 Хумяшт ном дошта, дар бораи таъсир ва фазилатҳои гиёҳи хум (ав. ҳаума) мебошад. Ҳоти 12 матни эътироф ба дини маздаясна аст. Ҳангоми тиловати он нони драуна ва фишурдаи хӯм (ҳаома) хӯрда мешавад. Дар ҳотҳои 13-18 пас аз қироати матни эътирофи дин сар фуруд оварда, ситоиш, ниёиш ва истимдод талаб мекунанд. Ҳотҳои 19-21 Бағоняшт ном дошта, дар онҳо дуоҳои маъруфи дини маздаясна - Ясо Аху Вайирю, Ашем Вуху ва Янгҳа Ҳотом тафсир ва маънидод карда шудааст. Таҳия ва фишурдани гиёҳи хӯм аз ҳоти 22 оғоз гардида, то ҳоти 27 идома пайдо мекунад. Чун ҳотҳои 28 то 53 мансуб ба ҳуди поягузори дин аст, маросими асосии ситоишу намоз, эътироми Ахуромаздо ва эзидон дар ҳамин бахш сурат мегирад. Ҳоти 54, ки дорои фақат ду банд аст, ба Айиряман-яке аз фариштагони бостонӣ баҳшида шуда, дуои маъруфи Айиряман-ишо тиловат карда мешавад. Дар ҳоти 55 Готҳо-таронаҳои Зардушт ва Ҳафтхот тараннум карда шудааст. Ҳотҳои 56-57 ба ситоиши Суруш ихтисос ёфта, Сурушяшти Ҳодухт номида мешавад. Дар ин ҳот дуоест хонда мешавад, ки Сурушяшти сари шаб меғоянд ва онро шабона ба забон меронанд. Баъзе бандҳои ҳоти 59 бо бандҳои ҳоти 17 ва 26 мувофиқат мекунад. Ҳоти 60 ҳомили дуои тандурустӣ буда, дар ҷараёни тиловат он ба хонадони покдинон ва порсоён дуруд

фиристода мешавад. Дар ҳоти 61 сухан дар бораи таъсири се дуои маъруф (Ясо Аҳу Вайиру, Ашем Вуху ва Янгҳа Ҳотом) ва зиддияту муқовимати он муқобили ҳама озордиҳандагон ва бадкорон меравад. Дар ҳоти 62 фариштаи оташ – Озар тараннум карда шудааст. Ҳотҳои 63-69 оби завр номида шуда, дар бораи тақдиси об аст. Дар бахше аз он Аредвисура Анаҳито - фариштаи об ситоиш гардидааст. Ҳотҳои 70-72 ба ситоиши амшоспандон, офариниши неки Ахуромаздо ва гурӯҳе аз эзидони дигар бахшида шуда, бо он маросими динӣ ба поён мерасад. Ҳамаи панҷ китоби Авесто бо суханони зерин хатм мешаванд: Роҳ якест ва он роҳи ростист, ҳамаи дигар роҳҳои бироҳа аст.

Дар маросимҳои динии пайравони дини маздаясно, сурудҳои Яснаро ду мубад бо ҳам тиловат мекунанд. Номҳои зот ва рӯспӣ мебошад. То асрҳои миёна бошад, маросими ситоишу яснохонӣ ва иҷрои расму анъанаҳои онро ҳафт нафар мубад анҷом медоданд.

Яштҳо-яке аз умдатарин, ҷолибтарин ва пурмуҳтавотарин осор ва бозмондаи хаттӣ дар мавриди таҳқиқи мутолиаи на танҳо дини Зардушт, балки динҳои куҳани ориёии пеш аз ӯ мебошанд.

Калимаи яшт мисли калимаи Ясно аз решаи «яз» падида омада, маросими ситоишу парастӣ аст. Одатан чунин намозу сачда бо назру қурбонӣ анҷом мегирад. Яштҳо аз 21 насқ ё китоб иборат аст. Ҳар яке аз онҳо ба эзидони мухталиф, ки фариштагони муваққили рӯзҳои гуногуни моҳ ҳастанд, бахшида шудаанд. Дар замонҳои қадим, зоҳиран, шумораи чунин фариштагон ва яштҳои онҳо, мисли шумораи рӯзҳои моҳ 30-то будааст. Вале дар фарогардҳои таърих бахше аз онҳо гум шуда, он яштҳои ҳам, ки то замони мо расидаанд, пурра намебошанд. Тафовути Яштҳо аз Ясно иборат аз он аст, ки дар онҳо фақат як эзид ё фаришта сутуда шудаанд. Яштҳои, ки то ба имрӯз расидаанд, ба эзидон ё фариштагони зерин бахшида шудаанд:

1. Ҳурмузд

8. Тир

15 Ром

2. Ҳафтишоспанд	9. Гӯш (Друвосп)	16. Дин (Даена)
3. Урдибиҳишт	10. Меҳр	17. Ард
4. Хурдод	11. Суруш	18. Ашдод
5. Обон	12. Рашан	19. Зомёд
6. Хуршед	13. Фарвардин	20. Хум
7. Моҳ	14. Баҳром	21. Вананд

Дар ҳар яшт ба истиснои чанде аз онҳо бузургдошту тараннуми ҳамон эзид ё фариштае ба вучуд омадааст, ки яшт ба номи ӯст. Бо вучуди он ки ҳоло аксари яштҳо таркиби шеърӣ худро аз даст додаанд, вале ҳанӯз каломашон мавзун, ба тарзи шоирона ва бо тахайюлоту отифаи шоирона суруда шудаанд. Вале онҳо дар ибтидо, мисли Готҳо ва бахшҳои дигари кӯҳани Авесто, ба байту қитъаҳо тақсим шуда, шумораи ҳичоҳои онон 8, 10 ва 12 будааст. Дар замонҳои баъдӣ, ки бо онҳо кор карда, тағйиру табдил додаанд, таркиби шеърӣ худро гум кардаанд. Вале баъзе авестошиносон боварӣ доранд, ки назокати шеърӣ онҳоро аз нав барқарор кардан мумкин аст. Имрӯз Яштҳо маҷмӯаи матнҳое ҳастанд, ки дар онҳо тараннуму бузургдошти эзидон ва фариштагон сурат гирифтааст. Дар матнҳои авестой на танҳо Ахуромаздо ва эзидони ҷудогона, мисли Меҳр, Ардвисура Анахито, ки дар оини зардуштӣ мақоми баланду мӯҳтарам доранд, бо ситоишу назру ниёз парастида мешуданд, балки ҳар чизе, ки ба хилқати ҳубу падидаҳои он вобастагӣ дошт ва ҳар падидае, ки ба рушду борварӣ ва инкишофу тақмили зиндагӣ мусоидат ва кӯмак мекардааст, ҳамчунин мавриди ситоиш қарор мегирифтааст. Аз ҷумла Хуршед, Моҳ ситораи Тиштрия, ки борон меоварад, об, ки зиндагӣ мебахшад, хоҳу набототе, ки омили бороварию ҳаёт ҳастанд, бахусус буттаи ҳаума, ки аз фишурдаи он нӯшобаи ҷовидонӣ гирифта мешавад, оташи муқаддас, ки дар Яштҳо писари Ахуромаздо хонда шудааст, Гов, ки сарчашмаи ғизои инсон аст, ҳама мавриди ситоишу парастидан будаанд. Ҳамон тавре ки Ахуромаздо мавриди тараннуму эҳтиром қарор мегирифт, амшоспандон - ёварони ӯ дар идораи умури ҷаҳон, ҳамчун инъикоси сифатҳои Худованди Бузург ситоиш

мешуданд. Аз ҷумла, Баҳман - инъикоси андеша, гуфтор ва кирдори неки Ахуромаздо, Урдибиҳишт – ҳақиқат ва ростии дурустӣ, Шаҳривар-чилвагоҳи шаҳриёрӣ ва нерую тавони офаридгор, Суруш – намунаи назму тартиб ва хоксорию тоати худовандӣ ва ғайра мавриди парастиишу эҳтиром буданд. Чанд банди аввали Зомёдяшт ба тараннуми кӯҳҳо бахшида шуда, қисмати асосии он ба тараннуму тақдиси Хварна, фарр ё нуру таҷаллои худовандӣ ихтисос ёфтааст. Ҳар фарди ҷаҳон бояд бо андеша, гуфтор ва кирдори писандидаи худ барои дарёфти он ва комёбӣ дар зиндагӣ ҷидду ҷаҳд намояд.

Рӯзҳо, фаслҳо ва давраҳои гуногуни сол мавриди парзестиш буданд. Номии 21 эзиде, ки дар яштҳои мутазаққира ситоиш ва тараннум мешаванд, номи рӯзҳои моҳро ташкил медиҳанд. Дар Авесто барои Суруш – фариштаи тоату бурдборӣ, ки нахустин сарояндаи Готҳои Зардушт хонда шудааст, ду суруд мавҷуд буда, яке мухтасар дар яшти 11 ва дигаре муфасссалтар дар ҳоти 57-и Ясно мундариҷ аст. Яшти 20 ба фариштаи Хум бахшида шудааст.

Яштиҳои бузург бо дуоҳои якранги мазҳабӣ шурӯъ шуда, бо онҳо хотима меёбанд ва ба чанд бахш, ки аксаран «карда» меғӯянд, тақсим мешаванд. Дар оғозу анҷоми ҳар бахш ё карда низ ҳамин дуоҳо такрор меёбанд. Яштиҳои, ки ба Меҳр, Ваю, Замин, фравашӣ бахшида шудаанд, аз ҷумлаи қадимтарин Яштиҳо буда, суруду ниёишҳои онҳо мутааллиқ ба замонҳои қадим аст. Дар ин яштиҳо матлабҳои гуногун, дуоҳои қадимӣ, ки вобаста ба назру ниёз ва қурбонии фидя аст, ривояту устураҳои бостонӣ зикр шудаанд. Агар пеш аз Зардушт бисёре аз онҳо худоёни бузургу мустақил буданд, дар дини маздаясно онҳо комилан дар хизмати Ахуромаздо-худованди воҳид ва бузургу тавоно қарор гирифта, ба сурати эзидоне даромадаанд, ки нигоҳбону муваққили ашӯ, аносир ва падидаҳои алоҳида мебошанд. Ин эзидон ба он сабаб эътибору нуфузи фаровон доранд, ки ҳуди Ахуромаздо онҳоро мавриди ситоишу эҳтиром қарор медиҳад, барои онҳо ниёзу қурбонӣ ба вуҷуд меоварад.

Яке аз хусусиятҳои муҳими ориёӣ ё посдории замони гузашта, бахусус рӯҳи арвоҳи гузаштагон будааст. Яшти 13 махсуси фурӯҳари муҳофизи парҳезкорон буда, дар он дуоҳое ҷамъоварӣ шудааст, ки мавриди вафоти одамон ва маросимҳои баъдӣ хонда мешавад.

Мазмунӣ яштҳоро ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: таърифу тавсифи эзидону фариштагон, тасвирҳои зебои табиат, дилписандиҳои гуногун ва шарҳи достони ҷамосаҳо, диловариҳо, паҳлавониҳо, набардҳо ва ҷангҳо. Тасвири нотақрори табиат аз он мерасонад, ки ориёӣҳо табиати ватани худ, ба хусус Айрияна Ваеҷахро ниҳоят дӯст ва гиромӣ медоштанд. Тавсифҳо дорои латофати баён, зарофати забон ва тасвири зебоии шоиронаест, ки ҳар хонандаро дар зерӣ таъсири амиқ мегузорад. Тасвирҳои, ки дар Обоняшт (яшти 5) аз эзиди Аредвисура Анаҳито ба вуҷуд омадааст, бо ниҳояти зарофати табъ ва баёни ширин сурат гирифта, образи эзид-бонуи зеборо дар пеши ҷашм ҷилвагар месозад, ки пайдоркунандаи ростӣ ва фазояндаи зиндагии инсон мебошад. Дар ҳар яште, аксаран шоҳон, бузургон, паҳлавонон ба даргоҳи ин эзидон муроҷиат карда, маросими ситоишро бо ниёзу қурбонӣ анҷом медиҳанд ва аз онҳо амалӣ гардидани дархосту орзуҳои худро иброн мебаранд. Мазмуну муҳтавои ин дархосту талаботҳо имрӯз ба мо сурату сирати одамон ва ҷиғанагии соҳти иҷтимоӣ, афқору андешаҳои мардумони он давраро равшан месозад. Аксари дархосту орзуҳои онон таблиғи ростӣ дурустӣ, ғалаба болои душман, фатҳи кишварҳо ва сарзаминҳо, ба даст овардани чорво ва ҷароғохҳо, ром кардани қавму қабилаҳои ошӯбгар, ободии сарзаминҳо, падид овардани оромӣ, осоиш, орзуи доштани фарзандони паҳлавон, лоиқ, ҷанговар, хушзабону хушсухан, баҳраманд гардидан аз тамоми хушиҳои зиндагӣ, аз ҷумла зебогии тану сирати олии инсонӣ, доштани аспҳои зебои тездав, шавкату ҳашамат, сарват ва ғайра иборат буд. Бино ба мазмуну мундариҷоти Яштҳо, ниёкони мо озодии худро болотарин неъмат дониста, аз зебӣ ва донишу ҳунар дар сатҳи баланд қадрдонӣ мекарданд. Дар яшти даҳум ситоиши Меҳр яке аз худоеӣ

бостонии ориёиҳо ва кӯҳантарин маросими ситоиши ӯ тасвир шудааст. Дар яшти 13 тарзу усули ситоиши фраваш ва арвоҳи ниёкон омадааст. Дар яшти 14 дар баробари ривоятҳои кинояомез ва чилваҳои эзиди Баҳром, ишораҳои бисёр қолибе дар бораи нучуму ситорашиносии қавмҳои куҳани ориёӣ нақл шудааст. Дар яштҳои куҳан ду силсилаи подшоҳони пешдодӣ ва каёнӣ муаррифи гардида, дар бораи ҳар яке аз намояндагони он маълумоти муайяне пайдо мекунем.

Дар ин ҷо бояд зикр кард, ки баъзе яштҳо ба номи як эзид ё фаришта мансуб гардида, дар матнҳои он эзиди дигар ситоишу тараннум мешавад. Яштҳои Аштод, Зомёд, Ром, Дин аз ҷумлаи чунин яштҳо аст, ки дар саҳифаҳои онҳо на танҳо эзидони дигар мавриди парастидан қарор гирифтаанд, балки онҳо мазмуну мавзӯҳои гуногунро мавриди баррасӣ қарор додаанд. Дар яштҳои Хуршед, Моҳ, Аредвисура Анаҳито, Тир, Гуш, Мехр, Ром ва ғайра шукри неъмат ба ҷой оварда шуда, аз худованд барои фурӯғҳои гуногун, обҳо, растанӣҳо ва чорпоён сипосгузорӣ, ҳатто аз тамошои манзараҳои дилкашу зебои табиӣ, ки чашми инсон аз он ҳаловат мебарад, қадрдонӣ шуда ва ба онҳо дуруд фиристода шудааст. Ҳар чизе, ки зебою неку буда, барои инсон хушоянд аст, муқаддас шуморида мешавад. Дар бандҳои 21-22 Сурушяшт мояи хушнудии инсон сутуда шуда, аз он ҷумла ба ҳар инсон адл, далерӣ, нотарсӣ, ишқ, зӯр, пирӯзӣ, саховат, шукӯҳ, дин, илм, дониш, дурустӣ, покӣ, тандурустӣ, бурдборӣ, фармонбардорӣ, сухани рост, ки суннати ниёкони мо будааст, таманно гардидааст.

Гуноҳе, ки дар дини маздаясно нобахшиданист, дурӯғ мебошад. Дар Мехряшт беҳтарин подош барои ростгӯ ва шадидтарин ҷазо барои дуруғгӯ муайян шудааст. Мувофиқи он эзиди Мехр дуруғгӯ ва аҳдшиканро ба доғи фарзандонаш менишонад, хонаашро вайрон мекунад, хайру баракат аз хонумонаш мебардорад, аз хушиҳои зиндагӣ маҳрум менамояд.

Дар яшти Рашну сухан аз адлу инсоф рафтааст. Дар Фарвардиняшт сухан пиромуни саховату бахшоиш аст.

Фурӯҳарҳои гузаштагон, ки дар охири ҳар сол ҳангоми ҷашни фарвардин (Наврӯз) аз осмонҳо барои دیدану раҳнамоии бозмондагони худ ба замин фуруд меоянд, бахусус умедворанд, ки бозмондагони онон дар роҳи ростӣ ва худованд муттаҳид шаванд, то онон хушнуду хуррам боз ба осмонҳо уруҷ нумуда, аз борҳои Ахуромаздо бақою хушӣ ва вусъати ризку рӯзии бозмондагонро дархост менамоянд. Ба таври умум, Яштҳо яке аз қисматҳои зеботарин, дилпазиртарин ва гуворотарини Авестост. Дар он сарчашмаҳои зиндагӣ ҷӯш зада, аз неъматҳои он шукргузорӣ мешавад.

Вандидод дар Авесто дар шакли Видеавадота омада, мафҳуми маҷмӯаи қонун бар зидди девҳоро дорад. Ҳар фасли онро, ки ба таври умум 22 то аст, фарғард меғоянд. А.Кристенсен мӯтақид аст, ки Вандидод ягона наски комилест, ки аз Авестои даврони сосонӣ то замони мо расидааст. Кристенсен ва Андреас боварии комил доранд, ки ин бахши Авесто дар давраи подшоҳии Меҳрдоди аввали Ашконӣ (171-138 то м.) таълиф шудааст.

Вандидод матне намебошад, ки дар маросимҳои мазҳабӣ ва ниёишу ибодатҳо ба қор бурда шавад. Аммо дар давраи пеш аз ислом, ки вақти дақиқи он маълум нест, пайравони дини маздаясно маросиму ҷамъомади азиме бунёд карда, дар он тамоми Вандидод бо Ясно ва Виспарад бо тартиботи ҳосе хонда мешуд. Дар ин маросим фарғардҳои гуногуни Вандидод дар якҷоягӣ бо яке аз таронаҳои Готҳо суруда мешуд. Мувофиқи суннати пайравони дин, вақте ки ҳуди Готҳо ҳамроҳ бо се дуои муқаддаси мазҳабӣ (Ясо Аху Вайирию, Ашем Вуху ва Янгҳа Ҳотом) хонда мешаванд, нерӯмандтарин ва маҳкамтарин муҳофизе шумурда мешуд, ки ҳаёту тандурустиро аз таҳдиди қуеваҳои аҳриманӣ эмин нигоҳ медорад.

Дар Вандидод аксаран масъалаҳои мавриди баҳс қарор гирифтаанд, ки аз ҳудуди қонуну дастурҳои мазҳабӣ баромада, тамоми ҷанбаҳои зиндагии иҷтимоиро дар бар мегирад. Масъалаҳои ҳуқуқии муносибати байни одамон, доду ситад, оила ва ғайра, ки аксаран дар шакли ибтидоӣ

матраҳ мешавад, аз як сӯ, қидмати замони ин бахши Авесторо нишон дода, аз ҷониби дигар, чунин ба назар мерасад, ки он мақоми қонуни умумии иҷтимоиро доштааст.

Мазмуну мӯҳтавои Вандидод бештар ба масъала ва матлабҳои зерин бахшида шудааст: ҷазо додан дар баробари гуноҳҳои мухталиф, ки одам дар баробари табиат, ҷамъият ва мавҷудоти хубу муфид содир мекунад, роҳҳои мубориза бар зидди палидиҳо ва касалиҳои, ки рӯи палид Аҳриман ва анбӯҳи девони ӯ дар ҷаҳон интишор дода, зиндагии ободкунандаи инсонро дар хатар мегузорад. Ба ишораи ин китоб, заминаи наздикӣ ва таъсири девонро ба инсон, аксаран худ инсон ба вучуд меоварад. Дар он заминаҳои пайдоиши чунин омилҳо муфасссал баён карда шуда, роҳҳои мубориза бо он нишон дода шудааст. Яке аз сабабҳои, ки даврони таълифи Вандидодро ба асрҳои охири пеш аз милод нисбат медиҳанд, иборат аз он аст, ки дар фарғардҳои Вандидод душмани оштинопазири байни ду қудрати хубу бад, яъне Спэнтамайню (хиради неку муқаддас), ки офаридгори фазилатҳои беҳтарини зиндагӣ шумурда шудааст ва Анграмайню (Аҳриман - хиради зишту палид), ки фақат дурӯғу бадӣро фасодро ба вучуд овардааст, ба мушоҳида мерасад.

Фарғарди аввали Вандидод аз 21 банд иборат аст. Дар ин бахш аз 16 кишвар ё сарзамини нахустин сухан рафтааст, ки Аҳуромаздо ба вучуд оварда ва онҳо сарзаминҳои беҳтарин ва зеботарин шумурда шудаанд. Ба ақидаи М. Бойс, ин кишварҳо, зоҳиран, пайравони нахустини ойини маздаясно мебошанд.

Вале Аҳриман ба хоҳири зиддият бо Аҳуромаздо, дар ҳар мамлакати зебои офаридаи вай бало, гуноҳ ё осебе падид меовард. Мазмуну тафсилоти Вандидод аксаран дар шакли саволу ҷавоб миёни Зардушт ва Аҳуромаздо баён гардидааст.

Фарғарди дуюм 43 банд буда, дар бораи Ҷамшед аст. Аҳуромаздо дар ҷавоби саволи Зардушт мегӯяд, ки аввал паёмбарии дини маздаясноро ба Ҷамшед пешниҳод карда буд. Вале Ҷам нисбати надоштани истеъдоди паёмбарӣ

онро напaзиpуфт ва қабул кард, ки ҷаҳони маро ниғаҳбонӣ кунад. Дар ҳамин бахш Аҳуромаздо бо Ҷамшед дар бораи тӯфони вайронкунанда хабар дода, дар сохтани паноҳгоҳе (вара), ки дар он тамоми анвои сабзавот, ҳайвонот ва инсон ҷамъоварӣ карда шаванд ва ҳамчунин дар тарзу усули сохтани он роҳнамоӣ мекунад. Ин фарғард асотири зебо ва ғании гузаштагонӣ мо буда, таърихи пурмӯҳтаво ва дурахшони нӣёкони моро ба субут мерасонад.

Фарғарди сеюм аз ҷилу ду банд иборат буда, ба ду масъала бахшида шудааст. Масъалаи нахуст манфиати зироат ва кишоварзӣ мебошад. Дар он таъкид карда мешавад, ки аз амалу пешаҳо зироаткорӣ ва киштӣ гандум беҳтарин аст. Дуюм, аз ҳамин ҷо сар карда, дар аксари фарғардҳои минбаъда масъалаи мурда ва муносибатҳои гуногун бо он мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Пайравони зардуштия мурдaro ҷисми нопок ҳисоб карда, аз он бисёр эҳтиёт ва эҳтироз мекарданд. Чун мурда, натиҷаи амали Аҳриман ва девони ӯ ҳисоб мешуд, чунин ақида доштанд, ки мурда наҷису нопок аст ва муҳит, одамон ва ашёи атрофи худро нопок месозад. Дар бисёр фарғардҳои баъдӣ роҳҳои пешгирӣ аз наздик шудан ба мурда ва ҳамчунин усули татҳиру поккорӣ нишон дода шудааст.

Фарғарди чорум аз 55 банд иборат буда, масъалаи қонунҳо ва тарзу усули аҳду паймон, навъҳои он ва натиҷаю ҷазои паймоншиканиро мавриди мубоҳиса қарор медиҳад. Дар аввал аз шаш навъи аҳду паймон сухан меравад. Агар касе паймон шиканад, мувофиқи андозаи паймоншиканӣ муҷозот мешавад. Агар ӯ бимирад ё фарор кунад, муҷозоти он домангири наздикони вай хоҳад шуд. Паймоншиканон бо тозиёна ва шаллоқ ҷазо дода мешуданд. Бо такрори паймоншиканӣ, ки дар миёни ориёиёни бостон яке аз гуноҳони бузург ҳисоб шуда, дар сурати фарор кардан ё мурдани ӯ, номи паймоншикан ба тамоми авлоди ӯ мегузашт.

Фарғарди панҷум дорои 62 банд аст. Дар он одобу расмҳо ва равиши покшавӣ ва татҳири қасонест, ки ба василаи девони гуногун, баҳусус дар натиҷаи тамос ба ҷасади

мурдагон наҷис ва нопок шудаанд. Чун замин, об, оташ муқаддас шуморида мешуданд, ғуронидани мурда онҳоро низ нопок мекард. Мурдаи сағ ҳам мартабаи мурдаи инсонро дошта, аз тамос бо он шадидан эҳтиёт мекарданд. Дар Вандидод қонунҳое матраҳ гардидааст, ки таъаввури он барои инсони муосир кори ниҳоят мушкил аст. Зане, ки кӯдаки мурда таваллуд кунад, гунаҳкор доништа мешуд. Чунин ақида буд, ки Аҳриман дар батни ӯ маскан гузидааст. Вай мебоист дар тӯли 12 шабонарӯз бидуни расидан ба об, хӯрок, пӯшок ва ғайра дар қаноре аз ободониҳо, ба иҷрои як силсила маросимҳои шадиди мазҳабӣ худро пок намояд.

Фаргарди шашум 51 банд дошта, ба масъалаи ҷазои қасоне бахшида шудааст, ки қасади мурдаро дафн мекунанд. Дар он тарзу усули нигоҳдории мурдагон, сатху андозаи баландӣ, ки дар он ҷо қасад гузошта шуда, тӯмаи паррандагон ва даррандагон мегардад, муайян карда шудааст. Мувофиқи он, дар замин, ки дар он ҷо инсон ё сағ бимирад ва ё дафн шавад, ба муддати як сол киштукор ва ё ҳар амали дигаре рӯи он мамнӯъ эълон шудааст. Қасе, ки хилофи он рафтор мекунад, қорсад зарбаи тозиёна ҷазо мебинад.

Яке аз хусусиятҳои Вандидод печ дар печ ва болои ҳам гузоштани мавзӯҳои гуногун мебошад. Чун мубадон дар тартибу тадвини ин китоб бевосита даст доштаанд, ҳар яке хостааст, дар он аз худ ҳиссае гузорад. Ба ақидаи Ҳошими Разӣ, донишманди эронӣ, чунин ҷидду ҷаҳди муғону мубадони сосонӣ боиси печидагии масъалаҳо ва омезиши мавзӯҳо гардидааст.

Фаргарди ҳафтум низ дар аввал ба масъалаи мурда ва деви Насу, ки ҳангоми вафот ба қасад дохил шуда, пас аз хӯрда шудани ғушти он аз ҷониби паррандагон ва даррандагон, аз он берун мешавад, бахшида шудааст. Мавзӯи дуҷуми ин бахш дар бораи дастурҳои пизишкӣ ва қонунҳои табибон мебошад. Мувофиқи он, барои он ки табибе ному унвони пизишкӣ ба даст орад, бояд давраи озмоиши худро дар миёни девпарастон гузаронида, се нафар девпарастро муолиҷа намояд ва ба онҳо саломатӣ бахшад. Агар чунин

озмоишро муваффақона сипарӣ кунад, ба ӯ иҷозат дода мешуд, ки дар миёни маздопарастон ба табобат оғоз кунад. Агар давраи озмоиш ғайри бемуваффақият бошад, вай аз пешаи табобат дар миёни маздопарастон маҳрум мегардид. Ҳаққи дастмузди табибон, ҷарроҳон марбут ба вазъи беморон ва сатҳи дороии онҳо таъин шуда, бо ҷорпо ва молу ҷинс пардохта мешуд. Дар ҷомеае, ки Вандидод тасвир мекунад, аз пул ному нишоне нест.

Фаргарди ҳаштум яксаду шаш банд аст. Дар он аз дини неқӯи маздопарастӣ таҳсин ба амал оварда шуда, роҳҳои мубориза бо девон баён гардидааст. Аз ҷумла гуфта шудааст, ки ҳаргоҳ Готҳо ва дуоҳои дигари муқаддас хонда шавад, девону шайтонҳо роҳи ғузуро пеш мегиранд. Дар ин бахш низ масъалаи мурдаи инсон ва сағ ва тафсилоти дафни онҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Фаргарди нӯҳум 57 банд дорад. Он ба маросими бисёр мураккаб ва печидаи покшавӣ ва татҳир аз ҳар гуна олудагӣҳо ба хусус аз олудагӣ бо мурда бахшида шудааст. Дар сурати олудагӣ бо мурда расми татҳир чунон аст, ки тан бояд се бор шуста шавад, пӯшок се бор шуста шавад, барои оби муқаддас назр дода шавад. Фақат дар чунин ҳолат хона ё ҷойгоҳ покшуда ҳисоб шуда, фариштагон ба он дохил шуда метавонанд.

Фаргарди даҳум ва ёздаҳум, ҳар яке иборат аз 20 банд аст. Ин ду боб ба масъалаи гуногунии муқобилат бо девон ва мубориза бо шайтонҳо аст. Дар ин ҷо сухан дар бораи девони гумроҳхунанда ва девоне меравад, ки аз ҷисми мурда берун омада, одамони зиндари мавриди ҳамла қарор медиҳанд ва онҳоро нопоку наҷис мекунанд.

Фаргарди ёздаҳум ҷараёни татҳир, шустушӯ ва пок кардани он чизҳои нопокшудаест, ки офаридаи Ахуромаздо мебошад. Девоне, ки аз ҷисми мурдагон берун мешаванд, ҳар чиро, ки атрофи онҳо бошад, аз ҷумла хона, об, оташ, замин, ҳайвонот, гиёҳ, дарахт, зану марди ашаван (росткору ҳақиқатҷӯ)-ро нопоку олуда мекунанд. Ҷараёни покшавӣ тиловати дуоҳои татҳир аст. Муҳимтарин дуоҳо ва намоз Ахуна Вайрия ё Ясо Аху Вайрия аст.

Фаргарди дувоздахум аз 14 банд иборат буда, дар бораи мударду замони мотам ва таъзияи наздикону хешовандон аст. Мударду мотаму сӯғворӣ барои шахси порсою некӯкор як моҳ, барои инсонии гунаҳкор (зоҳиран ғайримаздаяснон) ду моҳ, барои фарзандон ва барои хоҳару бародар ду моҳ таъин шудааст. Барои хешовандону наздикони дигар низ мӯҳлатҳои гуногун муқаррар карда шудааст. Мударду азодорӣ барои сардори хонавода ва ҳамсари вай, агар одамони савобкор бошанд, шаш моҳ, агар набошанд як сол муайян карда шудааст. Таъини мударду азодорӣ тамоми хешовандон, аз ҷумла набераҳоро дар бар гирифта, тафовути гунаҳкорон аз савобкорон ду баробар аст.

Фаргарди сездахумро метавон «Сагнома» номид. Шумораи бандҳои он 5 6 то буда, ба масъалаи куштани навъҳои гуногуни сағ, озору азоб додани онҳо ва ҷазоҳое, ки дар баробари он дода мешуд, бахшида шудааст. Дар он ғуфта мешавад, ки аз миёни офаридаҳои Аҳуромаздо, сағ бисёр мӯҳтарам аст, зеро аз сапедадам то шом бо Аҳриман ҷангида, офариниши некро посбонӣ мекунад.

Фаргарди чордахум аз 14 банд иборат аст. Ин фасл ба муҷозоти касе бахшида шудааст, ки сағи обиро (ав. удра – зоҳиран «выдра»-и русӣ аст) ба қатл расонад. Чун ин ҷонвар дар об зиндагӣ мекунад, бисёр муқаддас шумурда шудааст. Ҷазои касе, ки ин ҷонварро куштааст, 10 ҳазор зарбаи тозиинаи асп ва даҳ ҳазор тозиинаи тасма мебошад. Чунин ҷазои сахту бераҳмона дар ҷои дигари Вандидод дида нашудааст.

Фаргарди понздахум 51 банд аст. Он ба гуноҳҳои бахшида шудааст, ки бузург буда, бе тавба ва ё нобахшидани ҳастанд. Ба сағи гала ё сағи хона додани хӯроки гарм ва номуносиб, задан ё расондани ягон осебу озор ба сағи бордор, наздикӣ кардан бо зан дар замони ҳайз ва зани обистан, сақти ҷанин (бачапартоӣ) ва ҳомиладор гардидани духтарони бешавҳар аз ҷумлаи чунин гуноҳон шумурда шудаанд.

Фаргарди шонздахум 18 банд буда, ба ҳайзи занон ихтисос ёфтааст. Чун дар оини муғон зани моҳонадор шахси ҳаром

ҳисоб мешавад, агар зане дар худ ишора ё нишонаи моҳдиданро пайдо кунад, бояд дур аз хона маскан ихтиёр карда, худро аз обу оташ ва марди ашо сӣ қадам дуртар нигоҳ дорад ва оташу рӯшноии хонаро набинад. Агар касе барои вай хӯрок барад, бояд аз вай сӣ қадам дуртар таваққуф кунад.

Фаргарди ҳафтдаҳум 11 банд буда, дар бораи тарошидани сар ва гирифтани нохун аст. Мувофиқи он, мӯи сар ва нохуне, ки бо одоби муайян гирифта мешавад, бояд зери хок карда шавад. Нохуну мӯи сари тарошида, агар зери хок карда нашавад, марғу мири одамонро ривоҷ мебахшад.

Фаргарди ҳаждаҳум ҳаштоду шаш банд буда, ба масъалаҳои гуногун ихтисос дода шудааст. Яке аз онҳо мӯбад мебошад. Аз дидгоҳи муғон рӯҳноии хуб касе буд, ки русуму одоби шустушӯ ва таҳорат, тасхири чин, парӣ ва дев, куштану нобуд кардани ҳашароту чонварони зарарнок, пок кардани вучуди одам аз тасаллутӣ дев, бастанӣ пном ба рӯи бинӣ ва даҳон, хондани аврод ва афсунҳои муғона бар зидди девон, одобу равиши тайёр кардани ҳум ва парохум, бастан ва дуруст нигоҳ доштани шоҳаҳои барсом, одоби саҳеҳи қурбонӣ, дуруст ва бо қоида задани шаллоку тозиёна ба гунаҳхоронро дар бар мегирад.

Масъалаи дигаре, ки дар сӯҳбати миёни Аҳуромаздо ва Зардушт, ёдоварӣ мешавад, масъалаи хурӯс аст. Дар Авеста, Суруш – фариштаи фармонбардорӣ ва итоат, шабу рӯз бедору ҳушёр нигоҳбону муҳофизи пайравони дин тасвир гардида, дар ин амал ба ӯ хурӯс ёвару ҳамкор мебошад. Мувофиқи гуфтаи Аҳуромаздо, хурӯс паррандаи худовандӣ буда, дорои силоҳи комили корӣ мебошад. Ин мурғ саҳаргоҳон, ҳангоми тулӯи фаҷр ба василаи овози худ мардумро бедор мекунад, ки: ай мӯъминон бархезед ва деви хобро аз худ дур кунед.

Чун торикӣ офаридаи деви Аҳриман аст, ҳангоми шаб оташ ва эзиди оташ (Озар) се бор бо ёрии Суруш ва хурӯс кӯшиш мекунанд то ҳамаи ҷидду ҷаҳди девонро, ки дар торикӣ имконоти бештар доранд, беасар гардонанд. Бо ҳиммати ин фариштагон ва хурӯс аст, ки саранҷом мардум болои деви

хоб ва девҳои дигар ғалаба карда, пас аз бедор шудан ба анҷоми намоз, иҷрои маросими динӣ ва кору заҳмат мебардозанд.

Фаргарди нуздаҳум дорои 47 банд аст. Дар он сӯҳбати Аҳуромаздо бо Зардушт дар соҳили дарёи борони Дареҷа - шохоби Даитя, ки хонаи падари паёмбари ориёӣ дар он ҷо аст, мегузарад. Ба саволи Зардушт дар бораи он ки амалҳои нек ва кирдорҳои бади мардум ба кучо мераванд, Аҳуромаздо чунин ҷавоб медиҳад: пас аз шаби сеюми мурдан сахари рӯзи чорум, сапедадам деви Визариша равони (рӯхи) гунаҳкорро дар банд карда, то ба пули Чинват мебарад ва онҷо мавриди бозпурсӣ қарор медиҳад. Аммо рӯхи одамони ашаванро душизаи зебои истиқбол карда, чун фариштаи ниғаҳбон рӯхи неқӯкорро ба осонӣ аз пули Чинват убур медиҳад ва ба арши аъло, назди Аҳурамаздо мерасонад.

Фаргарди бистум аз 15 банд буда, дар бораи пизишкӣ, табобат ва бемориҳо аст. Номӣ як силсила бемориҳо зикр карда мешавад. Зардушт аз Аҳуромаздо меپурсад, ки нахустин табибе, ки бемориҳоро дар банд карда, марги нобаҳангомро пешгирӣ кардааст, кӣ аст? Ҷавоб мешунавад, ки Срита, неқӯкоре аз хонадони Сом аст. Вай ҷиҳати муолиҷаи бемориҳо на танҳо аз алафу каломи муқаддас, балки аз корд ҳам истифода мекард. Ин табиб ҷиҳати дарёфти кӯмак ба Хшатра Вайрия – фариштаи муваккили филизот муроҷиат карда буд. Дар ин фаргард аз се навъи муолиҷа-дармонӣ - ба василаи дорую даво, растанию сабзавот, аврод - ба василаи сухани муқаддас ва корд - амалиёти ҷарроҳӣ ном бурда шудааст.

Фаргарди бисту якум дорои 21 банд буда, аввал, дар бораи Ғов, ки ҳайвони муқаддас, сарчашмаи хайру баракат ва зояндаи рӯзии мардумон аст, сухан меравад. Сипас дуо барои боридани донаҳои фаровони борон омадааст. Боридани борон аз марги нобаҳангом, аз зуҳури як силсила касалиҳо, аз ҷумла сакта, ки маншаи он ҷин аст, пешгирӣ мекунад. Борон дардҳоро дармон мебахшад, заминро сабзу

хуррам мекунад, гиёҳонро мерӯёнад, ба мардум ризку рӯзӣ мухайё месозад.

Фаргарди охирин, яъне бисту дуюм аз 22 банд иборат аст. Дар банди аввали он Аҳуромаздо ба Зардушт меғӯяд: «Ман ин ҷаҳонро бисёр зебо, равшан, бе бадӣю беморӣ офаридам. Аммо Аҳримани маргофарин ба офариниши ман бо чашми море нигарист ва ҳазорон беморӣ ва бадӣ падид овард. Ман ирода кардам, ки дар оғоз каломӣ эзидиӣ муқаддас ин бемориҳоро дармон бахшад». Мантра Спэнта (Каломӣ муқаддас) аз Аҳуромаздо пурсид: чӣ гуна ба 99999 беморӣ, ки Аҳриман офаридааст, шифо бахшам. Аҳуромаздо ба Наривсинг - пайки худ фармуд, то Айиряманро пайдо кунад. Айиряман бо нӯҳ навъ аспӣ нар, нӯҳ навъ уштури нар, нӯҳ навъ говӣ нар, нӯҳ навъ чорпоӣ хурд ва нӯҳ банд ҳезум ба сӯи кӯху ҷангал рафта ибодат кард ва нӯҳ хат рӯи замин кашид ва гуфт: ман ҳамаи бемориҳоро нобуд мекунам. Ҳамаи ҷодуҳо, парӣҳо ва девонро нобуд мекунам.

Борҳо дар Авесто, аз ҷумла дар Вандидод такрор шуда, ки дармон ба василаи Мантра Спэнта аз бехтарин дармонҳост.

Виспарад ҳамаи сарварон, ҳамаи нигоҳбонон ё ҳамаи муҳофизони маънавӣ тарҷума мешавад. Бобҳои ин китоб «карда» гуфта мешавад. Виспарад китоби мустақиле набуда, маҷмӯае аз бахшҳои гуногуни Ясно мебошад ва аксаран ҳангоми расму суннатҳои мазҳабӣ ҷудо аз Ясно хонда намешавад. Бештар дар вақти маросимҳои динӣ идҳои гоҳанбор, ки миқдорашон шашто буда, дар мавсимҳои гуногуни сол гузаронида мешаванд, хонда мешавад. Шаш гоҳанбор шаш марҳилаи офариниш аст, ки аз ҷониби Аҳуромаздо анҷом дода шуда, он бо мавсимҳои гуногуни сол баробар меояд. Виспарад аз ҷиҳати забон, баён, моҳият ва мазмун бо Ясно наздик буда, аксаран мафҳумҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳои ҳафтоду ду ҳоти Ясно, ғайр аз таронаҳои 17-гонаи Зардушт, бо андаке ихтилоф дар Ясно дида мешавад. Аксар вақт якҷо бо Ясна хонда мешавад. Вале дар маросимҳои ҷашнҳои гоҳанбор ба танҳои низ меҳонанд. Донишмандон ва муҳаққиқони гуногун дар бораи бобҳои Виспарад маълумоти ҳархела додаанд. Аксарашон аз 22 то 27 карда гуфтаанд.

Дар оини зардуштӣ, тавре ки дар боло зикр гардид, ҳар чизе, ки неку, судрасон ва зиндагисоз аст, қобили ситоиш мебошад. Дар ин баҳши Авесто ҳамаи чиз, ашӯ ва корҳои хуб ёдоварӣ карда шуда, аз онҳо тамҷид ба амал омадааст. Виспарад мисли оинаест, ки дар баробари як боғу гулшани васеъ гузошта шуда бошад. Маздопараст ба он ойина нигоҳ карда, аз самими дилу ботин ҷаҳони зебои моддиро ситоиш мекунад ва ин ситоиш аз номи Ахуромаздо оғоз мегардад.

Ҳамаи китобҳои Авесто, аз ҷумла Виспарад, бо суханони зер хатм мешавад: Роҳ якеост ва он роҳ роҳи ростист, ҳамаи дигар роҳҳо бEROҳа аст.

Хурдаавест (Авестои хурд) ва дар паҳлавӣ «Хуртак Авесто» меғӯянд, ки ҳамон Авестои хурд ё кӯчак аст. Ин қисмати китоби муқаддас аз бахшҳои дигари Авесто, яъне Ясно, Виспарад ва Вандидод тартиб дода шудааст. Он аз ҷониби мубадон дар маросимҳои мухталифи динӣ мавриди истифода қарор мегирад. Авестои хурд маҷмӯаи намоз, дуруд, дуо ва ниёишхоест барои вақту ҳангомҳои мухталифи шабонарӯз, рӯзҳои мубораки моҳ, ҷашнҳои махсуси эзидон ва фариштагон ва ҳангомҳои муҳими дигар мисли садрапӯшӣ ва каштӣ бастанӣ бачагон, арӯсӣ, мотам ва ғайра. Чун Авестои кӯчак барои рафъи ҳоҷатҳои гуногуни пайравони дин фароҳам шудааст, дорои матнҳои мебошад, ки мазмунӣ он тарафҳои мухталифи зиндагии инсон, гоҳе хуш гоҳе нохуш, гоҳе дар вақтҳои хурсандию растагорӣ ва гоҳҳои дигар ба дуою намози махсусе бахшида шуда мӯҳтавои рангорангро дарбар мегирад. Аз ин ҷиҳат мазмуну мӯҳтавои Авестои хурд дар нусхаҳои гуногун аз ҳамдигар тафовут дошта, масъалаҳои гуногун ва дуою ситоишҳои мухталифро инъикос мекунад. Дар баъзе аз онҳо матолиб ва дуоҳои мавҷуд аст, ки дар нусхаҳои дигар дида намешавад. Илова ба он дар баъзе нусхаҳо маълумотҳои оварда мешавад, ки бисёр бостонӣ буда, ҳатто дар бахшҳои кӯҳани Авесто ба мушоҳида намерасад. Дар асоси суннати зардуштиёни муосир Авестои хурд аз ҷониби Озарподмехрсипанд – мубадони мубади даврони Шопури II сосонӣ (с. 310-379) мураттаб карда шудааст. Аз он чунин

фаҳмида мешавад, ки Озарподмеҳрсипанд на танҳо аз матнҳои комили Авесто, балки сарчашмаҳои дигарро низ мавриди истифода қарор додааст. Масалан, як силсила намозу дуоҳое, мисли Хуршедниёиш, Меҳрниёиш, Аредвисурниёиш, Баҳромниёиш, ки дар Авестои хурд мундариҷ аст, аз Хуршедашт, Меҳрашт Моҳрашт, Обонрашт ва Баҳромашт гирифта шуда, бахшҳои тафсирии он маълумотҳои қадиде дар ихтиёри пажӯҳандагон мегузарад.

Аз ин рӯ, Авестои хурд дарбардорандаи ҷакидаҳо ва сурудҳоест, ки ҷаҳонбинӣ, бовар, андеша ва оинҳои мардуми ориёиро дар рӯзгорони бисёр қадим равшан мекунад. Дар он бо овардани номҳои бисёр таърихи кӯҳани ориёиёно дар пеши назар ҷилвагар месозад. Авестои хурд оину андешаҳо, ақидаҳо ва тарзу усули зиндагии гузаштагони моро инъикос мекунад. Дар он низ мисли қисматҳои дигари Авесто мардум ба ростӣ, покӣ, дурустӣ, ҷидду ҷаҳд, қору кӯшиш, ҷашну шодмонӣ, ба андешаи нек, гуфтори нек ва кирдори нек, ба ҳамкорию ҳамёри, меҳру дӯстӣ, оштино созандагӣ даъват карда шудааст.

Мисли бахшҳои дигари Авесто дар охири Авестои хурд низ чунин суҳанон оварда шудааст: «Роҳ якеҷст ва он роҳи ростист, ҳамаи дигар роҳҳо бераҳа аст».

Асари зикршуда.
сах. 368-384)

Таълимоти Зардушт дар бораи ҷаҳон, инсон ва ахлоқ

Дини зардуштӣ нахустин динест, ки таҳкурсии мустаҳками ахлоқии динҳои муосири ҷаҳонро гузошта, дорои тамоми рукнҳо, сохтор, аҳком ва назму тартиби мушаххаси ормонӣ мебошад. Чун ин дин дар даврони туфулияти башар по ба арсаи вучуд гузошта, аз сарғаҳи ирфони инсонӣ баҳраманд гардидааст, бунҳои он низ мусаффою нуронӣ буда, тамоми

пайкараш бо торҳои дурахшони зиндагӣ ва зарраҳои асилу равшани офариниш танида шудааст.

Гузаштагони дури мо Офтоб ва Меҳро ситоиш карда, равшаниро сарчашмаи зиндагӣ медонистанд. Торикӣ, ки мардуми мо имрӯз ҳам сиёҳ мегӯянд, ҳоло ҳам мабдаю маншаи аъмоли бад ва накӯҳида ба шумор меравад. Аксари корҳои баде, ки аз тарафи инсон анҷом мегирад, аз ҷониби шаб, дар зери пардаи торикӣ, пӯшида аз нури равшанӣ сурат мегирад.

Аз ин рӯ, оини маздаясно тамоми падидаҳои табиӣ ва маънавиро ба нуру зулмат, рӯшанию торикӣ, яъне чизе, ки аз он инсон афзоишу растагорӣ меёбад ва коре, ки аз он барои тамоми одамон накӯҳишу зиштӣ ҳосил мегардад, тақсим кардааст.

Ориёиёни бостон чунин ҳисоб мекарданд: дар табиат қонунҳое вуҷуд дорад, ки хуршед ва тамоми аҷсоми самовӣ мутобиқи он ҳаракат намуда, табодули фасли сол низ аз он сурат мегирад ва бунёди назму тартиби ҷаҳонро ташкил медиҳад. Ҳиндуориёиҳо ин қонунро ба истилоҳи «рта» ифода карда, дар Авесто ба шакли «ашо» омадааст. Меҳвари фазоишу растагории коинот, аҷсоми самовӣ ва ба таври умум ҳафтӣ марбут ба «ашо» аст. Иброҳими Пурдовуд ин калимаро чунин маънидод кардааст: «Ашо аз ҷумлаи луғотест, ки маънии он бисёр доманадор аст. Ростӣ, дурустӣ, тақво, тақаддус, қонун, оини эзидӣ ва покӣ аз ҷумлаи маонии он аст. Ташҳиси маонии он душвор аст, басо дар як қитъа ё ҷумла, гаҳе ба яке аз маонӣ мазкур аст ва гаҳе аз он фариштае ироа шудааст. Дар санскрит «рта» ва дар латинӣ «ратус» гӯянд».

Ин калима дар Авесто ниҳоят зиёд истеъмол гардида, фақат дар Готҳо, ки 896 қитъа шеър аст, 180 бор такрор шудааст. Агар кӯтоҳ карда гӯем, ашо – шартӣ бунёди ҳастии коинот ва саросари ҷаҳони моддию маънавист. Тибқи тасаввуроти ориёиёни бостон ҷамоҳангии табиат ва аносири он аз ашо сарчашма гирифта, фаъолияти дурусти одам онро тақвият мебахшад ва унсурҳои онро ҷамоҳанг мекунад. Аз ин ҷиҳат ниёишу ситоиш ва қурбониҳо ва ба хусус муносибати неку

хайрхоҳона ба табиат ва унсурҳои он бунёди зиндагиро мустаҳкам намуда, ҳусни таваҷҷӯҳи эзидону фариштагонро нисбат ба инсон бештар мекунад. Инсон бахше аз табиат аст ва ҳаёту мамоти ӯ марбут ба он аст.

Ашо дорои мӯҳтавои васеи ахлоқӣ низ мебошад. Ниёкони мо чунин ақида доштанд, ки ашо ба рафтору кирдори одамон низ раҳнамоӣ карда, ононро ба роҳи дуруст ҳидоят менамояд. Ҳақиқатҷӯӣ, адолатхоҳӣ, садоқат, вафо, поймардӣ, далерӣю фарзонагӣ, ростӣю дурустӣ ва ҳислатҳои дигари писандида ба инсоне хос аст, ки ободкунандаю фазояндаи ҷаҳони моддӣ мебошад. Ба иборати дигар, некию нақӯкорӣ моҳияти ботинии на танҳо инсон, балки ҳар ашё буда, он ҷаҳонро афзоиш медиҳад ва зиштию палидӣ онро ҷариҳадор ва сипас нобуд месозад. Мазҳари харобии ҷаҳони моддӣ ва инҳирофи инсон аз роҳи дуруст дар Авесто ба номи дӯғ (дурӯғи кунунӣ) ёд шудааст. Дурӯғ (яке аз ёварони наздики Аҳриман) деви бузургест, ки ҳамеша ба ҷаҳони моддӣ ва инсон таҳдид мекунад. Ниёгони мо дурӯғгӯиро ҳислати зишттарини инсон медонистанд. Аз ин рӯ, Ҳеродод таъкид кардааст, ки ориёиёни бостон ба фарзандани худ аз овони кӯдакӣ се чиз меомӯхтанд: аспасворӣ, тирандозӣ ва ростгӯӣ.

Бино ба гуфтаҳои боло, гузаштагони мо одамонро сарфи назар аз тамоми мансубиятҳои онон ба ду гурӯҳ – ашаван, яъне пайравони некӣ ва дуруван – пайравони бадӣ тақсим мекарданд. Тамоми ҳислатҳои неку писандидаи инсониро ба ашо вобаста карда, ҷамаи хусусиятҳои зиштро ба дурӯғ нисбат медоданд. Ба ифодаи Мэри Бойс, аз ин маълум мешавад, ки дар он даврони гузаштаи ниҳоят дури ниёгони мо ба муносибатҳои иҷтимоӣ аҳамияти махсус медодаанд.

Аҳурмаздо – худованди яктои маздаяснон, офаридгори тамоми мавҷудоти ҷаҳон, раҳнамои одамонест, ки ахлоқи ашоро сармашқи зиндагии худ кардаанд. Парвардигори қодиру тавоно тамоми аносиру падидаҳои ҷаҳони моддӣ ва маънавиро барои инсон, рифоҳу осоиши ӯ ва ободонии зиндагии ӯ ба вуҷуд овард. Вале Аҳримани палид ба ҷаҳони равшанӣ ҳамлавар гардида, падидаю мавҷудоти аҳуроиро

олудаю пургазанд намуд. Дар ҷаҳон, ки то он замон на шаб буду на марғу мир, на фиребу ҳилаю тазвир, на нагунбахтию фиску фучур, ҳамаи ин чизҳо зоҳир гардиданд.

Дар чунин ҳолат, Ахуромаздо ба инсон ақли солим тақдим намуд, ки ростро аз дурӯғ, хубро аз бад, рӯшноиро аз торикӣ ва аъмоли некро аз нақӯҳида тафовут гузорад. Шахсе, ки ақли солиро ҳамчун раҳнамои зиндагии худ баргузида, мутобиқи андешаи нек амал мекунад, пайрави оини маздоясност.

Дар ҳоти 30-и Ясно банди сеюм чунин омада: «Он ду гавҳари ҳамзоде, ки дар оғоз дар олами тасаввур зухур намуданд, яке аз он некист, дар андешаю гуфтору кирдор ва дигаре аз он бадист, дар андешаю гуфтору кирдор, аз миёни ин ду, марди доно, бояд некро баргузинад на зиштро». Аз бархӯрди ду кутби мусбату манфӣ барқ пайдо мешавад ва партав афшонда мегардад, дар вучуди одамӣ низ аз бархӯрди ду андешаи меҳрҷӯёна ва кинаогин ҳолатҳои гуногуни рӯҳӣ падида меояд. Мувофиқи андешаи вахшури ориёӣ дар батни ҳар инсон аз аввал ду нерӯ гузошта шудааст. Он ҳамеша, дар иҷрои ҳар қору амали рӯзмавва худро зоҳир мекунад. Яке садоқат, самимият, меҳр, қидду ҷаҳд, кӯшиш ростӣ, инсоният, мубориза ва дигаре хислатҳои муқобили он. Яке ободгар буда, дигаре вайронкунанда аст. Дар идомаи ҳоти 30-и Ясно банди сеюм чунин омада аст: «Ҳангоме ки ин ду гавҳар ба ҳам расиданд, зиндагиро марғ падида оварданд. Аз ин ҷиҳат аст, ки дар саранҷом дурӯғпарастон аз зишттарин макон ва пайравони ростӣ аз нақӯтарин манзил бархурдор хоҳанд шуд».

Дар Авесто панҷ қувваи ҷаҳони ботинии инсон ташхис шудааст. Нерӯи нахустин «аху» аст, ки онро бояд қувваи табиӣ ва меросии ҳаёту зиндагонӣ ва нерӯю ҳарорати ғаризавии инсон донист. Он бояд баданро муҳофизат намуда, ҳаракати онро ҳамоҳанг ва ба назми табиӣ дароварад. Ин қувва бо ҳастии бадан пайдо шуда, бо нестии он аз байн меравад. Нерӯи дуюмро, ки «даена» меғӯянд ва аксаран ба маънии вичдону ҳисси рӯҳонӣ омада, отифаи худовандӣ дар ботини инсон пиндоштаанд. Дар асоси

маълумоти Готҳо (31,11) ва Фарвардиняшт ин нерӯи худовандӣ фанонопазир аст. Ин қувваро офаридгор дар ботини инсон ба ин манзур ҷо кардааст, ки ҳамеша ўро аз некию бадии аъмолаш огоҳ созад. Агар инсон дар ҳар кору амали хеш сухани вичдон – ин нерӯи ростини худовандиро бишнавад ва мутобиқи фармудаи он амал кунад, аз подоши ҳарду ҷаҳон бениёз нахоҳад буд. Пеш аз он ки ба даена ё вичдон баргардем, бояд гуфт, ки нерӯи сеюмӣ дар Авесто «бауда» омада ва он қувваи даросату фаросату фаҳми инсонист. Ин қувва муваззаф аст ҳофиза, ҳуш ва нерӯи мумайизаро идора кунад.

Мутобиқи Авесто ин нерӯ низ пас аз марги инсон нопадид нагардида, якҷоя бо равон зикр шудааст. Нерӯи чорум, «урвана» аст, ки имрӯз равон, ҷон ё рӯҳ мегӯем. Ин қувва қувваи эҳсоси масъулияти инсонист, зеро тасмими интиҳоби ҳубу бад бо ўст. Мувофиқи Авесто, эҳсосот ва тамоми ҷисми инсон дар ҷамъовариҳои маводи мухталиф дар ҳар масъалаи зиндагии ў ширкат мекунад. Вале равон ҳамеша муваззаф аст, ки таҳти таъсири маҷмӯи ҳислатҳои ботинӣ ва шахсии соҳиби худ бад ё хубро интиҳоб карда, қарори охирин қабул наояд. Аз ин рӯ, рӯҳ ё равон дар қабули ҳар қарор масъулияти комил дорад. Пас аз марг бошад, мувофиқи интиҳоби хеш дар зиндагӣ дар равази бихишт ё ҷаҳаннам подош дарёфт мекунад. Нерӯи панҷум «фравашӣ» ё «фурӯҳар» («фраваҳар») аст.

Тавре ки дар боло зикр гардид, мувофиқи фасли якуми Бундаҳишн (банди 8), Ахуромаздо қабл аз офариниши ҷаҳони моддӣ, ҳамин ҷаҳонро аввал дар шакли минавию рӯҳонӣ (сурат), яъне дар шакли олами фравашӣ ба вучуд овард. Пас аз 3 ҳазор сол ба он шакли кунунӣ, яъне моддӣ бахшид. Мувофиқи он ҳар чизи офаридаи Ахуромаздо, ба шумули ҳуди парвардигор ва амшоспандону эзидони ў дорои фурӯҳар мебошанд. Дар олами фравашӣ фравашии тамоми гузаштагон ва ояндагон ба сар мебаранд. Лаҳзаи пайдоиши ҳар чиз, аз ҷумла инсон, фравашии вай аз ҷаҳони фравашӣ ҷудо шуда, дар батни модар ба ў мепайвандад ва тамоми умр ўро ҳамроҳӣ карда, лаҳзаи вафоташ аз ў ҷудо

мешавад ва боз ба олами фурӯҳарҳо бармегардад. Дар асоси маълумоти Бундаҳишн фурӯҳар фариштаест, ки вазифааш гуворонидан ё ҳалли манфиатбахши ғизо дар бадани инсон аст.

Тавре ки дар боло хотирнишон сохтем, даена ба маънии эҳсоси маънавӣ ва вичдон буда, яке аз аркони умдаи оини маздаясноост. Ин таъхиси маънавӣ дар ҳар яке аз фарди башар мавҷуд буда, дар миёни қувваҳои ботинӣ, ки ба он ишора кардем, муҳимтарину шарифтарин ба шумор меравад. Мувофиқи Авесто инсон комилан озод ба дунё омада, дар ҷараёни ҳаёти худ дар интиҳои хубу бад дар зиндагии рӯзмарра низ аз чунин озодӣ бархурдор аст ва бо майлу хоҳиши хеш рафтор мекунад. Дар ҳоти 46 Ясно чунин омада: Ай Аҳура, аз ҳамон ҳангоме ки ту даенаи азалиро биефаридӣ, касе, ки дӯстдори дурӯғ аст, ба дурӯғ пайваст шавад ва касе, ки хостори ростӣ аст, ба ростӣ рӯи иродат оварад. (Банди 6).

Чун дар тӯли зиндагонӣ интиҳои рост ё дурӯғ вобаста ба вичдон ва гирифтани тасмим вобаста ба равон (рӯҳ) аст, ногузир дар рӯзи охират низ чунон ки дар ҳоти 31-и Ясно банди 20 ва ҳоти 49-и Ясно банди 20 ва ҳоти 49-и Ясно банди 9 ишора шудааст, даена ё вичдон ба ҳамроҳии равон амал карда, дар таъини биҳишту дӯзах ва дар бахшидани подоши неку сазои зишт муносибати бевосита хоҳад дошт.

Мутобиқи оини маздаясно вақте ки шахсро дафн карданд, равони ӯ се шабу се рӯз дар сари ҷасад қарор мегирад. Тавре ки дар Ҳодуҳтнаск омада, агар равон аз он фарди поку порсо бошад, ҳар се шаби пас аз марг ба андозаи тамоми зиндагонӣ хушӣ дармеебад. Агар равони шахси гунаҳкор бошад, дар ҳар шаби он шиканҷаҳои шадидтарини зиндагиро таҳаммул мекунад. Дар Вандидод фарғарди 19 аз муҷассам шудани аъмол дар рӯзи охират чунин суҳан рафтааст:

Чун дар субҳи рӯзи ҷаҳорӯз пас аз вафот равони неқӯкор ё гунаҳкор аз бадан ҷудо гашта, ба пули Чинват (Сирот) расад, дар он ҷо деви Визариша равони марди дурӯғпарастӣ девясноро ба занҷир бандад, он гоҳ ба равони марди

заҳматкашу порсо духтаре нозанину зебо ва озоднажоду хушандом рӯй кунад. Равони марди гунаҳкорро (дев) ба мағоки тира кашонад ва равони некӯкорро аз пули Чинват ва аз бари кӯҳи Ҳаро гузаронида, ба соҳаи эзидони минавӣ ором диҳад. (Бандҳои 27-30).

Устод Пурдовуд дар «Яштҳо» ду фаргарди Ҳодухтнаскро, ки то замони мо пурра нарасида ва ба ин масъала равшанӣ меандозад, овардааст. Дар ин ҷо ба овардани фақат бахше аз он ки ба сарнавишти равони марди заҳматкашу порсо бахшида шудааст, иктифо мекунем.

Ҳодухтнаск, фаргарди 2 банди 7. Пас аз сипарӣ шудани шаби сеюм, дар сапедадам, равони марди покдинро чунин намояд, ки дар миёни гиёҳҳо бошад ва бӯйҳои хуш дарёбад ва ўро чунин намояд, ки насими муаттаре аз навоҳии ҷануб ба сӯи вай мевазад, насиме хушбӯй аз ҳама насимҳои дигар. Ва марди покдинро чунин менамояд, ки ин насимро ба машоми худ дарёфта бошад. (Чунин гӯяд): аз кучо мевазад ин насим, ин хушбӯтарин насим, ки ҳаргиз ба машоми худ дарк накарда будам? Дар вазиши ин насим дини вай (вичдони вай) дар пайкари духтаре ба ў намудор шавад, (духтаре) зебо, дурахшон, бо бозувони сафед, нерӯманд, ростӣ боло, бо синаҳои баромада, некӯтан, озода, шарифнажод, ба назар понздаҳсола, колбадаш (баданаш) ба андозаи ҷамеи зеботарини махлуқот зебо. Онҳо равони марди покдин ба ў хитоб намуда, бипурсад, ай духтари ҷавон, ту кистӣ, ту ай хушандомтарин духтарҳое, ки ман дидаам. Пас аз он дини худӣ ў (вичдони ў) посух диҳад: ту, ай ҷавонмарди некпиндори некуфтори неккирдори неқдин, ман дини худӣ ту ҳастам. (Ҷавонмард пурсад) пас кучост касе, ки туро дӯст дошт аз барои бузургӣ, некӣ, зебой, хушбӯй ва нерӯи пирӯзманду қудрати ба душман ғалабакунандаи (ту), он чунон ки ту ба назарам меоя?

(Духтар посух диҳад), ай ҷавонмарди некпиндори некуфтори неккирдори неқдин, он кас ту ҳастӣ, ки маро дӯст доштӣ, аз барои ин бузургию некӣ, зебоию хушбӯй ва нерӯи пирӯзманду қудрати ба душман ғалабакунандаи (ман), он чунон ки ман ба назари ту меоям. Вақте ки ту медидӣ, дигаре

(пайкар) мевазонид ва ба бутпарастӣ мепардохт, ситам меварзид ва дарахтхоро мебурид, он гоҳ ту нишаста Готҳо месурӯдӣ ва обҳои неку Озари Ахуромаздоро месутӯдӣ ва марди покро, ки аз наздику дур мерасид, хушнуд месохтӣ.

Маҳбӯб будам, ту маро маҳбӯбтар сохтӣ, зебо (будам), ту маро зеботар сохтӣ, матлӯб (будам), ту маро матлӯбтар сохтӣ, баландпоя (будам), ту маро баландпоятар сохтӣ.

Равони марди покдин нахустин гом бардошта ба табақаи аввали бихишт (пиндори нек) дарояд, равони марди покдин дуҷумин гом бардошта ба табақаи дуҷуми бихишт (гуфтори нек) дарояд, равони марди покдин сеҷумин гом бардошта ба табақаи сеҷуми бихишт – (кирдори нек) дарояд, марди покдин чорумин гом фаро бардошта ба анирон (фурӯғи бепоён) дарояд.

Фаргарди сеҷуми Ҳодухтнаск, ки дорои 18 банд аст ва дар он ҳолати равони шахси гунаҳкор дар се шаби аввали баъди дафн ва мулоқоти ӯ бо дини худ ва ҳамҷунин ворид гардидани ӯ ба дӯзах ифода ёфта аст, баръакси шахси порсою нақӯкор тасвир шудааст.

Дар ин муқолима, ки фарҳанги баланди ботинии ориёиёни бостонро инъикос карда, масъалаҳои гуногуни ҳамоҳангии ҷаҳони маънавӣ ва моддӣ инсонро дар миён мегузорад, масъалаи рӯҳ ва вобастагии он бо вичдон ва ба хусус проблемаи вичдон ҳамчун унсури муайянкунандаи муносибати инсон бо ҷаҳони атроф ҷалби таваҷҷӯҳ мекунад. Гап дар сари ин аст, ки мувофиқи таҳқиқоти мутахассисони соҳа, юнониҳо ҳатто дар асри V то м. дар забони худ истилоҳи «вичдон»-ро надоштанд. Ҳол он ки вичдон ҳамчун категорияи ахлоқӣ дар ташаккули ахлоқи инсонӣ мақоми баланд дорад.

Паёмбари ориёӣ мегӯяд: Ай Маздо, инак дастхоро дар намоз баланд бардошта, пеш аз ҳар чиз, хурсандии минуии афзояндаро хосторам ва меҳоҳам ҳамаи корҳои худро аз рӯи ростӣ ва покӣ анҷом диҳам ва хиради худро ба андешаи неки ту ҳамсоз намоям, то равони ҷаҳонро хушнуду хурсанд гардонам. (Ҳоти 28 банди 1).

Тавре ки дар боло зикр гардид, аз ҳоти 28 то 53-и Ясно Готҳо номида шуда, бахши марказии Авесто ва таронаҳои мебошанд, ки ба ҳуди ҳазрати Зардушт мансуб аст. Банде, ки дар боло оварда шуд, банди аввалини ҳот ё суҳанҳои аввалинест, ки паёмбари ориёӣ таълимоти худро бо он оғоз мекунад. Сатри нахустини Готҳо инъикоскунандаи на танҳо муносибати ӯ ба ҷаҳони моддӣ, мақому манзалати ниҳоят баланди ростӣю покӣ, балки, пеш аз ҳама, имконияти беҳадду ҳудуди моддӣ ва маънавии инсон дар ҳудуди истеъдоду маҳорати ӯ дар ҷаҳони офаридаи Ахуромаздост. Зардушт инсонро бисёр дӯст медорад, ба ақлу заковат ва андешаи дурахшони ӯ боварию эътиқоди беканор дорад.

Паёмбар бисёр хушбин аст. Вай дар Готҳо ба ҳудованди худ муроҷиат карда, барои ҳамнависи худ, барои тамоми навиш башар чунин тақозо мекунад: Ай Маздо, ҳамаи некиҳои зиндагиро, ки азони туст, онҳоро, ки буд, ҳаст ва хоҳад буд, бо меҳрубонии хеш ба мо ҳадя намо. Қудрату тавоноии моддӣ ва маънавии ҳудованд беҳадду канор аст. Ҳар чизи аз андешаи неки Ахурамаздо дар ҷаҳони моддӣ падидаи маънавият, диҳанда, бахшанда ва фазоянда аст. Паёмбари ориёӣ беш аз се ҳазор сол пеш ҳудуди қудрати ободкунандагии инсонро арзёбӣ намуда, орзу кардааст, ки хиради ӯро бо андешаи неки Ҳудованд ҳамсозу ҳамоҳанг намояд. Чун Ахуромаздо ва ҳар чизи офаридаи ӯ дар ҷаҳон дар ҳоли тағйироту дигаргунӣ ва хислати фазояндагӣ бахшандагӣ дорад, инсонро хурсанд месозад. Сарчашмаи хушию саодат бошад қору заҳмати фаъолона, ибтикор, ташаббус ва ободкунӣ ҷаҳон аст. (Ҳоти 33, банди 10); Ай Маздо Аҳура! Бегумон ин (ҳадяи ормонӣ)-ро ба тану ҷони касоне ҳадя мекунӣ, ки бо «андешаи нек» қор мекунанд ва дар партави «ашо», омӯзиши хиради неки турсо ба дурустӣ пеш мебаранд ва хости ӯро бароварда месозанд ва барои пешрафти ҷаҳон мекушанд. (Ҳоти 34, банди 14).

Зардушт чунин мешуморад, ки фикру андешаи хуб инсонро водор ба қидду ҷаҳд ва ғайрату ободонӣ мекунад. Аммо, зоҳиран, дар замони ӯ ҳам гурӯҳи одамон буданд, ки аз ин хислати асосии одамон маҳрум буданд. Вай дар Готҳо ба

чунин одамон ишора карда ба суханони худ чунин идома медиҳад: Ҳеҷ кадом аз ин гунаҳкорон дарнамеёбанд, ки комёбӣ, ҳамон гуна, ки зиндагӣ ба мо омӯхтааст, бо кору кӯшиш (вобаста аст). (Ҳоти 32, банди 7).

Зардушт дар ҳамон даврони қадим барои инсон барномаи амал таҳия карда, дар пеши ӯ саволҳое мегузорад, ки бисёре аз онҳо то ба имрӯз роҳи ҳалли худро пайдо накардаанд: Чӣ гуна дӯстдоре, ки аз оғоз дар ҷустуҷӯи бехтарин зиндагонист, ба он хоҳад расид? Чӣ касе барои хуршед ва ситорагон роҳро устувор кард? Аз кист, ки моҳ гоҳе меафзояд ва гоҳе мекоҳад? Чӣ касе заминро осмонро нигоҳ медорад? Кӣ обро офарида ва кӣ дарахтонро? Кӣ ба боду абрҳо тезравӣ омӯхт? Кӣ равшаниро офарид, кӣ торикиро? Кӣ хоҳро ба вучуд овард ва кӣ бедорино Бомдодон аз кист, нимрӯз аз кист ва шаб аз кист? Ин ҷаҳони борвар ва хуррамибахшро барои кӣ офарид? Чӣ касе меҳри падар дар дили писар андохт? Он дурӯғе, ки дар баробари диҳишҳои ту ситеза мекунад бадкор нест? Чӣ гуна дурӯғгӯро аз худ дур кунам? Дар партави ростӣ чӣ гуна подош ба даст хоҳам овард? (Яно, ҳоти 44). Ва дар банди сеюми ҳоти 44 мегӯяд: Ай Маздо, ҳамаи инҳо ва бисёр чизҳои дигарро мекоҳам бидонам.

Зардушт бо ҷидду ҷаҳд, ҳаракат, кӯшиш ва баҳусус дини худ ният дорад, ки дар ҷомеаи худ табaddулоти амиқ ба амал оварад. Ислоҳоте, ки ҷаҳони моддӣ ва маънавии ҳамзамонашро ба кулӣ дигаргун сохта, онро бо роҳи ҷадиди азнавсозӣ ва ободкорӣ ҳидоят намояд. Вай дар Готҳо мефармояд: Он касе, ки дар партави *аша* бехтарин хости Зардушт — сохтани ҷаҳони навро ба ростӣ бароварад, подоши зиндагонии ҷовидона сазовори ӯст ва дар ин ҷаҳони физояндаи борвар ҳар чизи дилхоҳи худро ба даст хоҳад овард. (Ҳоти 46, банди 19).

Дини Зардушт дини назарӣ набуда, дин ва низоми амал аст. Дар он бояд инсон ҳамеша фаъол ва аъзои бадани ӯ ва ба хусус андешаи ӯ кор кунад. Фикр накардан, наандешидан, мулоҳиза нанамудан яке аз бузургтарин гуноҳ доништа шудааст. Фаъолияти рӯзмарраи пайрави дин пеш аз субҳи содиқ оғоз мегардад. Дар ин бора Вандидод чунин

менависад: Саҳаргоҳон хурӯс бонг зада меғӯяд; ай мардум бандҳои 15-16 бархезед ва дар намози худ беҳтарин ростиро ситоиш кунед, дуои Ашем Вухуро бихонед, деви танбалиро аз худ дур намоед, он деве, ки меҳоҳад шуморо дар хоб нигоҳ дорад (Фаргарди 18, бандҳои 15-16).

Пайрави дини маздаясно мавқеи зиндагии худро бо қатъият интиҳоб карда чунин меғӯяд: Ман ҳамеша бо деви танбалӣ ситеза хоҳам кард, зеро бекорию коҳилӣ маро мариз ва ранҷур месозад. Зардушт ба пайравони худ тавсия мекунад, ки ҷаҳонро барои дигарон обод кунад ва худ низ аз он баҳра барад (Фаргарди 11, бандҳои 9).

Виспарад мавзӯро чунин тақвият мебахшад: Ай маздаясноӣ зардуштӣ, дасту по ва ҳушу хиради худро барои ба ҷо овардани вазифаҳои нисбат ба дигарон дар мавқеи зарурӣ муҳайё кун, аз ҳар коре, ки зидди он аст, худдорӣ намо ва дар анҷоми кори нек ва дар дастгирӣ аз бечорагону бенавоён устувор бош (Фаргарди 15, банди 1).

Дар Авесто заҳмат, кор чандон қадр ва мӯҳтарам доништа шудааст, ки дар Вандидод дар муколимае, ки Зардушт бо худованди худ анҷом медиҳад, Ахуромаздо шахси заҳматкаш, баҳусус кишоварзро ба касе шабоҳат медиҳад, ки тухми ростӣ кошта, дини маздаясноро дар ҷаҳон интишор медиҳад. Аз ин рӯ, кору заҳмат дар Авесто яке аз рукнҳои умдаи дин буда, муайянкунандаи муносибати шахс ба дини маздаясно муқаррар шудааст. Касе, ки заҳмат мекашад бо касе муқоиса шудааст, ки сад бор дуою ибодат карда, ҳазор бор маросими мазҳабӣ анҷом дода, сад ҳазор бор қурбонӣ карда бошад (Банди 34, банди 31 ва 28-29).

«Минӯи хирад» чунин менигорад: Кӯшиш кун ва миёнарав бош ва ноне бихӯр, ки аз роҳи нек ба даст оварда, бо кору кӯшиши худ ёфта бошӣ ва поре аз он нонро барои худо ва некӯкорон канор бигзор, ин кори ту беҳтарин кирдори нек хоҳад буд. Ҳар касе чизе хӯрад, ки аз кору кӯшиши худ ба даст наомада бошад, мисли он аст, ки сари дигареро ба даст гирифта, мағзи онро меҳӯрад (Боби 2, бандҳои 42-49).

Дар дини Зардушт ҳар амали беаҳамияти рӯзмарраи инсон арзиши мазҳабӣ дорад. Бинобар ин мутобиқи он, касе, ки кор

мекунад, заҳмат мекашад, ибтикору ташаббус нишон медиҳад, чизеро кашф ва ҷоеро обод месозад, дар натиҷаи меҳнати худ на танҳо сатҳи зиндагии моддии худ ва аҳли хонаводаи худро дар ин ҷаҳон беҳтар менамояд, балки аз азизону мутабаррикони ҷаҳони дигар шуда, дар сафи мушовирон ва эзидони Аҳуромаздо қарор мегирад.

Вобаста ба ин касе, ки кору кӯшиш мекунад, худ сарнавишту тақдири худро дигаргун месозад. Аҳуромаздо ҳамаро комилан озод ва баробар офарида, тақдиру сарнавишти касеро муқаррар накардааст. Худованд ҷаҳони пурфайзу зеборо ба вуҷуд оварда, дар ихтиёри инсон гузоштааст ва онро майдони азнавсозӣ ва ободонӣ муқаррар карда, сарнавишти ҳар якеро дар ихтиёри ҳудаш воғузор кардааст. Агар ба Готҳо амиқ шавем, мебинем, ки саросари он аз асолати мақоми инсон ва иродаи қотеонаи вай дар таъини сарнавишт суҳан рафтааст. Ин иродаю ихтиёри мутлақ дар тарҳрезӣ ва сохтани сарнавишт, пешгирӣ аз таъсири тақдир, бо ишора ба зарурати кору кӯшиш, ҷидду ҷаҳд баён карда шудааст. Ҳар кас бештар бикӯшад, бештар фаъолият кунад, ташаббус нишон диҳад, ризку рӯзияш фарохтар гардида, касе, ки танбалӣ ва коҳилӣ кунад, гуруснаю фақир хоҳад монд. Сарнавишт дар пешонии ҳеҷ касе рақам назадааст ва бою камбағалро муайян накардааст. Сарват, боигарӣ, фароҳии маишат осоиши ҳар кас вобаста ба кору кӯшиши вай аст. Омили асосии нодорӣ ва камбағалии касе танбалӣ, коҳилӣ ва бекоргардии ӯ буда, хосту иродаи худованд намебошад. Зардушт дар ин бобат мегӯяд: Ӯро (Аҳуромаздоро) ба андешаи нек хушнуд мекунам, ӯро, ки бо хости хеш, беҳрӯзӣ ва тирарӯзӣ, ҳарду ро барои мо офаридааст. (Бишавад, ки) Маздо Аҳура бо шахриёрии минавии хеш моро (нерӯи) кор кардан бахшад, то дар партави андешаи нек ва ашо ва бо некогоҳӣ ба пешрафти мардумон кӯшиш намоем (Ясно, ҳоти 45).

Тавре ки дар боло зикр гардид, инсон дар зиндагӣ аз озодии комил бархурдор буда, дар интиҳоби роҳи зиндагӣ низ соҳибихтиёр аст. Ин фикр аз ҷониби Зардушт дар Готҳо чунин баён шудааст: Ай Маздо, онгоҳ, ки ту дар офоз, тану

дини моро офаридӣ ва аз андешаи хеш (моро) хирад бахшидӣ, онгоҳ, ки ҷони моро тан падида овардӣ, онгоҳ ки моро нерӯи қор қардан ва гуфтори роҳнамо арзонӣ доштӣ, (аз мо хостӣ, ки) ҳар кас боварии хешро бо озодӣ ва озодқомӣ бипазирад (Ясно, ҳоти 31, банди 11).

Пас ҳар кас, ки хоҳ дурӯғгуфтор, хоҳ ростгуфтор, хоҳ нодон ва хоҳ доно бошад аз дилу андешаи хеш садо мебароварад (Ясно, ҳоти 31, банди 12); Ай Маздо, он кас, ки неқ меандешад ё бад, бегумон дин, гуфтор ва қирдори худро низ (ҷунон хоҳад қард) ва хоҳиши ӯ пайрави интиқоби озодонаи вай хоҳад буд (Ясно, ҳоти 48, банди 4).

Ба иборати дигар, дар Готҳо ва бахшҳои дигари Авесто Зардушт пайравони худро ба азнавсозии ҷаҳон даъват мекунад. Ба ақидаи ӯ, барои расидан ба ин мақсад, сараввал, бояд ҷаҳони маънавии инсон дигаргун гардад. Андеша сарчашмаи дониш буда, дар сурате ба дониши мӯътамад мубаддал мегардад, ки бо сухан ифода шавад ва дар амал татбиқ гардад.

Яке аз тафовутҳои куллии дини зардуштия аз динҳои ҷаҳони муосир иборат аз он аст, ки дар он инсон дар муқриси бо тамоми унсурҳои дигари ҷаҳони моддӣ, аз тарафи худованд офарида намешавад. Худованд инсони нахустин, яъне Каюмарсро офарид. Вале мушоҳида намуд, ки он мақсаду марома, ки аз офариниши ҷаҳон дорад, Каюмарс амалӣ қарда наметавонад. Камбудию норасоии инсони офаридашуда, ки ба ҷашм меҳӯрд, камҳаракатӣ, камфаъолиятӣ, беташаббусӣ ва маҳрум будани Каюмарс аз ҳаракат, қидду ҷаҳд ва кӯшиши азнавсозии олам буд. Аз ин рӯ, мутобиқи навиштаи Бундаҳишн, вақте ки Аҳриман ба ҷаҳон ҳамла қард, Каюмарс ва Гови нахустин аввалин тӯъмаи ӯ гардиданд.

Ҷун фалсафаи зардуштия фалсафаи азнавсозии ҷаҳон аст, назарияи пайдоиши инсон низ ба он мувофиқ гардонда шудааст. Дар асоси яснои 41 банди 3, яснои 9 банди 1, фарғарди 2 банди 41 Вандидод, Тиштаряшт банди 2, Меҳряшт банди 71, Фарвардиняшт банди 86-87, банди 9 ва сарчашмаҳои паҳлавӣ аз тухмае, ки аз Каюмарс ба замин

афтод, мутобиқи муҳити мавҷуд ва дар муқобилат бо девҳои Аҳриман, ниҳоли душоҳае ба номи ривос (ревоҷ) рӯида, мувофиқи муносиби шароити замин бузург шуд ва дертар ба марду зане мубаддал гардид, ки волидайнӣ одамони имрӯза доништа шудаанд. Онҳо аз нутфа дар замин рӯида, ба шароити сахту тоқатфарсои он рушд карда, обутоб ёфта буданд. Аз ин рӯ, онҳо аз рӯзи аввалини мустақилияти худ ба мубориза барои рӯзи пардохтанд. Дар Бундаҳишн ва сарчашмаҳои дигари паҳлавӣ нишон дода шудааст, ки мубориза барои зиндагӣ ононро то чӣ андоза хушёр, зирак, доно, ҳассос, нерӯманд ва ба якдигар пайваست намуд ва баъдан наслҳои онҳо дар ҷаҳон пароканда шуданд.

Китоби муқаддаси гузаштагонӣ мо инсонро ҳамчун мавҷуде муаррифӣ мекунад, ки ҳамеша дар мубориза ва имтиҳони оламу одам аст. Вай шахсони камҳаракат, беташаббус, канорагир, гушанишинро дӯст намедорад. Инсон бояд ҳамеша дар тегаи озмоишу имтиҳонот қарор дошта бошад: хоҳ хуб, хоҳ бад, роҳи сеюм вучуд надорад. Мувофиқи ин таълимот, инсон бояд дар ҳамкорӣ бо табиат таҷриба ва дониш андӯхта, ҷаҳонро барои худ аз нав созад ва ба зебоии он зебогии нави илова намояд.

Мувофиқи таълимоти зардуштия, Аҳуромаздо – худованди бузург, аввал ҷаҳонро дар шакли маънавӣ – яъне ҷаҳони фурӯҳарҳо ба вучуд овард. Тавре ки дар Фарвардиняшт ва бахшҳои дигар ишора шудааст, ҳар чизе ки дар ҷаҳон буд, ҳаст ва хоҳад буд, дорои фурӯҳар мебошад. Вале фазоянда ва инкишофдиҳандаи ҷаҳони моддӣ фурӯҳари фақат он шахсонест, ки дар ҷараёни зиндагии худ дар замин таҷрибаю дониши фаровон андӯхта, барои ободӣ ва азнавсозии он мубориза бурданд ва аз худ осоре боқӣ гузоштанд. Мувофиқи бисёр сатрҳои Авесто ва ба хусус Фарвардиняшт, Аҳуромаздо – худованди бузург ҷаҳонро бо кӯмак, раҳнамоӣ ва машварати онҳо идора мекунад.

Мақоми баланди олами фурӯҳарҳо, ки яке аз рукҳои умдаи дини маздаясностр, аз аввали офариниши ҷаҳон поягузори шудааст. Дар Бундаҳишни ҳиндӣ, Аҳуромаздо пас аз офариниши олами фурӯҳарҳо ва пеш аз ба шакли моддӣ

даровардани ҷаҳон, ба фравашии одамон мурочиат карда, чунин мегӯяд: «Кадоме шуморо ба назар судмандтар ояд, (ин) ки шуморо ба гетӣ диҳам, (то) ба сурати моддӣ бо дурӯғ биҷангед ва дурӯғро нобуд кунед ва шуморо ба фарҷом дурусту бемарг созам ва боз ба гетӣ диҳам ҳамеша бемарг, безармон (бе пирӣ, ҷовидон) бе патёра (зарар) шавед, ё шуморо ҳамеша аз Аҳриман ҳимоят бояд кардан. Фурӯҳари мардум ба мубориза бо Аҳриман ва ба рафтан ба гетӣ ҳамдостон шуданд».

Аҳуромаздо пеш аз он, ки ба одамон тани моддӣ бахшад, бо фурӯҳари (арвоҳи) онҳо машварат карда, чунин мегӯяд: ман, ки ба шумо шакли моддӣ медиҳам ва ба ҷаҳони моддӣ равон мекунам, шумо ҳатман мавриди ҳамлаи Аҳриман ба девони ӯ қарор хоҳед гирифт. Худованд барои ҳалли мушкилоти ба вучуд омада, ду роҳ пешниҳод мекунад: кадоме аз онҳо мавриди писанди шумо аст, аввал ман, Аҳуромаздо, шуморо бояд таҳти ҳимояти доимии худ гирифта, ҳамеша аз девони Аҳриман муҳофизат кунам ва дуюм, шумо ҳамроҳи ман бо Аҳриман ҷангида, дурӯғро нобуд мекунед ва ман ба шумо зиндагии босаодати абадӣ мебахшам. Фурӯҳари инсонҳо роҳи мубориза бо дурӯғро пазируфтанд.

Аз ин ривоят чунин бармеояд, ки (1) олат ва силоҳи асосии Аҳуромаздо дар азнавсозии ҷаҳон инсон аст (2) инсон бо пуштибонии Аҳуромаздо ва таъя ба ҳушу хиради худ бо тамоми мушкилоти мавҷуд (Аҳриман) мубориза бурда, ҷаҳонро навсозӣ мекунад. Дар ин ҷо низ ҳолате пеш ба мушоҳида мерасад, ки дар боло дар мисоли Каюмарс дида шуд.

Мақому мартабаи баланди инсон дар аввалин ваҳӣи худовандӣ, ки ҳанӯз Каюмарс дарёфт карда буд, муайян шудааст. Чун дар давраи ӯ пайраве набуд, дертар ин ваҳиро Зардушт дарёфт намуд. Мувофиқи он беҳтарин коре, ки фарзандони инсон метавонанд бикунанд, анҷоми касбӣ ва таҳассусии корхост, ки ба онҳо муқаррар шудааст.

Фаҳмишу дарки ин масъала яке аз вазифаҳои муҳимтарини динӣ аст. Ба иборати дигар, ҳар кореро бояд шахсе анҷом диҳад, ки аз он огоҳии пурра ва ҳамаҷониба дошта бошад.

Вазифаи динии ҳар инсон иборат аз он аст, ки ба беҳтарин вачҳи мумкин кореро, ки аз ҷониби иҷтимоъ ба дӯши ӯ гузошта шудааст, анҷом диҳад. Ҳар амали рӯзмарраи одам арзиши динии махсусе дорад ва бахше аз оини маздаясноро ташкил медиҳад. Аз рӯи виҷдону самимият анҷом додани ин корҳо ба азнавсозии ҷаҳон ва таҷдиди ҳаёт кӯмак мекунад. Ҳар касе дар таҷдиди ҳаёт ва азнавсозии ҷаҳон дар сурате ҳиссагузор аст, ки агар корҳои ҳаррӯзаи худ дар хона ва вазифаи вогузоштаи иҷтимоиро хушсифат ва беайбу нуқс иҷро намояд. Нисбати ин ки чунин шахс вазифаи имрӯзаи худро нисбат ба дирӯз ва фардоро ба имрӯз беҳтару хубтар анҷом медиҳад, фарри ӯ бештар шуда меравад. Мувофиқи мундариҷоти Авесто ҳар давра ниёз, мушкilot ва проблемаҳои ба худ хосе эҷод мекунад, ки бояд бо онҳо мубориза шавад. Ҳар инсон дар ботинаш дурӯғи хоси худро дорад, ки ҳамеша бояд бо он мубориза намояд.

Дар бораи се лавҳае, ки дар боло оварда шуд, қайд кардан лозим аст, ки аввалан зардуштия ҷаҳони моддӣ ва ҷаҳони маънавиро аз ҳам ҷудо накарда, якеро такмилдиҳандаи дигаре медонад ва ҷаҳони маънавии инсонро дар мақоми аввал қарор дода, онро сарчашмаи инкишофу пешрафт муаррафӣ мекунад. Дуюм, Аҳуромаздо ба инсон ихтиёру истиқлол бахшида, вайро идомадиҳандаи кори худ дар ободӣ ва азнавсозии ҷаҳон интиҳоб кардааст. Сеюм, инсон мавҷуди комилан мустақиле мебошад, ки ба раҳнамоӣ ва нишондоди касе мӯхтоҷ нест. Ҳар амали ӯ мутобиқи шароити мавҷуд, нисбати зарурат сурат гирифта, ҳамин зарурат сарчашмаи дониши нав ва маърифати ҷаҳон мегардад.

Каюмарс инсоне буд, ки маҳорату истеъдоди ҷаҳонкушой надошт. Ба Аҳуромаздо - Худованди бузург, инсоне лозим буд, ки фақат ба худ таъя кунад, эътимод ба дониши худ, ба маҳорату истеъдоди худ дошта бошад. Инсоне лозим буд, ки дар мушкiltарин фурсат, замоне ки бо бунбаст рӯ ба рӯ мегардад, дар асоси таъя ба хирад, дониш ва огоҳии худ, аз он варта худашро раҳой диҳад. Ба ӯ инсоне лозим буд, ки ҷонфидо ва муборизи ободӣ ва азнавсозии ҷаҳон бошад. Машия ва Машёна маҳз дар шароити ҳамлаи шадиди

Аҳриман, дар муҳите рӯида, ба камол расиданд, ки замин пур аз ҳашароти музир ва ҳайвоноти дарранда буд.

Чорум, кору амал, таҷриба ва дониши дар ҷараёни зиндагӣ андӯхтаи инсонӣ азнавсозанда ва ободкунанда бо марғӣ ӯ аз миён намеравад. Ободию бунёдкорию ӯ ҳамчун зинаи минбаъдаи инкишофи насли дигар хизмат карда, фурӯҳари ӯ дар азнавсозии ҷаҳон ба Аҳуромаздо кӯмак ва ҳамкорӣ хоҳад кард. Илми синергетика дар аввали асри гузашта ба вуҷуд омад. Он таъкид мекунад, ки на танҳо муҳит, табиат ва замин мувофиқи қонунҳои худ худро ташаккул медиҳад, мувофиқ мегардонад, ислоҳ мекунад, балки протсессии худташаккулӣ дар саросари ҷаҳон идома дорад. Зоҳиран, протсессии ташкили худ ба худӣ, ислоҳи худ ба худӣ, ки дар асари синтези ҷаҳони моддӣ ва маънавӣ ба амал меояд, хосияти умумӣ пайдо карда, тамоми унсурҳои табиатро дар бар мегирад ва ба инсон низ дахл мекунад.

Панҷум, ободӣ ва азнавсозии ҷаҳони нав ба василаи дониш ва таҷрибае, ки тавҷам бо садоқат, самимият ва вичдон бошад, сурат гирифта метавонад. Инсоне, ки фориғ аз дониш аст, дрегван аст. Вай дар ҷаҳон тағйироти мусбат ворид карда наметавонад. Косиб, мутахассис, коргар, коршинос, ағар кӯшо, вазифашинос, навоар ва ихтирокор бошанд вазифаи иҷтимоии худро бо садоқат ва муҳаббати фаровон анҷом диҳанд, вазифаи маърабии худро анҷом дода, пайрави комилхуқуқи дин ҳисоб мешаванд. Фидокорӣ, садоқат, самимияти касбӣ, фарри инсонро афзун мегардонад. Ба иборати дигар, ҳар коре, ки бо садоқату самимият анҷом мегирад, ҷаҳонро обод мегардонад. Ҳар кореро, бояд шахсе анҷом диҳад, ки онро нисбат ба дигарон беҳтар медонад.

Аз гуфтаҳои боло, чунин хулоса кардан мумкин аст, ки дар барҳам додани ҷаҳонбинии асотирӣ ва дар радифии аввал қарор додани проблемаи инсон ва ҷаҳони ӯ фалсафаи Юнони Қадим муқаддам набуда, ин масъалаҳо бори нахуст ва ба таври ҳамаҷониба аз ҷониби дини яктопарастии Зардушт ва китоби муқаддаси он Авесто гузошта шуд. Бузургии фалсафаи Юнони Қадим аз он иборат аст, ки

нукоти умдаи таълимоти Авесторо аз худ карда, ба онҳо чанбаи амалӣ дод ва онро дар ихтиёри фалсафаи ҷаҳон гузошт.

Саросари Авесто, ки китоби муқаддаси ниёғони пешазисломии мо мебошад, тараннуми зиндагии шарофатмандона, таблиғи ростию дурустӣ, тарвиҷи кору заҳмат аст. Зардушт дар бисёр бандҳои Готҳо хислатҳои Ахуромаздо – Худованди бузургу тавоноро барои пайравӣ ҳамчун намуна тавсия медиҳад. Хислат ё мазҳарҳои Ахуромаздо – амшоспандон ва эзидони ӯ мебошанд.

Ахуромаздо ҷаҳонро ба василаи амшоспандон ва эзидони худ идора мекунад. Амшоспандон ҳамкорону ёварони наздиктарини худованд буда, шаш нафаранд ва ҳар яке дар ҳудуди салоҳият ва соҳаи фаъолияти худ дар идора ва офариниши ҷаҳони моддию маънавӣ ба Ахуромаздо ҳамкорӣ мекунанд. Плутарх аз шаш амшоспанди оини маздаясна ном бурда, вучуди ононро аз ду ҷиҳат мавриди тафсир қарор медиҳад: дар олами рӯҳонӣ ҳар яке аз онон мазҳару намудори яке аз сифатҳои Ахуромаздо мебошад, дар ҷаҳони моддӣ бошад, нигоҳдорӣ, нигоҳбонӣ ва парвариши яке аз унсурҳо ва падидаҳо ба онҳо супурда шудааст.

Аввалини онҳо Баҳман – намудори андешаи неку муқаддас ва хираду доноии Ахуромаздо буда, дар ҷаҳони моддӣ сарпарастии тамоми ҷонварони судманду чорпоён ба ӯ воғузор шудааст. Урдибиҳишт – намояндаи ростию дурустии Хурмузд аст ва дар олами ҷисмонӣ нигоҳбони оташ аст. Шаҳривар – ҷилвагоҳи подшоҳӣ ва тавоноии офаридгор аст ва дар ҷаҳони фанӣ парастории филизот бо ӯст. Исфандормаз – намоёнгоҳи фурутанӣ, садоқат ва меҳру муҳаббати Маздост ва дар ин ҷаҳон борварӣ ва парвариши замин ба ӯ муҳаввал шудааст.

Хурдоду Амрдод амшоспандоне ҳастанд, ки намояндагони ҷовидонӣ ва камолу расоии Ахуромаздо буда, дар олами моддӣ нигоҳбонии об ва парвариши гиёҳон ба онон воғузор шудааст. Ба илова дар Авесто аз теъдоди фаровони эзидон ном бурда шудааст, ки аз лиҳози дараҷа нисбат ба амшоспандон дар мартабаи поёнтаре қарор доранд. Дар

яснои 16, Ҳаптаняшти бузургу кӯчак аз амшоспандон сухан рафта, дар Хуршедяшт аз садҳо ва ҳазорон эзидони минавӣ сӯҳбат мешавад: ҳангоме ки Хуршед битобад, садҳо ва ҳазорон эзидони минавӣ бархоста, фарро баргирифта, дар рӯи замини Аҳуроофарида паҳш мекунанд, то бо он ҷаҳони ростӣ ва ҳастии ростиро парвариш диҳанд. Фаровонии эзидон то ба он дараҷа буда, ки тааҷҷубу шигифтии нависандагони юнониро ба вуҷуд овардааст. Диогени Лаэрти навиштааст, ки бино бар ақидаи форсиён фазои осмон пур аз фариштагон аст.

Дар оини маздаясно воқеан чунин эзидон дар майдони корзор барои ҳифозати замин, покии табиат ва беҳбудии зиндагии инсон фаъолият карда, ҳар яке нигоҳбони аносири табиӣ, аз ҷумлаи Моҳ, Хуршед, ситорагон, осмон, об, оташ, ҳаво, замин ё муҷаррадоти маънавӣ аз ҷумлаи нерӯмандӣ, ростӣ, дурустӣ, пирӯзӣ, доноӣ, саховат ва ғайра мебошанд. Аз ҷанде аз ин фариштагон ном мебарем, ки дар оини маздаясно аз салоҳияту эътибори барозандае бархурдоранд.

Эзиди Озар дар оини зардуштӣ мақоми хосае дошта, дар Авесто аз ӯ чун писари Аҳуромаздо ном бурда шудааст. Барои эзиди Озар дар маркази маъбадҳои зардуштӣ хонаи махсусе ба номи озарон месозанд ва оташгоҳ дар ин утоқ воқеъ шуда, пайравон ҳамарӯза се маротиба ба он ситоишу ниёиш мебаранд. Ҳангоми дуою намоз пайравони дин аввал аз номи Аҳуромаздо - Худованди якто, офарандаи ҷаҳони моддию маънавӣ оғоз карда, сипас номи Озарро ба забон меронанд. Вақте ки дини маздаясно оташро ситоиш мекунад, танҳо оташи маъмулиро дар назар надошта, тамоми шаклҳои энергияро, ки ҷаҳонро дар ҳолати мувозинату ҳамоҳангӣ нигоҳ медорад, дар назар дорад. Ба ақидаи Ҳераклит ҳар чизе дар ҷаҳон аз ҳисоби оташ дар ҳоли тағйирот, дигаргунӣ, ташаккул, пайдо шудан ва аз байн рафтан аст. Ҳар чизе аз оташ падид омада, боз ба оташ мубаддал мешавад. Нерӯи оташ аст, ки ҷаҳон ва аносири онро борвар сохта, заминаи пешрафту инкишоф мегардад ва ризку рӯзии ҷаҳониёнро падид меоварад. Дар Авесто аз

панҷ хел оташ ёд мешавад, ки марбути эзиди Озар аст; Оташи Берези савангҳ, ки номи умумии оташ аст; Вухуфриёна – оташе, ки дар ҷисми инсон аст; Урвозишта – оташе, ки дар растанию дарахтон аст; Возишта – оташи раъду барқ, ки аз гурзи эзиди Тиштар меҷаҳад; Спэништа – оташе, ки дар арш дар пеши Аҳуромаздо ҷовидон фурузон аст ва инкишофи моддию маънавии ҷаҳонро фароҳам месозад.

Эзиди дигаре, ки дар оини маздаясна шавкату ҷалоли дурахшон дорад, эзиди Зам, Зами ё Замин аст, ки фариштаи муваккили хок мебошад. Низомӣ чунин мегӯяд:

***Асосе, ки дар осмону замишт,
Ба андозаи қудрати одамишт.***

Замин монанди Осмон дар маздаясно муқаддас аст ва аксаран дар Авесто ҳар ду омадаанд. Аз ин рӯ Замин – фариштаи муваккали хок ва Осмон – фариштаи муваккили сипеҳр мебошанд. Обон – фариштаи муваккили обҳои бузург аст. Чун ӯ оташ дар замони бостон аносири муқаддас шумурда мешуд, дар ин ҷо овардани порчаи кӯтоҳи муаррихи юнонӣ пиромуни як ғуломи эронӣ аз ғоида холи нест. Дар Юнони бостон ғуломи эронӣ ба соҳиби худ бо чунин хоҳиш муроҷиат мекунад: «Агар ман мурдам, маро масӯзон, эй Филонимос, оташро ба тани ман, маёлон, ман порсиям, ниёгонам низ порсӣ буданд ва ғуноҳи олудани оташ ба назди мо гаронтар аз марг аст. Маро ба хок биспор, оқоям, вале бар танам оби татҳир маяфшон, чун ман обҳоро низ гиромӣ медорам».

Яке аз эзидони пурнуфузе, ки ба ӯ ҳатто Аҳуромаздо ниёиш мебарад, Аредвисури Анаҳито – зан – эзиди обҳои минавист. Яште, ки ба Аредвисур Анаҳито бахшида шудааст, яке аз тӯлонитарин ва зеботарин яштҳои Авестост. Дар он ҷо омадааст, ки Анаҳито дар миёни сипеҳри рӯшану ситорагон қарор дошта, саршор аз тавону озодагии далерона, дар фойтуни чораспаш пеш метозад, девону ҷабборон ва ҳамаи мавҷудоти пургазандро нобуд мекунад, то онон роҳу равиши

зиндагии инсонро ҳалалдор накунад. Ахуромаздо посдорию нигоҳбонии ҳамаи ҷаҳони офаринишро ба ӯ вогузор кардааст. Ӯ фарруҳӣ ва борварию ҷаҳону ҷонварро тазмин карда, галаҳо ва киштзоронро дар паноҳи худ нигоҳ медорад. Аредвисур Анаҳито яке аз эзидони мӯҳтарамест, ки ӯро худӣ Ахуромаздо ситоиш карда, ба ӯ намоз мебарад. Дар Обоняшт, ки дар он Аредвисур Анаҳито сутуда мешавад, Ахуромаздо дар бораи ӯ ба Зардушт мегӯяд: Ман, Ахуромаздо, ӯро аз нерӯи хеш ба вучуд овардам, то хона, деҳ, русто ва мамлакатро парвариш диҳам, то (онҳоро) ҳимоят кунам ва ҳифз намоям, посбонӣ кунам, паноҳ диҳам ва нигоҳбон бошам. Ӯ муқаддасест, ки ҷонафзост, муқаддасест, ки фазояндаи галаю рама аст, муқаддасест, ки фазояндаи гетист, муқаддасест, ки фазояндаи сарват аст, муқаддасест, ки фазояндаи мамлакат аст (Яштҳо, бандҳои 1,6).

Эзиди пурҷоҳу ҷалоле, ки дар Авесто борҳо бо эҳтиром ёд шудааст, Меҳр мебошад. Меҳр яке аз эзидони ниҳоят бостонии мардуми ориёӣ буда, замоне доманаи парастии ниёиши ӯ ба баҳши аъзами Осиё ва Аврупо густариш ёфта буд. Номӣ ӯ на танҳо дар Ригведа дида мешавад, балки дар ҳуҷҷатҳои сулолаи Митонӣ - яке аз нахустин қавмҳои ориёӣ дар қарни XIV қабл аз милод воқеъ дар Байнаннаҳрайн мундариҷ аст. Дар Авесто Меҳр эзиди Хуршед нест, балки фариштаи анвори минавист. Ӯ пеш аз Хуршед бархоста, чун эзиди ростӣ нигоҳбони аҳду паймон аст, сониян чун эзиди рӯшноӣ ёридиҳандаи рӯиши гиёҳон ва болиши ҷонварон аст.

Аз ин муаррафии амшоспандон – ҳамкорони наздики Ахуромаздо ва чанд тан аз эзидони ӯ бармеояд, ки зиндагии шарофатмандонаи инсон ва ҳаёти мураффаҳи тамоми ҷонварони муфид ҳадафи асосии дини маздаясно мебошад. Мӯъмини зардуштӣ дар он сурат файзу баракати худовандиро ба даст меоварад, ки ба гуфтаи Пурдовуд мисли Баҳман андешаи некро сармашқи кори худ кунад, мисли Урдубиҳишт росту дуруст ва ҳақиқатҷӯ бошад, мисли Шаҳривар дар анҷоми кори нек мӯътақиду тавоноии худро эҳсос намояд, мисли Исфандормаз нисбат ба ҳамдинон

меҳру муҳаббати фаровон дошта, барои ибрази некӣ нерӯи
худро дарег нанамояд. Мутобиқи Авесто кору кӯшиш
сарчашмаи файзу баракат, ростии дурустӣ саодати ҷаҳони
моддӣ ва маънавист. Касе шоистаи фармондеҳии бартарӣ
хоҳад шуд, ки худ сари итоат ба даргоҳи Худованди Бузург
фуруд оварад, аз Суруш- эзиди бурдборию итоат панд
бигирад, хонаи касе обод аст, ки дили Арт-эзиди сарватро
назм карда, мутаваҷҷеҳи худ созад, хонаи касе гарму
меҳрогин аст, ки Озарро мӯҳтарам шумурда, ба ӯ ниёишу
назр бибарад, касе аз галаю рама бархурдор шавад, ки
эзиди Гӯш (Гушурван) – муваккили чорпоёни судманд аз
таваҷҷӯҳи вай ба ҷонварони аҳлӣ хушнуд бошад, Тиштрия –
фариштаи борон киштзори касеро серобу пурҳосил кунад, ки
аз дастгирии мустамандон ва бечорагон дар роҳи худованд
дарег наварзад, касе ҳамеша пирӯзу сарфароз бошад, ки
ҳамеша ба аҳди худ вафо карда, Меҳр – посбони аҳду
паймонро наозурда бошад, касе аз бедоду ситами
чафокорон дар амон хоҳад буд, ки худ аз роҳи адлу инсоф
нагашта, бо Рашну – фариштаи муваккили адлу инсоф
муттаҳид бошад. Равону фурӯҳарҳои ниёгон барои
хонадони касоне аз даргоҳи парвардигор бахшоишу файзу
баракат дархост мекунанд, ки аъзои он хона покиза ва бо
доду диҳиш бошанд, ҳумои илму дониш – Чисто ба сари касе
соя афканад, ки парҳезкору порсою худотарс бошад.

Китоби муқаддаси бостонии ниёгони мо таълим медиҳад, ки
зиндагӣ неку шариф буда, неъматҳои худовандист. Ҷаҳон ва
он ҷӣ дар рӯи он қарор дорад, муқаддас буда, шодию сурур
муҳаббати эзидист. Дар Фарвардиняшт банди 9 пиромуни
табиату мавҷудоти зебои он бо ибороти зебою шоирона
чунин омадааст: «Замини фароҳи Ахуроофаридаи баланду
пахн, ҳомили чизҳои зебою саросар ҷаҳони моддист, ҷӣ
ҷондору ҷӣ бечон ва кӯҳҳои баланду ҷароғоҳҳои бисёр ва
оби фаровон бар он аст».

Устод Иброҳими Пурдовуд дар Яштҳо чунин оварда: «Он ҷӣ
муаррихони қадими Юнон мисли Ҳеродот, Ксенофонт ва
ғайра роҷеъ ба ҷалоли Эронзамин навиштаанд, дар Авесто
ҳам ба ҳубӣ пайдост, басо дар онҳо дар бораи қасрҳои

садсутуни дурахшон, бистарҳои муаттар, чархҳои дурахшон, гардунаҳои (фойтунҳои) хурушанда, аспҳои маст, тозиёнаҳои танинбарандоз, теғу тиру гурзҳо, найзаҳо ва худо ҷавшанҳои симину заррин, либосҳои фохиру зарбофт, тоҷу тавку гӯшвораю дастбандҳои гавҳарнишон сухан рафтааст».

Дар дини маздаясно зиндагонӣ муқаддас шумурда шуда, хушии ояндаро шартӣ бадбахтии кунунӣ надонистаанд. Дар он инсон бояд тамоми лаззатҳои дунявиро истиқбол намуда, ҳар он чиро, ки аз он фоидаю суде мерасад, дӯстдору хостгор бошад: «Ба ҳамаи чизҳои хубу нек дуруд мефириستم»: (Ясно, ҳоти 42, банди 3); «Пайкарҳои куллияи офариниши муқаддасро мо меситоем» (Яштҳо, банди 22).

Ба иборати дигар, нигони мо чунин ҳисоб мекарданд, ки ҳар чизи Ахуро офарида хубу нек аст ва аз лиҳози сохтмон комилу нотакрор мебошад. Яке аз тафовутҳои куллии мардуми ориёӣ иборат аз он аст, ки онҳо зебоиро ба хубӣ ташхис медоданд, онро тараннум мекарданд, ситоишу нигиш мебуданд. Зебой чизест, ки ба нумӯю инкишофи инсон мусоидат карда, василаи хушӣ ва рифоҳу осоиши вайро фароҳам меоварад. Ҳар ашёи табиат мазҳари зебой ва камолоти худованд аст. Эҳтирому бузургдошти ҳар яке аз онҳо ситоишу бузургдошти офаридгор мебошад. Тавре ки дар боло зикр гардид, дар Вандидод ба чунин сатрҳо бармехурем: «Зардушт аз Ахуромаздо пурсид: ай офаридгори поки ҷаҳони моддӣ, чӣ гуна ситоиши ту ба ҷой оварам, онгоҳ Ахуромаздо дар посух гуфт: ай Спитамони Зардушт, ту бояд наздики гиёҳи аз замин рӯида раӣ ва чунин гӯӣ: дуруд, ба ту, ай гиёҳи зебои тавонои хубрӯида, ту ай неки Маздоофарида, ай гиёҳи муқаддас». (Бандҳои 17 – 18).

Мутолиаи тамоми бахшҳои Авесто моро ба ин хулоса меоварад, ки таълимоти Зардушт ҳосили андешаҳои мебошад, ки дар қору фаъолият имтиҳон гардидааст. Дар оинҳои дигар дар баробари даъватҳои, ки барои қору ғайрату кӯшиш ба амал омадааст, мавридҳои дигаре, низ пайдо мешаванд, ки гӯшанишинӣ ва қаландарию дарвешӣ сутуда шудааст. Хушию хуррамӣ шодию сурур падидаҳои

ҳастанд, ки инсон бояд аз онҳо истифода кунад. Ин падидаҳо офаридаи Аҳуромаздо ҳастанд ва аз онҳо набояд худро маҳрум сохт.

Душманӣ, бадбинӣ, хусумат, ҳашм, дурӯғ, танбалӣ беғайратӣ девони офаридаи Аҳриман ҳастанд. Ҳар касе, ки дар роҳи ростӣ, ҳақиқат, шарофат аз ҳудаш диловарӣ, тавоноӣ, кӯшиш, ғайрат ва ҷидду ҷаҳд нишон медиҳад, дар ҷаҳони моддию ухравӣ подоши Аҳуромаздоро дарёфт хоҳад кард. Дар фаргарди сеюми Вандидод паёмбари маздаясно ва худованди ӯ чунин саволу ҷавоб мекунад: «Эй офаридгори ҷаҳони поки моддӣ тағзияи (ғизои) оини маздаясна аз чист? Он гоҳ гуфт Аҳуромаздо: ай Спитамони Зардушт, оини маздаясно вақте тағзия ёбад, ки мардум бо ғайрату кӯшиш гандум бикоранд, касе ки гандум мекорад, ба ин мемонад, ки ростӣ меафшонад ва дини маздаясноро пеш мебарад» (Бандҳои 30 – 31).

Тавре ки дида мешавад, паёмбари ориёӣ оини маздаясно ва заҳмату кору кӯшишро дар ду паллаи як тарозу гузошта, на танҳо мавҷудияти дин, балки ба таври умум зиндагиро марбут ба он медонад. Мутобиқи гуфтаи Плутарх, нахустин миллате, ки кори зироатро як амри муқаддас шумурд, ориёӣҳо буданд.

Яке аз хусусиятҳои беҳтарини ниёғони мо мӯҳтарам доштани замин аст, ки маҳди ҳаёт буда, тамоми хушиҳои зиндагӣ ва нозу ниёзи мо аз он сарчашма мегирад. Мутобиқи навиштаи «Сад дар наср» ободонӣ, кишту варз савоби бузург шумурда шуда, заҳмату кор то ба дараҷаи тақдир расонида шуда буд. Чанд банди фаргарди сеюми Вандидод, ки дар зер оварда шуда, саволу ҷавоби Зардушт ва Аҳуромаздост, инро ба субут мерасонад: Ай офаридгори ҷаҳони поки моддӣ, дар кучо замин, нахуст, беш аз ҳама ҷо шод аст? Он гоҳ гуфт Аҳуромаздо: ба ростӣ, ай Спитамони Зардушт, дар он ҷое, ки мардумон худопараст бошанд ва ба ситоишу ниёиш пардозанд (Банди 1); Дуюм, дар кучо замин беш аз ҳама ҷо шод аст? Дар он ҷое, ки марди порсою покдомане хона барпо кунад ва он хонаро аз зан, фарзандон, гала бархурдор созад ва дар он ҳар чизе, ки бо

он зиндагӣ хуш аст, фаровон бошад (Банди 2, 3). Сеюм, дар куҷо замин беш аз ҳама ҷо шод аст? Дар он ҷое, ки бештар аз ҳама гандум, гиёҳ ва дарахтҳои мева бикоранд, дар он ҷое, ки замин хушк асту об расонанд ва дар он ҷое, ки замини ботлокро хушк намоянд (Банди 4).

«Ай офаридгори ҷаҳони поки моддӣ, дар куҷо замин ношод аст? Он гоҳ гуфт Аҳуромаздо: ай Спитамони Зардушт, замин ношод аст, агар замоне шухм нашуда, боир бимонад, монанди зани зебоандоме, ки муддатҳо аз фарзанд бебаҳра монда, орзуманди мардест» (Банди 24); Ай Спитамони Зардушт, касе, ки дар рӯи замин бо дасти чапу рост ва бо дасти росту чап киштукор кунад ва онро борвар созад, гӯё чунон аст, ки марди азизе ба бистари зани азизе дарояд, ин яке аз фарзанд борвар гардад ва он дигаре аз хирман (Банди 25); Ай, Спитамони Зардушт, касе, ки дар рӯи замин бо дасти чапу рост ва бо дасти росту чап киштукор кунад, замин ба ӯ чунин гӯяд: ай марде, ки дар рӯи ман бо дасти чапу рост ва бо дасти росту чап кор кардӣ, ҳамеша ман дар оянда борвар хоҳам буд, ҳамеша баҳрабахш хоҳам монд, ғайр аз хирмани хуб, дар рӯи ман ҳар неъмату хушӣ дарёфт хоҳӣ кард (Бандҳои 26-27).

Аз маъхазҳо маълум мешавад, ки Дорои I сатрапи Осиёи Сағир ба номи Кадатесро аз ин ҷиҳат ба ҷоизаю подош муносиб донист, ки тавониста буд дарахтони мевадори он сӯи дарёи Фуротро дар заминҳои дурдасти Осиёи Хурд парвариш диҳад. Касе, ки заминҳои хушкро обёрӣ мекард, аз маҳалли дурдаст оби наҳр ҷорӣ месохт, то панҷ насл аз молиёту боқ озод мегардид.

Оини маздаясно бекорон, танбалон, беғайратон ва муфтхӯронро танбеҳу мазаммат карда, онро ба сафи мӯъминони худ шомил намесозад. Дар фарғарди сеюми Вандидод, Аҳуромаздо – ба паёмбари худ чунин мегӯяд: «Агар касе дар рӯи замин бо дасти чапу рост ва дасти росту чап киштукор накунад, замин ба ӯ чунин гӯяд: ту ай касе, ки бо дасти чапу рост ва дасти росту чап дар рӯи ман кор накардӣ, ту бояд дар оянда пушти дари дигарон таъя зада, ба по истӣ ва рӯзии худро аз онон гадоӣ кунӣ, хӯроки

пасмонда ва нонрезаҳо, ки аз даҳони дигарон афтодааст, насиби ту хоҳад шуд ва аз дастурхони касоне, ки дар фаровонию осоишу хушӣ зиндагӣ мекунанд, чунин чизе ба ту хоҳад расид» (Банди 28 – 29).

Оини маздаясно болои се ситораи тобноки ахлоқи инсонӣ – пиндори нек, гуфтори нек ва кирдори нек устувор аст. Ин се сухани бузург, ки дарафши ниёғони мо буда, имрӯз мо ба боди фаромӯшӣ супурдаем, тақрибан дар ҳар саҳифаи Авесто такрор шудааст. Ин се ибора тамоми аъмоли неке, ки аз тарафи пайравони дин дар ҳар ҷо анҷом пазирад, ба доираи муқаддаси худ шомил месозад. Мувофиқи дастури динӣ, ҳар касе ки дар ҷараёни фаъолияти хеш ин се унсуро роҳнамои зандагии худ карда бошад, ба ганҷинаи натиҷаҳо ва ба файзу баракати худовандӣ даст хоҳад ёфт. Паёмбари маздаясно чунин мегӯяд: Марди доно ба гуфтори нек қаноат намекунад, балки қору кирдоре, ки аз андешаи нек ва Вахуман бархоста аст анҷом медиҳад (Ясно, ҳоти 34, банди 10).

Паёмбари бузурги ниёконамон гузаштагони тоисломии моро бар пояи ин се ҳақиқати ҷовидона ба сӯи қуллаҳои баландтарини инсонӣ раҳнамоӣ мекард. Дар Готҳо Зардушт аз умматони худ тақозо мекунад, ки дар пиндор, гуфтор ва кирдори худ мисли худи Ахуромаздо поку беолоиш бошанд. Ӯ дар ин бора гуфта: Аз ту мепурсам, ай Ахура, ба ростӣ маро аз он огоҳ фармо. Ҳамчунон, ки ман аз ойини ту пайравӣ мекунам, орзу дорам, ки дар ҳар чиз ба ту шабоҳат дошта бошам ва дӯстони худро низ таълим диҳам, ки дар андешаю гуфтор аз ту пайравӣ намоянд ва порсоиро пешаи худ созанд (Ясно, ҳоти 44, банди 1).

Ҳадафи Зардушт дар оини маздаясно дар сатҳи баланди наҷобату тақаддус қарор дошта, ният дорад, тамоми башар ва ҳар фарди онро ба сатҳи баландтарини камолот ва тааққулу тамаддун, яъне то ба остони парвардигор бирасонад. Дар таърихи башар орзуи бузургтарин ва хирадмандтарин намояндагони ҷамъияти инсонӣ чунин будааст. Ба яқин ниёғони мо – Зардушт аз нахустини онон буд. «Таманно дорам, ай Маздо касе, ки роҳҳои поку покизаи

некӯкориро таълим диҳад, дар ду ҷаҳони ҷисмонӣ минавӣ ба саодату некбахтӣ ноил гардад. Марди порсо ва саховатманд некию некӯкориро ба хубӣ мешиносад ва ба ту, ай Маздо, шабоҳат дорад ва ба ту мемонад» (Ясно, ҳоти 43, банди 3).

Инсон мутобиқи ойини маздаясна ду роҳ дорад: яке роҳи ростию дурустӣ, ки мушкилу тоқатфарсост ва дигаре муқобили он аст. Ақл ба инсон барои он дода шудааст, ки роҳи дурусту оқилонро пеш гирад. «Касоне, ки хиради хабису зишт дар онон нухфта, хашму хушунат дар худ мепарваронанд ва дар баробари кирдори неки дигарон амали баду накӯҳида анҷом медиҳанд ва аз чунин амал шоду хурсанд мегарданд, ин ашхос ба деу ифрит яксон мебошанд ва аз дину ойини хиради баду хабис пайравӣ менамоянд». (Ясно, ҳоти 49 банди 4).

Ҳазорсолаҳо пештар паёмбари баргузида вазъи кунунии ҷомеаи моро пешбинӣ карда, дар мисоли пешвоёни мазохӣби дигар ва хонадонҳои сарватманди даврони худ ба наслҳои кунунии қавми худ ҳушдор додаст: «Нафрини ту, ай Маздо, ба касоне, ки мардумро ба табоҳӣ раҳнамоӣ мекунанд ва ин амалро ҳубу нек мешуморанд. Аз онҳо ҳастанд, Карапанҳо, ки молро нисбат ба ҳаққ ҳақиқат бартарӣ медиҳанд ва дар ҷустуҷӯи тавоноӣ зӯрмандӣ ҳастанд, то ба иртиқоби бадию зиштӣ даст бизананд» (Ясно, ҳоти 32, банди 12); Дар дигар бандҳои Ясно омадааст: Касоне ҳастанд, ки тавоноӣ кудратро дар роҳи касби шӯҳрат ба қор мебаранд. Онон ҳастанд, ки ҷаҳонро ба табоҳӣ мекашанд. Ҷуз нолаю фиғони одамиён ба чизе ниёз надоранд. Ин табаҳқорон аз кайфари (ҷазои) саҳте, ки ба василаи таълимоти нораво ба сӯи худ ҷалб мекунанд, огоҳӣ надоранд. Ту ҳастӣ, ай Маздо, ки аз гуноҳони онон огоҳӣ (Ясно, ҳоти 32 бандҳои 7, 13); «Мардони қару нобино, ки на мешунаванду на мебинанд, даст ба дасти якдигар додаанд, то ба кирдори зишту палиди ҳудашон ҷаҳонро ба вайронӣ расонанд. Ин мардум ҳангоме, ки пас аз марг ба пули Чинват (Сирот) расанд, барои ҳамеша роҳи ҷаҳони дӯзах дар пеш

мегиранд ва ба нолаю фиғон мепардозанд» (Ясно, ҳоти 46, банди 11).

Яке аз масоили муҳиме, ки Авесто мукаррар таъкид мекунад ва ба хусус дар таронаҳои паёмбари бузург дар Готҳо инъикоси худро ёфтааст, масъалаи адолату додгустарист. Касе, ки ба рукҳои умдаи мазҳабӣ таваҷҷӯҳ намекунад ва ё бар зидди ҳаёти шарофатмандонаи ҳамқавмони худ дастдарозӣ мекунад, аз баракоти худованд мустафид нахоҳад шуд. Ин ба хусус ба пешвоён ва қозиёну додгустарон тааллуқ дорад, ки пиromуни ҳар амали нағз ё бад қазоват карда, ба мардум дарси адолат медиҳанд: «Додраси додгар (Рату) бояд бо дурӯғую бадкирдор ва ё бо ростгӯю наққор бар тибқи оин ва қонуне, ки дар оғози ҷаҳон вазъ шудааст, рафтор намояд» (Ясна, ҳоти 33 банди 1).

Беадолатии маҳкама ва набудани ҳаққонияти қазовату қозӣ бунёди ҷомеаро таҳриб карда, боиси густариши фасоду зиштӣ мегардад: «Қозии фосиду хиёнатпеша рӯҳу равони одамиро ба беморӣ гирифта мекунад. Адлу додро чунин қозӣ ҷароҳадор (ҷароҳатнок) месозад ва ба андешаи неки Ваҳуман ба машварат намепадозад ва Спантамайнуро ранҷ медиҳад» (Ясна, ҳоти 49 банди 2).

Ва Зардушт ба худованд рӯ оварда, орзӯю омоли худро дар ин бобат чунин ибраз меорад: «Таманно дорам, ай Маздо, баракоти худро шомили ҳоли қозии одил ва додраси неққор бисоз ва қозии хиёнатпешаро ба дасти деви Друҷ биспор. Ба ҷуз Ваҳуман – амшоспанд омӯзгори дигарро намепазирам ва ҳар гуна робитаю дӯстӣ бо дурӯғпарастро аз худ қатъ мекунам». (Ясна, ҳоти 49 банди 3).

Чун инсон ҳамеша дар фарозу нишеби зиндагӣ саргардон аст, бояд ҷароғи ростиро дар аъмоқи дили худ ҳамеша равшану покиза нигоҳ дорад. Тавре ки пештар зикр гардид, дар ойини маздаясна дурӯғ – шадидтарин, бузурғтарин ва нобахшиданитарин гуноҳи инсон аст.

Аз забони чунин подшоҳи бузурге мисли Дорой ҳахоманишӣ (522-486 то м.) шунидани суҳанони зер, ки дар санғнабиштаҳои Беҳсутун мастур аст, ниҳоят ибратбахш мебошад: «Ту, ай касе, ки баъдҳо шоҳ хоҳӣ шуд, махсусан аз

дурӯғ бипарҳез, агар туро низ орзӯи он аст, ки мамлакати ман пойдор бимонад. Ҳар кӣ дурӯғ гуфт, ўро ба сазои саҳт бирасон... Ба ёрии Аҳуромаздо басо корҳои дигар низ ба тавассути ман сурат гирифт, ки ҳамаи онҳо дар ин катиба навишта нашуд, ба ин мулоҳиза, ки баъдҳо ҳар кӣ инро бихонад, аъмоли ман дар назараш газоф (муболиға) наёяд ва ҳама онро бовар кунад ва дурӯғ тасаввур нанамояд. Инак, он чӣ ба тавассути ман анҷом гирифт, бовар кун. Аҳуромаздо ва соири багон (эзидон) маро ёрӣ намуданд, зеро ки на ман ва на хонадони ман ситамгару дурӯғгӯ нестем. Эй касе, ки баъд шоҳ хоҳӣ шуд, ба он касе ки дурӯғгӯ ва ситамкор аст, дӯстӣ маварз, ўро ба ҷазои саҳт бирасон.

Ҷолиб аст, ки чунин подшоҳи тавоно, ки империяи ҷаҳониро зери тасаллути худ дорад, пиромуни яке аз хусусиятҳои зишти инсонӣ-дурӯғ чунин ибрази нигаронӣ карда, душмании ошкорои худро нисбат ба он эълон медорад.

Мутобиқи Авесто, касе, ки дурӯғ ба забон меоварад, на танҳо ин ва он ҷаҳони худро барбод медиҳад, балки сухани дурӯғи ба забон овардаи вай ба атрофиён низ сояи наҳс афканда, боиси фалокати онон мегардад. Ҷамшед то замоне пирӯзманду комгор буд, ки дурӯғ ба забон наовард ва аз сиёсати дурӯғин пайравӣ накард. Вақте ки чунин кард, на танҳо худӣ ӯ аз зиндагӣ маҳрум гардид, балки суханон ва амали дурӯғини вай ба сари мардуми Эроншаҳр сояи наҳсу палидӣ, афканда, онҳоро дар тӯли ҳазор сол бандаи Заҳҳоки ситамгар кард. Дурӯғ дар дини ислом низ саҳт мазаммат гардида, мусулмонон вучуди онро сиёҳӣ, торикӣ ва сустии имон доништаанд.

Масъалаи муҳими дигаре, ки дар Авеста дар миёни одоби писандида ва ахлоқи ҳамида ҷалби таваҷҷӯҳ мекунад, далерии родмардист. Саросари Авесто ва ба хусус Яштҳо пур аз паҳлавонӣ, мардонагӣ, размандагӣ, шуҷоату далерӣ, аспдавонӣ ва тирандозии бебокии амшоспандон ва фариштагон, паҳлавонон ва далерон аст, ки сар то по ғарқи аслиҳаи симину зарринанд. Вале теги буррони муборизаи ҳамаи онон бар зидди дурӯғ, палидӣ, беадолатӣ, зиёноварӣ ва нерӯҳои дигари аҳриманӣ равона шудааст. Паёмбари дин

чунин иброд медорад: «Вазифаи инсон мубориза ва аз зиндагӣ зудудани зиштию палидист».

Робиндранат Такур дар бораи чунин хусусияти мардуми ориёӣ ин тавр ибрази назар мекунад: «Онҳо меҳостанд, бо қувваи маниши пок ва эътимод ба нафс истиқомати ҷаҳонро обод ва аз неъматӣ Хурдод баҳраманда шаванд, то дар ҷаҳони дигар низ ба бахшоиши Амрдод қомраво гарданд».

Дар оине, ки дунё майдони қорзори некӣ бо бадӣ хонда шуда, аз инсон тақозо гардидааст, ки бар зидди бадӣю зиштиҳои аҳриманӣ ҷавонмардона мубориза барад, нотарсӣ, рашодат, далерӣю бебоқӣ қадру манзалати барозандае доштааст.

Мувофиқи мӯҳтавои Авесто, як нафар маздаяснони хуб касе нест, ки танҳо аз бадӣ парҳезад, фақат ба тилолату ибодат пардозад, балки касест, ки ба мӯҳтоҷону мустамандон кӯмак кунад, онро ба роҳи ростӣ ва дурустию заҳмат хидоят намояд. Ҳар инсонӣ қомил, ба хусус пайрави дини маздаясна муваззаф аст, ки падари маънавии дигарон бошад, роҳи дурусти зиндагиро омӯзад, раҳнамоӣ кунад. Зардушт дар Готҳо мегӯяд: Ай Маздо Ахура! Ҳар гоҳ ашавани некогоҳи тавоно, ки худ ба дурусти зиндагӣ мекунад, драванди хостори ёрӣ, хоҳ ба фармони эзидӣ, хоҳ аз хешқори (масъулият) динӣ ба гармӣ пазирад, метавонад бо хирадмандии хеш ўро биогоҳонад ва аз газанду табоҳӣ бираҳонад (Ҳоти 46, банди 5); Аммо агар он марди тавоно ўро напазирад, худ ошқоро ба дравандон хоҳад пайваст (Ҳоти 46, банди 6).

Яке аз дуоҳои муҳимтарини маздаяснӣ, ки тибқи Авесто, пеш аз офариниши ҷаҳон ва пас аз офариниши амшоспандон ба вуҷуд омадааст, Ята Аху Вайрию ном дошта, номи он аз се калимаи аввали дуо гирифта шудааст. Матни тоҷикӣ – форсии ин дуо дар тарҷумаи Дармстетер чунин садо медиҳад: «Иродаю хости худованд дастури хайру некист. Хайроти Баҳмани амшоспанд ба хоҳири аъмоли некест, ки дар ҷаҳон ва дар роҳи Маздо анҷом мешавад. Касе, ки мустаманду бенаворо ёрӣ намояд, шаҳриёрию фирӯзии Ахуроро дар ҷаҳон афзун медорад».

Миллер — яке аз авестошиносони маъруф, ки солиёни умри худро ба омӯзиши ин оини муқаддас бахшидааст, дар ин бора чунин нигоштааст: «Ҳама оғаҳанд, ки агар аз он пайравӣ шавад (аз пиндор, гуфтор ва кирдори нек), ҷаҳон аз марги зиштию гуноҳ раста ва ба зиндагии ростию дурустӣ роҳ меёбад. Оини маздаясно оини амалию соддаест, ки ба кор бастанаш сабаби ободонии замин, шодмонии мардумон ва густариши доду меҳру озодагист».

Оини маздаясно бар хилофи оинҳои дигар тақдири инсонро ба дунболи худ намекашад, балки инсон пешопеши сарнавишти худ ҳаракат мекунад. Беш аз пеш ӯ мустақил аст, ки роҳу равиши худро дар ҷаҳони моддию маънавӣ мушаххас намуда, барои ғайзу баракати худ ва ободонии ин ҷаҳон бикӯшад ва инояти худовандиро дар ҷаҳон сазовор гардад.

Он халқ хушбахту ҷовид аст, ки бо ниёғони худ пайванди ногустастанӣ дорад. Он халқ боз бештар сарбаланду сарфароз аст, ки дар ҳар мавриди саҳту осон барои машварат ва ниёғони худ рӯ оварда ва ҳамеша дар пайи он бошад, ки ба ҳазинаи пурбаҳои андӯхтаи гузаштагонаш аз худ чизе илова намояд.

Хушбахтона, ба шарофати дигаргуниҳои маънавию маданӣ, таваҷҷӯҳи мардум ва ба хусус ҷавонони равшандил нисбат ба даврони бостон, нисбат ба ононе, ки дар сарчашмаи зиндагии насли кунунии халқи тоҷик қарор доштанд, нисбат ба ононе, ки Готҳо ва ба таври умум Авесторо ба вуҷуд оварданд, бештар гардид. Ва дар даврони соҳибистиклолии давлатӣ мероси қадимаи аз ниёгон ба ёдгормондаи мо дар фарҳанги худогоҳии миллӣ мо мақоми сазовори худро касб намуд.

Асари зикршуда.
саҳ. 385-409)

БОБИ ПАНЦУМ

МОНАВИЯ ВА МАЗДАКИЯ

Монавия

Монавия - таълимоти динию фалсафиест, ки дар асри III мелодӣ дар Шарқи Наздик ба вучуд омада, дар асрҳои 3-II то Африка ва ҳудуди Хитой инкишоф пайдо карда буд. Дар Рими қадим ва Византия таҳти таъқиби шадидаи табақаи ҳокима ва дини расмии масеҳӣ қарор дошт. Дар давраи Хилофати аббосӣ низ ҳамчун фирқаи оппозиционӣ мамнӯъ эълон шуда буд. Дар Шарқи Наздик ва Осиёи Миёна ба муҳиту шароити мусоид рӯ ба рӯ гардида, на танҳо муддате инкишоф кард, балки дар асрҳои VIII-IX ба дини давлатии уйғурҳо мубаддал гардид.

Тавре ки дар боло ишора шуд, то истилои арабҳо қувват гирифтани фирқаҳои илҳодӣ, бахусус парастии Зурвон дар Эрони бостон боиси амиқ гардидани ҷанбаҳои дугонапарастӣ дар дини маздаясно ва ба заиф шудани ақидаҳои ваҳдонияти он оварда расонд. Агар фирқаи зурвония Аҳуромаздо ва Аҳриманро ҳамчун фарзандони Зурвон муаррифӣ карда, ба мавҷудияти ду нерӯи асили мутақобил ҷанбаи расмӣ дода бошад, Монӣ ба он жарфтар ва амиқтар нигариста, аз дугонапарастии он мазҳаби нерӯманде ба вучуд овард. Дар муқоиса бо динҳои меҳрпарастӣ ва зурвония, ки шартан шӯъбаҳо ё фирқаҳои дини маздаясно номидан мумкин аст, зоҳиран мазҳаби монавияро фирқа ё шӯъба номидан нашоёд. Бо вучуди он ки таъсири зардуштия дар он бечуну чарост ва рукнҳои умдаи он аз ин дин гирифта шуда, омили пайдоишаш ҳам ба он марбут аст, вале дини монавия иловатан дорои маншаъҳои дигар ва назарҳои тоза мебошад.

Мазмуни асосии мазҳаби монавия таълимоти дорои хусусияти рӯҳафтодагӣ аз осебпазирии рӯшноӣ ва нерӯмандии торикӣ ва ё ба тариқи дигар мавҷудияти ҳастии

абадӣ ва комилан маҳвнопазирии нерӯҳои бадӣ дар зиндагии инсон мебошад. Бархилофи тавҳиди комили бахшҳои кӯҳани Авесто монавия чунин мешуморад, ки ҷаҳон дорои ду асл буда, бадӣ, зиштӣ мисли хубӣ, некӣ ва рӯшноӣ дорои ҳастии абадӣ ва мустақил аст. Дини Монӣ бадиро бо модда ва ҷаҳони маҳсус вобаста карда, некиро бо рӯшноӣ ҳамчун рӯҳ пайваست менамояд. Монӣ мегӯфт, ки ҳудои некӣ ҳеҷ гуна яроку аслиҳае барои ҷанг бо бадихо дар ихтиёр надорад. Ба ин далел ӯ наметавонад бо истифодаи зӯрӣ вазъи хуби гузаштaro бозгардонад, яъне рӯшноиро аз ториқӣ ҷудо созад. Дар натиҷа, омезиши ториқию рӯшноӣ падидаи бебозгашт аст. Вале Монӣ модда ё ториқиро, мисли ҳамзамони юнонии худ Плотин натиҷаи ҳомӯш шуда истодани рӯшноӣ намедонист.

Дар ин мазҳаб ҷаҳони ториқӣ дар муқобили ҷаҳони рӯшноӣ қарор дода мешавад. Ба ақидаи Монӣ, таърихи ҷаҳон – таърихи муборизаи рӯшноӣ бо ториқӣ, некӣ бо бадӣ ва ҳудованд бо қувваҳои аҳриманӣ аст. Ба гуфтаи Монӣ, инсон офаридаи ҷаҳонии зулмат ва воситае дар дасти нерӯҳои зулмат барои мубориза бар зидди эзидони нуру рӯшноӣ аст.

Монӣ 14 апрели соли 216 дар маҳалле бо номи Мардину ё Абрумия воқеъ дар ноҳияи ботлоқии вилояти Мисен дар шимолшарқи Ироқи муосир таваллуд шудааст. Баъзе муҳаққиқон маҳалли таваллуди ӯро қойҳои дигар низ таъин кардаанд. Ибн Надим дар «Ал-фехраст» номи модари ӯро Ромиш ё Марям зикр карда, номи падарашро Потак ё Фотак овардааст. Мувофиқи маъхазҳои масеҳӣ-лотинӣ номи аслии Монӣ Корбикос будааст. Тавре ки аксари сарчашмаҳо иттилоъ медиҳанд, волидайнӣ ӯ аз шоҳзодагони ашконӣ будаанд. Чараёни мазҳабии мугтасила, ки падараш ва сипас ҳудӣ ӯ пайрави он буданд, яке аз сарчашмаҳои илҳомӣ ояндаи ӯ гардид. Вай дар ин давра бо динҳои дигари замони худ мисли дини зардуштӣ, насронӣ ва чараёнҳои гностикии Байнаннахрайн, хусусан фирқаҳои Ибн Дайсон ва маркионӣ (маркион) огоҳ гардида, дини мугтасиларо инкор кард. Гуё дар 12- солагӣ (соли 228 мелодӣ) ва 24 солагӣ (соли 240-41) ду маротиба мавриди ваҳии раббонӣ қарор гирифт. Манбаи

ин илҳомро фариштае бо номи Тоум ё Параклит доништаанд, ки ҳазрати Исои Масеҳ аз ӯ ҳамчун Рӯҳи Муқаддас ёд карда, омадани ӯро пешгӯӣ ва башорат дода буд. Дар натиҷаи чунин илҳом Рӯҳи муқаддас ва илми комили Тоум ё Параклит (Равони пок) ба Монӣ таносух карда, нубуввати ӯро ошкор сохтааст.

Ба манзури таблиғ Монӣ ба саёҳат ва сафарҳо оғоз карда, дар боздиду мулоқотҳо худро расулу фиристодаи рӯшноӣ муаррифӣ мекард. Тавре ки ӯ дар китоби худ «Кефолиё» навиштааст, вай дар давраи салтанати Ардашери I (224-241)- поягузори силсилаи сосонӣ ба Ҳинд сафар карда, мардумро ба дини худ меҳонд. Вай дар ин ҷо аз марги Ардашери I ва ба тахт нишастани писари ӯ Шопурро шунида, ба Эрон бозгашт. Вай бо воситаи Фирӯз – бародари Шопур, ки дини вайро қабул карда буд, ба Шопур муаррафӣ гардид ва яке аз китобҳои худро, ки «Шопуракон» номида буд, ба подшоҳи ҷадиди Эрон тақдим намуд. Тоҷгузориҳои расмии Шопур дар соли 242 сурат гирифт. Бино бар ривояти Ибн Надим, аввалин хутбаи Монӣ дар рӯзи ҷулуси Шопур, яъне якшанбеи аввали ниссон, ки офтоб дар бурҷи ҳамал қарор дошт, эрод гардид. Агар инро қабул дошта бошем, таърихи ҳарду воқеа мутобиқ бо 20 марти соли 242 мешавад.

Шопур ё тахти таъсири ақидаю таълимоти Монӣ қарор гирифт ва ё сабаби дигаре буд, ки бо вай муносибати хуб кард ва ӯро дар таблиғу густариши мазҳабаш озод гузошт. Дар китоби «Кефолиё», ки дар он Монӣ шарҳи ҳоли худро навиштааст, пас аз зикри мусофирати худ ба Ҳиндустон ва пазириши Шопур чунин навиштааст: «Ба ҳузури Шопуршоҳ рафтам ва ӯ маро бо эҳтироми бисёр пазируфт ва иҷозати мусофират (дар кишвари худро) марҳамат кард, то дар он калимаи ҳаётро таблиғ кунам. Ман чандин сол сарф кардам ва солиёни дароз дар Эрон, дар кишвари Порт то Адиб ва мамолике, ки бо давлати Рум муҷовир аст, мусофират намудам».

Чун ду бародари шоҳаншоҳ – Меҳршоҳ ҳокими Мишон ва Фирӯз ба дини Монӣ гаравида буданд, тавачҷӯҳи Шопур низ ба таълимоти Монӣ бештар гардида, замоне бар он шуд, ки

оини Мониро ба ҷои дини зардуштӣ мазҳаби расмии Эрон эълон намояд. Даъвати Монӣ аввал пешрафти азиме дошт. Махсусан дар Бобул ва маркази мамлакат тарафдорони зиёде пайдо кард. Бино ба ривояти монавия, ки сарчашмаҳои арабӣ низ онро таъйид мекунанд, дере нагузашта ба сабаби зиддияти рӯҳониёни зардуштӣ муносибати Шопур бо Монӣ дигаргун гардид. Бино ба қавли Яъқубӣ, Шопур фақат даҳ сол пайрави кеши Монӣ буд, сипас вайро аз сарзамини Эрон хориҷ кард. Вай қариб даҳ сол дар бахшҳои шарқии Осиёи Миёна сайру сафар кард ва ба Ҳинду Чин низ мусофират намуд. Ҷолиб аст, ки тамоми ин муддат вай бо рӯҳониён ва шайхони дини худ дар Бобул ва сарзаминҳои дигар робитаи доимӣ ва мукотиба дошт.

Пас аз марги Шопур Хурмузд ба тахти Эрон расид. Таи муддати кӯтоҳи салтанаташ вай бо Монӣ муносибати некӯ дошт. Вале Бахроми I - подшоҳи чоруми сосонӣ, ки марди заифу беирода буд, зери таъсири рӯҳониёну мубадони зардуштӣ қарор гирифт. Монӣ дар ин ҳангом дар сарзаминҳои шимолу ғарбии Эрон ва Бобул ба таблиғи дини худ машғул буд. Вайро бо дастури шоҳ дастгир карда, ба зиндон афканданд. Ин ҳодиса рӯзи чоршанбе 31 январи соли 277 рух дод. Дар бораи кушта шудани Монӣ муаррихон ва муҳаққиқон фикру андешаҳои гуногун баён доштаанд. Вале ӯ пас аз 27 рӯзи зиндон ба қатл расонда шуд.

Пайравони ӯ ба тақлид аз насронӣён вайро маслубшуда унвон карданд ва эълон намуданд, ки рӯҳи ӯ ба осмон ва биҳишти рӯшноӣ интиқол пайдо кард. Андеша ва афкори монавӣ, ҷараёни кушта шудани Монӣ дар дин таъсири амиқе гузошта, ба суннате мубаддал гардид. Монавӣён дар ин рӯз дар саҳна ба аломати эҳтироми пешвои ғоибӣ худ минбаре мегузоштанд. Чун дар юнонӣ минбар «бемо» гуфта мешавад, анъанаи мазкур бо номи «Чашни Бемо» маъруф гардид. Одатан «Чашни Бемо» мисли иди фитри дини ислом пас аз сӣ рӯзи рӯза чашн гирифта мешуд.

Минбар панҷ зина дошта, рӯи он тасвири паёмбар гузошта мешуд. Пайравон шабро дар атрофи минбар сипарӣ карда, ҳар яке ба гуноҳони худ эътироф менамуд ва мӯътақид

буданд, ки Монӣ пас аз нимаи шаб аз осмон нузул карда рӯи минбар қарор мегирад ва гуноҳони онҳоро мебахшад. Дар Забури Монӣ ҷашни Бемо – рӯзи суруру шодӣ, ки табиат либоси зебои сарсабзи арусӣ ба бар карда, хушбӯю шукуфо аст, маҳсуб мешавад. Уммати ин паёмбар рӯзи Беморо чун рӯзи халос шудани рӯҳу равони Монӣ аз фишору маҳбаси ҷисм ҷашн мегирифтанд.

Дар таълимоти Монӣ ғайр аз фирқаҳои гностикии зикршуда, таъсири умдаи дини насронӣ, буддой ва ба хусус маздаясно эҳсос мешавад. Мувофиқи он Монӣ худро ҷонишини гурӯҳи калоне аз расулони осмонӣ медонист, ки аз замони ҳазрати Одам, ҳазрати Зардушт, ҳазрати Мӯсо, ҳазрати Иброҳим, ҳазрати Буддою Исо яке пас аз дигаре барои ҳидояти навъи башар омадаанд. Вай худро хотами анбиё ва бартарини паёмбарон мешумурд, зеро ӯ чунин ҳисоб мекард, ки ҳалқаи охирин ва болотарини занҷир аст, ки ба сурати расулон аз ибтидои хилқат ба замин нозил шудаанд. Вай дар «Шоҳпуракон» чунин мегӯяд: «Дар ҳар замоне анбиё ҳикмату ҳақиқатро аз ҷониби худо ба мардум оварданд, гоҳе дар Ҳиндустон ба воситаи пайғамбаре ба номи Буддо ва гоҳе дар Эрон ба воситаи Зардушт ва замоне дар мағрибзамин ба василаи Исо, оқибат ман, ки Монӣ – пайғамбари худои ҳақ ҳастам, маъмури наشري ҳақиқат дар сарзамини Бобул гаштам».

Монӣ иддао дошт, ки дини ӯ комил аст ва барои ислоҳу тақмили тамоми динҳои қаблӣ омада, саросари ҷаҳонро тасхир хоҳад кард. Вай дар суруде, ки бо забони паҳлавии ашконӣ суруда шудааст, мегӯяд: «Ман аз Бобулзамин омадаам, то нидои даъватро дар саросари ҷаҳон пароканда созам». Вай чунин ҳисоб мекард, ки ҳоло олам ба дувоздахумин ҳазораи мавҷудияти худ ворид гардидааст ва мардум ғайр аз қабули мазҳаби ҷадид роҳи дигаре надоранд. Монӣ худро бартарини расулон медонист, зеро даъво мекард, ки вай ҳамон рӯҳи муқаддас мебошад ва нузули ӯро Исои Масеҳ пешбинӣ карда буд.

Вай чунин ақида дошт, ки таълимоти пайғамбарони пеш аз ӯ ҳама торику ноқис буда, ба илова, бо дасти муридону

шогирдон аз роҳи аслиашон хориҷ шудаанд ва касоне, ки дар ин кор мувофиқа карда буданд, аз ҳадашон ба матнҳо ҷиҳе изофа намуҳаанд. Баръакси онҳо, он пайғоми илоҳӣ, ки бо дасти ӯ барои мардуми замин оварда шудааст, ҳақиқат, равшан, муҳтаҷим ва илми муҳлақ аст. Аз ин рӯ, маҳзаби Монӣ - маҳзаби ҷаҳонист, ки қабл аз ба охир расидани зиндагии олам ҷонишини тамоми дину оинҳо меҳардад ва ба сабаби комилу дуруст буданаш лоиқӣ он аст, ки тамоми ҷаҳонро тасхир намоҳад. Маҳзабҳои Зардушт дар Эрон, Буддо дар Ҳиндустон ва Исо дар Мағриб ҷун тамоми ҳақиқатро равшан намекарданд, бинобар ин фақат дар кишварҳои ҷуҳогонае реша давонанд, дар ҳолате ки маҳзаби Монӣ ҳақиқати муҳлақӣ комил аст, ҳудуде напазируфта, ҷаҳонро фатҳ хоҳад кард. Монӣ меғӯҳад: «Умеҳи ман дар Маширику Мағриб пароканда хоҳад шуд ва пайғоми илоҳиро ба тамоми забонҳо шунида, дар тамоми шаҳрҳо эълон хоҳанд намуҳ. Маҳзаби ман аз маҳзабҳои дигар ин бартариро дорад, ки маҳзабҳои дигар дар кишварҳо ва сарзаминҳои ҷуҳогонае эҷод шудаанд, вале маҳзаби ман дар тамоми шаҳрҳо ва тамоми кишварҳо пазируфта хоҳад шуд». Дар дини Монӣ маҳоми ҳазрати Исо, ҳуҳованд - писари дини насронӣ бисёр баланд буда, вай раҳоибахши инсони нахустин ҳонда шудааст.

Яке аз ҳусусиятҳои фарқунандаи дини монавӣ мисли зардуштия ва дини насронӣ иборат аз он аст, ки вай равияи ташвику тарғибро роҳи интишори дин доништа, мусофиратҳои зиёде мекард ва дар миёни мардум меҳашт. Ҳуди шахси Монӣ аз нобиғағони таърих буда, на танҳо маҳорату истеъдоди фавқулоддаи шахсӣ дошт, балки, зоҳиран, аз нотиқони замона низ буд. Аз ин рӯ, вай аз кишварҳои гуногун дидан карда, аз наздикону пайравони худ низ тақозо мекард, ки зиёдтар миёни мардум раванд ва каломи ҳақро ба ғӯши онҳо бирасонанд.

Яке аз истеъдодҳои фавқулоддаи ӯ, ки дар таърихи мардуми ориёӣ осоре боқӣ гузоштааст, санъати наққошӣ буд. «Баён-ул-адён» дар бораи ин ҳунари Монӣ ҷунин мениғорад: «Ин марде буд, устод дар саноати суратгарӣ ва ба рӯзғори

Шопур ибни Ардашер берун омад. Дар миёни мугон пайгамбарӣ даъво кард ва бурҳони ӯ саноати қалам ва суратгарӣ буд. Гуянд бар порое ҳарири сафед хатте фурӯ кашид, чунон ки он як тори ҳарир берун кашиданд, он хат нопадид гашт ва китобе кард бо анвои тасовир, ки онро «Аржанги Монӣ» хонданд ва дар ҳазоини Ғазнин ҳаст». Ҳаким Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» чунин овардааст:

*Биёмад яке мард гӯе зи Чин,
Ки чун ӯ мусаввар набинад замин.
Бад-он чарбдастӣ расида ба ком
Яке пурманиш мард Монӣ ба ном.
Ба суратгарӣ гуфт: пайгамбарам,
Зи диноварони ҷаҳон бартарам.*

Муҳаққиқи англис Ҷон Рассел Ҳиннелз дар бораи дини Монӣ менависад: «Оини Монӣ таркибе аз ҳамбастагиҳои масеҳият, эътиқодоти ориёӣ муттако бар эътиқодоти куҳани Байнаннаҳрайн, мутаассир аз назарияи маърифатгароён ё гностиён (гностиқҳо), ирфони шарқӣ ва оини Буддо дар давраи сосонӣ пуртарафдортарин ақидаи оинӣ, аммо ҳаргиз натавонист ба иллати нуфузи мубадон ба дини расмӣи Эрон табдил шавад. Дар ривоятҳои мухталиф аз 6 китоб ва 76 рисолаи Монӣ ёд шуда ва аз ин 5 китоби ӯ ба забони оромии шарқӣ навишта шуда буд. Монӣ дар таблиғи оини худ аз суратгарӣ ва мусиқӣ баҳра меҷуст. Донишманди эронӣ Абдулқосими Исмоилпур Монӣ зикр кардааст, ки ҳафт китоб навиштааст, ки шаштои он ба забони суриёний, забони модарии Монӣ буда, фақат «Шопуракон» ба забони форсии миёна аст.

Вай номгӯи осори Мониро чунин овардааст: Инҷили зинда, Ганҷи зиндагон, Рисолаҳо, Розҳо, китоби Ғулон, Макотиб, Мазомир ва ниёишҳо. Таълимоти Монӣ, баҳусус дар Сугд ва Туркистон густариши васеъ ёфта, ҷанбаҳои навини ахлоқию фалсафӣ пайдо кард.

Тавре ки муҳаққиқон зикр кардаанд, осори Монӣ дар сатҳи илму дониши ӯ навишта шуда, фаҳми он ба тафсирҳо

зарурат дорад. Вай кӯшиш кардааст донишҳои асотирий, илмӣ, таърихӣ ва фалсафии замонаш (космогония, география, алхимия, астрономия, риёзӣ, ботаника, тиб ва ғайра)-ро мавриди истифода қарор диҳад ва бо маънии пурраи калима онҳоро бо фалсафаи табиӣ нур рӯшноӣ бахшад ва ахлоқи хайрандешию некӣ ва инсондӯстиро ба тӯдаҳои мардум наздик кунад. Чунин суханони ӯ, ки ба забони суғдӣ навишта шудааст, то давраи мо расидаанд: «Чое, ки меҳру муҳаббат вучуд надорад, ҳамаи амалҳо ноқис ҳастанд».

Абушукӯр Салимӣ нависандаи садаи XI ҳиҷрӣ навиштааст, ки монавиёни Осиёи Миёна ҳарчиро, ки зебою чамил буд, ниёиш мекарданд ва дар назари онон ва аз дидгоҳи ирфонӣ зебӣ вобаста ба ҷаҳони моддӣ набуда, вобаста ба ҷаҳонӣ рӯҳонӣ мебошад.

Вазъ ва дуоҳои Монӣ амиқан лирикӣ ва рангоранг буда, бо ғӯишҳои халқӣ ҳамроҳ мебошанд. Аксаран онҳо аз ҳодиса ва падидаҳои табиӣ, тулӯи офтоб, раъду барқ, осмоне, ки бо абр пӯшонда шудааст, зинда шудани мӯғчаҳо дар дарахтон, майсаҳои борони баҳорӣ оғоз мешаванд.

Нисбати ин, ки мазҳаби Монӣ иддаои оламгирӣ дошт, тавре ки зикр шуд, унсурҳои ҷудогонаеро аз оинҳои Зардушт, Исои Масеҳ ва Буддо ба орият гирифтааст. Вале тавре ки бисёр муҳаққиқон ба он ишора кардаанд, мазҳаби Монӣ фақат таркиби содда ва тақлиди сатҳӣ набуда, ҳунару заковати Монӣ дар он будааст, ки усули худро тавре назму тартиб додааст, ки дар ҳар муҳиту ҷомеа таъсирбахш мебошад.

Монӣ бидуни огоҳӣ ва тайёрии нопухта ба таркибу таснифи унсурҳои ҳиндӣ, насронӣ ва эронӣ даст набурда, онро бо мутолиаю мулоҳизаи амиқ ва комилу санҷида анҷом додааст. Аз ҳамин ҷиҳат ҳам таълимоти ӯ аз ҷанбаҳои маҳалгарой, қавмпарастӣ, таассуб, миллатгарой ва мавзӯҳои дигаре, ки андешаҳои тафриқаандозӣ дошта бошанд, дур мебошад. Воқеан ҳам, мазҳаби Монӣ аз садаи III то XV ҳамеша дар пешрафту густариш буда, аз нимкураи шимолии уқёнуси Атлантик то уқёнуси Оромро дар бар гирифта буд.

Асотири монавӣ ба диққати фаровон мураттаб гардида, мураккаб ва печида мебошанд, вале онҳо инъикоскунандаи мазмун ва ғояҳои асосии дини Монӣ ҳастанд. Артур Кристенсен дар асари маъруфи худ «Эрон дар замони сосониён» мухтасари ривоятҳои суриёӣ, арабӣ ва суғдиро оварда, ки тибқи он Монӣ дар боби мабдаи офариниш чунин мегуфт: Дар оғоз ду асл ё ҷавҳар вуҷуд доштааст: яке нек ва дигаре бад, худо ва ҳаюло (модда), рӯшноӣ ва торикӣ. Нахустин падари бузург Зурвон будааст. Ӯ дар арзи нур қарор дошта, сарвари нур аст. Вай соҳиби панҷ мақом ё панҷ мазҳар аст, ки иборатанд аз идрок, ақл, фикр, тааммул (дурбинӣ) ва ирода. Худои зулмат ҳам панҷ унсури манфӣ дорад, ки бино ба як ақидаи бостонии Байнаннаҳрайн, болои ҳам қарор дошта ва панҷ олами зулмотро ташкил медоданд, ки иборатанд аз дуд, оташи сузонанда, боди ҳалокатовар, оби гилолуд ва зулмот. Монӣ меғӯяд: қаламрави ин ду холиқ аз як ҷой ба ҳам пайваستا ва аз се тарафи дигар бекарона аст. Подшоҳи зулмот чун нурро мушоҳида кард, бо тамоми қуввааш ба он ҳамлавар гардид. Падари бузург барои дифоӣ кишвари худ нахустин махлуқро офарид, ки Модари Зиндагӣ номида мешавад. Вай дар навбати худ инсони нахустинро, ки Ҳурмузд низ мехонанд, аз худ ба вуҷуд овард.

Чун адади се мисли ҳафт рақами муқаддас аст, Падари бузург, Модари зиндагӣ ва инсони нахустин таслис ё сегонаи аввалӣ мебошанд. Инсони нахустин бошад, панҷ фарзанд офарид, ки панҷ унсури рӯшноӣ ё нуронӣ дар муқобили панҷ унсури зулмот ҳастанд. Онҳо чунинанд: покӣ (беолоишӣ), насим, рӯшноӣ, об ва оташи поккунанда, ки онҳоро панҷ амшоспанд ном кардаанд. Онҳо инсони нахустин он панҷ унсурро чун зиреҳ ба тан баста, ба ҷанг бар зидди подшоҳи зулмот, ки ӯ низ худро бо панҷ унсури зулмонӣ мусаллаҳ карда буд, раҳсипор гардид. Чун инсони нахустин душманро бисёр зӯрманду мусаллаҳ дид, фарзандони хеш- унсурҳои нурониро ба ӯ таслим кард то фурӯ барад.

Мувофиқи таълимоти Монӣ, то замони аз ҷониби подшоҳи зулмат фурӯ бурда шудани унсурҳои нуронӣ, ки ҷаҳони рӯшноӣ ва зулмот аз ҳам комилан ҷудо буданд, мансуб ба

замони гузашта мебошад. Аз лаҳзаи аз ҷониби подшоҳи зулмот фуру бурда шудани унсурҳои нуронӣ ва омехта гардидани онҳо бо унсурҳои зулмонӣ замони ҳозира оғоз мешавад. Ҳадафу мароми марҳилаи дуум ҷудо кардани нур аз зулмот ва ба ҳолати ибтидоӣ баргардонидани ҷаҳон мебошад, ки марҳилаи сеюм аст.

Давоми мабдаи офариниши Монӣ чунин аст: инсонӣ нахустин, ки асиру афтода ва хастаю ранҷур шуда буд, ҳафт бор Падари Бузургро ба ёрӣ даъват кард. Падар барои наҷоти ӯ ба офариниши дигар оғоз кард. Дӯсти рӯшноӣ Нарисаф зоҳир шуда, ӯ дар навбати худ Бони Аъзам (бунёдкори бузург)-ро падид овард. Вай низ Рӯҳи Зинда ё Рӯҳ-ул-Ҳаётро офарид. Рӯҳи Зинда панҷ фарзанд овард: Зиннатшукӯҳ, подшоҳи Шарофат, Одами нуронӣ, Подшоҳи Ифтихор ва Ҳомил. Вай ҳамроҳи панҷ фарзанди худ ба табақаҳои торикӣ равон гардид ва фарёде чун шамшери бурранда баровард ва дере нагузашта инсонӣ нахустинро наҷот дод. Рӯҳи Зинда ба фарзандон фармон дод, ки тамоми бошандагони ҷаҳони торикиро набуд кунанд ва пӯшашонро баркананд. Модари ҳаёт аз пӯсти онон осмонҳо сохта, ҷасади ононро ба замини торик партофт. Аз гӯшти онҳо хок ва аз устухонҳояшон кӯҳҳо сохта шуд. Оламе, ки аз ҷасадҳои палиди девон сохта шуд, иборат аз даҳ фалак ва ҳашт замин мебошад. Зинатшукӯҳ афлокро дар боло нигоҳ медорад ва Ҳомил заминро бар дӯши худ бардоштааст.

Бо вучуди он, ки инсонӣ нахустин (Хурмузд) аз асорати девон озод гардида, девон шикаст хӯрданд, бахше аз рӯшноии фарзандони нуронии ӯ, ки аз ҷониби девон фуру бурда шуда буданд, дар ҷисми девони зинда боқӣ монд. Онҳо наметавонанд он нуреро, ки хӯрда буданд, пас бидиҳанд.

Идомаи устураи офариниши Монӣ: Рӯҳи Зинда ҳайати фиребандаи худро ба фарзандони зулмат нишон дода, дар онҳо ҳавасҳои шахвонӣ бармеангезад. Ба ин васила бахше аз рӯшноӣ, ки девон фуру бурда буданд, раҳо мешавад. Вай аз ин зарраҳо Офтоб, Моҳ, ситорагонро меофаринад. Сипас аз ҳаво, об ва оташ се ҷарх сохта дар боло қарор медиҳад то

захри бошандагони зулмат ба мавҷудоти илоҳӣ фуру нарезад. Падари Бузург барои муҳофизати комил паёмбареро, ки гоҳе Худои олами Нур, гоҳе Нариса ва ба лаҳҷаи забони сугдӣ эзиди Меҳр (Митра) номида мешавад, офарид. Бо халқ шудани ӯ силсилаи худоёни ҳафтгона такмил мегардад, ки ба ҳафт амшоспанди дини маздаёсно шабоҳат дорад. Аз паёмбар дувоздаҳ духтар ба вучуд меояд: Салтанат, Ҳукумат, Нусрат, Эътиқод, Таҳорат, Ҳақиқат, Имон, Сабр, Сидқ, Эҳсон, Адл ва Нур. Паёмбар дар Офтоб қарор дошта, сафинаҳои рӯшноиро ба ҳаракат меоварад. Зарраҳои нур, ки дар ҷараёни зиндагӣ аз модда раҳой меёбад, ба воситаи Сутуни Шукӯҳ ба сафинаҳои интиқол меёбанд. Ситораҳо, Хуршед, Моҳ ва ҷурҷо дастгоҳе ҳастанд, ки амали онҳо берун овардани зарраҳои нуру рӯшноӣ аз миёни торикию зулмат ва интиқоли онҳо ба фалаки рӯшноӣ аст. Бони Аъзам зиндоне барои девон месозад. Ҳамин тавр ҳаракати доимӣ ва мунтазами ҷаҳон оғоз мегардад. Сипас паёмбар таҷрибаеро, ки пештар Рӯҳи Зинда карда буд, такрор мекунад. Яъне ҳаёти зебои худро ба девон ва бошандагони зулмат, ки дар болои осмон ба занҷир баста шудаанд, нишон медиҳад. Тавре ки ба девони нар худро ба сурати зани зебо нишон медиҳад ва ба девони мода худро дар шакли ҷавони зариф ҷилвагар месозад.

Девон дар айни ҷӯши шаҳвонӣ зарраҳои рӯшноиро, ки фуру бурда буданд ба зер андохта, дар ҳамон ҳол «гуноҳ» ҳам ба замин мерезад. Қисме аз ин модда ба ҷои нам афтода, аз он ифрите пайдо мешавад ва Одами нуронӣ ўро мағлуб месозад. Ними дигари он мавод ба хушкӣ афтода аз он панҷ дарахт ба вучуд меояд, ки сарчашмаи ҳамаи рустаниҳои олам аст. Девҳои мода, ки обистан буданд, чун ҷамоли паёмбарро мебинанд, сақти ҷанин мекунанд ва аз онҳо ҷонварони хокӣ, дарёӣ ва ҳавоӣ пайдо мешаванд. Аз рӯи таълимоти монавия ҳайвоноту наботот аз девони палид ба вучуд омадааст. Сипас ду ифрити нару мода ба хотири ба даст овардани зарраҳои рӯшноӣ девони дигарро фуру мебаранд. Аз онҳо аввал писаре ба номи Геҳмурд ва духтаре бо номи Мурдиёнак ба вучуд меоянд, ки падару

модари инсоният ҳисоб мешаванд. Аз рӯи таълимоти монавия, инсон аз наҷоди ифрит аст. Махсусан дар Геҳмурд зарраҳои бештари нур, ки девон нигоҳ дошта буданд, ҷамъ мегардад. Онгоҳ Инсони Нурунӣ ё Олами Ақл тасмим мегирад, ки Одам (Геҳмурд)-ро аз хоб бедор карда, ӯро аз аҳволи ҷаҳон, сиришти ӯ ва сарнавиште, ки дорад, бохабар созад. Вай барои иҷрои ин кор ҳазрати Исоро маъмур мекунад. Дар ин ҷо бояд гуфт, ки Исо офаридаи Падари Бузург набуда, офаридаи ёварони ӯ мебошад.

Тавре ки дар боло ишора шуд, аз космогонияи монавия чунин бармеояд, ки инсон зодаи деу ифрит буда, ҷисми ӯ торику пургуноҳ аст. Ягона унсури поки худовандӣ пораи рӯшноист, ки рӯҳи ӯ мебошад. Монӣ шароити кунунии зиндагии инсонро, ки олами пур аз азоб, зулм, дурӯғ, бадӣ, бандагӣ ғулумӣ, дардноку ғайри қобили таҳаммул аст, тасвир карда, роҳи наҷоти ӯро нишон медиҳад. Мувофиқи гуфтаи ӯ, дар натиҷаи омехта шудани фарзандони Хурмузд бо девон ва аносири рӯшану муқаддас бо олами зулмату ториқӣ, дар атрофи насли одам ғубору тирагии падид омадааст. Равони инсон, яъне асли ӯ аз худованд буда, он пок ва бегубору беолоиш аст. Фақат омезиш бо олами зулмат вайро ба чунин ҳолат овардааст. Ҳамин ки ин ғубору ҷаҳл пароканда шавад, инсон ба ҳоли пештараи худ бозгашта, рӯшноӣ аз ториқӣ ҷудо мегардад ва марҳилаи сеюм ва охирин оғоз мешавад.

Рӯҳ асли одамӣ буда, ҳамон рӯшноист, ки ҳангоми омезиши нуру зулмат падид омада, дар бадани инсон маҳбус гардидааст. Тани одамӣ сарчашмаи бадихо буда, инсонро водор ба майлу хоҳишҳо мекунад. Чун маншаъ ва асли одамӣ, рӯҳ аз он худост, вақте вай роҳи зиндагии худро ба поён мерасонад, ин асл бояд ба худованд бозгардад.

Барои бозгашт вай бояд дар ҷаҳон тавре зиндагӣ кунад, ки шоистаи пайвастан ба асли худ, яъне Худо бошад. Мувофиқи маълумоти Монӣ, инсон ба орзуи худ фақат бо ду роҳ расида метавонад: бо покии нафс ва маърифат. Дар ҳар ҷисму ашъи ҷаҳон заррае аз рӯшноӣ мавҷуд аст. Дар инсон

он рӯҳ буда, рӯҳ дар ҷисм аст. Ҷисм бошад, ҳамеша асири ҳавою ҳавасҳост. Чун рӯҳ пораи рӯшноии худовандист, дар ҳабси ҷисми олудаю гунаҳкор буда, ҳамеша дар азобу шиканҷа аст. Рӯҳ бошад дар он сурат озод шуда метавонад, ки аз қайди майлу хоҳиши нафс барояд. Аз ин ҷиҳат зӯҳд, тақво, дур шудан аз талаботи дунё ва ниғадории худ аз тамоюлотии дунявӣ, хомӯш кардани талаботи нафс, инсонро ба ҳудогоҳию худшиносӣ наздик карда, роҳро барои расидан ба асли худ поку мусаффо мегардонад. Ин ақидаи Монӣ ранги яъсу навмедӣ дорад. Ӯ ҷаҳонро водии ашку хун ва одамро мурғи ошёнғумкардае медонист, ки бо асорату саргардонӣ ва бехонумонӣ маҳкум аст. Ин таълимот комилан муҳолифи таълимоти дини маздаеано мебошад.

Тавре ки дар боло зикр гардид, Монӣ фирқаи мугтасиларо бо он сабаб тарк кард, ки гусл дар об ва покии ҷисмониро покии асил намедонист. Вай мӯътақид буд, ки татҳир фақат аз роҳи маънавӣ ва маърифат имконпазир аст. Ба иборати дигар, татҳири рӯҳро аз татҳири бадан болотар гузошт.

Вай навишта буд: Ва аммо татҳире, ки Исо аз он сухан гуфта буд, татҳир аз роҳи маърифат аст ва шомили ҷудоии нур аз зулмат, ҷудоии зиндагӣ аз марг ва ҷудоии оби зинда аз оби барҷомонда (мурдоб) аст. Мақсади Монӣ аз истилоҳи «оби зинда», ки дар навиштаҳояш борҳо ба кор бурдааст, ҳамон оби минуй ё оби рӯҳонист, ки боиси покии рӯҳу ҷони одамай мешавад. Истифодаи истилоҳи «оби зинда» дар таълимоти Монӣ тобиши истиорӣ дошта, истиораи гностикӣ барои поксозии рӯҳу нури дар зиндон будааст.

Истилоҳи «зинда» дар таълимоти Монӣ мақоми махсусе дошта, вай кеши худро «дини зинда» ва инҷили худро «Инҷили зинда» номидааст. Монавиён бошанд, паёмбари худро «зиндагар» лақаб дода, чунин тасаввур мекарданд, ки ба воситаи каломи зиндаи ӯ онҳо худро шинохта, ориф мешаванд.

Аз он чунин хулоса кардан мумкин аст, ки ирфони монавӣ барои ҳудогоҳӣ ва худшиносии инсон дар ибтидо як андоза ирфони мутараққӣ ва равшангар буд. Ирфоне, ки инсонро аз ҳақиқат ва аз шахсияти хеш огоҳ мекард ва таъкид месохт,

ин инсонҳо дар ин ҷаҳони омехтаи савобу гуноҳ асир мебошанд ва бояд худро аз ҷанги зулмат бираҳонанд. Дар дини Монӣ ишораҳои ба таносух ё интиқоли рӯҳи инсонӣ гунаҳкор ба инсонҳои дигар ва ҳайвоноти парранда ба мушоҳида мерасад, ки аз дини буддой гирифта шудааст.

Дар ирфони монавӣ нахустин шартҳои худшиносии инсон маърифат аст. Ба ақидаи ӯ, агар мо кӯшиш кунем, мисли имрӯз рӯҳамонро аз нопокӣ ҷисм ва қайди тамоюлотӣ моддӣ нигоҳ дорем, монанди он аст, ки ҳудамонро маҳкум ба зиндагии дубора карда бошем, аз нав ба дунё биёем ва дар ҷисмҳои мухталиф мураттабан тағйирӣ қолиб диҳем. Чун унсурҳо, ашё, наботот, ҳайвонот ва башар асири тамоюлотӣ дунявӣ ва рӯҳ дар зерӣ фишори шадиди ин нопокӣҳо қарор гирифтааст, ҷаҳон ба салибе шабоҳат пайдо кардааст, ки рӯи он нур ё «рӯҳи зинда» азоби тоқатфарсоро таҳаммул менамояд. Монӣ ҳамаи корҳои, ки боиси ранҷи нур мешавад, ба се тақсим карда онҳоро дастур ё мамнуоти сегона номидаст. Ин мамнуот иборатанд аз:

Худдорӣ кардан аз гуноҳ ба воситаи забон;

Худдорӣ кардан аз гуноҳ ба воситаи даст,

Худдорӣ кардан аз гуноҳ ба воситаи қалб.

Яке аз роҳҳои расидани рӯҳ ба асли худ равшан кардани асрори вучуди инсон аст. Ин масъала нуқтаи марказии маърифат ва худшиносии инсон мебошад. Асрори вучуди инсон дар табиат аст. Ба ҳар андоза ки ӯ барои дарки муҳити моҳавлӣ кӯшиш намояд, дар кашфи асрори он талош кунад, беш аз пеш аз асрори вучуди худ огоҳ хоҳад шуд. Ин ҷиҳати таълимоти Монӣ шаклҳои иртиқоии маърифати динӣ ва хурофотро инкор намуда, маърифати ҳиссӣ ва ақлиро маърифати ягонаи дурусти ҷаҳонӣ ҳисоб мекунад.

Роҳи дуюме, ки Монӣ барои расидан ба ин ҳадаф яъне ҷудоии нуру зулмат нишон медиҳад, поки ва порсоии ҳар фард аст. Нисбати ин ки аслу маншаи худовандӣ нур аст ва фақат тан бо зулмат омехтааст, ҳар фард бояд аз гуноҳ канорагирӣ карда, ҷисми худро аз олудагӣ нигоҳ дорад. Монӣ роҳҳои пок кардан ва пок нигоҳ доштани ҷисмро аз олудагӣ

дар ҳукмҳои даҳгонаи худ нишон додаст. Ин ҳукмҳо чунинанд: манъи бутпарастӣ, парҳез аз дуругӯӣ, ҳамеша хушбин будан ба зиндагӣ, парҳез аз ҳар гуна куштор, ҳаром будани корҳои ҷинсӣ, манъи дуздӣ, парҳез аз фикру ақидаҳои бад, ҳаром будани соҳирӣ ва ҷодугарӣ, зарари шакку шубҳа ва парҳез аз бекорӣ.

Абӯрайҳони Берунӣ дар «Осор-ул-боқия» ҳикояте оварда аст, ки ба баъзе хусусиятҳои дигари мазҳаби Монӣ равшанӣ меандозад. «Ва забҳи ҳайвонот ва озори оташ, об ва набототҳо ҳаром намуда, қавоиду навомисе ваъз карда, ки сиддиқон (баргузидагон), ки аброҳу зуҳҳоди монавиянд, бар худ фарзу воҷиб медонанд ва ин навомис аз ин қарор аст: эҳтироми дарвешон, аз миён бурдани ҷирсу шаҳват, канорагирӣ аз дунё, иттисоли рӯза ба рӯзаи дигар».

Абумансур Саолибии Нишопурӣ, ки дар давраи Сомониён зиндагӣ кардааст, пиромуни Монӣ ва таълимоти ӯ ҳикояти ҷолибе овардааст, ки намунаи кудурату бадбинии рӯҳониёни зардуштӣ ва муаррихони исломӣ нисбат ба дини ҷадид мебошад. Тавре қаблан қайд шуд, ки дар давраи подшоҳии Баҳроми I мубадони мубад Картир будааст. Вай дар замони ҳукмронии се подшоҳи сосонӣ ин вазифаро ишғол карда, дар таҳияи дини расмӣ сосониён – дини маздаясно кӯшишҳо ва ҷидду ҷаҳди фаровоне анҷом додааст. Муколамае, ки Саолибӣ овардааст, зоҳиран, қабл аз кушта шудани Монӣ сураат гирифта, ҷараёни мубоҳисаи сарварони ду динро нишон медиҳад. Саолибӣ чунин овардааст: «Мубадони мубад рӯ ба Монӣ карда гуфт: Ту маро ба чӣ чиз даъват мекунӣ? Монӣ гуфт: Ба тарки дунё ва вайрон сохтани он, парҳез аз омезиш бо занон, то насли одамӣ қатъ шавад ва ин дунёи ҷасадӣ нобуд гардад ва мардум аз ҷаҳони некбахтӣ ба ҷаҳони бадбахтӣ наоянд. Зеро равон (рӯҳ)-ҳои поки худой бо баданҳои нопоки аҳриманӣ омехта гардида, ки худованд аз ин омехтагӣ дар шиканҷаю ранҷ аст ва осоиши ӯ дар ҷудоии пайкару ҷон аз якдигар аст, то ин ки мардуми тозае биёварад ва ҷаҳони нав, чунон ки хоҳад, барпо созад. Зеро марг одамиро ба зиндагии ҷовидонӣ расонад ва то замоне, ки ҷон дар пайкар (тан) аст, монанди мурғи дар қафаси

зиндон аст. Пас мӯътабар ба ӯ муроҷиат кард: Оё вайронӣ хуб аст ё ободӣ. Монӣ посух дод: Вайрони баданҳо ободии ҷон аст. Мубад пурсид: Ба мо бозгӯй, аз кушта шудани худ, оё ин харобист ё ободӣ? Монӣ гуфт: Вайрони бадан аст. Мубадони мубад гуфт: Пас шоиста он аст, ки бадани туро хароб кунем, то ҷонат ободон гардад».

Тавре ки дар ин ҷо мушоҳида мешавад, Саолибӣ мисли соири муаррихони асри миёна як паҳлӯи манфии таълимоти Мониро муболиға карда, аз ҷиҳатҳои дигари мусбати он сарфи назар намудааст. Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ низ, ки донандаи хуби таърихи бостонии ниёгон будааст, ҳамин саҳнаро тасвир карда, мисли Саолибӣ мусоҳибаи мубадони мубадро бо Монӣ чунин овардааст:

*Бад ӯ гуфт, к-эӣ марди суратпараст,
Ба яздон чаро сохтӣ хира даст.
Касе, к-ӯ баланд осмон офарид,
Бад-ӯ дар макону замон офарид,
Куҷо нуру зулмат бад-ӯ андар аст,
Зи ҳар гавҳаре гавҳараш бартар аст.
Агар Аҳриман ҷуфти Яздон будӣ
Шаби тира чун рӯзи рахшон будӣ.
Нагунҷад ҷаҳонофарин дар ҷаҳон,
Ки ӯ бартар аст аз макону замон.
Фурӯ монд Монӣ зи гуфтори ӯй,
Бипажмурд шодоб бозори ӯй...*

Аз матни боло чунин хулоса кардан мумкин аст, ки дини расмии зардуштӣ дар замони сосонӣ нисбат ба таълими Монӣ дар миёни ҷамъият адовату бадбинӣ падида оварда, он дар давраи ислом бештар ва шадидтар гардидааст. Вале ба таври умум, Монӣ тарафдори он будааст, ки зиндагии ҷамъияти инсонӣ дар заминаи маърифат ва донишу бениш бунёд карда шуда, ҳудуди дарки падидаҳои табиат, олам ва коинот торафт вусъат пайдо кунад. Дар ин ҷо бояд зикр кард, ки маърифати маънавӣ

дорои тобиши ишроқӣ мебошад. Вале дар ҳар сурат маърифат дониш аст ва ба ҳар андоза, ки мо пиромуни муҳити моқабл дониши бештар касб кунем, ба ҳамон андоза мо ҷаҳонро бештар дарк намуда, ҳудамонро бештар мешиносем.

Мувофиқи ақидаи монавиҳо, дар марҳила ё давраи сеюми сикли кайҳонӣ, ки поёни ҷаҳон ба шумор мерасад, байни қувваҳои рӯшноӣ ва торикӣ набарди азиме оғоз мегардад. Аз як сӯ, шахриёри олами зулмату торикӣ, ки миқдори девони ӯ зиёд шуда, дар атрофу акнофи ҷаҳон пароканда шудаанд, талош мекунад то барои захира кардани пораҳои нур зиндонҳои ҷисмони бештаре ба вучуд оварад. Аз ҷониби дигар, Падари Бузург ё Зурвон барои густариши хайр мекӯшад. Рӯҳ аз тариқи маърифату огоҳӣ озод мешавад. Онгоҳ Исо аз нав зухур карда, курсии адлу додро барпо хоҳад дошт ва некӯкоронро аз бадкорон ҷудо хоҳад сохт. Дар ҳамин ҳангом эзидоне, ки гардиши заминҳо ва осмонҳоро танзим мекунад, кори ҳудашонро раҳо хоҳанд кард. Осмонҳо ва заминҳо бо ҳам омехта гардида, сӯхтори бузурге забона хоҳад кашид, ки 1469 сол давом хоҳад кард. Дар охир, пораҳои нури озодшуда ба биҳишт хоҳанд рафт. Онгоҳ модда (Аҳриман) бо тамоми шаклу мазоҳири худ дар як кӯе, даруни мағоки амиқе зиндонӣ хоҳад шуд, ки ба сари он санги азиме мепӯшонанд. Аҳриман дар он ҷо дар ҳабси абадӣ қарор хоҳад гирифт. Ҳамин тариқ ду бун, ду чавҳар барои ҳамеша аз ҳам ҷудо хоҳанд шуд. Биҳишти нав ба биҳишти рӯшноӣ хоҳад пайваست ва мавҷудоти он, яъне эзидону наҷотёфтагон ба дидори Падари Бузург ё Зурвон ноил хоҳанд гардид ва зиндагӣ, ки пеш аз омезиш вучуд дошт, аз сар гирифта хоҳад шуд.

Ҷамъияти монавӣ аз панҷ табақа, ки бо панҷ таҷаллии Падари Бузург баробар аст, иборат мебошад. Ин табақаҳо ба шарҳи зер ташкил мегардид: табақаи аввал, мисли дини насронӣ, шомили дувоздаҳ расул аст, ки онҳоро ба забони паҳлавӣ «фиристагон» номидаанд ва онон пас аз Монӣ ва ҷонишини ӯ болотарин дараҷаи маънавии монавиرو ташкил медоданд ва ҳукми халиф ва имомони ӯро доштанд. Табақаи

дуом 72 нафар усқуф ё епископ буданд, ки ба паҳлавӣ исписакон номида мешуданд. Табақаи сеюм 360 нафар шайхон ё кашишони монавӣ буданд. Табақаи чорумро баргузидагон (ба паҳлавӣ визидагон) мегуфтанд, ки маъмури вазъу таблиғ дар миёни мардум буданд.

Теъдоди онҳо ниҳоят бисёр буд. Табақаи панҷум шунавандагон (дар паҳлавӣ «ниюшакон» номида мешуд. Ин табақа оммаи васеи мардум буданд, ки шумораи онҳо беҳисоб буд. Баргузидагон набояд пешае ихтиёр мекарданд, ки боиси зиёни унсурҳои табиат шавад ё ба коре машғул гарданд, ки сабаби сарватмандӣ ва осоиши моддӣ гардад.

Хӯрдани ғӯшти ҳайвонот, озор расондан ба зарраҳои нур, ки дар наботот пинҳон аст, ба василаи чидани гиёҳ мамнӯъ буд. Шаробро ҳаром медонистанд. Онҳо мебоист беш аз ғизои якрӯза ва либоси яқсола аз моли дунё надошта бошанд. Онҳо бе зан зиндагӣ карда, вақти бештари худро дар сафар, ба хотири интишори покию зиндагии беолоиш мегузаронданд. Табақаи охири аз ин дастури қридаҳо озод буда, бо шуғлу пешаҳои оддӣ худ машғул буданд. Онҳо метавонистанд ғӯшт хӯранд, зан бигиранд, вале набояд ба дунё дилбастагии зиёд дошта бошанд. Вочиботи табақаи поёнӣ иборат аз он буд, ки хӯрду хӯроки баргузидагонро фароҳам оваранд.

Чун баргузидагон гиёҳу сабзавот меҳӯрданд, шунавандагон бояд ин заҳматро ба дӯш гирифта, барои онҳо мева, растани ва сабзавот мечиданд. Додани закот, гирифтани рӯза, хондани намоз ба тамоми табақаҳо дахл дошта, ҳар моҳ ҳафт рӯз рӯза мегирифтанд. Дар як шабонарӯз чор маротиба ба сӯи офтоб ё моҳ нигариста, намоз меҳонданд. Шунавандагон рӯзи якшанбе ва баргузидагон рӯзи душанbero муқаддас ҳисоб мекарданд.

Ба ҳуди Монӣ маълум буд, ки иҷрои ҳамаи шартҳои мазҳабии ӯ кори ниҳоят мушкил ва тақрибан берун аз имкон аст. Аз ин рӯ, чун табақаҳои аввал теъдоди маҳдудеро ташкил мекарданд ва бояд пас аз маргашон мустақиман ба асли хеш мепайвастанд, анҷоми комилу пурраи дастур ва қонунҳои мазҳабиро ба дӯши онон вогузор карда буд.

Табақҳои охирин дастурҳои мазҳабиро мувофиқи тавоноии худ анҷом меоданд.

Мазҳаби Монӣ ҳамчун дин шакли сохтори муназзаму комил дошта, ҳамаи навъҳои ибодат, сачда, дуо, аврод, ниёиш ва намозро дарбар мегирифт. Тарҷумаи яке аз дуоҳои муҳими монавиён, ки бо ибодат сурат мегирифт, дар ин ҷо оварда мешавад: Ман худро баробари ту шикаста ва ба сачда бо қалбе саршор аз pokй ва ба забоне гаронбор аз ростӣ, туро ай Худои Бузург, ай Падари Нур ва ҷавҳари ҳамаи нурҳо ситоиш мекунам. Ай Худованд, ту мавриди ситоиши мо ва таборак ҳастӣ. Касе, ки Туро меситояд, касест, ки фариштагони ту, баргузидагони ту, каломи ту, ҷалоли азамати ту ва он чиро, ки ба назари ту хубу зебост, меситояд, чун ту Худое ҳастӣ, ки ҳамаи ростӣ, зиндагӣ ва нуру қудсият аз ту сарчашма мегирад.

Ба назар чунин мерасад, ки таври умум дида мешавад, асоси дини Мониро санавияти (дугонапарастии) дини маздаёсно, ки аксаран дар бахшҳои навини Авесто дар соҳаи фалсафаю ахлоқ ба ҷашм меҳӯрад, ташкил медиҳад. Номии аксари эзидон ва фариштагони он низ мутааллиқ ба дини маздаёсно мебошад. Сохтори низоми дохилӣ, баъзе аломатҳои зоҳирӣ, маросимҳои ҷудогона, ҷанде аз дуоҳо аз онини насронӣ гирифта шудааст. Бахшҳои, ки Монӣ дар он пайравони худро ба тарки дунё, зӯҳд, тақво ва ғушанишинӣ даъват мекунад, аз дини буддӣ ба орият гирифта шудааст. Дар дини монавӣ маросимҳои мураккаб вучуд надорад. Дар он ба баъзе аломатҳои зоҳирӣ, ҳаракатҳои мазҳабӣ таваҷҷӯҳ карда мешавад, ки паём ба дасти рост, бўсаи сулҳҷӯй, саломи бародарона ва даст додан аз ҷумлаи онҳо мебошад. Дар он ҳамчунин ба баъзе расмҳои динӣ, дуою ниёиш, сурудҳо ва рӯза аҳамияти махсус дода шудааст.

Тавре ки дар боло ёдоварӣ шуд, Монӣ аз нобифагони замони худ буда, дар фанни нақшоӣ ҳамто надошт ва саҳифаҳои китобҳои худро бо тасвирҳои зебо, ки муборизаи қувваҳои нуру зулматро таҷассум мекард, музайян менамуд. Ҳамчунин муаррихон ихтироӣ як навъи хатро, ки асли алифбои оромӣ дошта, омехтаи суриёни ва паҳлавӣ

будааст, ба Монӣ нисбат додаанд. Ин алифбо дар навоҳии Осиёи Марказӣ ва суғдизабонон пазируфта шуда, аксари бозёфтҳои Турфон бо он сабт гардиданд. Монӣ дар шеър ва мусиқӣ низ устои замони худ буда, дар инкишофи онҳо саҳми муносиб гузоштааст.

Мутобиқи нигоштаи муҳаққиқон, оини Монӣ ба зудӣ дар Осиё ва Аврупо интишору густариш ёфт. Дар Фарбу Шарқ нодорон, мустамандон, камбағалон, бебизоатон, ки аз молу сарвати дунё маҳрум буданд ва зиндагии мушкилу тоқатфарсоро доштанд, пайрави оини Монӣ мегардиданд. Муаррихон зикр кардаанд, ки замоне кеши Монӣ дар Руму Юнон ҷунон нуфузу густариш пайдо кард, ки ҳатто ба мавҷудияти дини масеҳӣ таҳдид намуд. Соли 445 мелодӣ тибқи пешниҳоди Папаи Рим тамоми тарафдорон ва пайравони дини Монӣ аз Рим ва Италия хориҷ карда шуданд. Дар соли 527 қайсари Рум Константин қонуне баровард, ки мувофиқи он тарафдорони дини Монӣ маҳкум ба марг гардиданд.

Содир шудани ҷунин қонунҳо дар мамлакатҳои Аврупо пеши роҳи инкишофи дини монавиرو гирифт. Дини Монӣ бархилофи он, ки аз ҷониби ҳукумат ва рӯҳониёни исломӣ манъ гардида, пайравони он шадидан маҳкум мешуданд, дар Хилофати араб низ густариш пайдо карда буд. Мувофиқи маълумотномаи мукаммале, ки Ибн Надим дар «Ал-фехраст» овардааст, вазирон, донишмандон ва бисёр шахсони маъруфи Хилофат ба ин гуноҳ айбдор карда шудаанд.

Маркази дини Монӣ то садаи XIII калисои нур номида шуда, дар Тайсафун (Мадоин) қарор дошт. Баъдан, ҷун дини ислом ба он майдонро танг кард, калисои нур ба Самарқанд интиқол дода шуд. Мазҳаби монавӣ дар ин минтақа нуфузи бештар пайдо карда, сарзаминҳои васеъро тасхир намуд. Мутобиқи фармони императори Чин аз соли 732 мелодӣ мазҳаби мормонӣ ё момонӣ озод эълон карда шуд. Дар асоси фармонҳои солҳои 768 ва 771 ба ин мазҳаб иҷоза дода шуд, ки маъбадҳои худро озодона бунёд намояд. Аз соли 763 то 840 мазҳаби монавӣ дини расмии давлати

уйгурҳо зълон шуда, ин давлат дар миёни рӯдҳои Или ва Зард қарор дошт.

Ибн Надим дар «Ал-фехраст» ҳикояти аҷибе овардааст, ки ҳудуди инкишофи ин динро дар Осиёи Марказӣ нишон медиҳад: «Дар Самарқанд ҳудуди 500- нафар мард аз монавиён гирд омада буданд ва амрашон шӯҳрат ёфт ва соҳиби (амири) Хуросон тасмим гирифт онҳоро бидушад. Малики Чин, фикр мекунам соҳиби Тағузғуз ба назди ӯ кас фиристод ва гуфт, ки дар мамлакати ман аз мусулмонон беш аз ҳамкешони ман дар мамлакати ту аст ва савганд ёд кард, ки агар (соҳиби Хуросон) яке аз онҳоро бидушад, дар иваз ҳамаи онҳоро хоҳад кушт, масоҷидро хароб хоҳад кард ва бар мусулмонони дигар кишварҳо маъмурият хоҳад гумошт, то онҳоро бидушанд. Пас соҳиби Хуросон онҳоро ба ҳоли худ гузошт ва аз онҳо қиза гирифт».

Ахлоқи мазҳабӣ, ақидаҳои фалсафӣ ва ҷамъиятии Монӣ ба фалсафа, динҳои муосири ҷаҳонӣ таъсири амиқ доштааст. Бо вуҷуди он, ки фалсафаи адрия, ки мадори баҳсаш дар бораи маншаи олам ва сабабҳои пайдоиши шар буда, таърихи бештару тӯлонитар дорад, бе ҳеҷ шубҳа дар зери таъсири ҷанбаҳои гуногуни ақидаҳои гностикии Монӣ қарор гирифтааст. Дар дини ислом бисёр фирқаҳоро номбар кардан мумкин аст, ки дар зери таъсири оини Монӣ қарор гирифтаанд. Гузашта аз ин, баъзе ҷараёнҳои маънавӣ, ки ақидаҳои Мониро мустақиман пазируфта буданд, ба дугарой, занодиқа ва маҷус айбдор карда мешуданд.

Нуктаи дигаре, ки қобили ёдоварист, ин аст, ки ақидаҳои мазҳабии Монӣ дар дини насронӣ ва шоҳаҳои мухталифи он русух карда, дар Аврупо ва Амрико дар шакли гурӯҳу фирқаҳои гуногуне фаъолият доранд ва дар аксарашон рукнҳои умдаи мазҳаби бостонӣ ҳифз гардида, бо даврони муосир ҳамоханг карда шудаанд. Дар миёни онҳо аз фирқаҳои павликанӣ, богимилӣ, летарӣ, албиягиро метавон ном бурд. Яке аз бахшҳои машҳури имрӯзаи он мазҳаби мормонӣ мебошад, ки дар ИМА, Канада, Мексика, ҷазираҳои Океания ва баъзе мамлакатҳои Аврупо фаъолият мекунад.

Имрӯз шумораи пайравони он фақат дар ИМА чанд миллион аст.

Асари зикршуда.
саҳ. 410-427)

Маздакия

Маздак дар таърихи мардуми форсизабон яке аз чеҳраҳои дурахшоне мебошад, ки номи худро дар сафҳаҳои ҳаракати озодфикрии ҷаҳон ба таври абадӣ сабт кардааст. Бо вучуди он ки ин мазҳаб дар охири давраи сулолаи сосонӣ падидаи омада, номи Хусрави Анушервонро дар Шарқ маъруфу машҳур гардонид, нерӯи таълимоти ӯ роҳи муборизаи озодихонаи мардуми моро бар зидди истилогарони аҷнабӣ равшан намуда, сипас яке аз омилҳои пайдоиши давлатҳои форсизабон - Саффорӣён, Тоҳирӣҳо ва Сомонӣён шуд. Дар асари таъсири ғавқуллодаи таълимоти Маздак дар асрҳои миёна дар дини ислом даҳҳо ҷараёну фирқаҳо зуҳур карда, ғавқолияти бисёр гурӯҳҳои динӣ ва фирқаҳои ифротӣ аз қабилҳои исмоилия, ҳашишия, афридия, абӯмуслимия, хуррамия, бобакия, бобия аз он сарчашма гирифтаанд.

Дар асоси маълумоти муаррихони аҳди бостон дар давраи подшоҳии Диоклетан 284-305 подшоҳи Рум (Византия) дар ин мамлакат шахсе ба номи Бундос зуҳур кардааст, ки бо вучуди пайрави оини Монӣ будан, ақидаҳои нава баён намуда, бо дини монавӣ роҳи хилоф пеш гирифтааст. Мувофиқи гуфтаҳои Бундос, ҳудои хайр бо ҳудои шарр набард карда, ӯро мағлуб сохт ва мутобиқи суннату одати одамиён парастиди ғолиб воҷиб аст. Вай аз Рум ба Эрон рафта ба таблиғи дини худ шурӯъ кард. Стилит – муаррихи дигари садаи VI мелодӣ шахси дигареро низ муқаддам бар Маздак ном мебарад, ки бо номи Зардушт ёдовар шуда, ақидаҳои мушобеҳе бо Маздак баён доштааст. Пайравони ин динро дар забони паҳлавӣ дурустдинон номиданд ва дини Маздак дунболаи даъватҳои Бундос ва Зардушт мебошад. Маздак дар таблиғи тарвиҷи ин ақидаҳо, ки яке аз шоҳаҳои

дини Монӣ ҳисоб мешуд, иқдом ва дар натиҷа номи муассисони аслии ақидаҳо фаромӯш шуда, номи ӯ машҳур гардид.

Маздак дар соли 460 мелодӣ ба дунё омадааст. Табарӣ ватани ӯро Нисо (ҷануби Ашқободи кунунӣ) гуфтааст⁴. Ин аз он ҷиҳат ҳам дуруст аст, ки бисёр муаррихон падари ӯ Бомдодро аз мубадони бузурги Нишопур донистаанд. Муаррихони дигар ватани ӯро Истахр, Табрез, Мадария воқеъ дар соҳили шарқии Даҷла ва ғайра ба қалам додаанд. Низомулмулк номи зани ӯро Хуррама овардааст. Дар асоси гуфтаи Ибн-ал-Асир, ҳуди Маздак низ дар ибтидо мубади парҳезкоре будааст. Бино ба маълумоти муаррихон, Маздак китобе ба номи «Диснод» ва ё «Занд» навиштааст, ки онро Ибни Муқаффаъ ба арабӣ тарҷума кардааст⁷. Шаҳобуддин Аҳмади Хаффоҷӣ дар бораи ин китоб чунин навиштааст: «Занд касеро меғуфтанд, ки пайрави китоби Маздак буда ва арабишудааш зиндикро барои пайравони Монӣ ва Маздак ба кор мебурданд».

Ҳаракати маздакия, ки дар охири садаи V ва аввали VI империяи бузурги сосониҳо ба ларза дароварда, подшоҳони гирду атроф, аз ҷумла Руму Юноно ба воҳима андохта буд, аввалин ҳаракати васли иҷтимоию динӣ ва ҳатто мардумӣ мебошад, ки проблемаи нобаробарии иҷтимоӣ ва роҳи ҳалли онро дар миён гузошт ва барои ҳалли он амалан талош намуд.

Аз омӯзиши масъала маълум мешавад, ки олимони аврупоӣ ба ҳаракати маздакия мароқи калон зоҳир карда, ба мутолиа ва тадқиқи он кӯшишҳои фаровон ба харҷ додаанд. Аввалин асари мукаммале, ки Маздак ва ҳаракати вайро мавриди баррасӣ қарор медиҳад, китоби Томас Хайд «Таърихи эътиқодоти форсиён» мебошад, ки соли 1700 дар Оксфорд ба чоп расидааст. Дар асри XVIII шахсияти Маздак, дин ва ҳаракати ӯ дар маркази таваҷҷӯҳ ва тадқиқоти бисёр олимону донишмандони ин сарзамин буд. Чунин муҳаққиқоне мисли донишманди франсавӣ А. де Бюссабр, англис Е. Гиббон, Ч. Малкольм, Ч. Роулинсон, немис — Нолдеке, Юсти, Никольсон аз ҷумлаи онҳо мебошад. Ҷои таъҷҷуб

нест, ки аксари онон, аз рӯи ақида, таҳти таъсири осори паҳлавӣ ва маълумоти муаррихони араб нисбат ба Маздак ва ҳаракати ӯ аз худ аксуламали кушоду равшани душманона ва муносибати манфӣ нишон додаанд. Масалан, Е. Гиббон дар асари худ таҳти унвони «Инқироз ва дар ҳам пошидани империяи Рум», ки дар соли 1776 ба чоп расидааст, ба суҳанони мубадони даврони Сосонӣ бовар карда, чунин менависад: «Мардуми Эроншаҳр аз таассуби ин сотсиалист, ки иштироқӣ будани занон ва мусовоти афроди башарино мавриди таъқид қарор меод, маънос ва ҳашмгин буданд, зеро вай ҳосилхезтарин заминҳо ва зеботарин занонро барои истифодаи пайравони фирқаи ҳудаш ихтисос дода буд». Асаре, ки донишманди англис Ч. Модӣ ба ин масъала бахшида буд, чунин ном дошт: «Маздак - сотсиалисти эронӣ». Мақолаи калони Т. Нёлдеке, ки соли 1879 дар маҷаллаи «Дойче Рундшау» таҳти унвони «Самтгирии сотсиалистӣ» ба чоп расид, дар қатори ҳаракатҳои дигар, аз ҷумла ҳаракати мардумии маздакиро мавриди таҷзияю таҳлил қарор дод. Муаллиф дар он бештар ба масъалаи пардохти қарз, нобаробарии иҷтимоӣ ва тақсими одилонаи замин таваҷҷӯҳ зоҳир кардааст. Ба ақидаи ӯ, сотсиализми шарқӣ падидаест, ки бар асоси дин устувор аст. Вай суҳанони ҳудро чунин идома медиҳад: «Сотсиализми шарқӣ қомилан мазҳабӣ аст ва бо сотсиализми ҷадиди франсавӣ ва олмонӣ тазоди ошкоро дорад: дар машриқзамин қорро ё қаҳру қазаб пеш мебарад ва ё дар асари тақя ба нерӯи мазҳаб мешавад ба муваффақиятҳои бузург ноил гардид». Нёлдеке дар ин ҷо шояд сатҳи маънавии одамони он давра ва фосилаи 1200-солаи инқилоби Маздак ва инқилоби франсавиро аз хотир фаромӯш кардааст.

Ҳадаф аз овардани баъзе пажӯҳишҳо пиромони маздакиа дар Аврупои асрҳои XVII-XIX иборат аз зикр кардани он аст, ки бунёдгузори коммунизми илмӣ аз ҳаракатҳои мардумӣ дар сарзамини мо, аз ҷумла дар бораи Маздак, сарфи назар аз ибрази фикру мулоҳизаҳои мухталиф, иттилои қомил

дошта, онҳоро дар тадвину тартиби таълимоти худ истифода бурдаанд.

Таҳкурсии ҷомеаи эронии даврони сосониرو ду рукни асосӣ ташкил меод: моликият ва хун. Бино ба «Номаи Тансар», дар аҳди поягузории давлати сосонӣ Ардашери Бобакон миёни ашроф ва авом фосилаи зиёде вучуд дошт. Онҳо аз ҷиҳати «либос, маркаб, сарою бӯстон ва зану хизматгор» имтиёз доштанд. Табақаҳо аз ҳайси мартабаи иҷтимоӣ дорои дараҷаҳо буданд. Дар ҷомеаи сосонӣ мақому манзалати дар шахс собиту мустаҳкам буд. Саъдуддини Варовинӣ дар «Марзбоннома» дар ин бора ҳикояте нақл мекунад, ки ҷолиби таваҷҷӯҳ аст: «Хусраве (подшоҳе) аз Порс фармуд, дар сахро маҷмае ҷамъ оварданд, аз гирду атрофи мамлакат хосу ом, шахрию лашкари, деҳқону наҷибзода ва ҳар якеро дар саф ҷой муқаррар кард ва мақому мартабаашонро муайян намуд. Вақте ҳама нишастанд, эълон намуд, ки ҳар кас ба мартабаи поини худ нигоҳ кунад, на ба боло ва аз мавҷею ҷои хеш розӣ бошад». Ба иборати дигар, дар Эроншаҳри бостон мавҷеи табақа ва дараҷаҳои иҷтимоӣ аз бисёр ҷиҳат ба кастаҳои ҳиндуён шабоҳат дошт. Табақаҳои поён, бахусус деҳқонон ва косибон аз ҳуқуқҳои оддӣ маҳрум буда, мавриди истисмори шадиди ҷандҷониба қарор мегирифтанд. Табақаи баландтарини ашроф, ки наздикону атрофиёни подшоҳ, марзбонон ва шоҳзодагони сосонӣ буданд, барои худ расму анъанаҳои махсуси ашрофӣ тадвин намуда, дар ҷалолу шукӯҳи хосса (баъдан ин расму анъанаҳои ашрофӣ ба дарбори подшоҳони асримиёнагии Аврупо интиқол ёфт) зиндагӣ мекарданд.

Қонунҳои мамлакат покии хуни хонадонҳо, ба хусус хонадонҳои ашроф ва моли ғайриманкули ононро муҳофизат мекард. Дар бораи ҳифзи хуни хонадони салтанатӣ «Форснома»-и Ибн Балхӣ чунин менависад: «Одати мулуки Форс ва акосира он будӣ, ки аз ҳама мулуки атроф чун Син, Рум, Турк ва Ҳинд духтарон ситодандӣ ва пайванд сохтандӣ ва ҳаргиз духтаре ба эшон надодандӣ. Духтаронро ҷуз ба касоне, ки аз аҳли байти эшон будандӣ, мувосилат накардандӣ».

Дар миёнаи табақаҳои мардум тафовути зиёд вучуд дошт. Масалан, дар табақаи косибон ҷою мақоми ҳар фард дақиқан муайян шуда буд. Ҳирфаю касб меросӣ буд. Ба касе, ки маҳорату лаёқати лозим надошта бошад, ҷиддан манъ шуда буд, ки бо он касаба машғул шавад. Дар «Минӯи хирад» ин масъала чунин зикр шудааст: «Пешаварон дар корхое, ки намедонанд, ворид нашаванд. Он ҷӣ марбут ба пешаи онҳост, ба ҳубӣ анҷом диҳанд ва музди онҳоро ба нархи одилона бигиранд, ҷӣ ҳар кас бо коре машғул шавад, ки аз он оғаҳ нест, он корро зоеъ ва бефоида кардааст». Ҳар табақа сардори кишвари худро дошт. Аз табақа ба табақаи дигар гузаштани одамон бисёр кам сурат гирифта, он фақат ба воситаи қарори Шӯрои салтанатӣ ва имзои шахси подшоҳ сурат гирифта метавонист.

Табақаи ҳоким бахусус ашрофи сосонӣ аз тамоми табақаҳои дигар духтар мегирифтанд, вале ба ягон табақаи поёнӣ духтар намедоданд. Қонуни мамлакат фуруши амволи ашрофро ба табақаи поён манъ мекард. Агар касе тасодуфан чизе аз моли табақаи ашрофро харидорӣ кунад, мол пас гирифта шуда, шахси харида ба маҳкама кашида мешуд.

Беҳуқуқӣ ва истисмори шадиди табақаҳои васеи мардуми заҳматкаш, дар дасти ашроф пулу сарвати фаровон гирд оварда буд. Бино ба навиштаи муаррихон рӯзе Хусрави Анушервон ба фармонравони Озарбойҷон хашм гирифт ва аз наздикони вай пурсид, ки ин волеӣ ҷӣ қадар сарвати нақдӣ дорад? Гуфтанд, ду бор ҳазор ҳазор динар. Пурсид, аз молу дорой ҷӣ андоза? Гуфтанд, сесад ҳазор ҳазор динар. Пурсид, гавҳарҳои гаронбаҳо ҷӣ дорад? Гуфтанд панҷсад ҳазор ҳазор динар. Пурсид, мулку заминро боғ дорад? Гуфтанд, дар Хуросон, Ироқ, Озарбойҷон, ҳеҷ канора ва шаҳре нест, ки ӯ дар он ҷо даҳ порча мулк, даҳ осиеб, корвонсаро, гармоба ва ғайра надошта бошад. Пурсид, аз чорпо ҷӣ дорад? Гуфтанд сӣ ҳазор асп, гов, гӯсфанд. Пурсид, бандаю гулом ҷӣ қадар дорад? Гуфтанд ҳазор гуломи румию ҳабашӣ ва чорсад канизак... Табақаи атроф аз тамоми неъматҳои зиндагӣ бархурдор буда, ҳаёти

пуртаҷаммулу ашрофона дошанд. Ҳосилхезтарин заминҳо, оби руду коризҳо ба онҳо тааллуқ дошт. Теъдоди занон вобаста ба пулу дороии сардори хонавода буд. Бо вучуди он ки шариати дини маздаясно ҳуқуқи марду занро баробар эътироф кардааст, ба занҳо мисли амволи шахсӣ муносибат карда мешуд. Ашрофи бузурги сосонӣ дар ҳарами худ ҳазорҳо зану канизак нигоҳ медоштанд. Дар ҳарами Хусрави Парвиз (591-628) – подшоҳи сосонӣ қариб 12 ҳазор зан зиндагӣ мекарданд. Табиист, ки вақте шахсони ҷудогонаи ҷамъият аз чунин имтиёз бархурдор буданд, садҳо ҳазор намояндагони табақаи поёнӣ на танҳо аз неъматҳои моддӣ, балки аз зиндагии хонаводагӣ низ маҳрум буданд.

Бо вучуди он ки талаботу меъёрҳои умумии ҷисмонӣ, маънавӣ ва ахлоқӣ нисбат ба шахси подшоҳ дақиқан муайян шуда буд, қонуни мушаххаси варосат ва таъини валиаҳд ба тахти подшоҳӣ вучуд надошт. Таъини валиаҳд, агар аз як сӯ, ҳаёти шахси подшоҳро аз ҷониби валиаҳд ва баҳусус душманони вай дар зери хатар қарор диҳад, зиндагии валиаҳд низ дар зери таҳдиди доимии рақибон қарор мегирифт. Аз ин рӯ, аксаран валиаҳд интиҳоб намекарданд.

Мутобиқи «Номаи Тансар», Ардашери Бобакон – поягузори давлати сосонӣ дастур дода буд, ки ҳар подшоҳ дар вақти лозима валиаҳди худро интиҳоб намуда, дар номаи мӯҳрдоре сабт кунад ва он номаро дар ихтиёри мубади мубадон гузорад. Бо даргузашти подшоҳ мубади мубадон Ҳирбади Ҳирбадон (сарвари оташқадаҳо) ва эрондабирбаз (сардори умури идории шоҳ)-ро даъват намуда, мӯҳрномаро боз мекард ва мазмунӣ онро баён медошт. Баъзан мувофиқ наомадани фикру иродаи подшоҳи даргузашта бо мулоҳизаи шӯроӣ сегона, носозгорӣ бо манфиати яке аз онҳо ва сабабҳои дигар боис мегардид, ки онҳо номзадӣ дигареро ба тахти шоҳӣ пешбарӣ мекарданд.

Дар нимаи дуюми садаи V империяи бузурги сосонӣ пас аз салтанати Яздигурди II (439-457) бо як силсила сабабҳои дохилию хориҷӣ шукӯҳу ҷалол ва суботи истеҳкоми худро аз даст дода буд. Аз ҷониби ғарб душмани дерина - Рим (Византия) ба Эроншаҳр таҳдид карда, дар тарафи Осиёи

Миёна эфталитҳо сол то сол пурзӯр мешуданд ва сарҳадоти шимоли шарқиро ғорат мекарданд. Мамлакат аз ҷиҳати мазҳаб низ дар зери фишор қарор гирифта буд. Мавқеи дини зардуштиро дар ғарб дини насронӣ ва дар шарқ дини буддой танг мекарданд.

Чун хонаводаи сосонӣ аз шоҳаҳои зиёд иборат буд ва дар ҳар яке даҳҳо шоҳзодагон тарбия мешуданд, дар замони ҳарчу марҷ, ва ба хусус дар вақти интиҳоби шоҳ, аксари онҳо довталаби тоҷу тахт мегардиданд. Пас аз марги Яздигурди II, ки дар соли 457 сурат гирифт, то соли 488, ки соли ҷулуси Кубод аст, нооромиҳо ва заъфу сустии ҳукумати марказӣ буд, чор подшоҳ ҳукмронӣ карданд. Ҷангҳои тӯлонии Фирӯз (459-484) ва шикастҳои пай дар пай вай аз эфталитҳо, задухӯрдҳо дар сарҳадоти Рум вазъияти хориҷии мамлакатро низ беш аз пеш бадтар карда буд.

Яке аз омилҳои муҳимме, ки тӯдаҳои мардумро такони шадид дода, ононро ба мубориза даъват намуд ва вазъияти воқеан инқилобӣ паدید овард, дар охири солҳои 80-ум ва аввали солҳои 90-уми садаи V ба сари Эрон фуруд омадани хушксолиҳои чандинсолаи пай дар пай мебошад. Мувофиқи нигоштаи муаллифи «Таърихи адён ва мазоҳиби ҷаҳон», соли 491, ки соли зуҳури Маздак қаламдод шудааст, соли ҳафтуми хушксолӣ будааст. Хушксолиҳои даврони Кубод дар «Шоҳнома» низ ёд шудааст:

Зи хушкӣ хуриш танг шуд андар ҷаҳон,

Миёни кехону миёни меҳон.

Зи рӯи ҳаво абр шуд нопадид,

Ба Эрон касе барфу борон надид.

Меҳони ҷаҳон бар дари Кайкубод.

Ҳама ҳар касе обу нон кард ёд.

Ин ҳодиса, аз як сӯ, вазъияти фалокатбори тӯдаҳои васеи заҳматкашонро боз ҳам вазнинтар карда бошад, аз ҷониби дигар худхоҳӣ, худкомагӣ ва лаҷомгусехтагии дороён ва бахусус ашрофи сосониро афзунтар намуд. Бӯҳрони амиқӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, зоҳиран сепаратизми ашрофиро

густариш дода, дар миёни шохаҳои дури хонаводаи сосонӣ ва хонаводаҳои бузурги ҳафтгона довталабони нави тоҷу тахтро падида овард. Чун ҳукумати марказӣ заифу нотавон шуда буд, ашроф дар мамлакат ҳар чӣ меҳост, анҷом меод. Дар оини маздаясно инсон дар маркази доираи кайҳонӣ қарор дода шуда, дар шахси ӯ инсонияти комил, шарофати баланд, худшиносии олий тақдир шудааст. Тамоми бахшҳои Авесто ба тараннуми далерӣ, доной, мардонагӣ, зебӣ, некандешӣ, нексӯханӣ, некамалӣ, ҷасорат ва садҳо хислатҳои мусбати дигар, ки шахсият ва мақоми инсонро дар зиндагӣ мустаҳкам мекунад, бахшида шуда, садҳо хислатҳои бад манфури одамон, ки иззати нафс ва шарофати инсонро поймол месозад, нақӯшиш карда шудааст. Мо дар Готҳо ба бисёр сатрҳо бармеҳурем, ки Зардушт - паёмбари дини маздаясно ҷонибдорони худро ба мубориза бар зидди зулм, истисмор, таъдӣ, поймол карда шудани шарофати инсонӣ даъват намудааст.

Аз ин рӯ, маздакия, ки бунёди таълимоташ оини маздаясно, дар ҷои ҳолӣ ва тасодуфан падида наомадааст. Монавия ва маздакия дар домони дини зардуштӣ ба вучуд омада, дар пайдоиш ва ташаккули ислом ва динҳои дигари ҷаҳонӣ нақши умда ва қобили мулоҳизае дорад. Дин ва инқилоби иҷтимоии Маздак аввалин ҳаракати мардумие мебошад, ки баробарӣ ва мусовотӣ тамоми одамонро ҳадафу мароми худ қарор дода, муддате онро дар ҳаёти иҷтимоӣ татбиқ кард, бинобарин дар таърихи муборизаи сиёсии инсоният мақоми хосе дорад. Хусрави I (531—579), ки дар таърихи мардуми мо ҳамчун Анӯшервони Одил маъруф аст ва дар бораи адлу инсофаш ҳикояту афсонаҳои зиёде иншо шудаанд, шахсест, ки Маздак ва ҳазорон идеологҳои маздакиро дар як шаб сар бурида, дар тӯли муддати кӯтоҳе даҳҳо ҳазор тарафдорони ин ҷунбишро нобуд кард.

Мубориза ба муқобили маздакия ҷунон шадид, ошкоро ва бераҳмона буд, ки гурӯҳе аз ҷонибдорони он аз кишвар фирор ва бахши дигар ба кӯҳу биёбонҳо пароканда шуданд. Дар солҳо ва асрҳои баъдӣ на танҳо барои сулолаи сосонӣ,

балки дар пеши ҳамаи табақаи ашроф ба забон овардани номи Маздак хавфи бузурге дошт. Хусрави Анӯшервон дар зарфи подшоҳии беш аз 40-солаи худ кӯшиш ба харҷ дод, ки дар Эрон ягон чизе ёдовари номи Маздак ва тарафдорони ӯ набошад. Ин бадбинӣ чунон шадид буд, ки осори маздакия ва ислоҳоти иҷтимоии вай комилан аз миён бурда шуд. Бар илова, дар он сарчашмаҳое, ки аз ӯ ном бурда шудааст, вай ба таҳқир ва аксаран бо тўҳмат ёдоварӣ гардидааст. Ин анъанаи ашрофи сосонӣ аз тарафи уламою муаррихони араб бекаму кост пазируфта шуда, онҳо душмании ошкорои худро нисбат ба Маздак ва таълимоти ӯ пинҳон накардаанд.

Муҳаммад ибни Абдулкарими Шаҳристонӣ дар «Милал в-ан-ниҳал», Абумансур Абдулқоҳири Бағдодӣ дар «Ал-фарқ байн-ал-фирақ», Ибн Надим дар «Ал-фехраст», Ибн Хурдодбеҳ дар «Ал-масолик-ва-л-мамолик», Абу Ҳанифаи Динавӣ дар «Ахбор-ут-тавол», Табарӣ, Ашъарӣ, Истаҳрӣ, Яъқубӣ, Саолабӣ ва дигарон дар осори худ пиромуни ин чунбиш ва моҳияти он маълумоти ночизе дода, бештар ба хислатҳои манфии он атфи таваҷҷӯҳ кардаанд. Чун Рум душмани доимии Эрон буд, муаррихони румӣ низ нисбат ба ин ҳодиса муносибати ошкоро ҳасмона нишон додаанд. Аммо сарфи назар аз ин, аз муаррихони номбаршуда бахусус навиштаҳои пешвоёни дини насронӣ, ки теъдодашон дар Эрон зиёд буд, маълумоте метавон касб намуд. Дар ин замина чанд нафар аз авестошиносони маъруфи аврупоӣ пиромуни Маздак ва таълимоти ӯ тадқиқотҳои муфиде анҷом доданд.

Стилит ҳамзамони Маздак аз фирқаи илҳодӣ дар дохили дини маздаясно ёдоварӣ карда, онро бо исми зардуштакон ном мебарад. Вай ҳодисаҳои солҳои аввали навадуми садаи 5 мелодиро тасвир карда, дар фаслҳои 23-25 менависад: «Қубоди зиндиқаи палид, муғони зардуштакониро, ки шиорааш муштарак будани занон буд ва ба ҳар марде иҷозат меод то бо ҳар зане, ки мавриди назараш аст, робитаи чинсӣ барқарор кунад, эҳё кард. Даре нагузашт, ки тамоми машоихи эронӣ аз Қубод мутанаффир шуданд, зеро ба ин тартиб подшоҳ ба занони онон иҷозати зино дода буд». Аз ин

суханони Стилит ба чанд хулоса расидан мумкин аст. Аввалан, Кубоди сосонӣ, ки дар зери фишори мушкилоти фаровони иқтисодию иҷтимоии мамлакат, баҳусус таҳти фишори табақаи ашроф қарор дошт, пайрави фирқаи зардуштакон будааст. Сониян, фирқаи зардуштакон, ки мисли зурвония ва монавия яке аз фирқаҳои илҳодии дини маздаясно буд ва иштироқӣ будани занонро таълим меод. Солисан, Кубод на танҳо пайрави фирқаи зардуштакон гардидааст, балки таълимоти онро дар амал татбиқ кардааст ва боиси бадбинию танаффури табақаи ашрофи сосонӣ шудааст.

Тавре ки аз таърихи силсилаи сосонӣ маълум аст, дар соли 496 ё 497 ба ашроф муяссар гардид, ки Кубодро аз тахт барканор карда, дар маҳбаси ашрофии Анӯшбурд зиндонӣ кунанд. Чӣ ҳавадисе аз аҳолии солҳои 90-уми садаи V боиси ин воқеаҳо шуданд? Бино бар навиштаи чанд сарчашмаи румӣ ва арабӣ, ки муносибати ҳасмонаи худро ба ин ҳаракат пинҳон намедоранд, Маздак замоне падида шуд, ки вазъияти дохилию хориҷии Эрон дар ҳолати вазнин буд. Аҳволи тӯдаҳои мардумро, ки дар зери истисмори шадидаи чандҷониба қарор доштанд, хушксолиҳои пай дар пай боз ҳам бадтар карда буд. Мардум дар ҷустуҷӯи нон аксаран ба сӯи Тайсафун (Мадоин) пойтахти давлати сосонӣ раҳсипор мегардиданд. Табақаи ашроф, ки анбору захираҳои фаровон доштанд, бесуботӣ ва нооромиро аз Кубод ва сустиродагаш доништа, бар зидди вай тӯвтиа мечиданд. Дар чунин шароит Маздак назди Кубод рафт ва ба ҳар василае, ки бошад, вайро ҷонибдори дину таълимоти худ сохт ва Кубодро бар он дошт, то эълон кунад, ки ҳар кӣ нонро аз мардуми гурусна дареғ дорад, сазояш марг аст. Мардум ба ғорату тақсими анборҳои дороён пардохтанд. Бо вучуди он ки пиромуни ба Маздак гаравидани Кубод, ақидаҳо мухталиф аст, Агасиас ва Малалас - муаррихони румӣ, ки душмани Кубод буданд, ба он ишора кардаанд, ки подшоҳи Эрон ба маздакия бо самимияту хулуси ният эътиқод кард.

Донишманди эронӣ Аббоси Қадёнӣ, ки дар ин мавзӯ пажӯҳиш анҷом додааст, дар бораи аз ҷониби Кубод

пазируфта шудани мазҳаби Маздак ақидаи дигаре дорад, ки ба ҳақиқат наздиктар аст. Вай менависад: «Қубод толиби ислоҳоте дар умури иҷтимоии Эрон буд ва аз биму тарси мӯъбадон ва ашрофи кишвар чуръати иқдом ба ин корро намекард. Дар ин замон худхоҳии динии муғон ба ҳадди худсари динӣ расида буд. Чунин вазъияте ба ҳеҷ вачҳ ба асолати оини Зардушт тааллуқ надошт. Қубод вучуди марди суханвареро мисли Маздак, ки ҳавохоҳони бисёре аз мардуми мустамад дошт, ғанимат шумурда, бар он шуд, ки ба дасти вай ислоҳоте дар сарвати умумӣ ба амал оварад ва ба ислоҳоти иҷтимоӣ бипардозад. Аммо ин иқдомот барои ҷомеаи он рӯз бисёр зуд буд».

Фирқаи зардуштакон, ки Стилит эҳёи онро ба Қубод нисбат додааст, яке аз ҷараёнҳои илҳодии дини маздаясно ба шумор мерафтааст. Муаррихони румӣ ва араб фақат як хусусияти идеологии ин ҷараёнро хотирнишон кардаанд: ҳадафи он иштироқӣ будани хоста ва зан аст. Хоста, дар фарҳанги Амид чунин тафсир шудааст: «Зару мол, сарват ва дар истилоҳи додгустарӣ моли мавриди даъво». Пас маълум мешавад, ки ҷараёни илҳодии зардуштакон қабл аз ҳама баробарии иҷтимоиро хостор будааст. Тавре ки дар боло зикр гардид, ин фирқаро дар садаи III Зардушт бинни Хуркон асос гузошта буд. Ин шахс мувофиқи навиштаи китобҳои арабӣ фақат пешвои назарӣ буд. Аммо муҳаққиқон ва муаррихон сифатҳои борики мактаби Маздакро «набарди фаъолона» ба хоҳири беҳбудии тӯдаҳои васеи иҷтимоӣ тавсиф кардаанд. Ба иборати дигар, Маздаки Бомдодон, ки аксари муҳаққиқони аврупоӣ таълимоти вайро «коммунизми ибтидоӣ» номидаанд, татбиқунандаи амалии назарияи Зардушт бинни Хуркон будааст. Вале нисбати муносибати душманонаи табақаи ашроф дар бораи муҳтавои ин таълимот дар сарчашмаҳо маълумоти ночизе боқӣ мондааст.

Ба ақидаи Маздак, чун сабаби асосии кина ва носозгорӣ нобаробарии мардумон аст, пас ноилоҷ ин нобаробарӣ бояд аз миён бардошта шавад. Нобаробарии иҷтимоӣ боис мешавад, ки инсонҳо ба яқдигар эҳсосоти шадидаи манфӣ ни-

шон диҳанд, якдигарро бад бинанд, душманӣ варзанд ва боиси падид омадани ҳодисаҳои ногувор шаванд.

Маздак мегуфт: тавре ки Аҳурамаздо худованди бузург, чор унсури муқаддас - об, хок ҳаво ва оташро падид оварда, онро моли ҳамагон шумурд ва онҳоро байни одамон тақсим накард, он нишонаи мусовоти одамон дар баробари худо ва табиат аст. Ба ифодаи Ибни Балхӣ, дар «Форснома» дар аҳди Қубод «Маздаки зиндиқ падид омад ва абоҳат падид овард ва онро «мазҳаби адл» ном ниҳод ва ибодати эзиди азза ва зикра аз мардум бардошт ва гуфт: «Бани одам ҳама аз як падар ва як модаранд ва моли ҷаҳон миёнаи эшон мерос аст, аммо ба фазлу қуввату зулм қавме бармедоранд ва дигаронро маҳрум мегуздоранд ва ман омадам, то ба воҷиб орам». Тавре ки аз навиштаҳои «Форснома» бармеояд, фазлу қувват ба гурӯҳе имкон фароҳам медорад, ки бар гурӯҳи дигар зулм раво дошта, моли ҷаҳонро соҳибӣ кунанд. Ба ақидаи Маздак, нобаробарии иҷтимоӣ боиси падид омадани панҷ эҳсоси бадтарини инсон гардида, мусовот ва баробарию бародарию дар ҳам мешиканад ва миёни одамон фосилаҳо барқарор мекунад. Ҳаким Абдулқосими Фирдавсӣ панҷ эҳсоси бадтарини инсонро аз забони Маздаки Бамдодон чунин мегӯяд:

*Бипечонад аз ростӣ панҷ чиз,
Ки доно бар ин панҷ наҷфзуд низ.
Куҷо рашқу кин асту хашму ниёз
Ба панҷум, ки гардад бар ӯ чира ӯз.
Ту чун чира бошӣ бар-ин панҷ дев
Падид оядат роҳи геҳон ҳадев.*

Ба ақидаи Маздак агар баробарии иҷтимоӣ риоят шавад, ин панҷ дев аз миён рафта, баробарию мусовотро ҷорӣ менамояд. Дар «Шоҳнома» Маздак ҳадафу мароми худро чунин баён мекунад:

*Аз ин панҷ моро зану хостаст,
Ки дини беҳӣ дар ҷаҳон костаст.*

*Зану хоста бошад андар миён,
Чу дини беҳиро нахоҳӣ зиён.
К-аз ин ду бувад рашку озу ниёз,
Ки бо хашму кин андар ояд ба роз.
Ҳама дев печад сари бихрадон
Бибояд ниҳод ин ду андар миён.*

Дар ҷои дигар дар бораи таълимоти Маздаки Бомдодон ҳаким Абулқосими Фирадавсӣ мегӯяд:

*Ҳама гуфт: ҳар к-ӯ тавонгар бувад,
Тухидаст бо ӯ баробар бувад.
Набояд, ки бошад касе барфузуд
Тавонгар бувад тору дарвеш пуд.
Ҷаҳон рост бояд, ки бошад ба чиз,
Фузунӣ тавонгар чаро ҷуст низ.
Зану хонаю чиз бахшиданист,
Тухидаст кас бо тавонгар якест.
Ман инро кунам рост бо дини пок,
Шавад вижа пайдо баланд аз магоқ.
Ҳар он кас ки ӯ ҷуз бар ин дин бувад,
Зи Яздон в-аз манш нафрин бувад.*

Ба иборати дигар, худованд тамоми васоили маишатро дар рӯи замин дар дастраси мардумон қарор додааст, то афроди башар аз он дар мусовоту баробарӣ истифода намоянд, таъре ки касе беш аз дигар ҳамнавъони худ чизе надошта бошад. Пас бояд аз тавонгарон гирифт ва ба тухидастон дод ва миёни эшон баробариро барқарор кард. Аз рӯи навиштаи Шаҳристонӣ, ба ақидаи Маздак «ин амал хайр буда, учру подоши азим дорад ва гузашта аз тамоми инҳо, дастгирии мардумон аз яқдигар, амалест, ки хушнудии худовандро фароҳам медорад».

Шариати Маздак на танҳо қатл, балки озори мардумонро мамнӯъ қарор меод. Меҳмонро аз ҳар тоифа ё миллате, ки бошад, эҳтиром мекард ва чунин мешуморид, ки набояд аз ӯ чизеро дарег дошт. Ба ақидаи онҳо, ҳатто нисбат ба

душманон ҳам бояд бо меҳрубонию утуфат рафтор кард. Маздакиён покию начобатро дар мақоми аввал гузошта, мисли монавиҳо куштани ҳайвонро ҳаром медонистанд. Аз ин ҷиҳат маздакиён аз хӯрдани гӯшт худдорӣ мекарданд.

Ҳадафу мароми таълимоти Маздак иборат аз ду қисмат буд: қисмати аввал беҳбудӣ бахшидан ба ҳолу аҳволи табақаҳои васеи заҳматкашон ва эҳёи ҳуқуқи моддию маънавии онҳо дар ҷомеаи сосонӣ ва қисмати дуюм интишори таълими ахлоқии маздакия, ки асоси он бар рӯи санавият, дугонапарастӣ ва зӯҳду тақвои монавӣ устувор буд. Асли сухани Маздак ва ҷавҳари инқилоби ӯ дар иштироки моликият мебошад, ки аз фикри ҳукумати иштироқӣ ва ширкати ҳамагон дар ҳокимияти миллӣ сарчашма гирифтааст. Шояд ҳамин ҷанбаи таълимоти башардӯстонаи Маздак аст, ки Муҳаммад Иқбол - шоир ва файласуфи маъруфи покистонӣ ўро паёмбари мардумдӯсти Эрони бостон номидаст.

Ин таълимот ҳам мисли оини Монӣ масъалаи робитаи моддаи аслии қадимӣ, яъне нуру зулматро мавриди баҳс қарор медиҳад. Тафовути байни ақидаи Монӣ ва Маздак иборат аз он буд, ки Маздак мегуфт: ҳаракати аслии зулмат ё торикӣ аз рӯи ирода ва нақшаи қаблӣ набуда, дар асари тасодуфу иттифоқ ва бар хилофи он, ҳаракати аслии нур мутобиқи ирода ва нақшаи пешакӣ сурат мегирад. Омезишу ихтилоти тирагию рӯшноӣ, ки аз он олами маҳсуси моддӣ пайдо шудааст, бар хилофи таълимоти Монӣ, натиҷаи нақшаю тарҳи пешакӣ набуда, аз рӯи тасодуф ба вуҷуд омадааст. Дар оини Маздак нисбат ба Монӣ, ҳаракати нур дорои ҳадафу мақсади муайян буда, бартарии ақлонӣ дорад. Ин суханон бо гуфтаҳои Малалас, ки дар ин бора ақидаи Бундос - поягузори назариявии маздакияро овардааст, мувофиқат мекунад. Вай меғӯяд: эътиқоди Бундос дар ин асос ёфта буд, ки худои хайр (нур) бар худои шарр (зулмат) ғалаба кардааст, аз ин рӯ ғолибро бояд ситоиш кард. Аммо ин ҳанӯз ғалабаи комил нест, зеро олами моддӣ, ки ҳанӯз омехта аз ду асли қадим аст, боқӣ мондааст. Мақсади охирини тақомули олами моддӣ, наҷоти зарраҳои нур аст, ки

ханӯз бо зарраҳои торикӣ омехта аст. Бахши охирини ақидаи маздакиён бо суханони Монӣ мувофиқат мекунад. Маздак дар муқобили Монӣ, ки нурро аз панҷ қисмат медонист, аз се бахш медонад: об, оташ, хок. Ба ақидаи маздакиён ҳудои нур ҳам аз ин се унсур ба вучуд омадааст.

Ҳоло ҷаҳон дар даврони омезиши нуру зулмат қарор дорад. Ба қавли Шахристонӣ, маздакиён чунин мешумориданд: чун омезиши нуру зулмат аз рӯи иттифоқ ва тасодуфӣ ба амал омадааст, ҷудоӣю имтизоҷи нур аз зулмат низ бидуни қасду ихтиёр тасодуфан сурат хоҳад гирифт. Дар ин ҷо маздакия роҳу равиши пешқадами худро дигаргун сохта, боз ба оғӯши монавия меояд ва роҳи наҷоти инсонро мисли монавия дар он мебинад, ки инсон алоқаи худро аз моддиёт ва зиндагии моддӣ кам кунад. Ба ақидаи онҳо, канорагирӣ аз ҳар чизе, ки пояи моддии зиндагиро мустаҳкам мекунад, инсонро ба ҳадаф наздиктар месозад.

Зардушт - паёмбари дини маздаясно ва Маздак, ҳарду дар таълимоти худ инсонро дар маркази кайҳон қарор дода, таъкид кардаанд, ки вай аз рӯи табиати худ унсури фаъол буда, зиндагӣ ва сарнавишти худро худаш муайян мекунад. Чунин аст, ки пайравони оини Маздак на танҳо қатл, балки зарар ба шахси дигарро муҷоз намешуморанд.

Ҳамин тариқ, муаллифони ҷамасри Кубод ва муаррихони баъдина ҳамдостон ҳастанд, ки Кубод бо сабабҳои дини Маздакро қабул кард. Баъзеҳо навиштаанд, ки вай дини навро аз рӯи эътиқод қабул кард ва ба ин васила барои беҳбуди зиндагии тӯдаҳои васеи мардум даст ба ислоҳоти ҷасуруна зад. Дигарон боварӣ доранд, ки Кубод таълимоти навро дар зери фишори тӯдаҳои мардум пазируфт. Аммо Нёлдеке - яке аз авестошиносони маъруфи немис, ақидаи дигаре дорад. Ба фикри ӯ Кубод, ки ду маротиба тахти аз даст рафтаи худро бо ҷасорату диловарӣ ба даст оварда, лашкариёни Рум (Византия)-ро борҳо шикаст додааст, яке аз подшоҳони нерӯманди сосонӣ мебошад. Ба фикри вай, Кубод таълимоти Маздакро аз он ҷиҳат қабул кард, ки меҳост аз зуру фишори табақаи олияи дарбори сосонӣ, лаҷомгусехтагии онҳо, аз уламои зардуштӣ, аз дастдарозии

эшон ба тахти подшоҳӣ шона ҳолӣ кунад. Назари Нёлдекеро тақвият дода ба гуфтаҳои ӯ илова кардан мумкин аст, ки Кубод ҳамчун сиёсатмадори ҳассос, бо фаро расидани хушксолиҳои пай дар пай ва қаҳтӣ аз вазъи фалокатбори мардум огаҳӣ ёфта, хостааст бо ин роҳ аҳволи мардумро беҳтар кунад. Дурустии хулосаи моро ин нуқта тасдиқ мекунад, ки Кубод дар охир ба хотири беҳбуди аҳволи тӯдаҳои васеи мардум ба як силсила ислоҳот даст зад, вале дар зиндагии худ онро амалӣ карда натавонист. Татбиқи амалии онро писараш Хусрави Анӯшервон ба поён расонд.

Дар ҳар сурат муаллифону муаррихон, бо вучуди он ки ягон далелу ҳуҷҷате нест, бо як овоз тасдиқ мекунанд, ки Кубод қонунҳое дар бобати умумӣ кардани қонун баровард аз ин рӯ, пиромуни онҳо чизе гуфтан мушқил аст. Муносибати қонунҳои қадид (агар мавҷуд бошад) бо никоҳ чӣ гуна будааст, ҳамчунин маълум нест. Вале дақиқан маълум аст, ки подшоҳ никоҳро бекор накарда буд. Ба қавли Артур Кристенсен «шояд ӯ (Кубод) бо вазъи қавонини қадид як навъ издивоҷи озодтаре барқарор карда бошад».

Дар ҳеҷ як аз манбаъҳои асри Кубод дар бораи ислоҳот дар умури моликият ё қонунҳое дар боби умумӣ ва муштарак будани амвол суҳан ба миён наомадааст. Фақат дар «Худойномак» ба он ишораи номушаххасе шудааст. Ин нишон медиҳад, ки агар ислоҳоте ҳам дар ин замина сурат гирифта бошад, чандон амиқ набудааст ва он дар зиндагии иҷтимоӣ таъсири муҳим надоштааст. Муҳаққиқи олмонӣ О. Клима чунин мепиндорад, ки агар дар ин бора қонунҳое ҳам бароварда шуда бошад, иборат аз андоз ва молиётҳои фавқулодда бар сарватмандон ва тавонгарон барои беҳбуди вазъи фуқарою тӯҳидастон будааст.

Ҳодисаҳои, ки дар боло зикр карда шуд, дар тӯли солҳои 90-уми асри V рух доданд. Ашрофи бузурги сосонӣ ва уламои зардуштӣ аз иттиҳоди Кубоду Зардушт, бахусус аз тағйироти кулӣ дар ҳаёти иҷтимоӣю иқтисодии мамлакат ба ташвиш афтада, соли 496 ё 497 Кубодро аз тахти шӯҳи Эрон барканор карданд. Ба тахти подшоҳӣ бародари вай Ҷомосп чулус кард. Кубод аз зиндон ба кӯмаки хоҳар ва зани худ фирор карда, ба

назди подшоҳи эфталитҳо дар Осиёи Миёна паноҳ бурд. Дар соли 498 ё 499 вай бо кӯмаки сипоҳи эфталитҳо ба Тайсафун бозгашта, тахти шоҳиро дубора ба даст овард. Агар аксари муаррихон то барканор шудан аз тахти подшоҳӣ қидду ҷаҳд, сарсупурдагӣ ва садоқати Қубодро ба таълимоти Маздак зикр карда бошанд, пас аз бозгашти дубора қамаҳамиятӣ ва бетаваҷҷӯҳии ӯро ба ин ҳаракат хотирнишон сохтаанд. Чун ҳуди подшоҳ пайрави таълимоти Маздак шуда буд, миқдори фаровони ашроф низ аз ӯ пайравӣ карда буданд. Бо вучуди он, ки Қубод пас аз бозгашт нисбат ба ин ҳаракат бетафовут гардид, идеологияи маздакӣ тамоми зинаҳои ҳаёти иҷтимоиро фаро гирифта, тарафдорони он дар саросари мамлакат ислоҳот меғузaronданд.

Таълимоти маздакӣ дар оғоз ҷанбаи динӣ дошта, бунёдгузори онро дар ҳақиқат метавон шахсе номид, ки тарафдори содиқу сарсупурдаи ислоҳоти амиқӣ иҷтимоию иқтисодӣ дар зиндагии тӯдаҳои васеи мардум будааст. Таълимоти Маздак дар марҳилаи аввал самимӣ ва ҳолӣ аз ғараз буда, толиби беҳбудӣ аҳволи зиндагии табақаи заҳматкаш будааст. Ба ифодаи А. Кристенсен «афкори коммунистии ин фирқа дар омма рафта-рафта русухе пайдо кард ва дар оғоз ба оҳистагӣ ва пас аз чанде бо суръат интишор пайдо кард. Сипас мубаллиғин ва сардастаҳое қиём карданд, ки на имон доштанд ва на худотарс буданд ва на мисли Маздак беғаразу ислоҳотталаб ҳисоб мешуданд...». Чун Маздак, зоҳиран, барномаи мушаххаси ислоҳот надошт ва ҷонибдоронаш таълимоти вайро мутобиқи фаҳмиш ва манфиати худ дарк мекарданд, ислоҳоти иҷтимоӣ ва адолату баробарӣ аз рӯи фаҳмишу дониш ва бо майлу хоҳиши онҳо гузаронида мешуд. Муаррихони араб доманаи ҳаробии кишварро, ки баъдан Хусрави Анӯшервон ба ислоҳи он даст зад, хеле васеъ тавсиф кардаанд. Қубод дар соли 519 Хусрав - писари сеюми худро валиаҳди тахти шохӣ эълон карда, оҳиста-оҳиста роҳи қаробат бо уламои дини зардуштиро пеш гирифт. Дар охири соли 528 ё аввали 529 Хусрав тамоми сардорону фаъолони ҷунбиши васеи иҷтимоии маздакӣро аз саросари мамлакат ҷамъ оварда, ҳамаашонро сар бурид.

Ба иборати дигар, таълимоти Маздак ва татбиқи амалии он замони тўлониё (аз миёнаҳои солҳои 90-уми асри V то соли 529) идома пайдо карда, дар таърих ва ҳаёлати мардуми империяи сасанӣ ва мардуми ҷаҳон осор ва хотираҳои фаровон боқӣ гузошт. Нуфузи ин ҳаракат бо ҳамлаи арабҳо бештар гардида, заминаи муборизаҳои озодихонаи мардуми ориёӣ ва сарчашмаи дар дини ислом падидаҳои гардидаи даҳҳо фирқаҳои оппозисионӣ шуд.

(Асари зикршуда,
с. 426-442)